

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

VIII

A miskolci Herman Ottó Múzeum nyolcadik Évkönyvét nyújtja át e kötetével a történeti tudományok iránt érdeklődő olvasóknak.

A tanulmányok és ismertetések sorából kibontakozik az a munkásság, amelyet a múzeum kutatói, a múzeum köré felsorakozott külső munkatársak, a szaktudományok különféle ágában legújabb eredményeikkel értek.

A kötet elejét ismét a Herman Ottó Archivum foglalja el. Ezzel kíván a múzeum névadójának munkás életéről további ismeretlen részleteket feltárni.

Az utána következő tanulmányok a tudományok széles skálájában tárják fel a legújabb kutatások eredményeit.

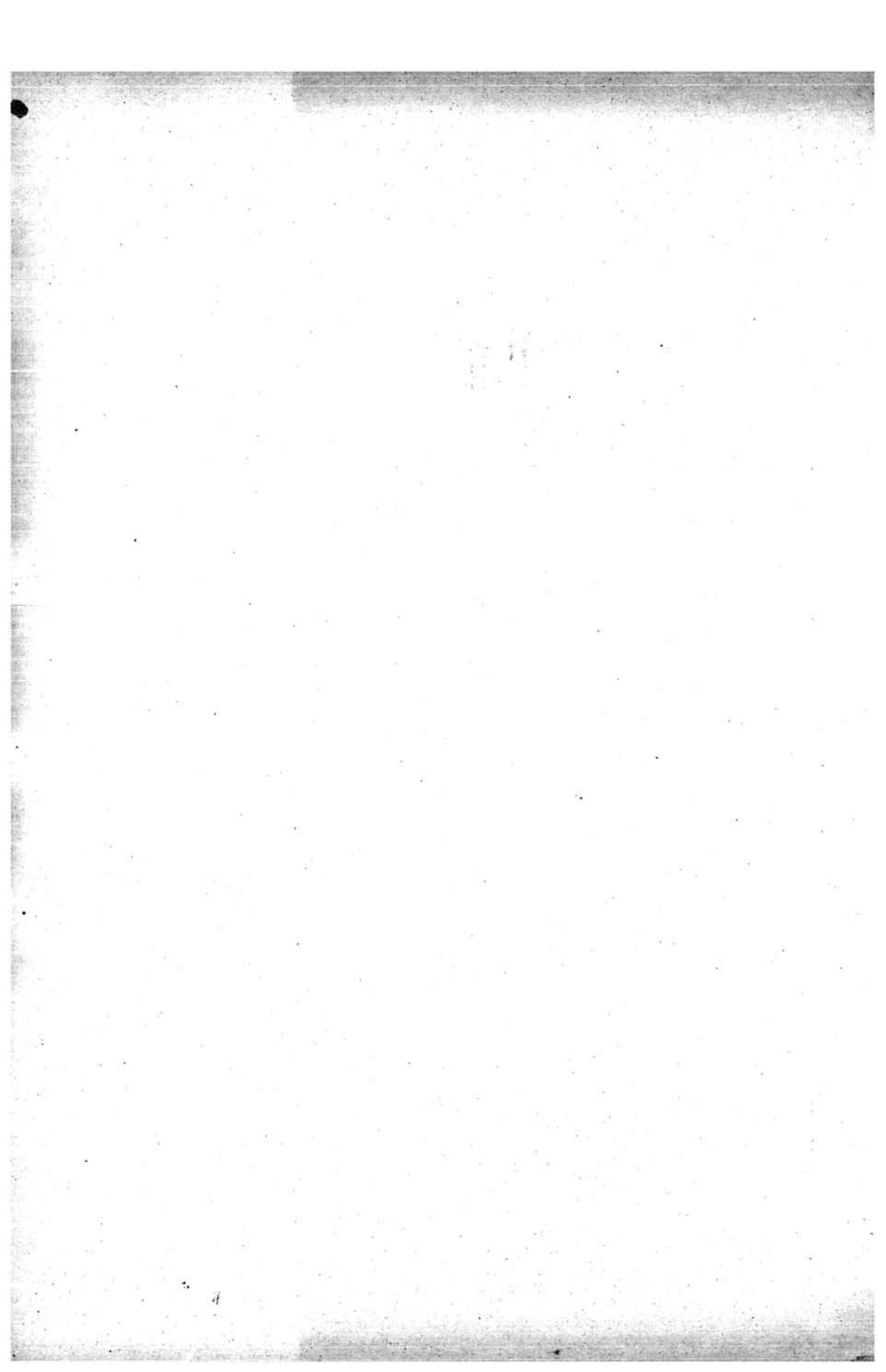
Régészeti, településtörténeti, vártörténeti, gazdaságtörténeti, iparművészeti, társadalomtörténeti és néprajzi feldolgozások új ismeretanyaggal gazdagítják Borsod-Abaúj-Zemplén megye történelmi múltjának körét.

A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulóját az Évkönyv azzal ünnepli, hogy a miskolci levéltár regesztáit foglalja össze és ezzel segítséget kíván nyújtani 1919. eseményeinek további kutatásához.

Az iskolák, helytörténeti szakkörök, s nem utolsósorban az egyéni kutatók számára készült ez az Évkönyv is, hogy

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1969

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

VIII.

1969

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Хермана Мишкольца (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Szerkesztette:

KOMÁROMY JÓZSEF

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc. Kiadásért felelős a múzeum igazgatója

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc Felelős vezető: Szemes István
147 — 1969 — 700 példány

TARTALOM

HUSZTI SÁNDOR: A Természetrzaji Füzetek első kötete és Herman Ottó Der esste Band von Természetrzaji Füzetek (Naturkundhefte) und Ottó Herman The first volume of Természetrzaji Füzetek and Ottó Herman Первый том „Természetrzaji Füzetek” (Тетради Естествознания) и Отто Херман	7
STOLLMANN ANDRÁS: Herman Ottó négy levele Kocyán Antalhoz — — — — Vier Briefe von Ottó Herman an Antal Kocyán Four letters to Antal Kocyán by Ottó Herman Четыре письма Отто Хермана к Анталу Коциан	23
KEMENCZEI TIBOR: Újabb bronzleletek Borsod megyéből — — — — Neue Bronzefunde im Komitat Borsod (Auszug) — — — — — — — — Recent bronze finds from Borsod County Новейшие бронзовые находки в комитате Боршод	27 41
K. VÉGH KATALIN: Kelta leletek a miskolci múzeumban — — — — — — Keltenfunde im Herman Ottó Museum in Miskolc (Auszug) — — — — — — Celtic finds in the Museum of Miskolc Кельтские находки в музее им. Отто Хермана	69 84
VALTER ILONA: Egyházashelyek és templomok a középkori Bodroglközben 115 Kirchenörter und Kirchen in mittelalterlicher Bodroglköz-Gegend Ecclesiastical sites and Churches in the Bodroglköz from teh Middle Ages Местности с церквами и церкви в средневековой территории Бодрогкёз	115
DÉTSCHY MIHÁLY: Egy ismeretlen magyar vár — Szádvár — — — — — — Eine unbekannte Burg in Ungarn, Szádvár (Auszug) — — — — — — An unknown Hungarian Castle: Szádvár Неизвестная крепость Венгрии: Садвар	143 165
KALMÁR JÁNOS: Szőlővásárlás a Tokaj-Hegyalján 1588-ban — — — — — — Weingartenankaufen in Tokaj-Hegyalja im Jahre 1588 The sale of a vineyard at Tokaj-Hegyalja in 1588 Закупка винограда в краю Токай-Хельяля в 1588-ом году	187
IZSÉPI EDIT: Diósgyőr mint végvár a vasvári békekötés utáni korszakban 195 Diósgyőr als eine Grenzfestung in der Periode nach dem Friedenabschluss zu Vasvár Diósgyőr, a border-castle after the conclusion of paces at Vasvár Дюндьер как пограничная крепость в эпохе после заключения мира в Вашваре	195
MÓDY GYÖRGY: A Sajó—Bódvaköz települése és birtoklástörténeti képe a török hódoltságig — Die Einsiedlung und das besitzstandsgeschichtliche Bild der Gegend Sajó—Bódvaköz bis zur Türkenherrschaft The settlement and history of possessions of the Sajó—Bódvaköz up to the Turkian rule Население Шайо-Бодрогкёза и его картина по истории обладения до турецкого ига	207
BANNER JÁNOS: Kovách János, a tarcali magyar—török szótáríró — — — — — — János Kovách, der Verfasser eines ungarisch—türkischen Wörterbuches in der Gemeinde Tarcal János Kovách, from Tarcal, author of a Hungarian—Turkish dictionary Янош Ковач, венгерско-турецкий лексикограф в местности Тарчал	221

LENGYEL IMRE: A rátkai német település — — — — —	233
Die deutsche Ansiedlung von Rátka (Auszug) — — — — —	241
The German settlement in Rátka	
Немецкое поселение в село Ратка	
WEINER MIHÁLYNÉ: Ónedények Borsod-Abaúj-Zemplén megyében — —	247
Zinngeschirre in Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén	
Tin-pots in Borsod-Abaúj-Zemplén County	
Оловянные посуды в комитате Боршод-Абауй-Земплен	
BODÓ SÁNDOR: Két miskolci vagyoneleltár 1762-ből — — — — —	
Zwei miskolcer Währungen aus dem Jahre 1762	
Two inventories of property from 1762	
Две описи имущества в Мискольце в 1762 г.	
KOMÁROMI JÓZSEF: A Pataky—Gerga társasszerződés 1778-ból — — — — —	285
Der Partnerschaftsvertrag Pataky—Gerga 1778	
The joint-contract of Pataky—Gerga from 1778	
Компанейский договор Патаки-Герга в 1778 г.	
LAJOS ÁRPÁD: Házépítés régi módja Kácson — — — — —	341
Eine alte Art des Hausbauens im Dorfe Kács	
The way of building a houses in Kács	
Старинный способ постройки дома в село Кач	
BODGÁL FERENC: Uradalmi és gépészkvóvácsok Borsodban — — — — —	349
Herrschaftliche und Maschinenschmiede im Bezirk Borsod (Auszug) — — — — —	362
Domain-machinists and blacksmiths in Borsod	
Поместные кузнецы и кузнецы-механики в комитате Боршод	
ÚJVÁRI ZOLTÁN: Források és kutak a zempléni hegyvidéken — — — — —	367
Quellen und Brunnen in der Zempléner Gebirgslandschaft (Auszug) — — — — —	386
Springs and wells in the Zemplén mountain-range	
Источники и колодцы в земпленском горном краю	
DÖMÖTÖR SÁNDOR: Adatok a felsőmagyarországi betyárvilág kialakulásának kezdetéhez — — — — —	389
Beiträge zu den Anfängen der Räuberromantik in Komitat Borsod (Auszug) — — — — —	429
Data to the development of the life of highwayman in Northern Hungary	
Данные к началу образования времён разбойников в Верхней Венгрии	
ROMÁN JÁNOS: Regeszták a Tanácsköztársaság Borsod megyei szerveinek történetéhez — — — — —	437
Regesten zur Geschichte der Komitatsbehörden der Räterepublik in Borsod	
Regestas to the history of county-organs in the period of Soviet Republic	
Регесты к истории боршодских органов Венгерской Советской Республики	
BANNER JÁNOS: Opponensi vélemény Balassa Iván: Az eke és szántás története c. akadémiai doktori értekezés régészeti részéhez — — — — —	481
Opponentenurteil zum archäologischen Teil der akademischen Doktorendissertation „Die Geschichte des Pfluges und des Ackerns“ von Iván Balassa	
The opinion of the opposition to the archeological side doctoral dissertation: The history of the plough and tilling of Ivan Balassa's	
Оппонентский отзыв к археологической части докторской диссертации Ивана Балашша; История пауга и пахания	
BODGÁL FERENC: In Memoriam Kóris Kálmán — — — — —	501
In memoriam Кальмана Корни	
KEMENCZEI T.—K. VÉGH. K.: A Herman Ottó Múzeum leletmentési és ásatásai 1967-ben — — — — —	505
Die Befundsrettungen und die Ausgrabearbeit des Herman Ottó Museums im Jahre 1967	
The finds-savings and excavations of the Herman Ottó Museum in 1967	
Спасания находок и раскопки музея им. Отто Хермана в 1967 г.	

**A TERMÉSZETRAJZI FÜZETEK ELSŐ KÖTETE
ÉS HERMAN OTTÓ**

Herman Ottó életrajzírói nem tárgyalják a nagy magyar polihisztor múzeumi éveit olyan mélyen, mint megérdemelnék, pedig alkotóvágyának és függetlenség-akarásának első jegyei itt mutatkoznak születésben. Következésképpen hiányzik sajtótörténetünkéből a megkésett, de mégis első magyar állat-, növény- és ásványtani folyóirat bemutatása is [1].

Ismert, hogy 1875-ben Horváth Géza [2] búcsúzni készült a múzeum állattani osztályától. Helyébe Frivaldszky János [3], az osztály igazgatójára Herman Ottót szemelte ki, aki utóbb munkatársa is lett. De az már nem mindenki előtt tudott, hogy a pályázó kifogást emelt a kinevezésnél kötelező esküformula ellen az uralkodóház feltétlen alázata miatt. Az igazgatóúr készségesen közli az újonnan rendszeresített és átfogalmazott eskümintá szövegét.

„Én N. N. esküszöm, hogy a Király Ő Felsege és az ország alkotmánya iránt hű és engedelmes leszek, hogy a Nagymélt. Minisztérium, a Múzeumi igazgatóság és osztályfőnököm által adott és adandó utasításokat pontosan megtartandom és felügyelendek arra, hogy a reám bízott tárgyak rendbe tartassanak, hiven megőriztessenek és innen semmi el ne idegeníttessék, valamint minden igyekezetemet a tudomány és ezen intézet diszének és hasznának előmozdítására irányzandom.”

Most már reméli Frivaldszky János, hogy az enyhültebb átírás nem sérti Herman Ottó elveit és erre nézve elmúlnak skrupulusai. Folyamodványát pedig mielőbb elvárja [4].

Herman Ottó elkészítette a kérvényt, ezt Frivaldszky továbbította és sürgette. Március 1-én már örömmel tudatja, hogy megérkezett kinevezése a múzeum igazgatóságához. Hívja tehát mihamarabb Pestre, hogy letegye esküjét és elfoglalja hivatalát [5].

Herman Ottó semmit sem cselekedett véletlenül, a sors sodrásának engedve. Mikor elfogadta és elfoglalta a múzeumnál segédőri állását évi 600 forintos illetményért és 200 forintnyi lakbérváltságért, nem a fizetésre, nem a rangra vágyott. Hivatásának tekintette a magyar tudomány mozgósítását s innen bentről eredményesebben dolgozhatott. Alig ült le íróasztalához, már megformálódott benne egy magyar állat- és növénytani társulat terve, mely összefogná a szakembereket, s megismertetné tudományos eredményeiket a külfölddel. A társulat tagjainak dolgozatait időszaki kiadványban tenné közzé. Szíve szerint két nyelven nyomatná a szöveget, de ha másképpen nem megy, idegen nyelvű kivonatot

készítene a tanulmányok mellé [6]. Hogyan érett azután a terv Természettudományi Füzetekké, a következők talán szolgálnak hozzá néhány kevésbé ismert adattal.

Nemsokáig tétovázott hát, hanem tüstént elkezdte az agitációt. Midőn meginstálta, még koránlotta Szily Kálmán [7] a társulat megalakítására vonatkozó javaslatát, de egy folyóiratot az állat- és növénytan terjesztésére már most megvalósíthatónak vélt. Herman Ottó elkészítette a folyamodványt és Szily Kálmán benyújtotta az akadémiához. Az meghívta Janka Viktort [8], Kriesch Jánost [9] és Herman Ottót, hogy bővebben beszéljenek róla. Herman vitte a szót, megindokolta az indítványt és bemutatta a tervet is. Az akadémikusoknak tetszett a gondolat és a tervet elismerőleg mindnyájan jóváhagyták, kivéve Szabó József [10]. Ő sem a folyóiratot sokallotta, csak a segélyezés; nem pártolta. A maga házatájáról hozta a példát és hivatkozott a földtani társulatra, mely már önállóan élteni lapját. Herman Ottó dohogva rötta meg, mert feledte, hogy az a társulat olyan régen alakult, amikor még a közönség kinálkozott. Szabó József talán nem emlékezett abban a pillanatban, hogy eleinte társasága lapját is a nagy kottlós, a természettudományi társulat vette szárnya alá. Egyetlen, bármilyen komoly ellenvélemény még nem borította fel a tervet, csak a hozzávaló pénz megszerzése ígért nehéz küzdelmet. Az engedélyezésről és utalványozásról végül is Csengery Antalnak [11] kell döntenie és Herman Ottó még akkor kicsi ahhoz, hogy súlyos szót ejtsen nála. Hanem most már Szily Kálmán sem kiméli magát. Megígéri Herman Ottónak, hogy a legközelebbi vasárnapon magánemberként felkeresi Csengeryt és próbálja meggyőzni [12].

Ki tudja már, hogy a halhatatlanok őszintén akarták-e, hogy létrejöjjön a folyóirat vagy sem. Lehet, hogy ők se bánták volna, de megindult az áskálódás és a Csengeryvel folytatott megbeszélés végül is eredménytelenül zárult. A kért kerekelt megtagadni átalotta, már csak Szily miatt is. Annyit azért megígért, hogy az akadémia gyűlése elé viszi az ügyet. De pénz most semmiképpen sem lesz rá az esztendőben, mert a költségvetés lezárult és azon változtatni nem lehet. 1876 márciusában kerül elő a következő évi budget tárgyalása s addig a folyóirat ügye persze függőben marad. Ez bizony közel járt az elutasításhoz s Herman Ottó nem akarta hinni [13].

Szerte panaszkolta a sikertelenséget, többek között Horváth Gézának is, akit már megsértettek a múzeumi fondorlatok. Éppen a fővárosi ügyeskedések miatt kiábrándultan hagyta el az intézményt 1875-ben és fogadta el a járásorvosi állást Forrón, de sohasem hitte igazán, hogy útja nem kanyarodhat oda újra vissza. Most a folyóirat huzavonájában és Herman Ottó vereségében a maga igazolását látja és bántalmára gyógyírt keres.

„A tervezett folyóirat tehát nyugszik márcziusig! Attól tartok, hogy az akadémiai lúmenek addig fognak gyűlésezni-tanakodni, míg végre az egész, mint valami sivatagbeli folyó, szép csöndesen a fövényben elvész. — Nem lesz csoda; hát nem kietlen sivataghoz hasonlítanak-e tudományos viszonyaink? Bármint álljon is a folyóirat ügye, én reám mindig biztosan számíthat s szerény tehetségeim rendelkezésére állanak” [14].

Nem riasztja Herman Ottót a visszatartó kishitűség. Bizonytalan ígéretek között cirkál, türelmetlen is, mert nem találkozott végleges elutasítással, tehát

még remélhet. Csak nem ismeri még a fővárosi konvenciókat és szívesen kapaszkodik minden jó szóba.

Herman Ottó 1876 januárjában tehát megtorpant egy kicsit. A folyóirat érik az akadémia költségvetési terveiben, de márciusnál előbb nem várhat választ. Akkor is a pénz vagy meglesz vagy sem. Azután, hogy teltek a hónapok, be kellett látnia, hogy már nem remélhet. Gyakorlatlan még a vereségben és Horváth Géza együtt érez vele.

„Sajnálom, végtelenül sajnálom, hogy a folyóirat ügyében nekem lett igazam, s hogy megszületnie lehetetlen. Quid tunc? — Én azt mondom: jobbra át! Dolgozzunk ott, ahol lehet, azaz: külföldön” [15].

Az akadémia tehát gyakorlatilag elejtette a folyóirat ügyét. Minden első bemutatkozásánál nem aratott feltétlen győzelmet, sőt valaki ellene is szólt s csak ígéretes hangzott el későbbi költségvetési tárgyalásokra, Herman Ottó óvatos lett.

Jó lenne itt mindjárt az elején megérteni, hogy Herman Ottó feltűnő határozatlansága, a sikertelenséget saját akaratával szépítő és könnyen átlátható indokai a folyóirat ügyének bizonytalankodásához igazodnak. Herman Ottó nagyon akarta a lapot, mert eszköz lehet a tudományos élet felpezsdítéséhez. Szentül hitte, hogy a folyóirat gondolata és terve egyaránt jó. Nem ismerte viszont be, hogy kizárólag az anyagi bázis ingatagsága rázza szét a megvalósítását. Tarkagatta valami tudós, úri szemérmességgel, mely a tőkét szégyelli a kapitalizmusban. Kortűnet ez. De az is, hogy a közreműködést ígérők és pártolók passzivitása felelős a pangásért vagy bukásért. Akármivel mentegetőzik, az bizonyos, hogy Herman Ottó sohasem tagadta meg a folyóirat gondolatát, csak elrejtette és az alkalmat sürgette.

„Ha az indítvány elbukik, úgy őszkor más oldalon kezdem bolygatni u. m. Gyulai „Szemléjében”, melyben a tér fel van ajánlva. A baj gyökerét igen jól látom, de most még nem mehetek neki, mert kevés a föld a talpam alatt” [16].

Gyulai Pál [17] adott volna helyet Herman Ottónak a Budapesti Szemlében, ahonnan hadakozhat, de ez kevés. Neki nyitva állott a magyar tudományosság minden orgánuma, valahol mindig szívesen fogadták bármilyen írását. Saját szaklapot akart, mely az ő elképzelése szerint készül.

Herman Ottó 1876 áprilisában sógorához Doroszlóra vonult el dolgozni. Horváth Géza levele oda is eltalál.

„Örvendek, hogy a múzeumi hitványságoktól távol folytatja ott a lapos sikon munkálatait. E hó 3-án Pesten voltam s pár órát a múzeumban is töltöttem; de el is mondhatom, hogy bizony nem bántam meg, hogy annak az Augias istállónak hátat fordítottam. Az állapotok mindig csak a régiek, sőt ha lehet még rosszabbak, mint azelőtt. Sajnálom, hogy szíves meghívását el nem fogadhatom és doroszlói kastélyában meg nem látogathatom. De menettervem ki van szabva és esküvőm után egyenesen utazom Bécsbe, ahol

vagy 10 napig fogom a Cabinet poloskáit és a mézes hetet élvezni. Május 10-én már ismét Forrón kell lennem" [18].

Az alkotás csendességéből magát is nyugtatgatva másképpen ítéli Herman Ottó a lap dolgát.

„Ami a folyóiratot illeti: magam akartam, hogy ne jöjjön létre azért, mert kezeim munkám által még kötve vannak s én csak úgy remélhetem a sikert ha 1—2 éven át teljes erővel és kizárólagosan foglalkozom vele" [19].

Ekkor írja a Magyarország pókfaunája 2. és 3. kötetét és hiába sikerült pompásan a mű, a folyóirat szép tervéről semmiképpen sem akar lemondani.

„No, különben még nem haldoklunk, csak legyen én ismét szabad ember, jöjjön létre a folyóirat, úgy a mint én azt tervezem, majd csinálunk élénkséget eleget" [20].

Míg Herman Ottó Doroszlón munkálkodik, mondjunk néhány szót a személyét támadó fondorkodás okáról. Az áskálódás, gáncsoskodás mozgatóerőinek kutatása mellékútra vezetne és sokáig tartana, amíg onnan visszatérnénk. De dinamikáját szüntelenül érezzük s ezért beszélni kell róla, mert a csendes fondorkodás és ügyetlen képmutatás Herman Ottóra gyakorolt hatása hol késleltette, hol siettetette a folyóirat elindulását. Tehát nem kapcsolhatjuk ki ezt a hatóerőt az élő Herman Ottó sorsának követésében. Olyan egyéniség volt ő, akit lehetett gyűlölni és támadni, vagy szeretni és lelkesen melléállni, de eltagadni soha. Herman Ottó megítélésében és értékelésében ma sem egységes a közvélemény. Olykor kísért a tudományos arisztokratizmus, mely a nagy tetteket nem hatásában, hanem eredetében szemléli és kevesebbre becsüli, ha alkotója nem bírt bizonyítványok felszentelő hatalmával. Hát még korában! Érthető, hogy tiszta, önzetlen lényé elragadta azokat az embereket, akik maguk is a tudománynak áldozták életüket, de ádáz ellenségeket is szerzett a megüledettek közül. Kevesen kedvelték igazán Herman Ottót a magyar tudományosság prominenseiből akkor. Csak azok, akik szívből kívánták mindennek felett a tudomány haladását. Ők azután, ha nem is a végső határig, addig azonban mindig elmentek, ameddig a saját egzisztenciájuk biztonsága engedte. Ez pedig Herman Ottónak kevés volt. Különben sem ismerték őt még igazán, lázadó lényé, fénylő becsületessége most kezdett bontakozni, s akik kezdetben segítették, később, mint a bűvészinás, nem tudták megfékezni elszabadult szellemét.

1876 őszére visszatért Pestre s újra elővette a folyóirat ügyét. Nem élt Gyulai Pál engedélyével, hanem a Természettudományi Társulatnak tett ajánlatot. Ez volt akkor a legerőteljesebb társadalmi egyesülés. Kiváló érdemeket szerzett a magyar tudományosság fejlesztésében és népszerűsítésében. A saját lapja mellett számos folyóiratot segélyezett indulásakor hol ténylegesen, hol pedig azzal, hogy tagjainak ajánlotta. Milyen kívánsággal közeledett Herman Ottó a Természettudományi Társulathoz és az miért tért ki előle, nehéz ma tudni. Midőn

*Herman Ottó litografált körlevele,
tájékoztató a munkatársaknak →*

Itt
Természettudományi Füzetek
széleskörűség.

1877. évi a. p. e. s. t.,
m. n. m. z. Múzeum épület.

Az a sorozatkor csatolt programon is előzetesen felhívás éltető tájé-
koztatás ugyan azon vállalatokra nézve, a melyet a m. n. m. z. Múzeum "Ter-
mészettudományi füzetek" címe alatt indít; de azért vannak még oly dolgok is,
a melyeket főleg azokkal kívánunk közölni, a kiknek szellemi támogatását
megnyerni akarjuk.

Ugyanis: kérvük a t. szerzőket, kiki dolgozataikkal megismeretnek, mit-
közbennek esetleg eszre arról értesíteni: kívánják e. hogy intézkessék ki-
vétel, illetőleg fordítása a Revueben megjelenésük?

Mert a szerkesztő e tekintetben csak arra vállalkozik, a mit phy-
sikai erője megbir, t. i. a rövid közlések is adhatok kiadásukra, illetőleg
jelentésükre.

Az intézkedés kivétel, illetőleg fordítása minden esetre a t. szerzőket
illetik, a kiki első sorban kívánok közölni mind azt, a mit dolgozataikban
fontosnak tartanak?

A szerkesztő az intézkedésektől csak 5 költséget tartozhat, a
kivétel többlet csak a szerzők költségén eszközölhető.

Azon reményben, hogy e többletet
nem vonja meg nagybecsű közreműködését, teljes tisztelettel maradtam

Budapest, 1877.....

hív
Herman Ottó,
a Természettudományi Füzetek szerkesztője.

utóbb Horváth Géza egyszer felhívta Herman Ottó figyelmét a Természettudományi Társulat ilyenféle patronáló tevékenységére, Herman már megpróbált és eredménytelenül végződött kísérlet után magyarázta vonakodását.

„A t. t. társulatnál bajos lett volna a rendszeresítés, mert complicálta volna az amúgy is complicált ügykezelést — és a lehető legnagyobb önállóság alapos dolog egy szakfolyóiratnál” [21].

A fanyar, kényszeredett indokolás mögött — úgy hisszük — más rejlett. A Természettudományi Társulatban ugyanazoknak az akadémikusoknak zöme szerepelt és vezetett, akik előbb az akadémiában szemre-színre nagy örömmel üdvözölték Herman Ottó folyóirat-alapító tervét, de pénzt nem adtak hozzá. A gáncsoskodás itt is elbukatta, még feltételeket sem kapott.

Hát most merre, hová forduljon. Egyszer azután beszélt Pulszky Ferencnek [22] sikertelenségéről. A megértő fogadtatás annyira meglepte Herman Ottót, hogy alig tudta, hová legyen örömeiben. Soraiból szinte süt a lelkesedés.

„Mert hát folyóirat!! ez a jelszó. A dolog váratlanul jól fejlődik. A fejlődés ezernyi vesződése között persze csak futólagosan tájékoztatom. Pulszky belement a dologba, megbízott egy terv és költségvetés kidolgozásával. Ez megvan. Lehetőleg januárban indul s évnegyedenként megjelenik füzete a Természettudományi Lapoknak a leíró állat-, növény- és földtan köréből, mint nyitott orgánuma a múz. term. rajzi osztálynak, mely legkisebb notiznek is helyet ad, műmellékleteket hoz, sőt mérsékelt díjaz is. És — és — félévenként egy revue, mely a külfölddel közvetít! A költséget Pulszky biztosítja s tehetem a bevezető lépéseket. Alapelveimet Pulszky helyben hagyta s rajtam bizonyosan nem múlik, hogy azok érvényesítésével utat ne törjek egy egészségesebb szellemnek. Mihelyt program adásra kerül a sor, ezt megkapja; és már most is kérem, tartsa evidentiában azokat, akikre számíthatunk s tegyen félre valami dolgozatokat is” [23].

A nem remélt ígéretes fogadtatás elég volt Herman Ottónak arra, hogy feledjen minden kishitűséget, bántalmat és gyanakvást. Teljes energiájával vetette bele magát a szervezés munkájába. Mint riadó kürt és győzelmi harsona hangzik levele:

„Tisztelt Uram! Indulunk! vége a gyürkőzésnek, a sok gonosznak a torkára forrasztja a becsmélró szót a jó tett. Közreműködését és barátságát kéri híve Herman Ottó” [24].

Türelmetlenül veti a szavakat, nem ér rá magyarázgatni, mert itt már a munka.

„All right! Ezer hatszáz forint dotatio; ívenként honorárium 30 frt; szemle németül szerkesztve, de minden nyelvnek nyitva; kitűnő szellem; dolgozat q. s. Program dec 10kén szétmegy. Első füzet január közepén jelenik meg. A nyelvbeütés munkája alatt majd megszakadok” [25].

Hát éppen ez az. A nyelvbeütés munkája. Haladéktalanul begyűjteni a cik-

keket, tehát aktivizálni a szerzőket. Elkészíttetni a nyomást és a műmellékleteket úgy, hogy minden együtt január közepére az előfizetőhöz eljusson. Így summázva semminek látszik, de mindezt lényegében egyedül csinálja Herman Ottó.

Először tehát a munkatársak. Mikor 1875-ben a társulás tervével együtt megszületett a folyóirat gondolata, Herman Ottó rögtön szétnézett a szakmában, kit nyerhetne meg szerzőül, segítségül, ha ki kell rukkolni az első számmal. Mindenki, akit felkért a közreműködésre, szívesen adja ígéretét. Később azután, hogy az akadémia töprengett és hogy Herman Ottó nem aratott elsőre győzelmet, megtorpanak és elbizonytalanodtak. Talán a becsvágy szülte a vonakodó véleményeket és a folyóirat szerkesztőjének sérthetősége, midőn kitűnt, hogy más is versenyben lehet. Bár Horváth Géza segítőszándékát mindvégig érezheti Herman Ottó, bizony néha már fogyóban a türelme.

„Az ígért Reduviida-értekezést összeállítom. Az új Capsida-fajok leírásával azonban sokáig nem várhatok; ez esetben kénytelen leszek azokat Párisban publikálni. Hát a botanikusok már meg vannak nyerve a tervnek? Mint hallom, Janka és Borbás [26] összekaptak. A részleteket nem tudom, mert a Vasárn. Újságon kívül ez idő szerint más belföldi lapot nem olvasok. Hogy fogadta a napi sajtó a pókok I. kötetét?” [27]

Rövid időre el is kedvetlenedett Herman Ottó.

„Ha én *most* nem megyek tovább, ennek... oka... főleg az, hogy Önön és Jankán kívül talán csak Straub [28] fejtene ki némileg rendszeres, tartós munkálkodást. A kis doctor [29] teljesen passív s rosszkedvű, amióta a T. T. Közlönyben ismét azt mondták, hogy első szülőltje ‚költőies‘ volt. No már, uram, mi négyecskén nem húzhatjuk éveken át a szellemi targonczát, ha még oly nemes is.”

írja Horváth Gézának 1876 január végén [30]. Szemlélete még március elején sem derül.

„A folyóiratból alig lesz valami, mert úgy tapasztalom, hogy Janka kivételével az idevalók retirálnak (a munka miatt: schimpfen ist leicht, arbeiten — schmeckt nicht) s megeshetnék, hogy kettecskén, hármacskán maradnánk. Hagyom a dolog folyását s nem zavarom az áskálódásokat” [31].

1876 novemberében egy csapásra megváltozik borongós hangulata s feltör az a harcos tettvágy, ami eddig elfojtva lappangott. Vajmi keveset panaszkodik a közreműködők csekély száma miatt. Pulszky kedvező hajlandóságára visszatér biztonsága és maga köré rendeli a hasonló szemléletűeket. Horváth Gézának írja.

„Önre persze első sorban számítok s a maga idejében bizonyos adatokért meg fogom keresni, remélem a dolgot pártolja” [32].

S a hónap végére már az ígéret beváltását kívánja

„Most tehát írja meg azt, amit legfontosabbnak tart, mert az első füzetnek fényesnek kell lennie, s a Revue számára írja meg a kivonatot francziául. Gondoskodjék, hogy szétszórt publicistiának kimutatását egybeállítsa s rendelkezésemre bocsássa, mert én az evidentiára külön rovatot csinállok. Chyzer [33] az övét megígérte már” [34].

Az anyag nem váratott magára, Horvath Géza Forrón postára adja a küldeményt levele kíséretében.

„Adott ígéretemet beváltom. Íme itt küldöm a cikket, francia kivonatával együtt. Ide van zárva egyszersmind eddig megjelent dolgozataim jegyzéke. Cikquem czimében a ‚synopsis’ szót ‚átnézetnek’ fordítottam. Nem tud-e alkalmasabb kifejezést? Ez nagyon a német ‚Uebersicht’ után szaglik. A közlött synoptikus táblázatok közül a Reduviina-genusok táblázata érthetőségben és használhatóságban sokat nyerne, ha valahová a szöveg közé három röptyű rajzát lehetne betenni, s ez által az erezetet megismertetni. Egy harmadik röptyűt kellene a természet után lerajzolni; csak hogy én nem vagyok rajzoló. Önnek pedig talán nem lenne rá ideje? Pedig ez is hozzájárulna az első füzet fényének emeléséhez. Ily formán a szöveg között szépen venné ki magát a három kis rajz. A múzeumban van akárhány rossz Harpactor iracundus, melynek röptyűjét kiszakítva néhány percz alatt erezetestől papirosra vethetné” [35].

Nagy öröm Herman Ottónak a küldemény, talán túl nagy is.

„A pakkot ép állapotban vettem s a mint irodalmi részét kezembe vettem, majd ‚hanyatt vágódtam’ — a mint ezt Mokány Berczi kifejezné. Per amorem Dei! az akkora áldás, hogy a 12—14 ívnyire dotált kötetnek mind a négy részébe jut belőle, s nem synopsis, hanem formális monografia! Kérem tudósítson, ha lehet rögtön, mi tévő legyek? a dolog *egyszerre* nem adható, még akkor sem, ha a többi zoológiát mind félreteszem, mert 4 ívnél tovább nem mehetek, ezekből pedig még három szak és több rovat követeli a helyét, főleg az első füzetben, melynek úgy kell szerkesztve lenni, hogy képét nyújtsa a vállalatnak. Beléegyezik a folytatásos közlésbe? ha igen, úgy nincsen baj s a francia kivonatot mindjárt teljesen adom. Ha nem conveniálna, akkor kérek az első füzetbe valami rövid dolgozatot, a monografiát pedig adom a nyári füzetben, a mikor előreláthatólag az anyag megcsappan. Hiszen az első füzetbe még megnyitó is tartozik, úgy a magyar, mint az internacionális részbe, okvetlenül minden rovatot kell bemutatni! Biztos vagyok benne, hogy ezt belátja s könnyít rajtam, a ki már szinte görnyedek a nyelvbeütési s egyéb munka súlya alatt, össze is rogytam volna, ha nincsen Lóczy [36] és Schmidt [37], kik délutánonként segítenek. A zoologia képviselőit még soha sem láttam e tájon!” [38]

Mit is tehet ilyenkor az okos és előrelátó szerző? Enged a szerkesztő kívánóságának.

„Nagy elfoglaltságom s a ködös deczemberi napok nem engedték meg, hogy

öhajtásom szerint Önnek új fajok leírásával szolgálhassak; s a nálam levő néhány új Hemopteranák még várakoznia kell a keresztelőre. Mi tévő legyek hát? Összeírtam az ide-mellékelt néhány lapot azon kétes reményben, hogy talán az első füzetben felhasználhatja. Nem tudom ugyan, valljon beillik-e a folyóirat programjának keretébe? Ha igen, akkor minden rendben van; ha nem, akkor is. Akkor t. i. dobja félre ezt és használja fel a Reduviidákat tetszése szerint" [39].

Még meg sem jelent az első füzet és máris vigasztalni kell az érzékeny Horváth Gézát.

„Már hogy ne lenne jó az a kis értekezés. És készsége, a mellyel kéréseimet teljesíti, nekem igen igen jól esik! Bizton merem reményleni, hogy jól járunk a vállalattal, mert úgy látszik, eltaláltam a módot, a melyre embereink hajlanak. Mindenütt nem csak készséggel, hanem a lelkesedés bizonyos nemével találkozom. A bécsiek legszívesebben üdvözlik a vállalatot!" [40]

Ilyen és hasonlóképpen gyűlt össze az első füzet anyagi fedezete és szellemi tartalma. Ahogyan a kettős irányú kiadói tevékenység intenzitását a XIX. század szinte minden induló magyar folyóiratának életében mindig a szerkesztő személyes képességei szabták meg, a Természetraxji Füzetek léte is Herman Ottó akaratától függött. Már a szervezés időszakában egyaránt küzdött a lap anyagi alapjának megszerzéséért és a közlésre érett dolgozatok összegyűjtéséért. Az első füzet megjelenésének idejéhez közeledve az események tempója felgyorsult, szinte viharzott, de Herman Ottó keményen tartotta a kormányt, mert biztos hajóban vitorlázott. Pulszky megnyitotta az évi hitelt és a szerkesztő képességet érzett akár egyedül is teleírni a lapot. Erre ugyan nem került sor, mert a közlésvágy, meg a felkínált, egy átlag tisztviselő havi jövedelmének felét hozó honorárium mindig termelt közleményt, sőt az ellenségeket is összebékítette. Herman Ottónak szerkesztői munkássága során sohasem a dolgozatok hiánya okozott fejfájást, hanem az anyagi bázis ingatagsága. Őszintén kétségbe esett, midőn a következő kötet előkészítésén serénykedett és már úgy volt, hogy megvonják a javadalmazást.

„Nehezek az idők s még súlyosabbak jönnek! Nem adok annak két évet, hogy nagy reductiók lesznek s akkor mi vagyunk az első sorban, minket megszorítanak, mert mi csak a feleslegesből állunk fenn, abból pedig a magyarnak már niñcsen. A múzeum már küzdésben van s kezd mesterség lenni pénz kaphatni. Mert a budget meg van ugyan szavazva, de az állampénztár üres s ilyenkor áll a semmi philosophiája" [41].

De hát most 1877-re megvan a pénz és már bizonyosan megjelenik az első füzet, amelynek mindent be kell mutatni, amit a lap nyújtani tud majd az előfizetőknek, akiket még csak ezután riaszt. Megírt két felhívást. Egyiket azoknak, akik dolgozhatnak a folyóiratnak, akiknek közreműködését elvárja. A másikat pedig az eljövendő olvasókhöz.

1876. december 10-én adta postára a programot. Addigra már végleges for-

mát öltött a folyóirat. A tervezés első lendületében Természetrajzi Lapoknak keresztelt folyóirat Természetrajzi Füzetekre változott és címlapjára Herman Ottó neve után szakszerkesztőként sorakozott Janka Victor (leíró növénytan), Frivaldszky János (leíró állattan) és Krenner József (ásvány és földtan) [42]. A cím-változtatáson kívül kitartott az elgondolt tartalmi határok és rovatok mellett: negyedévenként jelenik meg egy-egy füzete a leíró állat-, növény-, ásvány- és földtan köréből a múzeum természetrajzi osztályának nyitott orgánusaként műmellékletekkel és német nyelvű Revue-vel. Horváth Géza kedvéért kivételt tett a német nyelvűnél, tőle franciául kérte a kivonatot. A revue dolgát még egyszer átgondolta és úgy határozott, hogy minden füzethez, tehát nem félévenként, hanem négyszer egy esztendőben ad idegen nyelvű kivonatot [43].

Az első füzet anyagát átadta a Franklin Nyomdának, mely azt 1877 január közepére ki is szedte és a korrektúrát kézbesítette Herman Ottónak. A szerkesztő a hónap végére visszakérte a szerzőktől a korrektúrákat, imprimálta és február első harmadában a kész füzetet szét is küldte az előfizetőknek. Nem kis zavart okozott az öt műmelléklet összehordása. Frivaldszky János cikkéhez Herman Ottó rajzolta az ábrákat és Grund Vilmos műhelyében [44] el is készült a levonat. Megjelenési évnék — jogosan — 1876-ot írt rá a rajzoló, majd utóbb 1877-re javította. Ugyanez történt a Károli János [45] és a Herman Ottó dolgozatához készített illusztrációval is. A Lóczy Lajos közleményét magyarózó táblát ugyancsak Grund Vilmos készítette, de itt már körültekintőbben a füzet megjelenési évét rajzolta rá. Krenner József tanulmányát Grazban készült könyvomat ékítette.

A Franklin Nyomdánál 500 példányos levonatra kötött megállapodást. Felhívására 120 előfizető jelentkezett, ebből jó rész intézmény, könyvtár. Herman Ottó többre számított. Nem is talán az előfizetési díj miatt, bár a tömegesebb jelentkezés bővithette volna a lap terjedelmét, hanem az előzetes lelkesedés után. Másképpen tervelte a bevételt növelni: cseretársakat szemelt ki, akiknek kiadványait elhelyezi a múzeum könyvtárában és az árát, amit a könyvtár másnak fizetne érte, a lap tőkájéhez csapja.

Az első szám megjelenése után a lap anyagi irányítása rutinizódott és az itt megtakarított időt céljának elérésére fordította. Lelkesíthette, biztathatta az osztálytársakat, a fiatalokat. Megüzente a háborút s mellette gyűjtötte kis csapatát. A szerkesztés és írás minden gondja.

Jólesik neki persze az első füzetet kísérő elismerés itthon és külföldről, de csak úgy rohanvást nyugtázza. Már hivatala is van a lapnak, meg nyomtatott levélpapírja. Ennek talán jobban örül Herman Ottó, mint a pályatársak elragadtatásának.

„Ha majd vagy egyszer ismét ide vetődik, már nem fogadom a korcsmákban, hanem a múzeum épületében, hol Fraknoi [46] szállásából egy kedves kis szerkesztőségi és lakóhelyet csíptem el; ott pompásan lehet majd diskurálni” [47].

Horváth Géza a volt múzeumi tisztviselő, meg a lap munkatársa értékelheti igazán ezt a szinte családi eseményt.

Herman Ottó által szétküldött előfizetési felhívás →

Programm és előfizetési felhívás.

„TERMÉSZETRAJZI FÜZETEK“

az állat-, növény-, ásvány- és földtan köréből.

Értegyedős folyóirat.

Kiadja a magyar nemzeti múzeum

A természettudományi osztályok közreműködésével

szerkesztő

HERMAN OTTÓ.

Az a sorok felett álló cím nem magára is elégét mond ugyan a szakemberek, főleg annak, ki az ügy vállalatlan hiányát már régen érezte, tehát minden szakembernek; de azért néhány tájékoztató szó talán mégis helyén lesz.

A magyar nemzeti múzeum túl van a vajadás-korszakán s közsémi volt annak az érdekes kéznek, mely igazgatását jelenleg intézi.

Itt az ideje, hogy a legmagasabb szellemi érdekek ápolására hivatott nemzeti intézetnek azon osztályai is, a melyek a doloz természetű fogva legtovább kellett, hogy küzdjenek a gondozás technikai részétek, végre szabhatók a szellemi munkálkodás azon terére, a melynek betöltésére bízva vannak.

E tér nagy, művelése súlyos munkával jár; de e munka magasztos, mert a civilizáció-feltételeinek nagy része fölé függ.

E munka azon nagy probléma megoldására törekszik, melyet természetnek nevezünk. A megoldás attól függ, hogy a természeti három országában nyilatkozó tünetek felismerésének s az emberi elme fellegéhez képest megértésének az emberiség szellemi és anyagi léte javára gyümölcsözőkké válnak.

A feladat egész nagyságában az emberiség összességét illeti; és, épen azért kötelessége, mert érdeke is minden egyes nemzetnek, hogy a maga részét átvegye.

A *Természettudományi Füzetek* megindítására a munkások is buzdítottak.

De buzdított egy más körülmény is.

A kötelesség és munkafeladatás fellegosa, úgy, a mint azt az írókat érintjük, bár mily helyes, mégis csak önményi!

A gyakorlati élet, gyakorlati eredmények szerint beszél!

Es ha van nemzet, mely a gyakorlati eredmények által való támogatásra nagyon is készséges, az a magyar nemzet bizonyára az!

Mert noha törekszünk a civilizáció követelményeinek eleget tenni, noha körünkben reámutathatunk eredményekre is, mégis tény az, hogy a kultúrások legnagyobb része, melynek végheményétől sok érdeklünk függ, sem minket sem eredményeinket nem ismeri, úgy, a mi még sokkal roszabb *eredményekkel együtt félreismert.*

E szomorú tény a nemzet minden gondolkozó ha érzé; de érzé azt is, hogy ez ellen tenünk kell; hogy gondoskodjunk kell oly közvetítő közegekről, a melyek tudományos törekveiseinknek azon részét juttassák érvényre a kultúrások előtt, a mely rész szerint a szellemi élet színvonalát becsülfetik. Ez rajtunk mulik.

Ezzel is számoltunk a midőn a *Természettudományi Füzetek* kiadását elhatároztuk.

A feladatot így ismerve, felénk azon kérdésre is: miként akarjuk azt megoldani?

1. A magyar nyelven szerkesztett *Természettudományi Füzetek* az állat-, növény-, ásvány- és földtan szakasza ápolására rendeltek.
2. Szabott időközökben megjelenve, biztos közegül akarnak szolgálni mind azoknak a publikációknak, a melyeknek telhetőség gyors megjelenése kívánatos.
3. Noha a *Füzetek* a magyar nemzeti múzeum tudományi kézségi szobába tartoznak, a szakszertan működés szakasza egyeztetése is törekednek.

Revüetek:

1. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
2. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
3. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
4. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
5. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
6. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
7. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.
8. *Magyar nyelv és irodalom* szerkesztésének.

A publikációkat kifele egy német nyelven szerkesztett, de más kultúrnyelvek számára is nyitott *REVUE* közvetíti, mely a magyar r. sz. tüzetes kivonatait, esetleg szöszertini fordításait adja s a magyar szöveghez csatolattik, ennek kiegészítő részét képezi: külföldi szerzőknek értekezéseit is befogadja, feltéve: hogy hungaricumokra vonatkoznak.

A *Füzetek* megfelelő anti-mellékletekkel szerellettnek fel.

Igy véljük elérhetni azt, hogy saját körünkben buzdítottak, kifele is mertetőleg hassanak.

A dolgozatok nyomtatott levéntenk 30 frt listezeltdíjban érkezőnek.

Előfizetési feltételek:

A négy füzetből álló 12—14 levél, nagy nyelvezetű alábbem nevj. lev. kötet előfizetési ára:

- A belföld számára 3 forint.
- A külföld számára 10 frank.

Az első füzet 1877. január hó folytán jelenik meg, a következő füzetek az értegyedős első napján.

Az előfizetési pénzt, valamint a füzetek szellemi részét illető közlésüket is

a **„Természettudományi Füzetek“ szerkesztőségébe, Budapest,**
m. nemz. múzeum épület cím alatt kérjük.

Buzgó szakértők támogatása mellett minden gondolkozó hozzájárulását remelve, a szerkesztőség azon lesz, hogy kötelességet teljesítve, megfelleljen a benne helyezett bizodalomnak.

Kelt Budapeston, 1876. decemberben.

A „Természettudományi Füzetek“ szerkesztősége.

„Örvendek a múzeumi hierarchiától szerzett vívmányán és bizony magam is szeretnék abban a kedélyes szerkesztőségi szobácskában minél előbb tisztelgni” [48].

Márciusban elpostázott az első füzetből külföldi társulatoknak és intézményeknek 230 példányt és egyre érkeztek a cserék. A cserefelhívást éppen Horváth Géza fordította franciára az utolsó percben. De még telik a megmaradtakból és gyűjti hozzá a címeket.

„Lekötelez, ha néhány előkelő poloskásznak az adressét megírja nekem, mert mutatványt olyanoknak is küldök” [49].

Horváth Géza tavasszal ajánlotta, hogy gondoljon a külföldi hírnév megszerzésére és ápolására is.

„A füzeteknek nem ártana külföldön egy kis propagandát csinálni; mert — a mennyire innen tájékozódhatom — talán az egy Németországon kívül még vajmi keveset tudnak felőlük. Jó lenne Deyrollenak [50] Párisba megküldeni, meg a főbb entomológiai társulatoknak, mert az nehezen várható, hogy ezek indítsák meg a csereviszonyt. A megindítás rendesen a fiatalabb vállalaton van. De meglehet, hogy ez már meg is történt; azért bocsánat a megjegyzésért” [51].

Egy hét múlva elküldi egy pár jelesebb poloskász adressét. Egy hónap múlva pedig Herman Ottó már öt érdeklő eseményről tudósítja.

„Katterrel [52] csereviszonyba léptem, nemcsak, hanem ő egy igen sympathicus elismerő levelet intézett hozzám, a melyben még aféle is áll, hogy a német Vereinek kiadványait bizony megvertük volna” [53].

Év végére 28, jobbra külföldi intézmény létesített a folyóirattal csereviszonyt.

A fondorlatos irigykedők indulatát csak szította a lap sikere és erőteljesebb akcióba kezdtek.

„Minthogy a Pulszky családdal igen jó lábon állok, a múltkor értesültem, hogy a Krenner clique megkezdte ellenem az áskálódást, sőt Gyulai Pál is figyelmeztetett erre s mondta, hogy Pulszky avval torkolta le őket, hogy én már tettem, tegyenek ők is *jobbat*, így nem bánja ha leütnek, de áskálódásra nem ad semmit! Krenner a II. d. füzetnél mindent elkövetett, hogy a mineralogiával és geológiával felsüljek, de Lóczy nélkül számított, ki olyan jellemes fiú, hogy örömem teli benne. A vége az lesz, hogy 1878-ban állatnövénytanira változtatom a füzetet” [54].

Horváth Gézában, a címzettben együttérzésre talál, aki maga is jócskán próbálta a hivatali dolgokat.

„A mineralogusok retirálása mondhatom nagyon épületes dolog; szinte csodálkoztam már, hogy előbb nem történt meg. Fájdalom, én is ismerem azt a múzeumi fajzatot, tapasztaltam alacsony gondolkodásmódjukat. A mineralogia és geologia elvesztése még nem is nagy veszteség; azoknak úgy is elég

terük van már az akadémia, földtani intézet és földtani társulat kiadványai-ban. Nekünk pedig legalább több terünk jut a füzetekben" [55].

Változtatott Herman Ottó, de nem egészen úgy, ahogyan első indulatában ígérte. A 2. kötettől elmarad ugyan Krenner József nevével együtt az ásvány- és földtan szakszerkesztője, azonban a folyóirat alcímét nem bántotta, mert hiszen a szerkesztést a természetrajzi osztályok közreműködése mellett vállalta, s abba belesik az ásvány- és földtani osztály is. A 7. kötetben már újra feltűnik egy mineralógus, Schmidt Sándor, csak szak és osztályjelleg nélkül. De ez sem volt olyan sima ügy, hiszen Krennerék megtiltották neki, hogy dolgozzék a folyóiratnak.

Feljajdul Herman Ottó, mert még így is, hogy a dolgok egyenesen haladnak, elfecsérelni érzi magát.

„Ha nekem csak egyetlenegy bizalmas, munkás emberem lenne, két év alatt sokra lehetne vinni a vállalatot; de így egy magamra nem győzöm. Képzeld a levelezést, expedíciót, revisiót, nyomdát, lithographust, számadást s száz mást és magamat hozzá! Lóczy utazik, Schmidtnek Krenner eltiltotta a részvételt, a kis doktor passiv, Mocsáry [56] ha jön, többet fecseg mint a mennyit dolgozik, a főnökök méltósága nem engedi meg, hogy segítsenek. No de küzdök körömszakadtáig. Amíg Ön, Janka és még egy pár ember velem van folytatom a dolgot; hogy küzdeni kell, arra mindig számítottam" [57].

Néhány sajtóhiba csúfította el a 3. füzetet, de annak is megvan az oka.

„Sem a kis Doktor, sem Mocsáry nem voltak itt s így az összeolvasásból nem lett semmi, pedig e nélkül bajos teljesen correct dolgot teremteni" [58].

Esztendő végére még keservesebb Herman Ottó helyzete.

„Hogy dolgozatra nincsen kilátásom, az meglehetősen baj, mert csodálatosképen azok, a kik a vállalatra leginkább biztattak, mintha elhagyogatnának — azt sem tudom miért, mert úgy érzem, hogy többet tettem mint a mennyit vártak. A kis Doktor még nagyobb — passivitásba esik, már nem győzöm biztatni; Entz [59] végzi 'Véglényeit' a Semsey [60] díjra; Lóczy elment Keletázsziába, Schmidt egészen a földtani társulaté, Krenner folyvást intriguál, s most Ön is akadályozva van. Így állok a második kötet előtt! No de azért se baj; kivágom magam amúgy huszárosan" [61].

Legnagyobb gondja a szerkesztés. Tanulmányt készített Horváth Géza a folyóirat számára.

„Ide mellékelve küldök egy rövidke cikket francia kivonatával együtt. Tudom, hogy meg lesz ütközve azon, hogy a Cicadát *kabóczának* nevezem és hogy nem követem e részben Önnek a rét zenevilágáról írt cikkében kifejezett nézetét" [62].

Azonnal válaszolt Herman Ottó, mert nemcsak segítőkészségét és aktív együttérzését honorálta, hanem képességeit is, meg ismerte érzékenységét. 1874

ota leveleznek, de barátok igazán sohasem lettek. Az invenció nem fért össze a szorgalommal.

„A dolgozatot köszönöm, a múltkorinak honorárium maradványát (3 frt előfizetés levonása után) küldeni fogom, mihelyt rá kerül a sor. A kabóczáért dehogy haragszom; nem döbbszem én meg azon, mert ha itt-ott bedobok egy magyar nevet, nem octroyálok, hanem lökést akarok alkalmazni tudja már hova. Megengedi — ugye — hogy levelét egy megfelelő alkalommal kivonatossan közölhessem. Épen nyélbe ütöttem ezt az ügyet s Gyulaival már értekeztem is, ő is velünk tart. Minap Hazslinszky [63] egy nagy dolgozatot küldött, czime: Magyarhon nyákpöfei (!) A kulcsban egész mondatokat képtelen voltam megérteni. Ez kérem nem mehet tovább. Önt csak arra kérem, igyekezzék minél több rövid közléssel felkeresni, kivált új fajokkal, mert gondoskodnunk kell, hogy a füzet valóságos forrás legyen s nélkülözhetetlenné váljék a külföldön is. Ha 5—6 évig vihetem a dolgot, s Önök néhányan, kik belátó emberek s megbízható munkások támogatnak, akkor reményelem, hogy az ügy meg lesz szolgálva mindenképpen” [64].

Amint ígérte, úgy is tett.

„Reményelem, hogy a II. füzet pontosan fog megjelenni. Én az első cikkben rágyújtottam a műnyelv kérdésére. Gyulai ismeri a cikket és helyesli. Nem dorongolok még, jónak látom a gyöngéd fojtogatást megkísérelni” [65].

Agitál, biztat, segít a tudományos munkára.

„Pungur [66] barátunk ösztönzésekre elkészítette a Gryllus szárny erezetének reducióját illetőleg egyeztetését a Hagen féle schemával s a magyar szöveget francia fordításban is adja. Igen lekötelez, ha a két szöveg revízióját, főképp a francziát elvállalja, mely utóbbira én nem vagyok elégséges. Nagyon szeretném, hogy a dolgot kiadhatnám, már azért is, hogy ennek a jó emberünknek egy megfelelő helyet kerithessen valamely tanodánál, különben — mint nekem felesége írja — elkallódik, mi kár lenne. Fogjuk közre a valóban jó ügyet. Legyen olyan szíves, kérem, s tudósítson mentől hamarabb, küldhetem-e a Pungur értekezését, mert soká késni nem lehet, mint-hogy a táblákat igen jókor kell munkába adnom” [67].

Nagyon sürgős lehetett a dolgozat megfésülgetése, mert két napra rá megint ír Horváth Gézának.

„Ha csak valahogy is engedi ideje, kérem végezze Pungurral a dolgot, hogy a táblát munkába adhassam, mert azon leszek, hogy a III. füzet pontosan júl. 1. ién megjelenjék” [68].

Így indult az a szakfolyóirat, mely még néhány évig Herman Ottó, majd később Horváth Géza szerkesztésében a magyar természettudomány egyik jelentős ágának tekintélyt szerzett az országban, de a külföldön is.

Husztly Sándor

J E G Y Z E T E K

- [1] Lambrecht Kálmán, Székely Sándor és Varga Domokos monográfiája.
 [2] Horváth Géza (1847—1937) entomologus, a MTA tagja.
 [3] Frivaldszky János (1822—1895) entomologus, a MTA tagja.
 [4] Frivaldszky János levele Herman Ottónak, Bp., 1875. febr. 2.
 [5] Frivaldszky János levele Herman Ottónak, Bp., 1875. márc. 1.
 [6] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1875. okt. 4.
 [7] Szily Kálmán (1838—1924) természettudós, műegyetemi tanár, a MTA tagja.
 [8] Janka Viktor (1837—1890) botanikus, a MTA bizottsági tagja.
 [9] Kriesch János (1834—1888) zoologus, műegyetemi tanár, a MTA lev. tagja.
 [10] Szabó József (1822—1894) geologus, egyetemi tanár, a MTA tagja.
 [11] Csengery Antal (1822—1880) publicista, történész, a MTA tagja.
 [12] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1875. dec. 18.
 [13] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1875. dec. 25.
 [14] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1876. jan. 14.
 [15] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1876. ápr. 23.
 [16] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. márc. 2.
 [17] Gyulai Pál (1826—1909) irodalmár, egyetemi tanár, a MTA tagja.
 [18] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1876. ápr. 23.
 [19] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Doroszló, 1876. máj. 19.
 [20] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Doroszló, 1876. jún. 14.
 [21] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp. 1876. nov. 14.
 [22] Pulszky Ferenc (1814—1897) politikus, műtörténész, a MTA tagja.
 [23] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. nov. 14.
 [24] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., kelet nélkül [1876. dec. 10.]
 [25] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. nov. 27.
 [26] Borbás Vince (1844—1905) botanikus, egyetemi tanár.
 [27] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1876. jan. 14.
 [28] Straub Sándor (1857—1923) tanár, múzeumi ór.
 [29] kis doctor ld. a 45. n-nál Károli (Karl) János.
 [30] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp. 1876. jan. 26.
 [31] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. márc. 2.
 [32] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. nov. 14.
 [33] Chyzer Kornél (1836—1909) orvos, a MTA lev. tagja.
 [34] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. nov. 27.
 [35] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1876. dec. 19.
 [36] Lóczy Lajos (1849—1920) geologus, a MTA tagja.
 [37] Schmidt Sándor (1855—1904) mineralogus, egyetemi tanár, a MTA tagja.
 [38] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. dec. 21.
 [39] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1876. dec. 29.
 [40] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. dec. 31.
 [41] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1878. febr. 18.
 [42] Krenner József Sándor (1830—1920) mineralogus, műegyetemi tanár, a MTA tagja.
 [43] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1876. dec. 12.
 [44] Grund Vilmos kőrajzoló és litográfus, Pesten.
 [45] Károli (Karl) János (1842—1882) ichthyologus, múzeumi ór.
 [46] Fraknoi Vilmos (1848—1924) történetíró, a MTA tagja.
 [47] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. febr. 20.
 [48] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1877. márc. 8.
 [49] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. márc. 13.
 [50] Deyrolle, párizsi rovarkereskedő.
 [51] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1877. márc. 8.
 [52] Katter, az „Entomologische Nachrichten” szerkesztője.
 [53] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. ápr. 17.
 [54] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. ápr. 15.
 [55] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1877. ápr. 25.
 [56] Mocsáry Sándor (1841—1915) entomologus, a MTA tagja.
 [57] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. ápr. 17.

- [58] Herman Ottó levele Horváth Gézának, hely és kelet nélkül [Bp., 1877. júl. 18.]
- [59] Entz Géza (1842—1919) zoologus, egyetemi tanár, a MTA tagja.
- [60] Semsey Andor (1833—1923) természettudós, mineralógus; több mint 2 millió aranykoronát áldozott a magyar tudomány fejlesztésére.
- [61] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. dec. 5.
- [62] Horváth Géza levele Herman Ottónak, Forró, 1877. febr. 20.
- [63] Hazslinszky Frigyes Ákos (1818—1896) botanikus, a MTA tagja.
- [64] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. febr. 20.
- [65] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. márc. 13.
- [66] Pungur Gyula (1843—1907) ornitologus, entomologus.
- [67] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. ápr. 15.
- [68] Herman Ottó levele Horváth Gézának, Bp., 1877. ápr. 17.

HERMAN OTTÓ NÉGY LEVELE KOCYÁN ANTALHOZ

Kocyán Antalra, a múlt század egyik legtehetségesebb ornitológusára 1966-ban emlékezett meg a hálás utókor, amikor a volt munkahelyén, a Tátra tövében elterülő oravicei völgyben elhelyezte e kiváló erdészre és zoológusra emlékeztető emléktáblát.

Kocyán Antal a galíciai Makóiban született 1835. augusztus 2-án. Mint öntödei munkás kezdte pályafutását Zakopanében. A romantikus Tátravidék azonban csakhamar elbűvölte és ezért vállalt később munkát a Kościeliskai Erdészethnél. Mint erdész technikus 1865-ben már madarakat preparált. 1871-ben Rowland Vilmos erdőtanácsos hívására elfoglalja az alerdészeti állást Oravicén. Itt és később Zuberecen végzi madártani megfigyeléseit, melyeket lengyel, német és magyar nyelven tesz közzé.

Mint a Magyar Ornitológiai Központ munkatársa, azt rendszeres megfigyelésekkel támogatta, ezért 1896-ban az intézet levelező tagjává választotta.

Tizenöt évi oravicei és 25 esztendőszubereci erdészeti ténykedés után 1910-ben nyugalomba vonul az árvai Mokrád községbe, ahol az állattudomány terén tovább dolgozik, 1916. december 22-én beállt haláláig.

Kocyán Antal hagyatékából származik az a négy Herman Ottótól származó levél, melyet ifj. Kocyán Antal szíves közreműködésével ezúton teszünk közzé.

A levelezésből kitűnik, hogy Herman Ottó a néprajzi munka területén széles körű nyelvi ismeretekkel rendelkezett. Kiváló bizonyítéka ennek itt közölt első levele is, ahol több népi eszközt szlovák nyelven jelöl meg, teljes pontossággal.

Stollmann András
(Zilina, Budatin)

1.

Fehér papír

Magasság: 22,5 cm.

Szélesség: 14 cm

3 oldal

Budapest, dem, 29 júli 1898.

Hochgeehrter Herr!

Mit der Einrichtung eines Saales auf der Ausstellung zu Paris betraut, ist es für mich höchst wichtig gewisse primitive oder sonst charakteristische Gebrauchsgegenstände des Volkes zu erhalten und ist Arva in dieser Beziehung von sehr grossem Interesse. Ich frage also, ob Sie nicht geneigt wären, mich

hierin zu unterstützen? Es versteht sich von selbst, dass ich alle Unkosten bereitwilligst trage. Um Ihnen einen Begriff zu geben, was ich brauche, möge hier ein kleines Verzeichniss folgen. Es handelt sich vor Allem um die Volkstümliche Fischerei und Hirtenwesen.

I. Also, Fischerei:

Stochgabeln, Angeln welche von dortigen Schmieden verfertigt wurden; *Netzbeschwerer*, wenn Steine verwendet werden; *Kien* — oder *Birkenfackeln* — wenn Nachtfischerei betrieben wird u. dgl.

II. *Hirtenleben. Feuerzeug*, wenn noch Stahl, Feuerstein und Schwamm; *Messer* — wahrscheinlich *Končjar* — wenn das Heft verziert ist; 1. *Gurt* — *opasok* — 2. *Tasche* — *kapsa* — 3. *Hut* — *klobuk* — wenn Sie besonders mit Messing — letzterer auch mit Muscheln — verziert sind; ein Paar wenig gebrauchte *Bundschuhe* — *kapce* — mit allem Riemenzeug; *Fiebeln* — Spinke — von Messing, je mehr; Von Schäffern *črpaki*, wenn am einem Stück geschnitzt; „*odljevač*“ ebenso; *varecha* ebenso; *pištjelka* Hirtenflöte; „trumbeta“ Alpenhorn; *Dudelsack* — *gajdi* u. dgl.

Sehr wichtig sind Gegenstände aus Rinde und solche, welche mit Feuer ausgehört wurden.

Ich bin gerne bereit Ihnen einen kleinen Vorschuss zu geben, wenn Sie glauben, dass sich auf diesem Gebiete *noch* etwas machen lässt. Um das letztere genauer bestimmen zu können, möchte ich Sie bitten einige Gegenstände anzuschaffen und mir einzusenden; ich würde dann sofort meine Meinung resp. Beschluss mittheilen.

Ihre Güte kennend, hoffe ich, dass Sie meine Bitte nicht als Belästigung betrachten!

Mit besten Grüßen

Ihr

Otto Herman
Chef der U. O. C.

2.

Fehér hivatalos levélpapír, a hivatal megnevezése:

MAGYAR ÖSFOGLALKOZÁSOK Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.

Magasság: 22,5 cm.

Szélesség: 14 cm.

1,5 oldal.

Budapest, den 13 e August
1893.

Sehr geehrter Herr Oberförster!

Ich wusste es ja im vorhinein, dass ich Ihre Bereitswilligkeit rechnen kann. Empfangen Sie dafür Gruss und besten Dank!

Ich erwarte gespannt die Gegenstände und bemerke nur noch, dass das Sammeln nicht grosse Eile hat. Gute Sachen zu verschaffen braucht Zeit, die meisten liefert der *Zufall*. Wir können bis September 1899 sammeln! Vielleicht finde ich auch im eben erwähnten Jahr einige Tage für die Arva, wo mich die Fischerei von Slanitz besonders interessiert.

Ich bitte zur Kenntniss zu nehmen, dass ich morgen — 14 verreise, am 20^t auf einen Tag hierher komme und dann nach Satmár gehe.

Mit herzlichsten Grüssen

Ihr

alter
Otto Herman

3.

Fehér hivatalos levélpapír, a hivatal megnevezése:

MAGYAR ÖSFOGLALKOZÁSOK Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.

Magasság: 22,5 cm.

Szélesség: 14 cm.

1,5 oldal.

Budapest, 1893 den 28 Oktober

Sehr geehrter Herr!

Nehmen Sie es mir nicht für Uibel, wenn ich do frei bin mich anzufragen, ob Ihre Bemühungen in Sachen der ethnographischen Gegenstaende irgend einen Erfolg hatten?

Ich bin mit dem nördlichen Teile des ungarisch slavischen Gebietes ziemlich fertig und schreite soeben an die Sichtung und Zusammenstellung; es wäre mir also eine Erleichterung, wenn ich auch die Árva — so weit als möglich vornehmen könnte.

Mich drückt eine ungeheure Arbeitslast. Centrale, das grosse Vogelwerk, Pariser Ausstellung und was ich noch was; es ist reines Glück, dass Kopf und Füsse noch in der Ordnung sind.

Ihnen alles Gute wünschend

Ihr

Otto Herman

4.

Fehér hivatalos levélpapír. A hivatal megjelölése: MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT. Hungarian Central Bureau for Ornithology. Budapest, N. Múzeum.

Magasság: 22,5 cm.

Szélesség: 14 cm.

2. oldal.

Budapest den 6. Aug. 1899

Hochgeehrter Herr und Freund!

Erst heute, nach meiner Rückkehr aus Siebenbürgen, kann ich Ihren lieben Brief dt. 25. Juli beantworten.

In unserer Corespondens vom Jahre 1898 sind wir — meines Wissens — übereingekommen, dass Sie einen Versuch machen und gewisse, auf Urbeschäftigung bezügliche Gegenstände wenn möglich zu verschaffen und es davon abhängt, ob wir weiter gehen oder nicht, Gegenüber meinem Antrage: Ihnen eine kleinere Summe zur Verfügung zu Stellen, meinten Sie, dass derpecuniare Theil erst dann vorgenommen werden soll, wenn eine Probe acceptiert wird.

Diesen modus haben Sie, hochgeehrter Herr, beantragt.

Ich hätte Ihnen sehr gerne eine gewisse Summe auch auf Angelder überwiesen, weil ich aus Erfahrung weiss dass es ohne solches nicht, oder schwer geht.

Jetzt ist die Zusammenkunft in Sarajevo und auch die Ausstellung 1900 schon im Rollen, und bin ich ausser Stande auch nur einen Tag der Árva oder sonst einem Comitate zu widmen.

Aber einen herzlichen Gruss sendet doch Ihr

alter, ergebenere
Otto Herman

ÚJABB BRONZLELETEK BORSOD MEGYÉBŐL

I.

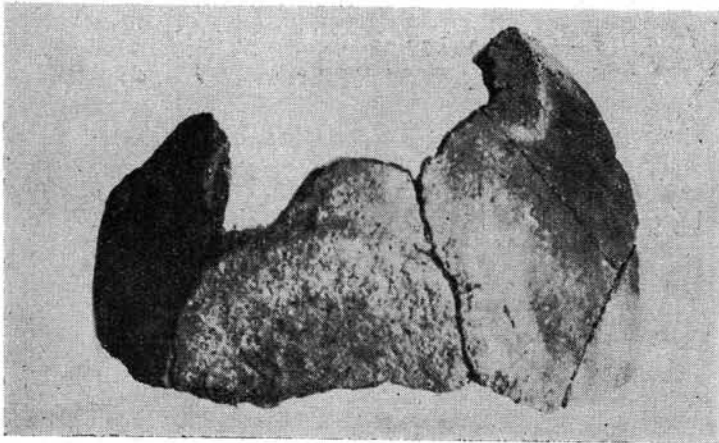
A miskolci múzeumban levő bronzkor végi, koravaskori bronz kincsleleteket a Herman Ottó Múzeum évkönyveiben közöltük [1]. A régészeti kutatás számára azonban eddig hozzáférhetetlenek voltak a Borsod megyei falumúzeumokban őrzött leletek. Két további bronz raktárlelet is előkerült még 1967-ben. Ezeket adjuk most közre.

Muhi (mezőcsáti j.).

A lelet mindössze három tárgyból áll. Lelőkörülményei ismeretlenek. 1. Kétkarú fejsze. Tokján alul öntéshibából eredő lyuk van. H.: 19,8 cm. — I. t. 1.; 2. Csákány. Tokján több öntéshibából eredő lyuk van. H.: 23,8 cm. — I. t. 2.; 3. Lándzsahegy. A penge alatt a tok kétoldalt átfúrt. H.: 15,3 cm. — I. t. 3.

Bodrogkeresztúr (szerencsi j.).

A Kastély-köz 11-ben szőlőben végzett talajforgatás közben került elő hét tokos balta. 1. A balta oldalán, a perem alatt kettős háromszög alakú borda van. H.: 10,7 cm. — II. t. 2.; 2. A perem alatt kis háromszög alakú bordával

1. kép Bodrogkeresztúri lelet edénye

díszített balta. H.: 8,8 cm. — II. t. 1.; 3. A balta pereme alatt kis háromszög alakú bordák vannak. H.: 8,8 cm. — II. t. 5.; 4. A balta füle hiányzik, pereme alatt kis háromszög alakú borda van. H.: 8,2 cm. — II. t. 4.; 5. A balta oldalának szélein egy-egy ívelt borda van. H.: 9,4 cm. — II. t. 3.; 6. Az előbbivel szinte teljesen megegyező balta. H.: 9,2 cm. — II. t. 6.; 7. Törött, hiányos balta. H.: 9,1 cm. — II. t. 7.

Az edénynek csak töredékes, hiányos alsó része maradt meg. Ez díszítetlen, barnásszürke — 1. kép.

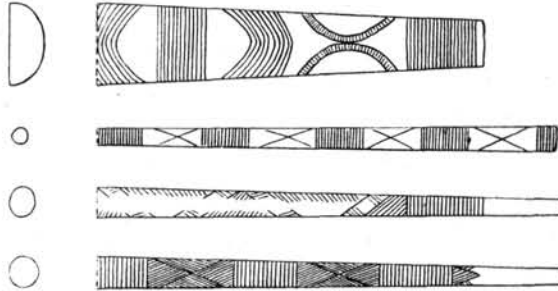
Tállya (szerencsi j.).

Tállya és Golop között 1967 tavaszán árokásó gép bronztárgyakkal teli agyagedényt fordított a föld felszínére. A leleteket dr. Petrikovics László orvos vitte be a szerencsi múzeumba.

A raktárlelet a következő tárgyakat tartalmazza: 1. Tokos, füles balta. Oldalát bordák díszítik. H.: 13,7 cm. — III. t. 1.; 2. Tokos, füles balta. Peremrészé hiányzik. Felül három vízszintes borda díszíti. H.: 10,6 cm. — III. t. 2.; 3. Tokos füles balta. Pereme egyenes, felső része ovális átmetszetű. H.: 10,7 cm. — III. t. 3.; 4. Tokos, füles balta. Tokrészén összenyomódott. Oldalának két szélén háromszög alakban bordák. H.: 13,8 cm. — III. t. 4.; 5. Tokos, füles balta. Átmetszete hatszög alak. H.: 10,1 cm. — III. t. 5.; 6. Tokos balta pengérsze. H.: 8,9 cm. — III. t. 6.; 7. Tokos balta pengé része. H.: 9 cm. — III. t. 7.; 8. Tokos, füles balta. Éle laposra van verve. H.: 10,9 cm. — III. t. 8.; 9. Balta penge-töredéke. Oldalának két széle függőlegesen bordázott. H.: 8,7 cm. — III. t. 9.; 10. Balta él-része. H.: 6,1 cm. — III. t. 10.; 11. Balta peremrészé füllel. A perem alatt három vízszintes borda van. H.: 2,9 cm. — III. t. 11.; 12. Balta élrészé. H.: 5,5 cm. — III. t. 12.; 13. Markolatnyújtványos sarló. A markolaton 3, a pengén 2 borda van. A penge vége hiányzik. Átm.: 17,4 cm. — IV. t. 1.; 14. Sarló, markolatnyújtványos. A markolat három bordája közül a két szélső rovátkolt. Átm.: 15,9 cm. — IV. t. 3.; 15. Markolatnyújtványos sarló. A markolatának szélein levő bordák rovátkoltak. A penge vége hiányzik. Átm.: 16,2 cm. — IV. t. 5.; 16. Sarló. Markolatának három bordája rovátkolt. A markolat nagy része hiányzik. Átm.: 19,4 cm. — V. t. 1.; 17. Sarló töredéke. Markolatán három függőleges borda, amelyek közül a középsőt egy vízszintes zár le. H.: 12,6 cm. — IV. t. 2.; 18. Sarló töredéke. Markolatán három rovátkolt borda van. H.: 12,9 cm. — IV. t. 4.; 19. Sarló töredéke, markolatán három borda. H.: 11,6 cm. — IV. t. 6.; 20. Sarló töredéke. A markolatán levő három borda barázdált. Átm.: 14 cm. — V. t. 5.; 21. Sarló töredéke, markolatán három barázdált bordával. Átm.: 13,5 cm. — V. t. 7.; 22. Sarló töredéke. Markolatán három borda van. Átm.: 14,5 cm. — V. t. 8.; 23. Sarló markolata, három barázdált bordával díszítve. H.: 10,7 cm. — V. t. 10.; 24. Sarló markolata, pengeindulással. A penge széle barázdált. H.: 10,6 cm. — VI. t. 8.; 25. Széles sarlópenge középső része. H.: 10 cm. — V. t. 3.; 26. Sarló széles pengevége. H.: 10,7 cm. — V. t. 2.; 27. Sarló pengéjének középső része. H.: 6,5 cm. — V. t. 4.; 28. Sarló markolatának vége, három bordával. H.: 5,2 cm. — V. t. 6.; 29. Sarló pengéjének vége. H.: 8,5 cm. — V. t. 9.; 30. Gombos végű sarló. H.: 17,8 cm. — VI. t. 1.; 31. Sarló töredéke, gombos véggel. H.: 6,6 cm. — VI. t. 2.; 32. Kés, kettétört. Markolatán négy szegecslyuk, karikában végződik. H.: 23 cm. — VI. t. 4.; 33. Kés domború pengéje. A penge háta alatt két-két vízszintes

vonalból álló díszítés van. H.: 11,2 cm. — VI. t. 5.; 34. Kés domború pengéje. H.: 9,3 cm. — VI. t. 6.; 35. Tőr pengérsze. H.: 10,2 cm. — VI. t. 7.; 36. Kard penge hegyrésze és középső darabja. H.: 13,2 és 12,3 cm. — VI. t. 15., 16.; 37. Kard-penge kis középső darabja. Átmetszete ovális. H.: 5,7 cm. — VI. t. 3.; 38. Kard-penge kis középső darabja. Középen három borda van. H.: 6,2 cm. — VI. t. 9.; 39. Lándzsahegy. Tokja a pengérszélénél bordázott, alul közepén átfűrt. Hegye megtört. H.: 17 cm. — VI. t. 14.; 40. Lándzsahegy. Tokja alul kétoldalt átfűrt, csúcsa letörött. H.: 13,5 cm. — VI. t. 12.; 41. Lándzsa tokrésze, felül átfűrt. H.: 6,5 cm. — VI. t. 10.; 42. Lándzsa pengérsze. H.: 8,8 cm. — VI. t. 11.; 43. Lándzsa penge-töredéke. A tokrészen három borda van. H.: 4,1 cm. — VI. t. 13.; 44. Tokos véső. Felső része ovális, pengéje négyszegletes átmetszetű. H.: 12,7 cm. — VII. t. 21.; 45. Tokos véső. Tokjának felső része hiányzik. H.: 4,1 cm. — VII. t. 17.; 46. Kis ár. Egyik vége hegyes, másik vízszintes. H.: 9,2 cm. — VII. t. 20.; 47—53. Fűrészlemez. Vékony bronzlemezről készültek. H.: 17,8, 9,1, 7,1, 7,3, 7, 7,1, 9,5 cm. — VII. t. 1—7.; 54. Fűrészlemez. Vastag, erős bronzlemezről készült. Csak az egyik oldalán fogazott. H.: 9,6 cm. — VII. t. 8.; 55. Nyilhegy. Lapos lemezről készült. H.: 4,9 cm. — VII. t. 13.; 54. Nyilhegy, tokos. Középen borda van. H.: 5,5 cm. — VII. t. 14.; 55. Öntörúd darab. Félkör átmetszetű. H.: 9,3 cm. — VII. t. 16.; 56. Öntörúd darab, négyszögletes átmetszetű. H.: 8,8 cm. — VII. t. 19.; 57. Huzaldarab lemezzel körülhajlítva. H.: 10,5 cm. — VII. t. 15.; 58. Bronztárgy. Lapos bronzkorong, melynek szélén két hegyes túske van. Átm.: 4,3 cm. — VII. t. 18.; 59—62. Karikák. Átmetszetük háromszög alakú. Különböző nagyságú töredékek. Átm.: 9,9, 12,6, 9,3, 8,5 cm. — VII. t. 9—12.; 63. Lemez öv. Hiányos, összetört. Vége kis kampóban végződik. Középen a másik végén kis lyukak vannak. Szélessége: 7,5 cm. — VIII. t. 1—4.; 64. Öv töredékei. Egyes darabokon kis lyukak láthatók. Szélessége: 9,5 cm. — VIII. t. 5,7—10.; 65. Edénytöredék. Összehajlított lemez, amelynek egyik szélén nittszegek erősítéknek belső oldalához egy keskeny lemezcsíkot. Szélessége 11,5 cm. — VIII. t. 6.; 66. Kézlejtő spirális. Szögletes, végén kerek átmetszetű huzalból készült. Szára háromszög alakú, megisméllődő vonalcsoportokkal díszített. A spirális korong huzaljának közepe rovátkolt. Kettétört. Átm.: 11,7 cm. — IX. t. 3.; 67. Kézvédő zárórésze. Kerek átmetszetű. Átm.: 13,7 cm. — IX. t. 1.; 68. Kézvédő zárórésze, szárdarabbal. A háromszög átmetszetű szár, vonalkázott háromszögekkel díszített. Vége kerek átmetszetű, díszítetlen. H.: 22,4 cm. — IX. t. 2.; 69. Összehajlított kerek átmetszetű huzal. Egyik vége hegyes, a másik kiszélesedő, lapos. Átm.: 11,2 cm. IX. t. 4.; 70. Kartekercs, két darabban. Egyik vége sodrott. Háromszög átmetszetű huzalból készült. — X. t. 1—2.; 71. Kartekercs, össze van fogva. Egyik vége sodrott, másik hegyes. — X. t. 3.; 72. Összefogott kartekercs. Egyik vége sodrott, a másik hegyes. — X. t. 5.; 73. Kartekercs, töredék. Szét van húzva. — X. t. 4.; 74. Karperec, körszelet átmetszetű, díszítetlen. Átm.: 5,7 cm. — XI. t. 1.; 75. Karperec, félkör átmetszetű, díszített. Átm.: 6,3 cm. — XI. t. 2., 2. kép 1.; 76. Karperec, kerek átmetszetű, díszített. Átm.: 6 cm. — XI. t. 3.; 77. Karperec, kerek átmetszetű. Felületén erősen kopott díszítés. Átm.: 6,5 cm. — XI. t. 4., 2. kép 3.; 78. Karperec, kerek átmetszetű, díszített. Átm.: 6,4 cm. — XI. t. 5., 2. kép 4.; 79. Karperec, kerek átmetszetű, díszített. Átm.: 7 cm. — XI. t. 6., 2. kép 2.; 80. Karperec, kerek átmetszetű. Díszítése megegyezik az előbbi karperecével. Átm.: 8,6 cm. — XI. t. 7.; 81. Összehajlított,

kerek átmetszetű karperec. Megismétlődő függőleges vonalcsoportok díszítik, a díszítés nagyrészt lekopott. Átm.: 6 cm. — XI. t. 8.; 82. Egymásra hajló végű karperec. Átmetszete lapos négyszegletes. Megismétlődő, nagyrészt lekopott ferde vonalcsoportok díszítik. Átm.: 4,4 cm. — XI. t. 9.; 83. Csaknem fele részben egymásra hajló végű karperec. Kerek átmetszetű. Nagyrészt lekopott megismétlődő vonalcsoportok díszítik. Átm.: 3,6 cm. — XI. t. 10.; 84. Ovális.

2. kép Tállyai lelet karpereceinek díszítése

zárt karika. Átm.: 4,6 cm. — XI. t. 11.; 85. Ovális, zárt karika. Átm.: 4,7 cm. — XI. t. 12.; 86. Huzal karperec, végei egymásra hajlanak. Átm.: 4,4 cm. — XI. t. 13.; 87. Huzal karika, mindkét vége bepödrött. Átm.: 4,6 cm. — XI. t. 14.; 88. Karperec töredéke. Háta sűrűn vonalkázott. H.: 6,1 cm. — XI. t. 15.; 89. Huzal karperec töredéke. Átm.: 6,1 cm. — XI. t. 16.; 90. Összehajlított, kerek átmetszetű huzal. Egyik vége bepödrött. Átm.: 5,6 cm. — XI. t. 17.; 91. Fibula töredéke. Spirál korongban záródik, paszományos fibulához tartozott. H.: 10,1 cm. — XII. t. 1.; 92. Kettős spirál korong. A korongokat alkotó huzal négyszögletes, a köztük levő rész kerek átmetszetű. Az előbbi középső éle rovátkolt, az utóbbin megismétlődő vonalcsoportok vannak. Valószínűleg sujtásos fibulához tartozhatott. H.: 10,1 cm. — XII. t. 2.; 93. Tű, fejrésze. Lapos korong, közepén tűske. Átm.: 5 cm. — XII. t. 3.; 94. Fibula, testét hét nyolcas alakú huzal alkotja. H.: 10,5 cm. — XII. t. 4.; 95. Tű, kúpos feje alatt a szárán három kis kiugrás van. Meghajlított. H.: 9,3 cm. — XII. t. 5.; 96. Lánc. H.: 13 cm. — XII. t. 6.; 97. Ovális bronzlemez. Felülete díszített. Fibula kengyele volt. H.: 11,7 cm. — XII. t. 7.; 98. Csüngő. Háromszög alakú, végén két kis vízszintes nyúlvány és karika van. H.: 5,5 cm. — XII. t. 8.; 99. Övkapocs. Fele hiányzik, tűskében végződik. H.: 5,6 cm. — XII. t. 9.; 100. „S” alakú bronztárgy. Hátán pecek van. H.: 4 cm. — XII. t. 10.; 101. Tű, szára hiányos. Feje korong alakú, szárának felső részén egy kiugrás. H.: 9,5 cm. — XII. t. 11.; 102. Karikában végződő háromszög alakú csüngő. H.: 9,2 cm. — XII. t. 12.; 103. Huzalgűrű, négymenetű. Átm.: 2,5 cm. — XII. t. 13.; 104. Tű szárának töredéke. Felső részén kis kiugrás van. Azon a részen vízszintes vonalkázással díszített. H.: 11 cm. XII. t. 14.; 105. Tű szárának része. Duzzadt nyaka díszített: vízszintes vonalkázás közt fenyőág minta. H.: 8,2 cm. — XII. t. 15.; 106. Lapos-kerek gomb, hátán két fül. Átm.: 4,9 cm. — XII. t. 16.; 107. Gomb, hátán egy fül. Átm.: 4,6 cm. — XII. t. 17.; 108. Gomb, hátán a fül letört. Átm.: 3,3 cm. — XII. t. 18.; 109. Gomb, hátán egy

fül. Átm.: 3 cm. — XII. t. 19.; 110. Gyűrű, vastag huzalból. Élein függőleges rovátkolás. Három menetű. Átm.: 3,4 cm. — XII. t. 20.; 111. Gyűrű, vastag huzalból. Három menetű. Átm.: 2,3 cm. — XII. t. 25.; 112. Huzal karperec töredéke. Megismétlődő vonalcsoportok díszítik. Átm.: 4 cm. — XII. t. 21.; 113. Huzalgyűrű, átm. 2,2 cm. — XII. t. 22.; 114. Karperec kettős huzalból. Átm.: 4 cm. — XII. t. 23.; 115. Gyűrű, vékony huzalból. Kétmenetű. Átm.: 2,6 cm. — XII. t. 24.; 116. Kézfejtendő spirálisok töredékei. XIII. t. 1—6.; XIV. t. 1—10.; 117. Széthúzott spirális huzalok. XIII. t. 7—9.; 118. Spirális huzalok. H.: 45 és 7,5 cm. XIV. t. 11—12.; 119. Lemez töredékek. XIV. t. 13—18, 21—23.; 120. Félgömb alakú ptykék, huzalra fűzve. Átm.: 5 és 2,5 cm. — XIV. t. 19—20. A lelethez még 22 db öntőlepenyő töredék tartozott.

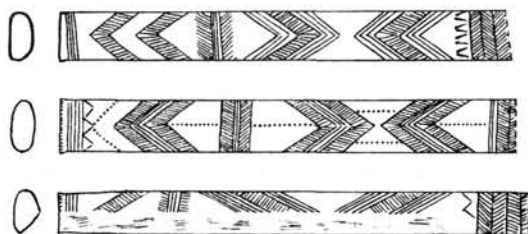
3. kép A tályai lelet edénye

A tályai lelet edénye széles kihajló peremű, teste öblös. Vallán két bütyök látható, eredetileg négy lehetett. Sötétszürke. M.: 24,4, SZá: kb. 23,5, Fá: 14 cm. — 3. kép.

Mezőkövesd környéke.

A lelet az 1950-es évek elején került a mezőkövesdi gimnázium révén, a mezőkövesdi Matyó Múzeumba. Lelőkörülményeiről már semmit sem lehetett kideríteni. A tárgyaknak a XVII. t. 4. sz. lándzsahegy és XVIII. t. 5—6. számú lándzsahegy és törpenge kivételével teljesen azonos, sötétzöld patinájuk van. A felsorolt tárgyak patinája világosabb, ennek ellenére figyelembe véve azt, hogy együtt kerültek be a múzeumba a többiekkel, valószínűnek tartjuk, hogy egy leletegyüttest alkotnak. Ebbe a következők tartoznak: 1. Tokos, füles balta. Pereme kétsíkú, közepén borda. A perem alatt három vízszintes borda, amelyekhez három, háromszög alakú borda csatlakozik. Éle csorba. H.: 12 cm. — XV. t. 1.; 2. Tokos, füles balta. Széles pereme alatt négy vízszintes borda van. Az alsó-

hoz középen egy függőleges csatlakozik, kétoldalt pedig egy-egy derékszögben megtörő borda. Egyik oldalán a perem alatt öntéshibából eredő lyuk. H.: 10,5 cm. — XV. t. 2.; 3. Tokos, füles balta. Pereme kétsíkú, egyik oldalánál behorpadt. A perem alatt három vízszintes borda, amelyekhez három ívelt, háromszög alakú borda csatlakozik. A fül alatt az egyik oldalon öntéshibából eredő lyuk van. H.: 13 cm. — XV. t. 3.; 4. Tokos, füles balta. A füllel szemben erősen felemelkedő perem alatt három vízszintes borda van. Az él egyik sarka csorba. Oldalán vasoxid nyomok látszanak. H.: 12,6 cm. — XV. t. 4.; 5. Tokos, füles balta felső része. A perem alatt a fül alsó részénél borda van, amelyhez három háromszög alakú borda csatlakozik. Oldalán a perem alatt öntéshibából eredő lyuk van. M.: 7,5 cm. — XV. t. 5.; 6. Füles, tokos balta. Pereme kétsíkú, alatta három vízszintes borda. Ezek alatt középen egy kis háromszög alakú, kétoldalt ívelt bordák vannak. Az egyik oldalon a perem alatt, a másikon a bordadisz közt öntéshibából eredő lyuk. H.: 11,9 cm. — XV. t. 6.; 7. Gombos végű sarló. A penge hátán két borda fut végig. Hátán vasrozsa nyomok. Átm.: 12,8 cm. — XV. t. 7.; 8. Sarló széles pengéje. A markolat hiányzik. Erős vasrozsa nyomok látszanak rajta. Átm.: 18 cm. — XVI. t. 1.; 9. Markolatnyújtványos sarló. A markolat két szélén levő borda tovább folytatódik a pengén is. A penge vége hiányzik. Hátán vasrozsa nyomok vannak. Átm.: 13,1 cm. — XVI. t. 2.; 10. Markolatnyújtványos sarló. A markolaton két borda van. Hátán vasrozsa nyomok. Átm.: 14,9 cm. — XVII. t. 1.; 11. Markolatnyújtványos sarló, az előbbihez hasonló, keskenyebb pengéjű. Átm.: 16,2 cm. — XVII. t. 2.; 12. Keskeny pengéjű markolatnyújtványos sarló. Hátán vasrozsa nyomok. Átm.: 16,7 cm. — XVII. t. 3.; 13. Szemüveg alakú kettős spirálkorong. Egyiknek közepe hiányzik, a másik hátsó lapján vasrozsa nyomok. H.: 20,5 cm, átm.: 7,5 és 7,8 cm. — XVI. t. 3.; Tör, hegye hiányzik. Markolata lefelé szűkülő téglalap alakú, közepén nagy öntéshibából eredő lyukkal. A penge felső végénél kétoldalt egy-egy lyuk, közepén széles borda. Vasrozsa nyomok mutatkoznak rajta. H.: 16,8 cm. — XVI. t. 5.; 15. Lándzsahegy. A penge alatt a tok átfúrt. Egyik oldalán öntéshibából eredő lyuk van. H.: 17,7 cm. — XVI. t. 4.; 16. Lándzsahegy, keskeny, hosszú pengéjű. A penge közepén tokja négyszögletes, alul kerek átmetszetű. A tok a penge alatt átfúrt, végén három vízszintes vonalból álló minta. Patinája világoszöld, elüt az eddigi tárgyaktól. H.: 28,7 cm. — XVII. t. 4.; 17. Lándzsacsúcs, pengéjének vége hiányzik. Az előbbi lándzsahegygel megegyező a patinája. H.: 10,5 cm. — XVIII. t. 5.; 18. Tör pengérésze. Közepén borda fut végig. Patinája az előbbi két tárggyal egyezik meg. H.: 17,3 cm. — XVIII. t. 6.; 19. Karperec,

4. kép A mezökövesdi lelet karpereceinek díszítése

nyitott, átmetszete félkör alak. Átm.: 10,6 cm. Diszített hátú. — XVIII. t. 1., 4. kép 3.; 20. Félkör átmetszetű diszített karperec. Átm.: 9,2 cm. — XVIII. t. 2., 4. kép 2.; 21. Ugyanolyan karperec, mint az előző. Átm.: 9,3 cm. — XVIII. t. 3.; 22. Félkör átmetszetű, diszített karperec. Átm.: 9,1 cm. — XVIII. t. 4., 4. kép 1. Mind a négy karperec felületén láthatók vasrozsda nyomok.

Tokaj környékéről származó tárgyak.

A tokaji múzeumba a község környékéről az évek során több kisebb őskori bronztárgy került be. Pontos lelőhelyük nem ismeretes.

1. Tokos, füles balta. Hatszögletű átmetszetű, oldala függőlegesen bordázott. H.: 7,4 cm. — XIX. t. 1.; 2. Sarló pengérsze ferdén rovátkolt bordákkal. H.: 10,8 cm. — XIX. t. 2.; 3. Sarló markolatrésze. H.: 11,2 cm. XIX. t. 3., 4. Balta tokrésze, füllel. H.: 3,4 cm. — XIX. t. 4.; 5. Sarló pengérsze. H.: 6,8 cm. — XIX. t. 5.; 6. Sarló pengérsze. H.: 5,4 cm. — XIX. t. 7.; 7. Sarló pengérsze. H.: 3,4 cm. — XIX. t. 8.; 8. Diszített lemez. H.: 6,4 cm. — XIX. t. 9.; 9—11. Fűrész-lemezek. H.: 4, 4,5, 5 cm. — XIX. t. 10—12.; 12. Bronz karperec. Kerek átmetszetű, égéstől deformált. Diszítése: megisméltődő vonalcsoportok közt, rácsos minta. Lelőhelye: Tarcál. Átm.: 8 cm. — XIX. t. 6.

Szerencsi múzeumban őrzött bronztárgyak.

Szerencsen dr. Petrikovics László gyűjti évtizedek óta a környék régiségeit. Gyűjteményében, amelyet 1967-ben átadott az akkor megalakult szerencsi múzeumnak, néhány bronztárgy is található. Lelőköriülményeik ismeretlenek. 1. Tőr, markolatán levő három szegecslyuk közül kettőben benne van az aklasszeg. Markolatának széle rovátkolt, oldalán háromszög alakú, vonalcsoportokból álló díszítés van. H.: 27,1 cm. XX. t. 1. Lelőhelye: Tiszalúc.; 2. Lándzsahegy, a tok közepén kétoldalt átfúrt. H.: 15,5 cm. — XX. t. 2. Ismeretlen lelőhely.; 3. Kis lándzsahegy, a tok közepén kétoldalt átfúrt. H.: 9,3 cm. — XX. t. 3. Ismeretlen lelőhely.; 4. Csákány. Záró korongján felül négy kis bütyök van. A köztük levő tüskén az öntés nyomán visszamaradt, utólag lecsiszolt rög van. 23,1 cm. — XX. t. 4. Lelőhely: Bodrogszegi.; 5. Kis csákány, korongja lapos lemez. Tokján három, a pengén is folytatódó függőleges borda. Öntéshibából eredő lyukak vannak a tok mindkét oldalán. H.: 15 cm. — XX. t. 5. Lelőhely: Prügy.; 6. Tokos, füles balta. Peremén három, alatta két vízszintes borda van, amelyeket kétoldalt két-két ívelten induló függőleges borda követ. H.: 10,4 cm. — XX. t. 6. Lelőhely: Prügy.; 7. Tokos, füles balta. Pereme közepén egy, alatta két vízszintes borda. Oldalán ívelt háromszög alakú kettős borda. H.: 8 cm. — XX. t. 9. Lelőhely: Prügy.; 8. Tokos véső. H.: 11 cm. — XX. t. 8. Lelőhely: Prügy.; 9. Tokos, füles balta. Felső részén kétoldalt két ívelt borda van. H.: 9,3 cm. — XX. t. 7. Lelőhely: Rátka.; 10. Tokos, füles balta. Pereme a füllel szemben erősen felcsúcsosodik. H.: 12,3 cm. — XX. t. 10. Lelőhely: Rátka.; 11. Karperec, zárt, szögletes átmetszetű. Átm.: 7,5 cm. — XXI. t. 3. Lelőhely: Prügy.; 12. Karperec, félkör átmetszetű, háta diszített. Átm.: 11,8 cm. — XXI. t. 4. Lelőhely: Szirmabesenyő.; 13. Lapos, korongos fejű tű. A fej alatt egy szélesebb és két kisebb kiugrás. H.: 22,9 cm. — XXI. t. 2. Lelőhely: Szerencs környéke.; 14. Tű, feje kúp alakú. A fej alatt szára bordázott. H.: 13 cm. Lelőhely: Szerencs környéke. XXI. t. 1.

II.

A most ismertetett leletek közül legidősebb a *Muhin* előkerült. A kétkarú fejsze jellegzetes terméke a későbronzkori pilinyi kultúra bronzművességének (I. t. 1.). Előkerültek ugyan a pilinyi kultúra záródása, a Hallstatt A periódus elejénél fiatalabb leletekből is kétkarú fejszék, azonban azok kisebbek, mint a pilinyi kultúra gyártmányai [2]. A tüskés, korongos végű csákány is a pilinyi kultúra korszakára keltezi a muhi leletet. Az ilyen csákányokat I. Nestor osztályozta, határozta meg korukat. Beosztása szerint a muhi darab a B₃ típusba tartozik, azaz a Reinecke BD periódusának megfelelő korszakban készült [3]. (I. t. 2.) Megfelel ennek a korszaknak a lándzsahegy (I. t. 3) formája is.

A Muhiról származó leletet tehát kétségtelenül a pilinyi kultúra népe hagyatékának tarthatjuk. A Felvidéket a Hallstatt A periódus legelején ért népmozgalom miatt a pilinyi kultúra lakossága által elrejtett, rimaszombati típusú raktárleletek közé tartozik.

A *bodrogkeresztúri* leletet csak feltételesen sorolhatjuk a rimaszombati típusú raktárleletek közé, mivel a benne levő tokos balták hosszú időn át használt eszközformák közé tartoznak. A díszítetlen, alig felcsúcsosodó peremű tokos baltákat (II. t. 3, 6—7) a Kárpát-medence keleti felében a Reinecke BD periódusban kezdték gyártani, de készítésük tartott még a Hallstatt A periódus folyamán is [4]. A háromszögekkel díszített oldalú tokos baltákat a Dunától nyugatra fekvő területek bronzipara készítette először a Hallstatt A periódus első felében [5]. A bodrogkeresztúri darabok közül csak egy tartozik a nyugati típus formakörébe (II. t. 2), a többi helyi gyártmány, a nyugati típustól csak a háromszög alakú bordadiszítést vették át (II. t. 1, 4—5). Leginkább a rimaszombati kincselet-horizontba tartozó aranyosi lelet tokos baltáihoz hasonlíthatjuk őket [6].

Sajnos a bodrogkeresztúri lelet edényéből csak az aljrész maradt meg (1. kép), amely keltezésre alkalmatlan, jellegtelen forma. Anyaga (durva, homokkal soványított agyag) azonban már a pilinyi kultúra utáni időszakra jellemző. A bodrogkeresztúri tokos balták tehát vagy a pilinyi kultúra népének hagyatékai lehetnek, vagy közvetlenül a pilinyi kultúra záródása után, még a Hallstatt A periódus első felében kerültek a föld alá.

A *tállyai lelet* tokos baltáihoz hasonlókat általában a Kárpát-medence keleti felében napvilágra került, a Hallstatt A periódus első feléből származó raktárleletekben találunk. A III. t. 1. számú baltával megegyező darabok a lázárpataki és kemecsei bronz kincsekből kerültek elő [7].

Az egyenes peremű, felül ovális átmetszetű tokos balták lelőhelyeinek zöme a Felső-Tiszavidéken és Erdélyben van. Itt már a Reinecke BD periódusban kezdték készíteni [8], és a következő korszak, a Hallstatt A periódus elején is gyártották őket [9]. Ekkor kerültek el más területekre, így még Morvaországba is [10].

A III. t. 4 számú tokos balta mását a nagyhalászi, Hallstatt A₁ periódusban földbe került leletben találjuk meg [11].

A Reinecke BD és HA₁ periódusokban az erdélyi és felső-tiszavidéki bronzművészeti központ termékei voltak az egyenes peremű, hatszögletű átmetszetű

tokos balták (III. t. 5). E területekről számos ilyen korú raktárleletből ismerjük ezeket [12].

A félholdas kávájú (III. t. 8) és a perem alatt vízszintesen bordázott tokos balták (III. t. 2, 11) a Kárpát-medence keleti felében hosszú időn át, a Reinecke BD periódustól a Hallstatt B korszak első feléig használt eszköztípusok voltak [13].

A markolatnyújtványos sarlók markolatukon három bordával, a Reinecke BD és Hallstatt A₁ korból származó raktárleletekben nagy számban fordulnak elő. (VI. t. 8, V. t., IV. t.). A későbbi korok, a Hallstatt A₂ és B₁ periódusok emlékéanyagában a fiatalabb formák mellett (sarlók, markolatukon két bordával; széles pengéjű markolatnyújtványos sarlók), már csak elvétve található meg [14].

A Duna-medencében több száz évig gyártott eszköz volt a gombos végű sarló (VI. t. 1—2). Ezért pontosabb kormeghatározásra alkalmatlan.

Az ívelt oldalú (VI. t. 10, 12) és függőleges bordákkal megerősített lándzsahegyek (VI. t. 13—14) a Reinecke BD és Hallstatt A periódusokból származó raktárleletekben fordulnak elő nagy számban [15].

Bronz nyílhegyeket a Kárpát-medencében először a középső bronzkor végén a halomsíros kultúra népe használt. Attól kezdve a szkítákig minden korszak emlékéanyagából ismerünk tokos vagy nyéltüskés nyílhegyeket (VII. t. 13—14) [16].

A középső bronzkor utolsó szakaszából származó raktárleletekből ismeretesek a Kárpát-medencéből az első tokos vésők (VII. t. 17, 21). A bronzművesség lezárulásáig minden kor emlékéanyagában előfordulnak [17].

Fűrészlemezeket a Hallstatt A periódus elején kezdett készíteni a Kárpát-medence bronzipara (VII. t. 1—8). Gyártásuk a Hallstatt B periódusban szűnt meg [18].

A tállyai leletben levő egyenes pengéjű, markolatnyújtványos kés (VI. t. 4) a Kárpát-medencében legkorábban használt Peschiera késtípussal áll formai rokonságban. Peschiera típusú késeket Reinecke BD periódusból származó raktárleletekből ismerünk [19]. Azoknak végén azonban nincs karika, mint a tállyai késnek. Ezt a keletalpi—nyugatkárpátmedencei Baierdorf késtípus utánzása-ként illeszthették a markolat végére.

A Baierdorf késtípussal összefoglalóan Müller-Karpe foglalkozott. Megállapította, hogy a Mecklenburgtól az itáliai Alpokig, Kelet-Poroszországtól a Tiszáig terjedő területen terjedt el használata. Nyugaton a Reinecke BD korszakban kezdték el készíteni, a Középső-Dunamedencében azonban csak Hallstatt A₁ korú tárgyak társaságában került elő. Jellemző vonása a domború pengehat és a gyűrűs markolatvég [20].

A tállyai lelet kését tehát a Peschiera és Baierdorf típusú kések mintájára készítették, az egyes pengehat az előbbi, míg a gyűrűs markolatvég az utóbbi jellegzetessége. Noha a Peschiera típusú kések a Reinecke BD korszakban kerültek a Kárpát-medencébe, még Hallstatt A periódus első felébe tartozó raktárleletekből is ismerjük utánzataikat [21].

Az említetten kívül még két kés pengefele van a tállyai leletben (VI. t. 5—6). Ezeknek háta azonban domború. A domború hátú késeket a keletalpi, dél-németországi, morva területeken a Reinecke BD korszakban kezdték készíteni. A Riegsee típusnak rövid kis nyéllapja van, míg a Matrei forma

hosszú nyéllappal rendelkezik [22]. Mindkét késtípus a Kárpát-medencébe, főleg a Hallstatt A periódus első felére keltezhető raktárleletek tartozéka [23]. A tállyai lelet pengéi a Matrei típushoz tartozhatnak.

Az említetteken kívül még egy markolatnyújtványos késforma ismeretes a kárpát medencei korvaskori bronz leletekből. Ennek pengéje homorú, ívelt. Müller-Karpe pfatti típusnak nevezi, s Dél-Németországban, a keletalpi területeken a Hallstatt B időszaknak megfelelő korra keltezi [24]. A Kárpát-medencében azonban ívelt pengéjű késeket már a Hallstatt A periódus közepére keltezhető raktárleletekből is ismerünk [25]. A gemeinlebarni temetőből a Hallstatt A periódusra jellemző spindlersfeldi fibulával együtt került elő ilyen kés [26]. Kétségtelen azonban az is, hogy a Kárpát-medencében is az ívelt pengéjű, markolatnyújtványos kések többsége már a Hallstatt B periódus első feléből származik [27]. Az ívelt pengéjű kések gyártása itt még a Hallstatt A periódus közepén megindult, akkor még a domború hátú késeket (Baierdorf, Matrei típus) is készítették. A Hallstatt A periódus második felétől használatuk általánossá vált. Ekkor kezdődött el a penge díszítése is. A tállyai leletben a domború hátú kések előfordulása, s az ívelt pengéjűek hiánya is bizonyítja, hogy a lelet a Hallstatt A közepénél fiatalabb időszakban nem kerülhetett a földre.

A Kárpát-medencében a bronzöveket (VIII. t. 1—5, 7—9) először a halomsíros kultúra népe hordott [28]. A bronzöv viselésének szokása, mint ezt a ránkmaradt leletek bizonyítják, ezután a Kárpát-medence keleti felében terjedt el a Reinecke BD [29] és Hallstatt A₁ periódusoknak [30] megfelelő időszakban. Ezeknél fiatalabb korú darabot keleten csak a komjátnai és fancsikai [31], a Dunától nyugatra pedig a gyermeli leletből [32] ismerünk. Az előbbi a Hallstatt A₂ az utóbbi a Hallstatt B₁ korszak hagyatéka.

A tállyai leletben egy két darabra tört kézvédő spirális (IX. t. 3) és többnek töredéke (IX. t. 1, 2, XIII. t. 1—6, XIV. t. 1—10) van. Spirális részük háromszögű, végük kerek átmetszetű huzalból készült. Ez, s díszítésük alapján a salgótarjáni típus keretébe sorolhatók. A salgótarjáni típusú kézvédő spirálisok a pilinyi kultúra bronzművességének termékei voltak. Számos, a pilinyi kultúra életének végén, a Hallstatt A periódus legelején földre került raktárleletből ismerjük darabjait. Néhány, e kornál fiatalabb leletegyüttesből is kerültek elő salgótarjáni típusú kézvédő spirálisok, ezek azonban már nem használati tárgyak, hanem beolvasztásra szánt darabok lehettek. Nyilván ez érvényes a tállyai lelet kézvédő spirálisaira is, amit kétségtelen bizonyít töredékes voltuk [33].

Beolvasztásra készítették elő, összekötötték a tállyai leletben levő kartekecsék egy részét (X. t. 3,5), a többi töredékes (X. t. 1—2, 4). A kartekecsék egyik vége sodrott, a másik elkeskenyedő, sima. Ilyen kartekecséket a pilinyi kultúra bronzművessége készített először. Sodrott végű kartekecséket ismerünk fiatalabb korból is, azonban azoknak sodrott végein közepén a sodrás ellenkező irányra fordul [34].

Díszített és díszítetlen, körszelet és kerek átmetszetű karperecek (XI. t., 2. kép) egyaránt megtalálhatók a tállyai raktárlelet tárgyai között. Mindegyik forma a Középső-Duna-medence keleti felének, különösen a Felvidék, Erdély, s a Felső-Tiszavidék bronzművességének volt kedvelt terméke a Reinecke BD

és Hallstatt A periódusokban. Ugyancsak e korszak emlékei a romboid átmetsetű, díszítetlen karperecek is (VII. t. 9—12.) [35].

A tállyai leletben három különböző formájú fibula, illetve annak töredéke van. Közöttük a nyolcas hurokból álló kengyelű fibula használatának ideje volt a legrövidebb (XII. t. 4). Morvaországban, Sziléziában és Dél-Németországban egyaránt a Hallstatt A periódus első felére keltezhető, de a Kárpát-medencében is e korszak emlékéanyagába tartoznak [36].

A Kárpát-medencében a pajzs alakú hátú fibulákat a Hallstatt A periódus elején kezdték hordani, divatjuk tartott azonban még a Hallstatt B periódus elején is. Leggyakoribbak a Középső-Duna-medence nyugati felében előkerült HA₁ korú leletekben [37], de a Kárpátokon túl is ismertek voltak ebben az időszakban [38]. Nyugatról került ez a fibulatípus a Kárpát-medence keleti felébe, még a Hallstatt A periódus elején [39], ahol még a Hallstatt B periódus első felében is viselték [40].

A tállyai lelet harmadik fibulája az úgynevezett sújtásos fibulák csoportjába tartozik (XII. t. 1). Ezeknek formai osztályozását J. Paulik végezte el, aszerint, hogy négy, hat, vagy nyolc oldalkoronggal rendelkeznek. Az utóbbiak között két csoportot különböztetett meg, az egyiknek végén a középső huzal nyolcast alkot, s kerek átmetsetű huzalból készült, a másik fajta fibulánál a nyolcas hiányzik és szögletes átmetsetű huzalból készítették [41]. Ezt az osztályozást Patay Pál tovább finomította [42].

A tállyai fibula erősen hiányos, s így nem lehet megállapítani teljes bizonyossággal azt, hogy melyik típushoz tartozott. A következő indokok alapján azonban valószínűnek tartjuk, hogy a nyolc oldalkorongos, nyolcas végződésű fibulák csoportjába sorolható.

Az A₁ típusú, négy oldalkorongos fibuláknál a korongokat összefogó pánt a fibula közepén, s nem a végénél van, mint ezt a tállyai darabon látjuk. Ez a fibulaforma főleg a Hallstatt A₁ periódusba tartozó dunántúli kincsleletekben fordul elő. A Dunától keletre csak egy példány került elő, a jászkarajenői Hallstatt A₂ korú kincsben [43].

A hat pár oldalkorongos, A₂ típusú fibulák eddig Hallstatt A₂ periódusnál korábbi leletből nem ismeretesek [44]. A rimaszombati II. lelet pedig azt bizonyítja, hogy még a Hallstatt B korszakban is tartott használatuk [45]. Leőhelyeiknek földrajzi elhelyezkedése alapján — Észak-Magyarország, Közép-Szlovákia — Kyjatice kultúra emlékéanyagába tartoznak.

A legtöbb nyolc oldalkorongos fibula (A₃ típusú) Hallstatt A₂ és Hallstatt B korú raktárleletek tartozékai [46]. Azonban néhány olyan leletből is előkerültek, amelyek korábbra, a Hallstatt A periódus első felére keltezhetőek [47]. Készítésük a Dunántúlon indulhatott meg a Hallstatt A₁ periódus alatt, párhuzamosan az A₁ és C típusú fibulák gyártásával. A Hallstatt A₂ korszakban az egész Kárpát-medencében, sőt azon túl is elterjedt viseletük szokása. Különböző területeken élt népcsoportok kezdték készíteni, s ennek megfelelően több variánsa alakult ki. A nyolckorongos nyolcas alakú huzalban végződő fibulák lelőhelyeinek zöme a Dunántúl északi felében van, így a váli kultúra fémművessége készíthette azokat, míg a nyolcas huzal nélküli, nyolckorongos fibulák a lausitzi kultúra népének hagyatékai [48]. Természetesen az egyes variánsok

nemcsak saját gyártási területükről ismeretesek, mivel kereskedelmi kapcsolatok révén más vidékekre is elkerültek.

A tállyai leletben levő sujtásos fibula töredékeket a lelet többi tárgyával összhangban, a Hallstatt A periódus közepére keltezhetjük, tehát a legidősebb darabok közé sorolhatjuk. Az egyik (XII. t. 1.) kerek átmetszetű huzal alapján a nyolckorongos, nyolcas végződésű típusba, míg a másik (XII. t. 2) szögletes átmetszetű huzala miatt, a nyolcas huzal nélküli variáns közé sorolható.

A díszített, megvastagodó tűszáruk valószínűleg gömbfejű tűkhöz tartozhattak (XII. t. 14—15). Ilyen tűk a keletalpi területeken, Cseh-Morvaországban, a Kárpát-medencében a Reinecke BD — Hallstatt A₁ korszak emlékanyagában fordulnak elő [49]. Fiatalabb leletekből ismeretlenek. A Dunától keletre fekvő területekre nyugatról kerültek [50].

Észak-Magyarország területéről a ragályi és pétervásári raktárleletekből ismerünk, a tállyaival csaknem teljesen megegyező többszörösen duzzadt szárú tűket (XII. t. 5) [51]. Ezek a leletek a pilinyi kultúra hagyatékaik, s a Hallstatt A periódus legelejére keltezhetőek.

A lapos korongfejű tű, amelynek szárán gyakran kis kiugrások vannak (XII. t. 11), a Középső-Duna-medence nyugati felében volt a Reinecke BD — Hallstatt A periódusokban a viselet tartozéka [52]. Innen került át a Dunától keletre fekvő területekre, ahonnan Hallstatt A korszak leleteiből ismerjük [53].

A Felvidékről eddig csak a pilinyi kultúra leletanyagából kerültek elő orsófejű tűk (XII. t. 3). Észak-Jugoszláviában, ahova valószínűleg szintén a pilinyi fémművesség importdarabjaiként kerültek, Hallstatt A korú leletek tartozékai [54].

A tállyai leletben található egy övkapocs töredéke is (XII. t. 9). A Kárpát-medencében eddig hasonló alig került elő, annál gyakoribb Dél-Németországban és a keletalpi területeken a Reinecke BD — Hallstatt A₁ korban [55]. Azok azonban nem szögletesek, hanem ovális, kör alakúak. Kelet-Magyarországon a tiszaszentimrei leletből került elő övkapocs, azonban az már a Hallstatt B korszakba tartozik [56].

A háromszög alakú csüngő (XII. t. 12) Erdély és a Tiszavidék jellemző ékszerformája a Reinecke BD — Hallstatt A₁ periódusok alatt [57]. Dél-Németország területén is kerültek elő hasonló csüngők Hallstatt A₁ korú leletekben. Azok nyilván a kárpátmedencei mintát utánozzák [58].

Ehhez a típushoz sorolhatjuk a tállyai lelet második, szokatlan formájú csüngőjét is (XII. t. 8). Némileg hasonlót Moldvából, a Noa kultúra népének hagyatékából ismerünk [59].

A duna-medencei későbronzkori — koravaskori bronzművesség általános, hosszú időn át készített termékei a bepödrött végű karikák (XI. t. 14, 17), gombok (XII. t. 16—19), különböző huzalgűrűk (XII. t. 20—25), láncok (XII. t. 6), spirális huzalok (XIV. t. 11—12, XIII. t. 7—9), pitykék (XIV. t. 19—20), öntőrudak (VII. t. 16, 19), árák (VII. t. 20). A lemezdarabokról nem lehet megállapítani, hogy milyen tárgyak részei (VII. t. 15, VIII. t. 6, XIV. t. 13—18, 21—23). Nem tudjuk mire használhatták a VII. t. 18 és IX. t. 4. számú tárgyat. Nem alkalmasak ezek tehát pontosabb kormeghatározásra.

A tállyai lelet számos tárgya a pilinyi kultúra fémművességének terméke

volt (kézvédősíralisok, kartekecsék, karperecek, tűk). Ezek hiányosak, össze vannak törve, nyilván beolvasztásra gyűjtötték őket össze.

A pilinyi kultúra népe a Hallstatt A periódus legelejéig élt a Felvidéken. Területét ekkor a szlovákiai lausitzi és a Gáva kultúra népének támadása érte. Ezelől a lakosság elrejtette értékeit. Több mint 70, a pilinyi kultúra lakossága által elrejtett bronz kincsleletet ismerünk eddig a Felvidék területéről [60].

A tállyai lelet azonban nem sorolható a pilinyi kultúra emlékéanyagába. Olyan tárgyakat is találunk benne, amelyek hiányoznak a pilinyi kultúra leleteiből (tokos balták: III. t. 1, 4; fűrészlemezek: VII. t. 1—8; fibulák: XII. t. 1—2, 4, 7; kések: VI. t. 4—6), megtalálható viszont a Hallstatt A periódusból származó raktárleletekben.

A pilinyi kultúra készítményeinek nagyszámú előfordulása a tállyai leletben azt bizonyítja, hogy nem sok idő telhetett el a pilinyi bronzművesség megszűnése és a lelet földbe kerülésének időpontja között. Ennek a figyelembevételével a Hallstatt A periódus közepén rejthették el a tárgyakat. Újból beolvasztásra gyűjtötték össze őket abban a korban, mikor már más formájú tárgyakat készített a pilinyi lakosságot követő új népcsoport, a Gáva kultúra fémművessége.

Azt, hogy a tállyai bronzlelet a Gáva kultúra emlékéanyagába tartozik, az említetteken kívül kétségtelenül bizonyítja annak az edénynek a formája, amelyben a tárgyak voltak. A pilinyi kultúra lelőhelyeiről még nem került elő ilyen, viszont hasonlót ismerünk a Gáva kultúra leleteiből.

A *mezőkövesdi raktárleletben* levő különböző díszítésű tokos baltákat más-más korszakban készítették. A legrégebbi köztük az a törött darab, amelynek oldalán három háromszög alakú borda van (XV. t. 5). A legtöbb ilyen tokos balta a Kárpát-medence nyugati felében került elő [61]. Legkorábbi példányaik a Reinecke BD periódusba tartoznak. A következő időszakban, a Hallstatt A periódus első felében már az egész Kárpát-medencében használtak voltak [62].

Később, a Hallstatt A₂ periódusban ennek a baltaformának az utódeként kezdték el készíteni az olyan tokos baltát, amelynek széles pereme alatt egyenes, majd háromszög alakú és függőleges bordák vannak (XV. t. 1—3). Legkorábbi példányaik a Dunántúlon kerültek a napvilágra [63], de még ebben a korszakban eljutottak a Dunától keletre fekvő területekre is [64], ahol a Hallstatt B periódus első felében igen gyakori eszköztípussá váltak [65].

A perem alatt kétoldalt félkör alakú bordákkal díszített és széles pengéjű tokos baltákat (XV. t. 6) a Kárpát-medence nyugati felének bronzművessége készítette először a Hallstatt A periódus közepén [66], s innen jutottak el még ebben az időszakban a Dunától keletre is [67]. A Hallstatt B korszakban az egész Középső-Duna-medencében általánosan használt eszköztípus lett [68].

A perem alatt vízszintesen bordázott tokos balták (XV. t. 4) hosszú időn át tartó használatát már a tállyai lelet tárgyalásakor említettük.

A sarlók közt is megkülönböztethetünk idősebb és fiatalabb típusokat. A keskeny pengéjű sarlók, markolatukon két bordával (XVII. t. 2—3) a Hallstatt A₁ periódusban fordulnak elő első ízben, majd a korszak második felében igen gyakori eszköztípussá válnak. Ritkán, de még a Hallstatt B₁ periódusból származó raktárleletekben is megtalálhatók [69]. Széles pengéjű sarlókat viszont csak a Hallstatt B periódusban készítettek (XVI. t. 1—2, XVII. t. 1) [70].

A mezőkövesdi leletben levő gombos végű sarlónak gombja a bordázott penge felső részén van. Ez a Hallstatt A korú sarlókra jellemző. Ilyen sarlók előfordulnak még a Hallstatt B₁ periódusba tartozó leletekben is [71].

A keskeny pengéjű lándzsahegyhez hasonló (XVII. t. 4) kevés került elő a Kárpát-medencében. A Hallstatt A periódus első felére keltezhető Bonyhád vidéki és a szerbiai Alunban talált Hallstatt B korú bronzleletekből ismerünk ilyeneket [72]. Formailag ehhez közel állnak a szélesebb, de szintén alul szögletes pengéjű lándzsahegyek. Azokat is a Hallstatt A periódus első felében kezdték készíteni a Dunától nyugatra fekvő területeken [73], ahol később, a Hallstatt B korszak emlékéanyagában is gyakran előfordulnak [74].

A mezőkövesdi leletben levő másik két lándzsahegy (XVI. t. 4, XVIII. t. 5) ahhoz az ívelt oldalú típushoz tartozik, amely a bronzkor végén — korai vaskor elején az egész Kárpát-medencében kedvelt fegyverforma volt.

A Kárpát-medence keleti felében a leggyakoribbak a Reinecke BD és Hallstatt A₁ periódus leletei közt az ívelt pengéjű török (XVI. t. 5). Bóna István kimutatta ezeknek keleti, sztyeppei eredetét [75]. Bár a markolat formája más, mint a többinek, de pengéjének alakja miatt a keleti eredetű török közé sorolhatjuk a mezőkövesdi példányt is.

A félkör átmetsetű, gazdag díszítésű karpereceket (XVIII. t. 1—4) a Hallstatt B korszak leleteiből ismerjük, nemcsak a Kárpát-medencéből, hanem a környező országok területéről is. Gyártásuk nyugaton kezdődött el, s onnan jutott keletre [76]. A pilinyi kultúra néhány, a Hallstatt A periódus legelején földbe került raktárleletében fordulnak elő a kövesdihez hasonló két spirál korongból álló nagy csüngők [77].

A mezőkövesdi raktárleletben tehát különböző korú bronztárgyak együtt fordulnak elő. A legfiatalabbak, a Hallstatt B₁ korszak emlékei, azonban biztosan meghatározzák együttes földbekerülésük korát.

A szerencsi és tokaji múzeumokban őrzött bronztárgyakhoz hasonlóak vannak a most tárgyalt raktárleletekben. Külön csak egy tokaji tokos baltával (XIX. t. 1) és egy Tiszalúcon talált törrel (XX. t. 1) kell foglalkoznunk. Az előbbi a Kárpát-medence keleti felében a Reinecke BD — HB₁ időszakokban igen gyakori formát mutatja, attól csak függőlegesen bordázott oldalával különbözik. Ilyen baltákat Erdélyben találtak [78]. A tiszalúci tör szintén azoknak a bronztárgyaknak sorába tartozik, amelyeket elsősorban a Duna-medence keleti felében készítettek. Innen a Reinecke BD és Hallstatt A₁ korú tárgyak társaságában kerültek ki a földből [79].

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a most közölt bronzleletek ismételtén bizonyítják a Felvidék és a Tiszavidék bronzipara közti szoros kapcsolatokat a korai vaskor első fele folyamán. A tállyai lelet, amellet, hogy a pilinyi kultúra több készítményét is tartalmazza, a Tiszavidéknek a Hallstatt A periódus közepére keltezhető kincslelet-csoportjához csatlakozik. Ugyanezt mondhatjuk a mezőkövesdi leletről is, azzal, hogy az összetételben a Tiszántúl Hallstatt B₁ korú bronzleleteivel egyezik meg [80]. Mindkét lelet arról tanúskodik tehát, hogy a Hernád-völgye és a keleti Észak-Alföld a Hallstatt A és B₁ periódusok alatt egy kulturális egységet alkotott a Tiszántúllal. Ez az egység a Gáva kultúra népe vándorlásának következményeként jött létre.

Kemenczei Tibor

NEUE BRONZEFUNDE IM KOMITAT BORSOD

Die im Herman Ottó Museum in Miskolc aufbewahrten Bronze-Hortfunde vom Ende der Bronzezeit und der Früheisenzeit hatten wir in den Jahrbüchern des Museums bereits veröffentlicht. 1967 waren noch zwei Depotfunde zum Vorschein gekommen. Doch wollen wir auch die in den Dorfmuseen des Komitats Borsod befindlichen Bronzefunde, die bis jetzt für die Fachleute nicht zugänglich waren, bekannt machen.

Der in *Muhi* zutage gekommene Fund (Taf. I, 1—3) gehört dem Denkmalgut der Pilinykultur an, das heißt, er kann auf den Beginn der Hallstatt A Periode datiert werden.

Der Fund von *Bodrogkeresztur* (Taf. II, 1—7) war beim Rigolen zum Vorschein gekommen. Die Bronzegegenstände befanden sich ursprünglich in einem Tongefäß, von dem aber nur mehr der Gefäßboden erhalten geblieben war (Abb. 1). Die Tüllenbeile des Hortfundes dürften in der ersten Hälfte der Hallstatt A Periode angefertigt worden sein.

In *Tállya* hatte der Bagger ein mit Bronzegegenständen gefülltes Tongefäß ans Licht gebracht. Viele dieser Bronzegegenstände können als Produkte des Metallgewerbes der Pilinykultur angesprochen werden (so die Handschutzspiralen: Taf. IX, 1—3, Taf. XIII, 1—6, Taf. XIV, 1—10; Armspiralen: Taf. X, 1—5; Armringe: Taf. XI, Abb. 2; Nadeln: Taf. XII, 3, 5).

Das Volk der Pilinykultur lebte bis zur beginnenden Hallstatt A Periode in Oberungarn. Um diese Zeit fielen die Träger der slowakischen Lausitzer Kultur und das am jenseitigen Theißufer sesshafte Volk der Gávakultur in ihren Siedlungsraum ein. Die bedrohte Bevölkerung vergrub ihre Wertgegenstände. Aus Oberungarn sind uns bis jetzt mehr als 70 Bronze-Hortfunde bekannt, die das Volk der Pilinykultur vergraben hatte.

Der Fund von *Tállya* gehört aber nicht zum Denkmalgut der Pilinykultur. Er enthält auch solche Gegenstände, die in den Depotfunden der Pilinykultur nicht vorkommen, in jenen der Hallstatt A Periode aber enthalten sind (z. B. Tüllenbeile: Taf. III, 1, 4; Sägeblätter: Taf. VII, 1—8; Fibeln: Taf. XII, 1—2, 4, 7; Messer: Taf. VI, 4—6). Außerdem enthält der Fund auch zahlreiche Gegenstände, die sowohl in der Reinecke BD als auch in der Hallstatt A Periode vorkommen (Tüllenbeile: Taf. III, 2, 3, 5, 8, 11; Griffzungensicheln: Taf. IV, Taf. V, Taf. VI, 8; Knopsicheln: Taf. VI, 1, 2; Lanzenspitzen: Taf. VI, 11, 12—14; Pfeilspitzen: Taf. VII, 13—14; Meißeln mit Tülle: Taf. VII, 17, 21; Bruchstücke von Schwertern: Taf. VI, 3, 9, 15, 16; Bronzegürtel: Taf. VIII, 1—5, 7—9; Nadeln: Taf. XII, 11, 14, 15; Gürtelschnalle: Taf. XII, 9; Schmuckanhänger: Taf. XII, 8, 12).

Das mengenmäßige Vorkommen von Produkten der Pilinykultur im Depot-

fund von Tállya ist ein Beweis dafür, daß der zeitliche Abstand zwischen dem Erlöschen des Metallgewerbes der Pilinykultur und dem Zeitpunkt, da der Depotfund vergraben wurde, nicht allzu groß sein dürfte. Somit wäre es denkbar, daß die Funde um die Mitte der Hallstatt A Periode vergraben wurden. In jener Zeit pflegte man die veralteten Bronzegegenstände zu sammeln und sie wieder einzuschmelzen, weil bei der neuen Volksgruppe — den Trägern der Gávakultur, die das Volk der Pilinykultur besiegt hatten — andere Formen gebräuchlich waren.

Daß der Bronzefund von Tállya dem Denkmalgut der Gávakultur angehört, ist neben dem Gesagten auch durch die Form des Gefäßes, in dem sich die Bronzegegenstände befanden, eindeutig bewiesen (Abb. 3). In den Fundstellen der Pilinykultur war bis jetzt kein einziges Gefäß dieser Art gefunden worden; eine Ähnlichkeit mit den Gefäßformen der Gávakultur ist aber augenfällig.

In den 1950er Jahren wurde ein Bronzefund aus der *Umgegend von Mezökövesd* durch Vermittlung des dortigen Gymnasiums in das Dorfmuseum von Mezökövesd eingeliefert (Taf. XV—XVIII). Die Fundumstände konnten nicht mehr ermittelt werden. Die Gegenstände bedeckte mit Ausnahme der Lanzenspitze auf Taf. XVII, Nr. 4 und einer zweiten Lanzenspitze und eines Dolches (Taf. XVIII, 5—6) ein ganz gleichförmiger dunkelgrüner Edelrost. Die Patina der beiden Lanzenspitzen und des Dolches war heller und wich von dem Edelrost der anderen Gegenstände stark ab. Trotzdem sind wir der Meinung — da doch diese Gegenstände auf einmal in das Museum eingeliefert worden waren —, daß es sich um einen Zusammenfund handeln dürfte.

Die Funde von Mezökövesd sind aber nicht nur für eine einzige Epoche charakteristisch. Neben der Tüllenbeilform, die in der Hallstatt A₁ Periode häufig war (Taf. XV, 5) erschienen Tüllenbeile aus der Hallstatt A₂ Periode (Taf. XV, 1—3, 6), aber auch Tüllenbeile, die in der Hallstatt B₁ Periode gebräuchlich waren. Die ältere Sichelform (Taf. XVII, 2—3) ist für die Hallstatt A Periode, die jüngere Form (Taf. XVI, 1—2, Taf. XVII, 1) für die Hallstatt B Periode bezeichnend.

Parallelen des aus zwei Spiralscheiben bestehenden Anhängers (Taf. XVI, 3) sind uns aus den nordungarischen Depotfunden, die auf den Beginn der Hallstatt A Periode gesetzt werden können, bekannt.

Dolche mit bogenförmiger Schneide (Taf. XVI, 5) kamen in den Funden aus der Reinecke BD und der Hallstatt A Periode in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens vor.

Beile mit konkav eingezogener Tüllenmündung (Taf. XV, 4), Sicheln mit Knopfung (Taf. XV, 7), Lanzenspitzen mit bogenförmiger Schneide (Taf. XVI, 4, Taf. XVIII, 5) gehörten von der Reinecke BD Periode bis zum Beginn der Hallstatt B Periode im Karpatenbecken zu den häufig gebrauchten Bronzegegenständen.

Im Karpatenbecken hatten sich nur wenig Analogien der schmalen Lanzenspitze gefunden (Taf. XVII, 4). Die uns bekannten Exemplare stammen aus Depotfunden, die in der Umgegend von Bonyhád (aus der ersten Hälfte der Hallstatt A Periode) und im serbischen Alun (Hallstatt B Periode) zutage gekommen waren.

Die reichornamentierten Armringe mit halbkreisförmigem Querschnitt

(Taf. XVIII, 1—4, Abb. 4) sind in ganz Mitteleuropa Nachlassenschaft der Hallstatt B Periode.

Der Depotfund von Mezökövesd enthält demnach Bronzegegenstände verschiedener Epochen. Die jüngsten gehören in die Hallstatt B₁ Periode und datieren gleichzeitig auch die Zeit, in der der Fund vergraben worden war.

Die im Dorfmuseum von Szerencs verwahrten Bronzegegenstände und auch die, die in der Umgebung von Tokaj geborgen wurden, sind Einzelfunde, deren Fundumstände uns nicht bekannt sind. Es handelt sich um die gleichen Gegenstandstypen, die auch in den besprochenen Depotfunden begegneten.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß auch die jüngst ans Licht gekommenen Bronzefunde die engen Beziehungen, die zwischen dem Metallgewerbe Oberungarns und der Theißgegend in der ersten Hälfte der Früheisenzeit bestanden hatten, bezeugen. Der Depotfund von Tállya kann — obwohl er mehrere, für die Pilinykultur typische Gegenstände enthält — den Hortfunden der Theißgegend aus der mittleren Hallstatt A Periode angeschlossen werden. Das eben Gesagte gilt auch für den Fund von Mezökövesd, mit dem Unterschied, daß die darin enthaltenen Typen Parallelen der Hallstatt B₁-zeitlichen Bronzefunde aus der Theißgegend sind. Beide Funde beweisen somit, daß das Hernádtal und der nordöstliche Teil der Großen Ungarischen Tiefebene in den Hallstatt A und B₁ Perioden mit der Gegend jenseits der Theiß eine kulturelle Einheit gebildet hatte, die infolge der Wanderung des Volkes der Gávakultur entstanden war.

T. Kemenczei

J E G Y Z E T E K

- [1] *Kemenczei T.*, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5 (1965) 105—175, 6 (1966) 49—107, 7 (1968). 19—46.
- [2] Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5 (1965) 118.
- [3] *Nestor, I.*, Marburger Studien 1938. 178—190.
- [4] *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 138.
- [5] *Holste, F.*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 13—15 (1936—38) 12.; *Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 8 (1965).
- [6] *Hampel J.*, A bronzkor Magyarhónban. CCXXVII. t. 8—9.
- [7] *Hampel J.*, A bronzkor... CVIII. t. 20, CCXXXII. t. 11.
- [8] *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 6—7 (1963—64) L. t. 13 — Rohod.
- [9] *Hampel J.*, A bronzkor... CVIII. t. 21, CCXXXII. t. 10, CCXVII. t. 4—6 — Lázárpaták, Kemece, Aranyos: *Roska M.*, ESA 12., 161, 7. kép 1. — Nádaspapfalva, Hunyad megye; *Holste, F.*, Hortfunde Südsteuropas (Marburg Lahn 1951) XXV. t. 4, 9 — Szentersébet; *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi... XXXVII. t. 45 — Nagyhalász.; *Alexandrina D. Alexandrescu*, Inventaria Arch. Roumanie 2. R 15d 29 — Drajna des Jos.
- [10] *Pavelčík, J.*, Přehlad výzkumú. Brno 1963. XI. t. 6 — Draslavice.
- [11] *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi... XXXVII. t. 42.
- [12] Pl.: *Hampel J.*, A bronzkor... CXLV. t. 34, 38 — Ispánlak, *Holste, F.*, Hortfunde... XXIV. t. 2—4 — Szentersébet.; *Rusu, M.*, Arch. Moldvei 2—3 (1964) 239., 1. kép 2—3 — Rebrisoara; *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi... XII. t. 35—37, 39, XVI. t. 23, XXIX. t. 76—77, XXX. t. 41—42, XLI. t. 24, L. t. 13 — Apagy, Berkesz, Bezdéd, Kemece, Nagyhalász, Nyírbogdány.
- [13] *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 138.; *Kemenczei T.*, A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6 (1966) 59., 75—77. jegyzet.
- [14] *Hampel J.*, A bronzkor... XCV. t. 22, CCXXXIX. t. 1 — Bodrogkeresztúr, Velem; *Hoernes, M.*, Arch. Ért. 22 (1904) 207, 2. kép — Puchov.; *Holste, F.*, Hortfunde... XXIII. t. 21—22 — Mohács; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (Berlin 1959) CXXX. t. B3 — Jukendorf.
- [15] *Jacob-Friesen, G.*, Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschland und Skandinavien (Hildesheim 1967) 220.; *Garašanin, D.*, Rad Vojvodinskih Muzeja 5 (1956) 15—19.
- [16] *Foltiny, S.*, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens. (Bonn 1955) 78—79.
- [17] *Mozsolics A.*, Bronzefunde des Karpatenbeckens (Budapest 1967) 63.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 103.
- [18] *Bernjakovič, K.*, Slov. Arch. 8 (1960) 333—334.
- [19] *Roska M.*, Erdély Régészeti Repertoriuma (Kolozsvár 1942) 170., 204. kép — Málnás; *Holste, F.*, Hortfunde... XXXI. t. 2. — Feketetót.
- [20] *Müller-Karpe, H.*, Burgenländische Vorgeschichtsblätter 20 (1954) 116—119.
- [21] *Holste, F.*, Hortfunde... VIII. t. 9—10, XLVI. t. 49 — Prockavlje i Brod, Felsőújvár; *Dušek, M.*, Slov. Arch. 5 (1957) 97., 13. kép 12.; *Řihovský, J.*, Pam. Arch. 57 (1966) 513., 11. kép 62 — Chotin.
- [22] *Müller-Karpe, H.*, Beiträge... 188—190, 192—193; Prehistorische Zeitschrift 34—35 (1949—50) 322.
- [23] Riegeze típus: *Hampel J.*, A bronzkor... LXXXIX. t. 10, CXVII. t. 18, CCXXXII. t. 10, CXVII. t. 18, CCXXXII. t. 24 — Borjas, Orci, Kemece; *Mozsolics A.*, Arch. Ért. 76 (1949) XXVI. t. 1—3. — Badacsony; *Holste, F.*, Hortfunde... XXII. t. 13—14. — Lovasberény; *Popovič, D.*, RVM 12—13 (1964) 13., IV., t. 1 — Nočaj — Salaš.; *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi... XXXVII. t. 29. — Nagyhalász. Matri típus: *Daranyay K.*, Arch. Ért. 17 (1897) 121., III. t. 11. — Kisapáti; Arch. Közl. 22 (1899) 19. — Rezi hegy; *Tompa F.*, BRGK 24—25 (1934—35) LII. t. 10 — Jászkarajenő; *Holste, F.*, Hortfunde... X. t. 21, XI. t. 8, XV. t. 11, XVIII. t. 34—35, XLVI. t. 47. — Bingula Divos, Donja Bebrina, Veche Moldava, Felsőújvár; *Garašanin, D.*, Katalog Metala (Beograd 1954) XVI. t. 9 — Rudnik;

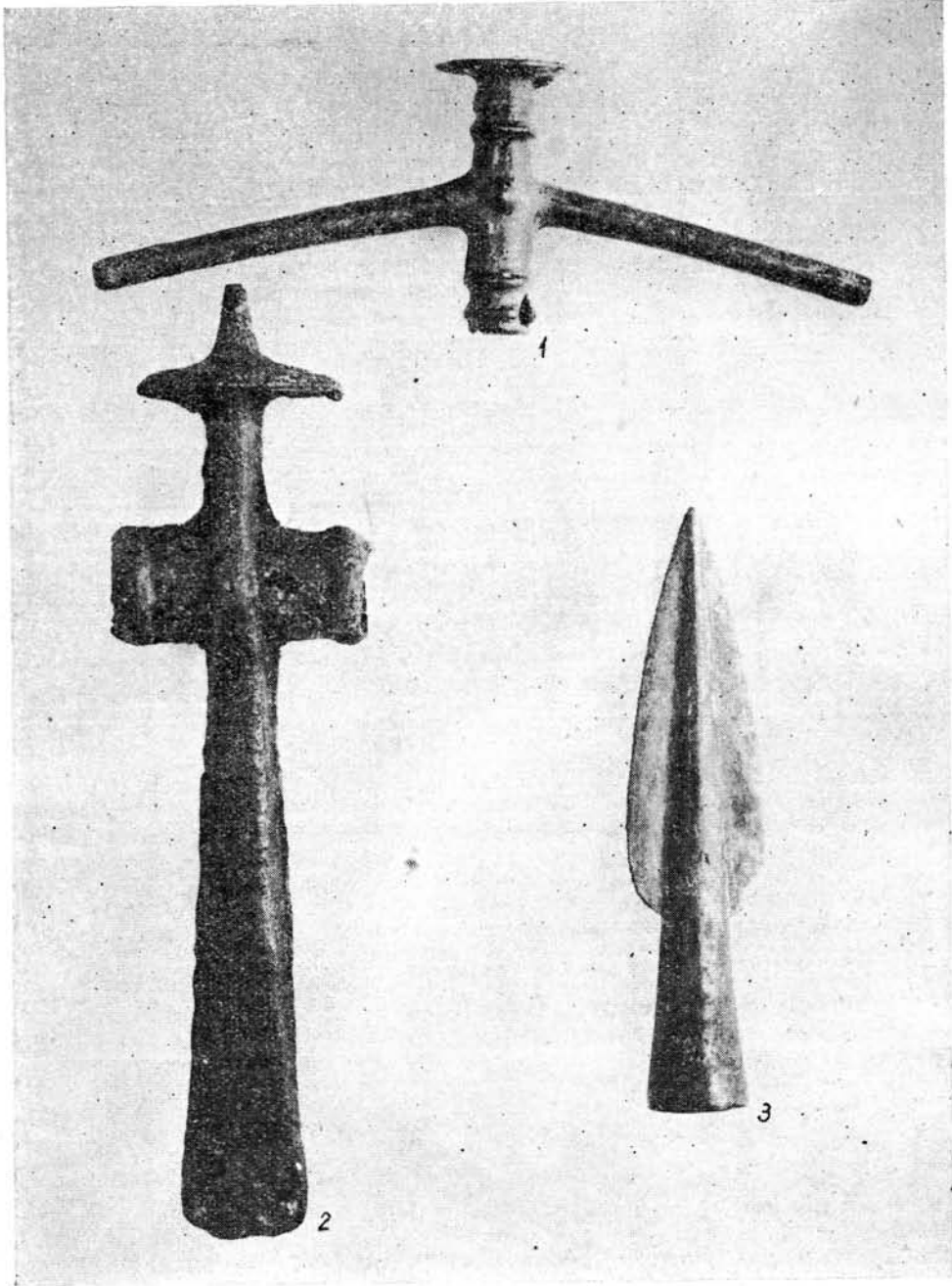
- Popovič, D., RVM 12—13 (1964) 12., III. t. 10. — Nočaj—Salaš; Paulik, J., Študijné zvesti 15 (1965) 90., V. t. 1—2. — Gemer.
- [24] Müller—Karpe, H., PZ 34—35 (1949—50) 322.
- [25] Hampel J., A bronzkor... CVII. t. 12, CXVI. t. 26 — Szendrő, Sajógömör: F. Petres É., Fol. Arch. 12 (1960) 37., 12. kép 1.; Garašanin, D., Katalog matala XIII. t. 14. Privina Glava; Jósa A.—Kemenczei T., A nyíregyházi... XXI. t.
- [26] Szombathy, J., Prähistorische Flachgräber bei Gemeilebarn in Niederösterreich (Berlin 1929) XVI. t. 2.
- [27] Hampel, J., A bronzkor... CCXXVI. t. 12—13. Bihar megye.; Nestor, I., BRGK 22 (1932) 135., 27. kép — Zagon Geremus; Dumitrescu, V., Dacia 5—6 (1935—36) 226., 1. kép 12 — Tauteni; Holste, F., Hortfunde... II. t. 1—4, XLVII. t. 25 — Beravci, Spalnaca; Dušek, M., Slov. Arch. 5 (1957) 95., 12. kép 2, 18 — Chotin; Mozsolics A., Inv. Arch. Ungarn 2. U16 13—14 — Folyás—Szilme; Jósa A. — Kemenczei T., A nyíregyházi... XXVI. t. 10, LVI. t. 37. — Kántorjánosi, Rohod III.
- [28] Willvonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich (Wien 1937) 136—138.; Trógmayer O., Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1953. 53—58.
- [29] Jósa A. — Kemenczei T., A nyíregyházi... XXXIII. t. 8 — Nagybáka.
- [30] Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene (Budapest 1902) 92. — Pécska.; Holste, F., Hortfunde... XLIV. t. 1—6. — Uioara de Sus; Hampel, J., A bronzkor... CXLVI. t. 12—17, CXCVI. t. 1. — Ispánlak, Kemece.
- [31] Hampel J., A bronzkor... CXXI. t. 4—6.; Patay P., Acta Antiqua et Archeologia 10 (1966) 85., II. t. 1.
- [32] Hampel J., A bronzkor... CLIX. t. 16—17.
- [33] Kemenczei T., A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5 (1965) 112—113.
- [34] Kemenczei T., A miskolci... 6 (1966) 61.
- [35] Mozsolics A., Acta Arch. Hung. 70—77.; Acta Arch. Hung. 18 (1966) 32.; Kemenczei T., A miskolci... 5 (1965) 128.
- [36] Řihovský, J., Sbornik Česk. Spol. Arch. 3 (1963) 110., 15. kép F 17.; Pfützenreiter, F., Altschlesien 3 (1931) 168.; Aberg, N., Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie, Teil V., 58., 102. kép.; Zoltai L., Jel. Debreceni Múz. 1926. V. t. — Debrecen—Látókép.; Berciu, I. — Popa, A., Acta Arch. Carp. 7 (1965) 71., 2. kép 16. — Zlatna.
- [37] Hampel J., A bronzkor... CCXIII. t. 31 — Kurd.; Török Gy., Dolgozatok 16 (1940) 57—64., I. t. 7 — Lengyeltóti.; Mozsolics A. Arch. Ért. 76 (1949) XXII. t. 2 — Badacsony.
- [38] Schranil, J., Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. 178., XXXVI. t. 7.; Filip, J., Popelnicová pole a počatky zelezná doby v Čechach (Praha 1936—37) 121., 71. kép 1—4.; Pavelčík, J., Přehled výzkumú. Brno 1963. XII. t. 1.; Müller—Karpe, H., Beiträge... 192., 27. kép.
- [39] Zoltai L., Jel. Debreceni Múz. 1926. V. t. — Debrecen Látókép.; Trogmayer O., Acta Arch. Hung. 15 (1963) 113. XXIX. t. 6. — Csorva.; Filimon, A., Dacia 1 (1924) 356., 76. kép — Suseni.; Holste, F., Hortfunde... XLIV. t. 31. — Uioara de Sus.; Paulik, J., Študijné zvesti 15 (1965) 92., VII. t. 3—4 — Felső Balog.; Hampel J., A bronzkor... XCVI. t. 7 — Bodrogkeresztúr.; Nagy S., RVM 4 (1955) 49., IV. t. 3. — Novi Bečej.; Popovič, D., RVM 12—13 (1964) 11., II. t. 1 — Načaj—Salaš.
- [40] Debreceni Déri Múz. Évk. 1935., 59., 19. kép — Egyek Kendertag.; Mozsolics A., Inv. Arch. Ungarn 2. U. 18. — Érsekivadkert.; Sulimírski, T., Swiatowit 17 (1936—37) 265., 3. kép — Niedzieliska.
- [41] Paulik, J., Slov. Arch. 7 (1959) 328—357.
- [42] Patay P., Fol. Arch. 16 (1964) 7—20.
- [43] Darnyay K., Arch. Ért. 17 (1897) 116—127., I. t. 22—23. Kisapáti.; Kuzsinszky B., A Balaton környékének archeológiája (Budapest 1920) 24—26., 32. kép 4 — Lengyeltóti I.; Török Gy., Dolgozatok 16 (1940) 57—64. I. t. 1—2, 6 — Lengyeltóti II.; Hampel J., A bronzkor... CCXIII. t. 33 — Kurd.; Tompa F., BRGK 24—25 (1934—35) LII. t. 12. — Jászkarajenő.
- [44] Márton L., Magyarország vármegyéi. Nógrád vármegye. 324. — Nógrádmarcfal., Borkovský, J., Pam. Arch. 40 (1934—35) 101., 2. kép — Antalovce.

- [45] *Paulik, J.*, Slov. Arch. 7 (1959) 333., 5. kép 2.
- [46] *Paulik, J.*, Slov. Arch. 7 (1959) 361.; *Patay P.*, Fol. Arch. 16 (1964) 15.
- [47] *Hampel J.*, A bronzkor ... CXVII. t. 30 — Orci.; *Kohlbach B.*, Arch. Ért. 24 (1904) 174., Arch. Ért. 20 (1900) 79—84.; — *Simonfa.*: *Kuzsinszky B.*, A Balaton ... 5—6., 6. kép 7. Kiliti.; *Ercegović, S.*, RVM 4 (1955) 20., III. t. 2 — Sviloš.; *Pavelčík, J.*, Préhled výzkumú. Brno 1963. XIV. t. 6. — Draslavice.
- [48] *Patay P.*, Fol. Arch. 16 (1964) 17.
- [49] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge ... 189.; *Řihovský, J.*, Sborn. Česk. Spol. Arch. 3 (1963) 96., 1. kép B/6 stb.; *J. Pavelčík*, Préhled výzkumú. Brno 1963. XII. t. 3.; *Kőszegi, F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 144.
- [50] *Roska M.*, Erdély Régészeti Repertoriuma. 19., 9. kép — Alsójára.; *Holste, F.*, Hortfunde. XXX. t. 32. — Bolyok.
- [51] *Holste, F.*, Hortfunde ... 38. t. 14—16.; *Kemenczei T.*, A miskolci ... 5 (1965) 149., V. t. 2.
- [52] *Pittioni, R.*, Urgeschichte des österreichischen Raumes (Wien 1954) 143.; *Tasić, N.*, RVM 11 (1962) 133., II. t. 13.
- [53] *Kemenczei T.*, A miskolci ... 5 (1965) 149., V. t. 4—7.; *Čaplovič, P.*, Slov. Arch. 7 (1959) 311., 6. kép 6, 8, 9.
- [54] *Kemenczei T.*, A miskolci ... 5 (1965) 119.
- [55] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge ... 190, 193—194.
- [56] *Hampel J.*, A bronzkor ... CLXXII. t. 4.
- [57] *Roska M.*, Erdély ... 19., 9. kép, 181., 219. kép — Alsójára, Micskepuszta.; *Morga, M.*, Dacila 11—12 (1945—47) 216., 3. kép — Guruslau.; *Holste, F.*, Hortfunde ... XXI. t. 25 — Markovac.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CXCVI. t. 19 — Kemece.; *Kemenczei T.*, A miskolci ... XXII. t. 3 — Viss.
- [58] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge ... CL. t. A 13, CLIX. t. C. 3.
- [59] *Florescu, M.*, Arch. Mold. 1 (1961) 119., 4. kép 9—10.
- [60] *Kemenczei T.*, A miskolci ... 5 (1965) 105—144.; *Paulik, J.*, Studijné zvesti 15 (1965) 23., 4. kép, 87—88., II—III. t., 90., V. t. 96—97., XII—XIII. t., 103., XVIII. t.
- [61] *Holste, F.*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 13—15 (1936) 12.; *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 162.
- [62] *Kemenczei T.*, A nyíregyházi ... 8 (1965) 2. jegyzet.
- [63] *Hampel J.*, A bronzkor ... CCIX. t. 1—2. — Herczeghalom; *Darnyay K.*, Arch. Közl. 22 (1899) 8., II. t. — Sümeg; *F. Petres É.*, Fol. Arch. 12 (1960) IX. t. 3 — Székesfehérvár.
- [64] *Tompa F.*, BRGK 24—25 (1934—35) LII. t. 6 — Jászkarajenő.
- [65] *Kemenczei T.*, A miskolci ... 6 (1966) 65.
- [66] *Hampel J.*, A bronzkor ... CXCIV. t. 3., CLI. t. 10. — Nagydém, Bonyhád vidéke.; *Darnyay K.*, Arch. Ért. 30 (1910) 428. — Uzsavölgy.; *Holste, F.*, Hortfunde ... XXII. t. 1., XXIII. t. 2. Lovasberény, Kürt.; *F. Petres É.*, Fol. Arch. 12 (1960) IX. t. 2. — Székesfehérvár.
- [67] *Novotna, M.*, Mosaica 15 (1964) IX. t. 2 — Žaškov.
- [68] *Hampel J.*, A bronzkor ... CCXL. t. 11, 18 — Velem.; *Holste, F.*, Hortfunde ... XXIX. t. 4, 6, 7., XLVII. t. 1., XLIX. t. 2., XXXV. t. 11—12., XLIII. t. 2, XII. t. 21. — Marosvásárhely, Ispánlak, Hida, Szentes, Nyíregyháza, Rohod.; Debreceni Déri Múz. Évk. 1941., 52. — 14. kép — Hajdúszovát.; *Paulik, J.*, Studijné zvesti 15 (1965) 104., XIX. t. 8—10. — Zabor.; *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi ... XLII. t. 5, LII. t. 19, LXII. t. 3. — Nyíregyháza, Rohod, Ecsedi láp.; *Németh P.* — *Torma I.*, Veszprémi Múz. Évk. 4 (1965) 66., 19—21. kép. — Románd.
- [69] *Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 8 (1965).
- [70] *Holste, F.*, PZ 26 (1935) 66.
- [71] *Foltiny, S.*, Zur Chronologie ... 93—94.
- [72] *Hampel J.*, A bronzkor ... CLI. t. 19.; *Strejović, D.*, Starinar 11 (1960) 49., 3. kép.
- [73] *Holste, F.*, Hortfunde ... VII. t. 2, XXXVI. t. 15. — Prockavlje i Brod, Csabapuszta.; *Garašanin, D.*, Katalog ... XVI. t. 3. — Rudnik.; *Tasić, N.*, RMV 11 (1962) 132., I. t. 14 Jakovo.; *Kemenczei T.*, A nyíregyházi ... 8 (1965) III. t. 6. Napkor.
- [74] *Holste, F.*, PZ 26 (1935) 70—71.
- [75] *Bóna I.*, A miskolci Herman O. Múz. Évk. 3 (1961) 25.

- [76] *Kimmig, W.*, Fundberichte aus Schwaben 14 (1957) 66.
- [77] *Hampel J.*, A bronzkor ... CCII. t. 17. — Tornyosnémeti.; *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 344., 1. kép — Erdőhorváti.; *Kemenczei T.*, A miskolci ... 5 (1965) XI. t. 2, XX. t. 12 — Tizzaszederkény, Abaújszántó.
- [78] Arch. Ért. 18 (1896) 379.; *Holste, F.*, Hortfunde ... XXXII. t. 20.
- [79] pl.: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene (Budapest 1902) 95. — Pécska.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXIX. t. 2—3. — Nyirkarász.; *Holste, F.*, Hortfunde ... XLVI. t. 9. — Felsőújvár.
- [80] *Jósa A.* — *Kemenczei T.*, A nyíregyházi ... 43.; *Rusu, M.*, Dacia 7 (1963) 184., 190.

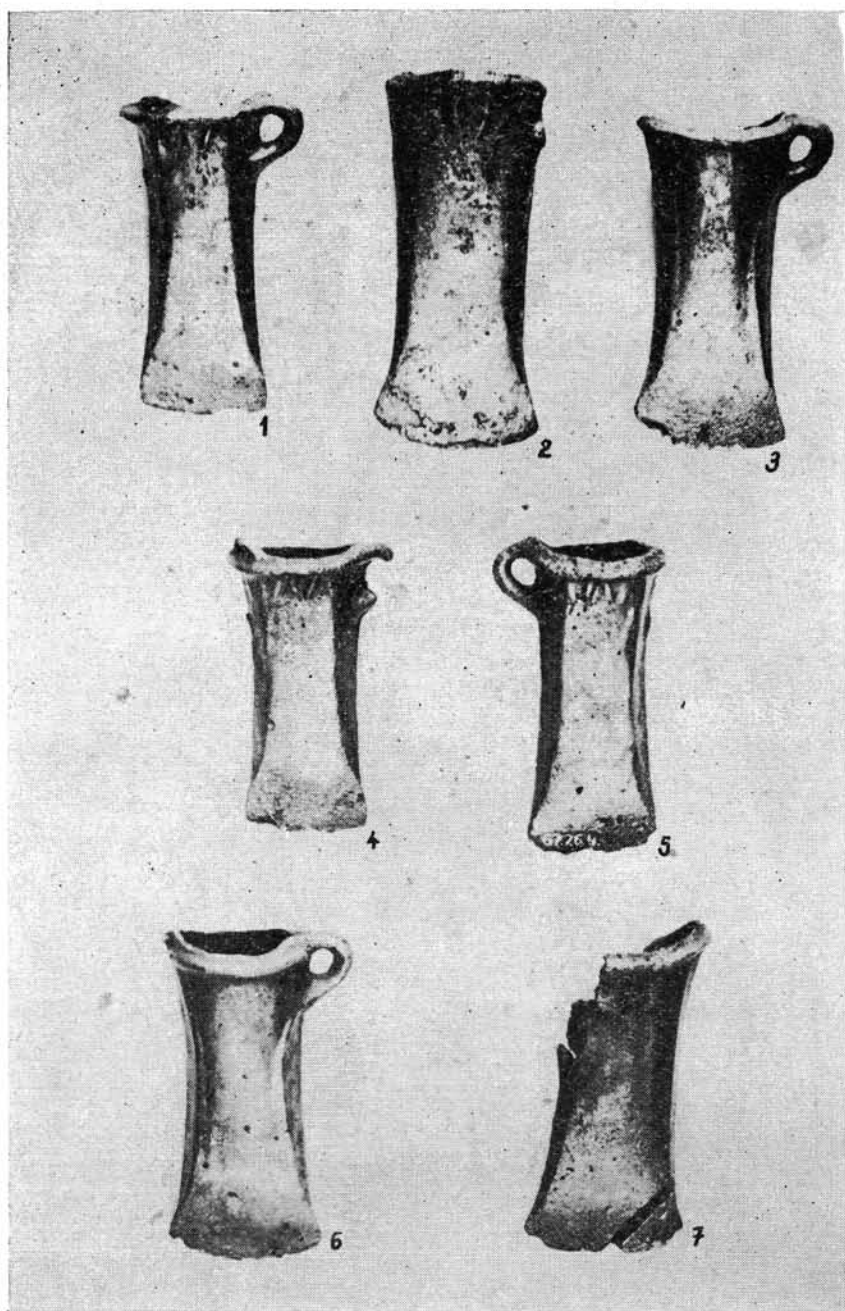
I. tábla

Muhí

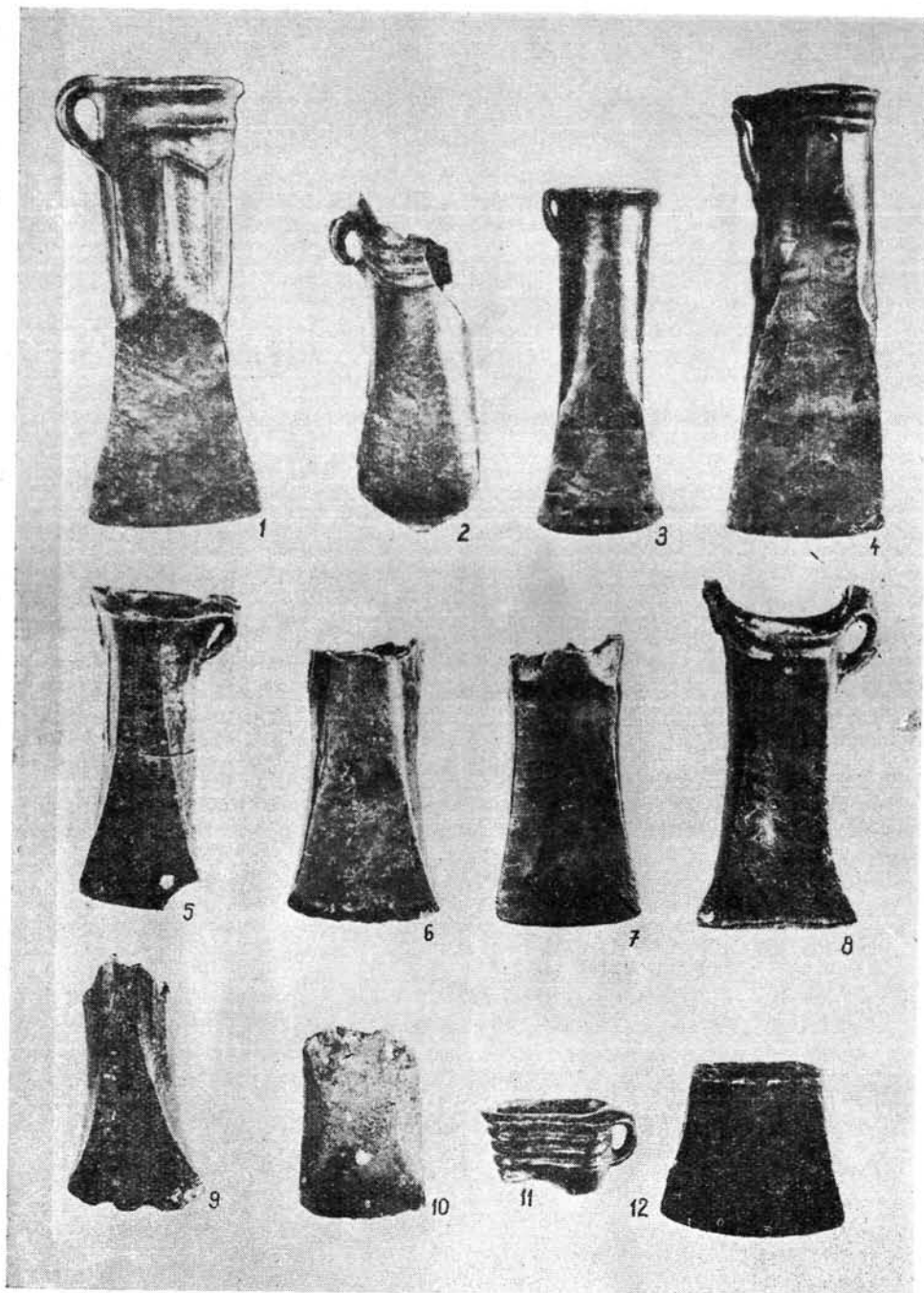
II. tábla

Bodrogkeresztúr

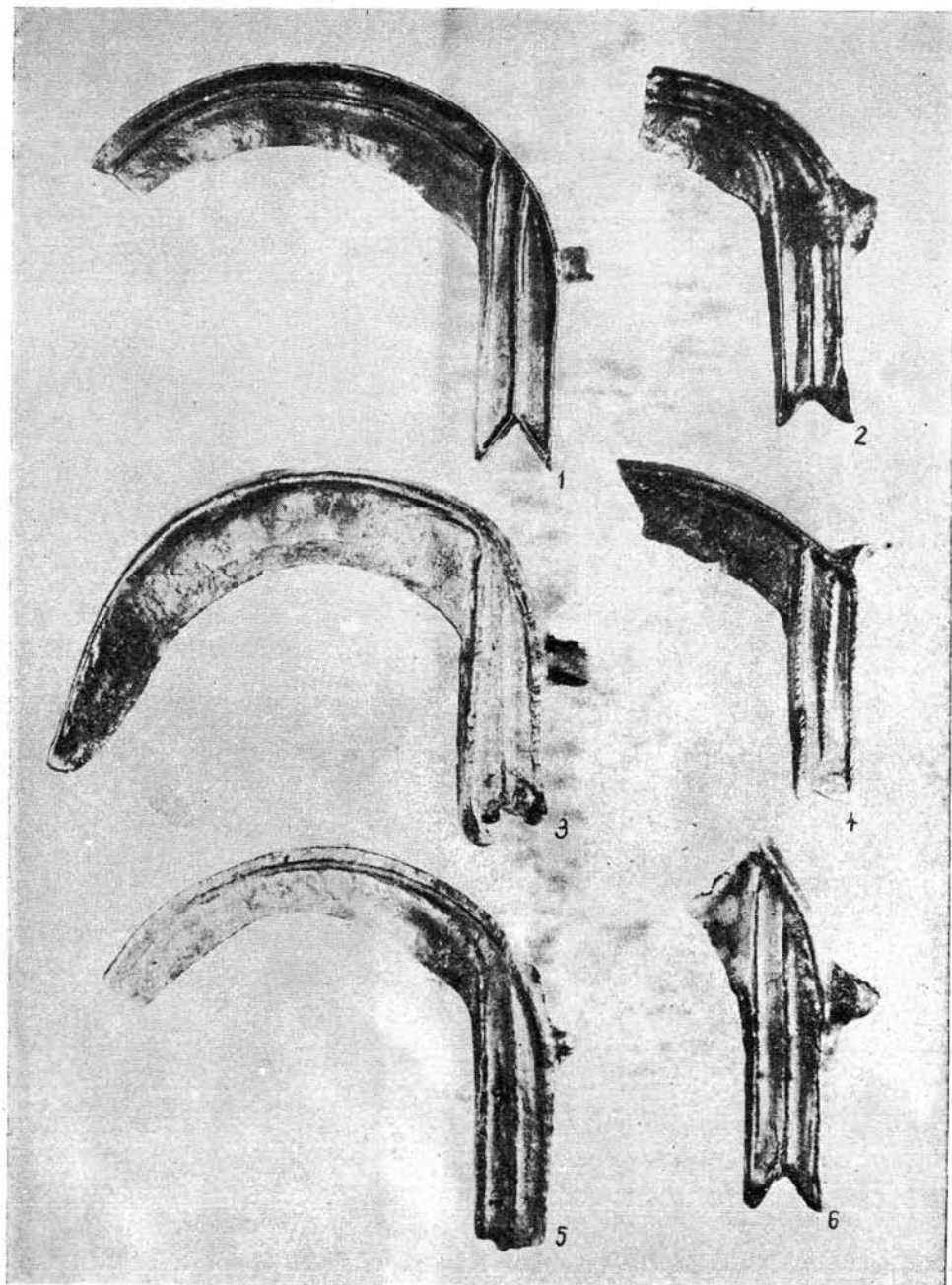
III. tábla

Tállya

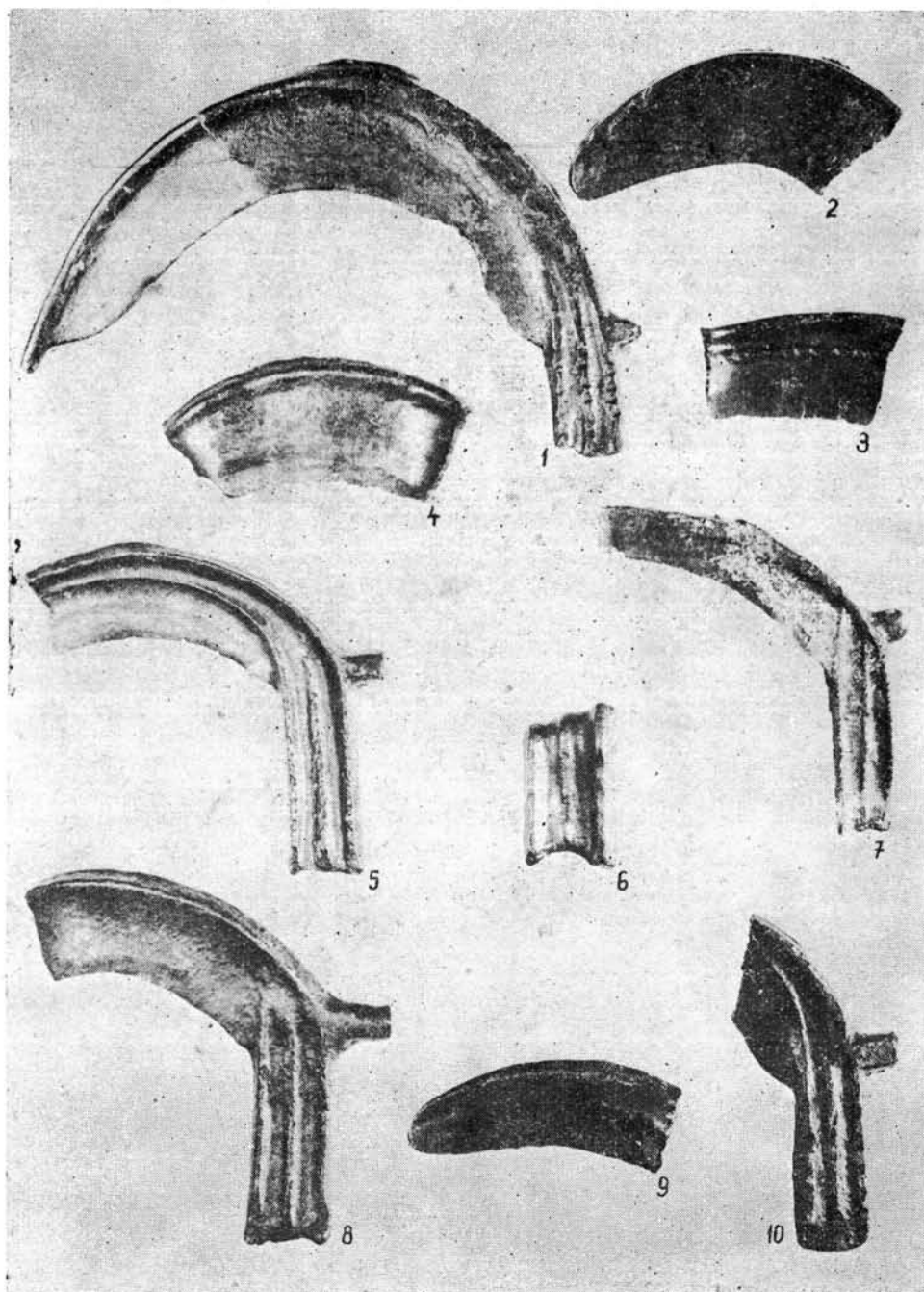
IV tábla

Tállya

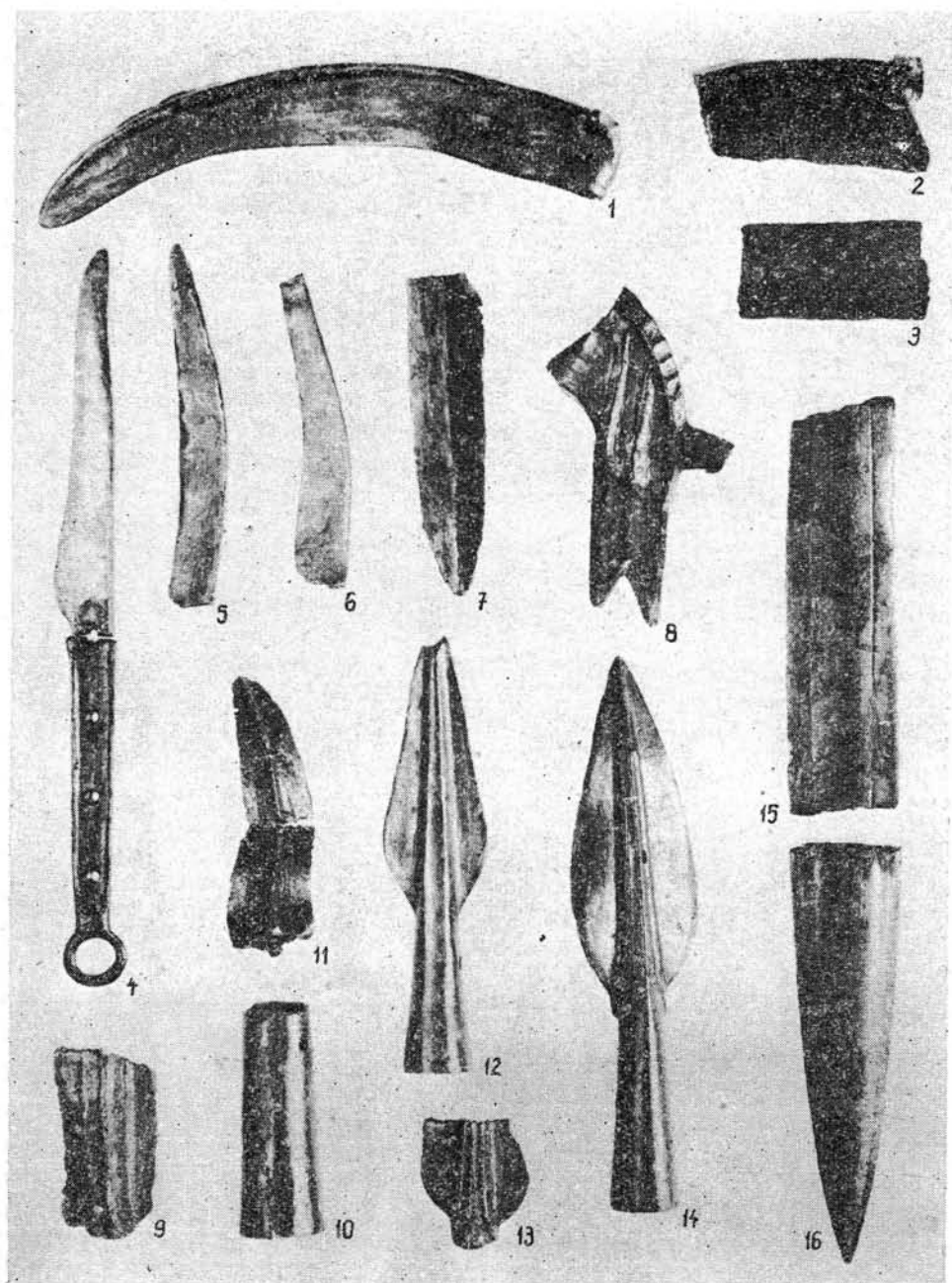
V. tábla

Tállya

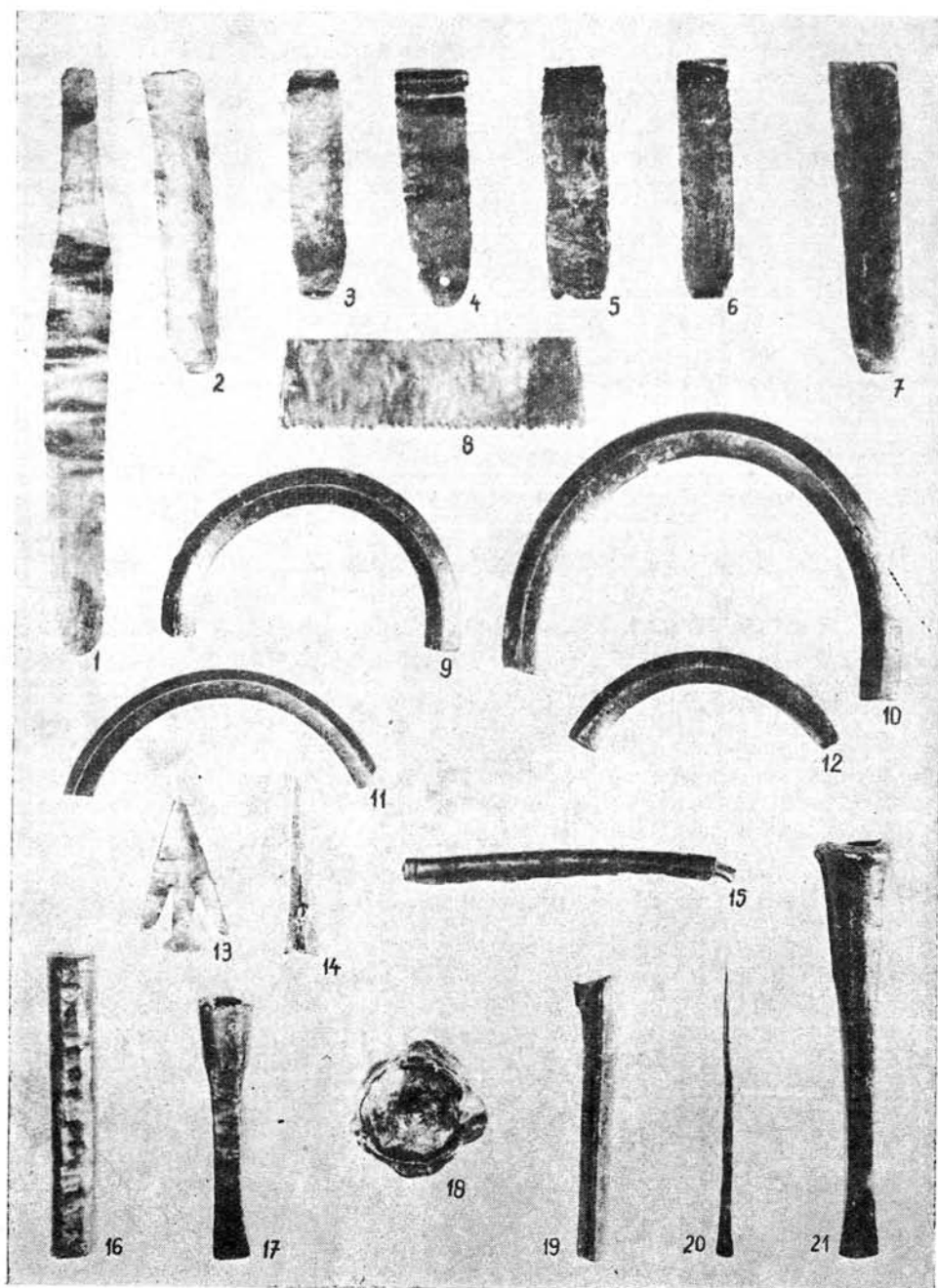
VI. tábla

Tállya

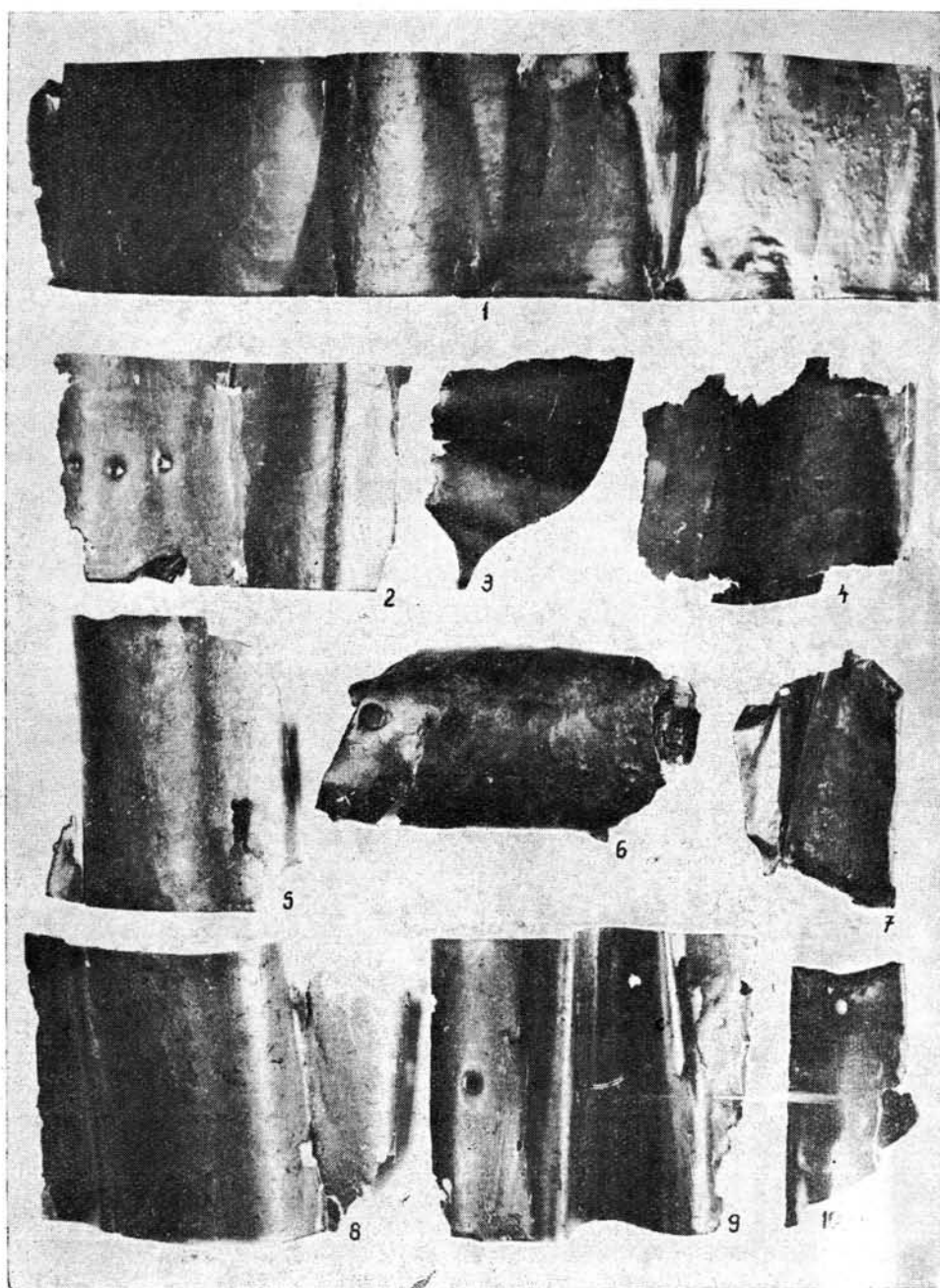
VII. tábla

Tállya

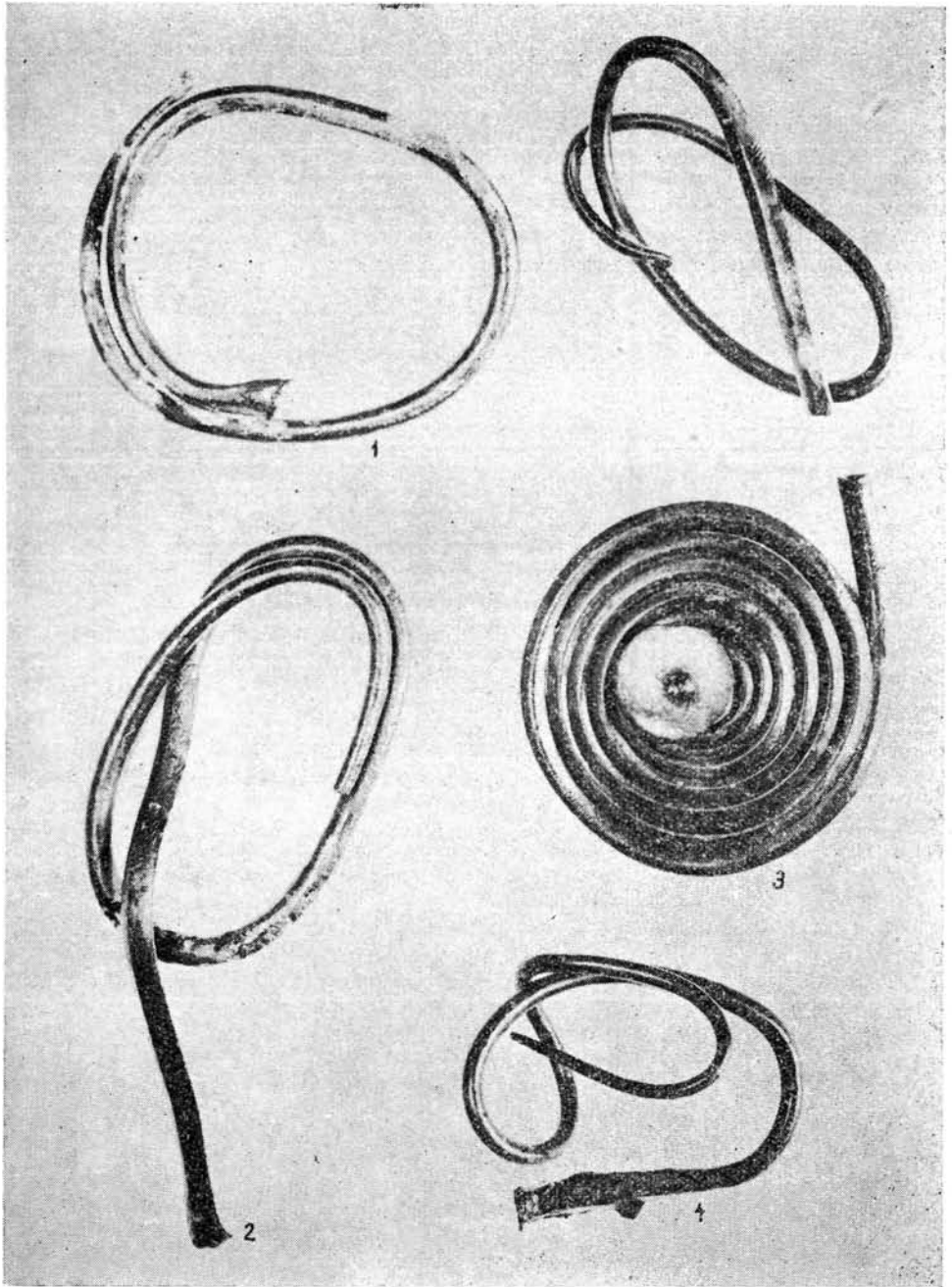
VIII. tábla

Tállya

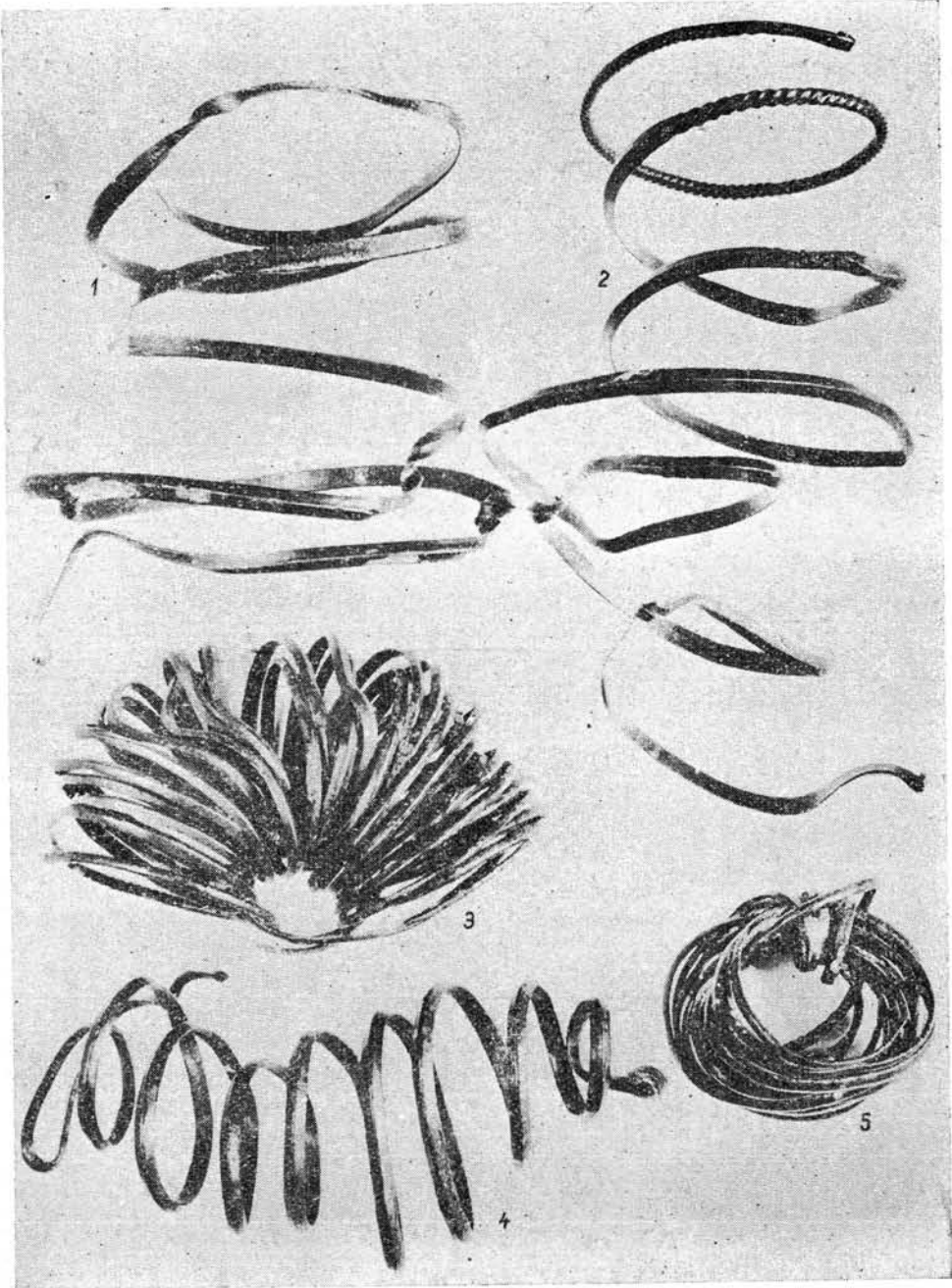
IX. tábla

Tállya

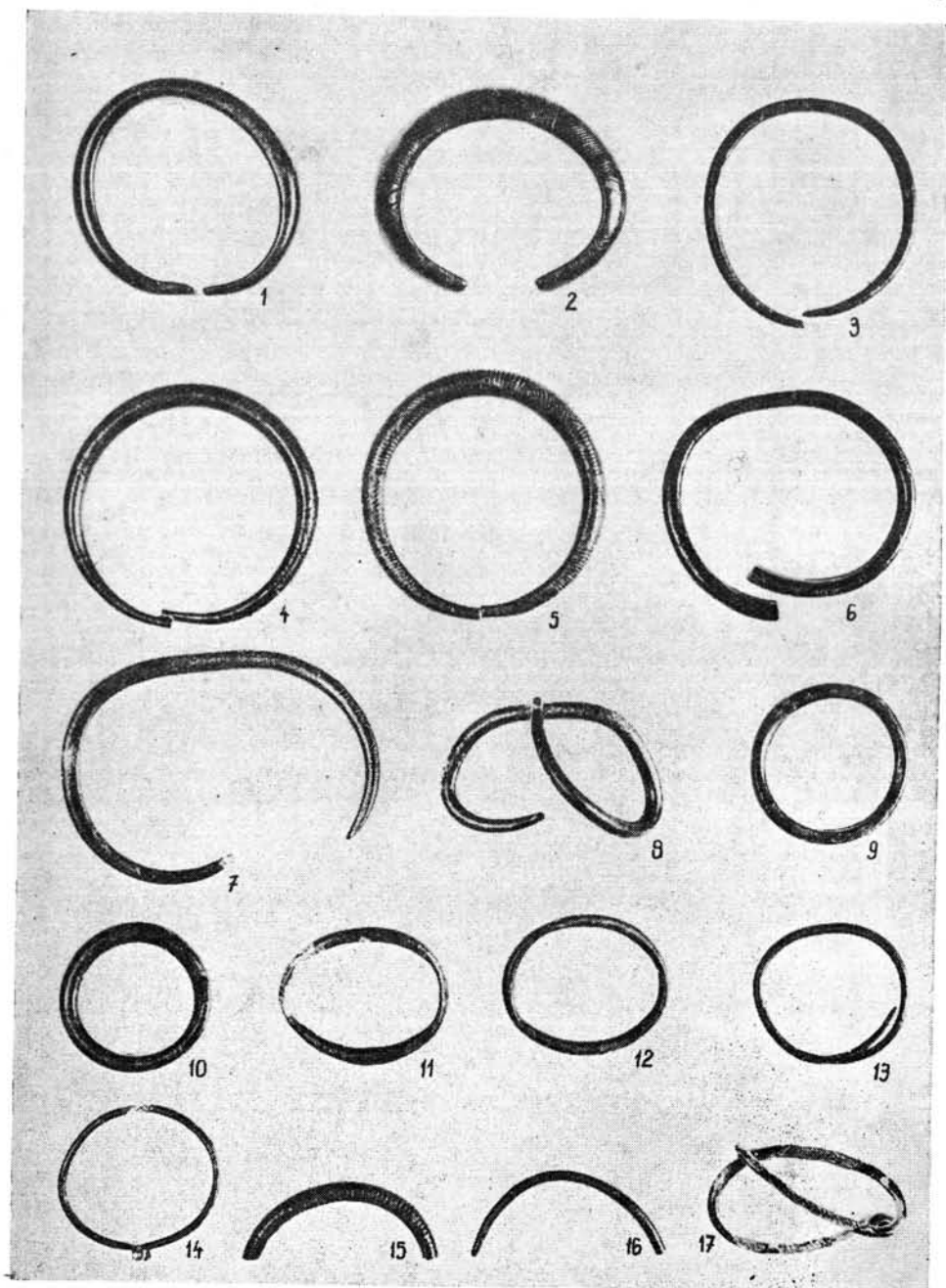
X. tábla

Tállya

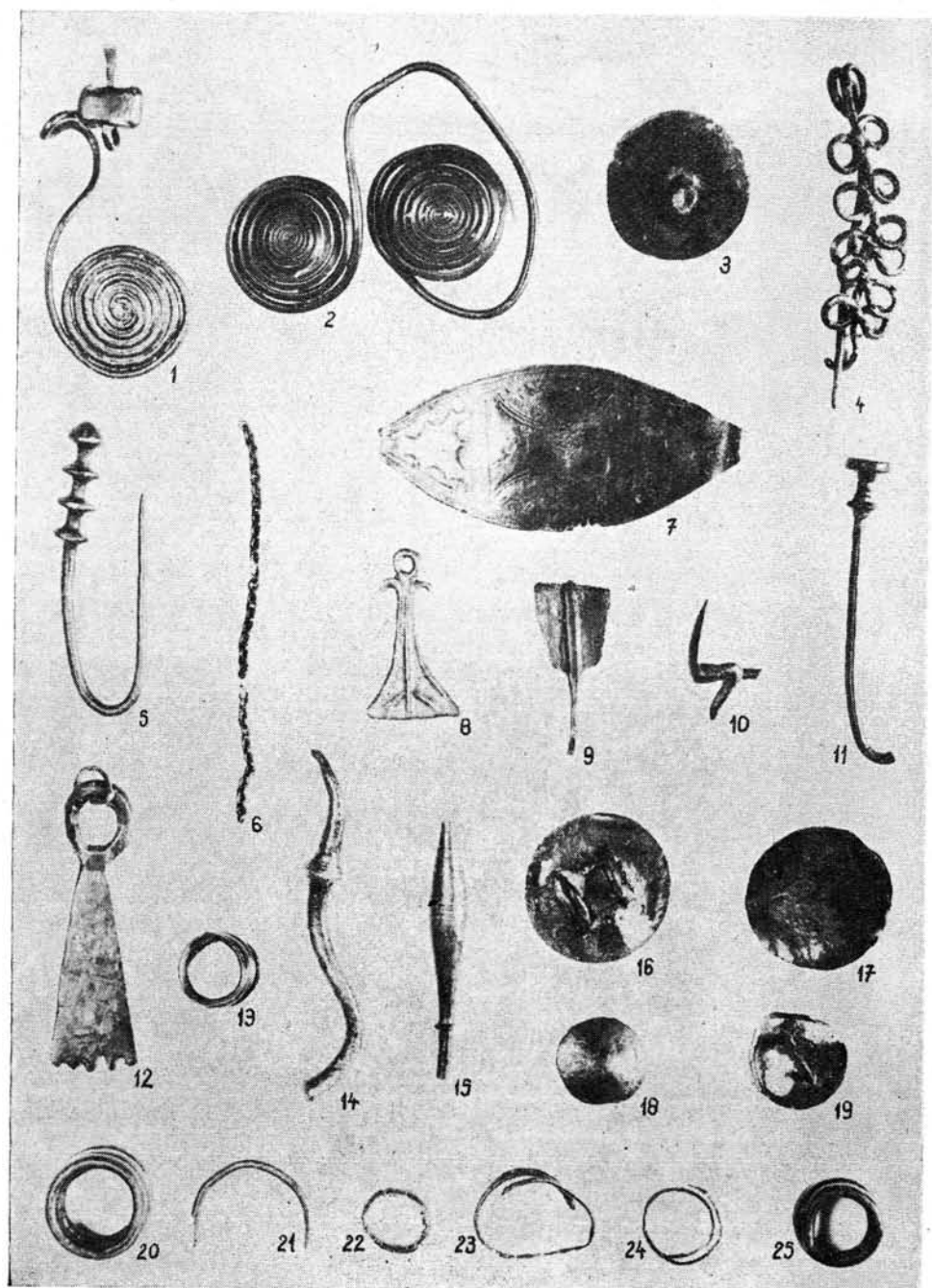
XI. tábla

Tállya

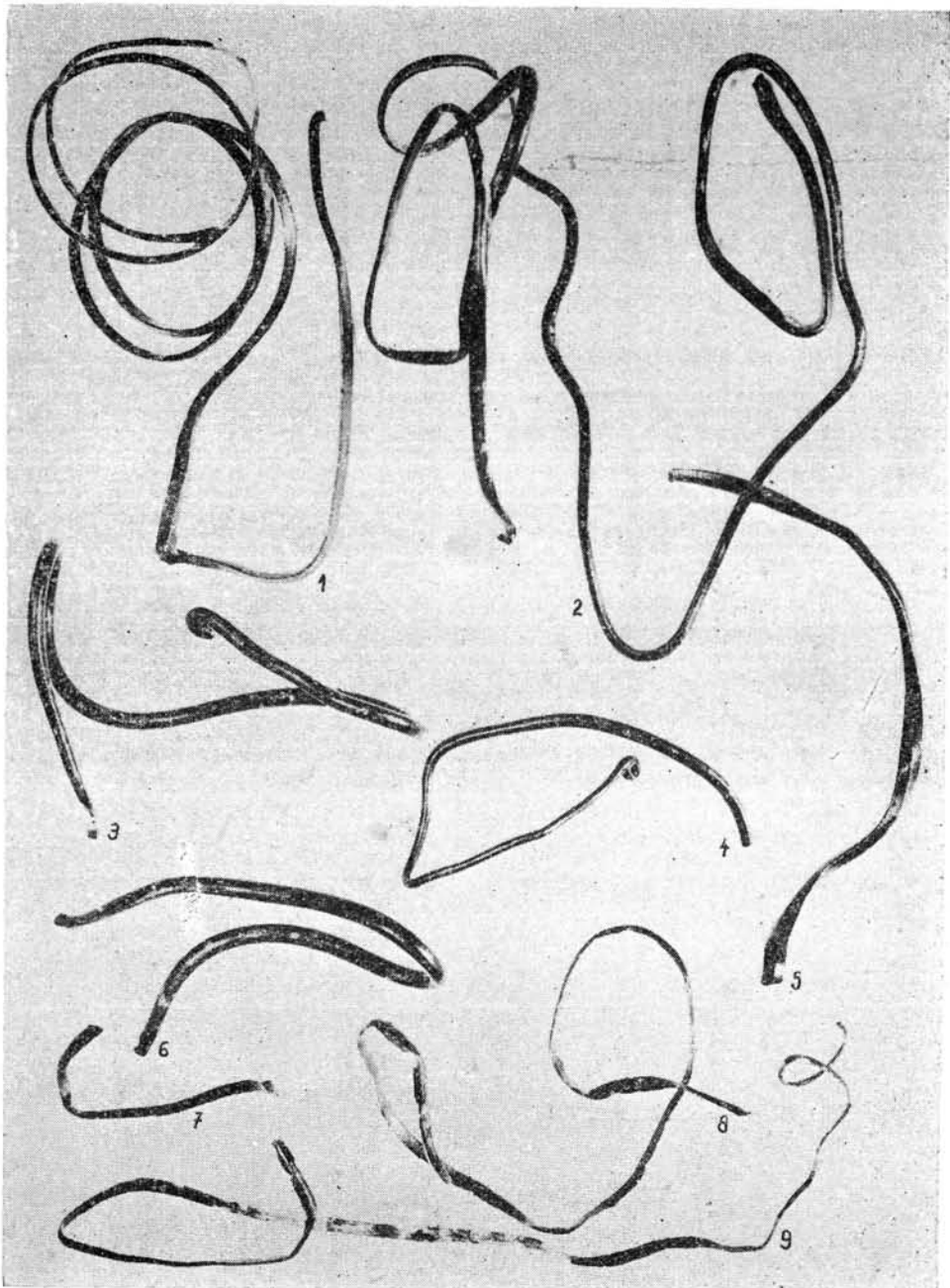
XII. tábla

Tállya

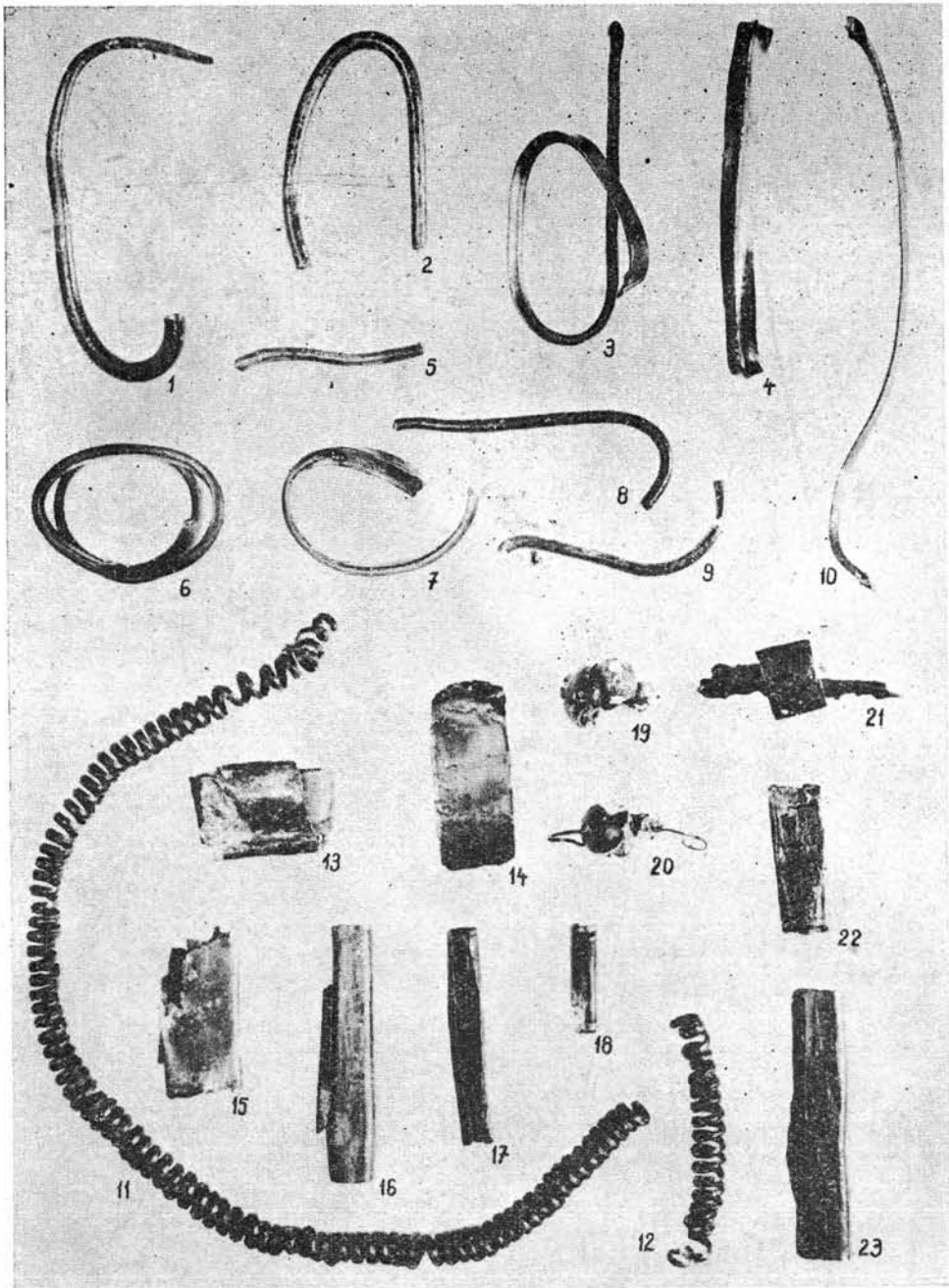
XIII. tábla

Tállya

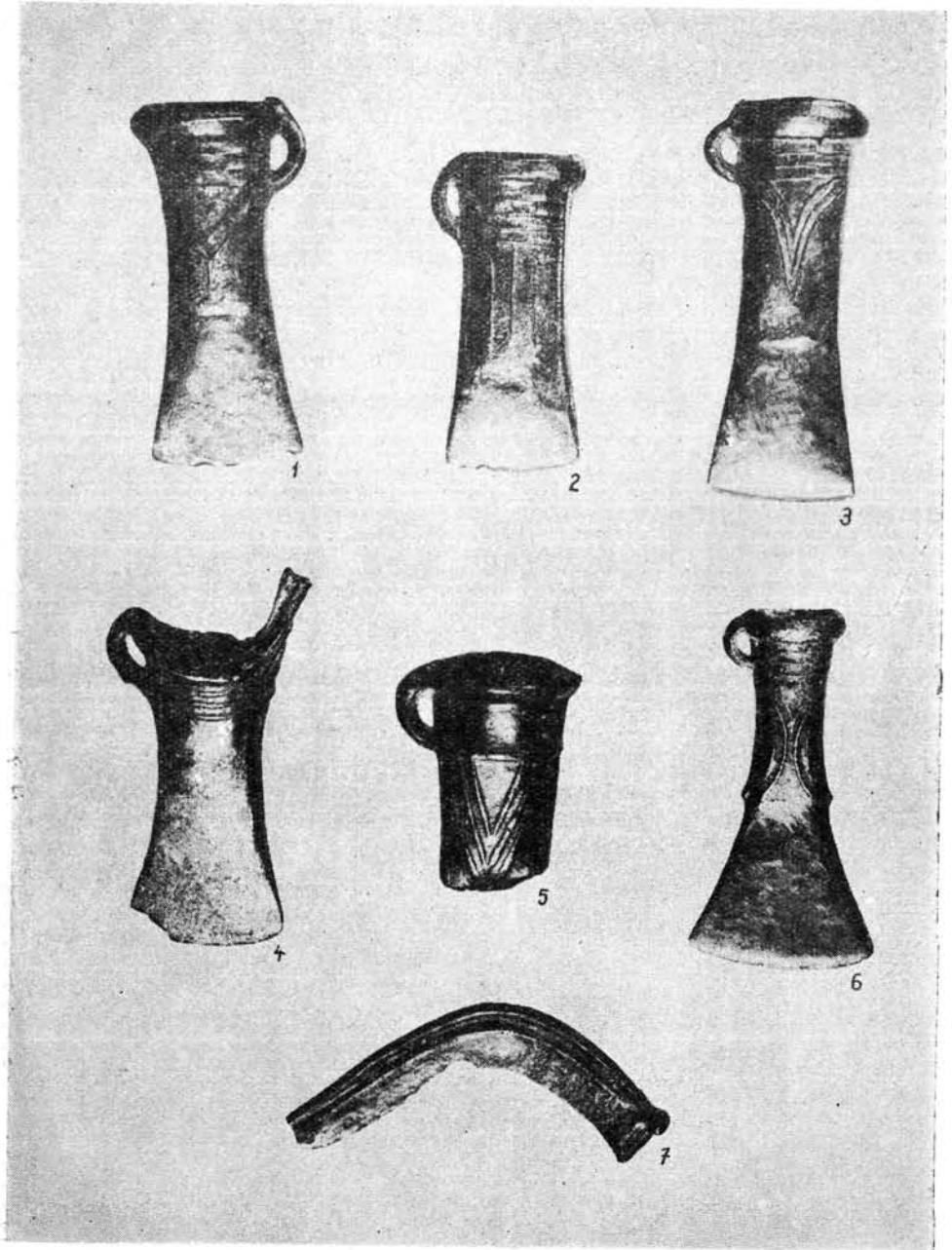
XIV. tábla

Tállya

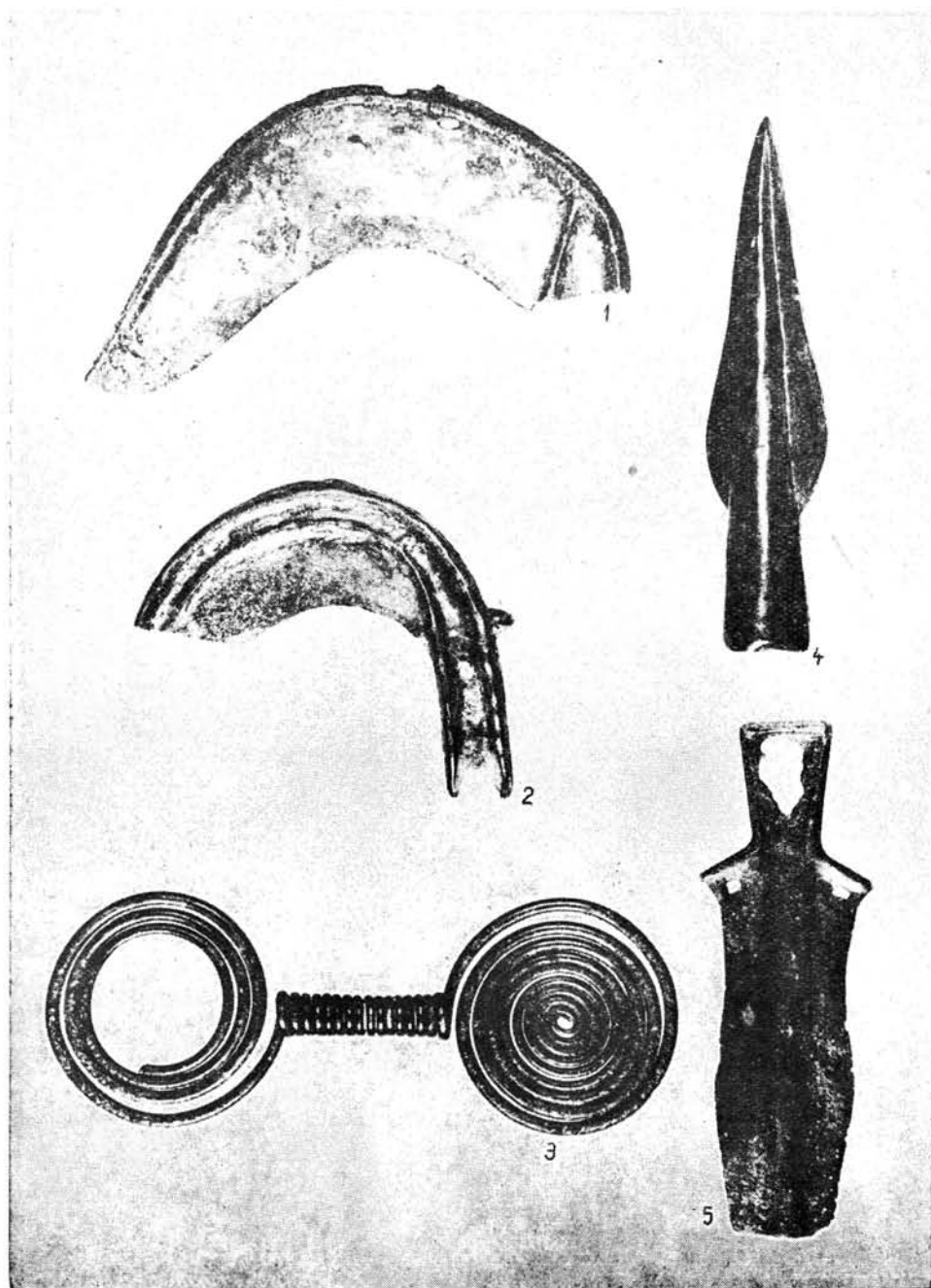
XV. tábla

Mezőkövesd környéke

XVI. tábla

Mezőkövesd környéke

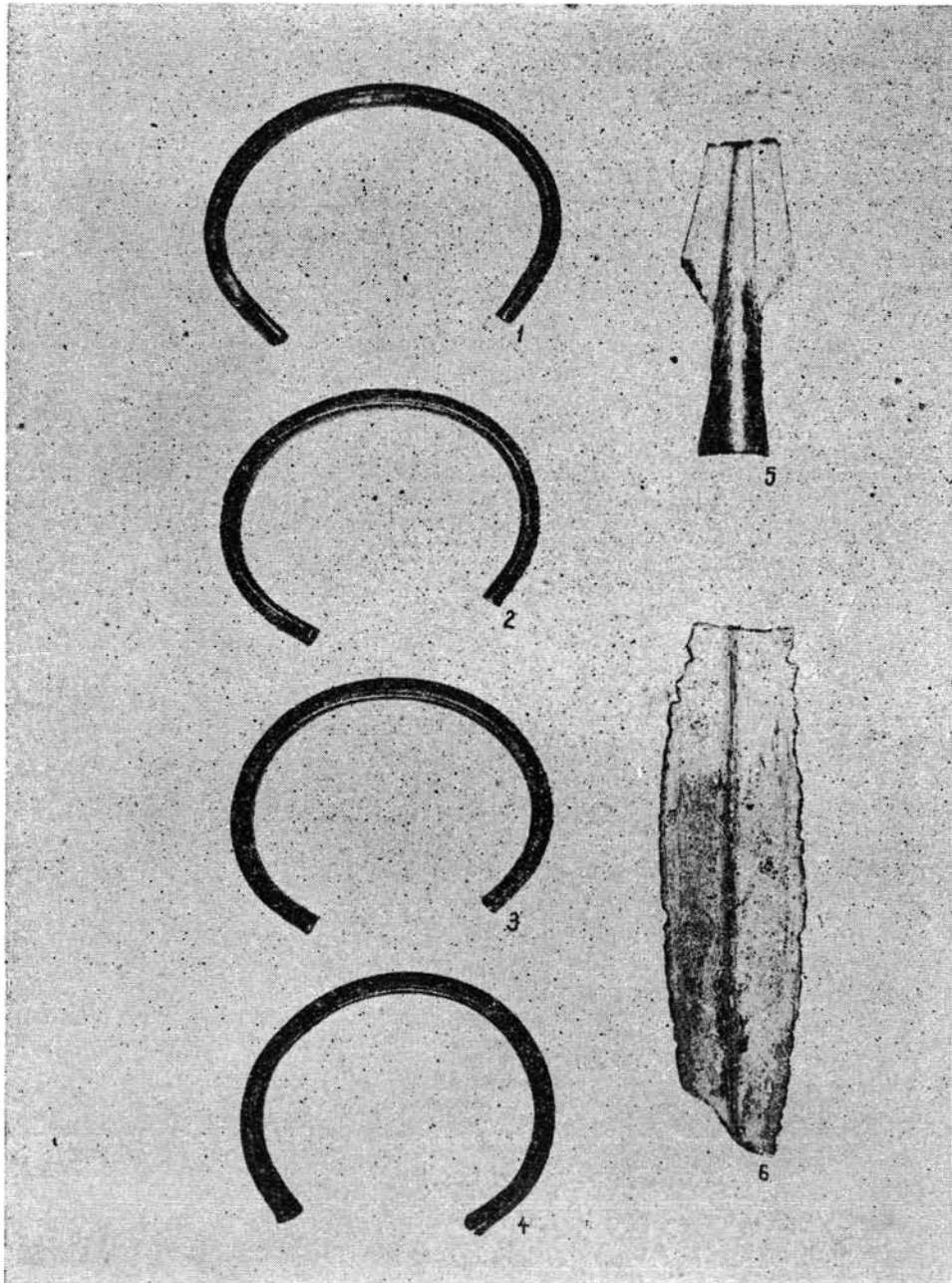
XVII. tábla

Mezőkövesd környéke

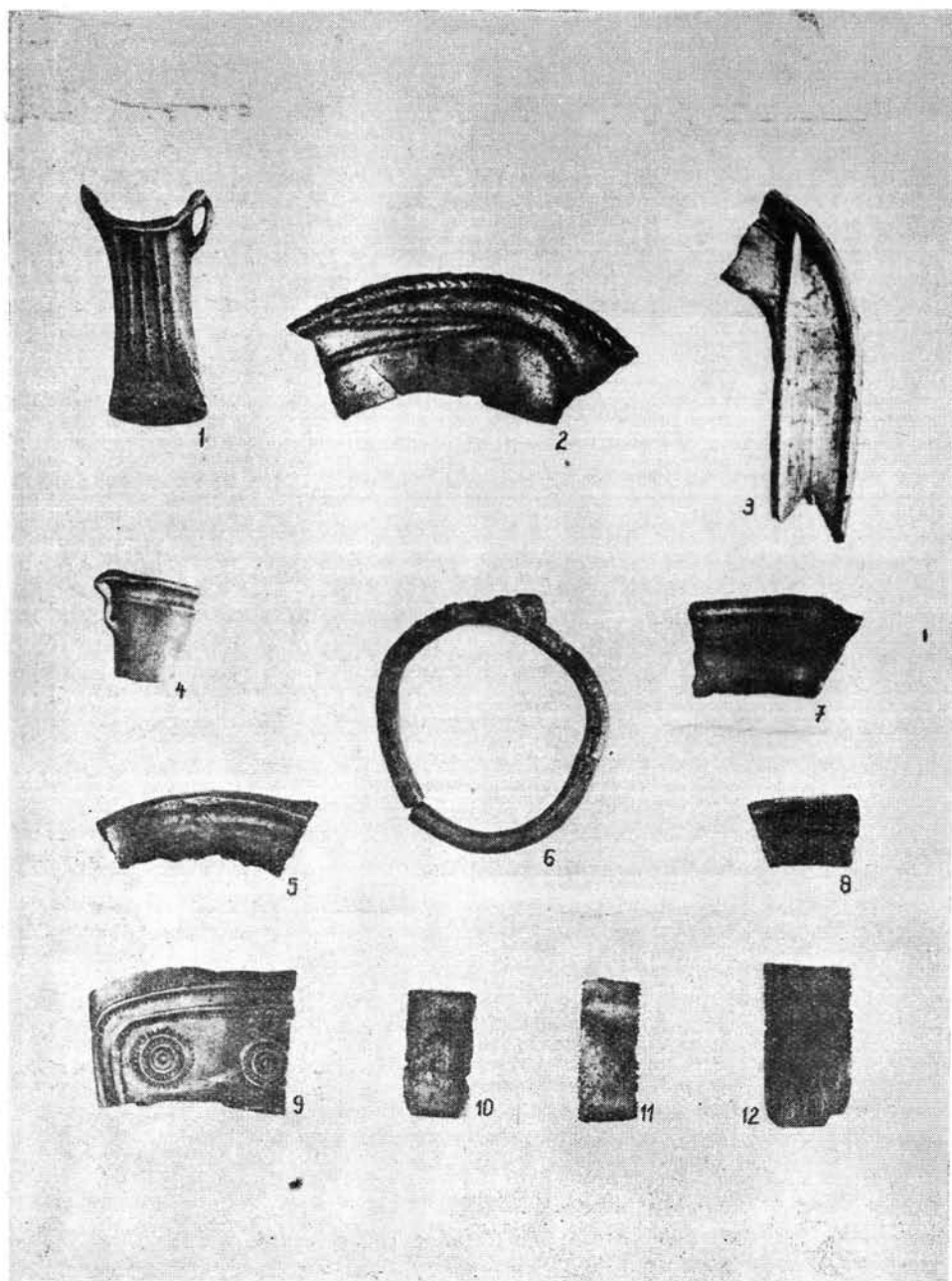
XVIII. tábla

Mezőkövesd környéke

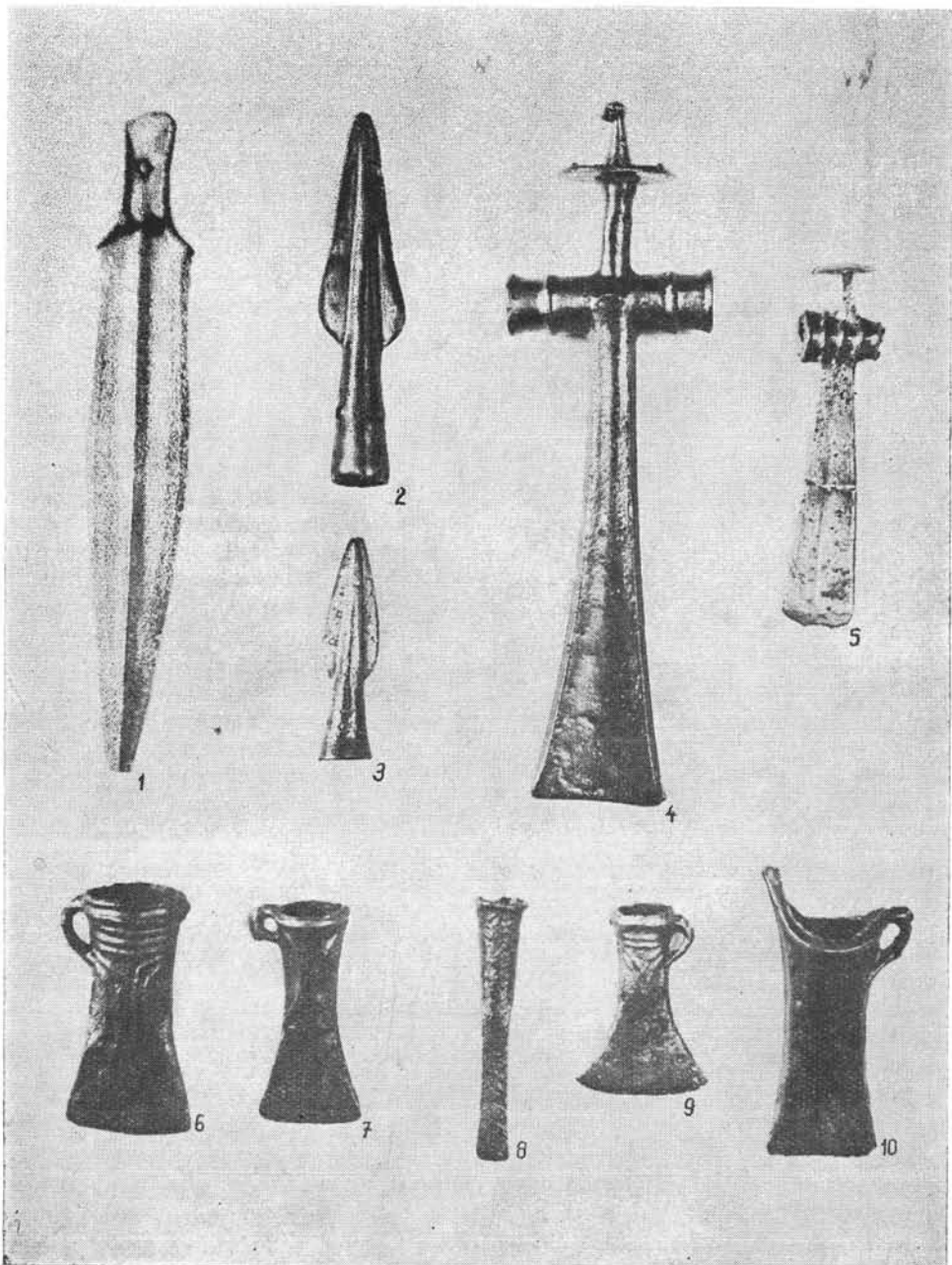
XIX. tábla

1—5, 7—12. Tokaj környéke, 6. Tarcsl

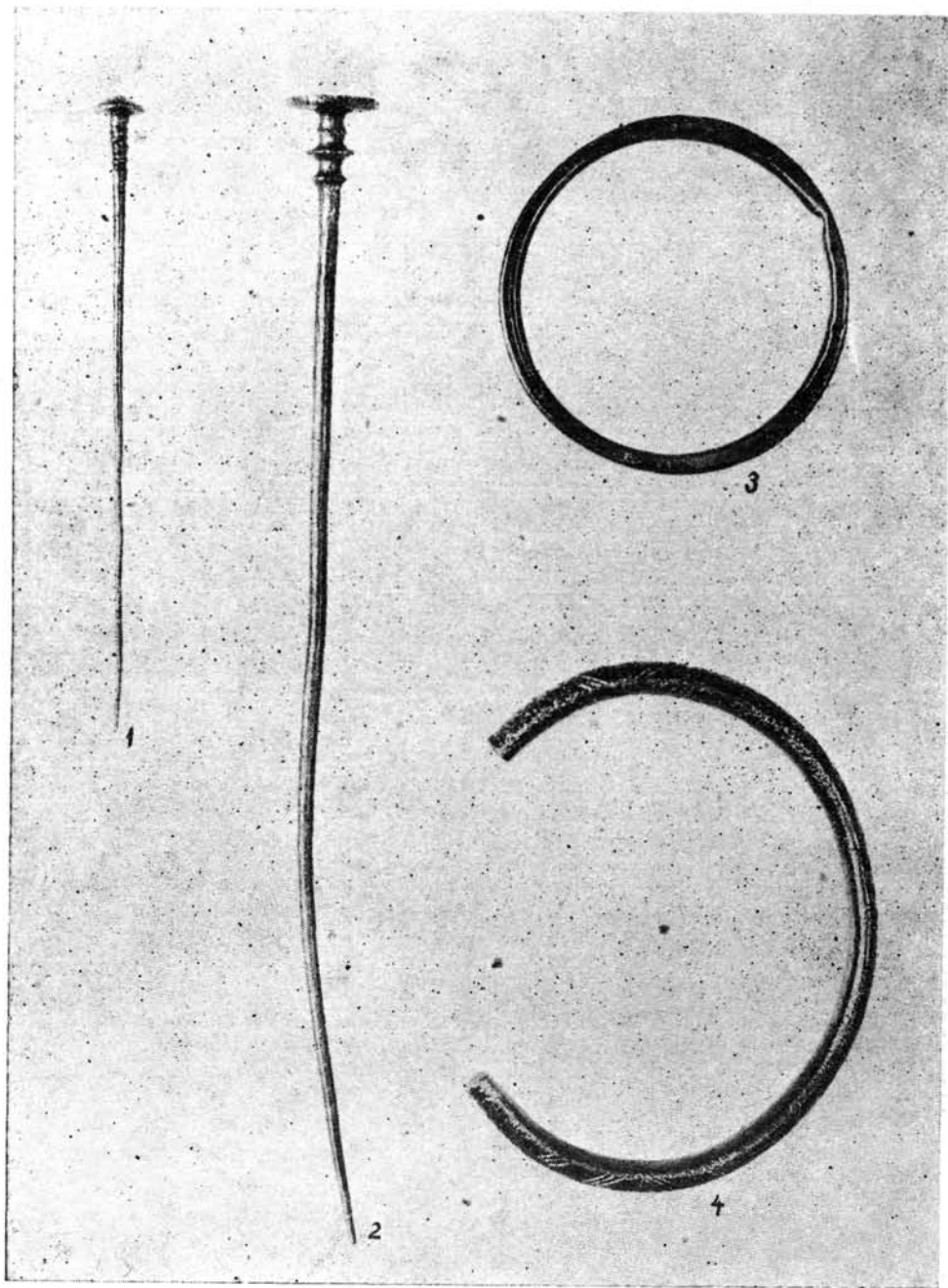
XX. tábla

1. Tiszalúc, 2—3. Ismeretlen lelőhely, 4. Bodrogszegi. 5—6, 8—9. Prügy, 7, 10. Rátka

XXI. tábla

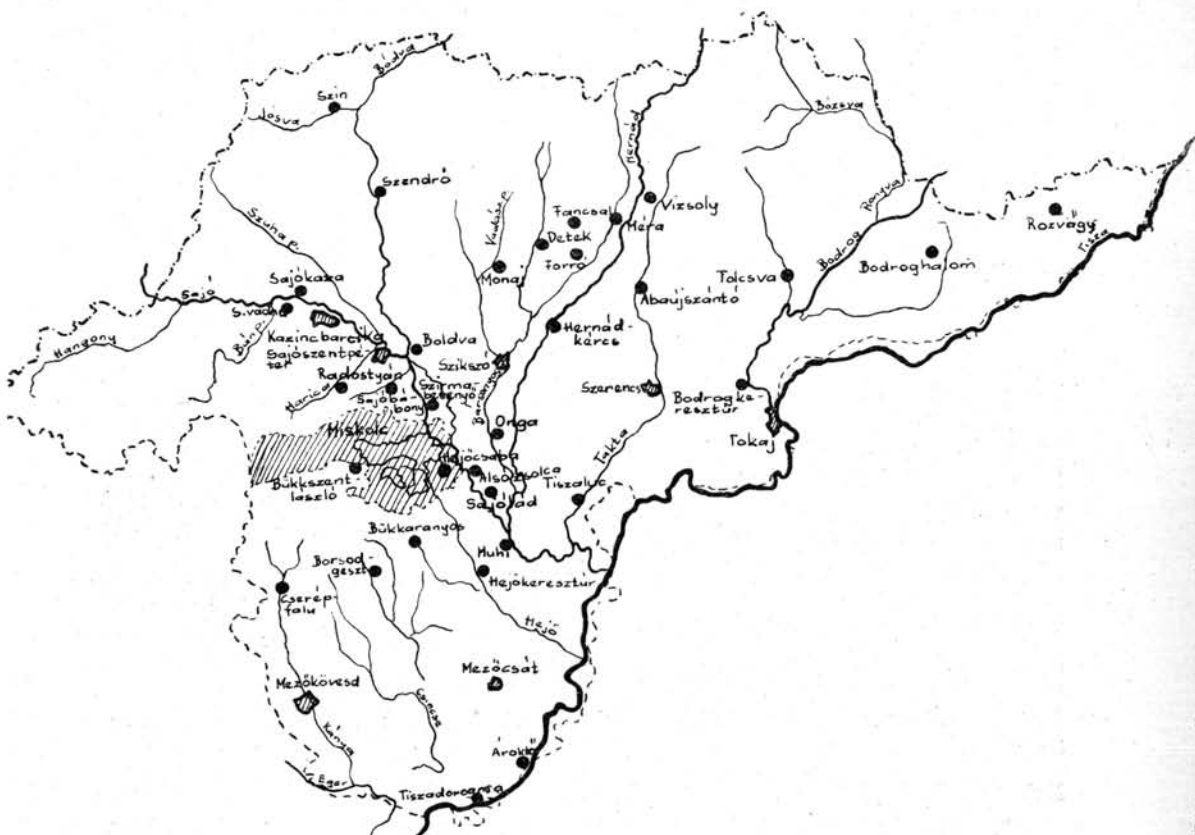
1—2. Szerencs környéke, 3. Prügy, 4. Szirmabesenyő

KELTA LELETEK A MISKOLCI MŰZEUMBAN

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1940-ig előkerült kelta leletek nagy részét Hunyady Ilona közölte az 1942-ben megjelent könyvében [1]. Korábban néhány jelentősebb tárgyról történt csak említés, vagy rövid ismertetés a szakirodalomban [2].

Hunyady I. könyve óta eltelt huszonöt év során a Herman Ottó Múzeum

1. kép. Borsod-Abaúj-Zemplén megye kelta lelőhelyei.

kelta anyaga is jelentősen gyarapodott, időszerűvé vált összefoglalása, ismertetése. Munkánkban a teljesség céljából a múzeum összes közöletlen kelta lelete mellett bemutatni kívánjuk azokat is, amelyekről csupán említés, vagy leírás található az irodalomban.

I.

Aroktő és Tiszadorogma között (mezőcsáti járás).

Az 1930-as évek végén, az Ármentesítő Társulat ajándékeként kerültek be innen a múzeumba a következő tárgyak [3]:

1. Rövid kard vagy tör (I. t. 2.). Vas, pengéjén gerinccel. H: 33 cm. 2. Vaslándzsa (I. t. 1.). H: 25 cm. 3. Vaslándzsa (I. t. 3.). H: 21 cm. 4. Karperec (I. t. 5.). Ovális metszetű bronzhuzalból, egyik vége letörött. Átm.: 7 cm. Lelt. sz.: 53. 1955. 1—4.

Bodroghalom (sátoraljaújhelyi járás)

1965-ben a Medvetanyának nevezett határrészen mélyszántás során hamvasztásos sírok pusztultak el [4]. A megmentett leletek egy részének összetartozását sikerült megfigyelni. Az egy helyről származó tárgyak feltehetően sirlelegetyűttest képeztek.

1. leletegyüttes: a) Korsó (XV. t. 8.). Szürke, korongolt, válla élben megtörik, felette borda fut körbe. M: 22,2 cm, szá: 7,9 cm, fá: 7,4 cm. b) Tál (XV. t. 7.). Szürke, kézzel formált. Pereme behajló, válla élben megtörik. M: 7,4 cm, szá: 22 cm, fá: 9,4 cm.

2. leletegyüttes: a) Urna felső részének töredéke (XV. t. 6.). Barnás-szürke, korongolt. Pereme alatt és a nyakán borda van. b) Vaskard (XVI. t. 1., XVII. t. 4—5.). A hüvely felső részének egyik oldalán bevéselt indadiszítés, a másikon kis fül van. H: 86,5 cm. c) Vaslándzsa (XVI. t. 2.). H: 76 cm. d) Pajzsfogó (XV. t. 1.). Vas, közepén bordával, két vége áttört diszű. H: 13 cm. e) Vaslanc (XVI. t. 6.). Apró, kerek beütésekkel díszített. H: 55 cm. f) Karperec (XV. t. 2., XVII. t. 1.). Bronz, külső felülete megismétlődő plasztikus mintával díszített. Átm: 9,5 cm.

3. leletegyüttes: a) Vaskard (XVI. t. 4.), a hüvely töredékével (XVI. t. 5.). Markolatán kerek, lapos gomb van. H: 92,5 cm. b) Pajzsfogó (XV. t. 3.). Az előbbihez hasonló, borda nélkül. H: 6,1 cm. c) Vaslándzsa (XV. t. 5., XVII. t. 2.). Levelén egy helyen kör alakú beütés van, közepén csillaggal. H: 16 cm. d) Vaslanc (XVI. t. 3.). Egyik végén karika, a másikon gomb van. Apró, kerek beütésekkel díszített. H: 47,3 cm.

Néhány lelet hovatartozását nem lehetett megállapítani. Ezek a következők: 1. Urna töredékei (XVII. t. 3.). Szürke, korongolt. 2. Tál töredékei. Szürke, korongolt, pereme kihajló, duzzadt. 3. Tál töredékei. Barna, kihajló, tagolt peremrészek. 4. Fibula (XV. t. 4.). Vas, hosszú testű, lekötött, gombos zárótagos. H: 20,1 cm. 5. Kasza (XVI. t. 7.). Nyelének vége visszahajlított. H: 35,6 cm. Lelt. sz.: 66.20.1—17.

Boldva (edelényi járás)

1942-ben vételként került be a múzeumba a pincék aljáról, az egyházi földről egy lapított testű bronzfibula (I. t. 6.). H: 9 cm. Lelt. sz.: 53.850.1.

Borsodgeszt (mezőkövesdi járás)

Mocsolyásról származik egy vaskés, amelyet 1930-ban ajándékoztak a miskolci múzeumnak. Markolata karikában végződik (I. t. 4.).

Bükkszentlászló (miskolci járás)

Bükkszentlászlón (régiben Óhután) a Nagysáncon 1930-ban Leszih Andor, 1958-ban Párducz Mihály végzett ásátást. Leszih Andor ásatásából a következő tárgyak származnak:

I. sz. helyen: 1. Karperec (I. t. 7.). Vas, nyitott, széle hullámos [5]. 2. Vaspánt (I. t. 12.). Egyik végén elkeskenyedik és behajlik. H: 11,2 cm. 3. Vaskapcsok (I. t. 13—15.). H: 5,6, 6,3 és 4,8 cm. 4. Vastárgy (I. t. 16.). Hajlított, egyik vége tokos. H: 11 cm. 5. Vasszög (I. t. 17.). Végén vaslemez van. H: 5,7 cm. 6. Orsógomb (I. t. 9.). Barna, lapos. Átm: 5,5 cm. 7. Orsógomb (I. t. 11.). Barna, lapított gömb alakú. Átm: 4,7 cm. 8. Orsókarika (I. t. 10.). Barna, lapos, töredékes. Átm: 4,3 cm. 9. Orsógomb töredéke. Barna, kettős csonkakúp alakú. Átm: 2,9 cm. 10. Orsókarika (I. t. 8.). Szürke, grafitos. Átm: 4 cm. 11. Orsógomb (II. t. 1.). Barna, gömb alakú, oldala gerezdelt. Átm: 2 cm. 12. Orsógomb (II. t. 2.). Barna, gömb alakú. Átm: 2,5 cm. 13. Orsógomb (II. t. 3.). Barna, lapított gömb alakú. Átm: 4,5 cm. 14. Edénybütyök (II. t. 4.). 15. Fenőkő (II. t. 5.). Barna, lapos, egyik vége letört. H: 5,7 cm.

IV. sz. helyen: 1. Vaspánt (II. t. 6.). Végei felé keskenyedik. H: 15 cm. 2. Vasszög (II. t. 7.). Végén vaslemez van. H: 5,8 cm. 3. Tú (II. t. 9.). Vas, feje letört. H: 8,8 cm. 4. Lánc (II. t. 8.). Ovális, apró vas láncszemekből. H: 19 cm.

VI. sz. helyen: edény töredékei (II. t. 10—12.). Barna, korongolt edény oldalrészei. Rovátkolt bordák között egymást keresztező, bekarcolt vonaldíszítéssel.

VII. sz. helyen: 1. Vaspánt (II. t. 23.). Egyik vége elkeskenyedik, a másik letört. H: 14,8 cm. 2. Vaskés (II. t. 14.). Egyélű. H: 10 cm. 3. Vaskapcsok (II. t. 15—18.). Végeik behajlítottak. 4. Vasár vagy tú (II. t. 21.). Négyzetes metszetű. H: 11,2 cm. 5. Bronzhuzaltöredék (II. t. 20.). Kerek metszetű. H: 7,8 cm. 6. Karperec töredéke (II. t. 19.). Kék üvegszalag, közepén bordával [6].

VIII. sz. helyen: 1. Karperec töredéke (II. t. 13.). Kék üveg, külső oldalán számócaszerű plasztikus díszítéssel [7]. 2. Vaskés (II. t. 22.). Egyenes, egyélű. H: 10,5 cm. 3. Tú töredéke (II. t. 24.). Vashuzalból. 4. Vashuzal (II. t. 25.). Végei letörtek. H: 13,5 cm.

Az ásátás területén az alábbi leletek kerültek még elő: 1. Grafitos edény töredékei duzzadt peremmel, seprűs díszítéssel (III. t.). 2. Tál töredékei (XVIII. t. 1.). Barna, korongolt, kihajló peremű. 3. Edénytöredék (II. t. 26.). Szürke, kihajló peremű, seprűs díszű [8]. 4. Malomkő fele (XVIII. t. 3.). Átm: 33 cm. (Az ásatásból származó leletek lelt. sz: 53.880.1—886.2.)

A Nagysáncon vétellel jutott a múzeumba 1940-ben még egy malomkő, amely azonban elveszett. A leltárkönyvi bejegyzés szerint a közepén levő lyuk mellett kétoldalt csatorna volt [9]. Az 1956-os felszíni gyűjtés anyagában a néhány jellegtelen cserép mellett van egy grafitos, duzzadt peremrész is (II. t. 27.). A perem alatt lyuk látható. Lelt. sz: 58.22.1—5.

Cserépfalu (mezőkövesdi járás)

A Hór völgyéből származik egy edénytöredék (IV. t. 1.). Szürke, vastag, ko-

rongolt oldalrész, amelyet bekarcolt egyenes vonalak közt ferde bevágások és seprűzés díszítenek. Lelt. sz: 53.889.1.

Detek (encsi járás)

A Szöllőalja-dűlőről, 1965-ös felszíni gyűjtésből származik két szürke, korongolt oldalrész kihajló peremmel (IV. t. 2, 4.) és egy hosszú vaslándzsa (IV. t. 11.). H: 33,7 cm. Lelt. sz: 66.26.1—2.

Fancsal (encsi járás)

A patakmederben találtak egy grafitos, duzzadt kis peremrészt (IV. t. 3.). Lelt. sz: 58.56.2.

Forró (encsi járás)

1936-ban a temető melletti árokból került ki egy 30,5 cm hosszú vaslándzsa (IV. t. 5.) és egy másik lándzsa tokrésze (IV. t. 6.). Lelt. sz: 53.852.1—2.

Hejőcsaba (ma Miskolchoz tartozik)

A Ruzsinfarknak nevezett határrészen találták a következő vaslándzsákat: 1. IV. t. 7. H: 17,5 cm. 2. IV. t. 8. Erősen meghajlítva. Lelt. sz: 53.847.1., 1058.1 [10]

Hejőkeresztúr (mezőcsáti járás)

A templomudvarban találtak egy vaskardot (XX. t. 5.), amelyet a markolatán három gomb díszít. H: 78 cm.

Az északi homokbányában egy urnasír került elő: 1. Urna (XX. t. 6.). Szürke, korongolt. M: 17,5 cm, szá: 13,5 cm, fá: 7 cm. 2. Az urna mellett volt egy karperec (XX. t. 4.). Töredék. Bronz, kerekmetsetű huzal áttört rozettával és „S” alakú plasztikus díszítéssel. Átm: 7,7 cm. (Hejőkeresztúri múzeumban.)

Kazincbarcika

A Sajó-partról került be 1961-ben egy vaslándzsa (IV. t. 9.). H: 23 cm. Lelt. sz. 62.92.1.

Mezőcsát

A Bernát-dűlőben találtak egy vaskést (IV. t. 10.). Ívelt, egyélű. H: 9,2 cm. Lelt. sz: 53.855.1.

Mezőkövesd

A kavicsbányából még az 1910-es években került elő egy bögre (XXI. t. 1.), egy füles korsó és egy urna [11]. A bögre szürke, korongolt, nyakán borda fut körbe. M: 7,6 cm, szá: 6,5 cm, fá: 3,5 cm. Lelt. sz: 53.841.1.

1961-ben a Bennteleki homokbányában találtak egy hamvasztásos sírt, amely a következő leletekből állt: 1. Urna (XXI. t. 3.). Sötétszürke, korongolt, nyaka alatt körben bekarcolt vonalak. M: 32 cm, szá: 17,5 cm, fá: 9,5 cm. 2. Korsó (XXI. t. 2.). Barnásszürke, korongolt, pereme alatt bordával. Vállán bekarcolt vonal fut körbe. M: 16,5 cm, szá: 10 cm, fá: 7,5 cm. 3. Bögre (XXI. t. 5.). Szürke, csavart füle van. M: 8 cm, szá: 5,5 cm, fá: 3,6 cm. Lelt. sz.: 62.6. 1—3. A lelet-

mentést Megay Géza végezte. Jelentésében említést tesz még egy vaskés töredékéről is [12], de ez a leltárkönyvben nem szerepel.

Mezőkövesd környékéről van még egy urna (XIX. t. 6.). Szürke, korongolt, vállán borda fut körbe. M: 11,2 cm, szá: 13,7 cm, fá: 7,3 cm. (Mezőkövesdi múzeumban.)

Miskolc

A MÁV-fűtőház mellől, Roska Márton 1939-es leletmentéséből származik egy kelta edénytöredék (V. t. 1.). Grafitos, duzzadt peremű, a perem alatt ferde bevágásokkal és söprúzással. Lelt. sz: 53.846.1.

A Selyemréten, a Szinva melletti munkásszálló építkezésénél, 4—4,5 m mélyen, kavicsos hordalékban találtak egy vaslándzsát az 1950-es évek végén (V. t. 9.). H: 23,5 cm. Lelt. sz: 63.46.1.

A Tapolcai műút 3-as km-köve gödrének ásásakor egy edényfenékrészt találtak (V. t. 2.). Grafitos, oldalrészén seprúzás van. Lelt. sz: 62.69.3.

A Sajó melletti homokbányában került elő egy karperec (V. t. 3. és XVIII. t. 7.). Bronz, kerekmetsetű huzalból, zárt, egy helyen eltört. Három helyen kis karikát képez a huzal. „S” alakú plasztikus díszítés van rajta. Átm: 9 cm. Lelt. sz: 53.988.1. [13]

Szirmáról származik egy kelta táltöredék (VI. t. 11.). Szürke, korongolt. (Lelt. sz: 53.856.1.). A Sóskás nevű részen került elő egy táltöredék (VI. t. 12.), amely ugyancsak szürke, korongolt. A Fáskertben szürke, korongolt oldalrész találtak (VI. t. 10.). Lelt. sz: 53.858.1. [14]

Az Új-Diósgyőrben előkerült kelta leletek 1926-ban vétel útján jutottak a múzeumba: 1. 5 db vaskés (V. t. 4—8.), gombos végű nyéllal. Az egyik nyele letört. H: 31, 30, 32,5, 30,5 és 24 cm. 2. Vaslándzsa (VI. t. 1.). H: 28,5 cm. 3. Vaslándzsa (VI. t. 2.). A tok és a levél találkozásánál két vízszintes bevágás látható. H: 23 cm. 4. Vassarló (VI. t. 3.). Nyelének vége a pengére merőlegesen lapított. Hegye letört. H: 19 cm. 5. Vassarló (VI. t. 4.). Markolatát két szög üti át. H: 17,3 cm. 6. Zabla (VI. t. 6.). Vas, csuklós. H: 21,7 cm. 7. Vaslándzsa, hegye letört (VI. t. 7.). H: 7 cm. 8. Vascsat (VI. t. 5.). Négyszögletes. H: 3,5 cm. 9. Vaskard (XIV. t. 1.). H: 89 cm. 10. Vaskard (XIV. t. 2.). Markolata letört. H: 60,3 cm. 11. Vaskard (XIV. t. 3—4.). Összehajlított, kétoldalán a hüvely maradványaival, kardkoptatóval. 12. Vaskard töredéke (XIV. t. 5.). 13. Vasfibula töredékei (VI. t. 8.). 14. Tál (XXI. t. 4.). Barna, korongolt pereme duzzadt. M: 9,7 cm, szá: 26,6 cm, fá: 11 cm. 15. Bögre (XXI. t. 6.). Szürke, korongolt, vállán bekarcolt vonal fut körbe. M: 6,1 cm, fá: 4,7 cm. 16. Bögre (XXI. t. 7.). Szürkésbarna, korongolt. M: 8,7 cm, szá: 9,8 cm, fá: 6 cm. 17. Tál (XXII. t. 1.). Magas nyakú, barna korongolt. M: 11,4 cm, szá: 12,4 cm, fá: 8,5 cm [15]. (A tárgyak lelt. sz: 53.859.1—24.)

Új-Diósgyőrben, az ún. Görögszőlőben egy edénytöredéket találtak (VI. t. 9.). Szürke, korongolt, hármas koncentrikus kördíszítéssel. Lelt. sz: 53.860.1.

A Szeleta-barlangban, Hillebrand Jenő ásatása során kerültek elő a következő leletek: 1. Edénytöredék, bögréből (XVIII. t. 2.). Szürke, korongolt. Fá: 5 cm. 2. Tál töredékei (VII. t. 1., 3.). Szürke, korongolt, behúzott peremű. 3. Tál (XXII. t. 2.). Hiányos. Szürke, korongolt, pereme duzzadt. M: 10,8 cm, fá: 7 cm. 4. Orsógomb töredéke. Barna, gömb alakú volt. M: 2,4 cm. Lelt. sz: 53.854.1—4.

Muhi (mezőcsáti járás)

1934-ben a Kocsmadombon, Kovács Lajos földjén letek egy nyitott, babos, tömör bronzkarperecet (VII. t. 2.). Lelt. sz: 53.849.1.

Ugyanott később, Kiss Imre földjén került elő egy edény (XXII. t. 6.). Grafitos, korongolt, seprűs díszű. M: 14,8 cm, szá: 15,3 cm, fá: 11,7 cm. Lelt. sz: 53.862.1. [16]

Onga (szikszói járás)

A régi malom mellől származik két edénytöredék: 1. Tál oldalrész (VII. t. 5.). Szürke, korongolt, kihajló peremű. 2. Tál peremrész (VII. t. 4.). Szürke, korongolt, behúzott. Lelt. sz: 53.853.1—2.

Kadostyán (miskolci járás)

1931-ben a református temető mellett Leszih Andor tárt fel öt urnasírt, a hatodik ajándékképpen került a múzeumba. A leleteket Hunyady I. közölte, de — valószínű a restaurálás hiánya miatt — néhány tárgyat csak a szövegrészben ismertetett [17]. Ezek a következők:

1. sírból: a) Urna (XXII. t. 4.). Fekete, korongolt, a perem alatt bordával. M: 37 cm, szá: 18,4 cm, fá: 11,6 cm. b) Tálformájú kis váza (XXII. t. 5.). Feketére fényezett, omphalosos, körben bekarcolt vonalak díszítik. M: 6,6 cm, szá: 8,1 cm, fá: 6,1 cm.

3. sírból: a) Tál (XXII. t. 7.). Szürke, kissé behúzott peremű, kézzel formált. M: 7,4 cm, szá: 17,5 cm, fá: 8,4 cm. b) Csupor töredéke (XVIII. t. 4.). Szürke, kézzel formált. Fá: 9,7 cm. c) Fibula (VIII. t. 5.). Vas, lekötött zárótagos lehetett, gombbal. A gomb azóta elveszett. H: 12,7 cm. d) Fibula (VIII. t. 6.). Vas, lábán gomb volt. H: 6 cm. e) Két egymásba fűzött vaskarika (VIII. t. 2.).

4. sírból: a) Csupor (XXIII. t. 1.). Barna, kézzel formált, négy bütyök díszíti. M: 16,1 cm, szá: 17,9 cm, fá: 12,5 cm. b) Karperec töredékei (VIII. t. 7.). Kerek-metszetű bronzhuzalból.

5. sírból: csupor (XXIII. t. 2.). Barna, kézzel formált, négy bütyök díszíti. M: 14,1 cm, szá: 15,3 cm, fá: 12 cm.

6. sírból: a) fibula (VIII. t. 1.). Vas, lekötött zárótagos, gombbal. Lábán még egy gomb lehetett. b) Vaslemeztöredékek (VIII. t. 3—4.).

Szórványos leletek: 1. Vaskés (VII. t. 8.). Hajlitott pengéjű, nyelén két szegeccsel. H: 14 cm. 2. Vaskés (VII. t. 9.). Nyelén lapos gomb. H: 33 cm. 3. Vaslándzsák (VII. t. 6—7.). 4) Vaskard és töredékes hüvelye (XIII. t. 1—3.). H: 39 cm. 5. Vaslanc (VIII. t. 10.). Egyik végén karika, a másikon gomb van. Apró beütésekkel díszített. H: 49 cm. 6. Vaslanc (VIII. t. 11.). Apró beütésekkel díszített. H: 10,5 cm. 7. Karperec (VIII. t. 9.). Vas, egymásra hajlik a két vége. Átm: 7,5 cm. 8. Karperec töredékei (VIII. t. 8.). Bronz, üreges, ferdén bordázott. 9. Bögre (XXII. t. 3.). Fényes, fekete, korongolt, füle tarajos. Hasán körben félhold alakú benyomásokkal. M: 7 cm, szá: 5 cm, fá: 3,9 cm. (A fenti leletek lelt. sz: 53.864.1—871.6.) 10. Urna (XVIII. t. 6.). Töredékes. Szürke, korongolt. 11. Csupor töredékei (XVIII. t. 5.). Barna, egyenes peremű, bütykös. 12. Grafitos edény oldalrészei. (Az utóbbi tárgyak lelt. sz: 65.53.1—3.)

Sajóbábony (miskolci járás)

1966-ban az Északmagyarországi Vegyiművek területén vízvezeték-akna ásásakor 2 m mélyen egy csontvázas sirt találtak, amelyben három edény volt [18] 1. Tál (XXIII. t. 3.). — Sötétszürke, behúzott, duzzadt peremű, korongolt. M: 8,6 cm, szá: 19 cm, fá: 11 cm. 2. Tál (XXIII. t. 5.). Sötétszürke, korongolt. Erősen kihajló szája, élben megtörő válla van. M: 8,2 cm, szá: 22 cm, fá: 9 cm. 3. Barna, kihajló peremű csupor összeállíthatatlan darabjai. Lelt. sz: 67.23.1—3.

Sajókaza (putnoki járás)

Az 1910-es években Ormospusztán kerültek elő a következő leletek: 1. Kard (XIII. t. 5.). Összehajlitott, hegyén a hüvely lemezeivel. H: 83,7 cm. 2. Vaslánc (VIII. t. 12.). Csavart nyolcas alakú szemekből áll. 3. Vasolló (VIII. t. 13.) [19]. Lelt. sz: 53.872.1—3.

Sajólád (miskolci járás)

Az 1930-as években a Csurgónak nevezett részen találtak egy övlánc-töredéket (IX. t. 1.). Bronz, kereszt alakú. Lelt. sz: 53.873.1.

Sajószentpéter (miskolci járás)

1962-ben az edelényi és a borsodsziráki műút találkozásánál levő homokbányában leletmentés során a szkíta sírok között előkerült egy kelta csontvázas sír is [20]. (2. kép) Férfi sírja. Négyzetes alakú, m: 56 cm, sz: 80 cm, h: 220 cm. A váz h: 167 cm. Iránya: Ny—K, fejfel Ny-on. A koponya oldalra billent. Melléklete: 1. A nyak körül gombos végű vastorques. (IX. t. 3., XX. t. 1.). Átm: 15,2 cm. 2. A bal könyöknél vásfibula volt, tujével a váll felé (IX. t. 2., XX. t. 2.). Lábán gomb volt. Töredékes. 3. A bal lábszárcsont mellett vaslándzsa került elő (IX. t. 6., XX. t. 3.). H: 14,9 cm. Lelt. sz: 65.18.3—5.

Sajóvadna (putnoki járás)

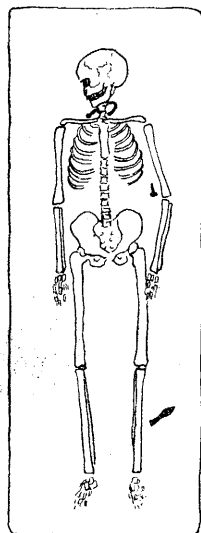
A református temetőben került elő négy vaslándzsa (IX. t. 4., 5., 7. és 10.). Töredezettek: H: 35,5, 22,5, 19,5, 17,7 cm. Lelt. sz.: 53.1063.1—4.

Szendrő (edelényi járás)

Az ún. Ördögáti Csengőbarlangból származik egy vasolló (IX. t. 9.). H: 20,7 cm. Lelt. sz: 53. 842.1. [21]

Szerencs

Az 1960-as évek elején az Ondi-dülőben egy kővel borított sírból a következő leletek kerültek napvilágra (a leletek a szerencsi múzeumban vannak): 1. Bögge (XIX. t. 1.). Szürke, korongolt. Hasán bekarcolt vonalak alatt három helyen páros koncentrikus kör alakú bepecsételés látható. A fülön is hasonló díszí-

2. kép.
A sajószentpéteri
kelta sír.

tés van. M: 8,3 cm, szá: 6 cm, fá: 4 cm. 2. Tál (XIX. t. 2.). Szürke, korongolt, duzzadt peremű, benyomott aljú. M: 5 cm, szá: kb. 14 cm, fá: 5,5 cm. 3. Vaslándzsa (XIX. t. 3.). H: 13,6 cm. 4. Vaslándzsa (XIX. t. 4.). H: 23 cm [22].

Szirmabesenyő (miskolci járás)

Homokbányából származnak az alábbi tárgyak: 1. Vaslándzsa (IX. t. 8.). H: 13,1 cm. 2. Edénytöredék (IX. t. 11.). Grafitos, korongolt, seprűzött oldalú edény duzzadt peremrésze. 3. Edénytöredék (IX. t. 12.). Szürke, korongolt edény kihajló peremű oldalrésze. Lelt. sz: 58.181.1—3.

Szirmabesenyőről vagy környékéről kerültek még be a múzeumba a következő leletek: 1. Pajzsfogó (X. t. 1.). Vas, két félgömbfejű szöggel. Sz: 11,5 cm. 2. Kard töredékei (XIV. t. 6.). 3. Vaskés (X. t. 5.). Nyelén két gomb van. H: 30,7 cm. 4. Vaskések (X. t. 2—4.). H: 14,9, 17,3, 29,6 cm. 5. Lándzsák (X. t. 6., 7., 10. és XI. t. 1—3., 6.). Vastól. H: 21,5, 14,5, 23,8, 34,2, 28,5, 24,5 és 16 cm. 6. Vas toktöredékek (X. t. 8—9.). H: 6 és 8,5 cm. 7. Bögge (XXIII. t. 6.). Szürke, korongolt, nyakán borda fut körbe. M: 9,5 cm, fá: 4,5 cm. 8. Csésze vagy tálka (XXIII. t. 4.). Világosszürke, korongolt, omphalosos. M: 9,5 cm, szá: 15,5 cm, fá: 8 cm. 9. Tál (XXIII. t. 7.). Szürke, korongolt. Vállán körben bekarcolt vonalak vannak. Alja benyomott. M: 7,5 cm, szá: 26,5 cm, szá: 4 cm. 10. Csésze (XXIII. t. 8.). Szürkésbarna, korongolt, omphalosos. Nyakán borda fut körbe. M: 7,8 cm, szá: 10,6 cm, fá: 2,4 cm. 11. Bögge (XXIV. t. 1.). Szürke, korongolt, vállán borda fut körbe. M: 9,8 cm, szá: 8,3 cm, fá: 5 cm. 12. Bögge alja (XXIV. t. 2.). Szürke, korongolt, nyakán borda fut körbe. Fá: 3,5 cm. 13. Fazék (XXIV. t. 3.). Szürke, grafitos, korongolt. Vállán kétoldalt két-két vaskapocs látható. M: 14,8 cm, szá: 16,2 cm, fá: 12 cm. 14. Urna (XXIV. t. 4.). Szürke, korongolt, nyakán és vállán borda fut körbe. Fá: 10,5 cm. 15. Urna (XXIV. t. 5.). Szürke, korongolt, nyakán borda fut körbe. Fá: 11,5 cm. 16. Urna (XXIV. t. 6.). Szürke, korongolt, nyakán borda fut körbe. Fá: 14,5 cm. 17. Váza (XXV. t. 1.). Sötétszürke, fényezett, korongolt, hasa lapított. Nyakán és vállán borda fut körbe. M: 12,2 cm, szá: 12,7 cm, fá: 7 cm. (Ezek a leletek Szirmay Alfréd ajándékként kerültek a múzeumba. Lelt. sz: 53.861.1—27. és 875.1.) [23]

Tiszalúc (szerencsi járás)

1950-ben ajándékként jutott a múzeumba két lábperec, amelyeket a vasúti aluljáró építésénél leltek. Bronzból készültek, hólyagosak (XI. t. 4—5.). Belső átm: 6,8 cm. Lelt. sz: 53.888.1—2. [24]

Tokaj (szerencsi járás)

Tokaj környékéről való egy szürke, korongolt tál (XIX. t. 5.). Nyakán borda fut körbe. M: 8,1 cm, szá: 18 cm, fá: 10,5 cm.

Tolcsva (szerencsi járás)

Tolcsva környékéről ismert egy vaskard (XVI. t. 8.). Erősen meghajlított. A markolata végén kis gomb van. H: 34 cm. Lelt. sz: 67.13.18.

Vizsoly (abaujszántói járás)

A Hernád partján, Novajdrány alatt bronzláncok kerültek elő (XII. t. 1—3.).

A lánc két nagy karikához kis rovátkolt díszű rudacskákkal kapcsolt, szögletes, külső élükön rovátkolt kisebb karikából áll. A láncrészek együttes h: 87,8 cm. Lelt. sz: 53.847.1.

Borsod megyei, ismeretlen lelőhelyű tárgyak:

1. Vaskarperec (XII. t. 4.). Kerekmetsetű huzalból, nyitott, végei egymásra hajolnak. Átm: 6,8 cm. 2. Fibula (XII. t. 5.). Vas, lekötött zárótagos, lábán kis gombbal. Töredékes. H: kb. 9,5 cm. 3. Vaskés (XII. t. 6.). H: 29,3 cm. (Az eddig felsoroltak lelt. sz: 53.1057.1.) 4. Vaskard (XIII. t. 6.). Hegyén koptató. H: 79 cm. Hüvelyének lemezén borda van (XIII. t. 4.). Lelt. sz: 58.191.1. 5. Tál (XXV. t. 2.). Barnás-szürke, korongolt. Behúzott, duzzadt pereme van. M: 9,7 cm, szá: 22,3 cm, fá: 9 cm. 6. Tál (XXV. t. 3.). Világosszürke, korongolt. Pereme kihajló. M: 5,2 cm, szá: 15,4 cm, fá: 5,3 cm. Lelt. sz: 53.876.1—2. 7. Tál (XXV. t. 4.). Fekete, fényezett, korongolt. Pereme kihajló. M: 8,5 cm, szá: 14 cm, fá: 5 cm. Lelt. sz: 58.166.1. 8. Kis korsó (XXV. t. 5.). Szürke, korongolt. Szája és füle letört. Kis talpon áll, alja benyomott. Nyakán ferdén rovátkolt borda fut körbe, vállán kis ék alakú pecsételésekkel képezett ún. „futó kutya” díszítés látható. Fá: 3,8 cm. Lelt. sz: 58.156.1. [25]

Megyénkben még több helyről ismerünk kelta leleteket, amelyeket azonban nem a miskolci múzeum őriz. Ezek a tárgyak Abaujszántórol [26], Alsószolcáról [27], Bodrogkeresztúr környékéről [28], Felsőméről [29], Hernádkércséről [30], Monajról [31], Rozványról [32], Szikszórol [33], Színről [34] származnak.

II.

Az alábbiakban megvizsgáljuk az ismertett leletanyag fontosabb tárgyait, majd koruk meghatározásának segítségével megállapítjuk a lelőhelyek korát.

Fibulák

A leletek között mindössze nyolc fibula van: I. t. 6., VI. t. 8., VIII. t. 1., 5., 6., IX. t. 2., XII. t. 5., XV. t. 4. Azonos típusú a XII. t. 5. (ismeretlen lelőhelyű) és a XV. t. 4. sz. (Bodroghalom), de ide sorolhatjuk még a VIII. t. 5—6. (Radostyán) hiányos fibulákat is. E hosszú, lekötött zárótagos kapcsolótűk az i. e. II. század vége felé kezdtek elterjedni, és az I. század folyamán is használatban voltak [35].

A lekötött, kétgömbös zárótagú fibulák csoportjába tartozik a VIII. t. 1. sz. radostyáni töredék. Ez a típus az előbbivel egy időben jelentkezik [36]. B. Benadik az i. e. II. század második felétől az I. század közepéig keltezi [37].

Az I. t. 6. számú, nyilván a föld által lapított kengyelű, töredékes bronzfibula hasonmái az i. e. II—I. századból származnak. A csehországi Bilinában késő — La Tène karperecekkal együtt találták [38].

A IX. t. 2. (= XX. t. 2.) sz. gömböslábú vasfibulával megegyező lehetett a VI. t. 8. sz. darab. Az előbbi a sajószentpéteri csontvázas sírból, az utóbbi Új-Diógyórból való. Ez a kapcsolótűfajta gyakori lelete volt a Bajói—Vlkanove-i temető sírjainak, amelyeket B. Benadik a II. század végére keltezi [39]. A fentebb tárgyalt fibulatípusaink hasonmái szintén előkerültek ebben a temetőben.

Karperecek

Az egyszerű huzalkarperecek az I. t. 5., 7., VIII. t. 7., 9. sz. alatt láthatók. Közülük az I. t. 7. és VIII. t. 9. sz. vasból, a másik kettő bronzból készült.

A VII. t. 2. sz., Muhi-Kocsmadombról származó babos, tömör bronzkarperec típusát a III. század végétől kezdték gyakrabban használni. A II. századi leletek között sokszor fordul elő [40].

Üreges karperecet Radostyánból ismerünk (töredék, VIII. t. 8.). J. Filip szerint az üreges karperecek gyártása a III. és II. század fordulóján kezdődhetett. A II. század közkedvelt tárgyai, de még az I. században is használatban voltak [41].

Az öntött, plasztikus díszítésű bronzkarperecek a II. században tűnnek fel [42], s megtalálhatók a II. század végének leletei között is [43]. A bodroghalmi lelet (XV. t. 2., XVII. t. 1.) analógiáját Nádudvar—Töröklaponyag 30. sírból ismerjük, ahol pasztaberakásos bronzfibulával, hólyagos lábperceccel, vasláncocskával volt együtt [44]. A bodroghalmitól díszítésében kissé eltérő, de a karpereceknek ehhez a csoportjához tartozik a Miskolcon (V. t. 3., XVIII. t. 7.) és Hejőkeresztúron (XX. t. 4.) előkerült darab. E két utóbbi példány formájában és „S” motívumos plasztikus díszítésében lényegében megegyezik egymással. A miskolcihoz hasonló a nyugat-szlovákiai Komjatice-ben is előfordult [45].

Kelta leletanyagunkban két üvegkarperec-töredék van, mindkettő a bükk-szentlászlói oppidumból származik (II. t. 13., 19.). Kék színűek. Az üvegkarperecek a késő La Tène új tárgyai közé tartoznak. A II. t. 19. sz. töredék egy hosszanti bordával díszített üvegszalag. Ilyen egyszerű, de barna példányt ismerünk pl. Estavayerből (Svájc) is [46]. A II. t. 13. sz. erősen tagolt díszű karpereccel színben is megegyező került elő Münsingenben [47], a Manching-i oppidumban (Bajorország) [48], de ugyanilyen volt a csehországi Libčeves-en [49] és Močovicen [50] is. Az üvegkarperecek gyártása a Rajna mentén, Franciaországban, Svájcban, Bajorországban terjedt el. Ezeket az ékszereket E. Havernick a La Tène C—D-be, de többségüket a La Tène D-be keltezi. Megállapítása szerint a La Tène C-be még kevesebb tehető [51]. J. Filip szerint az említett csehországi darabok a régebbi típust képviselik, amely a duxi fibulák fiatalabb változatainak környezetében jelent meg, és az I. század kezdetéig megmaradt [52].

Torques

A Borsod megyei kelta leletek között mindössze egy torquest találunk. Ez a vas, gömbös végű nyakperec Sajószentpéteren került elő, egy gömbös lábú vasfibula és egy kis levél alakú lándzsahegy kíséretében (IX. t. 2—3., 6., XX. t. 1—3.). A torques a IV—III. század fordulóján jelenik meg, s a II. század vége felé kezd hiányozni a sírokból [53]. A sajószentpéteri nyakperec korát a fibula a II. századnál nem korábbra határozza meg. Ugyanilyen anyagú és hasonló formájú torquest nem ismerünk többet a közép-európai kelta emlékanyagban.

Lábpercecek

Tiszalúcról származik két háromhólyagos lábperec (XI. t. 4—5.). A három- és négyhólyagosak a Kárpát-medencére jellemző kar- és lábpercecfarmák. Cseh-morva területen a csigadíszes karperecekkel párhuzamosan használják a II. szá-

zad második felében és az I. század elején. A kelta terjeszkedés későbbi szakaszában terjednek el ezek a lábpercecek északkelet felé is, Kassán át Kárpát-Ukrajnáig [54].

Láncok

Az övláncoknak több fajtáját találjuk meg az ismertetett leletek között. A poncolt vasláncok típusát a radostyáni (VIII. t. 10—11.) és a bodroghalmi darabok képviselik (XVI. t. 3., 6.). E poncolt vasláncok általában egy hosszabb és egy rövidebb láncból állnak, s ezek Filip szerint egy horizontot alkotnak. Horizontjukra jellemző a nagy gömbös zárótagú és a lekötött zárótagos fibula. E leletegyüttesek a kelta területen a II. században szélesen elterjedtek [55].

A csavart nyolcas alakú szemekből álló sajókazai vaslánc (VIII. t. 12.) és a sajóládi lánc-törödékek (IX. t. 1.) szórványként kezelendő. Egy finom megmunkálású kis vaslánc a bükk-szentlászlói földváról származik (II. t. 3.).

Nem tudjuk pontosan meghatározni a Vizsolyon előkerült bronzlánc (XII. t. 1—3.) rendeltetését. Méreteinél és súlyánál fogva nem tartozhatott viselethez, hanem talán inkább lószerszámhoz. Párhuzamát nem ismerjük.

Kardok

Az ismertetett leletanyagban több kard szerepel. Korukat tipológiai alapon nem lehet megbízhatóan megállapítani az újabb kutatások szerint [56]. A kísérő leletek (pl. poncolt vaslánc) alapján a bodroghalmi 2. és 3. leletegyüttes (sír) kardját (XVI. t. 1., XVII. t. 4—5. és XVI. t. 4—5.) a II. századra lehet meghatározni. Hasonló vésett díszű példány több is előkerült hazánk területén [57]. A bodroghalmi karddal formájában lényegében megegyező darabok J. Filip megfigyelése szerint leggyakrabban hamvasztásos sírokban fordulnak elő, a II. század végén és az I. század elején [58].

A másik bodroghalmi kardon (XVI. t. 4—5.) megmaradt a koptató is. Ugyanilyen koptatója volt még az egyik új-diósgyőri, összegörbített kardnak (XIV. t. 4.). Ezek, a kissé lekerekített hegyű kardok a régi formák mellett az I. században jelennek meg [59]. Lefelé szélesedő koptatója van a XIII. t. 4., 6. sz. ismeretlen lelőhelyű darabnak.

Gombos markolatvégű a sajókazai (XIII. t. 5.) és a tolcsvai (XVI. t. 8.). A markolat közepén egy gombbal látható a XVI. t. 4. sz. bodroghalmi, két gombbal és a végén is gombbal a XX. t. 5. sz. hejőkeresztúri lelet.

Egymáshoz hasonló, egyszerű kivitelű kard a XIII. t. 1., 6., XIV. t. 1., 2., 5., 6. és a II. t. 23. sz. töredék.

Az I. t. 2. sz., Ároktő és Tiszadorogma közt előkerült rövid kard, vagy inkább tőr, ritkábban előforduló fegyverdarab.

Pajzsfogó

A leletek között három pajzsfogó van. A X. t. 1. sz. (Szirmabesenyő vagy környéke) a leggyakoribb forma, a II. századtól az I. századig használták [60]. A XV. t. 1. sz. (Bodroghalom) hosszú szalagpajzsfogó, közepén bordával és háromszögű végekkel, a II. és I. század fordulójára keltezhető típus [61]. Hasonló, de borda nélküli a XV. t. 3. sz., ugyancsak bodroghalmi darab.

Lándzsák

A lándzsák közül azonos típusúak: I. t. 1., 3., IV. t. 5., 8., 9., 11., V. t. 9., IX. t. 4., 5., 7., 8., 10., X. t. 6., 10., XI. t. 1., 2., 3., XVI. t. 2., XIX. t. 3. sz. Ezek a fűzfalevél alakúak főleg az I. századra jellemzőek, de már a II. század végén megjelennek [62].

A szélesebb levelű tipushoz a következők tartoznak: IV. t. 7., VI. t. 1., 2., VII. t. 6., 7., IX. t. 6., X. t. 7., XV. t. 5. (= XVII. t. 2.), XIX. t. 4. sz. Ez a forma a II. században kezd fellépni a nagy gömbös zárótagú és a lekötött zárótagos fibulák kíséretében [63].

A lándzsák közül a VI. t. 2. sz. új-diósgyőri és a XV. t. 5. (= XVII. t. 2.) sz. darabon látunk díszítést. Az előbbin a levél és a köpű találkozásánál két vízszintes, egymással párhuzamos kis bevágás van, míg a másiknak a levelén egy kör alakú beütés, közepén csillaggal. Ezek nyilvánvalóan mesterjegyeknek tekinthetők.

Kések

Több fajtájukat lehet megkülönböztetni. A VII. t. 9. és a XII. t. 6. sz. nyele kerek, lapos kis korongban végződik, az I. t. 4. sz. késé kis karikában. Ezek a típusok a II. században jelennek meg [64]. Az V. t. 4—7. számúaknak a nyele gombbal végződik, két gombos nyelű a X. t. 5. sz. kés. Ezek az ívelt, gombos, néha karikával tagolt nyelű kések leggyakoribbak a Kárpát-medencében, s a II. és I. század fordulóján jelentek meg [65].

Kisebb vágókések: II. t. 22., IV. t. 10., VII. t. 8., X. t. 2—4. sz. Ezek az I. századból származnak [66]. Ilyen kis kés lehetett még a II. t. 14. sz. is.

Ollók

A VIII. t. 13. sz. olló rövidebb szárú és hosszabb pengéjű, míg a IX. t. 9. számúnak a pengéje rövidebb, hosszú szára pedig ovális karikában végződik. Hunyady I. szerint az előbbi típus a korábbi, már a La Tène B elején megjelenik, de zömmel a La Tène C-ből ismerjük. A másik típust a La Tène D-ben használták [67].

Egyéb vaseszközök

Sarlótöredékek: VI. t. 3—4., kasa: XVI. t. 7., fűrésztöredék: II. t. 25. Ezek a tárgyak nem ritka leletek a kelta emléanyagban.

Egyszerű zabla a VI. t. 6. sz. tárgy. A zablák a La Tène C elejétől fordulnak elő [68].

Kerámia

a) Grafitos edények

A grafitos, fésűs kerámiához tartozik a XXII. t. 6. és a XXIV. t. 3. sz. fazék. Formájuk teljesen megegyezik, de az utóbbiról hiányzik a fésűs díszítés, oldalán pedig vaskapcsok vannak.

Grafitos csöbrökhöz tartoztak a következő edénytöredékek is: II. t. 27., III. t., V. t. 1—2, IX. t. 11. sz.

A grafitos, fésűs edények Hunyady I. szerint már a La Tène C elején fellép-

nek [69], J. Filip pedig a II. századba, főleg annak második felére helyezi a készítésüket [70]. B. Benadik megfigyelése szerint azonban Délnyugat-Szlovákiában már a III—II. század fordulóján előkerült fiatalabb duxi típusú fibulákkal együtt, s készítik tovább az egész kelta korban [71].

b) *Urnák*

Formailag két csoportba sorolhatók: 1. laposabb, széles szájú urnák: XVIII. t. 6., XIX. t. 6., XXIV. t. 4—6.; 2. magasabb, szűkebb szájúak: XX. t. 6., XXI. t. 3., XXII. t. 4. Hunyady I. ez urnatípusokat a La Tène B—C-be és a La Tène C-be keltezte [72]. A hasonló kerámiaanyagot tartalmazó Bajči—Vikanove-i temetőt B. Benadik a II. század végére helyezi [73], s a többi, az északmagyarországi kelta anyaghoz hasonló leleteket tartalmazó szlovákiai temetőt a II—I. század közepéig keltezik [74].

c) *Tálak*

Behúzott, duzzadt peremű, korongolt: XXI. t. 4., XXIII. t. 3., XXV. t. 2. sz. Ezek a II. században gyakoriak [75], de az újabb kutatások szerint már a korai kelta sírokban is megtalálhatók Délnyugat-Szlovákiában, Morvaországban, Ausztriában, Dunántúlon. A Hurbanovo-i temetőben fiatalabb duxi típusú fibulával együtt volt [76].

A XXIII. t. 5. sz. tálformák a nagy gömbös zárótagú fibulák horizontjában jelennek meg. A XVIII. t. 1., XIX. t. 2., 5., XXIII. t. 7., XXV. t. 3., 4. sz. edény-típusok általában a II—I. század fordulóján tűnnek fel. A magasabb nyakú tálformákhoz tartozik a XXII. t. 1. sz. tál, amely a II. század második felében gyakori forma főleg hazánkban, Szlovákiában, Morvaországban, Alsó-Ausztriában [77].

A XXII. t. 2. sz. magas, széles szájú, duzzadt peremű tál egy kis füles, szürke, korongolt bögre (XVIII. t. 2.) és behúzott peremű, szürke, korongolt tálrészek (VII. t. 1., 3.) kíséretében került elő a Szeleta-barlangban.

A XV. t. 7. és XXII. t. 7. sz. kézzel formált, behúzott peremű tálak szkíta kapcsolatokat bizonyítanak.

d) *Tálformájú kis vázák*

A XXI. t. 6., XXII. t. 5., XXIII. t. 8., XXIV. t. 1., XXV. t. 1. sz. edényformák a II. századtól a La Tène-kor végéig előkerülnek. Másik változatuk lekerekített, rövid öblösödéssel készült: XXI. t. 7., XXIV. t. 2., XXIII. t. 4. sz. Ezek a II—I. század fordulójától az I. sz. végéig keltezhetők [78].

e) *Palack alakú edények*

A XV. t. 8. sz. bodroghalmi és a XXI. t. 2. sz. mezőkövesdi edény képviseli ezt a típust. A palack alakú edények már a La Tène B-ben megjelennek és a kelta korban végig megvannak [79], leginkább azonban a II. századtól fordulnak elő [80].

f) *Füles bögrék*

A XIX. t. 1. számúhoz (Szerencs) igen hasonlít formájában és díszítésében is a Kolozsváron előkerült kis bögre [81]. A XXI. t. 5. sz. (Mezőkövesd) edénynek két agyagszalagból csavart füle van. A csavart fül a La Tène C—D anyagban található meg. Ilyen fülű bögrét Gáváról ismerünk [82]. A XXII. t. 3. sz. rados-

tyáni edény félholdas díszítésű. Ez a díszítési mód is a La Tène C—D anyagban jelentkezik. Hasonló díszítése van a mezőkövesdi, győri, szentandrászi bögrének [83]. A radostyáni bögre tarajos füléhez hasonlít egy másik radostyáni kis bögre füle [84].

Ezek az edények a szkíta kerámia füles bögréivel mutatnak rokonságot.

Külön említjük meg a XXV. t. 5. sz. ismeretlen lelőhelyű edénykét, amely szokatlanabb forma a kelta emlékanyagban. Bepecsételt, ún. „futó kutya” díszítése ismert kelta díszítő motívum [85].

g) Kézzel formált csuprok

Radostyánból származik a XVIII. t. 5. és a XXIII. t. 1—2. sz. bütykös, durva fazék és a XVIII. t. 4. sz. töredék. Ezek a szkíta kerámiából kerültek a kelta anyagba. Hunyady I. a La Tène C végére helyezi őket [86].

Pecsételt díszítés

Az ismertetett kerámiaanyagban kevés pecsételt díszítést találunk. A XIX. t. 1. sz. edényen és a VI. t. 9. sz. töredéken koncentrikus kördíszítések láthatók. A XIX. t. 1. sz. bögre fülén ezenkívül még két, négy cikkelyre osztott részében kis körös díszű pecsételt kör is van. A radostyáni XXII. t. 3. sz. bögre hasélén körben egymáshoz kapcsolódó kis félkör alakú benyomások vannak. A XXV. t. 5. sz. töredékes, füles edénykén „futó kutya” díszítés látható.

A pecsételt díszítés hosszú életű volt a kelta kerámiában. A korai kelta anyagban jelentkezik már, és a legtöbb motívum az I. századig tovább él [87]. A koncentrikus körökből álló díszítés gyakrabban a III. századtól jelentkezik a szlovákiai leletek között [88].

III.

Összefoglalásként a fent tárgyalt emlékanyag alapján az alábbiakban meghatározzuk a fontosabb leletegyüttesek és lelőhelyek korát.

Az *Ároktő és Tiszadorogma* között előkerült leletek feltehetően ugyanarról a helyről származnak. Korukat a lándzsák (I. t. 1., 3.) az i. e. I. századra, legfeljebb a II. század végére határozzák meg.

A *Bodroghalomról* származó tárgyak, közülük elsősorban a fibula (XV. t. 4.), de a poncolt vasláncok (XIV. t. 3., 6.) és a pajzsfogók (XV. t. 1., 3.) is, a II—I. század fordulójára helyezik a temető korát.

A *bükkszentlászlói Nagysáncról* a múzeumba került és ismertetett leletek a földvár korát az i. e. II. század végétől az I. század közepéig határozzák meg. A Hunyady I. által közölt, azóta elveszett, hosszú testű vasfibula típus a II. század végétől az I. századig volt használatban. A kis amulett illir hatás. Amuletteket ugyancsak a La Tène D-ből ismerünk [89]. A földvár és a tárgyak idejét az ott előkerült gazdag kelta pénzlelet alapján is megállapíthatjuk. A pénzek i. e. 110—50-ig keltezhetők [90].

Hejőkeresztúrról az északi homokbányában talált urna és karperec képez leletegyüttest, amelyet a karperec (XX. t. 4.) a II. századnál nem keltez korábbra.

A *mezőkövesdi* sír is a II. századra helyezhető, mivel a benne levő edények leginkább akkor voltak elterjedve.

A *radostyáni* sírokat Hunyady I. a La Tène C végére határozta meg [91]. A VIII. t. 1., 5—6. sz. fibulák hasonmásai a II. század végén jelentek meg.

A *sajóbábonyi* temetkezés a XXIII. t. 3. sz. tálja révén ugyancsak a II. századra tehető.

A *sajószentpéteri* sirt a fibula (IX. t. 2., XX. t. 2.) és a lándzsa (IX. t. 6., XX. t. 3.) a II. század második felére keltezi.

A *szerencsi* temetkezés lándzsái (XIX. t. 3—4.) és tálja révén a II. század végéről származik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a megyénkben eddig előkerült kelta emlékeanyag az i. e. II. századtól az I. század közepéig keltezhető. Hiányoznak a III. századi jellegzetes tárgyak, így pl. a duxi típusú leletek, de nem találjuk meg az i. e. I. század közepétől az i. sz. kezdetéig terjedő időszak késő La Tène keretes lábú fibuláit sem.

A leletekből adódó megállapításokat a történeti adatok is igazolják. Az eddigi régészeti és történeti kutatások szerint a mai Magyarország területére az i. e. IV. században hatoltak be először kelta csoportok. A IV. századból azonban nincs olyan emlékeanyag, amely a kelták letelepedését bizonyítaná. A kelták jelenléte a Kárpát-medencében csak a III. századtól mutatható ki teljes biztonsággal [92]. Legkorábban a Dunántúlon jelentek meg nálunk. Délnyugat-Szlovákiában ebből az időből csekély számú lelet ismeretes, a kelta emlékeanyag zömét a III. század végétől keltezik [93]. A Duna-könyöktől északraleti irányban, a szlovák—magyar határterületen, Kassa és a Felső-Tisza vidék felé, Kárpát-Ukrajnáig húzódó, egymással összefüggő temetők már egy újabb kelta áramlást bizonyítanak. Ekkor figyelhető meg a leletek sűrűsödése ezen a területen [94]. A hamvasztásos temetkezési mód is ebben az időben jelent meg a csontvázás rítus mellett. Ebbe a korszakba, a II. századba tartoznak Délnyugat-Szlovákia birituális temetői [95]. A Borsod megyei kelta emlékeanyag megegyezik e szlovákiai temetők leleteivel.

A kelták a Kárpát-medencében a szkítákkal kerültek összeütközésbe. Szkíta területen régészetiileg csak a II. században fogható meg a jelenlétük [96]. Leleteanyagukban a behúzott peremű, kézzel formált tálak, a kézzel formált, bütykös csuprok és a füles, korongolt bögrék mutatnak szkíta eredetet [97].

A germán támadások ellen a II. század végén építik a kelták oppidumaikat. Virágkorukat J. Filip kb. 125—50 közé keltezi [98]. Megyénkben egy oppidumot ismerünk, a bukkszentlászlói ún. Nagysáncot. E korszak végét a dákoktól elszenvedett vereség jelentette. Ettől kezdve a közép-európai kelta hatalom hanyatlásnak indult. Ekkor a források szerint az Alföld északi peremén helyezkedtek el az Anartii, Taurisci, Cotini és Osi törzsek, amelyek közül Borsod és Nógrád megye területén a Cotini törzs helyezkedett el [99].

Az i. sz. utáni időben is számolnunk kell a kelta lakosság továbbélésével. Ezt indokolja a kelet-szlovákiai területen levő kelta-dák telepek előkerülése is. B. Benadik a Zemplin-i telepet i. e. I. század közepétől i. u. I. század első feléig keltezi. A dákok B. Benadik szerint a rómaiak megjelenéséig Dél-Szlovákiában maradtak, majd a Tiszáig visszavonultak. A kelta, illir és más népcsoportok Kelet-Szlovákiában és Észak-Magyarországon a rómaiak pannóniai hódítása után is tovább éltek [100]. A szlovákiai és északmagyarországi korai és késő római kori telepeken előkerülő kelta jellegű kerámiamaradványok is a kelta lakosság és hagyomány fennmaradását bizonyítják.

K. Végh Katalin

KELTENFUNDE IM HERMAN OTTÓ MUSEUM IN MISKOLC

Den größten Teil der keltischen Funde, die im Bezirk Borsod-Abaúj-Zemplén bis 1940 gefunden worden waren, hatte Ilona Hunyady in ihrem 1942 erschienenen Buch größtenteils veröffentlicht [1].

Vorher wurden nur einige bedeutende Funde erwähnt oder in der Fachliteratur bekannt gemacht [2].

Seit dem Erscheinen des Buches von I. Hunyady sind 25 Jahre vergangen und die im Herman Ottó Museum verwahrte Sammlung der keltischen Denkmäler ist beträchtlich größer geworden, so daß eine Zusammenfassung und Bekanntmachung des gesamten Materials sehr dringlich geworden war. Da wir eine gewisse Vollständigkeit anstreben, wollen wir neben den noch nicht veröffentlichten keltischen Funden auch jene besprechen, die in der Fachliteratur bisher nur erwähnt oder beschrieben wurden.

Im Folgenden wollen wir das Alter der wichtigeren Funde und der Fundorte bestimmen.

Die zwischen *Ároktő und Tiszadorogma* zum Vorschein gekommenen Funde (Taf. I, 1—3, 5) datieren die Lanzen spitzen (Taf. I, 1, 3) auf das 1. Jahrhundert v. u. Z., höchstens auf das Ende des 2. Jahrhunderts.

Bei *Bodroghalom* (Medvetanya im Grenzgebiet) war ein Gräberfeld mit Brandgräbern. Von den 1965 gehobenen Funden (Taf. XV, 1—8, Taf. XVI, 1—7, Taf. XVII, 15) waren es in erster Linie die Fibel (Taf. XV, 4), aber auch die punzierten Eisenketten (Taf. XVI, 3, 6) und die Schildgriffe (Taf. XV, 3), die das Gräberfeld auf die Wende vom 2. zum 1. Jahrhundert v. u. Z. datieren.

Auf der „Großen Schanze“ in *Bükkszentlászló* (einstiger Name: Óhuta) hatten 1930 Andor Leszih, 1958 Mihály Párducz gegraben. Die von A. Leszih zutage geförderten Funde (Taf. II, 1—17, Taf. III, Taf. XVIII, 1, 3) datieren die Erdfeste auf die Zeit vom Ende des 2. Jahrhunderts bis zur Mitte des 1. Jahrhunderts v. u. Z. Die dort gefundenen keltischen Münzen stammen aus den Jahren 110—50 v. u. Z. [90]

Die Urne und den Armring, die als Zusammenfund in der nördlichen Sandgrube bei *Hejőkeresztúr* entdeckt wurden (Taf. XX, 4, 6), datiert der Armring keinesfalls auf eine frühere Zeit als das 2. Jahrhundert.

Das Brandgrab von *Mezőkövesd* (Taf. XXI, 2—3, 5) gehört ebenfalls in das 2. Jahrhundert, weil die Keramik, die es enthielt, in jener Zeit gebräuchlich war.

1931 hatte A. Leszih in *Radostyán* fünf Urnengräber freigelegt; die Funde eines sechsten Grabes gelangten als Geschenk ins Museum. Einen Teil dieser Funde hatte I. Hunyady veröffentlicht [17]. Wir besprechen die folgenden Ge-

genstände: Taf. VII, 6—9, Taf. VIII, 1—11, Taf. XIII, 1—3, Taf. XVIII, 4—6, Taf. XXII, 3—5, 7. I. Hunyady datierte die Gräber von Radostyán auf das Ende der La Tène C Periode [91]. Analogien der Fibeln auf Taf. VIII, Nr. 1, 5—6 erschienen gegen Ende des 2. Jahrhunderts.

Auch die Schüsseln des Skelettgrabes in *Sajóabony* (Taf. XXIII, 3, 5) gehören in das 2. Jahrhundert.

1962 wurde in *Sajószentpéter* bei der Freilegung von skythischen Gräbern auch ein keltisches Skelettgrab (Abb. 2) mit Fibel, Eisentorques und Lanze entdeckt (Taf. IX, 2—3, 6, Taf. XX, 1—3). Fibel und Lanze gestatten eine Datierung auf die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts.

In *Szerencs* (Ondi dülő) wurden in den 1960er Jahren aus einem mit Steinen bedeckten Grab folgende Gegenstände geborgen: ein Töpfchen, eine Schüssel, zwei eiserne Lanzen spitzen (Taf. XIX, 1—4), die das Grab auf das Ende des 2. Jahrhunderts datieren.

Es konnte festgestellt werden, daß die bis jetzt in unserem Bezirk aus Licht gekommenen keltischen Denkmäler auf die Zeit vom 2. Jahrhundert bis zur Mitte des 1. Jahrhunderts v. u. Z. datierbar sind. Es fehlen die charakteristischen Funde des 3. Jahrhunderts, so z. B. Funde vom Typ Dux, und es hatten sich auch keine Fibeln mit rahmenartigem Fuss der Spät-La Tène Zeit von der Mitte des 1. Jahrhunderts v. u. Z. bis zum Beginn unserer Zeitrechnung gefunden.

Die Folgerungen, die sich aus dem Fundmaterial ziehen lassen, werden auch durch die historischen Ereignisse bestätigt. Die archäologische und historische Forschung kamen zu der Erkenntnis, daß die Kelten erstmalig im 4. Jahrhundert v. u. Z. in den heutigen ungarischen Raum eingedrungen waren. Doch besitzten wir keine Funde aus dem 4. Jahrhundert, die das Selbstwerden der Kelten bestätigen würden. Erst seit dem 3. Jahrhundert ist die Anwesenheit der Kelten im Karpatenbecken mit Gewißheit nachweisbar [92]. Am frühesten erschienen sie in Westungarn. In der südwestlichen Slowakei sind nur spärliche Funde aus dieser Zeit bekannt, der Großteil des keltischen Denkmalguts stammt vom Ende des 3. Jahrhunderts [93]. Die zusammenhängenden Gräberfelder, die sich vom Donauknie ausgehend in NO-Richtung im slowakisch-ungarischen Grenzgebiet, in Linie Kassa und Obertheißgegend bis zur Karpaten-Ukraine dahinziehen, sprechen schon von einer neueren Einwanderungswelle der Kelten. Auch das Denkmalgut dieses Gebiets wird reichhaltiger [94]. Neben Skelettgräbern erscheinen in dieser Zeit auch Brandbestattungen. In diese Epoche gehören die birituellen Gräberfelder der SW-Slowakei [95]. Das keltische Denkmalgut des Bezirks Borsod stimmt mit dem der slowakischen Gräberfelder überein.

Die Kelten stießen im Karpatenbecken mit den Skythen zusammen. In skythischen Gebieten sind die Kelten erst im 2. Jahrhundert archäologisch nachweisbar [96]. In unserem Fundamaterial sind die handgemachten Schüsseln mit eingezogenem Rand, die handgemachten Gefäße mit Buckelverzierung und die auf der Drehscheibe hergestellten henkeligen Töpfe skythischer Herkunft [97].

Zum Schutz gegen die germanischen Angriffe erbauten dann die Kelten gegen Ende des 2. Jahrhunderts ihre Festen (oppidum). Ihre Blütezeit setzt J. Filip ungefähr auf die Jahre zwischen 125 und 50 [98]. In unserem Bezirk ist nur ein Oppidum bekannt, die sogenannte „Große Schanze“ von Bükkszentlászló. Dieser

Epoche setzte die von den Daziern erlittene Niederlage ein Ende. Damit begann der Verfall der mitteleuropäischen Keltenherrschaft. Quellen berichten, daß in jener Zeit am Nordrand der Großen Ungarischen Tiefebene die keltischen Stämme Anartii, Taurisci, Cotini und Osi ansässig waren. Das Gebiet der Bezirke Borsod und Nógrád hielten die Cotini besetzt [99].

Die keltische Bevölkerung lebte auch noch in unserer Zeitrechnung im Karpatenbecken weiter fort. Das ist durch die keltisch-dazischen Siedlungen, die in der östlichen Slowakei sichtbar gemacht worden waren, bezeugt. B. Benadik datiert die bei Zemplin freigelegte keltische Siedlung auf die Zeit von der Mitte des 1. Jahrhunderts v. u. Z. bis zur Mitte des 1. Jahrhunderts u. Z. Laut B. Benadik blieben die Dazier bis zum Erscheinen der Römer in der Südslowakei, zogen sich aber dann bis zur Theiß zurück. Die Kelten, Illyrer und die anderen Volksgruppen lebten in der Ostslowakei und in Nordungarn auch nach der römischen Eroberung Pannoniens weiter fort [100]. Auch die in den früh- und spätrömischen Siedlungen in der Slowakei und in Nordungarn zutagegekommenen Keramiken keltischer Prägung bezeugen das Weiterleben der Kelten und ihres Brauchtums.

Katalin K. Végh

J E G Y Z E T E K

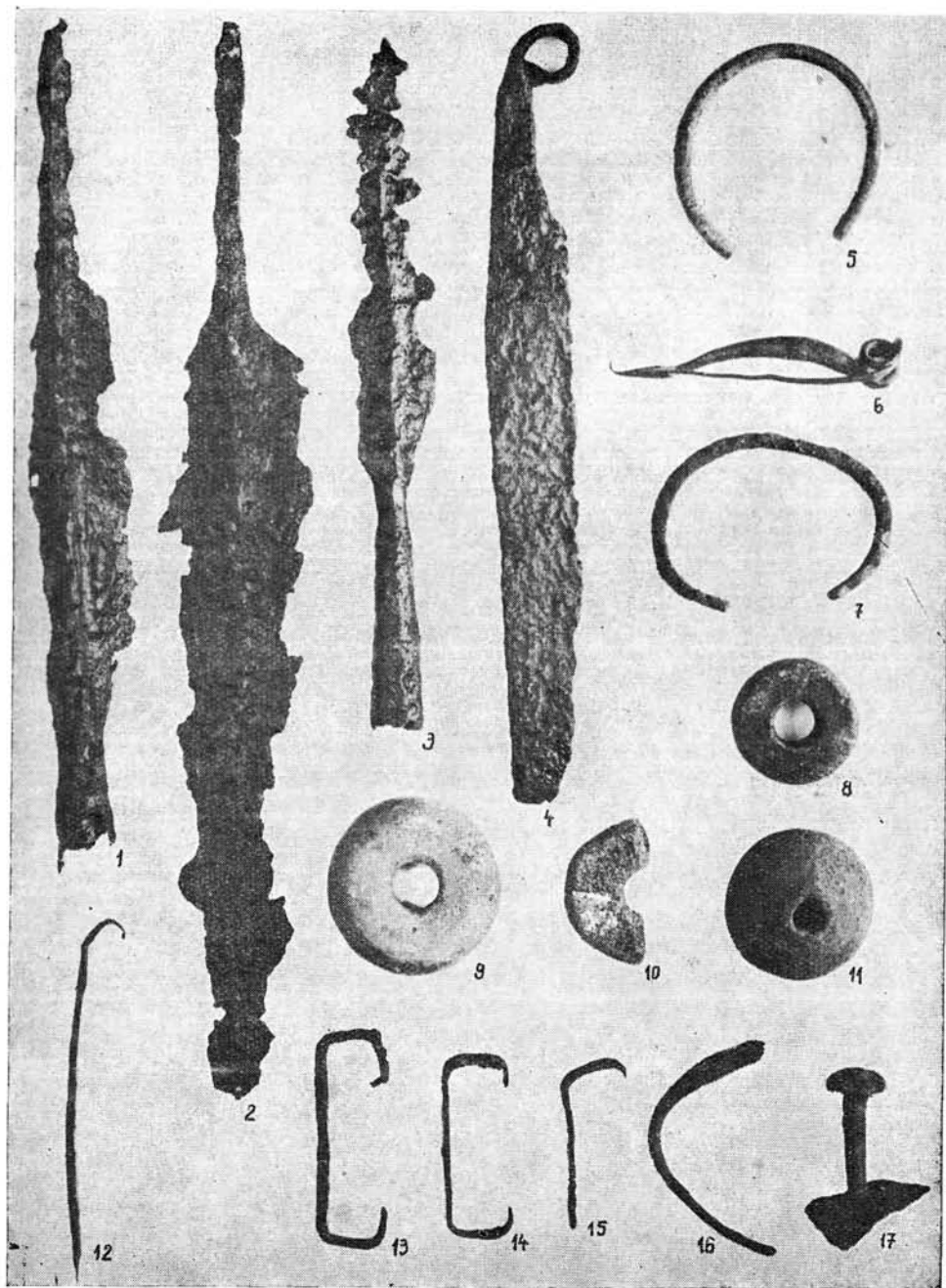
- [1] *Hunyady I.*, A kelták a Kárpát-medencében (Budapest 1942—44) Diss. Pann. II. 18.; Leletanyag: Régészeti Füzetek 2 (1957).
- [2] Arch. Ért. 13 (1893) 178.; Arch. Ért. 16 (1896) 374.; Arch. Ért. 18 (1898) 306—316.; Arch. Ért. 23 (1903) 398.; Arch. Ért. 25 (1905) 261—266.; Történelmi és Régészeti Közlemények 1926., 41—45.; Dolgozatok 1933., 119—122.; *Márton L.*, Arch. Hung. 11 (1934) XIV. t.
- [3] Megjegyezzük, hogy a leletek előkerülésével kapcsolatos adatokat nagyrészt csupán a leltárkönyvek tartalmazzák, egyéb feljegyzések nincsenek. A lelőhelyek térképén az összes publikált Borsod megyei lelet szerepel.
- [4] A Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára. Molnár Vera és Kemenczei Tibor jelentése.
- [5] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 177.
- [6] U. o. 178.
- [7] U. o. 178.
- [8] U. o. 178.
- [9] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. XX. t. 2. számú vasfibula elveszett. A Rég. Füz. 2 (1957) 177—178. oldalon felsorolt leletek közül ma már a következők nincsenek meg: lignit karperec töredékei, vastöredékek, fésűs edény talp és perem részei.
- [10] *Leszih A.*, Tört. és Rég. Közl. 1926., 44. — lándzsza.
- [11] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. LXXI. t. 17, LXXIII. t. 5. sz. alatt közli az utóbbi két edényt. Rég. Füz. 2 (1957) 176. — itt említi a bögrét is. Leír egy tálat, s urnát, amelyek azonban ma már nincsenek meg.
- [12] *Megay G.*, Rég. Füz. 15 (1962) 22.
- [13] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 176.
- [14] U. o. említi még két fibulát — valószínűleg *Leszih A.* nyomán (i. m. 44.) — ezek azonban rómaiakoriak; *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. LXXI. t. 13. — Miskolc-Rendező pályaudvar. A LXXI. t. 8. sz. urna azóta elveszett. A Magyar Nemzeti Múzeum is őriz egy Tiszai pályaudvarról származó edényt (*Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. LXXIX. t. 3.) és egy bögrét Miskolcra.
- [15] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. Az új-diósgyőri leletek közül csak egy edényt (LXXVII. t. 5.) és két fibulát (XX. t. 7., XXI. t. 5.) közöl, amelyek közül a XX. t. 7. számú fibula azóta elveszett. Az edényeket a Rég. Füz. 2 (1957) 185. oldalon leírja, de a vastárgyak közül csak a XIV. t. 2—3. sz. kardot említi.
- [16] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 177. — megemlíti a karpercet, de a grafitos edényt nem. Diss. Pann. II. 18. LXXI. t. 10., 14—16. számú bögrék és tál a Muhiról származó szkíta anyaghoz tartoznak.
- [17] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 178—180.; Diss. Pann. II. 18. II., XXI., XXII., XXVII., XXXIII., XLIX., LI., LXVIII., LXXII. t.
- [18] Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára, Kemenczei T. jelentése.
- [19] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 183.
- [20] Kemenczei Tibor leletmentése.
- [21] Szendrőről származik egy antropoid tör és egy vágókés. *Pulszky F.*, Magyarország archeológiája I. (Budapest, 1897) 219., 71—72. kép.; Arch. Ért. 18 (1898) 315.
- [22] A leletek a szerencsi múzeumban vannak.
- [23] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. LXII. t. 1., LXXI. t. 12., LXXII. t. 6. alatt közli az edényeket. A két utóbbi azóta elveszett.
- [24] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 185. oldalon említi egy vaslándzsát, amely a Nemzeti Múzeumban van.
- [25] U. o. ismerteti Hunyady 10 db ismeretlen lelőhelyű bögrét, megjegyezve, hogy a Szirmay gyűjteményben voltak, és Borsod megyéből, valószínűleg Szirmabesenyőről származnak.
- [26] Rimaszombati Múzeumban. *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 175.; Diss. Pann. II. 18. XXVII. t. 10—11.
- [27] Magyar Nemzeti Múzeumban. *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 175.; Arch. Ért. 16 (1896) 374.

- [28] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 175. Magyar Nemzeti Múzeumban.
- [29] *U. o.*; *Márton L.*, Dolg. 1933. 156—157.; *Mihalik J.*, Arch. Ért. 25 (1905) 261—266.
- [30] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 176. Kassai Múzeumban.
- [31] *U. o.* 177.
- [32] *U. o.* 180—183.
- [33] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. LIII. t. 3. — Nyiregyházi Múzeumban.
- [34] *Hunyady I.*, Rég. Füz. 2 (1957) 184. Magyar Nemzeti Múzeumban.
- [35] *Filip, J.*, Keltové ve středn Evropě. (Praha, 1956) 526.
- [36] *U. o.*
- [37] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 11 (1963) 375.
- [38] *Filip, J.*, Keltové ... XXIX. t. 2—5.
- [39] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 8 (1960) 435., fibula: 419., 6. kép.
- [40] *Filip, J.*, Keltové ... 528., pl.: LIV. t. 10., XXXIII. t. 3—4.
- [41] *Filip, J.*, Keltové ... 528.
- [42] *U. o.* 529.
- [43] *Patay P.*, Arch. Ért. 90 (1963) 67.
- [44] *Mesterházy K.*, Debreceni Déri Múz. Évk. 1965. 44., 46—49.
- [45] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 10 (1962) 369., 11. kép 8.
- [46] *Haevernick, E.*, Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel — und Spätlatenezeit auf dem europäischen Festland. (Bonn, 1960) II. t. 19, 3. t. 6 c, 117.
- [47] *U. o.* II. t. 13, 12. t. 14, 46.
- [48] *U. o.* II. t. 13, 11. t. 14, 5.
- [49] *Filip, J.*, Keltové ... 175., 52. kép.
- [50] *U. o.* LXIV. t. 8.
- [51] *Haevernick, E.*, Die Glasarmringe ... 93.
- [52] *Filip, J.*, Keltové ... 530.
- [53] *U. o.* 531.
- [54] *U. o.* 529
- [55] *U. o.* 533., 37. kép, CII. t.
- [56] *U. o.* 532.
- [57] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. XVI. t. 1., XLV—XLVI. t.
- [58] *Filip, J.*, Keltové ... 532.
- [59] *U. o.* 532.
- [60] *U. o.* 533.
- [61] *U. o.* 533.
- [62] *U. o.* 533.
- [63] *U. o.* 533.
- [64] *U. o.* 535.
- [65] *U. o.* 535.
- [66] *U. o.* 535.
- [67] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. 125.
- [68] *U. o.* 123.
- [69] *U. o.* 141.
- [70] *Filip, J.*, Keltové ... 537.
- [71] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 11 (1963) 368.
- [72] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. 142—146.
- [73] *Banadik, B.*, Slov. Arch. 8 (1960) 435., I—XV. t.
- [74] *Benadik, B.*,—*Viček, B.*,—*Ambros, C.*, Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei (Bratislava, 1957). 149.
- [75] *Filip, J.*, Keltové ... 538.
- [76] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 11 (1963) 364.
- [77] *Filip, J.*, Keltové ... 538.
- [78] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 11 (1963) 366—367.
- [79] *U. o.* 359—361.
- [80] *Filip, J.*, Keltové ... 537.
- [81] *Roska M.*, Közlemények az Erd. Nem. Múz. 1944., 65., 26. kép.
- [82] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. LXXIII. t. 11.
- [83] *U. o.* 52., LXXIII. t.

- [84] *U. o.* LXXII. t. 5.
[85] *Filip, J.*, Keltové... XI. t. 2, 4, XV. t.
[86] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. 55.; A felsőmérái leletek közt is megtalálható. *Hunyady I.*, u. o. 7. kép.
[87] *Filip, J.*, Keltové... 536.
[88] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 11 (1963) 370.
[89] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. XX. t. 12., XXXVII. t. 13., 105—106.
[90] *Pink, K.*, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nahbarn. (Budapest, 1939) 86—87., 122—125.
[91] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. 103.
[92] *Filip, J.*, Keltové... 516, 521.
[93] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 11 (1963) 374—375.; *Benadik, B.—Vlček, B.—Ambros, C.*. Keltische... 149.
[94] *Filip, J.*, Keltové... 521, 540.
[95] *Benadik, B.*, Slov. Arch. 10 (1962) 394—395.
[96] *Filip, J.*, Keltové... 541.
[97] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. 49—57. Részletesen tárgyalja a szkíta jellegű tárgyakat.
[98] *Filip, J.*, Keltové... 541.
[99] *Hunyady I.*, Diss. Pann. II. 18. 11—13.
[100] *Benadik, B.*, Germania 43 (1965) 86., 89.

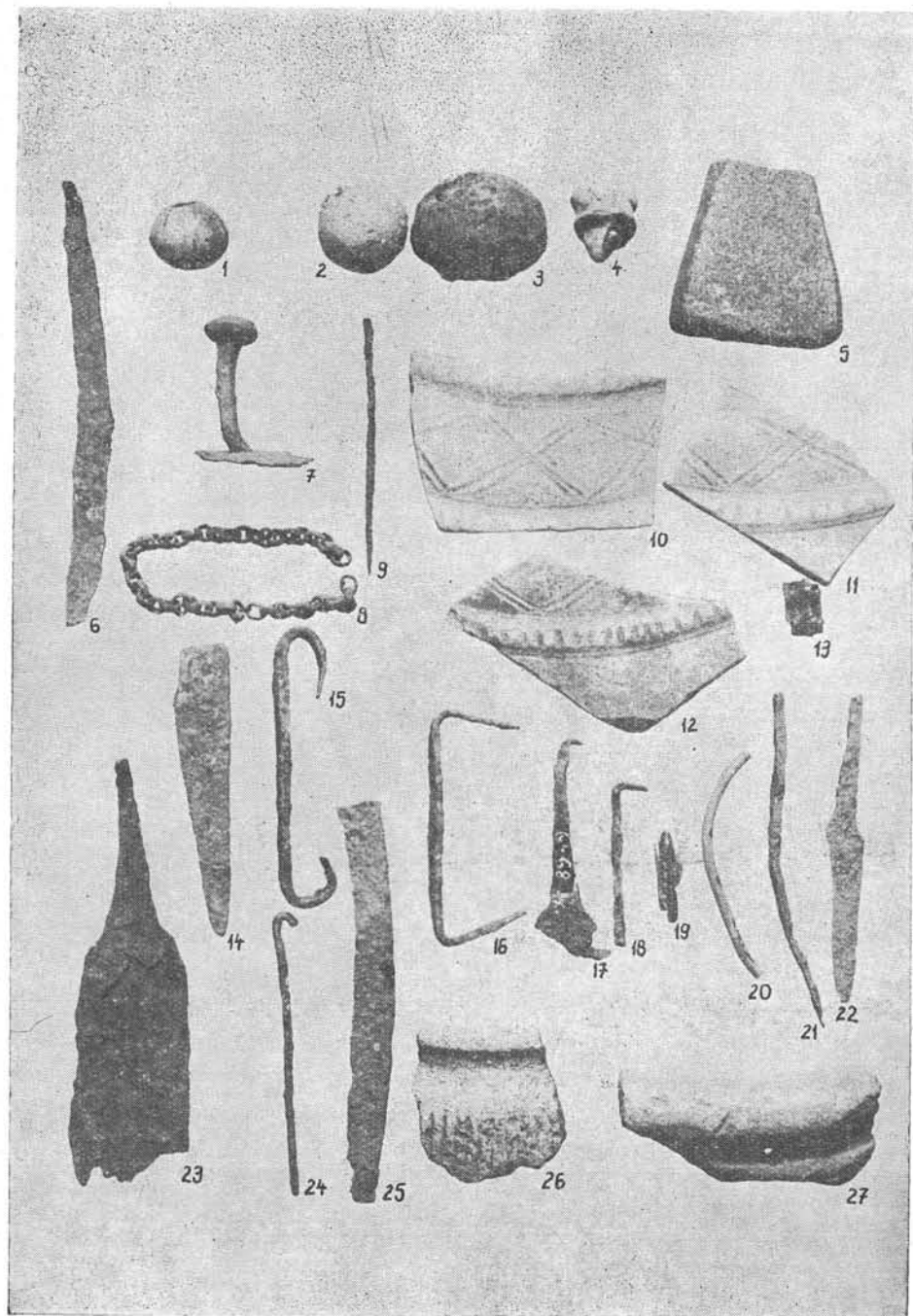
I. tábla

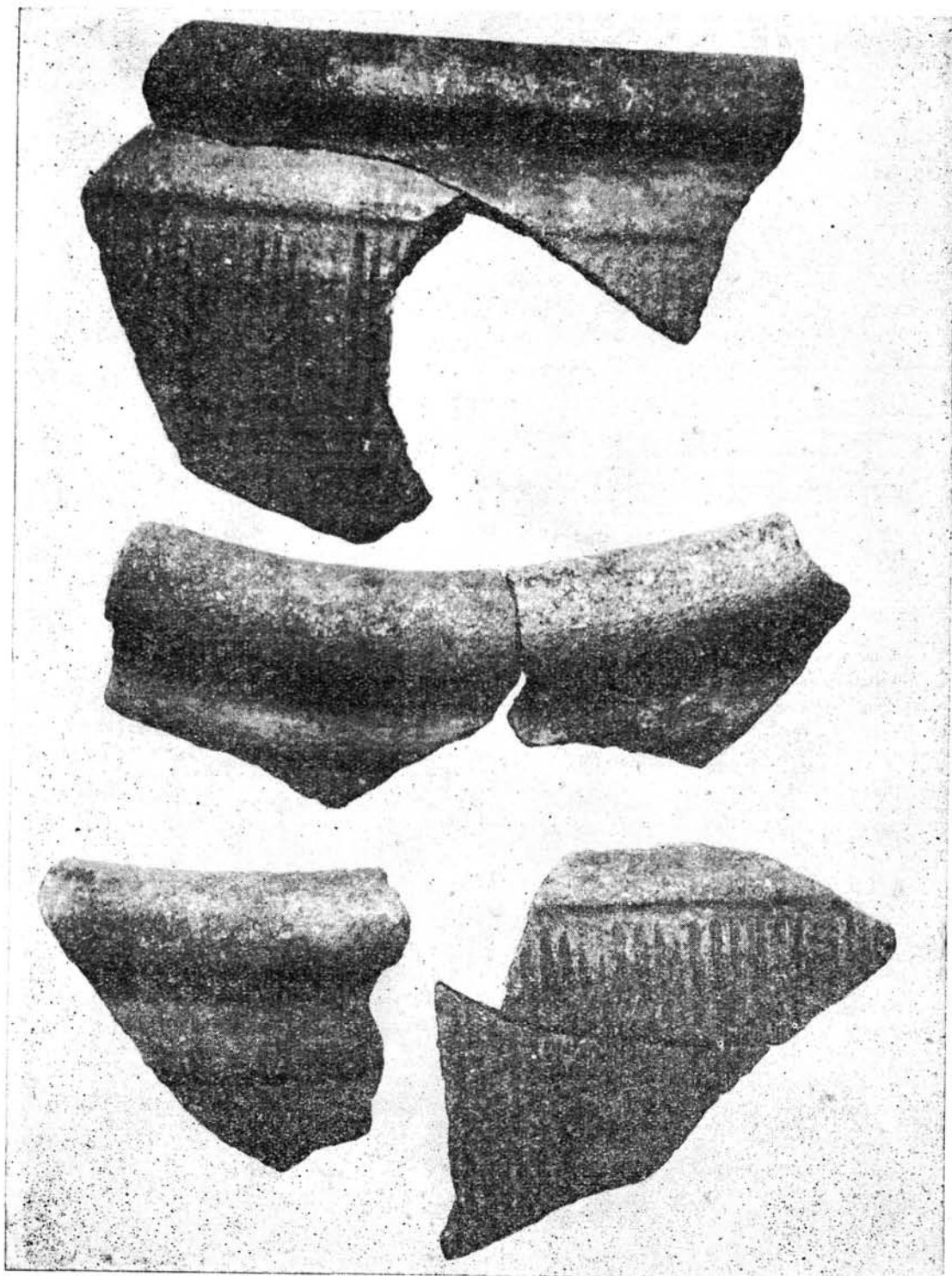
1—3, 5. Ároktő és Tiszadorogma között, 4. Borsodgeszt, 6. Boldva,
7—17. Bükk-szentlászló

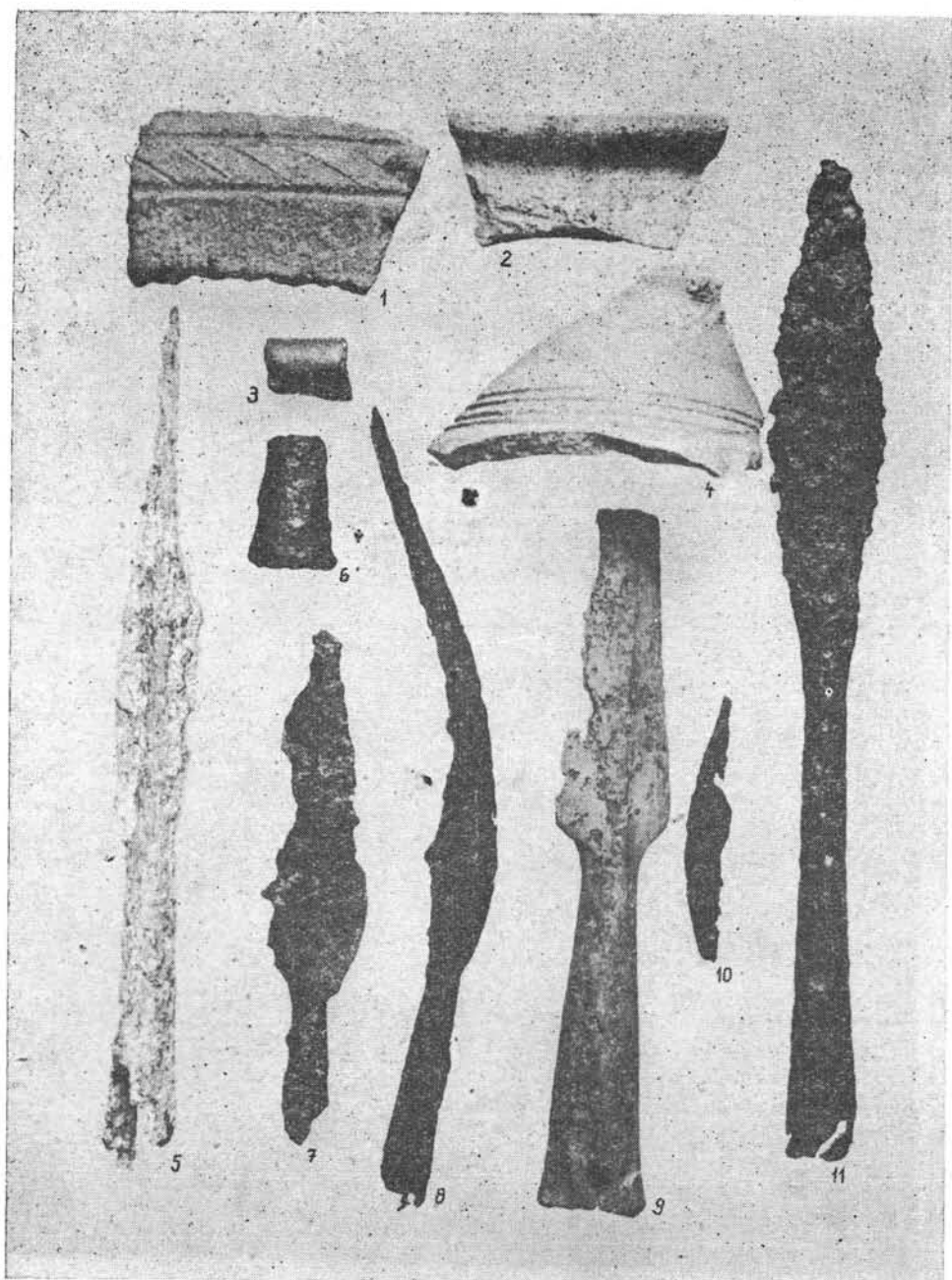
II. tábla

1—27. Bükkszentlászló.

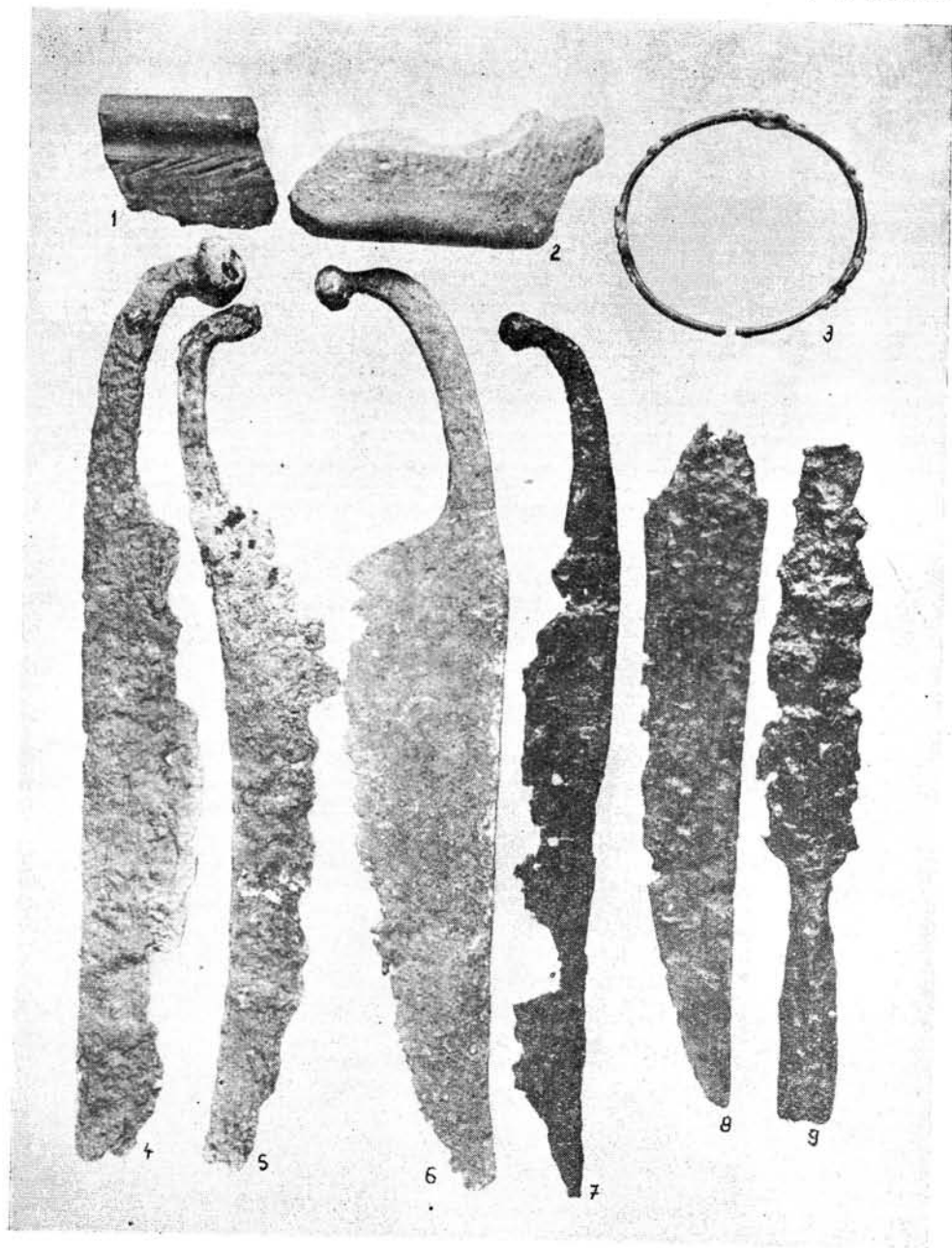
*III. tábla**Bükkszentlászló.*

IV. tábla 1. Cserépfalu, 2, 4, 11. Detek, 3. Fancsal, 5, 6, Forró, 7—8. Hejőcsaba, 9. Kazincbarcika, 10. Mezőcsát.

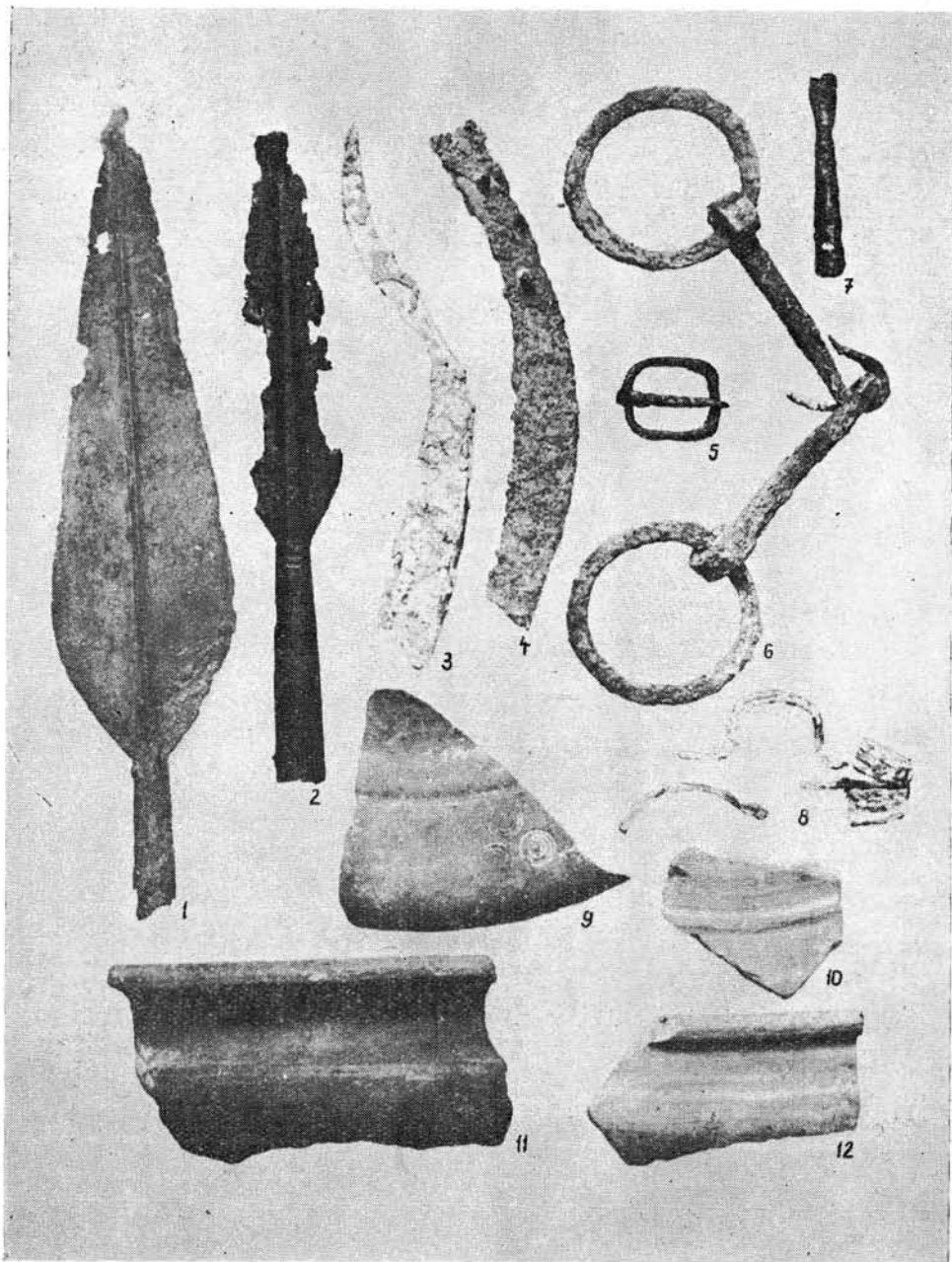
V. tábla

1—9. Miskolc.

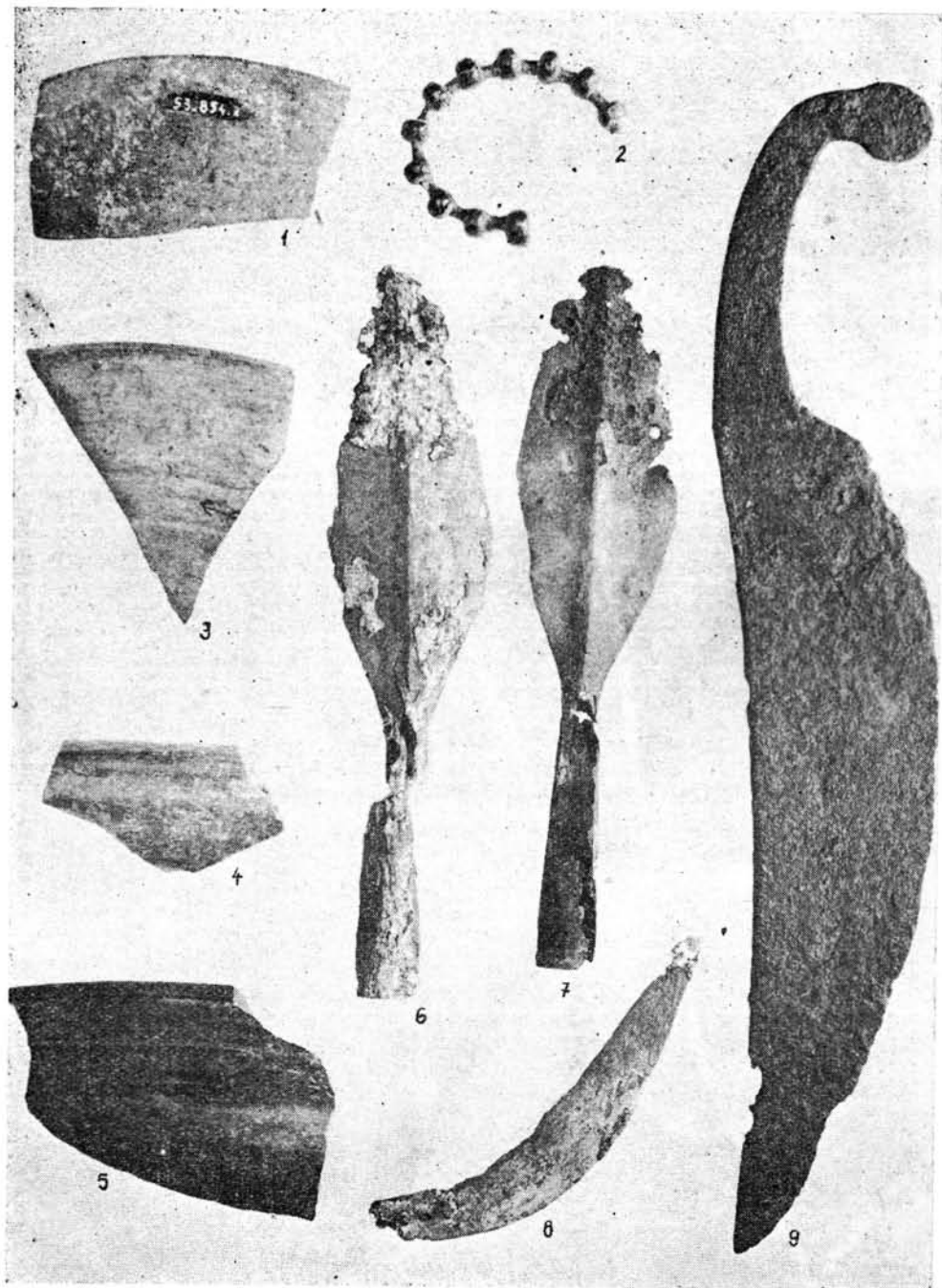
VI. tábla

1—9. Újdiósgyőr, 10—12. Miskolc, Szirma

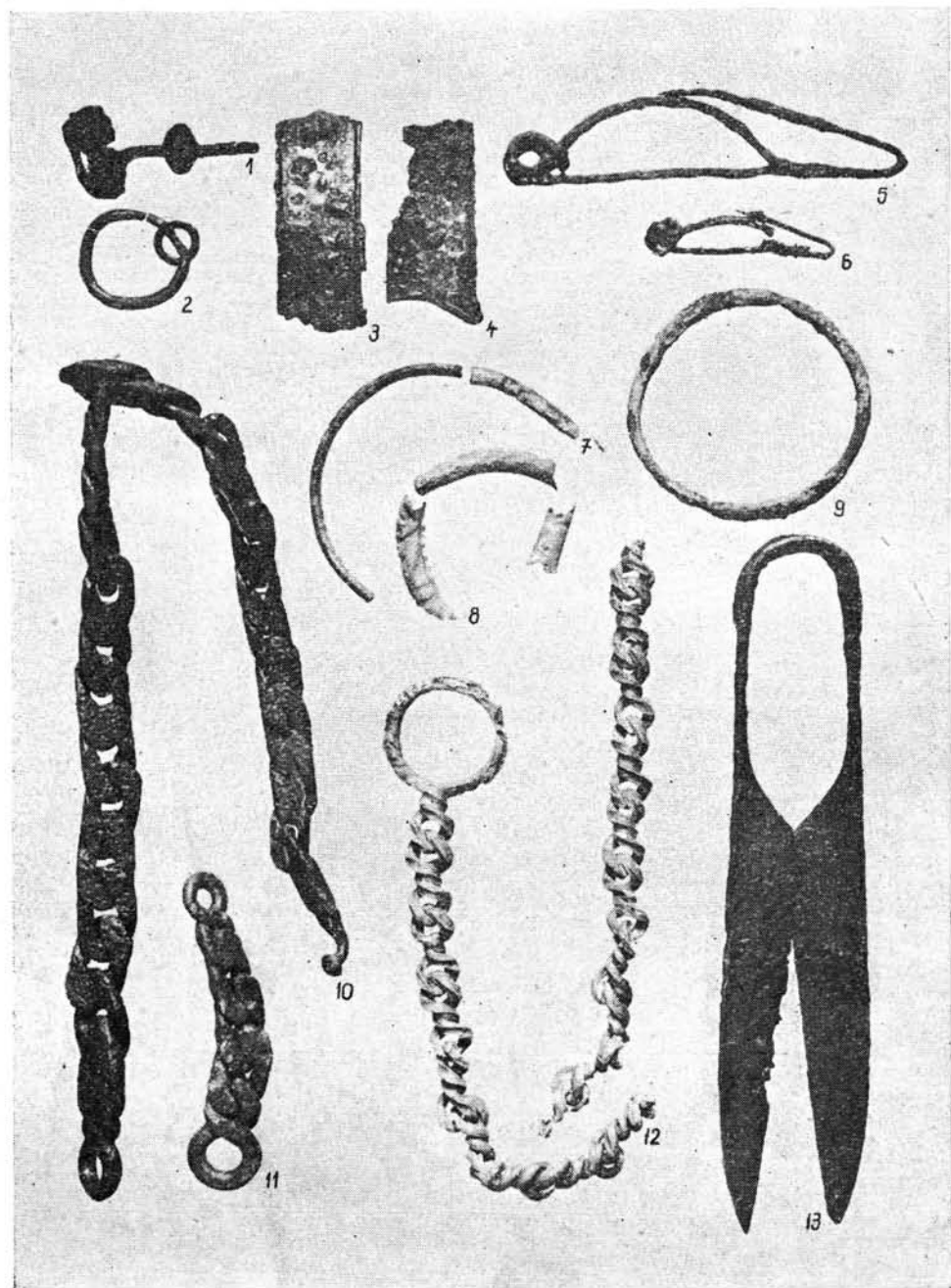
VII. tábla

1, 3. Szeleta-barlang, 2. Muhi, 4—5. Onga, 6—9. Radostyán.

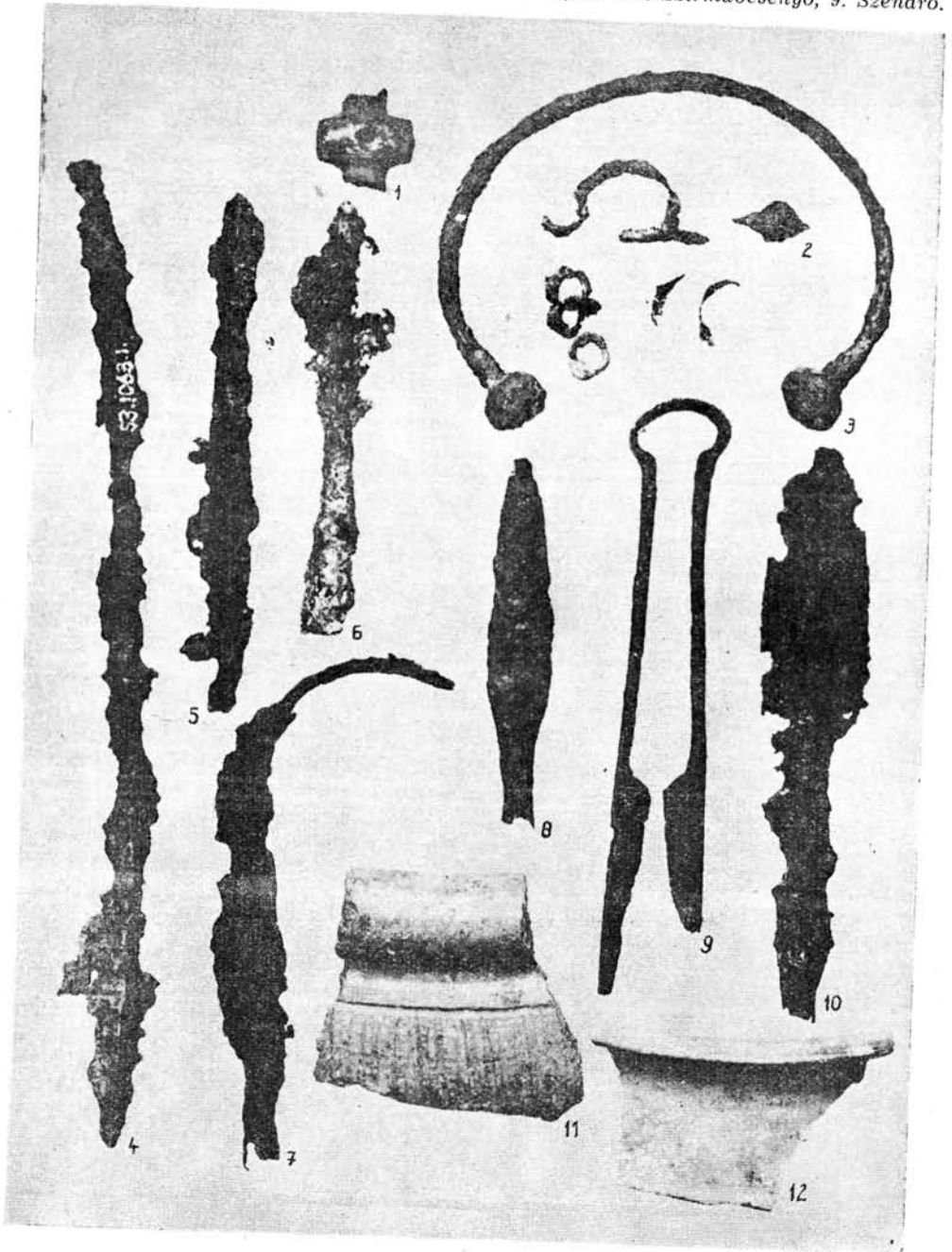
VIII. tábla

1—11. Radostyán, 12—13. Sajókaza.

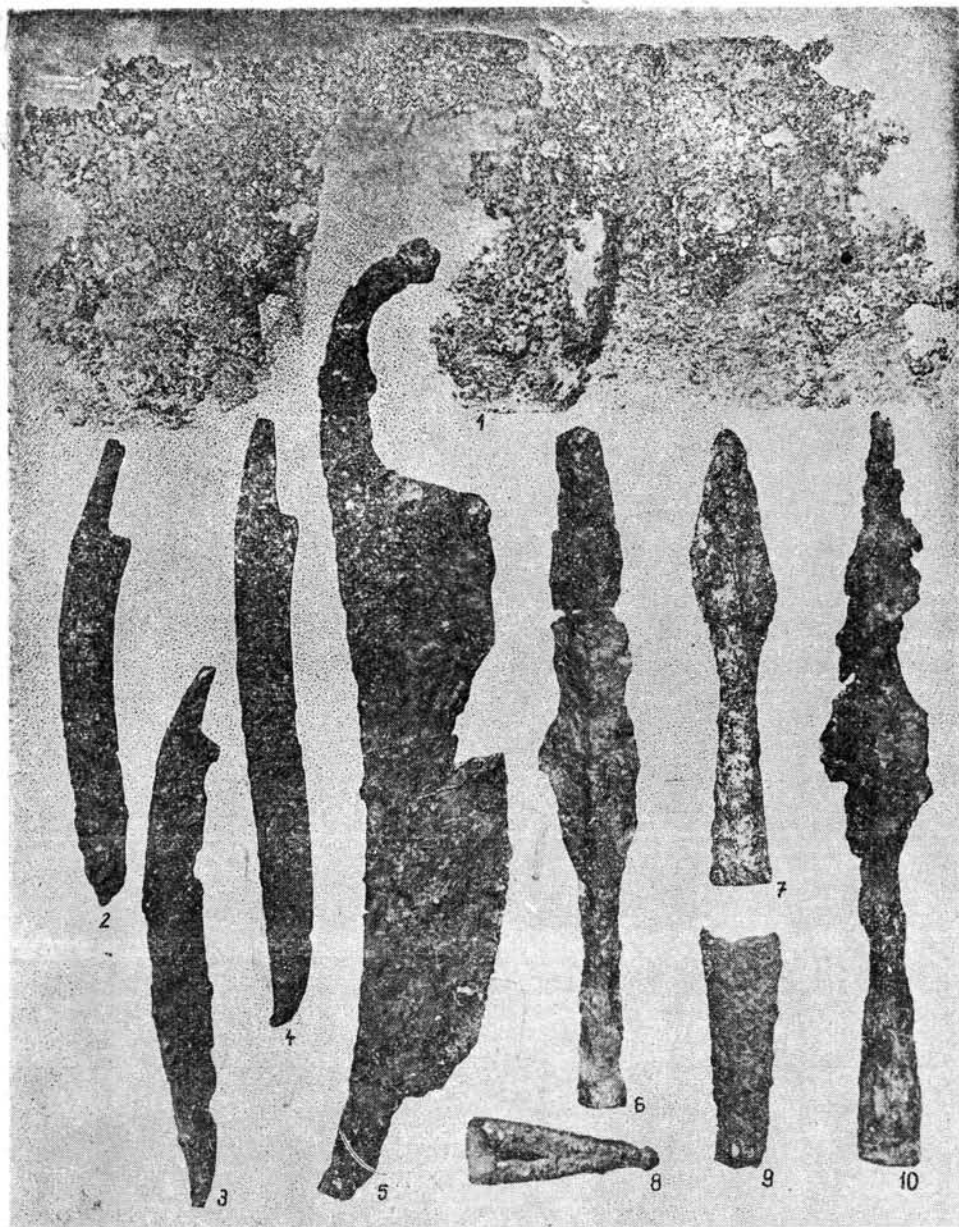
IX. tábla

1. Sajólád, 2—3, 6. Sajószentpéter, 4—5, 7, 10. Sajóvadna,
8, 11—12. Szirmabesenyő, 9. Szendrő.

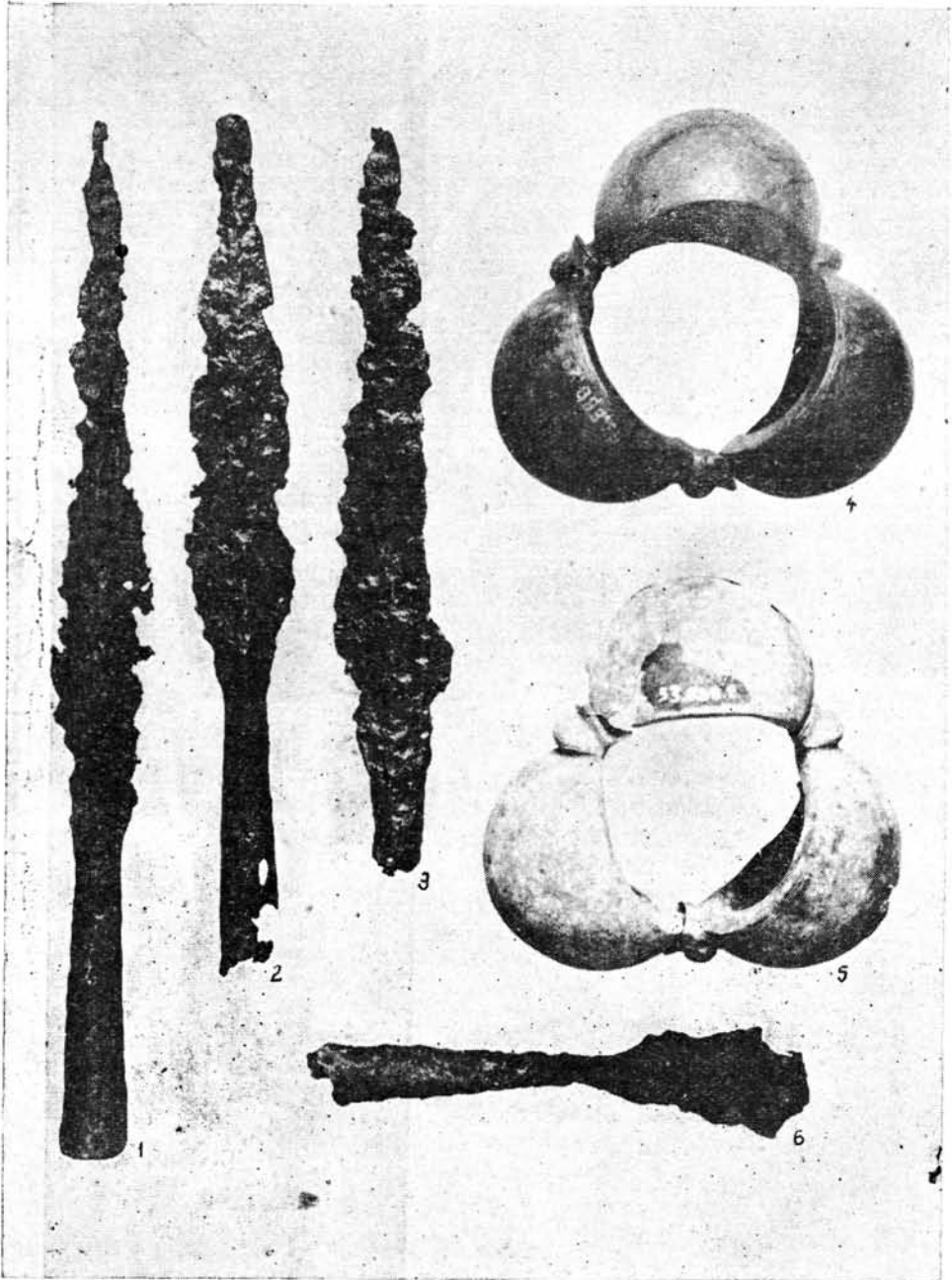
X. tábla

1—10. Szirmabesenyő.

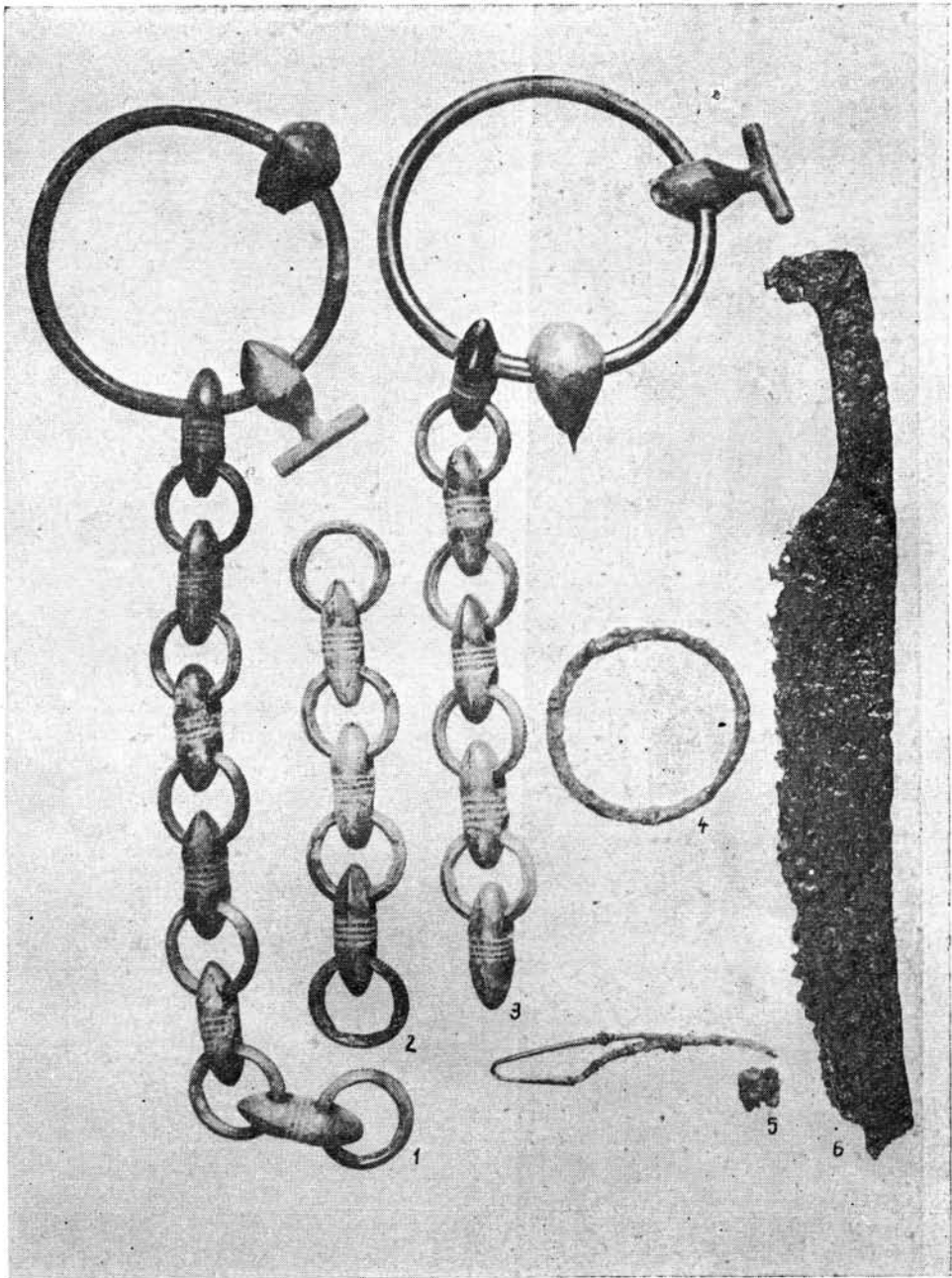
XI. tábla

1—3, 6. Szirmabesenyő, 4—5. Tiszalúc.

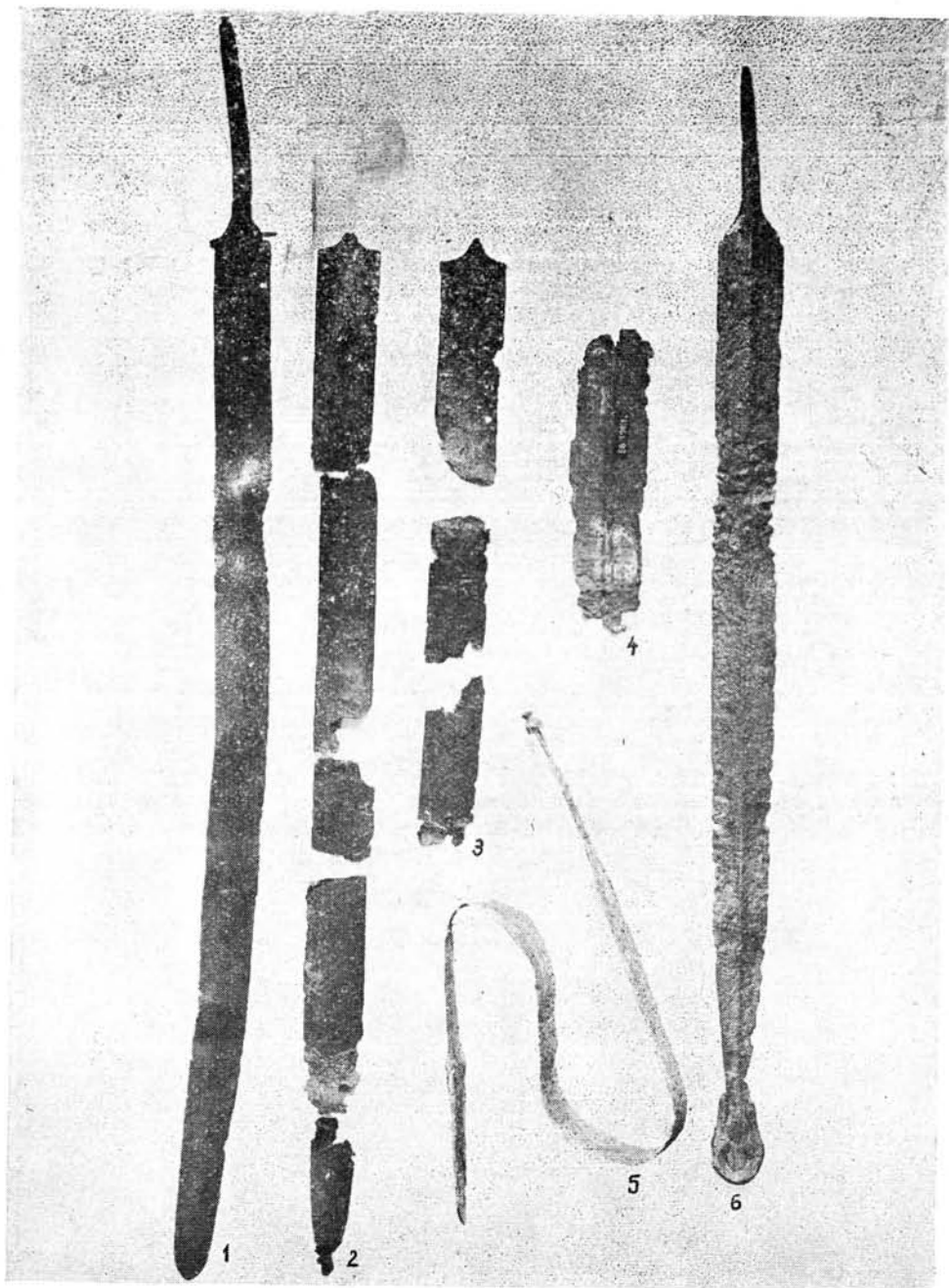
XII. tábla

1—3. Vizsoly, 4—6. Borsod megye.

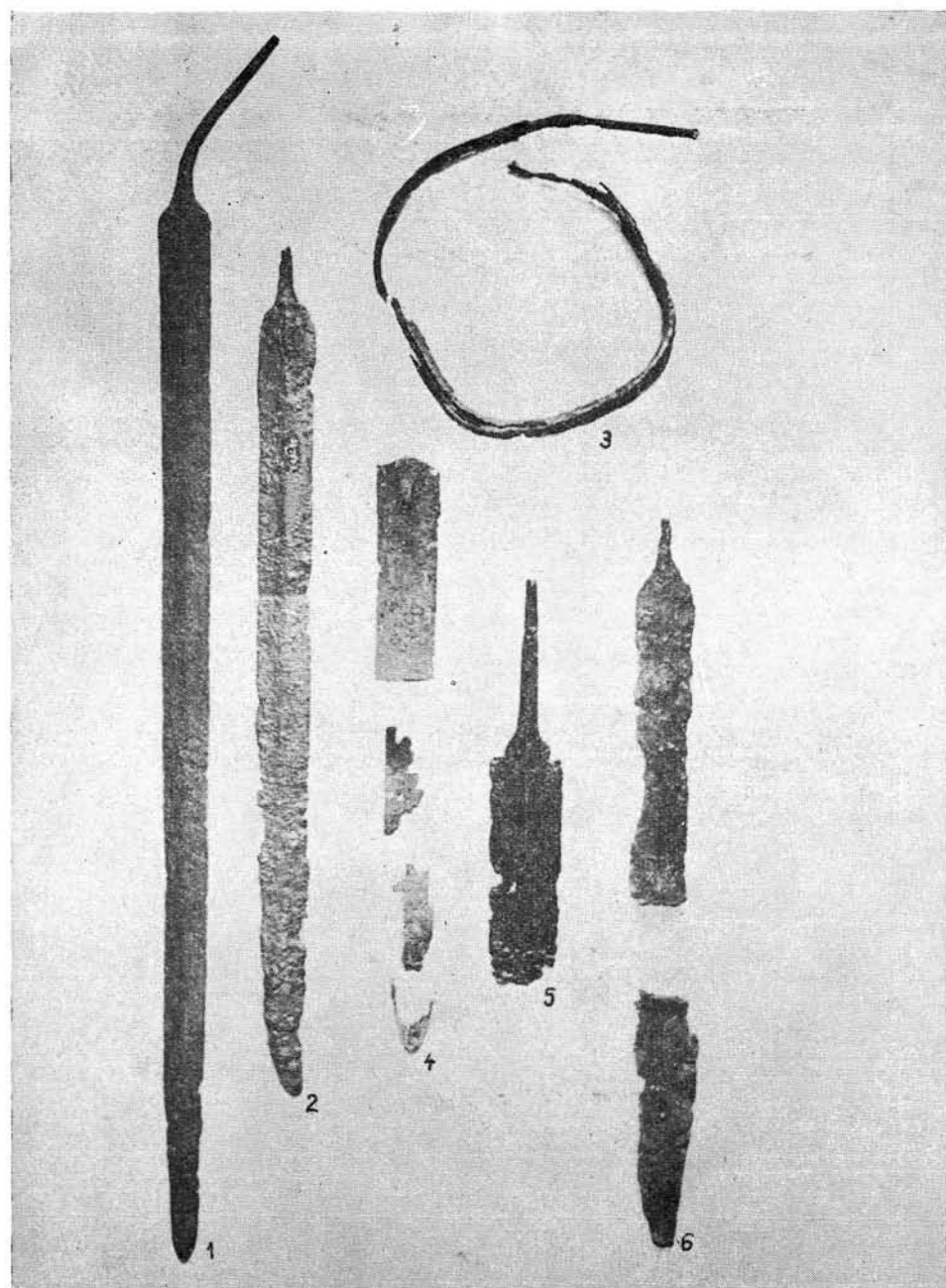
XIII. tábla

1—3. Radostyán, 4, 6. Borsod megye, 5. Sajókaza.

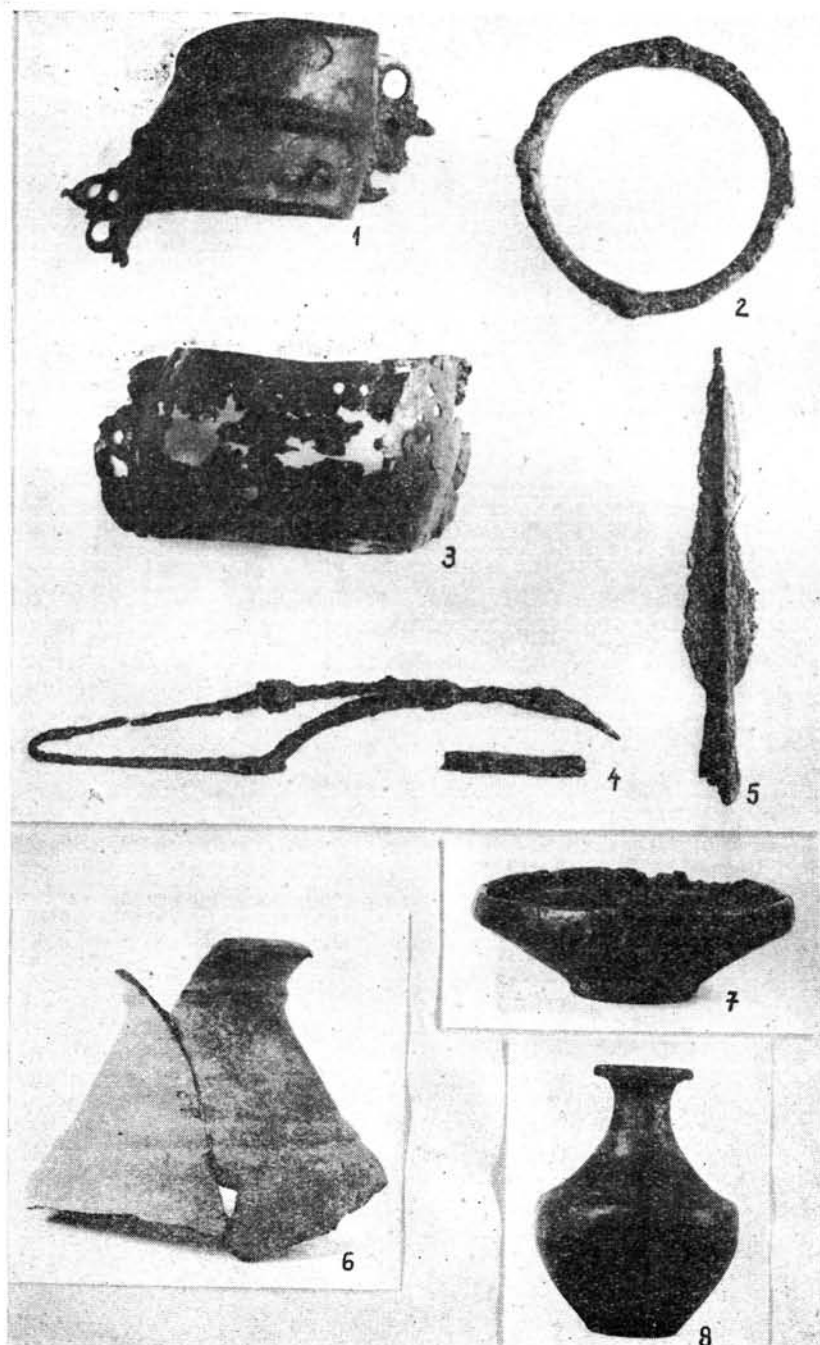
XIV. tábla

1—5. Újdiósgyőr, 6. Szirmabesenyő.

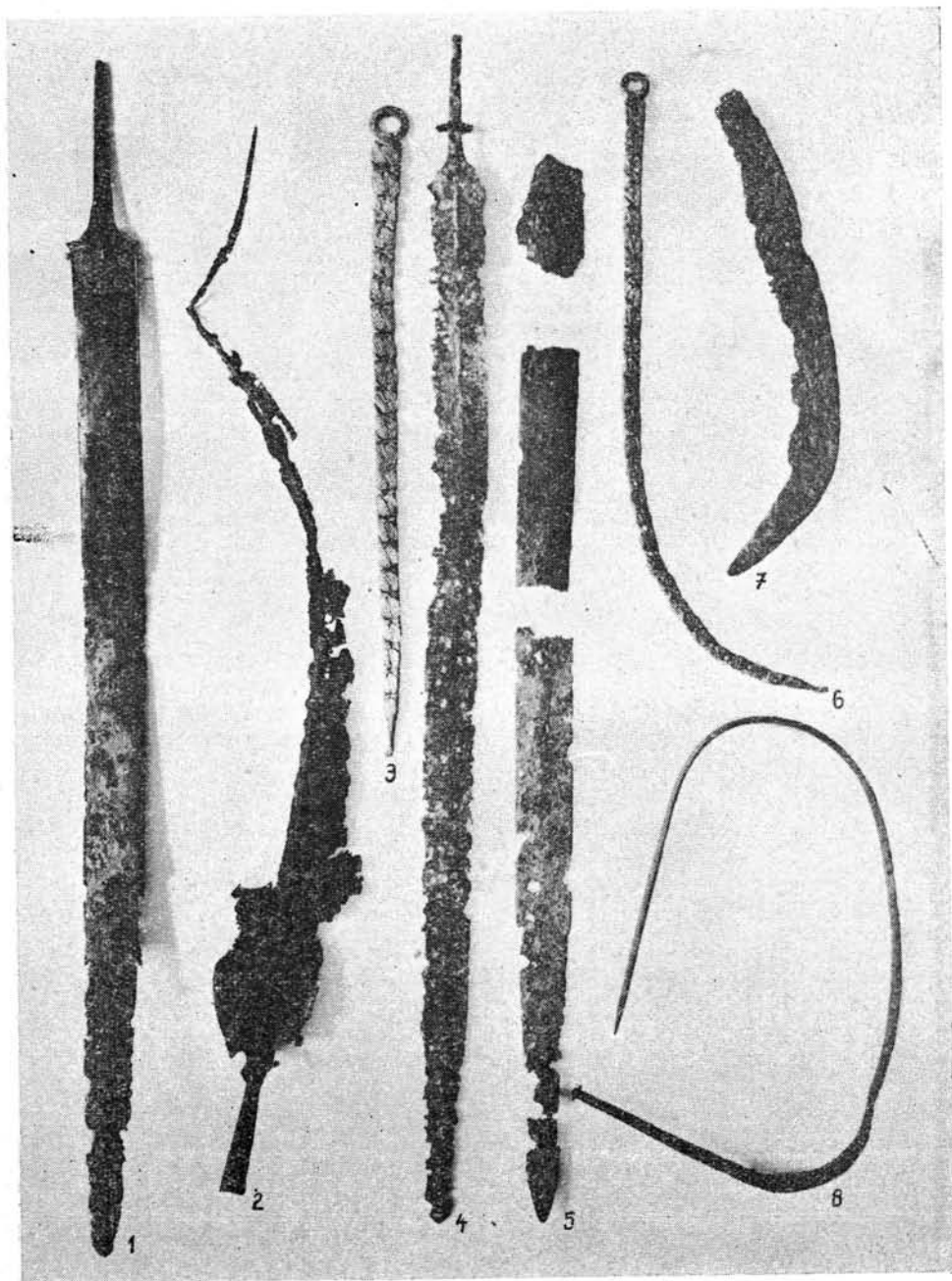
XV. tábla

1—8. Bodroghalom.

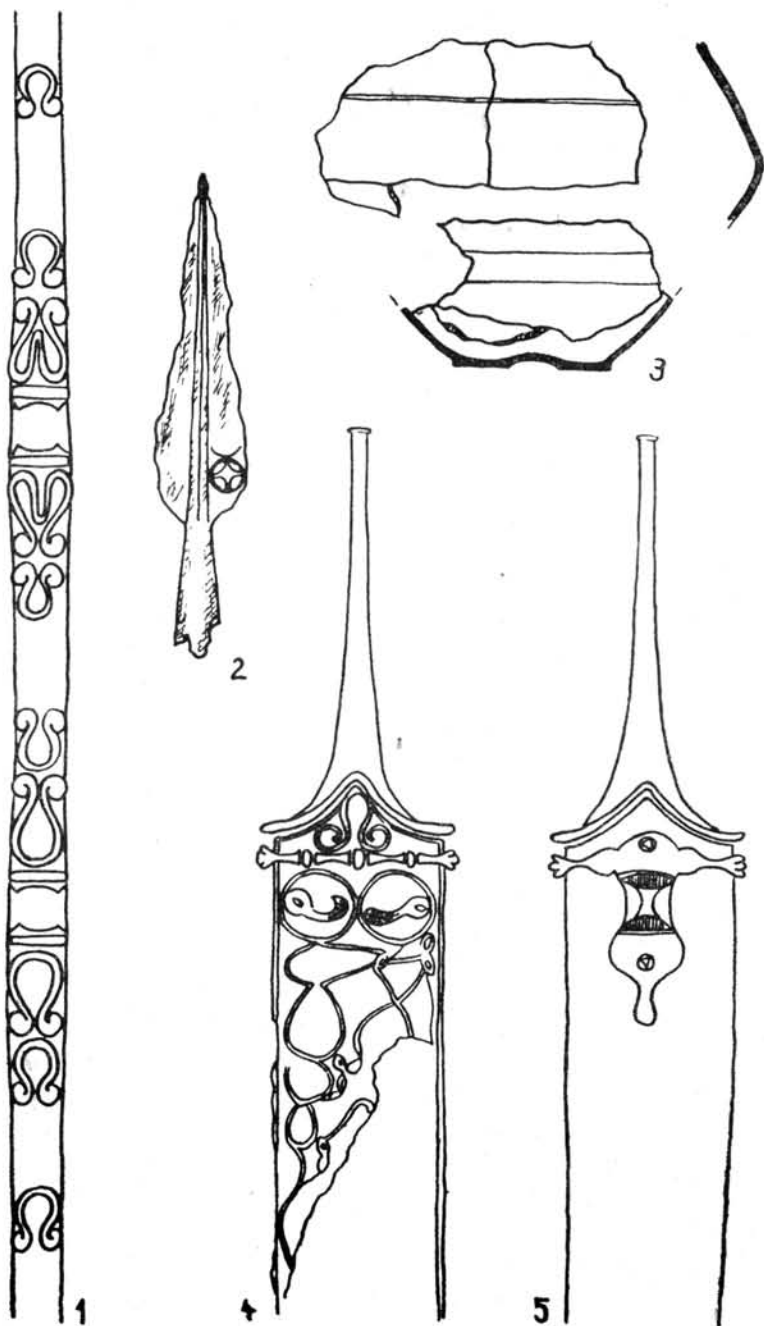
XVI. tábla

1—7. Bodroghalom, 8. Tolesva.

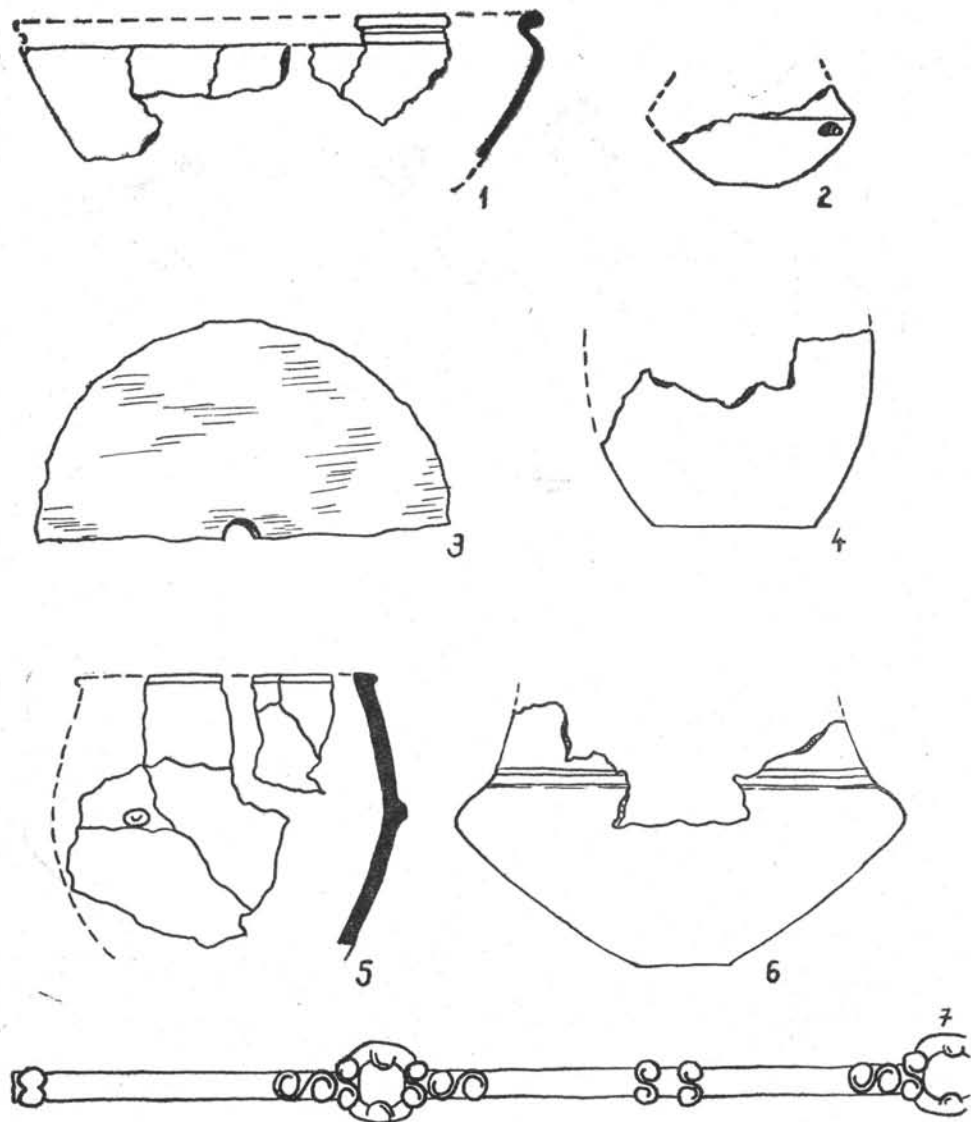

XVII. tábla

1—5. Bodroghalom.

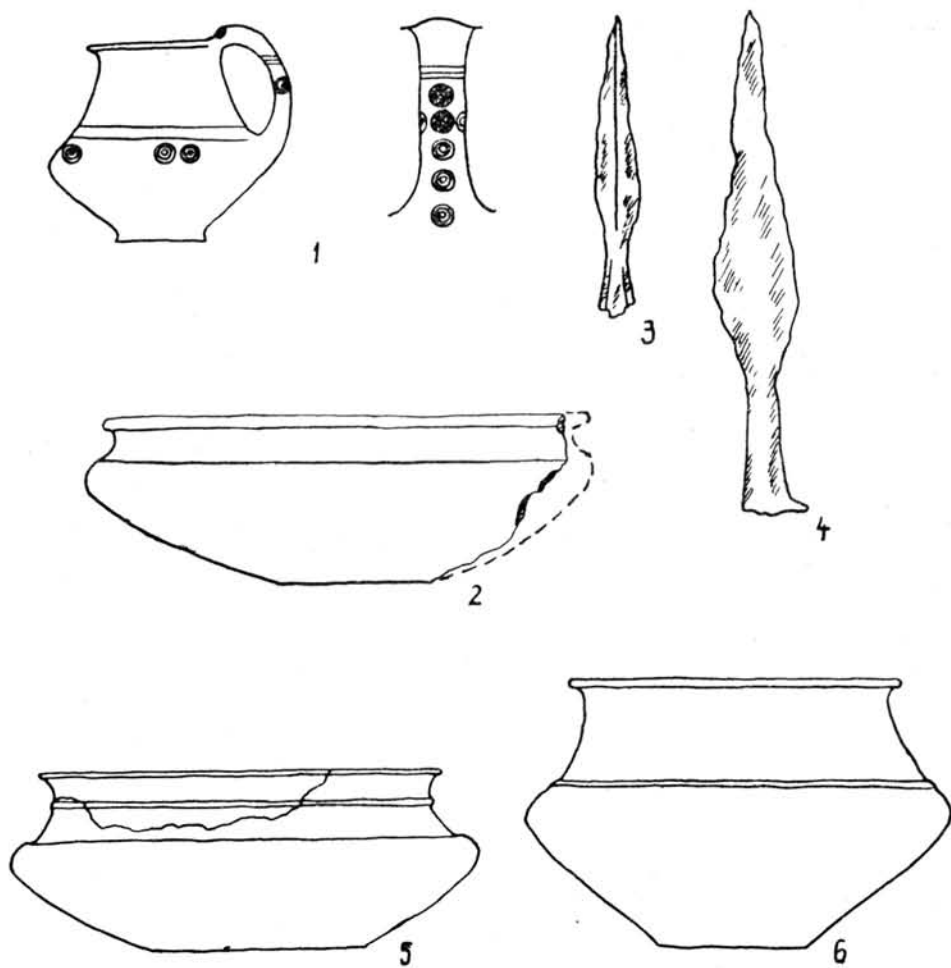

XVIII. tábla 1, 3. Bükkszentlászló, 2. Szeleta-barlang, 4—6. Radostyán, 7. Miskolc.

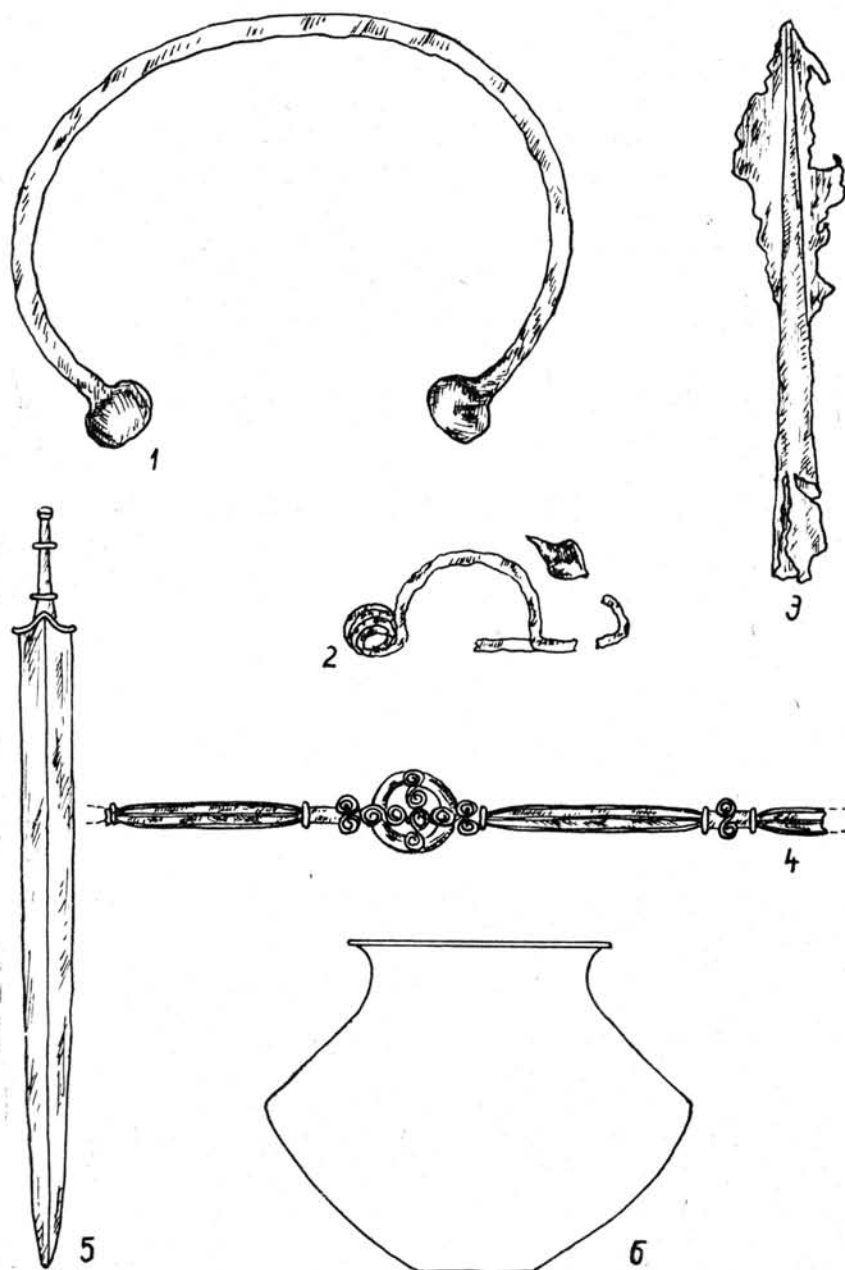
XIX. tábla

1—4. Szerencs, 5. Tokaj, 6. Mezőkövesd.

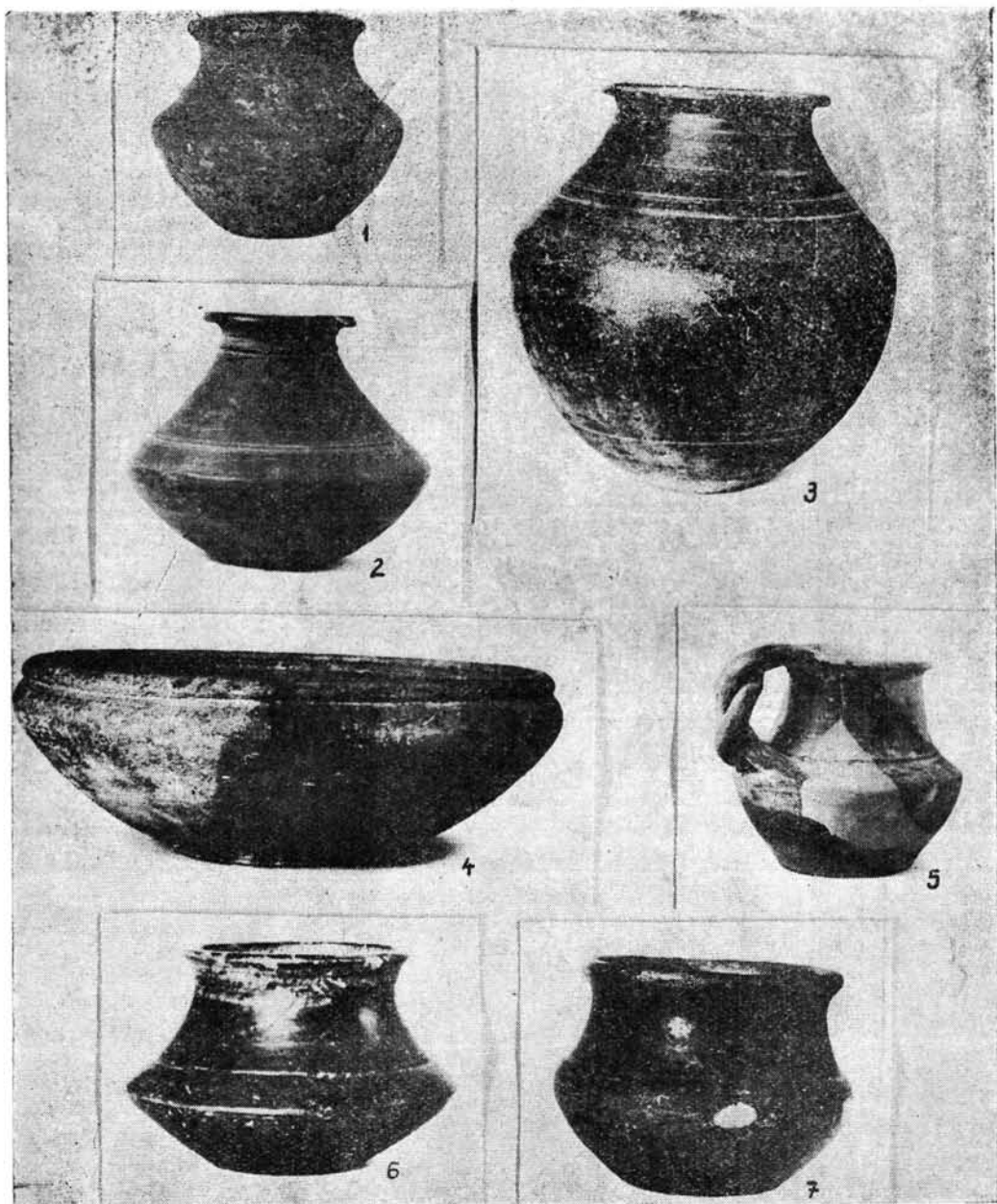
XX. tábla

1—3. Sajószentpéter, 4—6. Hejőkeresztúr.

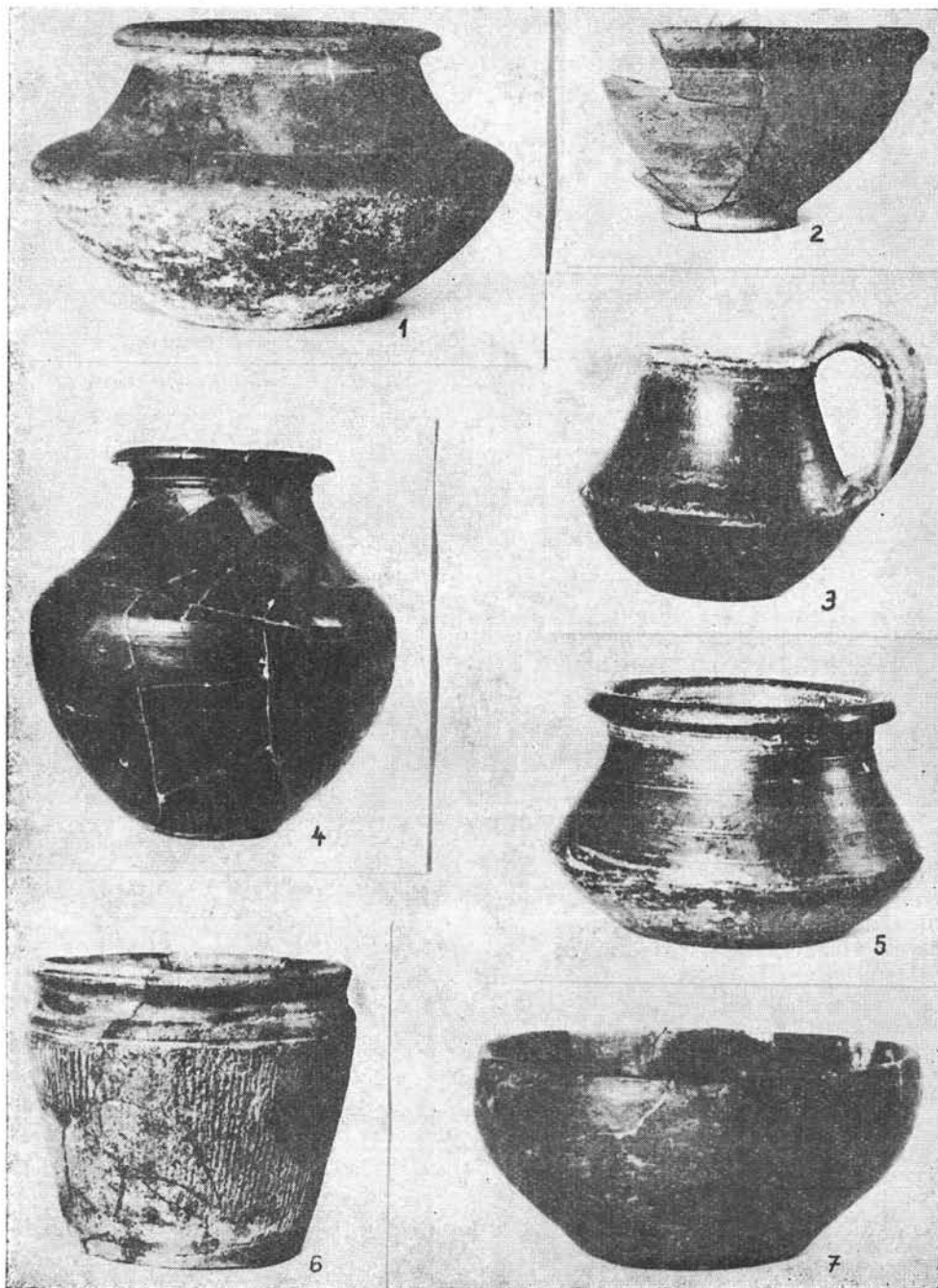
XXI. tábla

1—3, 5. Mezőkövesd, 4, 6—7. Újdiósgyőr.

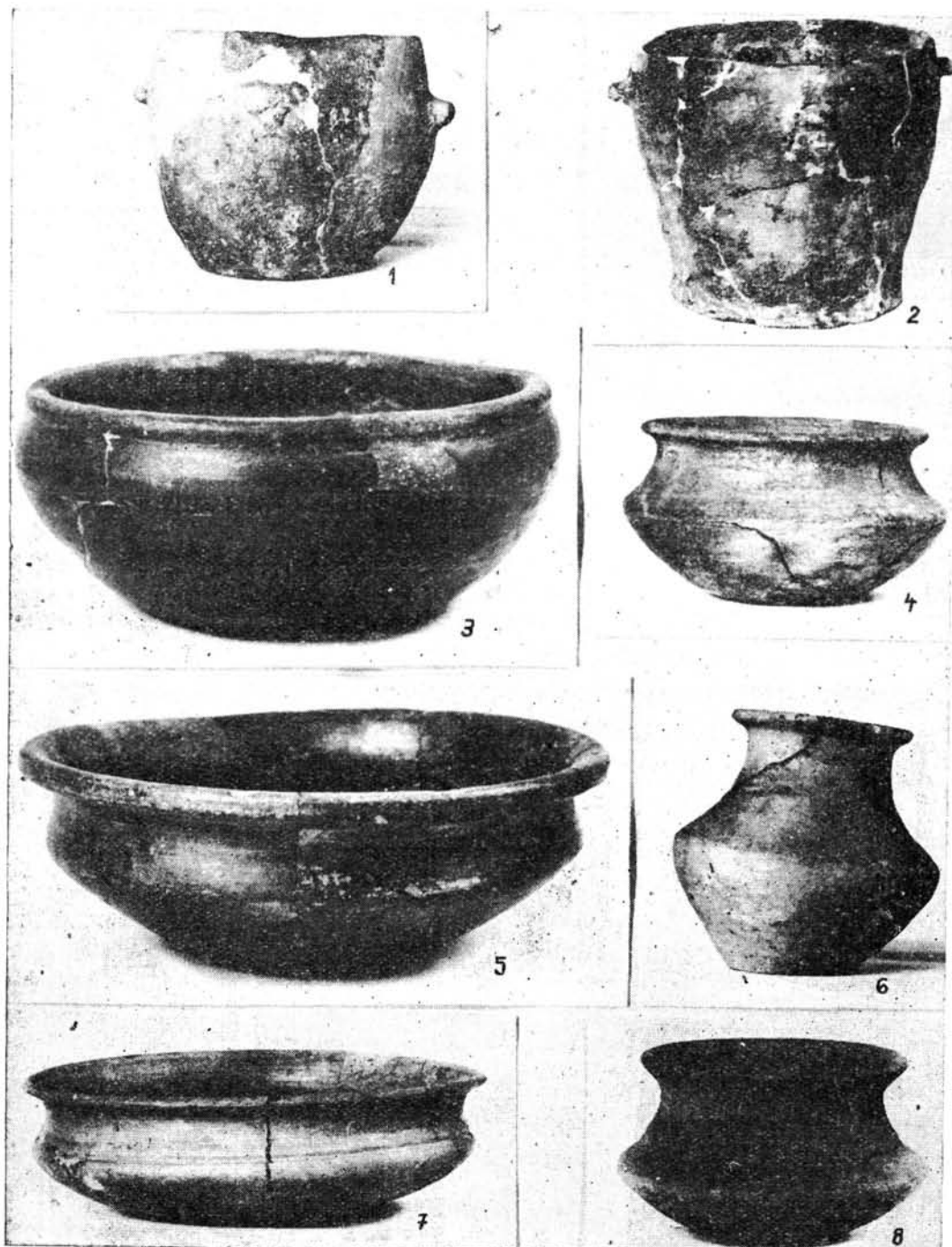
XXII. tábla

1. Újdiósgyőr, 2. Szeleta-barlang, 3—5, 7. Radostyán, 6. Muhi.

XXIII. tábla

1—2. Radostyán, 3, 5. Sajóbáony, 4, 6—8. Szirmabesenyő.

XXIV. tábla

1—6. Szirmabesenyő.

XXV. tábla

1. Szirmabesenyő, 2—5. Borsod megye.

EGYHÁZASHELYEK ÉS TEMPLOMOK A KÖZÉPKORI BODROGKÖZBEN

A Bodrogköz Borsod-Abaúj-Zemplén megyének lezárt, önálló tájegysége. A két folyó által határolt terület a középkorban egyházi téren is külön egységnek számított, s 1333-ban a pápai tizedszedők külön esperesi kerületnek jelölték. 1456-ban is külön „Thyzabodrogkewz”-i kerületről ír az egri püspök egyik oklevele [1]. Most a terület közepén húzódik a magyar—csehszlovák országhatár, történetileg azonban nem választható szét a magyar és a csehszlovák rész, ezért dolgozatunkban a csehszlovák terület műemléki templomaival is foglalkozunk, annak okleveles anyagát is összegyűjtöttük.

A honfoglalás után, a magyar állam megszervezésével a magyar nép megkezesztelkedett. A kereszténység felvétele után egyre-másra épültek az ország legeldugottabb helyein is a templomok. Döntő jelentőségű volt ebből a szempontból István király törvénykönyvének az a rendelkezése, hogy minden tíz falu építsen templomot, lássa el javakkal [2]. A Bodrogköz a magyar állam létrejöttékor lakott terület volt. A honfoglalók első csoportjai telepedtek itt le, s az itt talált szlávokkal összekeveredve alakították ki állandó telephelyeiket. Rájuk is kiterjedt az Istváni törvény, melyről fentebb beszéltünk. E korai időszakból sem templomra vonatkozó okleveles adataink, sem templomaink nem maradtak fenn. A Bodrogköz közepén álló karcsai templom a terület legkorábbi fennmaradt emléke. A falu közepén egy dombon, a Karcsa patak partjához közel álló templom korai román építészetünk egyik fontos képviselője. A Molnár Vera által 1964-ben végzett ásatás tisztázta a templom építési korszakait. A templom mai formájában két jól elkülöníthető részre osztható: téglából épült szentélye eredetileg önálló kerek templom volt, melyet később bővítettek ki a faragott kváder kövekből épült négyszögű hajóval (1. sz. kép és 1. sz. rajz.). Ez a korai templom rotunda volt. Kívül teljesen köralaprajzú építmény, melynek belsejében a hatszögletű középtérhez hat félköríves fülke csatlakozott. A keleti fülke, melyben az oltár állt, nagyobb a többinél. A fülkéket félkupola boltozat fedi. Középterének jelenlegi boltozata XVIII. századi [3]. E kerek templom építési ideje bizonytalan. A Molnár Vera által felállított relativ kronológia szerint a rotunda a XI. század második felében épülhetett. A kis kerek templom idővel szűknek bizonyult (külső átmérője 7,80 m) és ki kellett bővíteni. Az 1964-es ásatás során a ma meglévő hajófalak mellett előkerültek egy korábbi bővítés nyomai és a szentély mellett két négyszögű épületrész alapjait találták. Ezek különálló kápolnák lehettek, melyekbe a szentélyként használt kerek templomból egy-egy ajtó nyílt. A templomnak ez a bővítése Molnár Vera szerint a XII. század első felében történhetett [4]. A XII. század végére ez annyira megrongálódhatott, vagy más ok miatt le kellett bontani, s a helyére építették a ma is álló, kőből épült hajót. Ezt eredet-

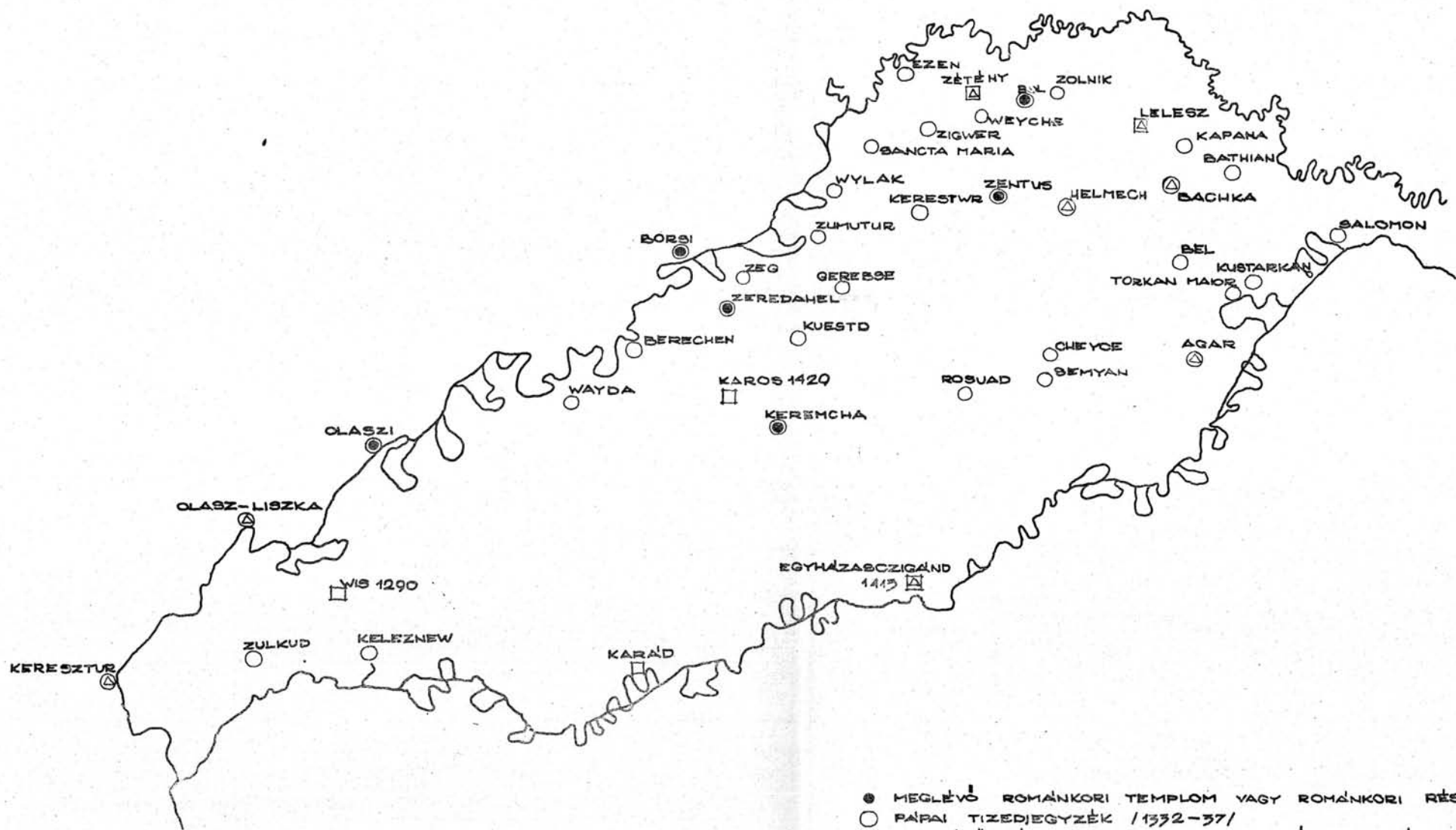
tileg nagyobbra tervezték, háromhajósra, álbazilikális típusra. Az eredeti terv azonban nem valósult meg. Molnár Vera szerint ez a harmadik építési periódus is két részre oszlik: az első részben felépítik az északi és nyugati falat, a díszes nyugati kapu nélkül (2. sz. kép). A XII. század végén az építőműhely valamely okból eltávozik, és a XIII. század elején egy új, lombard és francia hatásokat egybeolvasztó műhely folytatja az építkezést. Ekkor épült a templom déli fala, a nyugati kapuzat [5] (3—4. sz. kép.). A templom építése nem befejezett. A XIII. század közepe táján eltávozott az építőműhely, abbamaradt az építkezés. Feltételezhetően a tatárjárás szakította meg a munkát. Az építők vagy elpusztultak a tatárjárás során vagy elmenekültek [6].

A Karcsáról szóló első okleveles adat 1186-ból való. III. Orbán pápa a kereszteslovagok magyarországi házai között megemlíti „Ecclesis S. Margarethae de Charce”-t [7]. IV. Béla 1238-as oklevele is a kereszteslovagok magyarországi házai között beszél „monasterii de Harcha”-ról [8]. Az okleveles adatok fontosak a templom történetére vonatkozóan. Azt mutatják, hogy a templomnak már a XII. századi részét, de a XIII. századi periódust biztosan a johanniták építették.

A karcsai templommal rokon a Bodrogszentesi (Plesany) ref. templom. A falu fölött emelkedő hegy oldalában fekszik. Téglából épült, nyugati oldalán magasodó háromszintes toronnyal. Szép, tiszta román stílusú templomtorony ez. Homlokzatba mélyen beékelődik, belül az urasági karzat pillérei tartják. Kívül a három szintet ívsoros párkányok választják el egymástól. A felső és középső szintet az északi és a déli oldalon hármablakok tagolják, a nyugati oldalon ikerablakokat láthatunk (5. sz. kép.). A nyugati oldalon nyílik, a torony aljában, a karcsai templom déli kapujához (4. sz. kép) anyagban és formában is hasonló díszes kapuja (6. sz. kép). A bélétes kapunak kettős visszaugratás között két monolit oszlopa van, a bélétei mélyek. A fejezetek mindkét oldalon mások. Az északi oldalon összecsavarodó bimbókból, a déli oldalon hegyes pajzsszerű palmettákból áll a fejezet. A románkori templomból ezenkívül csak az urasági karzat maradt meg. A karzat dongaboltozatos, három félköríves árkádra támaszkodik. A délit később átalakították, csigalépcsőt építettek oda. A karzat fölötti keskeny terek a torony két oldalán dongaboltozattal voltak lefedve, ezeknek a nyomai látszanak az emeleten a nyugati homlokzati falon [9]. A románkori templomot a XV. század második felében átépítették (2. sz. rajz). A déli falat elbontották, dél felé szélesítették és kelet felé hosszabbították a templomot. Így most déli oldala és szentélye egy későgótikus templom képét mutatja (7. sz. kép). Épésében megmaradtak a déli oldal és a szentély gótikus ablakai és a finom művű déli gótikus kapu (8. sz. kép). Belsejében szentélyét csillagboltozat fedi. 1927-ben északi oldalát is bővítették [10].

Első okleveles említését 1228-ból ismerjük. Róbert esztergomi érsek oklevele ez, az egri püspök és Wethe fia Péter „de villa Zentes” a Mindszentek egyháza tizedmentessége tárgyában folytatott peréről [11]. Eszerint a románkori templom a XIII. század elején épülhetett és Mindenszentek tiszteletére volt szentelve. A pápai tizedjegyzéken kívül 1388-ban olvashatunk a szentesi plébánosról, akire István egri püspök Zsigmond király rendeletére egy forint pápai adót vet ki [12]. „1429-ben Csapi László birtokait felbecsülve Szentes possessióban említik” *ecclesiam lapideam cum pugnaculo*”-t, tehát kő templomot toronnyal [13].

A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) rk. templom is a fenti két ro-

- MEGLEVŐ ROMÁNOKORI TEMPLOM VAGY ROMÁNOKORI RÉSZLET
- PÁPAI TIZEDJEGYZÉK /1332-37/
- △ MEGLEVŐ GÓTIKUS TEMPLOM VAGY GÓTIKUS RÉSZLET
- OKLEVELEBŐL ISMERT EGYHÁZAS HELY

mánkori templomhoz kapcsolódik. A község közepén, egy dombon áll. Egyhajós, egyeneszáródású szentélye van, mely a hajó tengelyétől egy kicsit eltolódott. A szentély boltozata eredeti, a diadalív párkányát lefaragták, sőt a diadalív déli pillérét is megváltoztatták utólag. A déli oldal románkori ablakait 1931-ben az ablakok megnagyobbításával eltüntették [14]. A déli románkori kapuja épen megmaradt (9. sz. kép). A kapu oszlopai fejezet nélküliek, megszakítás nélkül mennek át a záróívbe. A timpanonban cakkos keretben kettős kereszt látható. V. Mencl a déli kapu alapján a XIII. század második harmadába teszi a templom építését, röviddel a tatárjárás utánra [15]. A templom nyugati végében belül itt is van két négyzetes pilléren nyugvó urasági karzat. A torony barokkizáló klasszicista, 1800 körül építették hozzá, a sekrestyével és az oltárfallal együtt. A hajó boltozata is ebből az időből való [16].

A templom első írásos említése a XIV. századból származik. A Baksa nembeliek osztozkodásánál, 1329-ben két Szerdahelyről olvashatunk, alsóról és felsőről. Az alsóról ezt írja az oklevél: „in qua est ecclesia in honore sancti Petri apostoli fundata” [17]. A templom védőszentje tehát szent Péter apostol. Az oklevélből kiderül, hogy a két község a Szerdahelyi család ősenek, Baksának a fiaié, Miklósé és Ferencé lett. Szerdahely község a középkor egész folyamán a Szerdahelyi családé, s XIV. században többször említik az egyik Szerdahelyt „Eghazas” néven [18].

Területünk egyházi életében nagy jelentősége van annak, hogy Leleszre telepdednek a premontréi rend szerzetesei. A monostor alapítója Boleszló váci püspök. Az alapítás ideje 1188—1196 közötti időszak. Az alapításról maga III. Béla király adott a püspöknek oklevelet, ezt azonban Imre király, aki Boleszló püspökre haragudott, bosszúállásában megsemmisítette. Meg kellett ismételni tehát az egész alapítást, mikor azután a felépült monostort Katapán egri püspök (1198—1216) felszentelte [19]. 1211—14-ben keltezett a monostor alapítólevelének megerősítése [20], mely felsorolja a monostornak adott falvakat, szolgákat, egyéb javakat. Maga II. Endre király is adott libertinusokat és szolgákat a leleszi egyháznak. Bár magánalapítás volt, de mindjárt az alapításkor „regalis ecclesia” lett, s a kegyura a magyar király. Nagyon fontos tény, hogy magának az anyamonostornak, Prémontreának volt a filiája, tehát közvetlenül Franciaországból települt [21]. Korán, már az Árpád-korban hiteleshelyként működött, s e beliténykedése egyike a legnagyobbaknak az országban. Fontos tevékenysége volt még a hívek lelki gondozása. Erről kézzelfogható bizonyíték egy 1388-as oklevél, mely beszámol Lelesz és Adony pasztorációs munkájáról. E szerint a monostori egyház volt egyúttal a község plébánia temploma is. Fel volt szerelve keresztelőkúttal, harangokkal és más, a plébániaegyházat jellemző dolgokkal. Körülötte terült el a temető. Sok, mindkét nembeli hívő tartozott a plébániához, mondhatjuk a város egész lakossága. A pasztorációs tevékenység élén a mindenkori prépost állt, ami bizonyosság amellet, hogy a pasztoráció volt a fő hivatásuk [22]. A monostor kegyuraságát 1290-ben IV. László Ubul fia Mihály comes fiainak: István és Pál mestereknek adományozta [23]. Később a Baksa nemzetség lett e monostor kegyura, s az 1329-es osztozkodást elmondó oklevélből kiderül, hogy Tamás fiai, László és Dancs kapták [24].

A kegyuraságot a XV. században ismét visszaveszi a király.

A XII. század végén épült kolostorból semmi sem maradt fenn. Ezt a tatá-

rok erősen megrongálták vagy teljesen elpusztították. A ma meglevő épület legkorábbi része XIV. század eleji. A falu fölött, egy dombon magasodik épület-tömege (10. sz. kép). A XIV—XV. században az épületet fokozatosan kibővítették és 1533-ban megerősítették. Ekkor erős falak és egy széles árok kerítette a konvent épületeit. Az árokba a közeli Ticze patak vize volt vezetve. A megerősített kolostort 1588-ban átépítették és 1634—39-ben kibővítették a bejárati kapu fölötti nagy toronnyal (11. sz. kép) [25]. 1733—1764 között gróf weisenburgi Kunicz prépost építteti a második emeletet, és a belsőket barokkizálják [26]. 1896-ban a konventet renoválták és 1951-ben iskolává alakították [27]. — Kétemeletes, három traktusos épületéhez a déli oldalon csatlakozik a gótikus, XIV. századi templom. A négyszögletes központi udvar körüli épület az északi és a nyugati oldalon saroktoronyokkal van ellátva 1533-ból és az északi főbejárat fölött barokk toronnyal 1623—39-ből (lásd 11. sz. kép). A keleti oldalon az épületet támpillérek támasztják, amelyek a XIV. század első feléből származó gótikus kolostorkápolna apsisát is tagolják. A kolostorkápolna a templomhoz csatlakozik. Közvetlenül a templom mellett egy gótikus sekrestye van, melyből csigalépcsőn lehet feljutni az ugyancsak gótikus felső szintre. Ez volt valamikor a kolostor kincstárszobája [28]. A sekrestye mellett van a kolostorkápolna, melynek falán feltáratlan gótikus falfestmények vannak, a XIV. század első feléből. A freskókat Szegegy Pál prépost (1588—1597) meszeltette be [29]. A kápolna belsejét és az egész kolostor alaprajzát mutatja Sztéhlo Ottó rajza, aki a kápolna átalakításához készített tervet 1902-ben [30] (12. sz. kép). A kolostortemplom 1355—1366 között épült, III. Péter prépost alatt [31]. A XVII—XVIII. században belsőleg átalakították. Egyhajós, sokszögű szentéllyel. Külsőjét támpillérek tagolják. Nyugati oldala előtt áll a magas, barokkizált torony.

Falusi templomaink között a Bodrogekben románkori eredetű még a bolyi (Bol') r. k. templom, mely a XIII. sz. második felében épült. A mai templom hajójának és a négyszögű szentélyének falai románkoriak (13. sz. kép). 1826-ban klasszicista stílusban megújították és újra boltozták.

A Bodrog jobb partján, Borsi (Borsa) községben van egy kis félköríves (helyesebben patkóíves) szentélyű románkori templom (4. sz. rajz). A helység első említése 1067-ből származik, „terra Borsa” alakban, majd 1221-ben is említik [32]. A templom alapjaiban XII. századi, egyszerű szerkezetű, ablakait és ajtaját a XVI. században átalakították (14. sz. kép).

Románkori eredetű az ugyancsak a Bodrog jobb partján, Sárospataktól délre fekvő Bodrogolási község r. k. temploma is. Egyszerű alaprajzú, nyugati homlokzata előtt toronnyal, félköríves kis szentéllyel. Faragott kövekből épült, déli oldalán egy elfalazott kőkeretes kapuja van (15. sz. kép). A XVIII. században átalakították. A templom azonos az 1201-ben, az olasz vendégnépek kiváltságlevelében „ecclesiam S. Nicolai”-nak nevezett templommal [33].

A karcsai, a bodrogszentesi (Plesány), és a bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) templomok faragványai művészi szinten állnak, azt mutatják, hogy minőségű kőfaragók dolgozhattak ott. Mindhárom templomnál figyelemre méltó, hogy a nyugati oldalon kegyuri karzatot találunk.

A XI. századi Magyarországon a fő erő a központi hatalom, s a király támogatásával épülnek egyre-másra a székesegyházak, s keletkeznek a királyi alapítású monostorok. A XII. században a királyi monostorok mellé kezdenek felnyo-

mulni a nemzetiségek. Rájuk vonatkozó adataink a XII. század elejétől sokasodnak, a XIII. században már tömegessé válnak [34]. E nemzeti monostorok templomaiban mindenütt megtalálhatjuk a kegyúri karzatot. A nemzeti monostorok kegyúri karzata a toronypár földszintjén és emeletén, azzal szoros összefüggésben bontakozik ki. A tornyok hatalmas belső pillérekben nyugszanak, melyekről a fő és mellékhajók felé egy-egy, összesen három ív indul. Az emeleten a három ív a három hajó felé rendszerint megismétlődik. A középső a kegyúr helye, onnan figyel az istentiszteletet [35]. Ez a kegyúri karzattípus terjedt el falusi román kori templomainkban is. A nagy és gazdag családok példáját a kisebb és a központtól távolabb élő birtokosok is követték. Így alakult ki az egyhajós, félköríves vagy egyenes záródású szentéllyel ellátott falusi templom, nyugati homlokzatának a földszintjén három ívvel nyíló kegyúri karzat, melynek középső része felett kis torony emelkedik. E torony nyugati falsíkja egybeesik a homlokzat síkjával, a torony tehát a hajóba ugrik. Éppoly szervesen kapcsolódik a kegyúri karzathoz, mint a kéttornyú nemzeti monostorok esetében [36]. Szép példája a torony és a kegyúri karzat kapcsolatának a bodrogszentesi (Plesány) ref. templom.

Kik építették az említett három kis bodrogi templomot? A karcsai templom esetében fentebb láttuk, hogy Karcsa a johanniták birtoka volt. A templom XII. század végi, XIII. század eleji bővítése tehát a johannitákhoz köthető. A johanniták az anyagi fedezetet nyújthatták hozzá, vagyis nem azt gondoljuk, hogy johannita építőműhely építette a templomot. A templom faragványain francia és lombard művészeti hatások keverednek. Magas művészi színvonalú, finom tagozatai, melyek hazai román kori építészetünk egyik legfontosabb képviselőjévé avatják, arra mutatnak, hogy egy olyan magyar építőműhely építette, mely a maga korának építőművészetével lépést tartott, s kőfaragást talán a királyi székhelyen, Esztergomban tanulta. Ez annál is inkább elképzelhető, mivel Karcsa ebben az időben a johanniták esztergomi házának birtokában volt. Bár egy 1282-es oklevélben azt olvashatjuk, hogy Domokos, a kereszteslovagok esztergomi házának mestere eladja a Karcsán levő részirtokát 6 márka ezüstért a Baksa nembeli Tamás comesnek [37], mégis úgy látszik, hogy teljesen nem váltak meg Karcsától, hiszen egy 1376-ból származó oklevél úgy beszél Karcsáról, mint a hévízi keresztesek mesterének, Sándornak a birtokáról [38]. A felhévízi keresztesek pedig szoros kapcsolatban álltak az esztergomiakkal, az esztergomiak felügyelete alá tartoztak [39].

Feltehetően egy Esztergommal kapcsolatban álló építőműhely építhette tehát a karcsai templom XII. század végi, XIII. század eleji periódusát. Hogy e műhelyre milyen hatással volt a közvetlenül Franciaországból települt és akkor már meglévő Leleszi (Leles) monostor, azt most már nem tudjuk lemérni, mert a leleszi monostor legkorábbi része elpusztult a tatárjáráskor, s még egy darab faragvány sem maradt fenn a XII. századi épületből. Lehet, hogy a karcsai templom faragványainak franciás stílusa a leleszi kőfaragókkal van kapcsolatban.

A bodrogszentesi (Plesány) ref. templom nyugati kapuja kőanyagban és formában is nagyon hasonlít a karcsai templom déli kapujához (lásd 4. és 6. sz. kép). Az építési idő és a hely közelsége miatt feltételezhetjük, hogy ez a templom is a karcsai építők alkotása. E templom építetője, kegyura az a család, mely

a XIII. század elején a Bodroglókész északi részében Szentest, Wékét, Kerektót birtokolta. Első általunk ismert ősről Wethe fia Péter, „de villa Zentes”, aki a szentesi Mindszentelek egyház tizedmentessége tárgyában pereskedik az egri püspökkel [40]. Leszármazottai a Zétényi Makók és a Kiseszenyi Pikék, akik sokáig perlekednek egymással a fent említett birtokokért. Középbirtokos család volt, amelynek anyagi helyzete nagyobb templom építését nem engedte, de kegyúri jogait a karzat építésével is hangsúlyozni akarta.

A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) templomot a Baksa nemzetség építtette. E nemzetség csak 1277-től mutatható ki a Bodroglókészben, és ez időben folytonosan a Bodroglókész közelében szerez birtokokat. A szerdahelyi templom építésekor, a XIII. század második felében még nem játszottak nagy szerepet az ország életében. Politikai szereplésük V. István erdélyi hercegsége idején kezdődik [41]. A XIII. század elején és közepén még nem tellett erejükből, hogy nemzetségi monostort emeljenek. Később — mint az előzőekben már láttuk — megszerzik a leleszi monostor kegyuraságát. A nemzetség egyik ága, a Szerdahelyi család, birtokközpontjában építtett egy kegyúri karzatos, egyenes szentélyzáródású kis templomot, a család lakóházával szemben levő dombon.

Az egyházas helyekről pontos összeírást találunk az 1332—37-ből származó pápai tizedjegyzékekben. 1333—35-ből maradtak fenn a Bodroglókészre vonatkozóan összeírások. Az 1334. évi jegyzékben a Bodroglókész külön esperesi kerületként szerepel, „Archidiaconatus de Zemelen inter fluvios Tyze et Bodrog” néven [42]. A tizedszedők feljegyezték a helységek papjainak a nevét, és azt, hogy mennyi összeget — rendszerint garast — fizetett a kérdéses helység. Területünkön a következő községek nevei szerepelnek az említett években [43]: Agar (Zemplénagárd) — Johannes nevű pappal; Bachka-Bothka (Bacska, Backa) — Paulus és Benedictus nevű papokkal; Bathián (Battyán) — Michael vicearchidiaconus a papja; Beel-Bel (Bély, Biel) — Clemens nevű pappal; Berechen-Kerecschen (Berecki) — Bol-Boly (Boly, Bol') — papja Johannes; Cheyche-Chep (Cséke) — papja Paulus; Ezenet-Esen, Essen, Ezen (ma Pusztaszentmiklósi) — papja Nicolaus; Gerebse-Grebse-Guerepsche (ma Pusztaszentmiklósi Gerebse) — papja Gregorius; Helmechi-Helmech-Helmuch (Királyhelmech, Královsky Clmec) — papja Nicolaus; Kapana-Copogna (Kaponya, Kapona) — papja Johannes; Keremcha (Karcsa) — papja név szerint nem szerepel; Kerestwr (Pusztaszentmiklósi) papja név szerint nem szerepel; Kunesdi-Cusud-Kuestd-Kuuestd (Nagy- és Kiskövesd, Malý és Velký Kamenec) — papja Demetrius; Rosuad (Rozvágy) — papja Dominicus; Salmon-Solomos-Salomon-Salomio-(Salamon) — papja Benedictus vicarius; Zemaria-Samariah Sancta Maria (Szentmária) — papja Nicolaus; Semyan-(Semjén) — papja Nicolaus; Zolnik-Song (Szolnocska, Solnička) — papja Nicolaus és Dionisius; Torkan Maior-Tarkan (Nagytrákány, Velký Trakan) — papja Petrus, a templom védőszentje Szűz Mária; Kustarkan (Kistárkány, Málly Trakan) — papja név szerint nem szerepel; Weyche-Weyka-(Véke) — papja Dionisius; Woyda-Woyua-Wayda (Vajdácska) — papja Paulus; Wylak (Kisújlak) papja név szerint nem szerepel; Zamathov, Zumutur-Somotor (Szomotor, Somotor) papja Bartha; Geg, Zeg — (Bodrogszeg) papja Thomas; Zechses-Zentus (Bodrogszentmiklósi, Plesány) — papja Nicolaus; Zeredey-Zeredahel (Bodrogszerdahely, Streda nad Bodrogom) — egy évben két papját is említik, Andreast és Johannest; Zigwer (Szinyér, Sviniča) — papját név szerint nem említik; A szabolcsi

esperesi kerületben említik Kelezen-Kelezneu-Keleznew (Kenézlő)-t, papja Nicolaus és Zulkud-Zulgung-Zalkoch (Zalkod), papja Dominicus.

A befizetett összeg sok esetben még ugyanabban az évben sem egyforma, több községnél pedig egyáltalán nincs feltüntetve. Táblázaton mutatjuk be, hogy három egymásután következő évben mennyi pápai tizedet fizettek a bodrogi községek:

Név	Összeg:	1333	1334. I. 1	1334. II	1335
Agar		VIII.	V.	III.	X.
Backa		X.	VI.	II.	XII.
Bathian		XII.	—	VII.	X.
Bel		XII.	VI.	V.	XII.
Berechen		V.	—	—	III.
Bol		X.	VI.	—	VI.
Cheyche		IX.	—	—	—
Ezen		V.	V.	III.	VI.
Gerebse		III.	II.	—	—
Helmech		X.	VI.	VI.	XII.
Kapana		III.	—	—	III.
Keremcha		—	VIII.	—	III.
Kerestwr		—	VI.	—	X.
Rosvad		—	III.	III.	VII.
Solomon	XXIII.		III.	XII.	VIII.
Sancta Maria	III.		III.	V.	—
Semyan	VII.		III.	V.	IX.
Zolnik	—		III.	—	V.
Torkan Maior	—		III.	—	V.
Kustarkan	—		—	—	VII.
Weyche	—		III.	III.	II.
Woyda	XV.		VI.	III.	XII.
Zentus	XII.		—	IX.	VI.
Zeredahel	X.		VI.	VI.	XXIII.
Zumutur	III.		—	III.	—
Kelezneu	III.		—	—	III.
Zulkud	III.		II.	III.	

A pápai tizedjegyzék alapján azonban a községekről nem túlságosan sok következtetést vonhatunk le. Ma még nagyon keveset tudunk a pápai tizedgazdálkodásról. Nem tükrözi a jegyzékben feltüntetett összeg (esetünkben garas) sem a mezőgazdasági termelés értékét, sem a falu lakosságának számát [44].

A perselypénzekből, a kegyúr adományaiból, az egyházra hagyományozott örökségekből, más adományokból tevődött össze, s így az évi termés gazdagsága, változása sem magyarázza, hogy évenként változik az összeg száma [45]. A meglévő egyházas helyek, illetve plébániák számát, a papok nevét, a tizedszedők évenkénti útvonalát, esetenként a templom védőszentjét tudhatjuk meg a fennmaradt jegyzékekből. A Bodroghöz esetében, mely külön esperesi kerület volt, arról is értesülünk, hogy 1333-ban a Batyáni plébános, Michael nevű pap volt a kerület esperese.

Ha a felsorolt 31 községet térképre vetítjük, az a kép rajzolódik ki elénk, hogy az egyházas helyek a Bodroghöz északi részén, Lelesz környékén sűrűsödnek. A nyugati részen, az ún. Szigetközön két egyházas helyet tüntet fel az összeírás: Kenézlőt és Zalkodot. Egy 1290-ből származó oklevél szerint Csenke (ma már elpusztult falu, Zalkod és Viss között feküdt) egyházilag a zalkodi Mindenszentek plébániához tartozott. A zalkodi templom tehát Mindenszentek tiszteletére volt szentelve. 1274-ben Vissnek Péter nevű papját említi egy oklevél [46]. 1343-ból is van Vissről templomra utaló adat. A Csicseriek osztozkodásánál úgy egyeznek meg az osztozkodó felek, hogy a „capelle in honore Beate Virginis” kegyurasága közös marad [47]. Viss neve nem szerepel a tizedjegyzékben. Vagy valamely ok miatt ide nem mentek a tizedszedők, vagy — s ez a legvalószínűbb, erre mutat az ecclesia helyett itt szereplő capella kifejezés — nem volt önálló plébánia, hanem vagy Zalkodnak, vagy Kenézlőnek a filiája volt a Szent Szűz kápolna.

A karosi templomra 1429-ből van adatunk, mely szerint Lascoi János fia Antal, az egri egyházmegyei Karos község Mindenszentek plébániájának portionariusza engedélyt kér pappá szentelésre [48]. Lehetséges, hogy ez a templom is megvolt már az összeírás idején, hiszen a községnek — bár erről írásos adataink nincsenek — ekkor már állnia kellett. A mellette levő Eperjesszőg nevű tanyán honfoglaláskori temetőt tártak fel, s a mostani templomdombon is van egy feltáratlan XI. századi temető. Mindez arra mutat, hogy a község igen korán lakott terület volt.

Ugyancsak az oklevelekből értesülhetünk arról, hogy Cigándnak is volt temploma a középkorban. 1413-ban „Egyházaszigáni Balázs” neve szerepel egy oklevélben, akinek neve megőrizte számunkra azt, hogy Cigánd község 1413-ban egyházas hely volt [49]. A mai cigándi református templom a XV. században épült. 1793-ban és 1836-ban átalakították [50]. Az átalakítás során a templom tengelyére merőlegesen építették a mai hajót, s így a keletelt, a nyolcszög három oldalával záruló gótikus szentély a mai hajó keleti oldalából kilóg (16. sz. kép). 1964-ben, tatarozásakor egy elfalazott gótikus ajtót találtak a gótikus szentély déli oldalán.

A mai formájában XIX. századi tiszakarádi templom is a XV. században épült [51].

Ugyancsak középkori eredetű a zétényi (Zatin) templom. A XIV. század végén épült, a XVI. század közepe táján beboltozták. 1877-ben és 1937-ben megújították [52]. A templom egyhajós, sokszögű szentélye van, a nyugati oldalon zömök gótikus támpilléres tornya emelkedik (17. sz. kép).

A pápai tizedjegyzékben szereplő egyházas helyek templomai közül néhány átalakított formában ma is fennáll. Így a bacskai (Bačka) templom ere-

detileg gótikus, s ezt a XVIII. században átalakították. Fő falai a XV. század közepén épültek. Szentélye sokszög záródású, csillagboltozatos, mely konzolokra támaszkodik. A zárókövön és az egyik konzolon a Guth-Keled nemzetségbeli Báthory család címereit láthatjuk [53]. Kegyura az építés idején valamelyik Báthory lehetett. 1470-ből ismerjük az egri vikárius egy rendeletét, mely a bacskai egyház temetőjébe való temetkezésre ad utasítást [54].

A királyhelmei (Královsky Clmec) róm. kat. templom mai átalakított formájában is azt mutatja, hogy eredetileg gótikus volt. A szentély és a főfalak a XIV. század közepén épültek, a szentély boltozata is akkor készült. A XVIII. század közepén átépítették, a hajó barokk boltozatot kapott, a tornyon is barokk toronysisak van. 1946-ban megújították a templomot [55] (18. sz. kép).

A zemplénagárdi görög katolikus templom is gótikus eredetű. Egyhajós, szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, támpilléres. Tornya a homlokzat előtt áll (19. sz. kép). 1778-ban a görög katolikusok számára átalakították [56].

A Bodrog jobb partján fekvő Olaszliszka temploma is középkori eredetű. Az Árpád korban királyi birtok volt, 1248-ban IV. Béla a szepesi káptalannak adományozta [57]. 1416-ban Mátyástól vásártartási jogot nyert és városi rangra emelkedett [58]. Temploma Petrus nevű papjával szerepel a pápai tizedjegyzékben. Mai r. k. temploma a XIV. században épült. Messziről szembetűnik rajta zömök, magas, armírozott tornya, melyet gótikus támpillérek támasztanak, s rajta csúcsíves ajtót és ablakokat láthatunk. A tornyon fönt körbefutó erkély van, melynek konzoljai gótikusak. A torony felső szintje múlt századi romantikus, toronysisak nélküli. (20. sz. kép.). Csúcsíves kapuja feletti táblán körzös címer látható, a következő felirattal: „Factum per Danielem Stenczel Eperjesense A. D. 1634.” [60]. Feltehetően a templom renoválására vonatkozik, ui. Básta császári vezér, amikor Petz János seregének leverésére Tokaj ellen vonult, kirabolta Olaszliszkát és a templomot is lerombolta [61]. A templom szentélye gótikus, a nyolcszög három oldalával záródik.

Szóljunk végül néhány szót a szintén a Bodrog jobb partján, a Bodrogközön kívül fekvő Bodrogkeresztúr r. k. templomáról, hogy a fentebb felsorolt átépített gótikus templomokhoz analógiát szolgáltatassunk. Bodrogkeresztúr egyházát a pápai tizedjegyzék is említi. A mai templom egy dombon emelkedik. Egyhajós, keletelt (21. sz. kép). A hajó nyújtott négyszögű teréhez a hajónál jóval keskenyebb szentély csatlakozik, mely a nyolcszög három oldalával záródik. A szentélyt keresztboltozat fedi, a bordák későgót tagozásúak [62]. A hajó gazdag boltozása a későgót építészetre jellemző hálóboltozat (22. sz. kép). A hajó és a szentély kívül támpilléres. A déli oldal támpillérei között magas arányú mérnöves, csúcsíves ablakok szolgálatják a világítást. A déli bejárat felett 1481-es évszám pontosan mutatja az építési időt. A templom építését 1520-ban fejezték be, egy régi anyakönyvi feljegyzés szerint [63].

A XV. századból találunk néhány okleveles említést területünk templomaira vonatkozóan. 1433-ban búcsút engedélyeznek az egri egyházmegyei Kistharkányi és Gerepei plébánia templom látogatóinak [64]. Ez utóbbi templom a községgel együtt elpusztult. Az ugyancsak elpusztult, de a pápai tizedjegyzékben említett Keresztúri (Pusztakeresztúr) templom helyét a „Szentegyháza homoka”

nevű dülönév a mai napig fenntartotta kis Gérestől (Velky Hores) északra. 1864-ben sok szép faragott követ és téglát vittek innen el a kisériesiek [65].

1498-ban az egri püspöki helynök helyettese több egri egyházmegyei plébánost megint kiközösítés terhe alatti intéssel, köztük az Agárdi és a Bacskai plébánost [66]. Néhány adat még a pápai tizedjegyzékben szereplő templomokra: 1423-ban Véke a szentesi plébániához tartozott. 1578-ban Wekey Ferenc lefoglalta a templomot a reformátusok számára. 1750-ben ismét visszakerül a katolikusokhoz [67].

1420-ban a kaponyai Kaponyások egy hatalmaskodásánál a Szent Miklós templomot említik Kaponya községben. A helyi hagyomány szerint a régi templom alapját a Deli homokdomb földje rejtje [68].

A reformáció idején a terület középkori katolikus templomainak nagy részét elfoglalták az új hit követői. 1629—45-ben Miskolczi Csulyak István zempléni református esperes egyházlátogatási jegyzőkönyveiből fennmaradt néhány adat az általa végiglátogatott templomok akkori állapotáról. Az 1629-es évből a következő templomokról találunk feljegyzéseket [69]:

Kenézlő: „Az templomnak egy részecskéje zszindelyezetlen és palatlan.”

Zalkod: „Az templom három helyen csepeg.”

Karcsa: „Az templom szép faragott kövekből építettett, igen szép kívül, de belül nincsen padlása.”

Szentes: „Az templom a torony mellett igen meghasadott. A cinterem romladozott.”

Boly: „A templom fél részében zszindelyekkel van borítva, a másik fele tele van hasadással.”

Helme: „Az templomot újonnan héjazták harmadévi.”

Tárkány: „A templomon pléh nincsen. ... Zárja nincsen.”

Agárd: „Az templomnak padlása nincsen, zárja is nincsen.”

Nagyrosvágy: „Az templom héjazatjának némely részét aratáskor az szél felszaskasztotta.”

1632., 1639. és 1645-ben a következő templomokat vizsgálta meg a Bodrogközben Miskolczi Csulyak István [70]:

Eorsi: „Az templom csorog és épen meg kellene zszindelyezni.”

Karcsa: „Az templom héjazatja hitvány, meg kellene újítani.”

Szentes: „Az templom mennykő ütése miatt az toronyhoz közel meghasadott...”

Karcsa: „Az templomot meg akarják zszindelyezni, immár a zszindelyt megvöttek.”

Olaszi: „Az faragott kőből csinált templomnak és toronynak kövei közül sok meglódult.” Ez a mai katolikus templomra vonatkozik.

Az ellenreformáció idején a reformátusok által elfoglalt templomokat próbálták visszaszerezni a katolikusok. 1700-ban Telekesy István egri püspök a primás kérésére összeírattja, hogy Zemplén megyében mennyi templom van a katolikusok és mennyi a reformátusok kezén. A jegyzék feltünteti, hogy a templom kőből vagy fából épült e. Mivel a nagy templomátépítési korszak csak az 1700-as évek elején és közepén kezdődik, ezért a jegyzékben feltüntetett kőből épült

templomokról méltán gondolhatjuk, hogy ezek a megmaradt középkori templomok. A Bodrogtőzben a jegyzék a következő templomokról beszél:[71]

Szerdahely lapideam calvinis.
 Alsó Bereczki lapideam calvinis.
 Nagykövesd lapideam calvinistarum.
 Helmec lapideam catholicum.
 Agárd lapideam calvinis.
 Rad lapideam calvinis.
 Zotin lapideam catholicorum.
 Boly lapideam calvinistarum.
 Perbenyik lapideam desolatam calvinistarum.
 Bacska lapideam calvinus,
 Nagy Tárkány lapideam calvinus.
 Botyány lapideam catholicorum.
 Oppidum Lelesz ecclesia lapidea catholicorum.
 Oppidum Liszka lapideum catholicorum.
 Olaszi lapideam catholicorum.
 Oppidum Keresztúr lapidea primata catholicorum.”

A fentiekben felsorolt, a pápai tizedjegyzékből és az oklevelekből ismert 40 középkori templomból ma 14 középkori, vagy középkori részlettel bíró templomot ismerünk a területen. Ebből románkori 6 db: Karcsa, Bodrogszentés (Plesány), Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom), Boly (Bol'), Borsi (Borsa), Bodrogolaszi. Gótikus vagy gótikus részlettel bíró 8 db: Lelesz (Leles), Bacska (Bačka), Királyhalmec (Královsky Chlmec), Zétény (Zatin), Zemplénagárd, Cigánd, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr.

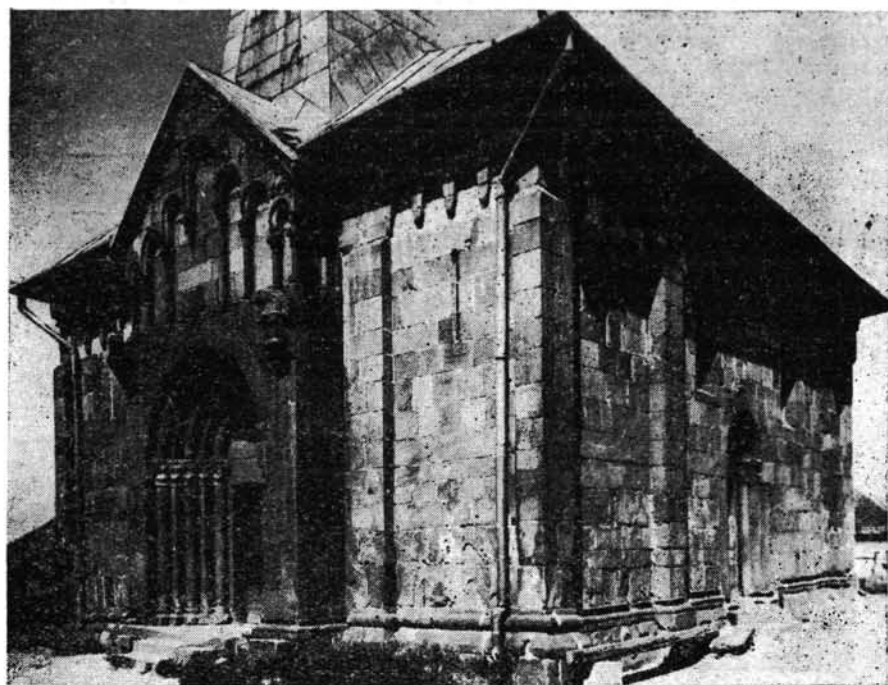
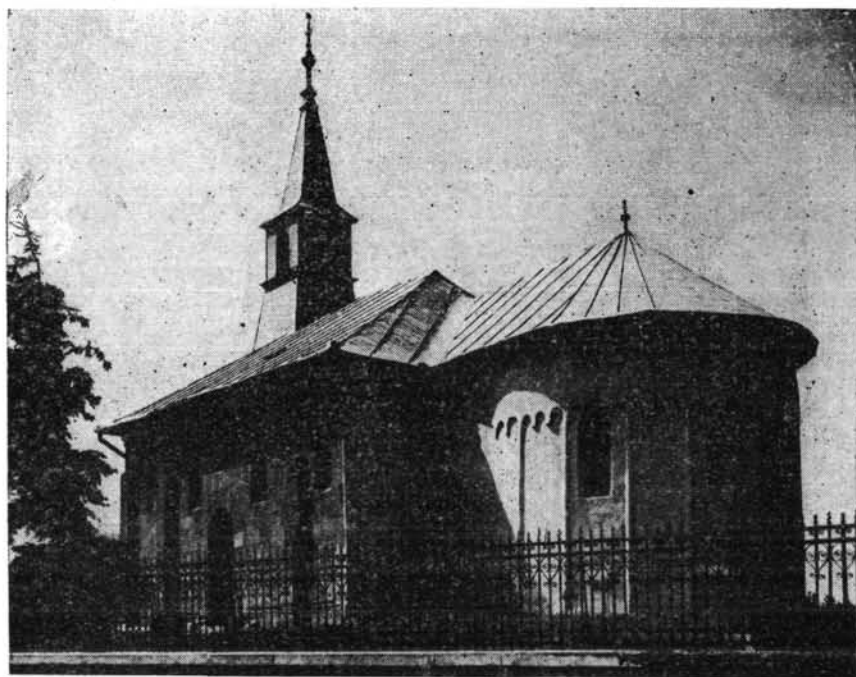
A többi középkori templom vagy teljesen elpusztult, vagy a nagy barokk építkezésnél teljesen átalakították.

Valter Ilona

J E G Y Z E T E K

- [1] Zichy okmánytár IX. 515.
 [2] Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 25.
 [3] Molnár Vera: A karcsai templom. 1965. (kézirat) 2.
 [4] Molnár Vera: i. m. 5.
 [5] Molnár Vera: i. m. 6—7.
 [6] Molnár Vera által felállított építési periodizáció nem tűnik teljes mértékben elfogadhatónak. A hajó mai falai mellett talált alapozási gödrök, melyek közvetlenül a mai hajófal mellett vannak, nem bizonyítják egy XII. század eleji templom meglétét. A templom most folyó helyreállítási munkáinak befejezése után remélhető a templom építéstörténetének részletes feldolgozása. Addig nem vagyunk hivatottak arra, hogy az ásatási dokumentáció ismerete nélkül a kérdést eldöntsük.
 [7] Fejér: Codex diplomatikus... Bp. 1823—35. VII. 5. 127.
 [8] Fejér im. IV. 1. 104—114.
 [9] V. Mencl: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha — Prešov. 1937. 323.
 [10] Prešovi (Eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke. 816.
 [11] Zichy okmt. IX. 124—125.
 [12] Mályusz Elemér: Zsigmondkori okmt. Bp. 1956. I. 833.
 [13] Gróf Sztáray Család okmt. Bp. 1887—89. II. 277—278.
 [14] Mencl: im. 348—49.
 [15] Mencl: im. 349.
 [16] Prešovi (Eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke. 1030.
 [17] Anjoukori okmt. Bp. 1884. II. 396.
 [18] Anjoukori okmt. VII. 16. Zichy II. 637—645.
 [19] Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Múvtört. Ért. 1957. 245.
 [20] Fejér: VII. 5. 204—213; III. 1. 155.
 [21] Oszvald F.: im. 245.
 [22] Oszvald F.: 232.
 [23] Oszvald F.: im. 246.
 [24] Anjoukori okmt. II. 452—454.
 [25] Prešovi (eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke 534.
 [26] Soós Elemér: Adatok a leleszi prépostság történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (AZT) 1898. 119.
 [27] Prešovi (eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke 534.
 [28] Soós E.: im. 119.
 [29] Soós E.: im. 119.
 [30] OMF. Tervtár 5327.
 [31] Soós E.: im. 119.
 [32] Mencl.: im. 348.
 [33] Ez a kiváltságlevél 1272-es átiratban maradt fenn, mely az eredeti, 1201-es szöveget közli, ahol „hospites de Potok, apud Ecclesiam S. Nicolai” szerepel. Az 1272-es átirat „cives et hospites nostri de villa Olaszi, prope Potok” alatt az olaszi vendégnepek értendők, így az említett Szt. Miklós templom csakis az olaszi r. k. templom lehet. — Fejér. V. 1.
 [34] Entz Géza: Nyugati karzatok románkori építészetünkben. Múvtört. Ért. 1959. 134—135.
 [35] Entz G.: im. 134.
 [36] Entz G.: im. 137—138.
 [37] Fejér: V. 3. 132.
 [38] Géresi K.: A nagykárolyi Károlyi gróf Károlyi család oklevelei. Bp. 1882. I. 352—353.
 [39] Kubinyi A.: Budafelhívz topográfiája és gazdálkodási fejlődése. Tanulmányok Budapest múltjából 16. 1965. 89.
 [40] Zichy okmt. IX. 125.
 [41] Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900—1904. I. 159.

- [42] Monumenta Vaticana Hungariae Rationes Collectorum... Bp. 1837. I. 1. 331—332.
[43] A helységekre vonatkozó adatok a következő helyekről származnak: Mon. Vat. I. 1. 257.; 323—324., 245., 331—332., 359.
[44] Fügedi Erik: Györffy Gy.: Magyarország tört. földrajza. I. Ismertetés. Agrártört. Szemle. 1964. 572.
[45] Dr. Fügedi Erik szíves szóbeli közlése.
[46] Zichy okmt. I. 38.
[47] Anjoukori IV. 330.
[48] Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. V. Márton pápa (1417—1431) I. 1124.
[49] Leleszi elenchusok I. 24. E. 19.
[50] Genthon: Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1961. I. 49.
[51] Genthon: im. 298.
[52] Prešovi (eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke. 1286.
[53] Prešovi (eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke. 11.
[54] Lojda J.: Adatok a bottyáni parochia filiáinak történetéhez. AZT. 1896. 278—279.
[55] Prešovi (eperjesi) Múemléki Hivatal jegyzéke. 476.
[56] OMF. Távlati terv — Borsod-Abaúj-Zemplén m. Zemplénagárd, gör. kat. templom.
[57] Fejér IV. 2. 20—22.
[58] Mon. Vat. I. 340.
[59] Mosolygó: Tokaj és vidéke. Bp. 1930. 161.
[60] Genthon: im. 224.
[61] Mosolygó: im. 61.
[62] Csányi-Lux: A bodrogkeresztúri róm. kat. plébánia templom. Technika. 1943. 24—25.
[63] Mosolygó: im. 164—165.
[64] Lukcsics: im. II. 163—164.
[65] Pesty: Helységnévtár. 62. 337.
[66] Zichy XI. 511.
[67] Szepessy Ede: Adatok a vékei r. k. templom történetéhez. AZT. 1889. 199—200.
[68] Lojda J.: Adatok a bottyáni parókia filiáinak történetéhez. II. Kaponya. AZT. 1896. 314.
[69] Zoványi Jenő: Miskolczi Csulyák István zempléni ref. esperes (1629—1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei. 1629. évi egyházlátogatás. Tört. Tár. VII. 1906.
[70] Zoványi: im. Tört. Tár. 1906. 272—399.
[71] Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. Eger 1907. IV. 217.

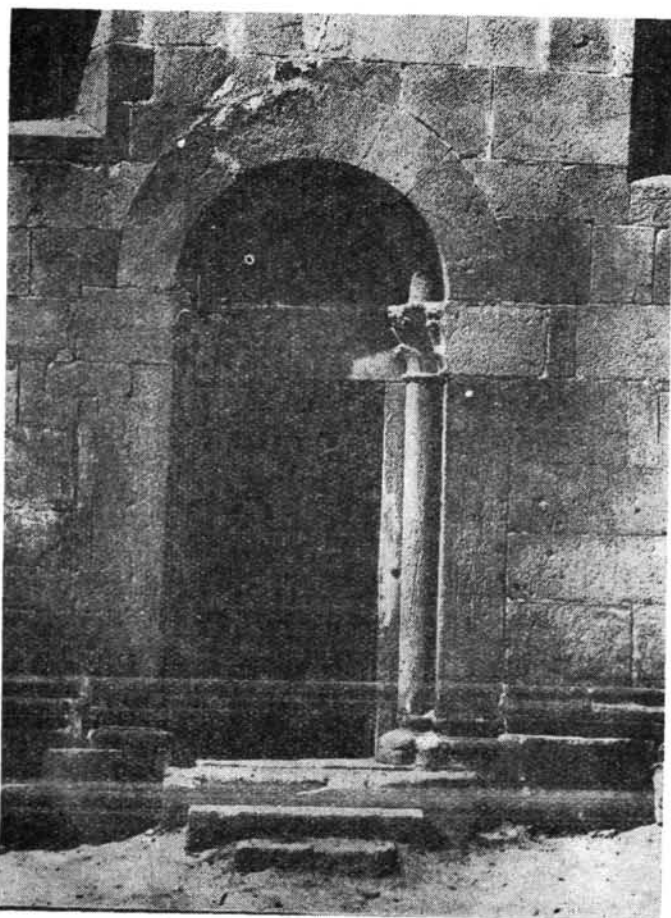

← 1. kép. A karcsai templom szentélye és déli oldala.

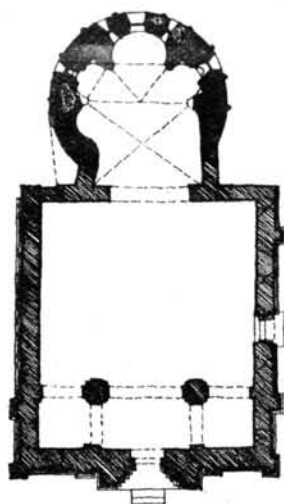
3. kép. A karcsai templom nyugati kapuja.

← 2. kép. A karcsai templom nyugati és déli oldala.

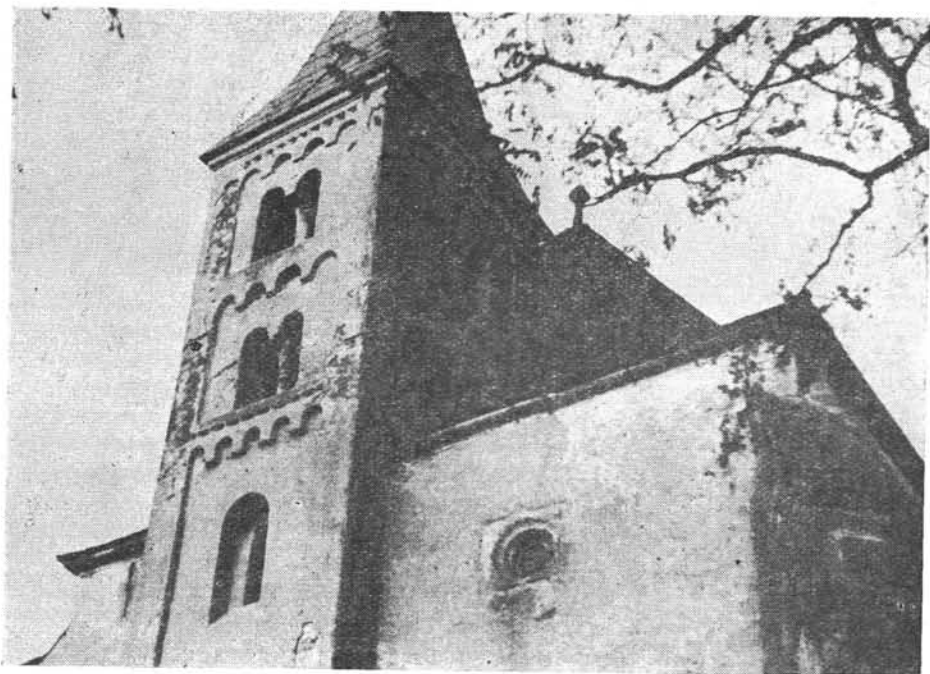

4. kép. A karcsai templom déli kapuja.

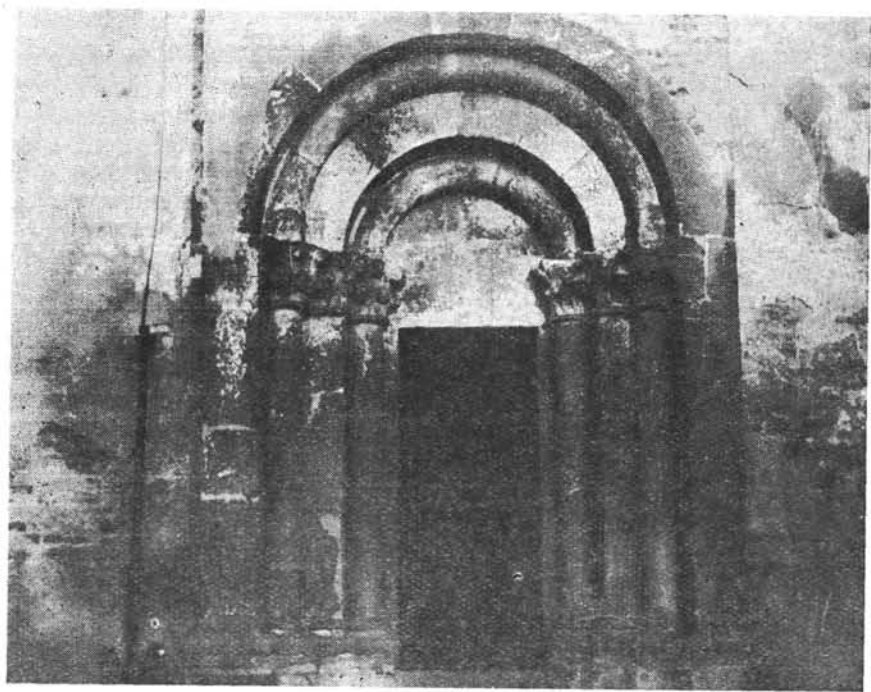
1. rajz. A karcsai ref. templom.

0 5 10m

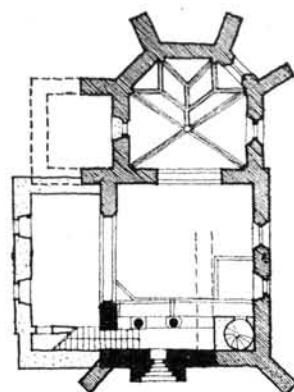
5. kép. A bodrogszentesi (Plesány) templom tornya délnyugatról.

6. kép. A bodrogszentesi (Plesány) templom nyugati kapuja.

7. kép. A bodrogszentesi
(Plesány) templom
déli oldala.

0 5 10 m

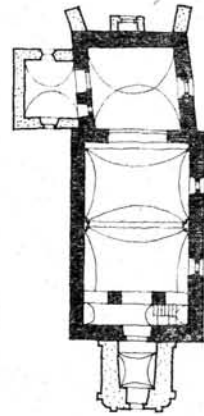
■ XIII SZ
 ■ KÉSŐGÓTIKA
 □ 1907

2. rajz. A bodrogszentesi
ref. (Plesány) templom)

8. kép. A bodrogszentesi (Plesány)
templom déli gótikus kapuja.

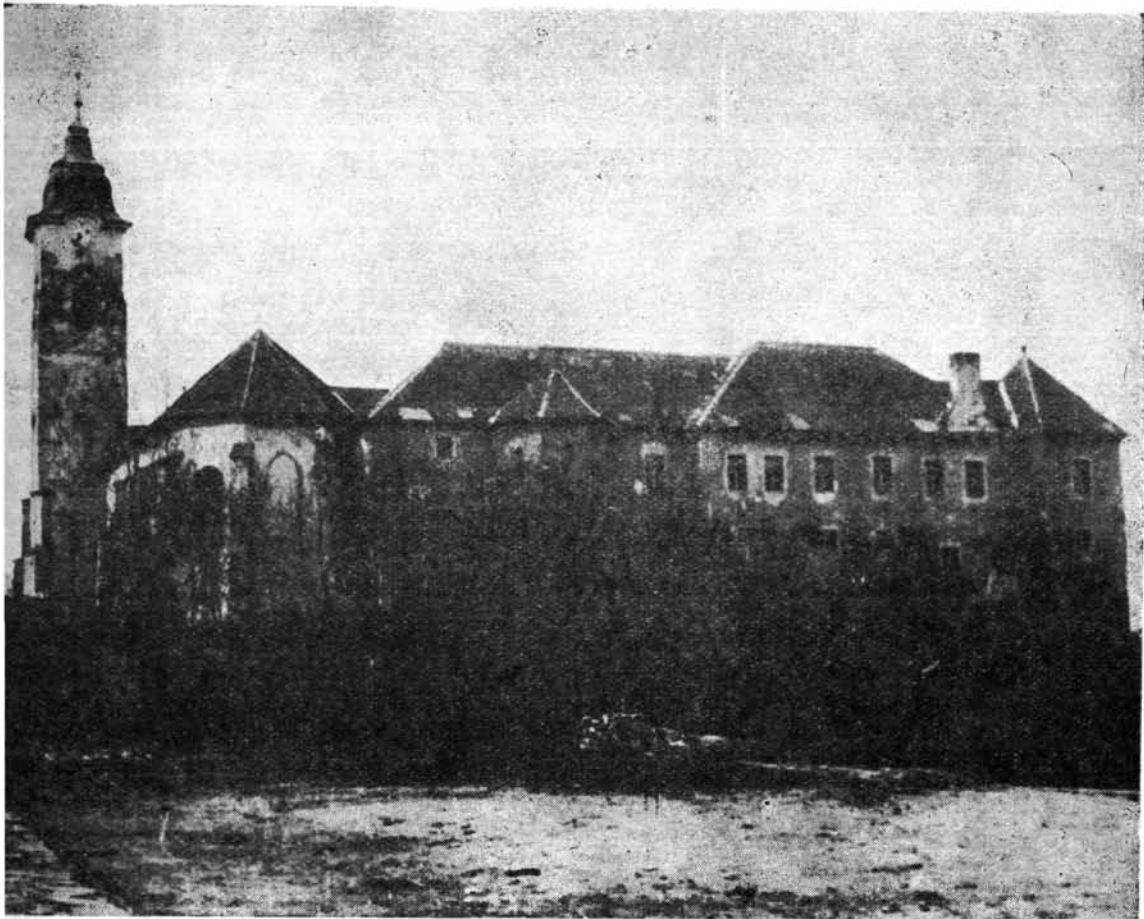
9. kép. A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) templom déli kapuja.

3. rajz. A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) r. k. templom.

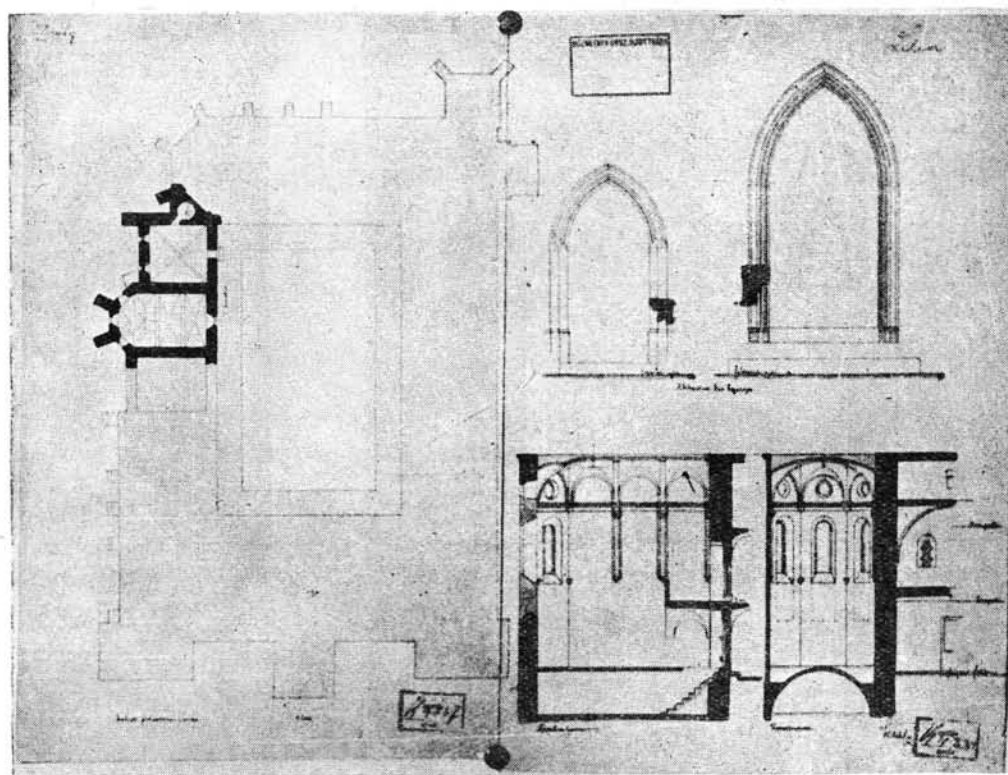

XIII SZ.
 BAROKK

10. kép. A leleszi (Leles) monostor és templom keleti oldala.

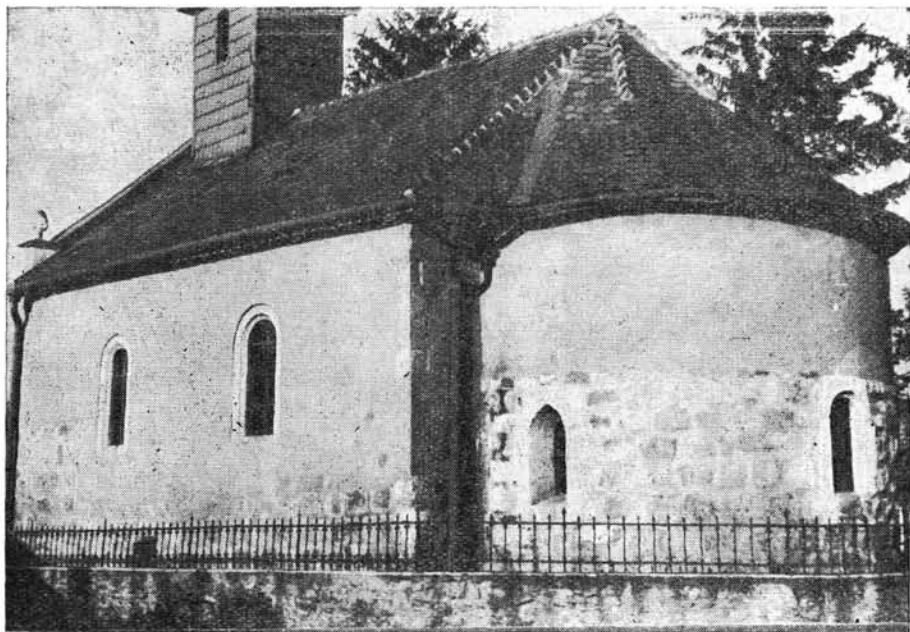
11. kép. Rajz a leleszi
(Leles) monostor
északi oldaláról.

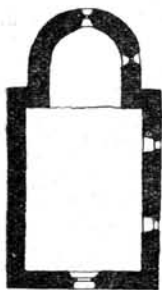
12. kép. Sztehló Ottó terve a leleszi kápolna átalakítására.

13. kép. A bol'yi (Bol') templom szentélye és déli oldala.

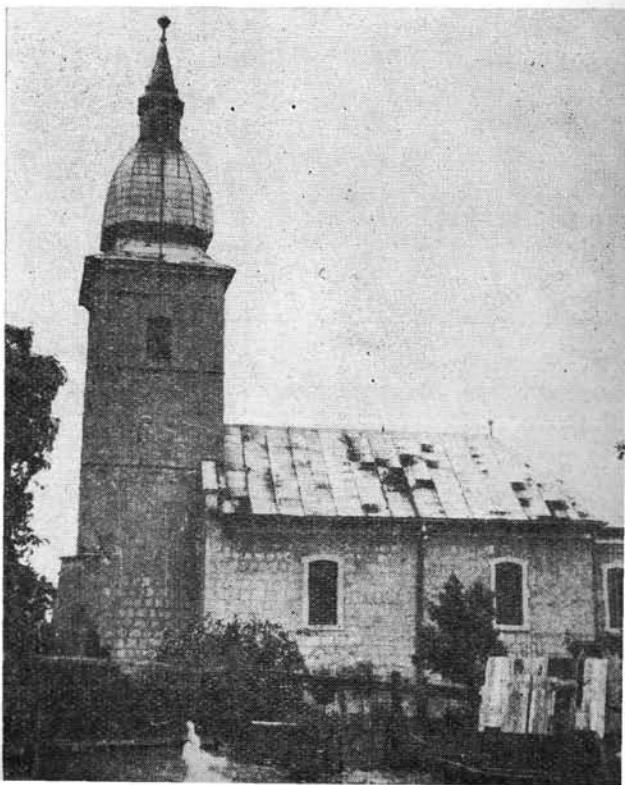

14. kép. A borsi (Borsa) templom szentélye és déli oldala.

4. kép. A borsi (Borsa) ref. templom.

15. kép. A bodrogolaszi templom déli oldala.

16. kép. A cigándi templom gótikus szentélye a későbbi hajóban.

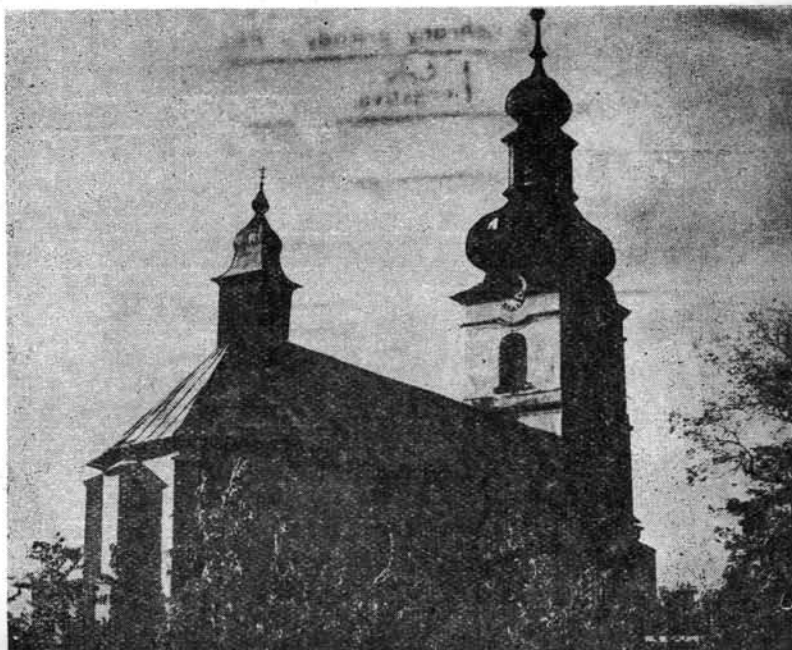

17. kép. A zétényi (Zatin) templom gótikus tornya.

18. kép. A királyhalmeci
(Kralovsy Chlmec)
templom északi
oldala.

19. kép. A zemplénagárdi
gör. kat. templom
északi oldala.

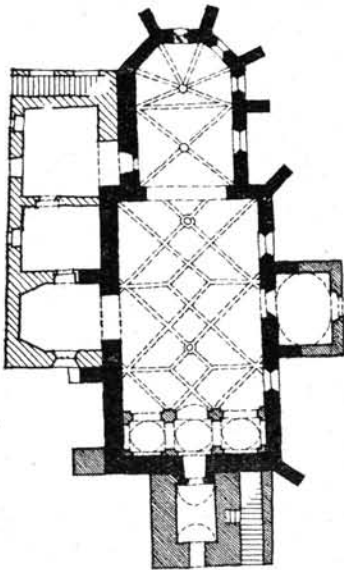
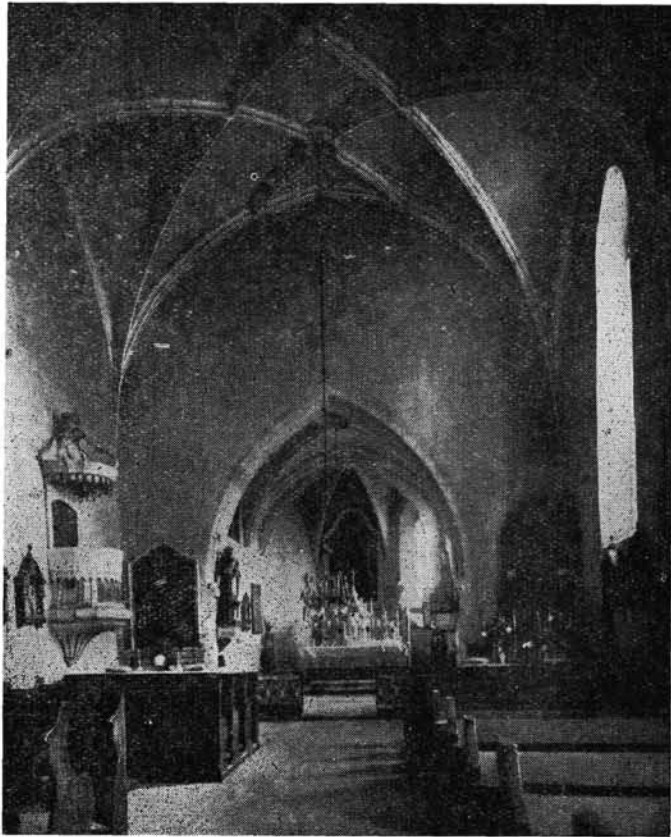

20. kép. Az olaszliszkai
templom tornya.

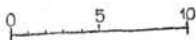

21. kép. A bodrogkeresz-
túri r. k. templom szen-
télye és déli oldala.

22. kép. A bodrogkeresztúri r. k. templom szentélye és hajójának részlete.

5. rajz. A bodrogkeresztúri r. k. templom.

EGY ISMERETLEN MAGYAR VÁR — SZÁDVÁR

A turisták ezreitől látogatott aggteleki cseppkőbarlangtól tízegynéhány kilométerre, a Bódva-völgyi Szögliget község szomszédságában, a szlovák határ mellett, meredek sziklahegyen állnak az ország egyik legnagyobb, mégis talán legkevésbé ismert várának, Szádvárnak romjai. Művészettörténeti és műemléki szakirodalmunkban is alig említik [1]. Nem csoda, hiszen lerombolása óta, 280 év alatt romjait bozót és erdő nőtte be és rejtette el. 1960 körül irtotta ki az erdészet a romokat takaró növényzetet, és csak ekkor váltak ismét láthatóvá a hatalmas vár köröskörül néhol 10 m magasan álló falai, bástyái [2].

Szádvár nem játszott kiemelkedő szerepet történelmünkben. Néhány megszállása és ostroma nem hozott fordulatot az ország sorsában. De fennállása alatt Árpád-házi és Anjou királyainak, majd fontos szerepű családok birtoka volt és így sorsa gyakran kapcsolódott történelmünk jelentős eseményeihez. Története, akárcsak építészeti kialakulása egykorú várainkéval sokban hasonló, de sokban egyéni, sőt egyedülálló. A levéltárakban fellelhető, viszonylag gazdag, nagyrészt ismeretlen és kiadatlan írásos és rajzos forrásanyag ismeretése és közreadása ezért sok adattal bővítheti a magyar várainkkal kapcsolatos ismereteinket, egyben előkészítheti és talán elősegítheti a rohamosan pusztuló romok mielőbbi régészeti feltárását és teljes megismerését, majd műemléki megóvását.

Szádvár is egyike a tatárjárás után, az 1250-es években, IV. Béla rendelkezésére épült kővárainknak. Hadászati szerepe a felső Bódva-völgy és az innen a Torna-patak, majd a Sajó völgyébe, Rozsnyóra és a bányavidékre vezető út ellenőrzésében állt. A vár a királyi tulajdonban állott tornai erdőispánság, a későbbi Torna vármegye területén épült, amelynek központja Szádvártól mintegy 10 km-re a görgői királyi udvarház volt [3]. A XIII. sz. 2. felében Szádvár alig 15 km-es körzetében több jelentős vár épült, köztük Szendrő, Torna és Krasznahorka, amelyekkel a következő évszázadokban közös birtokosok révén is sokszor szoros kapcsolatba került. Ezekkel azonban sem alaprajza, sem felépítése nem mutatott rokonságot, hadászati szerepe és sorsa is erősen eltért azokétól.

Szádvár első említése 1268-ból V. István oklevelében maradt ránk: 1264-ben az ifjabb király Zard nevű várát apjával vívott háborúskodása idején Bács, Tekus fivére, István ellenfeleinek kezére játszotta [4]. A XIII. sz. utolsó évtizedeiben Tekus leszármazottai vehették birtokukba, akik IV. Lászlóval, majd III. Andrással Jenő váráért cserélték fel tornai birtokaival együtt Szádvárt, amely a XIV. sz. folyamán királyi vár maradt [5]. Első várnagyát, Péter ispánt, 1324-ben I. Károly oklevele említi [6]. Egyes források szerint az 1330-as évek-

ben az Anjouk kedvelt hívei, a nádori méltóságot viselő Drugethek birtokában volt a vár, de valószínűbb, hogy ezeknek mint tornai ispánoknak, comeseknek állt joghatósága alatt [7]. 1336-ban Drugeth Willermus nádor a király rendelkezésére visszaadta az esztergomi érseket megillető, de néhány évig jogtalanul Szádvár javára szedett tornai tizedeket [8]. Oklevele királyi várnak nevezi Zardot. 1335-ben Polyánky Pongrác fia, Bertalan mester a zardi várnagy, akit 1338-ban mint Willermus helyettesét és „az ő Zaardi várnagyát” említenek [9]. 1339-től Lengyel Péter helyettes várnagy, 1360-ból Zobonya fia János mester, I. Lajos király várnagyának neve maradt fenn [10]. 1406-ban a Tekustól leszámazott, környékbeli családok sérelmezik, hogy Zsigmond elvette tőlük IV. László és III. András okleveleit Szádvár cseréjéről, és tiltakoznak a vár eladományozása ellen [11]. A király ennek ellenére 1410 körül Szádvárt birtokaival a Pelsőci Bebekeknek adományozza, akik a XIII. sz. közepétől számos szomszédos vár és község birtokosai. A család tagjai a legmagasabb méltóságokat viselték a XIV. században, 1400 körül Durazzoi László pártjára álltak, majd ismét Zsigmond hívei lettek. Szádvár birtokán többen osztoztak, köztük Imre vajda fia, László és Detre nádor fia, Miklós [12]. Utánuk László fia, Imre erdélyi vajda és Pelsőci István tulajdonába kerül a vár és uradalma, és tőlük özvegyeik, illetve Imre gyermekei öröklők [13]. A huszita mozgalmak idején 1451-ben Talafusz János pusztítja Szádvár birtokait, majd Komorovsky Péter a várat is elfoglalja, és csak az 1454 karácsonyán kötött egyezség nyomán adja vissza [14]. Utóljára Talafusz Perényi Jánossal szövetségben pusztítja Szádvár birtokait, ami ellen Bebek Imre özvegye, Pálóczi Veronika és fia, Pál tiltakozik [15]. A következő években már az ő és Pelsőci Istvánné zardi várnagyainak önkényeskedéseiről értesülünk [16]. 1470-től Imre lányának, Orsolyának a férje, Zápolya Imre, a későbbi nádor, majd fivére, István tárnokmester Szádvár és a szomszédos Szendrő, Torna és Krasznahorka ura [17]. 1478-ban oklevele említi zardi várnagyukat, Roskoványi Tamást, 1511 és 1523 között pedig Kapy Miklós viseli ezt a tiszteletet [18]. Szádvár birtokai ekkor Szögliget, Szőlősárdó, Bódvaszilás, Hidvégárdó, Vendégi, Szentandráskovácsi, Almás és Körtvélyes [19].

A mohácsi csata után János király, Zápolya István fia, Szádvárt és a szomszédos Torna várát fő hívének és kancellárjának, Verbőczy Istvánnak, az ország egyik legnagyobb földesurának adományozza [20]. Ő azonban nem sokáig tartja ezeket birtokában, mert 1527-ben várnagya, Trinnay Lengyel Gergely árulással Bebek Ferenc kezére játssza Szádvárt, aki azután Ferdinánd híveként Szendrő, Torna és Krasznahorka várait is elfoglalja [21]. 1528 elején még a tornai vár János-párti kapitánya felszólítja a szádvári őrséget, hogy adják meg a várat, mert János király Patak és Újhely elfoglalása után Kassa ellen vonul, és onnan Szádvár ostromára indul [22]. Jánost azonban Ferdinánd seregei kiszorítják az országból, és már a lengyelországi Tarnoban állítja ki 1528 nyarán újabb adománylevelét, amellyel Szádvárt kincstárnokának, Tornallyai Jakabnak juttatja, miután Werbőczy ennek javára lemondott róla [23]. Bebek ezzel mit sem törődve szilárdan birtokában tartja a várat, és gyakran tartózkodik is itt, amiről a következő években számos Szádvárban kelt levele tanúskodik [24]. Több szomszédos falut is elfoglal, és ezeket a váruradalomhoz csatolva jobbágylakosságukat súlyos szolgáltatásokra kötelezi [25]. Az 1530-as években Bebek elpártol Ferdinándtól, és János király híve lesz, akitől jutalmul adománylevelet kap Szádvárra,

továbbá Szendrőre és Krasznahorkára. Ezek birtokában a jászói konvent a király 1538-ban Szádvárban kelt rendelkezésére hivatalosan is beiktatja Bebeket, akit Szádvárban két várnagya, Horváthy Albert és Nádasdy János képvisel [26]. Talán retorzióképpen Ferdinánd Vingárti Horváth Gáspár főkamárásnak adja Szádvárt, azonban ez továbbra is Bebek Ferenc és fia, György birtoka és egyik legbiztosabb menedéke marad [27]. Innen indulnak portyáikra mindenkorai pártállásuk szerint hol Ferdinánd, hol János hívei vagy a török ellen. 1555-ben jelentik Bécsbe, hogy Bebek György Szádvárból, apja mellől Boldogkővárába szállt, és onnan csap ki Ferdinánd híveire és birtokaira [28]. Egy másik jelentés szerint 1556-ban Bebek Ferenc Füleken járt a töröknél, s visszatérőben felesége kirekesztette Szendrő várából, fia pedig nem bocsátotta be Szádvárba [29]. 1558 után, mikor őt Konstantinápolyból hazatérőben megölik, György marad Szádvár egyedüli ura, s ő ennek birtokait a gombaszögi pálos kolostor falvait elragadva, még tovább növeli [30]. 1562-ben azonban a füleki török törbe csalja, és rabként Konstantinápolyba viszik. Ferdinánd hadai nyomban elfoglalják Szendrőt, hogy ne jusson török kézre, s innen intik Bebek szádvári várnagyát, Darvas Gergelyt óvatosságra, hogy a török ne lepje meg [31]. Bebek Györgyöt 1565-ben János Zsigmond váltja ki rabságából, és ő hazatérve, Szádvárba siet. Hamarosan alkudozásokba kezd Schwendi Lázár felsőmagyarországi főkapitánnyal, hogy visszaszerezze Szendrőt. De miután elfogja ennek megbízottját, és a füleki törökkel is tárgyal, Schwendi felkészül Szádvár elfoglalására. Először a vár környékén két erődöt építtet, hogy török rajtaütéstől védhesse. Mikor aztán a további tárgyalások is eredménytelenek maradnak, 1567 január 6-án a saját, továbbá Forgách Zsigmond és Rüber János csapataival bekeríti a várat, és ennek megadására szólítja fel Bebek ott-tartózkodó feleségét, Patóchy Zsófiát, de ő megtagadja ezt. Az ostrom és előzményeinek történetét a kortárs Forgách Ferenc részletesen leírja, és az ostromban részvevő unokaöccse, Zsigmond helyesbítő megjegyzésekkel kíséri írását, így minderről hiteles forrásból értesülünk [32]. Schwendi maga irányítja a vár körüli ágyúállások sáncainak építését, de ezek egyikét a védők ismételten szétlövik, és kis híjján őt magát is megsebesítik. Egy ködös reggelen Schwendi Forgách-csal felderítésre indul a vár feljáró útján, és ahogy hirtelen felszál a köd, alig tudnak a védők lövései elől menekülni. A sáncok elkészültével végül megkezdik a várfalak ágyúzását, s miután négy nap ágyútűz után a kapuval ellentétes, északi oldalon egy falszakasz leomlik, az ötödik napon a védők jelt adnak, hogy feladják a várat. A parancsnokok, Darvas Gergely, Wesselényi Farkas és Lórántffy László jönnek le a várból a feltételek megtárgyalására. Miután megállapodtak, hogy Bebekné embereivel, ruháival és kincseivel bántatlanul elvonulhat, de a fegyvereket és férje paripáit a várban kell hagynia, 1567. január 14-én a bátor asszony katonai fedezettel Torna várába vonul. Bebek későn indul török felmentő csapatokkal Fülekről, mert Rimaszombatnál már hírét veszi a vár feladásának, és kénytelen visszafordulni.

Szádvár ezzel kamarai birtokká lesz. A várba 60 főnyi német gyalogos őrséget vezényelnek, amelynek első kapitánya Törteli Kun Balázs. A vár karbantartásáról, uradalmi és jövedelmük kezeléséről, az őrség ellátásáról a Kassán székelő Szepesi kamara, illetve az általa kinevezett udvarbíró, provisor gondoskodik. 1568-tól Sóry Pál az udvarbíró, ő és Kun Balázs állíttatja helyre ideigle-

nesen sövényfonatos palánkkal az ostrom okozta rombolásokat [33]. Őt 1570-ben leváltják, és a várat birtokaival, amelyek urbáriumát ekkor újból összeírják, Richel Ágoston kapitányra bízák, majd a kamara javaslatára három évre bérbe adják neki, hogy saját birtokaként jó karba helyezze. Ő azonban csak azt nézi, hogyan juthat minél nagyobb jövedelemhez, és a várat pusztulni hagyja [34]. Ezért 1574-ben ismét a kamara veszi át Szádvár kezelését, s bár a várhoz tartozó falvak lakosságának adóiból és szolgáltatásaiból könnyen gondoskodhatnának karbantartásáról és őrségének ellátásáról, a gyorsan váltakozó provisorok remtörődömsége és kapzsisága miatt a birtokok elnéptelenednek, lakosságuk az elviselhetetlen terhek, a török rajtaütései, hódoltatásai és adóztatásai elől elmenekül, a vár tovább pusztul, őrsege fizetetlen és éhezik [35]. A bécsi Haditanács 1577. évi tanácskozásainak jegyzőkönyvében olvassuk, hogy a vár minden felépítménye rongált és összeomlással fenyeget, még azt sem javították ki, amit 1567-ben szétlőttek. Ez az udvarbírák és a kamara mulasztása, ezért az építési biztosoknak meg kell parancsolni, hogy mindent javíttassanak ki, és ehhez biztosítsanak Szádvárra Krasznahorkával együtt 1000 forintot [36]. A Szepesi kamara belátva, hogy a kezelésében álló várak fenntartásáról nem tud gondoskodni, azt javasolja, hogy ezeket az uralkodó magyar és idegen főuraknak és tisztségviselőknek adják zálogba, akik jobb gazdálkodással elegendő jövedelmet szerezhetnének karbantartásukhoz. Szádvárt előbb Dobó István örökösének szánják, akiktől ennek fejében Sárospatakot akarják elvenni, és Krasznahorkával együtt alacsony összegért kínálják nekik, „mert nagyon elhanyagoltak” [37]. Végül 1579-ben Rüber János felső-magyarországi főkapitánynak adják 24 000 rajnai forintért zálogba, kikötve, hogy az uralkodó 60 német gyalogost tarthat államköltségen a várban, a további őrsegről pedig és mindenről, ami a vár védelméhez és karbantartásához szükséges, Rüber saját pénzén köteles gondoskodni. A várat mindenkor jó karban és kellően felszerelve kell tartania, minden romlást meg kell előznie. Várnagyait csak az uralkodó, illetve a szepesi kamara tudtával és beleegyezésével nevezheti ki, és ezeket a királyra fel kell esketni. A zálogösszeg visszafizetése esetén a várat azonnal tartozik átadni [38].

A következő 13 évről, amíg a vár Rüber kezén volt, alig van adatunk. Az 1588. évi várvizsgálat jelentése azonban arról tanúskodik, hogy helyreállításáról nem gondoskodtak [39]: „Szádvár máskülönben elég jól erődített és biztonságos, s így az ott tartott katonaság az ellenség súlyos támadását is könnyűszerrel fel-tartóztathatja, csak a rombolásokat, amelyeket a vár ostroma idején a nagyszámú ágyúlövés okozott, és a szétlőtt falakat kellene helyreállítani, mert ezek a romlások oly súlyosak, hogy az ellenségnek könnyű lehetőséget adnak a vár bevételére. Ezért Felsőged kegyeskedjék intézkedni, hogy ezeket a legelső adódó alkalommal kőből helyreállítsák, ami jelentéktelen költséget igényel csupán, mert csak a kőműveseknek kellene fizetni, a többi munkát a vár jobbágjai ingyen és megfelelően elvégezhetik. Veszett ügye lenne ugyanis Szendrőnek és sok más véghelynek, de az ország nagy részének is, ha ez a vár veszélybe kerülne, mert az ellenség gyakran kerülgeti ezt a vidéket.” A jelentés világosan mutatja Szádvár szerepét és jelentőségét, mint az első vonalbeli végvárat, elsősorban Szendrő hátvédjéét.

1593-ban Dersffy Ferenc királyi pohárnok veszi zálogba Szádvárt, a kincs-

tárnak hitelezett 26 000 és a Rüber-örökösöknek visszatérített 24 000 forint összegért [40]. Az adománylevél részletesebb feltételeket tartalmaz, mint Rüberé. Az uralkodó továbbra is 60 főnyi német gyalogságot tarthat a várban, beleértve a kapitányt, papot, tüzérparancsnokot, két pattantyúst és egy ácsot. Dersffy köteles a császári biztosokat a legénység, az élelmezés, az épületek és a hadi felszerelés szemléjére bebocsátani. Az uralkodó szükség szerint növelheti vagy csökkentheti az őrség létszámát. A várkapu bezárása után a kulcsokat Dersffy, távollétében a német kapitány kezébe kell átadni, ők intézkednek a kapu bezáratásáról és kinyitattásáról, és ők adják meg a katonai jelszót. Dersffy tartozik a német katonáknak élelmet és zsoldot adni, ezt a költséget a vár visszaváltásakor megtérítik. Köteles a várat tűzvész és árulás veszélyétől megóvni, épségben, jó karban és kellően felszerelten tartani, a ciszternákat, vízvezető csatornákat és a felvonó gépezetet karba helyeztetni. Az ostrom során szétlőtt, 11 öl hosszúságú falszakaszt pedig tartozik helyreállíttatni, s ennek költségeit a visszaváltáskor megtérítik neki.

Az új zálogbirtokost csak 1597-ben iktatják be a vár birtokába [41]. 1601-ben Dersffy Ferenc, akinek egyetlen leánygyermekke volt, Orsolya, miután időközben Sáros várát is zálogba vette, bátyjával, Miklóssal megegyezett birtokaik kölcsönös öröklésében. Ennek alapján 1602-ben Miklóst Katalin lányával szintén beiktatják a két vár birtokába [42].

Ekkor azonban már újabb igénylő is jelentkezik: 1600-ban Csáky István erdélyi főkapitány szolgálatai, köztük Mihály vajda leverése és a császári hadak erdélyi hadjárataihoz nyújtott pénzbeli támogatása fejében Basta György generálistól, Erdély kormányzójától Sáros és Szádvár zálogba adását kéri, aki megígéri, hogy közbenjár érdekében Rudolfnál. Az adományozásra hosszas alkudozások után kerül sor, mert Basta újabb szolgálatokat kíván Csákytól, így Fogaras visszaadását, Lipppa és Jenő kiszolgáltatását, Báthory Zsigmond fejedelem távozásának kieszközölését, továbbá újabb kölcsönöket Erdélyt leigázó hadjárataihoz [43]. 1603-ban Csáky a Dersffyeknek is visszatéríti a zálogösszeg egy részét, a végleges adománylevelet azonban csak 1604-ben kapja meg. Ez csupán néhány pontban tér el a Dersffyekétől. Így az uralkodó csak 32 gyalogost tart a várban, és kiköti, hogy Csáky vallási téren semmit sem változtathat, a katolikusokon kívül más „szektát” nem tűrhet meg a várban, és ezek prédikátorait sem bocsáthatja be [44].

Miután Csáky a két vár teljes zálogösszegét nem tudja előteremteni, Szádvárt 40 000 forint fejében hetesi Pethe László kamarai tanácsosnak zálogosítja el, és ez nyomban birtokába is veszi a várat [45]. 1604 októberében azonban Bocskay hajdúi jelennek meg a vár alatt, mire a 60 főnyi német őrség kerekedik [46]. Az addig szolgálta császárhű Csáky, aki mindenben támogatta Bastát, ekkor Bocskayhoz pártol, és Kassán kieszközli tőle, hogy Pethével szemben fennálló tartozását semmisnek nyilvánítsa, és ő birtokába vehesse a várat [47]. Az ezzel kapcsolatos hitlevél aláírása után mindjárt Szádvárba siet, összeírattja a vár leltárát és birtokai urbariumát, majd részletes instrukciót ad udvarbírájának és porkolábjának [48]. Csáky még ugyanebben az évben, 1605-ben meghal, és Szádvár özvegye, Wesselényi Anna gyámsága mellett két fiára marad [49]. 1906-ban Bocskay is meghal, és most Pethe László visszaköveteli a várat [50]. Csáky né egyike híve jelenti: „Pethe Lazlo Itth zellyel Jar, Hol

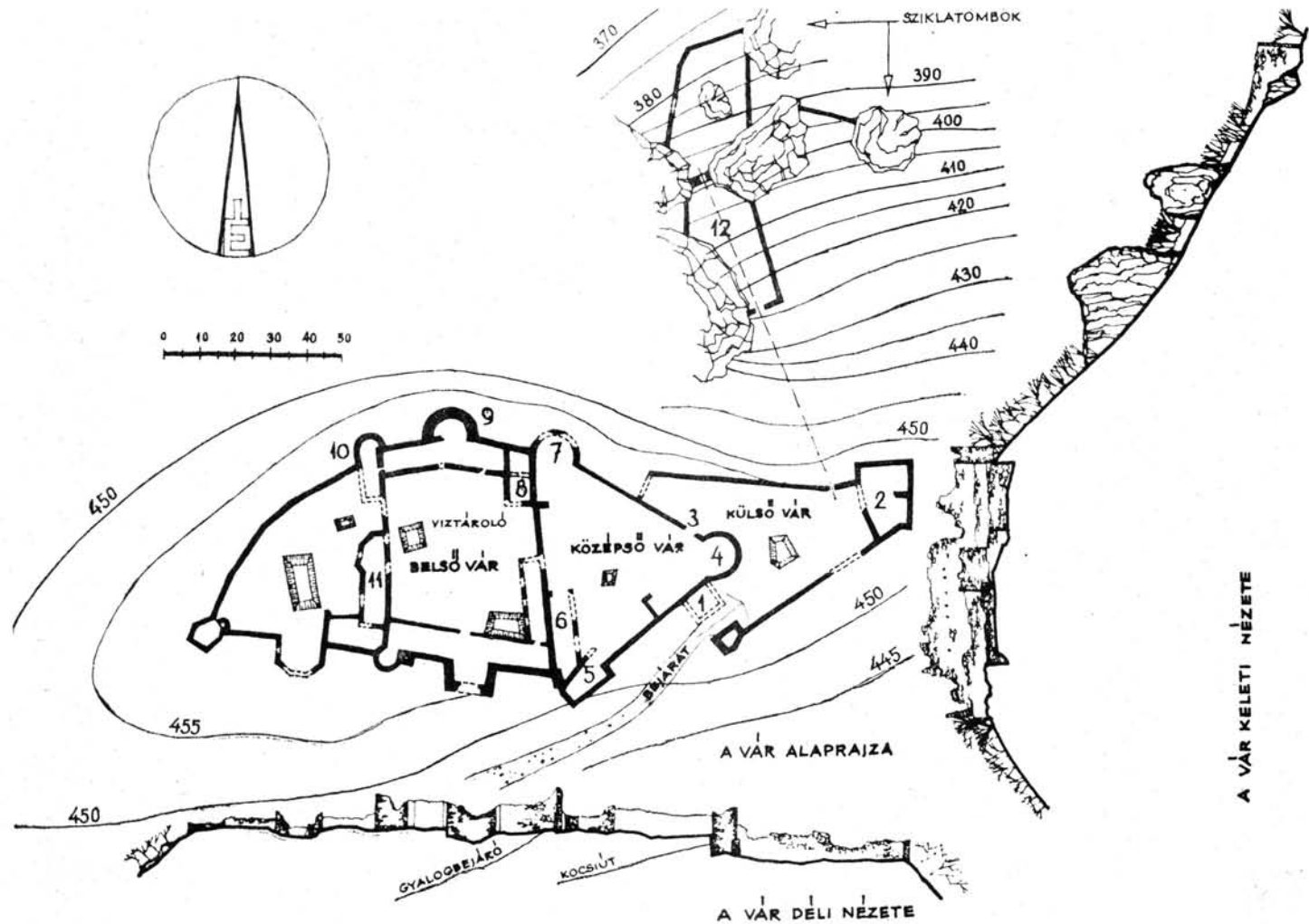
teolcseoken, Hol maswth, Az myntht Byzonyossan megh Erthtettem, Igen Practikalth, Ha valamykepen vagy Lopassal, Auagy maskepen kezehez vehetehe volna Zaduarath, en myndenekett tuttokra Attam Zadwaraban, Hogy Igen vygyazanak es Erizkegyyenek valami Chyalardsaghtul..." [51].

Ekkor újabb fordulat állt be a vár sorsában: Báthory Gábor, aki a bécsi udvar támogatásával meg akarja szerezni az erdélyi fejedelmi trónt, ráveszi Rákóczi Zsigmondot, hogy egyebek között Szádvár és Sáros fejében mondjon le alig egy évig viselt fejedelmi méltóságáról, és ezért Csákytól korábbi erdélyi birtokainak visszadásával, meg néhány saját birtokának átengedésével visszaváltja ezeket [52]. Rákóczi 1608 tavaszán lemond, kivonul Erdélyből, és hamarosan Szádváron is jár [53]. De ebben az évben ő is meghal, és megkezdődik a három birtokos család hat évtizedig húzódó pereskedése Szádvárért [54]. A várat Pethe László veszi ismét birtokába, amibe 1612-ben iktatják be. II. Mátyás pedig 1615-ben meg is újítja adománylevelét [55]. 1616-ban Pethe György gömői főispán, majd 1630 után özvegye, Balassa Zsuzsanna és gyermekei öröklik a várat [56]. Rákóczi György és féltestvére, Pál apjuk örökségeként — utóbbi egyben mint Pethe László veje —, követelik maguknak a várat, György 1633-ban, mint erdélyi fejedelem az eperjesi traktán is előáll igényükkel [57]. Csáky István és László ékesszóló beadványban anyjuk Báthory Gáborral kiskorúságuk idején kötött megállapodásának érvénytelenítését kérik, s míg apjuk Bocskaytól azzal cszközölte ki a vár átadását, hogy Pethe László a hajdúk elől menekülve a fejedelemmel szemben hűtlenséget tanúsított, fiai most a királynál azért vádolják árulással Pethét, mert menekülésével Bocskay kezére juttatta Szádvárt, végül apjuknak a Habsburgoknak tett, Magyarországra oly súlyos következményekkel járó szolgálataira hivatkoznak [58]. Csáky, miután a szomszédos szendrői vár kapitánya lesz, azt is megkísérli, hogy az itteni német zsoldosok és a szádvári német őrség összejárásával szerezze meg a várat, de kudarcot vall [59]. Pethéné könyörgő felterjesztést intéz a királyhoz, cáfolva Csákyé érvelését, és eléri, hogy 1633-ban II. Ferdinánd újabb 20 évre megerősíti a vár birtokában [60].

A vár német őrségének élelmezése ügyében az udvari kamara 1634-ben kikéri Eszterházy Miklós nádor véleményét. Válasza érdekesen jellemzi Szádvár jelentőségét: „Szádvár ugyan sohasem volt végvár, de a törökkel vívott nyílt háború idején, a Bocskay-mozgalmak előtt német őrséget helyeztek el benne a töröktől való félelem miatt arra számítva, hogy amíg a szendrői erősség nincs befejezett és teljesen kiépített állapotban, és ezért a katonaság a török akkori legádázabb és legnyitabb támadásaival szemben nem tudná tartani, Szádvárban találhasson menedéket.” Eszterházy kifejti, hogy Bocskay után csak Pethéék kérésére és védelmére vezényeltek újból német őrséget a várba, és az ekkor alig 16 főnyi őrségre békésebb viszonyok között nem is lenne szükség [61].

1638-ban Csáky László, aki akkor már pápai főkapitány, eléri, hogy III. Ferdinánd adománylevellet állít ki számára, és hozzájárul, hogy Pethééktől közös megegyezéssel az 1633-ban kikötött 20 éves határidő előtt visszaválthassa Szádvárt [62]. Az adomány azonban névleges marad, és „Chaki Lazlo Vram mostis csak ollian közel vagion Zád Varahoz, mint ez előtt 10 auagi 12 Eszten-döuel”, ahogy I. Rákóczi Györgynek jelentik, mert Pethéékkal egyelőre nem sikerült megegyeznie [63].

1644-ben I. Rákóczi György hadjárata során csaknem valamennyi felvidéki

A VÁR KELETI NÉZETE

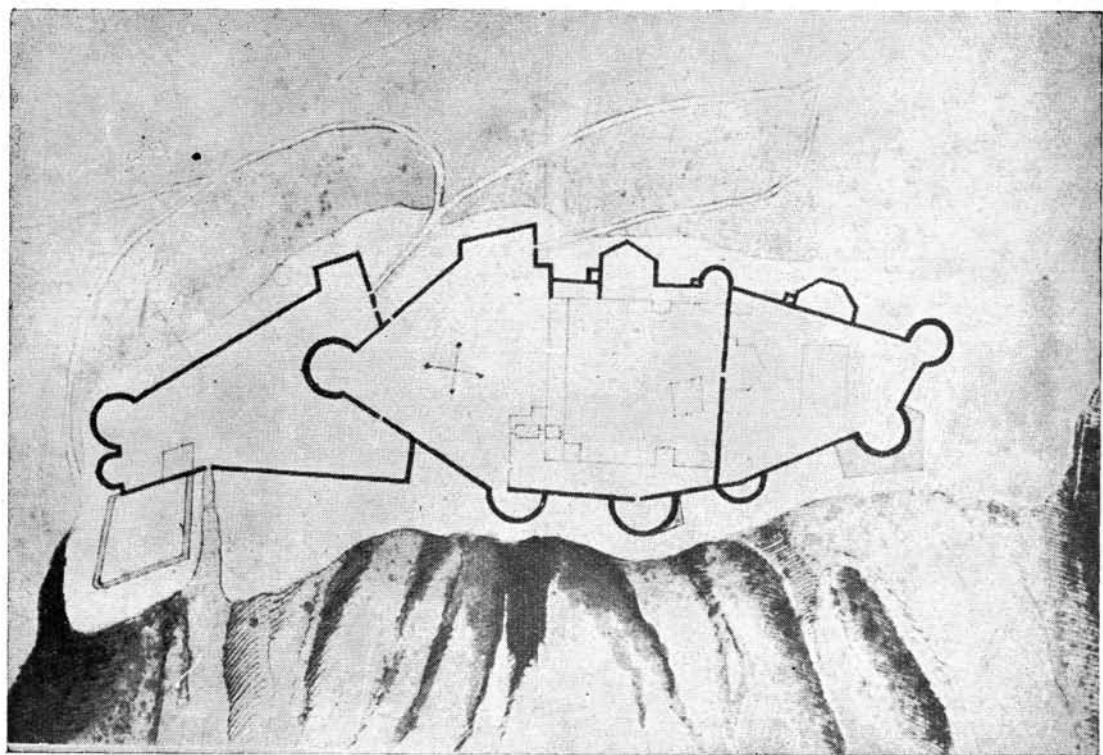
A VÁR ALAPRAJZA

A VÁR DÉLI NÉZETE

1. kép. Szádvár romjainak felmérése, 1965 (készítette a Borsod megyei Tanácsai Tervező Iroda, Szente József és Ferenczhalmy Zoltán). 1. Külső kapubástya. 2. Német bástya (?). 3. Középső vár kapuja. 4. Lisztes bástya (?). 5. Bebek kapu bástyája. 6. Porkoláb ház. 7. Lakatos bástya (?). 8. Belső vár kaputornya. 9. Kerek bástya (?). 10. Csonka bástya (?). 11. Új kápolna és új paloták (?)

várat beveszi, de Szádvárt nem tudja megadásra kényszeríteni [64]. A várban ekkor Pethe György lánya, Rosina és férje, Pázmány Miklós, a későbbi veszprémi főkapitány az úr [65]. Rákóczi a győzelmes hadjáratot követő béketárgyalásokon Szádvárt is követeli, ehelyett azonban Regéc várát kapja meg [66].

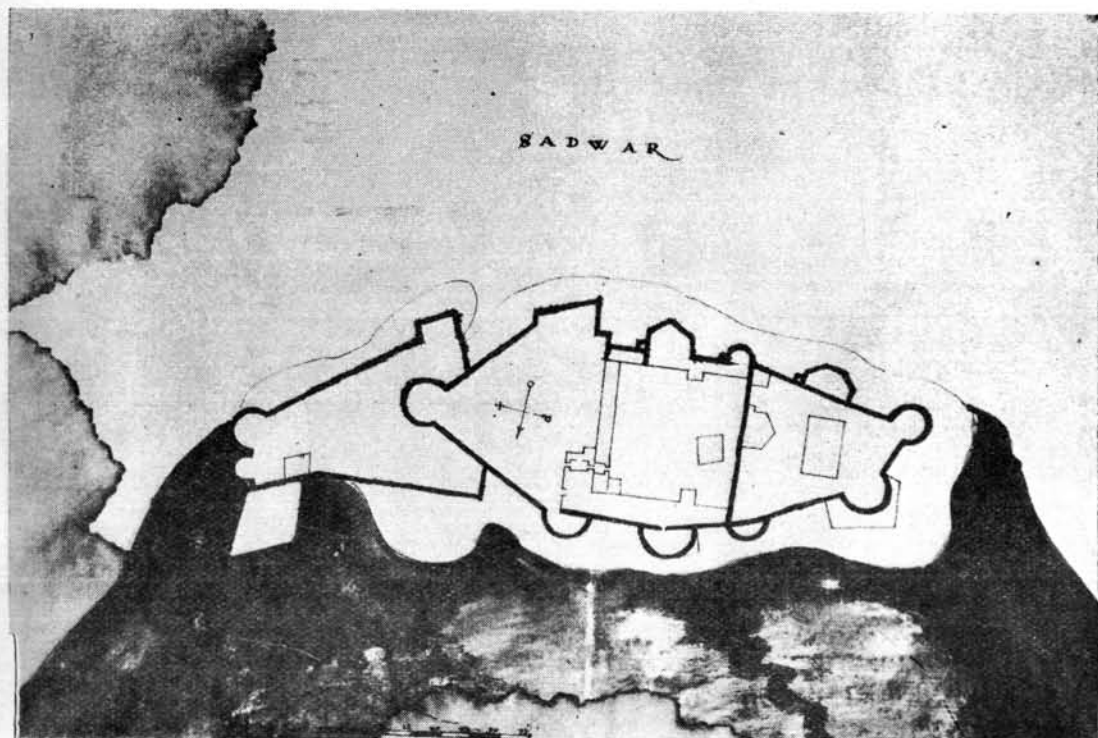
A Csákyak 1647-ben egyeznek meg Pethe Rosinával, és Szádvárért cserébe a Veszprém megyei Pápa, Ugod és Devecser várakat és birtokokat, továbbá a Komárom megyei Gesztes várát ajánlják fel, amint ezeket az Eszterházyaktól megkapják. A csere nem jött létre, mert Pethe Rosina első házasságából született fia, Jakussith Imre még 1658-ban is követeli Szádvár eilenértékét [67]. A várat azonban Csáky László vagy özvegye, Batthyány Magdolna ekkor már birtokában tarthatta, és az 1660-as években fiaik kezén találjuk [68]. 1665-ben a testvérek Wesselényi nádor előtt osztoznak örökölt birtokaikon. Szádvár felét Tata felével Csáky Péter tatai főkapitány, másik felét Csáky Zsigmond özvegye, Jakussith Kata kapta azzal a feltétellel, hogy újabb házassága esetén birtokrészt sógorainak, Lászlónak és Pálnak adja át [69]. A vár tényleges ura Csáky Péter, aki gyakori lakója is. 1670-ben itt állapotodik meg a király megbízottjával a vár őrsege kérdésében, majd 1671-ben „beteges ágyában” itt végrendelezik és hal meg [70]. Szádvári birtokrészt feleségére hagyja azzal, hogy fivérei 12 év után megválthatják tőle. Időközben Csáky Pál a rámaradó részt kölcsön fejében feleségének, Czobor Mária Reginának köti le [71], majd 1671-ben Forgách Zsigmond özvegyének, Batthyány Borbálának zálogosítja el Szádvár és birtokai felét [72]. Végül 1674-ben öccsével, Lászlóval a megmaradt birtokrészt a két aszszony tiltakozása ellenére Eszterházy Pál semptei főkapitánynak adja el [73]. Ezzel ismét ádáz pereskedés kezdődik az új birtokosok között. 1674-ben Forgáchné Szendrőről kirendelt katonasággal igyekszik megakadályozni, hogy Eszterházy elfoglalja birtokait, és kifosztatja annak jobbágyságait [74]. 1676-ban Eszterházy panasszal fordul Torna vármegyéhez, mert a Csákyak nem adták át neki a megvett birtokrészt, bár egy ránkmaradt összeírás szerint már 1674-ben megosztották a vár helységein [75]. 1674-ben egyébként Eszterházy, mint semptei főkapitány jelentést küld a királynak a bányavidéki végházak helyzetéről, és ebben Szádvár őrseit elégtelennek mondja, a török fenyegető jelenléte, egyben a rebellis magyarok miatt pedig azt javasolja, hogy a várban növeljék a magyar hajdúk számát [76]. Ez indokoltnak bizonyul, mert néhány évvel később már Thököly kuruc talpasai gyülekeznek Szádvár körül. 1678-ban Koháry István írja Eszterházyknak, hogy intette szádvári udvarbíráját, „feje fennállásáig a várat meg nem adja, mert élete fogy el érte... azon erősséget könnyen megtarthatja” [77]. Ennek ellenére Szádvár 1682 elején már a kurucok kezén van, kezeléséről Thököly által kinevezett tisztviselők gondoskodnak, és a fejedelem is többször megszáll itt [78]. A felkelés idején — egyes forrásokkal ellentétben — a vár épen áll, amint az 1685-ben felvett leltárak is tanúsítják [79]. 1686. április 26-án jelentik Bécsből magyar követek: „tegnap a titoktanácsban elvégeztetett... Eperjest, Regécet, Bodoköt, Szádvárat elrontják” [80]. Ez hamarosan meg is történhetett, mert az 1700-as évek elején készült összeírások, ha nem is egészen egybehangozóan, megemlítik Szádvár felrobbantását, és már romjairól írnak [81]. Az Eszterházyakra maradt uradalom központját a Bódvaszilasi kastélyba teszik át, és Szádvár romjai között már csak kincskeresők járnak, míg csak el nem rejti a növényzet [82].

2. kép. Szádvár alaprajza, 1573, Natalis Angelini felmérése a Bécsi National Bibliothekban.

Szádvár legszemléletesebb leírását az 1731-ben készült összeírásban olvashatjuk [83]:

„A Dusa oldal, Vecsenbik és Ménes oldal nevű hegyek között magas hegyen áll Szádvár... Nem volt ez éppenséggel megvetendő építmény, mígnem 1683 körül a Thököly-felkelés kitörésekor elhamvadt, majd lőpor segítségével végső pusztulásig erőszakkal lerontották, s amint látható, ezzel a rombolással annyira megfosztották mindennemű használhatóságától, hogy csupán romjai maradtak. Más említésre méltó nincs is rajta, hacsak az nem, hogy hajdan jól megerősített vár volt, belseje falakkal és kapukkal három részre osztott. A keleti külső vagy első részben, ahol az első bejárat nyílt, csak a hajdúk, a belsőben az alacsonyabb rangú tisztviselők, végül a felsőben vagy másként harmadikban a földesurak székeltek, és ezt mintegy 10 öl hosszúságú, máig is boltozatos kapu választotta el a többi résztől. Ennek udvarában negyven—ötven fogat is elfért. Déli oldalán a szétrombolt építmények között egy nagyszabású, boltozattal fedett pince látható, amelyben nagy mélységű kút van, és ez három ciszterna segítségével és (mint mondják) saját felbuzgó vizével mindig tele van, hietőbb azon-

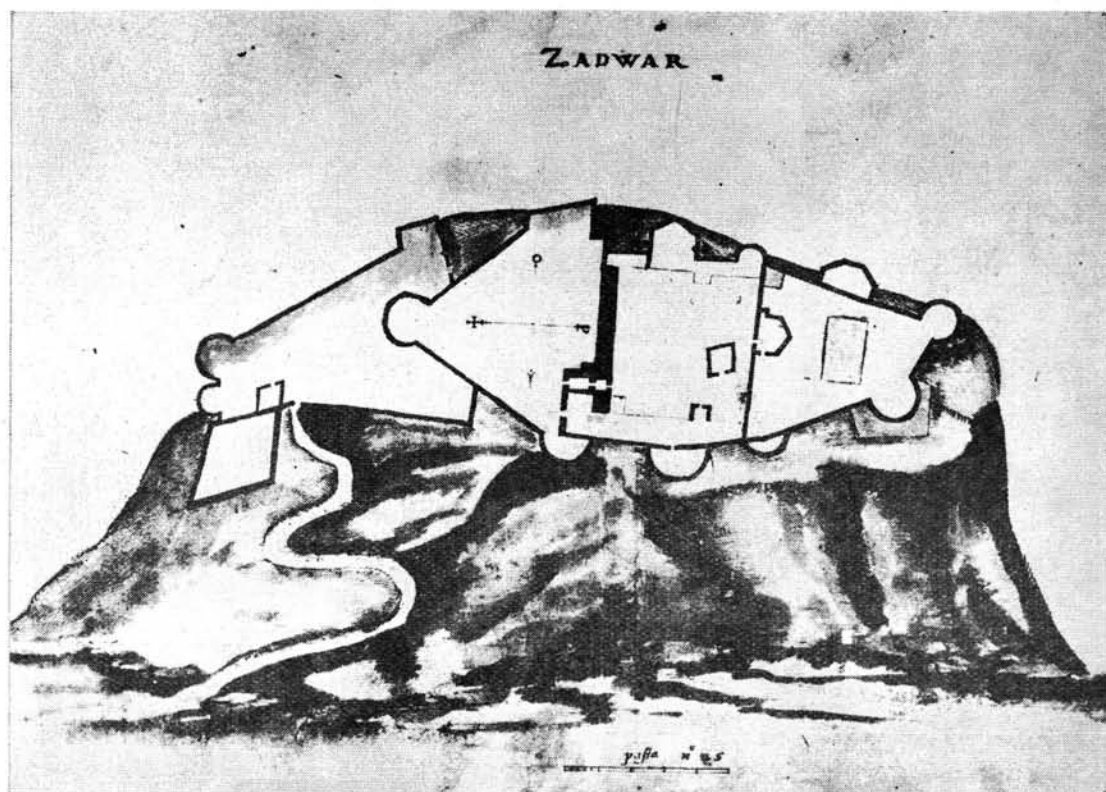
3. kép. Szádvár XVI. sz. végi alaprajza a karlsruhei levéltárban.

ban, hogy saját forrásvizével telik meg, mert még most is friss víz folyik belőle. A nyugati oldalon a nagy palota felől faragott kövekből épült kecses prédikáló kápolna, oltára és fekete karzata, amelyek benne álltak, a szilasi templomot díszítik. Az ekkori időkből még életben levő emberek azt is beszélik, hogy az összes nagy és kis kaput a paloták ajtajaival és csaknem minden ablakával együtt, faragott kövek keretezték.

Nem megvetendő a várból keleti irányban, Szilas és Komjáti birtokok felé a kilátás, délre meg Szegliget községre, északra pedig a Dusa oldalra, Vecsenbikre és Ménes oldalra. A Hosszú tető és Sűgó völgye erdők... ma is tilalmasaknak tekintendők. A vár alatt a keleti és északi oldalon kiterjedt és jól termő almáskert terül el szilvafákkal vegyest, a déli oldalon pedig urasági rét.”

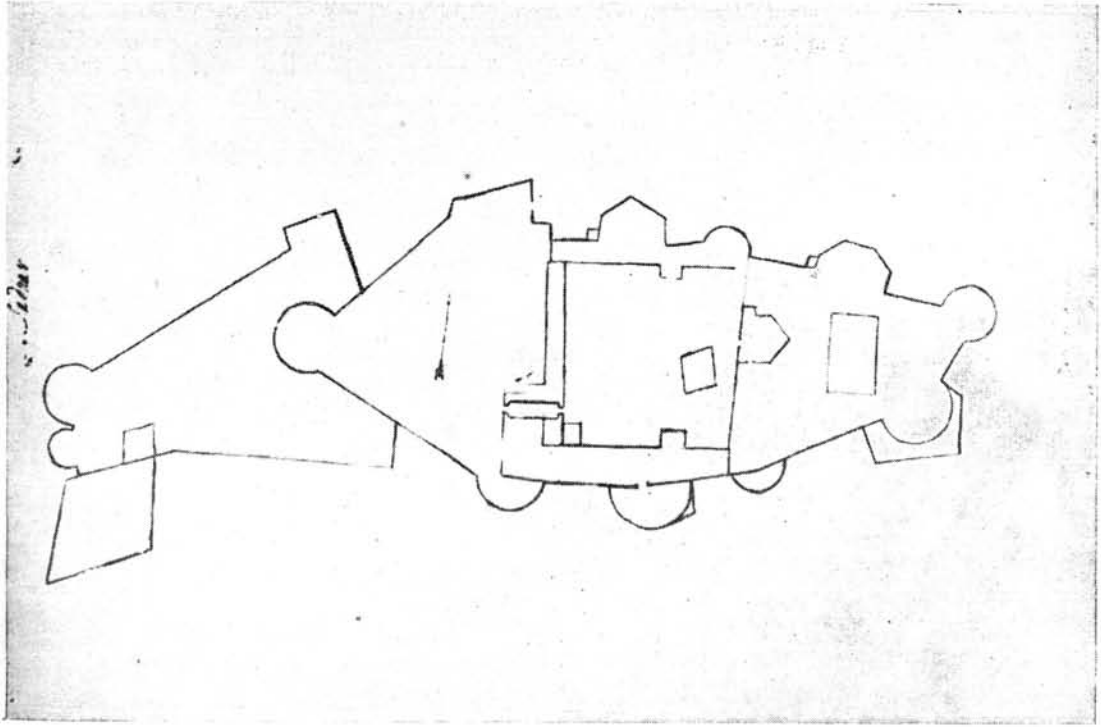
Ez a leírás híven érzékelteti a vár pompás fekvését, és megegyezik a még álló romokkal, illetve azok néhány évre készült felmérésével (1. kép) [84], egyben a Natalis Angelini olasz mérnök által 1573-ban rajzolt és néhány alig későbbi alaprajzzal (2—5. kép) [85].

Szádvár a környező völgyekből kb. 150 méterre, a 463 m tengerszint feletti magasságig felnyúló meredek mészkőszikla hegy tetején, széleitől közepéig kb.

4. kép. Szádvár XVI. sz. végi alaprajza a drezdai levéltárban.

10 m-t emelkedő fensikot foglal el. A K—Ny irányban kb 200 m hosszú, átlag 70 m széles, szabálytalan alapidomú vár a fenti leírás szerint három, a rajzok szerint azonban négy részre tagolódik. A K-i külső vár közel háromszög alaprajzú, K-i csúcsánál kettéosztott négyszögű bástya, aminek a helyén a XVI. sz.-ban két kerek bástyácska állt. A háromszög DNy-i csúcsa mellett, kétszintes bástyában nyílt Ny-ról a külső várkapu, amelyhez a várhegy D-i oldalán vezet fel — több helyen a sziklába vésett — meredek kocsiút. A Ny-ról csatlakozó második várrész szintén háromszög alaprajzú, K-i csúcsa körbástyává bővülve a külső várba nyúlik, ahonnan az ÉK-i oldalon vezet bejárat az előbbinél mintegy 5 méterrel magasabban fekvő várudvarba. DNy-i csúcsánál kiugró szögletes bástya, ahol a XVI. századi alaprajz korábbi külső bejáratot jelöl, amelynek nyomai ma is láthatók. ÉNy-i csúcsánál félkörös bástya. Mellette a háromszög Ny-i oldalának É-i szakaszán nyílik egy kaputorony hosszú kapualján át a belső várba a bejárat. A belső vár megközelítően négyzet alaprajzú, D-i oldalának közepén nagyobb, kiszögelő bástya, amelyet a XVI. századi alaprajzok csú-

5. kép. Szádvár XVI. sz. végi alaprajza a drezdai levéltárban.

csával kifelé forduló ötszögnek mutatnak. Mellette a DNy-i sarkon kis kerek bástya. Az É-i oldal enyhén megtört, közepén nagyméretű félkörös bástya ugrik ki. A D-i és É-i külső falakkal párhuzamosan egy-egy fal szegélyezi az udvart, falszorosokat vagy épületszárnyakat fogva közre a külső falakkal. A XVI. századi alaprajzok és a mai felmérés az udvar K-i és Ny-i oldalán további épületszárnyakat sejtetnek. A belső vár Ny-i falához kb. 7 méterrel alacsonyabb szinten negyedik várrész kapcsolódik, Ny felé erősen keskenyedő trapéz alaprajzzal, sarkainál aránylag nagyméretű kerek bástyákkal, D-i oldalának közepén gótikus polygonális szentélyzáródáshoz hasonló, ötoldalú, félnyolcszög alaprajzú bástya ugrik ki. Ebbe a várrészbe a belső vár Ny-i oldalának közepén nyílt átjárás, amely előtt a falhoz épített ötszögű kapubástya állt. Mind a négy várudvarban a rajzokon is jelölt, nagyméretű, négyszög alaprajzú, sziklába vésett gödrök ismerhetők fel, kétségtelenül ciszternák és pincék.

A XVI. századi alaprajzok és a néhány éve készült felmérés közötti eltérések részben annak tudhatók be, hogy a nagy magasságú omladék sok helyütt nem teszi lehetővé az eredeti falsíkok és szegletek felismerését, részben azonban az 1573 után végzett építkezések is módosították a vár alaprajzát. A vár kiépülésének menetéről csak a teljes régészeti feltárás után nyerhetünk majd pontos

képet. Az alaprajzból, az egyes erődítmények alakjából és a ma is látható részletekből azonban addig is levonhatunk következtetéseket. A vár legkorábbi része a középső, közel négyzetes belső vagy felső vár, amely talán a XIII. századi erősség átépítésével a XIV. század elején keletkezett. Ehhez fokozatosan épülhettek a XIV. és XV. században a kerek bástyák, míg a D-i és Ny-i oldalán álló ötszögű bástyák analógiák alapján a XVI. század első feléből valók. A XV. században toldhatták a belső vár Ny-i és K-i oldalához az elővárakat. A K-i külső vagy első várrész végül a XVI. század első felében épülhetett.

A vár épületeiről, helyiségeiről és bástyáiról több XVII. századi leltár aránylag részletesen tájékoztat. A legkorábbi ismert inventáriumot 1605-ben Csáky László iratja össze, a következő 1608-ban készül [86]. 1674-ben Csáky és Eszterházy osztózása alkalmából készítenek a vár helyiségeiről összeírást [87]. Az 1674 novemberi, és az 1675, 1677 és 1682. évi összeírások a részbirtokosok ingóságairól szólnak, és így nem adnak teljes áttekintést [88]. 1685-ben Thököly Imre készített utolsóként részletes leltárt [89].

A legvilágosabb képet az 1674. évi leltár nyújtja, mert megadja, hogy az egyes helyiségek melyik várrészben található. Ennek alapján azonosíthatjuk a többi inventárium sok esetben eltérő megnevezéssel felsorolt helyiségeit is.

A vár külső bejárata a DK-i oldalon „Az kapukon kiüöl való sarampó, és annak is a kapuja”, amelyről tudjuk, hogy felvonó hídja volt [90]. A „Külső Várba” a „külső kapu közi” vezet. A bejáratnál találjuk a „Magyar haiduk, és Nemetek hazaj”-t, itt van a „Várta haz”, továbbá a „Nemet bastya”, amelyet a K-i szegleten álló bástyával azonosíthatunk. A külső várban állt a „Csiga”, a lovakkal hajtott felvonó csörlő, amellyel az élelmet, vizet, fát és egyéb anyagot szállították fel a várba. Mellette a „Cziganall ualo Czatórna kutt” (1608). ciszterna, amely ma is látható. Itt van a „Csiga mellett valo vegin való kis ház mellette léuő öreg h Istaloval, és az középső kapun kiuöl való szegletben, masik Istaloval”. Az 1608. évi leltárban szerepel még „külső várban az liztes haz”, és talán mellette áll a közvetlenül utána felsorolt „Eczettes haz” és „Serfeozeo haz”.

A „Középső Var” épületeinek elhelyezkedésére az 1674. évi leltár összeírásának sorrendjéről következtethetünk, mert úgy tűnik, az összeírók a belső várból kilépve, balról jobbra járnak körül udvarát. A külső várból az ÉK-i oldalon a „középső kapun” lépünk be. Balra állhatott a „Közép Várnak kapuja mellett való Liztes bástya”, amely valószínűleg a külső várba benyúló kerek bástya lehetett, és a leltár szerint kétszintes volt. Az ÉNy-i kerek bástya „Az lakatos bastya”, amelynek „allya, mész tartó hely”. Mellette állhatott a „Tömlöcz haz, és allatta valo Tömlöcz”. A DK-i fal mellett állhatott „Az Lakatos Méhhelly Mellet valo deszkás ház”, ennek „alsó része, melybül Istalokat csináltak.” A DNy-i sarkon „Bebék kapuja”, ekkor már valószínűleg befalazva, mert „Czaigh háznak és Por háznak... hagjatot”. A kapubástya felső szintjén az 1674 novemberi leltár szerint két helyiség van: „Bebék kapu felet valo haz” és „Ugyan Bebék kapu felet való más hazaczka”. Egyiket az 1674. januári leltár is felsorolja a kapu Ny-i oldalán állott őrségparancsnoki szállással: „Az Porkoláb háznak allatta léuő pinczéuel, Bebék kapuja felet való kamarával edgyüt”. A porkoláb házat a középső és belső vár határfalának déli szakasza mellett felismerhető falakkal azonosíthatjuk. Erre vonatkozik az 1685. évi leltár tétele is:

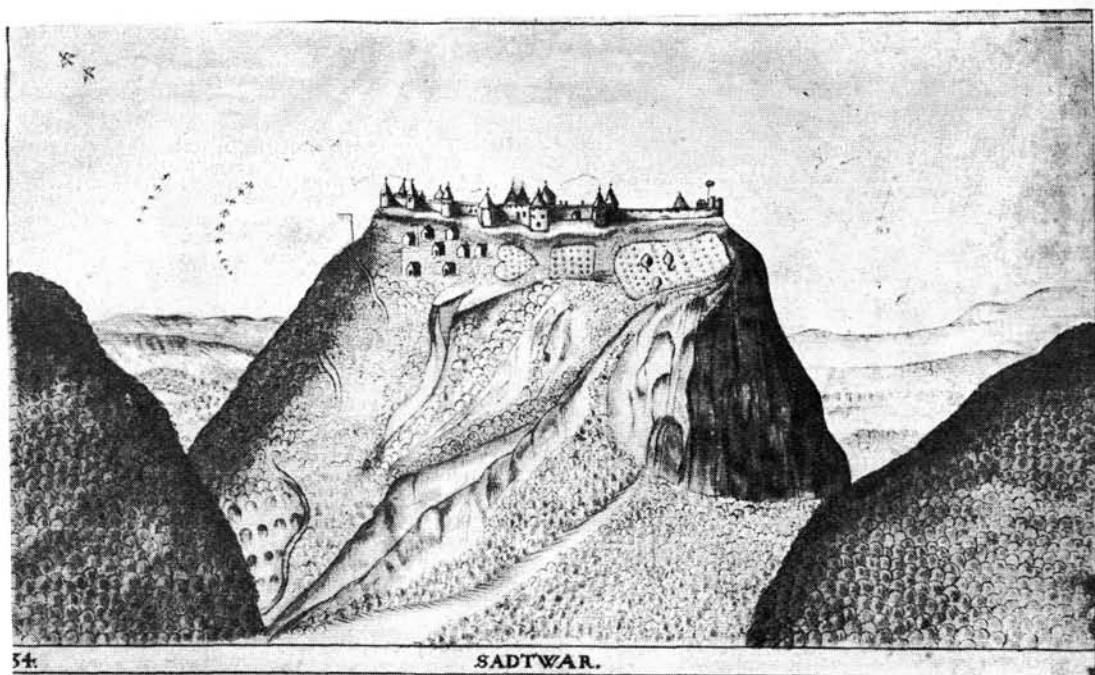
„Középső várban egy nagy Porkoláb ház... Az Pitvarban sütő kemence, konyha. Ugyan mellette Bástya ház... kamarája”, utóbbiak nyilván a Bebekkapu fölött.

A belső vagy „felső var” bejárata, mint említettük, K-i oldalának É-i szakaszán, emelkedő, háromszintes kaputorony alján az idézett 1731. évi leírás szerint 10 öl, kb. 20 m hosszú, az alaprajzok szerint kétszakaszos, boltozott kapuközön át nyílt. A XVI. századi alaprajzokból úgy tűnik, hogy egy korábbi, négyzet alaprajzú, karcsú toronyhoz K-ről később nagyobb, téglalap alaprajzú toronyrész épült, és erre utalnak a leltárak is. A torony első emeletén „Belső varban kapu felet valo haz” (1608), „Kapu felett való Bóltos alsó ház” (1685), emellett, nyilván K-ről „Azon Háznak Kamarája” helyezkedett el, ehhez még „Alkalmas Arnyék Széki” (1685) tartozott. Második emeletén „Az kapu feletth valo feolseo Haz” és „Pyttvara”, „Az felyul vagyon Harangy 1 Ora megh Bomlotth 1” (1605), az 1674. évi leltár szerint „Vgyan az belső Varban a' Torony... holot az óra és harangh vagyon, dobolyo hellyel”.

A belső vár húsznál is több helyiségének elrendezését a leltárak alapján sem lehet egyértelműen meghatározni, bár az 1731. évi leírás ad némi útmutatót ehhez, és az egyes leltárak is utalnak a helységek kapcsolódására.

A várurak régi palotaszárnyát ismerhetjük fel az 1605. évi leltár „Az Vr Hazaban Eorogh Boltban”, „Beoiseo Boltban” és „Zenes Hazban” megnevezéseiből, összevetve az 1608. évi leltárral: „Az öregb bóltban”, „Masodik boltban ki az nagy boltbol nyllik”, „Harmadik szenes Boltban, ki az masodik boltbol nylik”, „Ez Boltbol Nylik egy kis Bastara Egy Ayto”, „Az Boltok mellett valo Asszony Hazaban”. Az 1674. évi leltár kiegészíti ezt a helységi sorsort: „Az felső varban. Szenes háznak... Pitváratul fogva (:Mely ugyan a' vendegh haznakis Pitvara eczersmind:) a mostani öregb vendegh házat az bótos nagy öregb palotát, azonbelöl valo bótos házakat az Czaighházzal edgyüt egy Véghben, és mind ezeknek felső részét.” Az 1608. évi leltárban említett „kis Pasta” a belső vár DNy-i szegletén látható kerek bástyácskával azonosítható, és így a fenti helységi sorsort a várudvar D-i, esetleg Ny-i oldalán állhatott. A leltárak összevetéséből még további helységkapcsolatokra következtethetünk. 1605-ben szerepel „Az Azzony Haza mellett valo Haz”, ez feltehetőleg „Az leanyok haza” (1674 nov., 1677). 1674-ben említik „az vr Haza Alatth valo Pyncze”-t. Ugyanennek a leltárnak „mind ezeknek felső részét” kifejezését úgy értelmezhetjük, hogy a boltozatos földszinti helyiségek felett emelet húzódtott. Emellett szól az is, hogy az „Öregb bolt” az 1685. évi leltárban „Az Alsó Nagy Palota” megnevezéssel szerepel, más leltárakban pedig előfordul „Felső Palota” és „Felső közöpső ház” (1674 nov.). Ezeket azonosíthatjuk az 1685-ben felsorolt „Kegyelmes Urunk eő Na(gysá)gha (Thököly) szállása”, „Audentiás Ház” és „Uraság Palotája” elnevezésű helységekkel, amelyek után a „Kerek Bástyában való haz” következik, talán a DK-i sarokbástya felső szintjén.

1674 után feltehetőleg Eszterházy Pál rendelkezésére új urasági lakóhelyiségek épülhettek, mert a későbbi leltárak több új helységet sorolnak fel az új kápolna szomszédságában. Az 1674. évi leltárban írják, hogy „Az kápolna forma bastyácska kápolnanak deputaltatott”, ugyanott szerepel „az alatta való üressegh”. Az 1674 novemberi leltárban „Templom felet valo harmadik haz”, „Templom felet valo Padgyán”, Templom felet valo Pituarjában”, az 1675. évben pedig

6. kép. Szádvár látképe dél felől, Jean Ledentu rajza, 1639 (Bécs, National Bibliothek)

„Kapolna felet valo palotaban”, „Azon Palota pituaraban”, „Pituar mellet valo hazban” kifejezéseket találunk, végül 1677-ben „kapolnanak Belöl való kamaraban” megnevezést. Az 1685. évi leltár említi „Regghi Kapolna” és „Alsó Réghi kapolna” nevű helységet, de szerepel „Az ujj kapolna mellett egy boltos Ujj Palota”, „Ugyan azon Palotabul járo boltos ház, az kinek mégh sem ablakia, sem kemenceje nincz” és „Azon ujj Palota alatt valo nagy ház”. Ezek az 1731. évi idézett leírás szerint a belső vár Ny-i oldalán álltak.

Az urasági lakóhelyiségeken kívül gazdasági épületek is voltak a belső várban. Az 1674. évi összeírás felsorolja a „Sütő házat konyhával... és ahoz ragasztott öreg házát, Mely Szabó háznak hivatatik; annak Pitvara... azon Pitvarbul nylo Öreg Sáfár haz... azon haz alatt leuő pinczevel”. Az 1685. évi leltárban „Szabo Ház mellett valo Bastya”, „Szaboház alatt való Pincze” is szerepel, ha ugyan ez a helyiség még azonos a korábban említettel, amelyről 1677-ben azt írják: „Ezen Szabo haznak es Pitvaranak a Padlása és a hayazattya bészakadozott.” A szomszédságában szereplő sütőház és konyha talán azonos az 1685. évi leltárban említett „Az kapu mellett valo Sütő háznak Pitvarában valo konyhán” elnevezésű helyiségekkel. Ugyanekkor szerepel „konyha mellett valo Bastya”. A kapu és a bástyák szomszédsága arra utal, hogy ez a helységi sor a belső vár É-i oldalán állhatott.

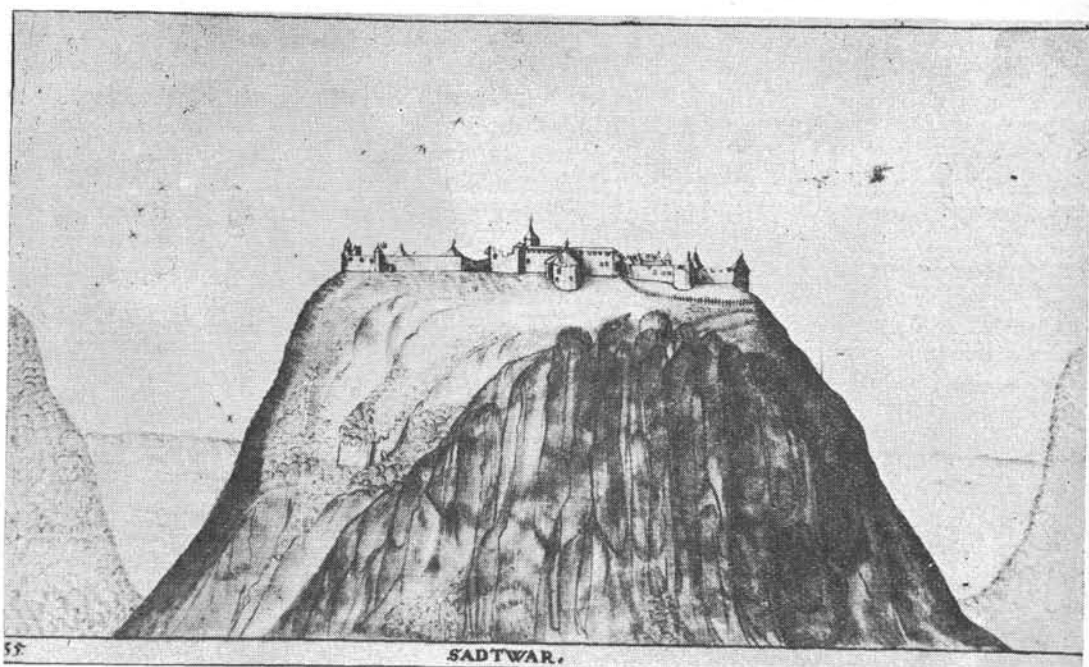
Az 1605. és 1608. évi leltár megnevezi még az udvarbíró és számtartó házat, továbbá a „profónt pincze”-t, amely azonos lehet az 1674-ben felsorolt, a „Saffár ház”-zal „Altal ellenben a boltos pincze” nevű helységgel, ez pedig az 1682 és 1685. évi „Rostélyos Pincze”-vel, amely nevét rostélyos ajtajáról kapta, és talán az 1731. évi leírás szerint az udvar D-i oldalán levő pincével, ahol a DK-i sarokban ma is látható nagyméretű, sziklába vágott gödör.

A későbbi leltárakban szerepel még pattantyúsház, kulcsárházak és számos más helyiség. Csaknem valamennyi leltárban megtalálható a „Sybilla Pincze”, „Sybilla Pincze felett valo Haz” és ennek „padgya”. Csak az 1605. évi inventárium említi viszont a „Sybillye Basta”-t, ahol a „Sybillye kapun Egy Erogh Lakatt”. Az 1605. és 1608. évi leltárban szerepel az 1731. évben is leírt ciszterna, „Az feolseó varban valo Chyatorna kutt.”

Több leltár felsorolja a vár bástyáit is. Ilyenek a már említetteken kívül a „Veres bastya” (1674, 1703), a „Csonka basttja” (1682, 1685) és az „Uj Bástya” (1685).

A vár külső megjelenéséről Jean Ledentu 1639-ben a helyszínen készített két rajza tájékoztat [91]. (6—7. kép), amely délről és északról mutatja a meredek, magas várhegyet tetején a várral. A lőréses falvonulatokat tagoló kerek és szegletes bástyákat — amelyek pontosan megfelelnek az alaprajzokon láthatókkal — meredek sátor- és kúptetők fedik. Egyedül az ÉNy-i kerek sarokbástyán nem látunk tetőt, és így talán ez a Csonka bástya. A középső vár É-i falának teteje romos, feltehetőleg ez az 1567-ben megsérült falszakasz. A várból kiemelkedik a belső vár csúcsos sisakú kaputornya. Az észak felőli látképen jól felismerhető a belső vár nyugati oldalán álló palotaszárny tetőzete. A keleti külső vár falai fölött pózna nyúlik ki, tetején kerék, valószínűleg a felvonó csiga árbóca. A külső vár északi falában kapunyílás, amelyen át a csigával felhúzott anyag a várba érkezett. Alatta a hegyoldalban pártázatos fallal körülvett építmény, amelynek falai ma is állnak, és a felvonószerkezet alsó állomása lehetett. Különös módon a várnak ezt a részét a leltárak nem nevezik meg, az egyetlen erre vonatkozó utalás talán az 1605. évi leltárban „Az Also Eleuen kuton” megjelölés. A XVI. századi alaprajzokon a vár ÉK-i szegleténél az É-i falhoz csatlakozó rombusz idomot azonosíthatjuk ezzel az alsó várrésszel. A látkép a várhegy Ny-i lejtőjén aránytalanul nagy „akasztófát” jelez, lehetséges, hogy ez is valamilyen felvonó szerkezet volt. A D-i vároldalon a falak előtti lejtőn szabályosan beültetett kerteket ábrázolt Ledentu. Ezeket az 1674. évi leltár említi: „Az varon kiuül. Az Szólós kert... az hagyma földek... az töb vár oldalon léuó veteményes kerteknek való föld... Az veres bastya allat való Méhes kert el pusztult”. Pusztta helyüket az 1703. évi összeírás is felsorolja [92]. A várhegy alján az 1674. évi leltár a vár további tartozékait is leírja: „Az vár allat való Pusztta Major ház... Az kaposztas kertek... borsós kert... jég h vermek... Az füvellő kertek... Az var könyekiben való gyümölcsös kertek es imit amot levő szilva, dió és alma fák...”, és ezeket megtaláljuk az 1703. évi összeírásban is, amely az 1677-ben is említett „pusztta hajdani vadkert”-et is felsorolja.

A leltárakból, összeírásokból a vár fegyverkészleteit, tüzérségi felszerelését is megismerhetjük. A részletesebb, 1596. évi hadiszer összeírás szerint a várban ekkor 2 tábori csatakígyó, Quartier Schlange volt Bebek-címmel, 2 falakon ágyú, egyik „a szüz”, másik „az ördög” nevű. 4 falkonetta, egyikén nyúl jel-

7. kép. Szádvár látképe észak felől, Jean Ledentu rajza, 1639 (Bécs, National Bibliothek).

kép, végül egy egyszerű falkonetta. Ezeken kívül száznál több szakállas puska, kézi puskák, valamennyihez nagy mennyiségű vasgolyó, sokféle tüzes szerszám, végül alabárdok, dárdák, buzogányok stb. [93].

A vár építéséről 1567-ig egyetlen írott adatunk sincs. A legkorábbi feljegyzés, mint említettük, Kun Balázs és Sóry Pál ostrom utáni helyreállításairól szól [94]. Az 1570-es években néhány jelentés szól építési anyagszállításról, bár inkább az ezzel kapcsolatos nehézségeket említik [95]. 1577-ben Planck kamarai építész jár Szádváron, és talán az ő szakvéleményét tartalmazza a haditanács idézett jegyzőkönyve [96]. A vár pusztulása miatt indított vizsgálatról készült jelentésben a következőket írják: „Ami a vár építkezéseit illeti, ha nem is tagadható, hogy a falak és az épületek maguk is rongáltak, és a tetők tönkrementek, mégis annak, hogy nem lehetett azokat kellő módon helyreállítani, sem a rongált tetőket kijavítani, a jövedelmek gyenge volta, a jobbágyok csekély száma és a pénz hiánya volt az oka. Miután a vár jövedelmeit kényszerűen az őrség eltartására kellett felhasználni, ezért nem maradt semmi, amit építkezésre fordíthattak volna. Ennek ellenére némelyik udvarbíró, mindenekelőtt Sóry Pál megépített egyet mást, amit lehetett” [97]. Mint említettük, Rübert, a Dersffyeket és Csákyt az adománylevélben kötelezték a vár karbantartására, sőt az 1567. évi ostrom okozta rombolások helyreállítására. Dersffyék végeztethettek is vala-

melyes építkezést, mert a zálogösszeg visszafizetésekor ezt annak költségeivel megemelték [98].

Elsőként Csáky István tesz határozott intézkedéseket a vár helyreállítására, amint 1605 júniusában udvarbírájának adott instrukciójában is olvashatjuk [99]: „minthogi az ház mindenekbeol megh puztuluán iutot kezemhez... magais gonduisseleseuel forgolodasauál legien azon valamint epitheti az hazat epiche... Az mit az Jozagban ualo Emberekkel epithet az sok romlasokban epichen egiszeris maszoris az megh Isten modot ad abban magamis hozza erkezem az Epiteshez...”

Hasonlóan rendelkezik egy évvel később özvegye is [100]: „akar my kychyn dolgokbany zorgalmatoskodny kell k(e)g(elmedne)k hogy ez mostani puzta allapatot epychye...” írja szádvári udvarbírájának, majd kapitányának is: „Mynthogy keg(elmed)nek Itt ben kell lenny az varban es lattya Aprolek Eppitgetes hol volna zwksegesb, az my ez Jozagbol valo mester emberek által veghez mehet, Egyszersys mazoris Eppitgettesen kedg... akar my keueset Eppitessen kgd Arra nem lezen gondunk, mert enny puztasagban myndeneket Egyzer nehez Eppitenj, ha chjak ket ember eppitgetis az njaron lattatja lezen” [101].

A Pethe László idején végzett építkezésekről az 1615. évi adománylevél tanúskodik, amely 3000 forinttal növeli a zálogösszeget, amit „Pethe László a felső-magyarországi főkapitány és a szepesi kamara által kiküldött becsületes emberek méltányos becslése szerint a vár romlásainak helyreállítására fordított” [102]. Pethe György özvegye a királyhoz irt folyamodványában az általuk végeztetett munkákról ezt írja: „Valamit Istenben el nyugott Pete György Vram, s, magam Szádvárán e koráig építettünk volna, az Comissarius Vrak előtt, arra való kőmives, Acs, és egyéb Mesterekkel megböcsöltetvén... költöttünk volna... azon Szádvárára irassa eő Felsege” [103].

Az 1633. évi adománylevél valóban megemlékezik a „Szádvár erősítésére újabbban felhasznál” költségekről, és ezeket a zálogösszeghez hozzáírják [104].

1671-ben Csáky Pál zálogba adva birtokrészt „az várnak felevel edgjütt” Forgách Zsigmondnének, az alábbiakat írja: „Mind hogj pedig az joszaghnak birasa és gondviselese az épületekre valo vigjazas és ujitas nélkül nem lehet; tehat az épületeknek szabadon valo építéseket, az varban... szabadosan megh engettem... azokat ahoz értő Mester emberekkel megh becsöltetvén” jóvá fogja írni [105].

1676-ban Csáky László özvegye ilyen utasítást ad a szádvári udvarbíró leváltására küldött tisztjének: „Legh elsőben is be erkezuén Száduaraban Szerencsésen, tekéncse megh eo kglme micsoda épületeket tött Olah János két Esztendőbele tisztartóságában” [106].

A vár állapotáról és építéséről a leltárak is adnak némi tájékoztatást. Az 1677. évi leltár így ír: „Az közös hazak pediglen mind romlot állapotban vannak hasonló képpen az Bastyakis.” Megnevez egyes romos épületeket: „Ezen Szabo haznak és Pitvarnak a Padlása és a hayazattya bé szakadozott. Se Ablakya se kemenczéje nincken. Sütő haz felet valo hazaczka el romlot állapotban vagyon, Se kemenczeye, se Ablakia mégh az Padgyais és haiazattya bé Szakadozott.” Ugyanakkor néhány helységben új ablakokat és kemencéket sorol fel. Mint említettük, az 1685. évi leltár több új helyiséget sorol fel, amelyeket Eszterházy

8. kép. Szádvár erősen idealizált látképe észak felől, Matthias Greischernek tulajdonított rézmetszet, 1680 k.

Pál építkezéseinek tekinthetünk, de ez a leltár is megemlít „romladozott” ablakokat, kemencéket.

Az építkezéseken fizetett mesterembereken kívül a váruradalom mintegy húsz falujának jobbágysai tartoztak ingyen robotmunkát végezni. Az urbariumokban a jobbágysok szolgálatai között csaknem mindegyik községnél olvashatjuk, hogy az udvarbíró tetszése szerint a vár mindenkor szükséges munkáin is szolgálnak [107]. A jobbágysok között akad néhány mesterember is, aki „Varhoz Mestersegiuel Szolghall”. Ilyen például 1650 körül Szögligeten Keőrákó János, 1685-ben Kőrákó Péter és István, Jabloncán Kőrákó István, 1640-ben Vendégiben Demeter kovács. A többi jobbágy főként az építőanyagokat szállította fel a várba. Szín község jobbágysairól a legkorábbi ránk maradt 1570. évi urbariumtól kezdve valamennyi urbarium ezt írja: „A várbeli csigánál szolgálnak ahogy a szükség kívánja, továbbá sorjában a csigához tartozó lovakat gondozzák”. Az 1570. évi urbariumból még a következőket tudjuk meg: „Minden nap Szádvár birtokairól négy fő jobbágy jár be, akik régi szokás szerint a várban szolgálnak, és akiket közönségesen Csigásoknak hívnak. Ezeknek egyenként minden nap 2—2 cipőt adnak” [108]. Ennél részletesebben szól az 1650

körül urbárium: „Jabloneza, Kertuölles, Almas és Górgeo ez Négy falu ennek elette Tartozott két Csigást tartany. Hidvégh ardo, Uendeghi, Szilas, Szent Andras, Szegliget, ezek harmadikat. Szöllös ardo stb. (7 község) ... ezekreis Imponalhatny eggyet, hogy lenne Negy Csigas. Ezen felül megh irt és Specificalt faluk ezeknek az Csigasoknak tartoznak fizetni annuatim, Pénzel es Buzauat az mint Conuenialhatnak uélek. Ezen Csigasoknak ezen falusiak fa waghny walo fejszéket tartoznak adni és tartanj. De az Csigához ualo lowakat az Urak szoktanak Tartany. Az Csigasok mégh tartoznak az Urban fa wagassal, kemenczék főtissiuel, konyhara walo Uéz hordassa, War tisztítással, és az Csigá keröll walo uigyazással s — szolgálattal.” „Megis kel ennek lennj mennen hamareb seöt az czigas lovaknak abrakkal, es szenával tartoznak. az egész jozzag” — olvashatjuk a más kéztől származó megjegyzést. A csigával szállították fel a vizet is a várba a ciszternák feltöltéséhez, továbbá az építési és tüzelőfát, ezért valósággal létfontosságú volt a vár számára, amit Csáky László 1605. évi instrukciójából is kiolvashatunk: „az Chatorna kutakat mind belseot kwlseot ha mi bontakozasok wagon megh epitese, vizzel mindenkor teli tarcha mindenik io gonduisselessel tisztan, az mikor az Chigához ualo louak érkeznek, mindenkor vizet hordasson es az kutakat megh teolche, ha mikor penigh az Viz hordas nem zwksegh, az chigan mindenkor fat vonasson, kit ide be az belseo varban lakat ala rakasson, hoga az mikor zwksegh lezen legien kezen faia. Az chigas louakat ne haggia megh fogiatkozni hanem iol tartassa, mellettek oli Embert tarchon heaban az Louak se allianak, az vellek valo Ember se mulassa heaban ideiet.”

A csiga a leltárakban felsorolt tartozékaiból következtethetően a várhegy É-i lábánál levő, fallal körülvett udvarból a hegyoldalba vajt pályán szekeret vontatott fel, és vízszállításhoz erre nagy hordókat helyeztek [110].

Forrásaink a vár mindennapi életéről, személyzetéről is adnak némi tájékoztatást, igaz csak a Bebek utáni időkről. A kamarai kezelés évtizedeiben az őrségen és parancsnokain kívül csak a gazdasági tisztviselők laktak a várban, az udvarbíró, számtartó, sáfár, kulcsár, továbbá a katonaság és a benn dolgozó jobbagyok ellátására pékek [111]. Később a zálogbirtokosok is gyakran időznek a várban, s velük együtt személyzetük is, amelynek összetételéről legrészletesebben Csáky Péter 1671-ben írt végrendelete tudósít. Ebben felsorolja Pál mestert, a szakácsot, a kuktát, a pohárnokot és tálnokot. Jelentékeny összeget hagy zenészeire, akik között három sípos, két trombitás, két dobos, hegedűs, dudás és cimbalmos szerepel, továbbá gyalog síposok is. Csáky udvari bolondot is tart, akiről így végrendelezik: „A Bolondnak más köntöst csináltatvao vagy annya házához, vagy másuvá a' hol Istennek szolgálna nem bolondul külgyek el.” Udvari mesteremberei közül borbélyt, kovácsot, szabót és kőrákót sorol fel. Ezenkívül vannak még lovászok, kocsisok, fullajtárok, a vadászkopókat gondozó pecér, végül, mint Csáky írja: „Hólmi gyermekek voltak Udvaromban” [112].

A német gyalogos őrség mellett a zálogbirtokosok is tartottak saját pénzükön katonákat, drabantokat vagy hajdúkat a várban. Csáky László 1605-ben negyven drabantot tart, közöttük négy tizedes, egy dobos és egy pattantyús [113]. 1670-ben az udvar és a vár birtokosai között olyan megállapodás jön létre, hogy a kapuk őrizetét kizárólag a császári katonaság veszi át, valószínűleg a Nádasdy—Wesselényi összeesküvés példájából okulva, és a drabantokat a vár birtoko-

sainak egyéb szolgálataira állítják, csupán azok a hajdúk maradhatnak a kapunál, akik Csákyék leveleit hordozzák [114].

A viszonylag szerény udvartartásról tanúskodik a vár helyiségeinek távolról sem fényűző berendezése. 1605-ben „Az Vr Hazaban Eoreogh Boltban”, tehát az egyik legrepresentatívabb helyiségben három négyszögű asztal, két hosszú karos szék, egy-egy egyes karszék és „Hozu sek Paraztth” egy „Amarium Eoreogh Labon”, „Az Botth kerül myndenutth Pad zekek” álltak, s a termet egy „Zaruas Gyertya Tarto Eoreogh” világította meg. 1609-ban az „Asszony Hazaban” egy „Niozolia”, egy „Superlatos Agy”, egy asztal, egy mázas kemence, három karos szék és körül padszékek találhatóak. Igényesebb műtárgyat csak az 1682. évi összeírás említ: „A Palotaban vagon negy darab olasz karpit”. Az ablakok nagyjából tányérüvegekkel üvegezettek, külön megemlítenek „kristal üveg ablak”-okat, de vannak „lantornas” ablakok is. Egyik másik helyiségben akad „Fa mosdoczka” (1677), továbbá valamelyik pincében „Egy földő kád” (1677). Kuriózusként említhetjük meg a belső kaputorony emeleti szobájának pitvarában leltárba vett „Madarnak valo kalytthka”-t (1605). A leltárból megtudjuk, hogy még az urasági helyiségekben is az év nagy részében terményeket tároltak, pedig 1605-ben Csáky László még így rendelkezett: „Az Varnak tisztan való tartasara gongia legien, az hazak tisztan allianak az belseo Varban, hanem az kiben magha az Capitan es Porkolab laknak azok penigh illendeo hazak legienek, mert az meli Job hazak vannak, azt kiuanom magam zamara mindenkor Iressen es tisztan allianak semmi fele illetlen Emberek itfen ne lakianak.”

A nagy mennyiségű termény tárolása, ugyanakkor a viszonylag nagyszámú szolgáló- és őrszemélyzet bentlakása komoly tűzveszéllyel járt. Ezért Csáky instrukciójában ennek elhárítására is kitért: „Az Varban minthogi sok apro hazak vannak kikben mindenkor tüzelnek, feleo Giuladastol, minden nap megh kerüllie, tüzeleő helieket meg latogassa, kemeniek tisztak legienek, vgi hogi tűz miat kár ne legien, ha ki penigh gonduseletlenül akarna tartani vakmereoseggel tüzeleő heliet, az Capitannak ertesere aggia, es el ne zenuedgiek senkinek” [115].

*Végül említésre méltó, hogy háborús veszély idején a környék jobbágy-lakossága a várba menekülhetett, ahogy erre Csáky instrukciójában is utal: „Az mostani Ideo miben legien giakran az hadak miat az Zegeni Nep mind magam Jozagabol mind az Zomzedsagbol Varakban takarodik abban az Capitannak is tanusaga lezen senkit en hirem nekwl be ne fogaggianak, Az zegeni nepbennis chak annit bochassanak be ki illendeő velletlenwl valami oli dologh ne találkozzek kibeol karom keletkezzek” [116].

Az írott forrásokból és a XIV—XVII. századi ábrázolásokból Szádvár története, felépülése, egykori helyiségei, ezek elrendezése és a vár mindennapi élete aránylag világosan rajzolódna ki előttünk. Sokat árulnak el azonban a még fennálló falak is, a különböző korú és megoldású lőrészekkel, a lassan sorra beomló ablak- és ajtónyílásokkal, az emeleteket és tetőket érzékeltető gerendafészekkel. Leírásukra e tanulmány keretében mégsem térünk ki, hiszen ismeretük nem lehet teljes mindaddig, amíg a sokhelyütt 4—5 m magas omladékok nem takarítják el, a falak, a helyiségek és épületek körvonalai és padlószintjei nem rajzolódna ki pontosan a régészeti feltárás nyomán, és az omladék közül

nem bukkannak elő a régi leírásokban említett faragott kő nyiláskeretek, az erkélyek és folyosók gyámkövei, a kapukeretek címereikkel és perselyköveikkel. Az omladékból előkerülnek majd, ha darabokra törve is, a leltárakban felsorolt kemencék kályhái, csempéi, az edények és más használati tárgyak töredékei, és tovább gazdagítják ismereteinket századok előtti iparművészetünk fejlettségéről, de Szádvár életéről is.

Talán a fokozódó hazai érdeklődés, talán a növekvő idegenforgalom, és — reméljük — e tanulmány is elősegíti, hogy Szádvár, a legendás Bebek-vár feltárása és restaurálása mielőbb sorra kerülhessen.

Détszy Mihály

EINE UNBEKANNTE BURG IN UNGARN — SZÁDVÁR

Kaum 12 km von den stark besuchten Tropfsteinhöhlen zu Aggtelek in Nordungarn entfernt, knapp an der slowakischen Grenze stehen die Ruinen einer der grössten, und doch fast unbekanntesten Burgen Ungarns, die Ruinen der Burg Szádvár. Selbst in der Fachliteratur wird sie kaum erwähnt, wurden doch ihre Mauern seit ihrer Zerstörung vor 280 Jahren von der Vegetation überwuchert und erst vor einigen Jahren kamen die Ruinen nach Lichtung des Waldes wieder zum Vorschein.

In dem ungarischen Staatsarchiv findet sich reiches Quellenmaterial zur Geschichte von Szádvár, sowie Inventare aus dem 17. Jh., in ausländischen Archiven aber sind auch Grundrisse und Ansichten der Burg aus dem 16—17. Jh. erhalten geblieben.

Castrum Zard wird zum ersten Mal 1268 in einer Urkunde König Stefans V. erwähnt, die Burg gehört also der Anzahl von Festen an, welche nach dem Mongoleneinfall von 1241—42 auf Befehl Bélas IV. um die Mitte des 13. Jhs erbaut wurden. Mit kurzen Unterbrechungen verblieb die Burg bis 1410 in königlichem Besitz, und wurde erst in jenem Jahr durch König Sigismund an die Familie Bebek verschenkt. Sie kam 1470 durch Heirat in den Besitz der Zápolya. Nach der Niederlage von Mohács belehnte König Johann Zápolya seinen Kanzler Stefan Werbőczy mit der Burg, doch ergriff Franz Bebek, zu jener Zeit Parteigänger Ferdinands I., 1527 Besitz davon. Er und sein Sohn Georg machten die Burg zu ihrem sichersten Sitz. Nachdem beide öfters von der Partei des einen Königs zur Anderen übergetreten waren, wurde Franz Bebek 1558 ermordet, Georg aber fiel 1562 in türkische Gefangenschaft. Durch den Fürsten Johann Sigismund von Siebenbürgen ausgelöst kehrte er nach Szádvár heim und begann Verhandlungen mit dem oberungarischen General, Lazarus von Schwendi über die Wiedergabe seiner mit Szádvár benachbarten Burg Szendrő. Nachdem aber der Verdacht bestand, er könnte Szádvár den Türken überhändigen, belagerte Schwendi die Burg, die durch die Getreuen Bebeks unter dem Befehl seiner Gattin, Sofia Patóchy verteidigt wurde. Nach viertägiger Beschiessung der Burg kapitulierte die heldenmütige Frau und die Feste wurde mit ihrem ausgedehnten Besitz zu Anfang des Jahres 1567 zum Krongut. Bis 1579 verwaltete die Zipser Kammer die Burg und ihre Herrschaft. Durch die fahrlässige Wirtschaft der Hofrichter wurde die Burg mehr und mehr verwahrlost, die durch Armut und Türkeneinfälle bedrängten Leibeigenen konnten die notwendigen Abgaben und Frondienste nicht leisten, und die 60 Mann starke Besatzung deutschen Fussvolks hatte fast zu hungern. Um den Misständen abzuhelpfen verpfändete die Regierung Burg und Herrschaft Szádvár 1580 dem General Oberungarns, Hans Rüber, der

sich verpflichtete, die Burg in guten Stand zu setzen. Nach seinem Tod wurde Szádvár Pfandgut der Edelleute Dersfy. 1604 erhielt wiederum General Stefan Csáky aus Siebenbürgen die Burg für seine dem Haus Habsburg geleisteten Dienste, verpfändete sie jedoch seinerseits dem Kammerrat Ladislaus Pethe. Zu Ende dieses Jahres bemächtigten sich die Hajduentruppen Bocskays der Burg, die der Fürst dann Csáky zurückgab. Seine Wittve überhändigte Szádvár 1608 gegen andere Besitztümmer dem zukünftigen Fürsten Siebenbürgens, Gabriel Báthory, der sie Sigismund Rákóczi als Entschädigung für seine Abdankung vom Fürstentron schenkte. Nach dessen Tod wurde Szádvár durch das Urteil des Palatins Thurzo Ladislaus Pethe zurückerstattet. Damit begann ein Rechtsstreit zwischen den Erben Rákóczis und Csákys und der Familie Pethe, der Jahrzehnte hindurch währte. Pethes Nachkommen hielten Szádvár bis 1650 in ihrem Besitz, und selbst Fürst Georg Rákóczi I. konnte sich während seiner Feldzüge 1644—45 der Burg nicht bemächtigen. Um 1650 bekam schliesslich Ladislaus Csáky die Burg und ihre Güter, die dann seine Söhne erbten. Paul Csáky verpfändete sein Erbteil seiner Frau und der Witwe Forgách, verkaufte schliesslich weitere Teile dem Fürsten Paul Eszterházy, wodurch neuerdings Streitigkeiten entstanden. Während des Aufstandes des Fürsten Thököly wurde auch Szádvár von den Freiheitskämpfern 1682 besetzt. Nach der Niederlage des Aufstands wurde die Burg schliesslich auf Befehl des Hofkriegsrats zerstört und teilweise in die Luft gesprengt, die Herrschaft aber blieb im Besitz der Fürsten Eszterházy.

Die Ruinen und ihre Vermessungen, sowie der Grundriss des italienischen Kriegsbaumeisters Natalis Angelini aus 1573 und dessen Varianten, wie auch die zwei Ansichten, 1639 durch Jean Ledentu verfertigt, bieten uns ein ziemlich klares Bild über Anlage und Aufbau der Burg. Sie bedeckt die ungefähr 200x70 m betragende Fläche des Rückens des Kalksteinhügels, der bis etwa 150 m Höhe aus den umliegenden Tälern steil emporragt. Der unregelmässige Grundriss gliedert sich in vier verschiedenen alte Teile. Der östliche jüngste Teil wahrscheinlich im zweiten Drittel des 16. Jhs erbaut bildet den äusseren Eingang und Vorhof, wo einst die Häuser der Wache standen. Westlich anschliessend die mittlere Burg vermutlich aus dem 15. Jh., von welcher unter einem dreigeschossigen Turm eine gewölbte Tordurchfahrt seinerzeit in den Hof der ältesten inneren Burg führte. An diese schliesst sich westlich noch eine vieleckige äussere Festung an. Die Inventare aus dem 17. Jh. und Beschreibungen vom Anfang des 18. Jhs geben uns Auskunft über die Gebäudetrakte und Räumlichkeiten, die sich in den einzelnen Teilen der Burg befanden. Um den inneren Burghof standen mehrstöckige Gebäudeflügel mit den herrschaftlichen Wohnräumen. Ihre Einrichtung ist uns aus den Inventaren ebenfalls bekannt. Der äussere Mauerring wurde durch zahlreiche runde Türme aus dem 14—15. Jh., sowie durch polygonale Bastionen aus dem 16. Jh. gegliedert. Am Fusse des Nordhanges des Burghügels finden wir einen mit hohen Wehrmauern umfriedigten selbständigen Aussenhof. Von hier führte ein Lastaufzug in einer Felsenrinne in den östlichen äusseren Burghof hinauf, wo die in den Urkunden und Inventaren oft erwähnte, von Pferden getriebene Winde stand. Ausser Holz und Baumaterial wurde mit ihrer Hilfe auch Wasser in Fässern heraufgezogen und durch Kanäle in die Zisternen der einzelnen Burghöfe geleitet.

Aus den Urkunden, Schriften, Berichten und Konskriptionen erhalten wir

einige Nachricht über die Baugeschichte der Burg, sowie über die Bewohner, die Befehlshaber und die Dienerschaft, wie auch über das tägliche Leben der Burg in der 2. Hälfte des 16. Jhs und in dem 17. Jh.

Michael Détsky

J E G Y Z E T E K

- [1] Genthon István: Magyarország művészeti emlékei II. k. (Bp. 1961) 284. o. Szögliget községnél: „Szádvár romjai, kőből, csekély alapfalmaradványok. XVI. sz. A volt Derenk község mellett.” Gerő László: Magyarországi várépítészet (Bp. 1955) 194. o.: „Szádvár. Szabálytalan alaprajzú, belsőtornyos hegyivár a XV. századból, melynek néhány fala még áll. 1533-ban I. Ferdinánd Wyngarthy Horváth Gáspár kamaramesternek adományozza.” A vár történetéről eddig viszonylag legbővebben Sziklay—Borovszky: Abauj-Torna Vm. és Kassa (Magyaró. Vmegyei és városai I. (Bp. 1896) 521—2. o., de csak a XV. századtól, sok tárgyi tévedéssel. A XV. századi főbb adatokat és levéltári jelzeteket közli Csánki: Magyarország tört. földr. a Hunyadiak korában I. k. (Bp. 1890) 236. o.
- [2] Az Országos Műemléki Felügyelőség az ország egész területére kiterjedő lejárásai során 1961-ben Sch. Pusztai Ilona építészmérnök vizsgálta meg a romokat, és készített leírást ezekről vázlatos alaprajzzal. Mint a felügyelőség területi építésze, 1962-ben a Borsod megyei Tanácsi Tervező Iroda munkatársával. Dr. Joó Tiborral behatóbb szemlét tartottunk, és ő a Borsodi Szemle 1964. 1. számában közölt „Az alig ismert Szádvárról” c. fényképes beszámolót. 1965-ben a B.-A.-Z. megyei Tanács V. B. műemléki albizottsága a Borsod megyei Tanácsi Tervező Irodával elkészíttette a vár geodéziai felmérését.
- [3] A tornai erdőispánságról Győrffy György: Az Árpádkori Magyarország tört. földrajza, I. k. (Bp. 1963) S. A görögői udvarházról Fejér: Codex Diplomaticus (továbbiakban CD) IV/3. k. 126. o. IV. Béla 1263. évi oklevele: „propter nostram continuum residentiam et curiae nostrae conseruationem in villa nostra Gurgeo vocata”.
- [4] „Bach, fratri Tecus... pro infidelitate sua, qui nostris adversariis castrum nostrum Zard tradidit.” (Szentpétery—Borsa: Árpádházi kir. okl. krit. jegyzéke, II. k. 2—3. 2350. sz. Az 1269. évi oklevél 1273. évi átírása.) Szádvár neve a középkorban Castrum Zard, Zaard, Zaarth, Zardwar alakokban fordul elő. A nevet Árpád vezére, Zuard nevével hozták összefüggésbe. Valószínűbb, hogy a régi magyar „szár” (kopasz, fehér) szó kicsinyítőképzős alakja.
- [5] 1406. jún. 5., a Tekustól leszármazott Szini, Szalonnai és Elsuafői család tagjainak tiltakozása a váci káptalan előtt amiatt, hogy Zsigmond elvette tőlük „litteralia Instrumenta ipsorum praeter plura signanterque priuilegia dominorum Ladislai et Andraeae quondam regum regni Hungariae de et super permutatione ac concambio Castru Zaard nuncupati pro castro Jeneu itemque possessionis Torna circa idem Castrum Zaard pertinentis necnon priuilegia confirmationis super eisdem quondam Ludouici regis” (OL Dl. 70 760. idézi Mályusz: Zsigmondkori oklevéltár II/1. k. 4789. sz.) Az oklevélből nem tűnik ki egyértelműen, melyik fél melyik várat kapta, de mivel Zsigmond eladományozási szándéka ellen is tiltakoznak („Quapropter prohibere eundem dominum nostrum Regem de abalienatione... dictorum castru necnon possessionis Torna”), úgy tűnik, hogy a várat jogszerinti örökségüknek tekintették, mint Torna várat is, amely azonban 1406-ig a Tekustól leszármazott Tornaiai tényleges birtokában volt. Szádvárt, mint a következőkben láthatjuk, a XIV. századi oklevelek királyi várnak mondják. Viszont 1296-ban III. András „castrum nostrum Jeneu”-t ír, tehát akkor az is királyi birtok (CD VII/2. k. 193. o.).
- [6] „presente comite Petro Castellano da Zaard” (Egri Káptalan Magánlvt. N. 8. fasc. I. fr. 2.).
- [7] „Willermi Comitiss de Scepus ac Sáros memoriae dignum testamentum A 1330” (CD XI/1. k. 444 o.) „Drugeth Philippus ac frater eius Joannes... inter alia dominia... Regécz... et arcem Szadvár in Tornensi Cottu obtinuerant”. I. Károly 1338. évi oklevele a zaardi várnagyot Willermus nádor helyettesének és az ő várnagyának nevezi: „Magistri Bartholomaei, filii Pangraczii de Polank, vices gerentis Magnifici viri Willermi Drugeth Palatini, et castellani sui de Zaard” (CD VIII/4. k. 309. o.). Valószínűleg a tornai comes tisztjében helyettese és mint ilyen az ő zaardi várnagya.
- [8] Drugeth Willermus, Visegrád, 1336. márc. 23.: „quod nos decimas... in districtu de Torna existentes Archiepiscopatu Strigoniensi a sui temporis fundacione

- debendas, quas per quorundam sinistram informationem aliquibus temporibus retroactis ad castrum Zaard minus iuste exactas usque modo detinuerunt, Nos de mandato Domini regis Hungariae... restituumus... cessantes a solutione decimarum castro regio Zaarth vocato in toto facienda" (CD VIII/4. k. 209. o. és Knauz—Dedek: Mon. Eccl. Strig. III. k. 277. o.).
- [9] 1335 jún. 13.: „magister Bartholomeus filius Pangracii castellanus de Zard" (OL Dl. 64061.). 1338-ra lásd 7. jegyzet.
- [10] 1339. okt. 4.: „Petro vero dicto Lengen vicecastellano de Zaard" (Anjoukori Oklv.-tár III. k. 595. o.). 1360 nov. 23. Kont Miklós nádor: „Magister Joannes filius Zobonya Castellanus Castru Zaard, önkényesen elfoglalta a Horvátiak földjét. „placeat Matti Vrae Committtere et praecipere Castellano vestro, ut praefatum Joannem relinquat in pace" (OL Dl. 16109.).
- [11] Lásd 5. jegyzet.
- [12] Az adományozásról nincs közvetlen adat, Zsigmond, Buda, 1415 júl. 2. okleveleiben említi Pelsőci Bebek Imre fia, László és Detre nádor fia, Miklós zardi várnagyait (OL Dl., 43291.). Az adományozás kétségtelenül 1406 után történt, lásd 5. jegyzet, talán 1409-ben, amikor Zsigmond Torna várát Ezdegei Besenyő Pálnak adta. László és Miklós György tárnokmester (†1381) unokái. Testvéreik az adományozáskor talán már nem élnek, és ezért nem szerepelnek a birtokosok között. 1425-ből ismerjük szádvári várnagyuk, Jakab nevét: „Jacobus Castellano castru Zard" (OL Bir, lvt. Leleszi elenchusok, I. k. Litt. Z. No. 175.).
- [13] Imre vajda (†1448) és Pelsőci István (†1451) birtoklására nincs közvetlen adatunk, örökösüket említik 1456-ban (OL Dl. 16451), 1459-ben (OL Dl. 15363). István György tárnokmester fivérének, István országbírónak dédunokája, László királynői tárnokmester unokája, Magnus János tárnokmester fia.
- [14] 1451-ről Tóth—Szabó Pál: A cseh-huszita mozg. és uralom tört. M.-on, Bp. 1917. 249. o. 1454 dec. 24. Kassa, Petrus de Komorow Comes Lyptoviensis: „Quod nos Castra et fortalitia per nos et priores erecta et aedificata, ac qualitercunque hucusque obtenta videlicet Olswa Mwrans Zardwar Roznauiam Bryzo et Osdyn habita ad manus eiusdem Dni Oswaldi (sc. de Rozgon) aut hominum suorum ad hoc deputandorum" 11 000 Ft ellenében átadja (OL Dl. 15307.).
- [15] 1456. dec. 19. Pálóczy László In causa inter Egr. Paulum filium quondam Magnifici Emerici vaywode de pelsewcz... ac Stefanum filium quondam Johnis de peren: „Thalaffwiz auxiliante sibi... Johanne de Peren... universas possessiones ipsius exponentis ad castrum suum Zard vocatum... depopulari fecisset" (OL Dl. 16451. Id. Tóth—Szabó: Giskra, 61. o.).
- [16] Mátyás, Buda, 1459 máj. 21. gen. dnae relictae Quondam Magnifici Stephani de Pelsewcz, tiltsa el várnagyait a szomolnokbányai és svedléri polgárok háborgatásától: „Castellani Castrorum Vestrorum Kraznahwrka et Zardwar nonnullos ex ipsis Ciuibus, combustores videlicet carbonum" elfogtak és szénégetőiket lerombolták (OL Dl. 15363.). 1462 febr. 2-án „domina Veronica vocata, Relicta condam magnifici dni Emerici filij wayuode de pelsewcz ac Paulus filius eiusdem..." „Castellanis nris In nro Castro Zardwara constitutis" meghagyják, hogy Bebek György jobbágyaitól ne szedjenek adót.
- [17] Mátyás Esztergom, 1469 szept. 30-i levelében felhívja Kassa városát, miután Imre vajda fia Pál magtalan halálával várai és javai a koronára szálltak („cum decedente Paulo filo Wayuode de Pelsőcz ab hoc seulo sine heredibus universa castra et bona eiusdem ad nos deuoluta sint"), és ezek elfoglalását elrendelte, ebben a kassaiak segídkezzenek. 1469 nov. 7-én Zápolya Imre ez ellen a szepesi Káptalan előtt tiltakozik (M. Tört. Tár. IX. k. 167. o. Horváth Mihály közlései.) Emericus de Zapolya, Szepesvár, 1470 ápr. 28.: „Castellanis in Castro nostro nostro Zard" megtiltja, hogy a gombaszögi pálosok jobbágyaitól vámot szedjenek (OL Dl. 16999.).
- [18] „Thome de Roskouan Castrorum Zard et Thornia Castellani" (Jászói konv. hit. h. lvt. Mand. et Misc. fasc. 21. No. 37. OL Filmtár). 1511: „Nicolaus de Kapy castellanus Castru Zaard" (OL Dl. 64521.; 1520: Dl. 64551.; 1523: Dl. 64583.).
- [19] Az 1570 jún. 1. urbariumban ezek mint „Possessio haereditaria ad Arcem Zaard" (OL Kam. lvt. U. et C. 65/84/2—3.).

- [20] János király adománylevele, Tarnow, 1528 jun. 29.: „Super Castro Zaard... Quod Nos anno superiore predicto Stephano de Werbewcz. exigentibus suis preclaris. meritorisque seruicys. in perpetuum donaueramus” (OL Csal. lvt. Perényi cs. lvt. fasc. 1. fol. 537.).
- [21] 1570 jun. 1. urbárium: „haec possessio Zewgligeth fuerit haereditaria ad Arcem Zaard, quae olim Emerici gubernatoris ac Stephany Thesaurarii, patris Joannis Vaiwodae fuisse dicitur. A quibus deuolutam fuisse ad Joannem Vaiwodam perhibetur, Quj Stephano Verbewlchy Contulisse et donasse affirmatur: E cuius Manibus per proditionem Gregory Trinnay alias Lengiell vocatj, tunc Castellanj Arcis Zardiensis in Manus Francisci Bebek prouenit.” Szólószárdó possessio: „Stphano Verbewlchy, per cuius prouisoris proditionem Gregory Trynnay Lengiel Cognominatj, Vna cum Arce Zard peruenit in Manus Francisci Bebek”. Szádvár elfoglalásáról és Bebek készülődéséről Torna elfoglalására Werbőczy, Tasnád, 1527. novemberében Kassa városhoz írt levele: „Accepi latronem illum Franciscum Bebek... post occupationem castris mei Zaard per proditionem nuper factam castrumque meum Thornia obsidione cingere expugnareque decrevisse” (Kassa v. lvt. 1198. sz. közli Kemény L. Tört. Tár (TT) 1901. 450. o.).
- [22] Petrus de Ibran castellanus castris Thornia 1528. febr. 19. levele Charissimis fratribus et amicis nostris in castris Zaard: „inde contra vos ad hoc castrum Zaard expugnandum recto itinere venturus est” (Kassa v. lvt. lajtsromozatlan, közli Kemény L. TT. 1895. 392. o.).
- [23] János király, Tarnow, 1528 jun. 29. (lásd 20. jegyzet): „Super Castro Zaard... quod tandem idem Stephanus maiestati nostre sponte resignauit... totumque ius suum: et dominium omnemque iuris proprietatem, quod et quam ipse Stephanus werbewczy in praescripto castris Zaard ac eiusdem vniuersis pertinencys... habuisset... in Memoratum Jacobum de Thornallya suosque heredes ac posteritates vniuersos transtulisset”.
- [24] 1528 dec. 20. Bebek Ferenc gömöri főisp. és bátyja, Imre fvári prépost, kir. tan. Szádvárból Eperjes városától segédsapatokat kér (Karácsonyi—Bunyitai: Fgyh. tört. eml. I. k. 413. o.). 1529 okt. 26, 30. 1530 aug. 14. okt. 14. dec. 13. Bebek Ferenc „ex castris Zaard” a kassaiaknak a török készülődéseiről (Bp. Egy Kvt. Kaprinay Gyűjt. Tomi in 4to, Tom. XII. No. 186, 187, 188, 197, 199.). 1531 máj. 22. Kassa v. lvt. 1535. (TT. 1901. 452. o.).
- [25] Az 1570 jún. 1. urbárium szerint Bebek Ferenc Berzété, Szin, Perkupa, Varbóc, Görgő, Jablonca községeket és a Szádvár lábánál fekvő Derenk praediumot foglalta el és csatolta a vár uradalmához.
- [26] A jászói konvent csonka, kelet nélküli jelentése János királynak Bebek beiktatásáról Szádvár, Krasznahorka, Szendrő és a lerombolt Rákos várak, Pelsőc, Csetnek, Edelény, Sajóvámos, Görgő, Berzété és Sajókeresztúr birtokába. A jelentés idézi János 1538. máj. 1. Szádvárban kelt, a konventhez írt levelét (OL Kam. lvt. NRA fasc. 1565. No. 73.).
- [27] OL Lib. Reg. I. 210., említi Gerő L. i. m. 194. o. és Demkő K.: Felsőm. várak a XVI. században, HK 1914, 213. o.
- [28] Torda Zsigmond Miksa főhgnék, Kassa, 1555 nov. 2.: „Georgius Bebecus uenit in arcem Boldokew ante quattuordecim dies, profectus a patre suo ex arce Zad” (OL Kam. lvt. Lymbus III. s. fasc. 18. fol. 583—5. és 594—6.).
- [29] Takaró Mihály Ferdinánd főhgnék, 1556 szept. 16.: „azt is mondja az én emberem, hogy Zöndörőből az felesége kirekesztette, nem akarja bebocsátani, és az fia is Szádvárában nem bocsátja be” (TT. 1881. 277. o.).
- [30] Az 1570 jún. 1. urb. szerint Bebek György Szalócot, Borzovát és (Torna) Kápolnát vette el a pálosoktól.
- [31] Takács Sándor: Régi idők, régi emberek (Bp. 1922): Bebek György. Darvas Gergelyt (Takácsnál hibásan György) Hangonyi György 1563 márc. 10. török rabságból írt levelében „Gregorio Darvas, personalis presentie domini... Georgij Bebegh in arce Zardh”-nak címzi (Lehóczky A.: Egy 400 éves levél, Borsodi Szemle, 1964, 109. o.). Darvas 1571 febr. 15. levelében: „Nag:gos Bebek gielgy vtan en voltam Zaard vary tisztartó, és krasznahurkannis vgy paranczoltam Mint szinte Zaard Varaban” (OL Lymbus I. s. fasc. 2. fol. 167.). Egy 1571. évi

tanúvallomásban: „hogh Darwas Gergel volth volna Zardi porkolab” (u. ott; fol. 163—6.). Saffarith Péter szádvári kapitányt említik 1564—5-ben (OL Gávay hagyatéka, IV. 2. Várkapitányok feliratói kötege, Liska F. kut.). Takács i. m. szerint ő kíséri Bebek lányait tuszként Erdélybe.

- [32] Ghymesí Forgách Ferenc Magyar Históriaja, ed. Majer FidéL, Mon. Hung. Hist. II/16. k. 353—6. o. Az ostrom előzményeiről és Bebek alkudozásairól Fröhlich Tamás kassai lelkész levelei, TT. 1903. 303. o.-tól.
- [33]. Kun Balázst teszi Schwendi 1562-ben, Bebek fogságba esésekor Szendrő vár-nagyává. Szádvári működéséről az 1570 jún. 1. urb.: Szilicét a lerombolt gombaszögi kolostortól Szádvárhoz csatolja, Sóry Pállal több birtok szolgáltatásait emeli. Sóryt említi még a szendrői udvarbíró 1668 aug. 9. levele: „Paulo Sori vt provisorj” (OL Kam. lvt. Repr. inf. inst. fasc. 1. fol. 274—5.). A helyreállításról Takács S.: Rajzok a török világból II. k. Bp. 1915.: A magyar erősségek, 11. o. idézi a Bécsi közös p. ú. lvt. Hung. 14376. 1579 aug. 15. iratát: „Ist ein geflochtener Zaun mit Erden ausgefüllt.”
- [34] Sóry leváltásáról és a bérbeadási javaslatról Salm, Poppendorff és Paczoth biztosok 1574 ápr. 9. jelentése a Szep. Kam.-nak: „Quandoquidem ob certas causas Egr. Paulum Sory Prouisorem Arcis Zaard, ab officio Prouisoratus deposuimus, et de altera militarij et idonea persona, cui pro presentium rerum statum et commodo suae Mtis, totam Ditionem Arcis Zaard eius redditus omnes, locationis seu conductionis titulo conferremus, cogitandum fuerat” (Sig. Mosdorf lustrae magistrum ajánlják, OL. Kam. lvt. Repr. inf. inst. fasc. 3. fol. 173—4.). A bérbeadásról Miksa 1571 júl. 30. benignum mandatum: „Accepimus benigne responsum vestrum de transactione nomine Arcis Zadwar, cum Augustino Richelio ad triennium facta, Etsj autem illam transactionem saltem pro vno anno ratam esse statueramus, ... Non est autem mens mostra, vt sublata transactione Richelius quoque illinc amoueat sed poterit nihilosecius Capitaneus esse vt fuit, antequam transactio esset” (OL Kam. lvt. Minutae (Lib. exped.) 1571—4. fol. 58.). Richelre vonatkozó más iratok u. ott, fol. 50, 184, 190, Lymbus III. s. fasc. 11. fol. 588. Richel Szádvár, 1572 aug. 30. és 1572 aug. 12. levelei Repr. inf. inst. fasc. 3. fol. 479—480, 539—540. A jobbagyok kiméletlen adóztatásáról Saurer szendrői prov. 1576 szept. 21.: „Meegh Richell Agostonnal hogy Arendaba volth az var, Meegh az Anyyok Mehetis Megh dezmalta, Azonkeppen Meegh Bebek Ideiebennis, de eok azth Mongyak hogy hatalmasok voltak az Bebekek” (u. ott, fasc. 4. fol. 735.). A Kamara 1578 aug. 6. véleménye szerint Richel 5000 Ft évi bér mellett nagy jövedelemre tett szert: „prouentus eius arcis deductis expensis ultra termille et quingentos florenos annuos non extendere, cum tamen Augustinus Richel olim Capitaneus illius arcis prouentus eiusdem, pro quinque millibus florenis dubio procul non sine suo emolumento conduxerit ... Nondum enim Turcarum rabies ea deuastarunt” (Minutae (Exp. Cam.) 1463. rsz. fol. 312—3.). A vár pusztulásáról a Kamara 1579 aug. 15. jelentése: „per aliquos Prouisores ... nonnulla ... aedificata sunt, Sed per Augustinum Richel minimum. Is enim toto eo triennio quo memoratam arcem arendae nomine possidebat, nihil neque operae, neque sumptuum in eius aedificationem contulisse dicitur” (u. ott, fol. 394—5.).
- [35] 1574 szept. 5. Jánossy János provisor jelenti, hogy az uradalom jövedelmei a várórség élelmezésére elegendők: „ad sustentacionem praesidy istius Arcis Zaard nihil victualium me coemisse parata pecunia Quoniam ex prouentibus Nonarum et decimarum Arcis huius Zaard sufficienter satisfactum est praesidio eiusdem Arcis” (Repr. inf. inst. fasc. 4. fol. 60.). 1575-ben Thorday György a provisor; halálát ez év nov. 24-én jelenti a Kamara Bécsbe, kérve új udvarbíró jelölését (Minutae 1463. rsz.: fol. 85.). Egy ideig Olasz Dániel helyettesít, 1576 jan. 6. jelenti: „az ky kapitan ide akar Jewny azth Irtha, hogy en Myngyarasth eoth zekereth kewlgyek erette: Annekwlis elegh dolgok vagyon az Varhoz fa hordas bwza lyzth fell hordas: Illyen gonoz Vthon penigh masfell Nap be nem er Kas-sara: Egyebeth bathor semmith ne Miwelnenek csak fath hordanak Megis elegh zekereth volna, hogy az megh holth kapitanne oll menth akkoris keth zekereth kelleth zerzenem, megh csak Egy Darab kenyereth sem attak Nyawalyasoknak: Azerth ha thy ketek megh Paranczollya Megh kell zerzenem: anny Insegeben

vadnak hogy ha effele dolgok lezen, az Videk hityre mongya hogy mynd el megyen rolla” (Repr. inf. inst. fasc. 4. fol. 486.). 1536 febr. 26. jegyzőkönyvben foglalt vallomások szerint Olasz Dániel bántalmazta a várba élelmiszert szállító jobbágyokat, ezért a vizsgáló biztosok leváltását javasolják (u. ott, fol. 505—8.). A jobbágyok nyomoráról és elviselhetetlen szolgálatairól az urbáriumokon kívül Rüber főkap. 1577 márc. 24. levele a Kam.-hoz: „Itaque dominationes vestrae modum Inuenire velint. si qua Ratione labores illis minuj possint, ne miseri homines sedibus suis derelictis. diffugere cogantur” (u. ott, fasc. 5. fol. 160.). Az őrség rossz ellátásáról Erhard Saurer prov. 1576 ápr. 28.: a német vitézek nem fogadják el a nekik osztott lisztet, mert nagyrészt korpa (u. ott, fasc. 4. fol. 621.), ápr. 24.: „substitutus prouisor in Zard, vt pote, Daniel Olaz nunciauit mihi quod pedites hungari omnes discesserunt inde expleto mense ipsorum, id qua ratione fecerunt nescio... ibi peditibus valde opus habetur, qui huc illuc ad quasvis necessitates subministrandas tutius mitti possunt, alioquin germanis militibus qui assiduo in arce fixi manent fame pereundum est” (u. ott, fol. 638—641.). 1577 márc. 20-án újból Sóry Pált iktatják be a szádvári és szendrői provisorságba, de Szádvárban elődje meghiúsítja az átadást (u. ott, fasc. 5. fol. 128.), Szendrőben pedig a német zsoldosok a kamarai biztosokkal fogságba vetik, mert hónapok óta nem kaptak meg járandóságait (u. ott, fol. 103, 117—3, 153.). Ápr. 11-én írja Sóry Szendrőből: „az Nemetek Ismet Nagi feddessel vadnak es azt mongiak hogi ky nem Bochiatnak az kapun mert ez Jeoueo Zombattal egietemben Negy fleisgeltel tartozik az Kamara nekik” (u. ott, fol. 265.). A jobbágyok nyomoráról Sóry, 1577 ápr. 1.: „az hidwegh Arдай es vendeghi Jobbagiok... kyk kywanthak thy kthekthwl hogy Minden fele adobol zabadosok lennenek, Mywel hogy az theoreok wketh megh Rablottha, es megh egetthe, Az vgy wagian hogy Minden fele Niomorusag meg eset raytok, es az eggyk falw hidwegh ardo Mindenesthwl puztha, vendeghiben egynihany haz marath megh az Egesthwt. Meltonakis Itelem Mindenfele fizeteshwl zabadosoknak lennj Niomorusagokhoz kepest” (u. ott, fol. 266.). A töröknek fizetett adókról és a török pusztításairól lásd az urbariumokat.

- [36] „Die Sattwar unnd Krasznahorckha befinden sich das alles Tagwerch schandhafft unnd Vast eingehen will, dasz art zu Sattwar, so eingeschossen, noch nitt gebessert, dasz Ist der Hofrichter und Cammer Schuld darüber wird dem Paw Comissari zu beuehln sein, damit solliches also auch die Zistern zu Sattwar, unndt was sonst dortten mangelt gebessert werde, auff diese beede Orth möchten... noch 1000 fl verordnet werden” (OL Eszterházy cs. hg. ág. lvt.) Továbbiakban EL) Rep. 77. 508. cs. fasc. N.)
- [37] A Szepesi kamara a királynak, 1577 nov. 17.: „cognouimus, duas Mtti V. S. propositas esse vias Arcis Sarospatak a familia Doboniana redimendae. Quarum vnam esse per distractionem Castrorum Zaduar et Krassnahurka”. A két várat zálogbirtokként 50, iure perpetuo 75 ezer Ft-ért javasolják adni „cum valde desolatae sint” (Minutae (Exp. Cam.) 1463 rsz. fol. 247.).
- [38] A befejező tárgyalásokról a Szep. kam. 1579 jul. 23. jelentése (u. ott, fol. 389.). 1579 aug. 25-én jelentik, hogy az udvar aug. 3-i rendelkezésére Rübernek átadták a várat (u. ott, fol. 389.). A Prága, 1580. aug. 11. adománylevél főbb pontjai: „Totale Castrum nostrum Zadvár vocatum... Eidem Joanni Rueber ipsiusque haeredibus et Posteritatibus utriusque Sexus... in et pro Summa 24 millium fnor Rhen... Titulo Pignoris dandum et inscribendum duximus... talibus sub conditionibus nimirum, quod nos in Arce Nostra praefata Zadvár 60 solummodo pedites germanos intertenebimus, reliquum vero Praesidium dictus Joannes Rueber alere et intertenere aliaque omnia, quae pro bona defensione et conservatione praefatae Arcis necessaria fuerint, propris Sumptibus, et expensis administrare, arcemque ipsam, quamdiu illam possederit, bene aedificatam et munitam conservare, omnemque ruinam antevertere debeat et teneatur” (EL. Rep. 24. fasc. A. 173. cs. No. 1.).
- [39] Révay Ferenc jelentése, TT 1894, 44. o.
- [40] Prága, 1593 aug. 24. Transactio Super Inscriptioe és Prága, 1596 j5l. 6. Inscriptio főbb pontjai: „nos in Arce nostra Zadwar sexaginta solummodo pedites germa-

nos intertenebimus, cum uno Capitaneo, Concionatore, artellerico, duobus pixidiarijs, et uno fabro lignario, qui omnes nobis fide adstricti sint... Claves vero portae Arcis, postquam ea clauditur praesenti quidem Dersfio semper assignentur, eo vero absente, Capitaneus Germanicus in manibus resereut, et in claudendae aperiendaeque portae curam habeat, et idem de dando quoque Simbolo militari obsereutur... Arcemque ipsam ab amni vel incendi vel proditionis periculis... Saluam, bene aedificatam ac munitam, canales, cisternam, machinam tractoriam aliaque sarta tecta conservare, omnemque ruinam antevertere debeat... Signanter vero illam muri partem, in longitudine undecim orgiarum, quae tempore expugnationis concussa fuit, et ab eo tempore ruinosam mansit, reparabit, sed tamen nostris sumptibus per nos posthac illi refundendis, quam tamen dicti Muri reparationem cum praescitu et voluntate Generalis nostri Capitanei instituet'. (EL. u. ott, No. 2, 3.).

[41] Az 1597. évi Introductoria u. ott, No. 4.

[42] A Transactio és a Statutoria u. ott, No. 5. és 6.

[43] Basta György levelei és iratai, ed. Veress E. Mon. Hung. Hist. I. 34. I. k.: 1600 okt. 16. 435. o.; nov. 17. 450. o.; 1602 máj. 25. 714. o.; Basta újabb feltételei 1602 jún. 5. 720. o.; 1603. ápr. 10. MHH I/37. II. k. 205. o.

[44] Transactio a zálogösszeg visszatérítéséről, 1603 júl. 26. (EL. u. ott, No. 7.). Csáky feljegyzése erről 1603. máj. 1-én, Bártfai Szabó L.: Oklt. a Csáky cs. tört. (Bp. 1919) II. k. 608. o. Rudolf, Prága, 1604 febr. 27. Inscriptionalisa Sáros és Szádvár zálogbaadásáról 12 évre 192494 Ft-ért, EL, u. ott, No. 9. A korábbiaktól eltérő főbb pontok: „in supra dicta vero Arce Zaduar triginta duos pedites germanos tenebit... circa Religionem quicquam innovare et praeter Catholicam Religionem nullas alias Sectas et Haereticos Concionatores introducere aut pati debeant.”

[45] Pethe László, Szádvár, 1603 aug. 7. hitlevele: „En Pethe Lazlo de Hethes, Romay Chiazar vrunk eo feghe Cassay Magyar Lowassanak Capitannia, Vallom ss Adom mindeneknek az kiknek illik tudasara, hofi alkuttam megh az Naghos Chiaky Istwan vrammal Zádwararul, hofi Eztendeigh az varath minden hozza tartozo Jozaghiwal, pertinentiaiwal es Jeówedelmekkel Zalogba bizomios Summa penzben, meli az Eghry Captalan lewelemben megh vagion specificalua, engette birnom, Eztendeo el telwen, az en penzem az Naghos Chiaky Istwan vramtul awagi giermekiteo, az fassioban valo Conditioik zerinth megh lewen, tartozzam mingiarast az lewelnek Ereyewel Zadwarath hozza tartozo Jozaghywal egietemben kezeben Freztenny... Ha penigh teórtenet zerinth Eztendeo az napra valamy okbul Chiaky Vram le nem tehetne, tehat annakutannais, valamikor Chiaky vram, vagi maradekj le tezik, tartozzam En, es az en giermekim az penzt fel venny, es az varath minden Jozaghiwal Egietemben megh adnj... Datum in Zadvara, die 7 Augusti. Anno Domini 1603 Idem Ladislaus Pethe de Hethes mpp” (OL Csáky cs. lvt. kassai lvt. (továbbiakban CSLk) fasc. 480. fol. 51—2.). A záloglevél és a kötelezvény 30000 Ft és 11 tallérról u. ott, fol. 53—60. Csáky 1604 szept. 4-én tárgyal Pethével a vár visszaváltásáról és a kölcsön egy részének visszafizetéséről (Bártfai Szabó i. m. II. k. 608. o.) Hetesi Pethe László, Pethe Márton váradi püspök öccse, Habsburg párti, katolikus, nemes, 1604-ben részt vesz az Olaszliszkai templom visszafoglalásában a reformátusoktól, „consiliarius is vala az imperatornak és a magyar hadnak campestris generalisa”, 1605-ben Belgioiosoval harcol Váradnál, és együtt vonulnak vissza menekülve. 1617: a Bethlen Gáborral folytatandó tárgyalásra biztosként küldik ki, de meghal (Sepsi Laczkó Máté: Sárospataki Magyar Krónika, Erdélyi Tört. Adatok III. k. 50, 53, 170. o.).

[46] „31. octobris Kassát megadják Bocskai Istvánnak Lippai Balázs és Német Balázs által... Ugyan ezen héten Szendrőt is megadják Német Balázsnak, a némötöket kiküldvén belőle. Szádvárából is ugyanakkor kimennek a németek és pusztán hagyják féltökben a várat.” (u. ott, 54. o.). Basta 1604 nov. 13-án jelenti Mátyás főheg-nek: „Ho anche ricevuto una lettera da Lippai Balázs... mi notifica la perdita di Tokai, insieme con quella di Cassovia, Sendreó e Putnok insieme con Sahtuar” (Basta levelei, II. k. 521. o.). A vár feladásáról Istvánfi: „Saduaram

LX milites Germani qui praesidio impositi erant, ad primum Haidonum conspectum foedo pavore percussi similiter dederunt, quam contempto hoste facile retinere potuissent, quum tantae firmitatis ac munitionis esset, ut a Suendio oim totis viribus obsessa ac diu oppugnata non nisi deditioe capi potuerit" (Regni Hung. Hist. Köln, 1685, 532. o.).

- [47] Csáky István hitlevele, Kassa, 1605, jun. 5.: „En Chiaky Istwan Kereszeghy, vallom es mindeneknek adom tudtara ez ielen ualo leuelemnek rendiben, hogi... (Sáros és Szádvár zálogbavételéről)... Meli megh neuezelh Summath mierthogi minden részeben le nem tehettem wala, kenszeritettem wolph Pethe Lazlotul kerny Negiuen keth Ezer forintoth, Meli Summaerth Zadwarath bochiatottam wala kezehez bizonios ideigh. Ekeözben minekelötte az Summath Pethe Lazlo-nak megh fizettem wolna, Pethe Lazlo ez orszagbul el futwan, es az mi mostany kegmes vrunk az felszghes Bochkiaiy Istwan, Magiar es Erdeli orszaghnak igaz valaztoth feiedelme ellen hiteltlensegben talaltatwan Zádware az Nemetekteöl eó feghe keszemben iutoth, es ez oraigh eó feghe birodalmban wolph. De megh tekintwen eó feghe az en iambor szolgalmomath, mind az mostanith, mind az keöwethkezendeöth, azt az Pethe Lazlotul fel weöth Summath condonalta eó feghe nekem es maradekimnak Az Negiwen ket ezer forintoth, es az Nemetekre walo keöltsege, kit azokra keöltöth migh az Jozzagh keszenel wolph, es az Varatis ioszagawal keszemhez bochiatotta...” (a továbbiakban megfogadja, hogy a korábbiakkal nagyrészt azonos feltételeket Bochkayval szemben is teljesíti. EL. Rep. 24. 173. cs. No. 10.)
- [48] „Az Zaauari Vduarbirosagot attam az Vitezleo Komiathi Tamasnak Illien Instructiounal. die 16 Juny Anno 1605”, „Zaduaraban leueó minden zolgaím fizetesenek Regestuma” és „Az Zaduari Porkolabnak Budai Gergelinek Attam ez Instructiot 16 Juny 1605.” feliratú iratok CSLk, fasc. 480. No. 6. fol. 18–22. Az 1605 jun. 15-i inventárium u. ott, No. 7. Fentiekből a továbbiakban több részletet közlünk.
- [49] 1606 febr. 1-én Csákyne utasítására nevezik ki Büky István szádvári kapitányt, és az ő nevében adják ki ennek és az udvarbírónak instrukcióikat (u. ott, fol. 23–27.).
- [50] Horváth Boldizsár praefectus arcis et praesidy Zadwara 1607 ápr. 15. jelentése Csákynek: „Immar Harom Izben Hozatott Paranchyolatoth Pethe Lazlo, hogy Zadwarath megh Aggyak neky Az Commissarius vrak, De Halaztottak Az Gyülesre, Immar Pethe Lazlo sem vrgeallya Immar Addygh” (u. ott, fol. 4–6.).
- [51] Horváth Boldizsár idézett jelentésének elején, lásd 50. jegyzetet.
- [52] Báthory Gábor, Gyfehérvár, 1612 szept. 4-i oklevele a Csákyneval Diószegen, 1607. szept. 16-án kötött transzactióról Szádvár és Sáros visszaváltása ügyében CSLk fasc. 481. fol. 1–2. és EL Rep. 24. 173. cs. No. 11.). Báthory 1607. dec. 13-án levélben kéri Rudolf beleegyezését: „ego iam cum D. Rakoczio certo transegi; postulabat aliquam servitiorum suorum satisfactionem et pro excessione e Transilvania contentationem. Ego et hoc opere sum paratissimus Vram s. c. r. Mtem sublevare. Proinde si Vra s. c. r. Mtas dignabitur clementer annuere, cum domina Chakiana arces Sááros et Zaduar, cum meis propriis bonis, prout cum eadem convenire potero, commutabo et easdem dno Rakoczio in compensam fidelium servitiorum in Vrae s. c. r. Mtis gratiam impensorum ac excessionis e provincia Transylvaniae eodem iure quo ipsa hactenus obtinuit fatebor” (Szilágyi: Erd. Orsz. gyül. eml. V. k. 566. o.). A megállapodásról 1628 dec. 28-án Bethlen Gábor Rákóczi Györgynek Recognitionalist állít ki (EL Rep. 24. cs. 173. No. 13.).
- [53] Rákóczi Zsigmond szádvári tartózkodásáról Korláth István 1608 márc. 29. és ápr. 1., Rákóczinak Szádvárba címzett levelei tanúskodnak, ezekre kívül feljegyezve: „hozták 1 die Aprillis A° 1608 Zadvaraban” (OL Kam. lvt. Arch. Fam. Rákóczi (AFR) fasc. 2. fol. 41, 42.).
- [54] A birtokvíta eldöntését a király Thurzó György nádorra bízza, lásd Rákóczi Zsigmondné, Makovicza, 1609. máj. 25. levele Rákóczi Lajoshoz: „Ez elmúlt napokban hozak uram Thorzo Geörgi uram eó Naga Levelet kiben iria, hogi

- Száduar sáros dolgot eő feőlsege rea biszta uolna" (u. ott, fol. 76.). Thurzó döntésével a Rákóczi fiuktól elveszi a várat és Pethe Lászlónak adja vissza, lásd 1647. évi 110. tc.: „Quandoquidem arx Szádvára per dominium Georgium Thurzo, alias regni palatinum, vigore publicae constitutionis, e manibus illustrissimii principis Georgii Rákóczy, fratrumque eiusdem interessatorum adempta, ac magnifico quondam Ladislao Pethe de Hethes fuisset assignata." (Magyar Törvénytár 1608—1657, 494—6. o.). Thurzó Báthory G.-nak adott proposíciója 16. pontjában: „Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond uroméktől Zádvara az posoni articulus szerint elvetetett; miért hogy ő Felsege azoknak evictora, és az fejelelemségre való előmenetelének ez volt egyik mediuma, méltó, hogy ő Felsege az felvótt evictiót praestálja, és a szegény árvákat atyjok jó tettéért kárban ne hagyja") Mikó Ferenc Hist. ed. Kazinczy G. Mon. Hung. Hist. II/7. k. Pest 1363. Függelek, 280. o.). Thurzó még Riccsén, 1616 márc. 19-én Csákynénak írt levelében is foglalkozik Szádvár ügyével (CSLk fasc. 481. fol. 4—5.).
- [55] A jászói konvent jelentése Pethe László 1612. évi beiktatásáról, és ebben II. Mátyás 1612 ápr. 20. Consensus et Statutoria-ja, EL Rep. 24. 173. cs. No. 10. et NB. A beiktatásnak Rákóczi György és Zsigmond ellentmondanak. Az 1615. évi Renovatio Inscriptionis u. ott, No. 12.
- [56] Pethe László feltehetőleg csak György fiára hagyta Szádvárt, erre utal II. Ferdinánd évszám nélküli irata, amelyben elutasítja László lánya, Anna, Rákóczi Pál feleségének igényét: „ut se Testamento Paterno ratione Szádvár... accomodet" (CSLk fasc. 481. fol. 6—12.). Eszterházy Miklós 1638 júl. 18-i levelében: „Az masikat azt Praetendálliak eő kegmek, hogy nem csak szegeny Pethe Geörgi arvainak vagion jussok azon Jozzagban, de szegény Pethe István es Rakoczi Pal arvainakis ratione reciprocae successiois" (EL. Rep. 24. 173. cs. No. 17. NB).
- [57] 1619-ben Rákóczi György, Zsigmond és Pál tiltakoznak az ellen, hogy Pethe György elidegenítse szádvári birtokukat (EL, u. ott, No. 12. et NB). Rákóczi Pál és György sok levelében a szádvári igényekről: 1628 jan. 27. (TT. 1895. 115. o.), 1632 febr. 28., ápr. 16., máj. 12., jun. 9. stb. (TT. 1899. Szilágyi S.: Okiratok I. Rákóczi Gy. uralkodása tört. 392, 397, 418—420. o.). Az eperjesi traktán I. Rákóczi György Munkács, Mád, Tarcal és Szádvár birtokait követeli (Szilágyi: I. Rákóczi Gy. 235. o.).
- [58] EL Rep. 24. 173. cs. No. 14. évszám nélkül.
- [59] Rákóczi Pál Györgynek, Zbóró, 1632 jun. 9.: „Most az asszony igen bus szívvel és állapottal vagyon Csáky uram miatt, mivel szendrei kapitányságának tisztít birván, közel szállott Szádvárához és ottan mindgyárt practicát indított az szendrei németek által az szádvári egynehány némettel." U. ő Róthy Orbánnak u. akkor: „Csáky uram bizonyos dolog, hogy még ez egyszer oda föl nem succedálván az dolog, practicához kezdett volt s az szendrei németek által alkalmasan meg is hódította volt az szádvári németeket, de Isten jól adta, hogy az ki által legderekasabban végben akarta vinni dolgát, sok ígéretivel és ajánlásával, az is magát hozzá alkalmaztatván előtte, azután az asszonynak mindent megjelentett és az egész igyekezet semmiben mult." (TT 1899, 418—20. o.).
- [60] Pethe Györgyné Supplex Memoriale-ja évszám nélkül EL Rep. 24. fasc. C. 174. cs. No. 110. Az 1633 aug. 20-i Inscriptioalis u. ott, 173. cs. No. 14. Az adomány az özvegyet, két fiát: Zsigmondot és Pétert, továbbá lányát, Rosina Margarethát illeti.
- [61] Lakompach, 1634 aug. 7. keltezésű jelentés aláírás nélküli piszkozata OL Kam. lvt. Lymbus I. s. fasc. 9. fol. 603.
- [62] Laxenburg, 1638 máj. 18. Donatio Regia pro Ladislao Csáky super Arce Szádvár, EL Rep. 24. 173. cs. No. 17.
- [63] Chernel György. Patak. 1638 aug. 19. Arch. Fam. Rákóczi, fasc. 8 pall. C. fol. 89—93. A Pethékkel való kiegyezés nehézségeiről Cháky László 1640 máj. 15-i levele Eszterházyknak: „Alig látnánk mi jobb módot a compositionál, de bizony dolog hogy lelket kellene funi az asszonyba, a kinek volna, ki hijával vagyon az én Szádvári dominám is" (TT. 1904. 190. o.).
- [64] Rákóczi Lórántffy Zs.-nak, 1644 márc. 8.: „az varak kikben megh ellenkösőink vadnak sad vara tokai Jeseno Salancz ungar Regecz hissuk az ur Istentt ezekis nem sokara megh fognak velunk eggiesni miuel megh vadnak soritua" (AFR

- fasc. 13. pall. A. fol. 19—22.). Hasonlóan ír ápr. 1-én (u. ott, fol. 42—3.). Debreczeni Rákóczinak, jul. 21.: „Fwlek es Zendreo, Zadwara, Regec... ellensegh mind” (u. ott, fasc. 11. pall. A. fol. 78—9.). Rákóczi Lórántffy Zs.-nak aug. 31.: „Isten Szendrőt kézben adván, ide Szádvárán, Szepesvárán kívül több nem lenne” (u. ott, fasc. 12.). Kemény János Rákóczynak, nov. 13.: „Szendreó addig mint maradjon. Ha lehetne az also Varost kézhez kellene venni, abban praesidiumot hadni, s, be teuódnék, onnan mind Szendrőnek, Szaduaranak kapuja.” (u. ott, fasc. 12. pall. D. fol. 627.). 1645 jun. 12. Rákóczi Lórántffy Zs.-nak: „Sadvárának megrekesztésére Torna s Gómör vármegyét rendeljük, könnyen végben is vihetik ezt.” (Szilágyi S. A két Rákóczi György csal. lev. 326. o.).
- [65] Panasz Pázmány Miklós, Pázmány Péter érsek unokaöccse, Rákóczi hadjáratának megindulása előtt 1644 febr. 4-én ír Szádvárból Bécsbe: „Edes Kolosvari Vram, Kedet Kerem ked kuldion egi perspectiuat (távcső) mert most nincsen es igen kellenek az csak nem megh zallott varba. Kednek megh szolgalom... Datum raptim in Saduar 4 Febr 1644 Ked Fia Pazman.” (EL 673. cs. 6408. közli Jeney Ferenc: Pázmány Miklós veszprémi főkapitány, Veszprém M. Muz. Közl. 1963, 1. sz. 166. o.)
- [66] OL Acta Publ. fasc. 22, no. 35. Prot. et Index. I. k. 293. o.: „De anno 1645. 5a Juny. Rescriptum Ferdinandi Regis Hung. Palatino Regni significans, quod Princeps Rákóczy ad pacem inclinet, verum loco Zadwára, Dominium praefati Palatini Regécz petat.” Az 1647. évi 110. tc. a Pethék és Rákócziak vitájának újabb vizsgálatát rendeli el.
- [67] Az 1647. évi Transactio későbbi átírásokban OL Batthyány hg. cs. lvt, Misc. 103. rsz. No. 30. és EL Rep. 24. 174. cs. No. 74. Ez utóbbi „Jakusics kezdese az Chakiackal” felirással, 1658-ból.
- [68] Az 1649. évi 69. tc. 1. §. szerint, amely az 1647. évi 110. tc. végrehajtását sürgette, már Csáky László kezén lehetett a vár: „cum dominium idem medio tempore ad manus aliorum devenisset”. Csáky László 1654 ápr. 27. levelében is sajátjának mondja: „Cum arx quoque mea Szadvariensis” (TT. 1901, 352. o.). 1650. máj. 27-én egyébként Bebek Ferenc Kata nevű lányának, Perényi Ferencnének leszár-mazottai „eleinkről reank szállót pórt akarvan movealni Szadvar veget”, köve-telésükről Wesselényi Ferencné, Széchy Mária javára lemondanak (OL Batthy. lvt. Misc. 103. rsz. No. 24.).
- [69] Az 1665 márc. besztercebányai osztozkodás oklevele Bártfay Sz. L.: Oktár a Csáky cs. tört. II. k. 744. o. (Csáky Pál Szádvár 1664 aug. 26. nyilatkozatában Cs. Zsigmondnének: „Az mely Porteka pedigh itt Szaduaraban maradot, ha volt olyan az ky engemetis Concernalhatot volna, Tehat asztis totaliter örökössen Condonaltam Az Edes Asszony Angiomnak” (Batthy. lvt. u. ott, No. 25—26.).
- [70] 1670 aug. 17. Puncta Conuentionis circa receptionem Praesidiariorum in Arce Szadvár conclusa (EL Rep. 24. 173. cs. No. 21.). Csáky Péter végrendelete 1671 márc. 25. (u. ott, No. 22.): „Angyom Asszonymnak Csáky Sigmondnenak miuel az jószágot egészben birtam, az eő kegyelme részével együtt, annak jövedelmt percipialván, hol fizettem eő kegyelmének, s hol nem, ez illyen fogatkozás miatt hagyom eő kegyelmének Almáson levő portiomat”.
- [71] Nagyszombat, 1368 szept. 18. (Batthy. lvt. u. ott, No. 28/3.): „Bizonyos Summa pénz, mellyért kötöttem néki Szadvary Varamnak és joszagomnak... engem concernalando, és nékem jutott Portiomat.”
- [72] „Az mely joszagot bizonyos Summa pénzért adtam Tek. és Nagos Groff Bottyany Borbala Asszonymnak Néhay Groff Forgacs Sigmond ő Naga megh hagyatot özvegyinek illyen állapotall... Szadvar feljöl megh nevezet joszago-mat az varnak felevel edgjüt...” (u. ott, No. 33/3; a birtokot apja adósságának kifizetésére adja zálogba).
- [73] Transactio Léva, Végles, Szádvár és Tata birtokokról (EL Rep. 24. 174. cs. No. 76 et NB).
- [74] Az erről szóló kihallgatások 1674 ápr. 4-i jegyzőkönyve u. ott, No. 77.
- [75] Eszterházy panasziratai 1676 febr. 19-től, u. ott No. 78. Az 1674. jan 22-i össze-írás u. ott, No. 76.
- [76] „Defectus Szádváriensis.” Hic quoque Hungarorum nullus est, Germanorum

vero militum circiter 20, qui etiam nil penitus a me dependent... neque malum foret, si Pedites certi Hajdones nuncupati eodem ponerentur ad coerendas hostium, tam Turcarum, quam aliorum Rebellium excursiones... Miles nativus sane augeri deberet, est enim adeo exiguus... hic enim... longe plures requiruntur milites, quam ullibi in Hungaria, cum Turca non solum vicinus nobis sit, sed plane in visceribus Regni degat." (TT. 1891. 263. o.)

- [77] TT. 1903, 78—9. o. közli Merényi Lajos. 1680 szept. 26-án írja Koháry: „A szendrei commendant írja Harsányi s Petneházy circiter hét század magokkal Szádvára táján összecsoportoztak, s gondolja a rimaszécsi vásárt akarnák megütni." (u. ott, 243. o.)
- [78] A vár feladásáról és Thököly tisztségviselőiről a korábbi provisor, Becskeházy Zsigmond elleni vizsgálatok 1686—8. évi jegyzőkönyveiben (EL Rep. 24. 173. cs. No. 29, 29 et NB. és 30.). Az 1688. éviben: „1682 Esztendőben minek utána Kassa városa Thököly birodalma alá esett, es onnét az akkori Török s Magyar hadak Szendrőhöz szállottak, Szadvarais elfoglaltatott, akkoron Szádvárnak hites Porkolabya Sz. Miklósy György Uram volt. Groff Czobor Mária Regina akkori Csáky Pálné Asszonyom Gondviselője penigh Korponay Uram... a' mikor 1682 Esztendőben Circa finem January vel Initium February Gróf Csáky Pálné Asszonyomnak Thököly Imre vissza adta Szadvari resz jozzaghat, Dul Mihalyt allatta Udvarbiroul... Masod utalis, hogy Thököly Imre ujobban el foglaltatta Gr. Csáky Pálné részét, akkoris... inventaltattak az Várbeli Jök..." A két leltár (1682 szept. 12. és nov. 4.) OL Kam. lvt. U. et C. fasc. 79. No. 16. és fasc. 53. No. 41.). Thököly szádvári tartózkodására az 1685 márc. 15-i inventárium-ban „Kegyelmes Urunk eő Ngha Szállása" és „Audentiás Ház" megnevezések utalnak (OL Jankovich-gyűjt. 66. sz. pall.), Thököly ingóságainak leltárában: „Anno 1684 die 25. July. Ezen ládában rakatta Asszonyunk Szádvárában" (Thaly K.: Th. I. napló, Mon. Hung. Hist. II/24. k. 172. o.)
- [79] Egy 1719. évi konskripció tévesen így ír: „ruinata et deserta adhuc sub Tökölianis Tumultibus circiter in Anno 1683." (EL Rep. 24. Fasc. M. No. 743—4. Hasonlóan két 1722. évi birtokösszeírás, u. ott, Nro. 475—6.)
- [80] Alvinczi Péter okmánytára, Mon. Hung. Hist. I/14. k. 85. o.
- [81] Az uradalom 1731. évi leltárában: „Occasione Tumultuum Tökölianorum circa Annum 1683 ingressorum incinerata, ex post vero beneficio pulverum pyreorum ad extremam ruinam violenter diruta conspicitur." (EL u. ott. No. 476.)
- [82] Az uradalom 1702-ben kerül teljes egészében Eszterházy Pál kezébe, miután Csáky Pál özvegye, Czobor Mária Regina harmadik férjétől, Löwenburg János Jakabtól megszerzi (EL Rep. 24. 173. cs. No. 76). A Rákóczi-szabadságharc idején a fejedelem kincstári tulajdonba véteti az uradalmat (1703. évi conscriptio, U. et C. fasc. 53. No. 42.) A kincskeresőkkel kapcsolatban 1720 febr. 23-án tartott kihallgatások jegyzőkönyve: „1. Tugyaé, lattaé a Tanu, avagy miképpen halotta? hogy Szádvárban... mell ell pusztult vár M: Groff Eszterházy Joseph Uramé, hogy azon pusztu várban pénzt találtak volna, vagy valamely kincset, ki találta volna azt micsoda helyen valo Jobbágy, és a várban micsoda Palotában, vagy helyen... 2. ...hogy Szögligetj Miklos Istok M. Gr. E. J. Uram Eörökes Jobbágya halála után circiter in A° 1710 valamely pénze azon jobbágnak találtatotté s maradtotté hány helyen találtatott és mennyi szamu lehetett, fejeér pénz volté Aranyé. 3. Kinél volna azon Pénz... (1. tanu) hallotta... hogy Szádvárban találtak volna pénzt valami Szeghligety Ember de ki találta nem tudgya az Czajh hauz végében, az hélyeis tudgya hoivan, mivel lakott azon Várban... (a szeghligeti hegyen, Miklós István szőlőjében kapált) ...az Fatens egy vizesnél nagyobb korsót ki vágot, megh nézi Miklos János a korsót, négy polturással s Tizenkett polturással volt megh túltve, kire mondgya Miklos János men illyet vártam innen, hanem sárgát, már pedig hetedik helyén vettem föl, de még egy helyen várok, de onnan sárgát... Testis Secundus... Miklos Istok... és Dul Istok jártak volna azon Pusztu Várban Szádvárban, es hogy egy Ladat ki hoztak volna onnan... (a tanu mostohalánya mondta az anyjának:) ...oh édes Anyám, csak öröké a sok Pénzt olvasák Bátyyám Urammal Miklos Jánosnál, mégis soha egy pénzt nem adnak... Tertius

- testis... az mikor a penczében bé mentek volna, előtt Pohár forma korsok nem igen nagyok voltak... Sextus Testis... hallotta hogy Szadvárban vettek fel pénzt... kőfalbul a Várban vették ki... Bátyám Miklos János a kit föl szedett, Arany volté vagy Ezüst Pénzt nem tudja Nagy Albert István nékem mongya mostis a körtvély fa Tövéből egy Fazikkal vettünk föl... Septimus Testis... hogy kőfalbul aztis hallotta... hogy Miklos Istok Szadvárabulis vett volna föl pénzt..." (EL Rep. 24. 174. cs. No. 96.).
- [83] Inventarium und respective Beschreibung der Herrschaft Szádvár von Jahre 1731. Az Eszterházy Pál Antal számára készült összeírásnak a várról szóló szakasza a következő: „Extra Casteilum Possessionis Szilas quam Capitis bonorum inter Montes Dusa oldal Vécsenbik et Ménes oldal dictos est Arx Szadvára Monte alto, bonam mediam Secundam horam a dicto Castello distans, non contemnendo modo exstructa, sed occasione Tumultuum Tökölianorum circa Annum 1683 ingersorum incinerata, ex post vero beneficio pulverum pyreorum ad extremam ruinam violenter diruta conspicitur, quod ab ejusmodi demolitione omnisuersus Comoditate ita destituta, ut solum rudera supersint. In pua ut aliquid memorabile foret est nihil praeterquam quod Arx ista dudum bene munita, interna in tres partes subdivisa muro et porta provisiva habebatur. In orientali seu anteriori et prima parte qua primus ad eandem dabatur ingressus, soli Hajdones, in Interiori minores plane officiales, tandem in Superiori, alias tertia ipsi Domini Terrestres residebant, et hanc Decem circiter orgiarum longa inpraesens usque fornicata ab alys divisit porta, Cujus Area Capax quadraginta quinquaginta junctorum Curruum, ex qua ad meridiem infra diruta aedificia magnificum fornice erectum adaperiebatur Cellarium, in quo magna profunditatis fons auxilio trium Cisternarum et Scaturigine sua (:uti referrent:) semper plenus, magis enim Credibile Scaturigine, cum etiamnunc recens ex eodem effluit aqua a parte vero occidentali e regione majoris Palaty gratiosa oratory quadratis Lapidibus exstructa Capella, Ara, choro nigro in eadem existentibus Ecclesia Szilasiensis ornatur. Referunt praterea illius temporis Superviventes Incolae, portas omnes majores et minores cum Palatiorum Januis ac omnibus fere fenestris Lapidibus quadratis politas fuisse. Non contemnendus ex eadem ab oriente versus possessiones Szilas et Komjati prospectus, a meridionali vero versus Possessionem aliam Szegliget Commodus a parte autem Septemtrionali et occidentali Montes Dusa oldal Vécsenbik et Ménesoldal Sylvae hoszu Tető, Sugo völgye, Anno hocce... prohibita Conspiciuntur. Infra hanc a parte itidem orientali septemtrionali amplum et Commodum pruneto mixtum pomarium, a parte meridionali Pratum Dominale..." (EL Rep. 24. fasc. M. No. 476.)
- [84] A vár geodéziai felmérését a Borsod Megyei Tanács V. B. műemléki albizottsága megbízásából 1965-ben a Megyei Tanácsi Tervező Iroda mérnökei, Sente József és Ferenczhalmy Zoltán készítették, a dokumentációt dr. Joó Tibor leírással és fotókkal egészítette ki. Ezúton is köszönetet mondok az albizottságnak és a tervezőirodának, hogy a felmérési alaprajz közléséhez hozzájárult.
- [85] Angelini 1573. évi felmérésének feltehetőleg eredeti példánya Wien, National Bibliothek, Cod. 8609. No. 62. Valószínűleg ennek — kissé eltérő — másolatai a Badisches Landesarchiv, Karlsruhe, Kartensammlung d. Gross. hgl. Haus-Fidei-Komm. XV. k. No. 53. rajz (lásd Glaser L.: A karlsruhei gyűjt. magyarvon. térképanyaga Bp. 1937.), továbbá a Sächsisches Landeshauparchiv, Dresden, Fach 96. Nr. 6. és 11., magyar várak és városok kizíratot terveit tartalmazó kötetekben Zadwar és Saduar feliratú egy-egy rajz.
- [86] Az 1695. évi leltár (CSLk fasc. 480. 7.) szövege az alábbi: „Inuentarium Seu Conscriptio Arcis Zadwara AD Rationem Spect: ac Magci Dni Dni Sthnj Chyaky De Kereztszeogh: Die 15 mensis Juny Ao: Dnj 1605.
Az Saffar Hazban (Kett Hytthwan zanto vas 2 (Egy Regy a Lakatt kulcs nekwl 1 (Chygahoz valo vas karyka 1) Tyz... Ala valo Hyttwan vas 1 (Egy Hyttwan Bor Egeotho fazek 1) Vasas veder 1 (Ser főzeő kemenceze zayaba valo vas 1) Vas karyka 1 (Lakatt kyseb Hytthwan kulcs nekwl 2) Ember labara valo vas kycsyn 1 (Vas Rostely 1) Chyngyer kezre valo 1 (Keoth Hytthwan vas macska

2) Egy közepszeru Ser feőzeő üstth 1 (Cheh Ham Hytthuan 2) Hytthuan Chyga keothel 1 (Taborban valo asztal 1) Dezka Egybe foglalny valo vas Izkaba Apro, 400 (Kender kyttá No: 75) Hus meoreő Rez merttek 1 (Cassay vasas keobel 1) wres o Hordo 2)

Zabo Hazban (Abaydoch Gabona zadwary keobel 140) wres o Hordo 3 (vasas keobel 1)

Az vduarbiro Haz mellett valo kys Haz (Az Haz falon fogas 4) Kys Aztal 1 (Hozu zek nem Ep 1) Iuegh Ablak nem Ep 2 (Kemencze Ep) pleh az ayton)

Sybyllye Pyncze felett valo Hazban (Komlo Cub 29 1/2) Kovacz zeen Egy zekere (Turo tarto kosar 1)

Sybyllye Pyncze (Aztal 1) Eggyes kys zeek 1 (Kynyer Hordany valo Saraghya 1) Veres Hordo o 38 (Chyap zeek 1) Egy Icze es Egy mezzel mertheek (Egy Soytar 1) Bor teoltheő korso 1 (Bor Hordostul — Egez hordo 2) Meoreo chyeber 1 (Fabul chynaltht masa merttek roz 1) Vas Gyerttya Tarto faba chynaltht 1 (Pynz Eluagny valo Rez Tabla 1) Lakath 1.)

Sybylye Bastaban (Abaydocz Buza Cub 70) Lakath Jo 1)

A Sybilye Kapun Egy Eorögh Lakatt

Az Azzony Haza mellett valo Hazban (Neegy zegu Aztal 1) Nozollya 1 (Fogas Az Haz falan 2) Zek Aztal kerül 2 (Ablak Hytthwan) Az Ayton Zaar Jo 2 (Egy fazek tarto fabul csjnaltht)

Pyncze feletth valo Hazban (Kys Aztal 1) Romladozotht Iuegh Ablak 1 (Egy kys Nozollya tereotht 1) Karos Auagy Seczel zeek fa 1 (Kemencze Jo 1) Almarium Plehewel Jo 1 (Az Ayton zaar Jo 1) Az falon fogas 1 (Egy Pocz Dezka 1 Fal melletth valo zeek 1

Az vr Haza Alatht valo Pynczeben (Hordo Bor telye vasa: 34) Korcsollya 3 Bor vono keottel 1) wres Hordo 23

Belseo varban valo kapu felett Hazban (Neegy Zegu Aztal.) Az falon Iratos fogas L (Nozollya 1) Kemencze Nem Igen Jo (Aytokon valo plehett Auagy zaar. 2.) Iuegh Ablak Ep 1)

Beölseő Kamaraban (Tanyer tarto Eoreogh Rostellyos Jo 1)

Az Kapu feletth valo feolseo Hazban (Negy zegü Aztal 1) Az Ablak nem zynnteln Ep. 1 (Aztal kerül valo pad zekek Epek 3) Kemencze Regy 1 (Hozu zeek 1) Fogas Az falon 2 (*Pythwaraban*) Nozollya 1 (Fogas 2) Hozu zeek 1 Madarnak valo kalyttka) Ayton valo Hytthwan zaar 2 (*Azon felyul vagon*) Harangy 1 (ora megh Bomlotth 1)

Vdwarbyro Hazaban (Egy Aztal 1) Superlatos Agy 1 (Tanyertarto Rostellyos 1) Toltarto 1 (Fogas 2) Fabul chynaltht zeczel 3 (Egyes zeek 1) Hozu zek 1 (Pad zek Fal kerül 4) Ablakok rozzak (Ecetth tarto Rama 1) Kemencze Regy Nagy (Ajtokon valo pleh zaar 4)

Az Pythuarban (Aztal 1) Aztal kerül valo pad zek 3)

Az Vr Hazaban Eoreogh Boltban (Aztal negy zegw 3) Karos zek hozu 2 (Egyes karzek 1) Hozu zek Paraztth 1 (Almarium Eoreogh Labon 1) Az Bolth kerül myndenütth Pad zekek: (Kemencze Eoreogh Jo 1) Ayton Zaar Jo 1 (Zaruas Gyerttya Tarto Eoreogh 1) Iuegh Ablakok nem Epek

Beolseo Boltban (Kys Aztal 1) Nozollya 1 (Egyes kar zeek 1) Kys zeczel zek: fabul 1 (Almarium Rostellyos 1) Kemencze Ep 1 (Aytokon Pleh zaar 3) (Nemett Gyalogh zazlo 1 (Kys Serpenyü mernj valo 1) Mezettelen Nemett kard 1 (Fogas 2 Taborba valo kys Beores zek 1)

Zenes Hazban (Aztal 1) Tal Tartto Rostelyos 1 (Fogas 1) Aytokon pleh zaar 2 (Ablakok Rozzak)

Seor Feozeo Hazban (Seor feozeo wstth Eoreogh 1) Kad Eoreogh 2 Kad kycsyn 2) Aztal 1)

Chyghahoz valo zezsam (Loo czygaj 2) Chygan valo Eoreogh keothel o 1 (Egy vyz Hordo 1) Chyga zeker (Cziganak valo chyatornan Lancz 1) Azon keotht veder vasas (Az *Alsó Eleuen kuton* vas Lancz 1) Azon vasas veder 2 (Az *feolseő varban valo Chyatorna kuton* Egy Lancz Azon keotht vasas veder, Aytosan Egy Lakath) Vagyon zaraz malom kyhez semmy zezsam Nyncz keonel Egyeb)

Sütteo Hazban (Sütteo teokeneő Eroegh 1) Dezka Kynyer Ala valo 6 (Vas Fazek 1) Rez mosar Teoreoth 1 (Vas teöreő 1)

Lyztes Hazban (Lyztth zytaltth Cub — 206) Korpa Cub — 34 (Zuzeek Lyztth tartany valo 3)

Zabohaz feleth (Arpa vagon Cub: 30) Zab vagon Cub: 40 (Kender magh Cub: 13) Zabad vagon nem Igen Jo Cub:—)

Vduarbyro Haz Alatt valo pynczeben (Korcsolya vagon 3) Hordo vres 8)

Az var kerytesen (Algyu 3) Taraczk 5 (Zakalos Eoreogh 103) Fel zakalos 26 (Puska 9) Lanczfa Hozzu 50 (Darda 14) Halabard 18 (Nemetth Syssak 30)

Fegywer Derek nemett 18 (Tüzes lapta 372) Item 144 (Tüzes kalacz 3) Apro Puskauak Rakott — (Lapta Darda modon chynaltth 4) Furo Eoreogh 4 (Fürez 3) Bard Acsnak valo 2 (Kyseb furo 3) Kapocska 1 (Fabul Chynalth La... as 44)

Gyalu 14 (Egy Altalagban vas Suljom telv mas feligh) Kapa Jo 50 (Roz kapa 55) Chyakan 118 (Lapatth 198) Haytanj valo tüzes Lapta 56 (Kapura valo Eöreogh Lakatth. 10) Kanotth kalacz 6 (Algyuhoz valo Lancz Eöreogh 5) Rez Serpenyü kyuel porth mernek Eoreogh mynden zezamaul (Eoreogh kothel Agyuhoz valo Jo 5) Hyttwan 3 (Vasas veder 1) Taraczkhöz valo forma Rez 2 (Kanotth keotelek 248) Peleh kalannak valo Rez fontth 15 (Vas Peleh font 13)

Kecske Lab zakaloshoz valo 10 (Zegeos furko 36) Vas Peorel 2 (Fogo 1) Keez veoreő 1 (Vas vleo kowacsnak valo 1) Fuo 1 (Meoreoshez valo Rez fonotth 101).

Egy nagy peoreol kywel keoweoth teornek (Fekette olom fontth 152) Acel fontth 28 (Egy fabul csynalt meoreő... (?) 1 (Taraczk Gyobys: 3300) Algyu Gyobys 2200 (Zakalos Gyobys 7000) Vagdaltth Gyobys: Egy fel tonnaual font: 90 (Negy Algyuhoz valo kerek vasas (00) Rez mosar megh Hasatth kyben porth tertek 1 (Algyuhoz valo kerekre syn vas 32) Egy Algywnak valo Agy vasas (Roz pallos 1) Rez Chyga 2 (Keo Teoreo pereöl vas 4) Vas vagon zalakban fontth 44) Vas fazek Eöreogh 4) Katthlan Roz 2 (Talyga 6) Kosar feoldeoth Hordanj valo 21 (Saraglya 5) Keothelhez valo vas 2 (Vas karo 1) Lampas fegywer Hazban valo Eoreogh 1 (Porth ferny valo Harom Darab Reez) Vas fazeknak valo vas Lab 1 (Vas karykak Algyuhoz valo 8) Masfel tonna keonkeő (Saletrom fel Tonna) Keez vono 1 (Puska Palazk 2)

Por Hazakban (Vagon Por Altalagh 10) Vagon Hordoual 8) Cont Cent: 34 1/2 lb 8"

Az 1608 évi leltár (CSL Elenchizálatlan iratok, fasc. 252. amely csak a 18 lapos inventáriumot és terményelszámolást tartalmazza) szövege a következő: „Inventarium seu Conscriptio bonorum arcis Zaduarien: Anno domini 1608. Die 14 Marty.

Az óregh boltban. (Aztáll No. 1.) Parast hossu zék No: 1) Óregh Ablák óregh, 13 tálner heyn No: 4.) Mazas kemence No: 1. (Pad zekek körniull az fall uelle No: —)

Masodik boltban ki az nagy boltbol nylik: Vagion kis Asztal No: 1. Hoszu pad szek No 1: (Ablak rayta Het Tanyer Hejauak No 3:) *Azon boltban:* (Deszkabol foglalu uagion szep Hely) Abban Egy Nyoszolya superlatos No 1. Plehes Aytok rayta No 3:

Harmadik Szenes Boltban: (ki az masodik boltbol nylik:) Vagion Rayta eoregh Ablak Ep No. 1. (Ez Boltbol: (Nylik Egy kis Bastara Egy Ayto:)

Az Boltok mellet ualo Aszony Hazaban (Niozolia vagion benne No: 1. (Superlotós Agy No: 1. (Aztall No: 1.) Mazás kemence No: 1. (Pad zekek körniüll.) Fogassok az falán. (Kis karós zek No: 3) Ayto rayta plehes No: 2 (Ablak rayta ep: No: 2.

A konyhán, (Vagion Aztáll No: 1.) Pad zek No: 1. (Ablak rayta No: 1.) Almarium No: 1. (Ön talak No: 3. (Fa talnér No: 17. (Rez fazek No: 1.) Föld fazakok No: 3. (Serpenió No: 1.) Nias vagion No: 1. (Kis tekenő No: 1.) Hittuán rostellj No: 1. (Zitta No: 1.) Hittuán réz láb No: 1. (Ayto plehes No: 1.) *Az konyhán be egy Tárhaz. Az pincze előtt fén az Zamarto hazbán.* Vagion kis Aztáll No: 1. (Karós zek No: 1.) Almarium benne No: 1. (Ablak rómladozott No: 1.) Kemence No: 1 (Ayto rajta No: 1.

Az porkoláb hazabán. (Vagion benne aztáll No: 1.) Niozolia No: 1. (Fogas az

falán No: 2. (Zekzell zek No: 2.) Hozzu pad zek No: 2. (Kemencze benne No: 1. Ablak rayta No: 3.

Az *Belső uárbely Chetórnál kuttnall* (Lánczostóll vasas ueder uagion No: 1.

Az *Buzá tarto Padón* (vagion zab mindenestóll Cub: 294 $1\frac{3}{4}$.) Azzu Zilua hagymá Cub: $2\frac{1}{2}$ Trezka uagion No: — (Azzu giuólcz eleges Cub: $3\frac{1}{2}$)

Cub: $8\frac{1}{2}$ (Veres hagymá Cub: $12\frac{1}{2}$) Kóles Cub: 2: qm: $\frac{1}{2}$ (Vagion mogioro Apró keozöru fokhagymá...

Az *profóntt pinczeben*. (Kapoztátt hordouáll No: $2\frac{1}{2}$) Egy órégh kád kapoztá No: 1. (Lóre vagy Cziger, hórdouáll: No: 6.) Torkely regi Cub: —

Profóntt pincze fele ualo hazon (Az falán fogasók No: 4, Aztall No: 1.) Pad zek No: 1. (Kemencze No: 1.) Vas fazek abban No: 1. (Óregh Ablak hittuan No: 2.) Aytó rayta No: 1.

Az *Zabo hazban*, (Vagion Mindenestóll buza Cub: No: 55) Kender magh uagion Cub: 7. (—) Lencze Cub $2\frac{1}{2}$ qr 1.

Az *Saffar hazbán*, (Czigahoz valo vaskaryka No: 1.) Tuz ala valo vas No: 1. (Vasas veder No: 1.) Vas karyká No: 1.. (Vas Rostell No: 1.) Vas Belinczek No: 2. (Közep Zerü Ser főző ust N: 1.) Cheh hám lóhoz ualo N: 2. (Cziga kötell hittuan N: 1.) Vadnak valamý vas Iskaba (vagion kitta kender N: 45) Kassay

vasas kobóll nem igaz N: 1. Baranj bőrök. Approstóll, Gerikeczke N: 24 (Bika bőr, egy darab) Hittuan vas Lada N: 1. (Tekenő N: 1.) Keosó N: $3\frac{1}{2}$ (Zalonná N: 1.) Söldör N: 2. (Turó tartó kosár N: 1.) Igen nagy disznó fő, es sóldor N: 5.) Más hittuan koból N: 1 (Zapu ket qr: N: 1) Plehes ayto rayta N: 1.

Vduár biro hazabán (Aztall uagion N: 1.) Superlatos agy N: 1. (Talnertarto rostelios N: 1.) Tall tartó N: 1. (Fogas uagion N: 2.) Hozzu zek N: 1. (Pad zek fall kórniüll N: 3.) Ayto plehes N: 1. (Kemencze mazas N: 1.) Ablak rayta retez N: 1.

Süttő hazbán (Kemencze uagion N: 1) Vst N: 1 (Giokér Zitta N: 2

Belső varbán kapu fet valo hazban (Aztall uagion N: 1) Iratos fogas az falán N: 1 (Niozolia vagion N: 1) Ablak, kemencze)

Vgian ott Belseo kamaraban (Óregh rostélios tárner tarto N: 1.) Az *kapu felett fellső házbán*. (Aztall benne N: 1.) Hozzu zek N: 1 (Niozolia hittuan N: 1) Fogas az falán N: 2 (Egy harangh io N: 1) Ora Jóh N: 1)

Hagyma, mégh uagion Icze. 10.

Kulsó varban az liztes hazban (Lizt buzabóll zitalattlan Cub: 116.) Zitalt lizt Cub: 23

Az *Eczettes hazbán* (Vagion Hórdó eczett N: 4) Altalagoczko N: 1

Serfeozeo hazbán (Óregh serfeozó ust N: 1.) Óregh kád N: 2) Ser heuitó kád N: 6. *Cziganall ualo Czetórná kuttnáll*) Láncz vedrestóll vasas N: 1.

Czigahoz valo Zerzam (Cziga Ló N: 2.) Cziga kötell io N: 1. (Czigas Louaknak ereyek N: 2) Hamiok N: 2. (Vizhordáj valo Hórdó N: 2) Cziga zek N: 1.

Pauakroll: Vagion pauá N: 1.

Var alatt az Maiorban... kazall az Cziga alatt ...Az var alatt ualo Malomban... Az *Hazak alatt ualó pinczekben az varban* (bor, hordónként felsorolva)..."

[187] EL Rep. 24. 174. cs. No. 76. Szövege az alábbi:

„Extractus Rerum mobilium et immobilium Seu Portionis Comitatus Ladislai Chaky ad Arcem Szadvára pertinens pro C. Principe attunc Comite Paulo Eszterházy per Judlium et Jurassores Superioris et Inferioris Processus Cottus Tornensis modo infrascripto constructus et extradatus. In Possione Szilas die 22 Januar Anno 1674.

...Elsőbenis fel menuén Szadvárában tanquam ad Caput bonorum Chaky László eő Nga Varbéli rata Portioját, úgy mint az Varnak hassonfelit, Pro Parte Dni A(ctoris) exequalván excindaltuk.

A *felső varban*. Szenes háznak köz Pitváratul fogva (:Mely ugyan a' vendegh haznakis Pitvara eczersmind:) a mostani óregh vendégh házat az botos nagy óregh palotát, azonbelől valo botos házakat az Czaighházzal edgyüt egy Véghben, és mind ezeknek felső részét. Süttő házat konyhával egészen, és ahoz ragasztott óregh alházat, Mely Szabó háznak hivatatik; annak Pitvarának

aitajától fogva egyenesen által, azon Pitvarbul nylo öreg Saffár haznak aitajára intezve, azon haz alatt leuő Pinczeuel edgyütt ugyan azon Saffár házatis. Altal ellenben a' boltos pince torka allat valo kis házat; Item Sibilla néuő Pinczét azon felet való bor házzal edgyüt; a' mellet hustarto pinczenek edgy felét, Vgyan az belső Varban a' Toronymak felét, holot az óra és harangh vagyon, dobolyo helyyel, az bastyák közre marattak Az kapolna forma basztyácska kapolnanak depultaltatot; az alatta való üresség (melylyet haszonra fordíthatni:) köz, edgyk eczetes ház ide való.

Középső Varban: Az lakatos bastya allya, mész tarto hely, köz, annak a' középi Dnum A. illet. A Tömlöcz haz, és alatta való Tömlöcz közönséges, Közép Várnak kapuja mellett való Lisztes bástyanak also része köz, altal vagyon rekeszve két felé felső része egészben ide való. Az Lakatos Méhhely Mellet valo deszkás háznak alsó része, melyből Istalokat csináltak ide esett. Bebék kapuja Czaigh háznak és Por háznak, ha kivantatik közre hagjatatot. Az Porkolab haznak allatta leuő pinczével, Bebék kapuja felet való kamarával edgyüt köz, Porkolab számára. és szegeny Emberek Portekajnak felelmes időben valo ben tartására. Száraz Malom köz, kóvács ház Mivel köz; Nemetek és haiduk házaj közök. **Külső Várban.** Csiga mellett való vegin való kis ház mellette leuő öreg Istaloval, és az középső kapun kiuól való szegletben, másik istaloval Generalis Urunk számára jutot. Az csatornak, Csiga és Nemet bástya külső, belső kapu közü Magyar haiduk, és Nemetek házaj mind it mind belső varbanis, a' mint declaraltatot Várta hazzal edgyüt közök. Az Munitiok és löuőszerszámok valamenny vagyon mind közök; Az kapukon kiuül való sarampó, és annak is a' kapuja köz: hoc superaddito valami közre maratt egyenlő akarattal faratsággal, kölcséggel Munkával tartoznak epiteny.

Az varon kiuül. Az Szőlős kert köz, az hagyma földek ide esett fele, az töb vár oldalon leuő veteményes kerteknek való föld köz. A veres bastya allat való Méhes kert el pusztult, köz, Az vár allat való Pusztta Major ház ide esett. Az kaposztas kerteknek, borsós kertnek jég vermeknek fele ide való. Az füvellő kertek közök Az avar környékiben való gyümölcsös kertek és imit amot levő szilva, dió és alma fák közre maradtak, közönsegessen haszon felevel ide tartoznak.

Várbéli Inventarium

A Bastyakon vagyon, apró öreg taraczk No 6. Sereghbonto No 3. Bebék fegyver dereka egész öltözöt No 1. Gyalogh kopia avagj lácza csomo No 1. Puszkapor tonna No 6. Szakallos circiter No 100. Réz dob kisebb és nagyob ide valo és nem közös Par 3. Fegyver derekak sisakkal circiter No 20. Vannak golyobissok tüzes szerszámok az Czaighházban; Mellyek ezekkel együtt (:dobokkon kiül mely Generalis Uram részére eset aestimatora valo:) Mind Köz. Item, amint fellyül iratot, Toronymban leuő óra, egy öreg harangh, másik kicsiny közs.

Az Saffár házban vagyon gyalogh dob No 1. (Ostya Sütő vas No 1.) Bors örlő Malmocska No 1. (Szita No 3.) Ó háj font No 3. (Kis Tekenő No 1.) Sütő Tekenő No 2. (Vas fazék apro nagj No 3.) Gyalogh haidunak valo két lobogócska No 2. (Fiókos Magnak valo hoszu Zöld láda No 1.) Fejér kis Asztal No 1. (Item kereghded Asztal No 1.) Raman üvegh ablak No 4. (Üres Gönczi hordo No 12.) Egy Ládácskában dib dab apro vas Eszköz (Pinczetokos láda No 1.) Vas füstölő No 1. (Méh helyhez való kovács Eszközök egj ládában.) Vasas rongjos bőrös lada No 1.) Puttony, lajt, kanna, és holmi fa Eszközök konyhára valók. (Rabnak valo beklo No 2.) Elésnek való fejér láda No 2. (Fejér paraszt Armárium No 1.) Réz font függöstől appro nagj No 3. (Eget-boros fazek egy akós No 1.) Két bőr sellye szék No 2. (Templomban valo Gyertyakra viasz font No 3.) Misse mondo Eszközök közösek."

[88] Az 1674 nov. 17-i inventárium (OL Batthy. lvt. Misc. 103. rsz. No. 48/1.) helyiségmegnevezései az alábbiak: „Primo: Bebék kapuban... Templom felet valo harmadik hazban... Palota felet valo Padgyan... (buza); Secundo: Bebék kapu felet valo hazban... Ugyan Bebék kapu felet való más hazaczkaban az kiben az előtt Gergacs lakot... Sibille pincze felet valo Padgyan... Templom felet valo Padgyan... Ugyan tempuom felet valo Pitvarjaban... Felső középső

haznal... Felső Palota padgyan... Ugyan az felső Palota felet valo Padgyan... (buza); Tertio: Wendégh hazba talaltatot... Lakatos Bastyaban... Lisztes haz felet valo padon... (zab); Quarto: Felső Palota felet valo Padgyan... Lisztes ház felet valo padon... (árpa); Quinto: Lisztes haz felet valo padgyan (tönkoly)... Sexto: Felső Palota felet való hadgyan... Safar hazban... Az Leanyok hazaban... Nagy Pincziben... Porkolab ház alatt való Pincében... Pusztá Pincze felet való hazban... Az nagy Pinczében az hol vadnak... Derenki Majorságh vár oldalaban az képnél... Ugyan a Vár oldalaban Csaki Péter uram Majorja helén...

Az 1675 február 3-i leltár (u. ott No 48/3) helymegjelölései: „Bebék kapuban... Gergacs kamarajaban... Lisztes Hazban... Lisztes haz felet... Lakatos Bastya felső részen... Vendeg hazban... Szebelye pincze felet valo padgyan... Uy Palota Felső padgyán... Kapolna felet valo palotaban... Azon Palota pitvaraban... Pitvar mellet valo hazban... Az varban kaposztas pinczeben... Az első Palotaban...”

Az 1677. jan. 2. Inventarium (EL Rep. 24. 173. cs. No. 27.) helymegjelölései: „Legh elsőben mentünk a Saffar házban... Nyari Ház Alatt (Liszt Tarto Szuszekban... Etzetes Házban... Sütő Hazban... Szabo haz alatt valo Pécnczében... Sybilla pécnczében... Konyhan... Szabo Házban... Ezen Szabo haznak és Pitvaranak a Padlása és a hayazattya bé szakadozott. Se Ablakya se kemenczéje ninczen... Sütő haz felet valo hazaczka el romlot állapotban Vagyon, Se kemenczeye se Ablakia mégh az Padgyais és haiazattya bé Szakadozott... Az Varban... Palotta Padgyán... Nagy Palotta alatt valo Pécnczében... Kis Bastyaban Valo Házba... Az Asszony Haló házában... Leanyok házában... Palotta előtt valo Pitvarban... Palotaban... Kapu felet valo Házban... Azon belől való kamarában... Kapu felet valo felső hazban... Az Pitvarban... Lakatos Bastyaban... Sibilla Pécncze felet... Kapolnanak Belől valo kamaraban... Bebék kapuiában... Saffar Hazban... Lisztes haz fellet... Az Váron kívül... Vad kertben... Szadvaraban Az közös hazak pedighlen mind romlot állapotban vannak hasonló képpen az Bastyakis...”

Az 1682 szept. 12-i leltár (U. et C. fasc. 79. no. 16.) helymegjelölései: „Az harom pinczében... Az Eczetes hazban... Az Szafar hazban... A Palota padgyan... A kerek Basttjan... Liztes haz padgyan... Nyari haz alatt valo Szuzikban... Egy Ladaban vagyon papi oltózet pechit allat... A Palotaban vagyon negy darab olasz karpit... Lövő Szerszamok (A Csonka basttjan egy öreg taraczk meljnek neve Fridrik Fleskman ugyan azon basttjan egy kiseb rez taraczk irva vagyon raita Ladislaus Csaky. Item egy Ssereg bonto. (A berek basttjan egy öreg rezz Taraczk. meljen vagyon irva Dnus Franciscus Bebek) A Nimet basttjan egy órógh rezz Taraczk melynek neve Franciscus Bebek de Pelsócz. Ugyan ezen basttjan mas kisebb rezz Taraczk) A kapu felet valo basttjan egy közep szerő taraczk meljen vagyon irva Ladislaus de Csak. Vagyon hatt Csevő sereg bonto No. 3. Szakalások vadnak a bastyakon es Czek-hazban No. 103...”

Az 1682 nov. 2. összeírás (EL Rep. 24. Fasc. M. No. 469.) lényegében ugyanazokat a helységeket sorolja fel.

- [89] Az 1685. márc. 15. inventarium (OL Jankovich-gyűjt. 66. sz. pallium), a muni-cióról szóló második részét közli a Török—Magyarkori All. Okmtár VI. k. 526—9. o. (helymegjelölései az alábbiak: „Reghi Kapolnaban... Nyári ház alatt való Lisztes Szuszekban... Nagy Palota Padgján... Az Sáfár házban... Szabó Ház mellett valo Bástyában... Szaboház alatt valo Pinczében... Rostélyos Pinczében... Aitaia kettő, Egjik Rostélyos, másik bélétt... Az Kucsár házban... Az Sütő hazban... Uraság Palotája... Audentiás Házban... Kegyelmes Urunk elő Ngha Szállása... Kerek Bástyában való hazba... Szegelet Bastyában valo Hazikoban... Kapu felett való Bóltos alsó ház... Azon Háznak Kamarája... Alkalmos Armyék Széki... Felette való Házban... Az kapu mellett való Sütő házban Pitvarában valo Konyhán... Pattantyus ház... Azon Pattantyushaz mellett való Uy ház... Pitvara... Pincze alatta... Rostélyos Pincze torka felőtt való kis ház... Alsó kulcsár ház... Az also Nagy Palota... Azon

nagy Palota mellett két botos ház... Az edgyikben deszkával való rekesztés, Arnyék szék is van... Ugyan azon két botos ház mellett egy kis boltocska... Ugyan azon említett nagy Palota mellett vagyon egy nagy ház... Az mely Pincze felett való hazban... Az Toronyban eöreg ora... Also Réghi Kapolnában... Az ujj kapolna mellett egy boltos, Ujj Palota... Ugyan azon Palotabul járo boltos ház, az kinek mégh sem ablakia sem kemenceje nincz... Azon ujj Palota alatt való nagy házban... Pincze mellett való ujj sütő ház... Közepső várban egy nagy Porkoláb ház... Pitvara... Az Pitvarban sütő kemence, konyha.) Ugyan mellette Bástyá ház Annak kemenceje, Ablakia kamarája... Munitiok... Csonka Bástyán... Uj Bástyán... Konyha mellett valo bastyan... Az Nemeth Bástyán... Az kapu felett való Bastyan... Bebek kapuiaban... Lakatos Bástyán... Palota felett való folyossón... Az eöreg Czek ház padgyán... Ugyan ottan azon Czékházban... Porházban... Vagyon az kápolnára járó Folyossón kegymes urunk eö Ngha kis Palota Satora, cum omnibus suis pertinentys. Tömlöcz tarto keze alatt..."

- [90] Csáky István 1605 jún. 16-i instrukciójában porkolábjá számára: „Az Eöreg kaput le ne bochassak semmi Ideoben hanem mikor valami zekernek kel be ieni, mikor (penigh) az kaput le bochattiak felesen legienek az kapu le bochatason, Estue mikor az kaput fel vonzak az kochiokat (kulcsokat) az Capitanannak fel vigie reggel mikor le akariak bochatani, akkor vigie ala az Capitan-tól, es akkor ez varban kik leznek, mindenek az kapukra menienek. Semminemw okert eyel kaput ne bachattasson, ha teollem vagi mastol leuellet erkeznenekis kapu vonas vthan, az leuelet vegiek be vaami keotelen, de az kaput le ne bochiattassa...” (CSLk fasc. 389. fol. 22.).
- [91] Johannes Ledentu: Regni Hung. Confinia Delineata, nempe ichnographiae urbium, propugnaculorum, arcium etc. 1639. No 175. és 176. lap. Wien, National Bibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 8622. Rajzainak másolatai: az Ortelius Redivivus et Continuatus-ban (Frankfurt a. M. 1665.) E XVIII. tábla, Lucas Schnitzler részmetsete a vár É-i oldalát ábrázoló rajzról; mindkét rajz részmetsetes másolata Martin Stier sorozatában. Ledentuétől eltérő ábrázolás a vár É-i oldaláról a feltehetőleg Matthias Greischertől származó, Eszterházy várait ábrázoló, 1680 k. készült metszetsorozatban.
- [92] OL U. et C. fasc. 53. no. 42. Vonatkozó része a következő: „Circa Arcem Szád-váriensem olim existentia (1. A váron kivől egy el pusztult Szőlős kert, a' mellett egy hagyma föld Szegliget felől. Item Derénk felől más pusztá hagymás kert. 2. A' veres Bástyá alatt egy Medgyes, és veteményes kert völt, de ezeket a' romlott Bástyáknak küvei el rontották, már haszontalanná lőttek, 3. Major kertnek és káposzta földnek pusztá helje, 4. A vár környül vadnak Gyümölcsös kertek, 5. A' Tetves kútnál egy Rét, mellyen csinálhatni circiter tizen öt szekér Szénát, 6. Egy pusztá hajdani vadkert, és a' mellett egy Tabla föld, mellyet a Csere be nőtt. De reliquo nihil praeter Arcem desertam.” A kertekre lásd még az 1674. évi összeírás „Az varon kiuül” szakaszát, 87. jegyzet. A kerteket a jobbágyok művelték az 1650 körüli konskripció szerint, amely szintén felsorolja ezeket (EL Rep. 24. Fasc. M. No. 472.): „War alatt, régente uolt egy halas Tóó melly halastó feneken vagyon az War számara ket Eoregh kert, eggyik kapostas, az másik uetemönyes. (Azon halaston s- uizen egy keöre walo Malom; es por tereo, kassa tereo es kender kallo uolt, most pusztá.) Az holot széna kaszalokat rakják, az előtt minden féle ueteményes kertek uoltak. (Wagyon War alatt Komlos kert is:) Wagyon Méhes kert egy, kiben Méheket tartanak. (Az Úárnak oldalajn kernes kereöll sok szép gyimelcs fak vannak, Diós, Almas, sziluas... amikor Termesse wagjon, feles gyömelcset Takarithatnak az gonduisellők... Az Uar oldalan itfen uagyon ket magh hagymás kert:) A bastja töueben egy Petreselmes kerteczke, kiben egynéhány Megy fiatulis wagjon. (Item. Egy Szölles kerteczke es wagjon az kapu előtt, konyha szukségére egresnek mongyak az szölejét, néha bortis szürnek belöle, amikor Terem circiter Bor: Uasa 2.) Ennek előtte az halasto mellett a' malomnal uolt egy Seör neuellő hazis. ... Az Uar kereöl walo kertekhez, komlos kertett, kaposztas kertett, ueteményes kertekhez, es minden nével nevezendő munkához, gyölmecz szedeshez, aszalashoz

az egész Joszagban léveő gyalogh Sellérek tartoznak continue szolgálj...
mikor kyvantatik.”

- [93] Az 1584 dec. 14-i fegyverelszámolás OL Lymbus II. sor. fasc. 17. fol. 569—572. Az 1596 dec. 31-i fegyverleltár u. ott, fol. 18—23. Ezzel csaknem azonos az 1600 jul. 31-i, u. ott, 600—611. Az egyes inventáriumokban felsorolt fegyverek jegyzékét lásd 86—88. jegyzet.
- [94] Lásd 33. jegyzet.
- [95] Thorday György provisor 1575 jul. 14. jelentésében a Szep. Kam.-nak panaszoja, hogy Rüber elrendelte: „Innen ez Zaardhoz tartozo Jozagból Gialog Myeseket, es zekereket az war myere zendreobe Bochassak”, pedig Szádváron is szükséges a „zolgalatt” (OL Kam. lvt. Repr. inst. inst. fasc. 4. fol. 263.) Lásd még 35. jegyzet.
- [96] Magyar Művészet 1930. 661. o. Herczog József: Adatok a hazai építészet XVI. sz.-i tört. IV.
- [97] A Szep. Kam. 1579 aug. 15. jelentése Bécsbe „De arcis Zadtwar ruinis, et negligentia Prouisorum” (OL Kam. iv. Minutae, 1463 rsz. fol. 394—5.: „Nam quod ad aedificationem arcis attinet, tametsi negari non potest, muros et aedificia ipsa ruinosae esse, tectaque corrupta: Tamen quod ea debito modo restaurari, et sarta tecta conseruari non potuerunt, factum est propter prouentuum tenuitatem, paucitatem colonorum ac rei pecuniariae defectum. Siquidem prouentus arcis in sustentationem praesidy illius necessario conuerti debuerunt. Vnde nihil quod in aedificationem conuerti potuisset remansit. Nihilominus per aliquos Prouisores, et imprimis per Paulum Soory nonnulla quae fieri potuerunt aedificata sunt, Sed per Augustinum Richel minimum.”)
- [98] Az 1603 júl. 26. Transactióban a visszaváltásról: „sumptibus aedificiorum in Arce Saaros et Zaduara ac Curia, prout illi iuxta Recognitionales dnorum Commissariorum computati et aestimati fuerint” (EL. Rep. 24. 173. cs. No. 2.)
- [99] CSLk fasc. 480. No. 6.
- [100] U. ott, fol. 23.
- [101] U. ott, fol. 27.
- [102] Renovatio Inscriptionis, 1615 máj. 7.: „ac pro Tertia quoque Summa videlicet Ter mille flor Hung per Eundem Ladislaum Pethe iuxta proborum Hominum condignam et Nostra annuentia per Gen. Cap. Nrum Partium Sp. et Cam. Nram Scepusiensem Delegatorum aestimationem in restaurationem ruinae Arcis ejusdem facta memorato Ladislao Pethe... inscribenda” (EL. Rep. 24. 173. cs. No. 12.).
- [103] CSLk fasc. 481. fol. 7.
- [104] 1633 aug. 20. Inscriptionalis: „praeterea nouiter ad fortificationem praefatae arcis Szaduara, certas erogationes fecerit...” (EL I. ott. No. 14.).
- [105] OL Batthy. lvt. Misc. 103. rsz. No 33/3.
- [106] EL u. ott, No. 26.
- [107] OL U. et C. fasc. 65. No. 84/2. 1570 jun. 1. urbarium: „Seruitus Hy quoque Cum Caeteris subditis attinentibus Zaard pro possibilitate virium Suarum ad varias Arcis domusque Allodialis Necessitates pro arbitrio Provisoris seruiunt.”
- [108] 1570 májusi urbárium (u. ott, No. 84/1.): „Seruiunt prout Arcis necessitas postulat, ad trocum in Arce, deinde Equos curant, secundum ordinem ad trocum pertinentes.”
- [109] 1570. jun. 1. urbárium: „Singulis diebus quatuor personae ex possessionibus Arcis Zaard Inquilinij adsunt, seruietes in Arce pro Antiquo more quj Chygasok vulgo vocantur. His itidem dantur singulis diebus duo panes. (Resolutio:) Admittantur binj panes singulis diebus pro his quatuor hominibus.”
- [110] A csiga felszerelésének leírása az 1605. és 1608. évi inventáriumokban, lásd 86. jegyzet. A csizternák és a csiga fontosságát mutatja, hogy erről az 1577. évi haditanács külön megemlékezik: „auch die Zistern zu Sattwar”, és az 1593. és 1604. évi adománylevelek nyomatékosan előírják karbantartásukat: „canales, cisternam, machinam tractoriam... conseruare”. Csáky István idézett instrukciójában a porkolábnak ezt írja elő: „Az Chatorna kutakra Igen nagi vigiazasa gondviseles legien valamikor az vizet zaporithattiak, mindenkor zaporichak,

az Aytain mindenkor lakatokat tarchon, es sohova annak az Vizez hordani ne engedgie hanem chak oli wdeöben, mikor egieb nem lehet benne."

- [111] Az 1570 jun. 1. urbárium végén a „difficultas”-okban említik, hogy előbb 3 pék volt a várban, ezután egy „magister pistor” és egy „pistor coadiutor” marad 6, ill. 5 Ft havi bérrel. A kulcsár megnövekedett munkájáért 6 Ft, a kádár, viator ugyanennyit kér. Csáky István 1605 jun. 16. „Zaduaraban leueő minden zolgaim fizetesenek Regestuma”-ban Capitan, Uduarbiro, Zamtarto, Porkolab és Mezaros szerepel a drabantokon kívül. Az udvarbirónak adott instrukcióban még ezt írja: mikor en it lezek, koniha Mesterem, Sáffarom lezen”.
- [112] EL Rep. 24. fasc. A. 173. cs. No. 22.
- [113] Lásd a 111. jegyzetben idézett Regestumban, CSLk, fasc. 480. fol. 20—21.
- [114] 1670. 17ª Aug. Puncta Conuentionis circa receptionem Praesidiariorum in Arce Szadvár conclusa (EL Rep. 24. 173. cs. No. 21.): „5 Cum iam Miles Caesareus portas custodiret Drabantones et Pedites in portis non erunt necessary poterit Dnus Comes et Dna Comitissa familiam sicuti hactenus ita in posterum quoque pro necessitatibus suis allere... 9. Ut in Porta Haidones possint manere cum Germanis Militibus qui Illmo D. Comiti et Illmae D. Comitissae Possint portare Literas et alys rebus inservire.”
- [115] A porkoláb instrukciójában, i. h. Az 1670. évi Conventio (lásd előző jegyzet) 6. pontja előírja, hogy a császári őrség katonái óvatosan dohányozzanak, egyúttal kerüljék a káromkodást: „6. Tobakam caute bibant, cum inde incendia solent excitary uitabunt quoque blasphemias praesidiary omnino.”
- [116] A provisor instrukciójában (i. h.). Az 1670. évi Conventio 8. pontja is kitér a jobbágyok menedékjogára: „8. Tempore necessitatis pleps et familia pro securitate rerum suarum sine tamen Armis immittentur, nec illis ullum detrimentum nec in personis nec in bonis inferet.” Erről az 1674. januári leltár is: „Az Porkoláb haznak allatta léuő pinczével, Bebék kapuja felet való kamarával edgyüt köz... szegeny Emberek Portékajnak felelmes időben valo ben tartássára.”

(Az egykorú magyar szövegek idézeteiben a betűhű másolatot — pl. az y, fölöt- te két ponttal — nyomdai nehézségek miatt nem tudtuk teljes hűséggel közre- adni.)

SZŐLŐVÁSÁRLÁS A TOKAJ-HEGYALJÁN 1588-BAN

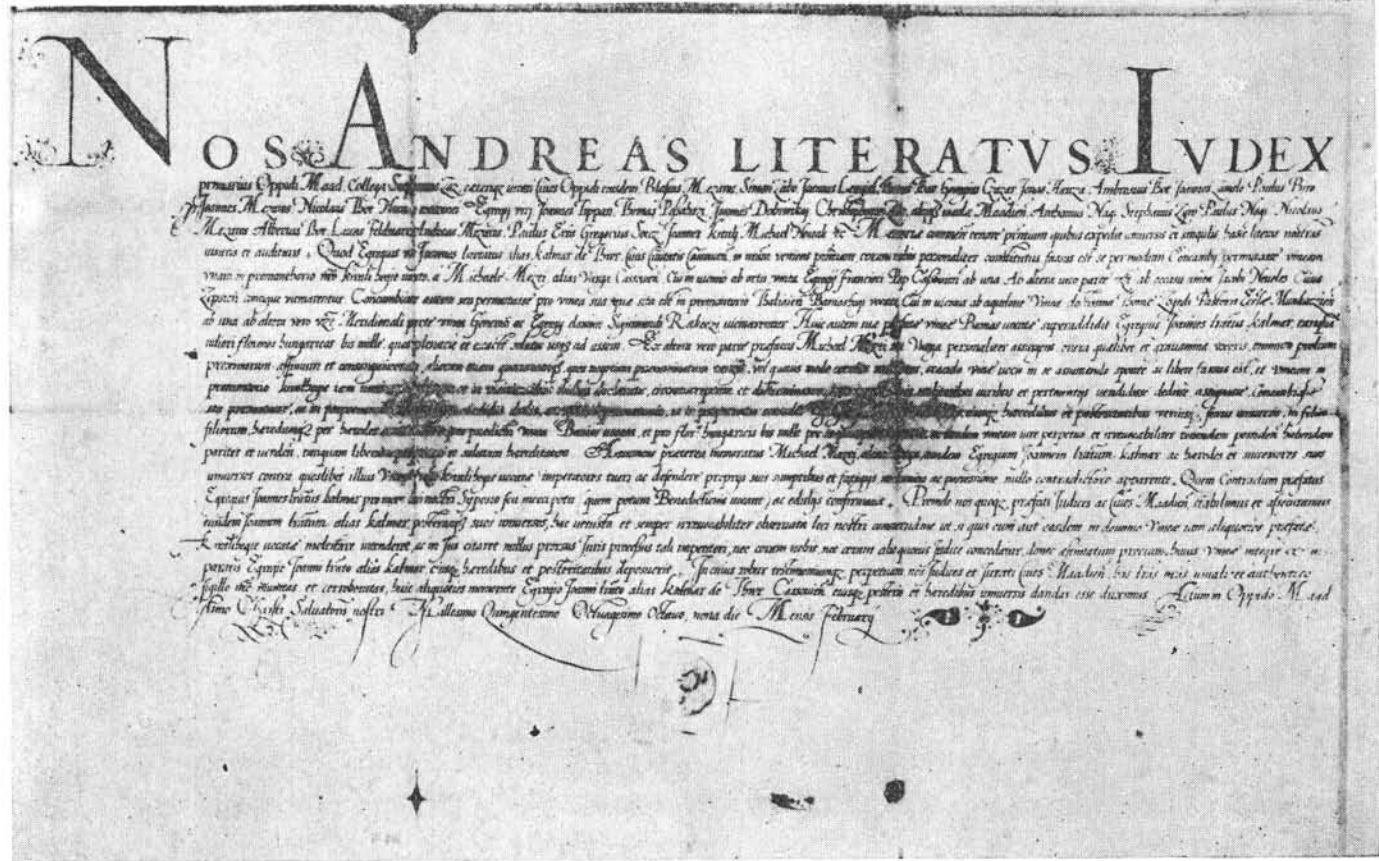
A mádi Kalmár család birtokában őriznek két pergament okmányt a XVI. század végéről, amelyekben a község bírása és Tanácsa jóváhagyja thuri Kalmár János deák kassai szenátor szőlővásárlását illetve cseréjét. Az okmányok élénk fényt vetnek az akkori kor szokásaira, a helyi szőlőtörvényekre, áldomásra és a tanács munkájára.

Az egyik okmány magyar nyelvre fordított szövege a következő: Mi András deák, Maád város főbírája, Szász István a város bírása és esküdt polgárai: Mészáros Balázs, Szabó Simon, Lengyel János, Tar Péter, Császár György, Harcsa Jónás, Tóth Ambrus, Szaniszló János, Bíró Pál, Mészáros János és Tóth Miklós, továbbá a „vidéki” nemesek: Tippán János, Pósa-házy Tamás, Dobronkay János, Szabó Kristóf, végül Maád többi lakói: Nagy Antal, Szív István, Nagy Pál, Mészáros Miklós, Tóth Albert, Földvári Lukács, Mészáros András, Erős Pál, Soltész Gergely, Király János, Novák Mihály stb. adjuk emlékezetül jelen levelünkkel, mindazoknak akiket illet és ezt a levelünket látják és olvassák, hogy thuri Kalmár János deák, Kassa város polgára előttünk személyesen megjelenvén, előadta, hogy a városunk Király-hegye nevű szőlőhegyén fekvő szőlőt, mellyel keletről Pap Ferenc kassai és nyugatról Nevelős Jakab szepsi polgár szőlői határosak, Mezti, másként Varga Mihály kassai polgárral elcserélte, a saját a tállyai Bányász-hegy szőlőhegyen felvő szőlőjéért, amelynek szomszédai északról Szögedi Tamás munkácsi prédikátor és délről Rákóczi Zsigmond. Minthogy Kalmár János deák Bányász nevű említett szőlője kisebb értékű volt, kétezer magyar forintot fizetett rá, amely összeget teljesen ki is egyenlített. Mezti, vagy más néven Varga Mihály is személyesen jelent meg előttünk, feleségének, összes gyermekeinek és mindennemű, a dologban érdekelt vérrokonainak nevében is, önként kijelentette, hogy a Király-hegye szőlőhegyen az említett szomszédok között fekvő szőlőjét, mint szabad és öröklött birtokát minden tartozékával egyetemben eladta Kalmár János deáknak, és mindkét nembeli leszármazóinak a fent nevezett Bányász nevű szőlőjéért és a tőle kapott kétezer magyar forintért. A nevezett Mezti, másként Varga Mihály ezenkívül kötelezte magát, hogy Kalmár János deákat és leszármazóit, a nevezett Király-hegye nevű szőlőbirtokában mindenkivel szemben a saját költségén meg fogja védelmezni. Ezt a szerződést Kalmár János deák, a mi helységünk szokása szerint áldomos pohárral megerősítette. Ezért mi is a fenti bírák és maádi polgárok megerősítjük a szerződést és biztosítjuk Kalmár János deákat és leszármazóit, helységünk régi szokása alapján, hogy ha valaki őt vagy utódait a Király-hegye szőlőbirtokában tehát háborítaná és törvénybe idéztetné, neki pere sem általunk sem pedig más bíró által addig ne vétessék tárgyalás alá, amíg Kalmár Jánosnak illetve örökö-

seinek a nevezett szőlő becsértékét le nem teszik. Mindennek örök bizonyossá-
gára Maád város bírái és esküdtjei jelen levelünket hites pecsétünkkel megerő-
sítve thuri Kalmár János deáknak kassai polgárnak és leszármazóinak kiadtuk.
Kelt Maád városában az Úr 1588-ik évében, február 9-én.

A másik okmány magyar fordítása a következő: Mi Tóth Ambrus, Maád
város főbírája, Soltész András és Tóth Tamás a város bírái, valamint Rózsás
Tamás, Császár György, Tóth Pál, Szaniszló János, Nagy Antal, Harcsa Jónás,
Tóth Benedek, Tóth Gergely és Király János város esküdtek, üdvözlük a jelen
levél olvasóit. Minthogy az elfeledésnek egyetlen orvossága az írás, amely a rá-
galmakat elhallgattatja és a vitákat kiegyenlíti, végül jelenvalókkal és utódok-
kal az igazságot közli, ezért mind a most, mind a jövődöbeliekkal közöljük,
hogy nemes Kalmár János úr, Kassa kir. város polgára egyrésztől, és Szász Ist-
ván Maád helység tisztos lakosa másrésztől, előttünk megjelenvén önkéntes sza-
bad akaratukból, az alábbiakat adták elő. Szász István polgártársunk a Zemp-
lénmegyei Maád város Urágya szőlőhegyén fekvő szabad és öröklött jogú szőlő-
lejét, nyugatról Aszalós Péter gönczi polgár özvegye, keletről pedig Kalmár Já-
nos kassai polgár szöllei által határolt szöllejét, 260 magyar forint készpénzért
és egy vég kék színű karassia posztóért, amely összeget és posztót az eladó a
vevőtől hiánytalanul előttünk felvett és megkapott, Kalmár János úrnak, Kassa
királyi város polgárának örökáron eladta. A szőlőt Kalmár Jánosnak teljes egé-
szében átadta, sőt ha a jövőben kitűnik, hogy van még valami joga az eladó-
nak, a szőlőben, azt is átruházza Kalmár Jánosra. Kötelezi egyben magát Szász
István, hogy a szőlő birtokában Kalmár Jánost és összes leszármazóit, minden
esetleges háborgatóval, vagy jogkeresőivel szemben saját költségén meg fogja
védeni. A fentiek hitelére a szőlőhegy és ennek az egész területnek szőlő adás-
vételénél gyakorlott szokása szerint Kalmár János vevő Maád város színe előtt,
előttünk és Sipos Péter, Német Mátyás, Kenéz András, Kovács János, Nagy Pál,
Árkay Jakab, Ábrányi Mihály, Csonka György, Oláh János, Kovács György, Mi-
ser Pál, Szabó György Maád város, Barta István, Czibere Mátyás Kassa város
polgárai és Pelsőczy Gábor deák és Nyitrai Albert mint alkalmas és külön e célra
meghívott tanúk előtt a szerződést élő szóval publikálván, azt az áldomás pohár-
ral megerősítette. Sem az adásvételnek, sem az áldomás pohárral történt me-
gerősítésének előttünk senki sem mondott ellent. Azért mi is a szőlőhegyek di-
cséretes szokása szerint a megvett szőlőt szabad és törvényes használatra Kal-
már János vevőnek átadjuk. Kijelentvén azt is, hogy ha valaki most, vagy a jö-
vőben őt vagy utódait a szőlő tényleges birtoklásában háborgatná, perfelvétel
sem előttünk, sem a jövőben addig ne történhessen, míg a szőlő teljes becsűt
a perelni kívánó teljes egészében és készpénzben Kalmár Jánosnak vagy örökös-
seinek le nem teszi. Egyben azt is kijelentjük, hogyha az ilyen pereskedő fél per-
vesztes lesz, akkor a per megindítása előtt letett teljes becsű összeget veszítse el
és az Kalmár Jánosné és örököséié legyen. Tehát mindennek a hitelére és örökös
megerősítésére jelen privilegiális levelünket a város hites vagy bírói pecsétjével
ellátva — jogaiknak jövődöbeli megvédése céljából — Kalmár Jánosnak és
összes leszármazóinak kiadtuk. Kelt Maád városában, az Úr születésének 1595-ik
esztendejében, június 18-ik napján.

A szőlővételeket, cseréket, az áldomást, abban az időben szigorúan megha-
tározott helyi törvények biztosították.

András deák, Mád főbírájának levele Kalmár János szőlőcseréjének jóváhagyásáról. 1588.

SZŐLŐVÁSÁRLÁS A TOKAJ-HEGYALJÁN 1588-BAN

Szerencsés véletlen folytán ismerjük a Hegyaljára vonatkozó, „Az Thályai törvények”-et, amelyek 26 cikkelyben Mád városának jegyzőkönyvébe 1608. évben be lettek vezetve. Ezek a törvények azonban nemcsak a szőlőkre vonatkoztak, hanem szántóföldekre, rétekre, kertekre, sőt a káposztáskertekre is. Tehát ezek egy része volt érvényben a szőlő vételt vagy cserét illetően.

A thályai törvények VII. cikkelye „az áldomás italnak módgyáról és annak állandóságáról” a következőket rendeli: „Mivelhogy az Magyar Országban levő urak, nemesek élnek azzal, hogyha valami jószágot vesznek és adnak, vagy Conventben, vagy Országbírája előtt, vagy egyéb ahhoz rendeltetett emberek előtt vallást téssen mind az vevő, s mind az eladó személy jószága felől. A mi régi eleink is, noha Parasztságnak nevezettek de gondolkodván arról, hogy az ő maradjuknak örökségét bizvástban és állandóképpen szerzessenek Szőlőkertet, Réteket, Szántóföldeket és egyéb indulatlan örökségeket. Nem ok nélkül csináltattak volt itt minálunk is egyebütt is az Pecséteket, hogy annak erejével és az Áldomás italok levelére az mi Pecsétünknek az mi helyünknek erőssége és megmaradása legyen. Annak felette mégcsak az Áldomás italkor is ki nem nagy dolog, de erősítik ezek az örökségben való megmaradást.”

A IX. cikkely „az igaz cserélésnek módgyáról” a következő rendelkezéseket teszi: „Mivel az mi helyünkben bővelkedünk szőlőkkel, pénzzel nem annyira és az kívül való vidéki uraim igyekeznek itt örökségeket szerezni az bornak jó voltáért és hasznáért. De törvényünknek rendelvén ezt, hogy ha valamely vidéki ember szőlőt akar itt az mi helyünkben szerezni, vagy cserélni, itt való embertől, tehát ismét ugyanezen hegyen adjon szőlőt melléje, vagy ha itt nem volna szőlője az vidéki embernek, mi velünk határos falun, városon legyen, úgymint Szánthai, Gholopi, Ráthkai, Maádi hegyen adgyon szőlőt hozzája. Szántóföldet pedig vagy Rétet vagy Kertet nem szabad adnia, mert ezen kívül nem állandó leszen az cserélés, hanemha mind az két cserélő fél vidéki leszen, úgy szabad egyik az másiknak szőlőn szőlőt cserélni. A cserélés pedig állandó leszen, ha az itt való embernek vagyon másutt idegen helyen szőlője, az vidékinek ismét itt, az mi helyünkben, egyikis az messze voltáért, oda nem járhat, másikis az hasznát jobban vételért, megáll az cserélés.”

A Hegyalján a szőlővásárlás az idegenek számára annyiban is volt megnehezítve, hogy csak abban az esetben juthatott szőlőföld birtokába, ha a helybeliek, vagy szomszéd birtokosok nem ellenezték a vételt, és le nem tették a vételárat.

Ebben az esetben a vételi elsőbbség a helybeli vevőt illette.

Mád város jegyzőkönyvében kutatva, több bejegyzést találunk Kalmár János szőlő birtoklásának ügyeire vonatkozólag. Az adatok, bejegyzések megismertetik velünk a város tanácsát, bírait és azok munkásságát. Színmagyar nevekkel találkozunk itt, olyan nevekkel, melyek utódai ma is élnek mint tisztviselők munkás emberek dolgoznak szőlőjükben, irtják a parlagok bokrait, ássák ki a nyirokból a rengeteg követ, hogy helyet kapjanak az új termő szőlővesszőnek, ami majd kenyeret ad a családnak és az utódoknak.

Ismerősök a jegyzőkönyv szőlőhegy nevei is. A Király-hegy, a Szent Tamás, a Kővágó, az Úrágya ma is adják a nehéz szomorodni, népgazdaságunk számára.

1601 márciuc hó 10-én, Kalmár András kassai polgár felesége megbízásából

felkérte Almási Péter mádi bírót és a tanácsot, hogy szálljanak ki a mádi Nagy János által, örökségében okozott kár felbecsülésére, amit ők meg is tettek.

Tóth Ambrus, Kalmár András megbízásából mádi Nagy János ellen panaszt emelt, hogy az előző évben, mikor Nagy Antal volt a bíró, Nagy János arra kényszerítette őt, hogy a Ciber Tamástól maradt szőlőjét Kovács Györgynek engedné át, követelése fejében. Kovács kezébe is adták a szőlőt, de azzal a kikötéssel, hogy a szőlőt megművelje, a jövedelméből pedig az adósság kamatját fogja le, a többi összeget pedig szolgáltatassa ki. A szőlőt Kovács azonban nem művelte meg, hanem parlagon hagyta, hasznát pedig kivette belőle. Ezért most a bíróság úgy döntött, hogy a szőlőben a műveletlenség miatt 40 forint kár esett és ezt megítélték Kalmár Andrásnak. A bíró kepe Miser Pál és a Tanács voltak jelen.

1606. augusztus 1-én Kalmár János kassai polgár letiltja Ambrus Bálintot, a Désy János szüllejének eladásából befolyt 34 Fr. 50 dénár felvételétől, amíg az adósságot Kalmár Jánosnak meg nem fizeti.

1606 májusában Kalmár János visszatartott egy szőlő áldomásából 12 Forintot, mivel Krisztán Péter, a mádi harang csinálásából maradt adósa ugyan-ezen összeggel.

1610. november 26-án Kalmár János kassai polgár ellent mond a Kővágó szőlő miatt kassai nagy Szabó Györgynek.

1611. február 22-én Kalmár János kassai polgár, másképpen Thuri, és Kalmár Tamás kassai polgár, másképpen Thuri, mint vevők tiltják a mádi bíró előtt, Kassa városában lakó öregebbik Gönczi Szabó Györgyöt, a néhai Vas Antaltól maradt mádi hegyen levő Kővágó szőlőtől.

Megidéztek a helyszínrre. Az ügyvédek a következők voltak: Szörös György, alias Kovács, Thállyai Szabó Pál, Antal Ispán, Csere János, a Tarczalon lakó Tornai Jakab deák, Asguti György, Alpári János vinczellérjük.

Gönczy János főbírósa alatt, 1612. február 11-én Békésy János kassai lakos tiltatja Kalmár Jánost és néhai Kalmár Gáspár fia Tamást, a mádi hegyen fekvő szüllejének eladásától és elzálogosításától. Békésy János és felesége Szegedi Anna, Antal Ispánt és Thályay Szabó Pált ügyvédüknek vallották.

Tóth Ferenc bírósága idején 1613. március hó 2-án Békésy Jánosné, Szegedi Anna asszony kassai lakos ismételten idézteti és eltiltja nemes Kalmár János kassai lakost a mádi hegyen fekvő szőlő örökségének eladása és elzálogosításától.

Mészáros András bíróságában, 1614. február hó 2-án Kassán lakozó Kalmár Gáspárné, jelenleg Krausz Jánosné Anna asszony vallja, prókátorainak Kalmár János ellen, Balogh Gáspárt, Tokaji Egri Jánost, Tarczali Kovács Miklóst, Szegedi Mihályt és Sárosi Márton. Ugyanezek az ügyvédei Kalmár Tamás ellen is.

1615. június hó 2-án Komornyk Anna asszony a mádi Szent Tamás hegyen levő szüllejének felét, örök áron eladta Kassán lakozó Kalmár Jánosnak és feleségének Aszalós Anna asszonynak és utódainak 1000 forintot.

1615. május 30-án egy szőlőföld eladásánál történik említés Kalmár János kővágó szüllejéről, amely a szekér útnál fekszik.

1615. március hó 10-én Alaghy Menyhárt földesúr megbízásából Szikszay György deák prókátor nevében Pál deák tiltakozik Kalmár János és több atya-

fiának a Kővágó szőlő eladása ellen, mivel önagysága jussát akarja praetendálni mint földesúr a tudomány pohárral egyetemben.

Alaghy Menyhárt leányát Juditot vette feleségül Rákóczi Zsigmond, akinek a kezével Mád a Rákóczi-család birtokába jutott.

Árkay Jakab 1615. szeptember hó 17-én örökáron eladja Királyhegyi Szőlőjét nemes és nemzetes Kalmár János kassai polgárnak, melynek egyfelől Szepsi Imre prédikátor, másfelől Kalmár János szüljeje szomszédosak, azzal a kikötéssel, hogy öt holtig eltartja és gyermekéről is gondoskodik.

Még ugyanezen hónap 29-én Alaghy Menyhárt földesúr fiscusa Tállyai Szabó Pál tiltakozik az ellen, hogy Mádon lakozó Árkay Jakab a maga Királyhegyi szőlőjét Kalmár Jánosnak eladta.

Tiltakozik azért, mert a szőlő a földesúr földjén épült és ebből a földesurat ki nem zárhatta volna. Azzal pedig, hogy fiát másnak ajánlotta, földes urának jogát sérti.

Kalmár András 1616. évben a fogott birák között szerepel Mádon.

1621. augusztus hó 24-én Márkus Pál bírósága alatt thuri Kalmár János kassai lakos elismeri, hogy feleségétől Aszalós Annától ismételtén kölcsönt vett fel, zálogképpen átengedi neki Mádon fekvő szőlőit, a Nagy Kővágó szőlőt, a Nagy Király hegyet, Urágyát, a Kis Király hegyet, mádi házrészével együtt 25 000 forint értékben. Azzal a feltétellel, hogyha ő életében vissza nem váltaná, akkor felesége rendelkezhetik a szőlőkkel. Eladhatja, akinek akarja, „csak egy útonjárónak is”.

A megállapodás Márkus Pál mádi főbíró, Kövesdi Pál, Botos Gergely tanácsbeli személyek, továbbá Koros Márton, Veréb András, Nyíri Tamás, Szilágyi Mihály, Szabó István, Varjú György, Kendy György, Somogyi Albert, Pocsay János, Kerülő Péter, Cengely Péter előtt történt.

Kalmár János 1570 és 1580 közötti években eladta Rákóczi Zsigmondnak Sáros megyében Komarócz, Mlinarócz, Sasava és Pécsújfalú birtokait, az értük kapott jelentős pénzüsszeget további mádi szőlő vásárlásokba fektette. Kalmár János igen élénk szerepet játszott Kassa város politikai életében is, szenátor és a communitas tagja volt [1], részt vett a város főbírája által vezetett küldöttségben, amely Rákóczi Györggyel tárgyalt a város falai alatti táborban [2].

Fia ifjú Kalmár János 1621-ben Kassa város adószedő tisztje volt [3]. 1620 körül Kalmár Józsefet is a város szenátorai között találjuk. 1630 körül Kalmár György mint kapitány szerepel a város tisztviselői között [4]. Sírköve a kassai Orbán-torony külső falában látható.

Az 1621. év után már nem találunk bejegyzést a Kalmár-féle szőlőkről Mád város jegyzőkönyvében, de hogy a birtoklás tovább is fennállott, Kassa város levéltárában találjuk meg az erre vonatkozó adatot: 1625-ben ifjabb thuri Kalmár Jánosné 60 hordó bort adott el Kassa városának [5].

Kalmár János további sorsáról keveset tudunk. Bethlen Gábor fejedelem melletti kiállása miatt a császáriak vagyonát elkobozták, a városból kiutasították. A család Bihardiószegre költözött. Az 1754/55. évi országos nemesi összeíráskor Biharban György, István, Mihály, András és János igazolták nemességüket [6]. András a XVIII. század végén, feleségével, Derecskey Máriaival Mádra költözött, ahol leszármazói ma is élnek.

Kalmár János

J E G Y Z E T E K

- [1] Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán, 1619—1629. Kassa, 1943. 21. 1.
- [2] Kerekes: i. m. 134. 1.
- [3] Kerekes: i. m. 28. 1.
- [4] Kerekes: i. m. 370. 1.
- [5] Kassa Város Levéltára, nr. 6094. v. ö. Kemény Lajos: A bortermelés történetéhez. Tört. Tár. 1895. 585. 1.
- [6] Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Budapest, 1913. 332. 1.

DIÓSGYŐR MINT VÉGVÁR A VASVÁRI BÉKEKÖTÉS UTÁNI KORSZAKBAN

Diósgyőr vára a középkorban nem hadászati célokat szolgált, hanem királyi, majd királynéi lakhely. Mohács után az idegen uralkodók már nem törődtek a várral, s zálogos bérlők kezére adták az egész uradalmat. A Drugethek, Nyáriak és Hallerek is ritkán látogattak el ide. Pedig jelentősége most nőtt volna meg igazán, hiszen a négy saroktornyos várpalota eddig az ország szívében állott, most viszont határmenti erősséggé, végvárrá lett. Eger török kézre jutása után vált fontossá, egyik láncszeme volt a felsőmagyarországi védővonalnak.

A vár történetében nem találunk országra szóló, hosszú ostromokat. Védőinek életéről alig maradt fenn néhány, levéltárak mélyén megbúvó feljegyzés. Ezekből a szürke adatokból kibontakozik a végváriak helyzetének teljes létbizonytalansága, s érthetővé lesz, miért vált a „vitélző rend” a kuruc mozgalmak előkészítőjévé és bázisává [1].

Az egri törökök minduntalan a Sajó völgyében portyáztak. A várból kisebb csoportokban kijáró katonákat kímélet nélkül levágták; rabságba vitték a jobbágyokat, mesterembereket, asszonyokat, gyerekeket; elhajtották állataikat, sokszor az egész diósgyőri csordát [2]. Még 1596-ban feldúlták Miskolc és Diósgyőr városát [3]. Majd a vicekapitányt vágta le, sőt 1643-ban Haller Sámuel főkapitány esett el a törökkel való harcban [4]. Most lett volna nagy szükség a középkori, elavult vár korszerűsítésére a haditechnika új vívmányai szerint, azonban váltakozó urai még málladozó külső és belső falait lyukas tetőzetét sem javíttatták, árkaikat nem mélyítették, úgy hogy a régi fényes királyi várpalota egyre inkább pusztulni kezdett. Csupán egyetlen rondellával erősítették meg az északi keleti toronynál a XVI. század elején.

A végvár kijavítását, a török által lerontott palánk megújítását több országgyűlés is törvénybe iktatta, Borsod vármegye pedig két-három évenként elrendelte, hogy a falvak küldjenek Diósgyőrbe néhány szekér fát, sövénykarót s a javításokhoz ingyenmunkára jobbágyokat [5]. De, mint az egyre megismételt rendeletekből s a katonák panaszaiból kitűnik, a feldúlt és teljesen elszegényedett falvak népe nem igen teljesítette a parancsot.

1662-ben a szepesi kamara végre felméri az egész erősséget. Podmár János fundálómester kimutatta, hogy az egész vár csupa romlás, egy szál zsindey sincs rajta. A külső várkapunál álló két torony roskadozik, s a kaput alig lehet bezárni. Két bástya, melyben ágyúk vannak, alig javítható. A nagy palota egész a pinceig romokban hever. A kápolnát fegyvertárnak használják. Két külső bástya-toronyban laknak ugyan német katonák, de ezek fala is pusztul. A németek töb-

bi része a külső várudvar házacskáiban húzódott meg. Ha a várat meg akarják építeni, legalább négyezer forintba kerül, hogy „bizvást benne lakhassanak” [6].

Ilyen siralmas volt a vár külső képe. A kápolna felőli oldal a leglakottabb, itt volt a magyar és német parancsnok szállása. Ez is nyomorúságos lehetett, mint Pap János kapitány leveléből kitűnt: „En is... el untam az nyomorgást mert az nyakamban hulton hul mind esső mind kő, el annyira, hogy desakkal hordatom ki vizet hazambul... az Töröktül nem félek úgy mint az kőtül az sem tudom honnan szakat az nyakamban... Az czaighazis [fegyvertár] annyira vagyton ez Leitman hazaval edgyüt, hogy azt sem tudom mely oraban leszakat... eő Felsege Munitioiatis nem tudom már hol tartani.” Majd még ugyanabban a levélben: „az czaighazis fedele es darabia az kő rakasnak le szakadott mint szaru fástul” [7]. A roskadozó falak miatt a magyar katonák, főként a családos gyalogok s a lovasok, a váron kívül Diósgyőrben laktak [8].

A mindig pénziánnyal küzdő kamara azonban se Pap János sürgető leveleire, se a német katonák kedvéért nem adott pénzt, így az időjárás tovább pusztította a megbontott falakat.

1664 után, a vasvári béke megkötésével végkép nem tartották érdemesnek korszerűsíteni a várat. Az ágyuk alkalmazása óta tulajdonképpen hadászatiilag már védhetetlen volt, a közeli hegyről teljesen tüzérségi tűz alatt lehetett tartani egész környékét. Őrségét azonban mégsem vonták vissza.

A következő évben írta Pethő Zsigmond felső-magyarországi vicekapitány Csáky Ferenc főkapitánynak: „Nálam vala Diósgyőr főkapitánya Pap János uram és jelenté, minemű pusztá és romlott állapotban van mind a vár, mind a város, és keservesen panaszkodott” [9]. Mindhiába. 1668. szept. 13-án maga Pap írt Csákynek: „Tegnapi napon két csatában, rettenetes rutul leszakadott az várunknak kőből való folyosója, nagy szép faragott kövekből. Azért kegyelmes uram, hogy lakhassuk meg, nem tudom.” A főkapitány Kassáról két nap múlva válaszolt, ám semmivel sem biztatta a diósgyőrieket: „A' várat ő felsége nem tartozik szinten annyira építeni, ha az örökös (?) urai nem építik” [10]. Pap leveléből pontosan megtudhatjuk, mikor pusztult el az emeleti díszesen faragott mellvédű udvari függőfolyosó.

Ebben a romlott várban nem volt könnyű a katonák élete. A békekötés nem hozott nyugalmat a végvári vitézeknek, a törökök becsapásai, hódoltatásai, emberelhurcolásai és állat elhajtásai ezután sem szűntek meg.

Szendrei János szerint 1665-ben a diósgyőri őrség Borsod vármegyétől engedélyt kért, hogy megadhassa magát a töröknek, s inkább fizessen bizonyos adót, semhogy a legnagyobb bizonytalanságnak legyen kitéve [11]. Azonban ezt inkább csak keserves sorsuk bizonyítására írták. Hiszen a vármegye nem parancsolt nekik, és így nem is adhatott az őrségnek engedelmet a behódolásra. Ekkor a magyarokon kívül német katonák is szolgáltak a várban. A diósgyőri magyar főkapitánynak Csáky Ferenc gróf felső-magyarországi főkapitány volt a felettese, aki Kassán székelt. De még ő is csupán a magyaroknak parancsolt, a német őrség pedig Herberstein gróf alá tartozott [12].

A katonák száma időnként változott, ebben a században egyre csökkent. Az 1655-i 3. t. c. 4. § szerint Diósgyőrben 150 huszárnak és 250 magyar gyalognak kellett volna örködni, de ezt a létszámot sohasem érték el. Öt év múlva

100 huszárt, 37 gyalogot és 15 egyéb katonát találtak itt, a főkapitányt, porkolábot s a tömlőcartót is beleszámítva. 1667-ben 50 huszár és 50 hajdúra szólt a zsoldjegyzék [13]. Midőn az összes felső-magyarországi végházban csökkenteni akarták a magyar katonaság számát, Diósgyőrben csupán 15 huszárt és 60 hajdút akartak meghagyni [14]. Kivülük, mint előbb említettük, egy század német gyalogos volt a várba rendelve.

Hadfelszereléssel sem látták el bőkezűbben a négytornyú erősséget. 1661-ben mindössze hat darab „a harcmezőn hasznavehetetlen” ágyú, egy jelző ágyú, „ha ellenség jönne” s egy hétfontos állott a bástyákon. A jelentés szerint ugyan „a munitio elégséges” volt [15], legalább is ilyen kevés lövészerszámhoz.

A diósgyőri vár főkapitánya a vasvári béke körüli korszakban Pap János. Régi katona, 1665 nyarán már tizennyolc esztendeje állt a király szolgálatában [16]. Fizetését valószínűleg épp oly ritkán kapta meg mint katonái. Birtokai, a Gyula melletti Vesze, valamint Csika nevű rác falu [17], a hódoltságban feküdtek, így nem sokat jövedelmezhettek. Legfeljebb valami ajándékot kaphatott néha tőlük. Ő is jellegzetes végvári ember, a török hódoltság miatt gyökértelen-né vált nemes típusa. Ebben a korban a török rabok, sarcuk révén értékeket képviseltek. Papnak Szendrő várában volt két török, Ónodban és Diósgyőrben egy-egy rác rabja. „Több rabom nincs, és másnak sincs Győrben” — jelentette [18]. Magyar rabot maga is váltott ki, mások kezessége mellett Törökországból [19].

A főkapitány legfőbb gondja a törökkel való viszony volt, melyet semmiképp sem lehetett békés egymás mellett élésnek nevezni, hiába hangoztatták egyre a „szent békességet”. A törökök, ha nem portyát, nyargalót, vagy pribéket, akkor hol barátságosnak látszó, hol fenyegető hangú leveleket küldözgettek Diósgyőrbe. Mehmed egri pása 1665-ben háromszor üzent Pap Jánosnak, hogy válaszoljon már a levelére. De ő, Csáky Ferenc kassai főkapitány tilalma miatt, aki magának tartotta fenn a törökkel való levelezés jogát, nem válaszolt neki. Eár megjegyezte: „sohasem hallottam, hogy tilalomban legyen az töröknek való írás, mivel... a rabok felől is írnak gyakorta, és ha valamely szegény rabnak szabadulására való gyámolt parancsolt Isten, írni kell mellette... Mind levagdálnak bennünket, ha választ nem adunk levelükre” [20].

Az egri pasák béke idején is igyekeztek minél több falut és várost behódoltatni, azon ürüggyel, hogy azok már korábban is hódoltak nekik. Megyaszó városának a miskolci bíró által küldtek hódoltató levelet 1655 decemberében. Pap János nem engedte meg, hogy ezt a levelet tovább vigyék Megyaszóra, hanem visszavítette Egerbe. De ekkor Ibrahim pása magának a diósgyőri főkapitánynak íratott, s az Csáky Ferencről kérdezte meg, mit válaszoljanak neki. Sajnos ez a válasz nem maradt fenn [21].

Ebben a korszakban a végvárat nem támadták meg a törökök, ez már a béke nyílt megszegése lett volna, de ha magánosan járó katonára találtak valamelyik úton, vagy faluban, azt irgalom nélkül levágták, mint a diósgyőri Nagy Andrást [22], majd Szabó Pétert, kit a Tisza felé menet egy Zugo nevű török ölt meg [23]. Midőn 1667-ben a pünkösdi ünnepekkor néhány diósgyőri hajdú kéregetni ment a környező falvakba, éjszaka egy pribék vezetésével rajtuk ütöttek az egri törökök. Egyet levágtak közülük, ötnek sikerült a sötétben elmenekülnie, de fegyvereik a törökök kezébe kerültek. A főkapitány rögtön íratott Ibra-

him pasának, hogy a fegyverüket és holmijukat adassa meg, mert „azok az haj-
cuk igaz dologban jártak” [24].

Az egri pasa már korábban megüzente, hogy a szent békességet „igenis meg-
tartja, de mindazonáltal oly katonákat... s kóborlókat ha találtat, olyanokat,
kiknél kapitányok levele nem léssen, fejeket szedeti, és az hova valóknak mon-
gyák magokat lenni, oda küldi fejeket” [25].

A végvári kapitányok ugyanis aratásra menő, vagy egyéb hivatalos útban
járó katonáiknak kísérő levelet adtak, hogy „igaz útban járnak”. Az ilyeneket,
végbeli szokás szerint, az ellenség se bántotta [26]. Azonban az írástudatlan,
vagy magyarul nem tudó törököknek hiába mutogattak ilyen levelet.

Sokszor a törökök erőszakkal ragadtak el embereket — de inkább csak fegy-
vertelen falusiakat —, máskor furfangosabb módon. Horváth János diósgyőri
gyalog Miskolcon török szekerekkel ismerkedett össze s azok az ittas embert
magukkal csalták Egerbe. Mikor Pap János a kiadatását kérte, Mehmed pasa azt
hozta fel ürügyül, hogy „azon legeni ennek előtte is török fi volt, most is Hat-
vanban él az annia... Most Isten módot adott neki, a vitézőkel bejött élébeni
hitire” [27]. Valóban élhettek horvátok Hatvanban, amint rácsok éltek Egerben
és más török városban, azonban ezeknek ritkán kellett mohamedánna lenniök.

Horváth János nem a maga jószántából ment Egerbe, ellenben a következő
esztendőben onnan menekült egy horvát legény, az egri aga szolgája, Diósgyőr
várába. Ura, az aga, se nyugodott bele elvesztésébe és Ibrahim pasával íratott
Pap főkapitánynak: „Hogi az szent békeség meg ne sértődgiék azon legent külgie
be kegyelmed az urának. Hogi ha kegyelmetek közül oli szolga be találna jönni,
mi is kiküldenök” [28]. (De ilyen ígéletben aligha hittek a diósgyőriek.) A vége-
ken minden hír gyorsan terjedt, s még a tokaji magyar kapitány is úgy véle-
kedett erről az esetről, hogy nem lehet szántsándékkal keresztény lelket po-
gánnyá tenni. Ha a diósgyőri kapitánynak száz magyar szolgája szökött volna el,
egyét sem adna ki a pasa. „Szép mentsége vagon az pogány ebnek, hogy az
nem magyar, hanem horvát fiú” [29].

Meglepő, hogy nagy nyomorukhoz képest milyen kevés végvári ment át a
törökökhöz, s még azok egy része is tettét megbánva visszajött.

„Itt rüt, hallatlan dolog esett — jelentette felháborodva Pap János. — Egy
katona elszökött más katona feleségével, Cserép várába mentek. Az katona fele-
ségét, három gyermekét hagyta el, az asszony is egy kis fiát. Nem tudom kegyel-
mes uram, oka egyéb mi lött törökké való lételének, hanem csak az, hogy az ör-
dög bírta meg őket.” „Karácsony napján is egy katona (Nagy Mihály) szökött be,
feleségét, két gyermekét az is elhagyván. Ez felől az basának beírtam vala, hogy
azt az ebet adgya ki kezemhez, mert mostan nem kellene bevenni, törökké ten-
ni... A basatul ily válaszom lött, hogy nem löhet kiadni, mert az az igaz hitet
megösmerte, azért jütt be” [30]. Bizonyos hogy ezt a katonát nem a mohamedán
hit vonzotta, nem is tért át. A disszidálások indítékai évszázadokkal korábban is
hasonlók voltak.

Nagy Mihály hamarosan belátta, hogy a pribékek sorsa még a nyomorgó
végvári vitézeknél is keservesebb, mert korábban legalább becsülete volt, míg
most a törökök nem biznak benne s a magyar végváriak és falusiak egyaránt
mélyen megvetik. Ekkor mindent megtett, hogy visszakerülhessen Diósgyőrbe.
Kérte Pap Jánost, küldjön neki hitlevelet, de mivel közben, hogy pribékségét

bebizonyítsa károkat okozott a magyaroknak, nem mert bizni a kegyelemben és még Csáky főkapitánytól is külön hitlevelet kért. Ezt is megkapta, egy feltétellel: „Annak a legénynek nem kellene csak úgy szárazon onnét kijőni. Az istállóm üres lévén, valami jó paripákra volna szükségem, akárcsak az áráért” [31].

Ritkán bocsátottak meg ilyen könnyen. Mert a pribékek sok kárt okoztak a diósgyőrieknek. Csupán ebben az esztendőben gyakran kétfelől is kerülgették a várat meg a környező falvakat, s ha Pap János lovasait és hajdúit egyfelől utánuk eresztette, a hátuk mögött kötötték el a lovakat, vágták le az embereket, söt Csanálosról három férfit vittek el. A falukban mindenütt a katonák után kérdeztek. Még a Sajón túlra is elmerészkedtek [32].

Ezért Csáky főkapitány azt parancsolta Pap Jánosnak: „Ami a pribék dolgát illeti, már tudja kegyelmed, affélék(nek) mint szoktak fizetni, azt vélvén eddig is elvette érdemének jutalmát” [33].

Megtörtént, hogy a kapitányok a törököktől kérték ki a pribéket s azok ki is adták. „Az pribék felől is izent a pasa . . . Írt az hatvani béknek felőle, hogy mingyárást magával együtt hozza elejben. És . . . fogadta, vagy magát (a pribéket), vagy a fejét kiküldi” [34].

A kezükbe került áruló pribéket kímélet nélkül levágták a végváriak, egyedül a hitlevelet kérőknek adtak kegyelmet. Ezek előtt nem akarták elzárni a visszatérés útját.

1668 őszén írta a diósgyőri főkapitány Csáky Ferencnek: „Elvöttem nagyságod parancsolattját . . . , hogy a pribékeknek kedvezzek, és ha tehetem a többit is ide édesicsem. A' tevő volnék minden tehetségemmel, de mivel én magam is szegény legény vagyok, őket nem ajándékozhatom. Azoknak pedig a bejárójukat is ajándékozni kellene, akik járnak a köz-dolgot. Ím azért az másik pribéket is kihoztam, aki ugyan innét ment volt be, Gogán(y) Mihályt, kinek hitlevelemet adtam be neki . . . Úgy is cselekedet amint fogadta. A terminus napra ötöd magával jött ki . . . De a vitézekre oly setéség volt, hogy rettenetes, és így egy-nél többet közülük le nem vághattak (a diósgyőriek). Három elszaladt . . . Hanem két lovukat nyerték el. Amely török itt veszett, ez igen-igen kijáró, vitéz török volt, Zugonak hívták. Ím ez pribéket (Gogányt) is nagyságodhoz felküldtem” [35]. Gogány Mihályt, mivel szavát megtartotta, visszafogadták a várba [36].

A főkapitánynak máskor is gondja volt arra, nehogy a katonáiból pribékek váljanak. Velkenyei András a vármegye ökörlopás miatt elfogatta, de „a tömlöcztartó gondviseletlensége miatt megszabadult. Imitt amott kódorog, nem mer a végházba bejönni. Ki tudja, ha gratia nem adatna neki, talán Egerbe ne találjon szökni.” Pap kéri Csákyt, írjon Velkenyei felől a vármegyének, adjanak kegyelmet neki, „éljék igaz kardjával, mivel jó katona volna” [37].

A török katonák és pribékek közeledtéről a környékbeli falvak népének kellett volna Diósgyőrbe hírt vinniök. 1668 nyarán is öt lovas török nyomát látták, de a köröttük lakó jobbágyok és falusbírák nem jelentették, „mert azt mondják, hogy most békesség van, nem kell hírt hordani” [38]. „Nekem se Szikszórol, se Vámosról, se Aszalórol, sem az Sajón túl hírét az töröknek nem hoznak. Hanem csak akkor hallom osztán meg, ha már hazafelé jár (a török)” — panaszolja Pap János [39]. Csáky főkapitány íratott is ezért Borsod vármegyével a falvakra, hogy vigyenek hírt a végvárakba, és Papnak is meghagyta, hogy

„kapitányi autoritásából parancsolja meg mindjárt a híreknek bevitelét, s ahonnan elmulattyák szokás szerint csak büntesse. Egyet-kettőt megbüntetvén a többi is tanul róla” [40].

A hódoltsági falvak népei, különösen a falusbirók, nehéz helyzetben voltak, mert a törökök is karóbahúzással, fejtétellel fenyegették őket, ha nem adnak hírt a magyar végváriak mozdulásáról, lesvetéséről. Sőt fenyegetésüket sokszor be is váltották [41].

A hajdúvárosok hadnagyai meg a többi végvár kapitányai azonban rögtön tudtul adták, ha valahol mozgolódott a török. „A váradi basa... a kóborló tolvaj katonák kergetésére megyen. De mi szándékja azt csak Isten tudja... Kegyelmedet is kérem jó vigyázásban legyen. El nem mulatom hogy kegyelmedet ne tudósítsam — írta Tolvay György ónodi vicekapitány Pap Jánosnak. — Kegyelmed is, ahova illik, írja megh mindenfele” [42].

A törökök lesvetéseiket még a rájakkal is titokban akarták tartani. Am ha a magyar végváriak hajtották el az ő állataikat, vagy rájuk ütöttek, akkor „igen megharagudtak a pogányok és azt mondják, a békességet lehetetlen, hogy megtartják. Vagy (Diós)Győrt, vagy Ónodot, vagy Putnokot el akarják rontani” [43].

Allandó vigyázásban és készenlétben kellett tehát a diósgyőrieknek élniök a roskadozó várban. Allandóan résen lenni hópénz, mentére való posztó és megfelelő felszerelés nélkül. „A katonának sokaknak lovuk nincsen, az nagy fizetlenség miatt lovat nem szerezhet(nek)” [44]. Szendrő, Putnok és Diósgyőr őrségéről jelentették 1673-ban, hogy leírhatatlan a nyomorúság köztük. E három végvár katonái nyolc év alatt összesen kéthavi zsoldot kaptak! [45]

Nem csoda ezek után, ha végső nyomorúságukban „a falukra kimentek kéregetni az ünnepi alkalmatossággal” [46]. Vitéz ember szemében pedig, kinek kard van az oldalán, ez a legmélyebb süllyedés.

Miből éltek mégis, vagy miért nem szöktek meg, miért nem hódoltak be a törököknek? A katonák nagy része a futott jobbágyok közül került a végekre. Vagy a török, vagy a német, vagy az éhező végvári katonaság rekvirálta el mindenüket, vagy pedig az örökös jobbágyság sokféle terhétől akartak szabadulni. Milyen lehetett korábbi helyzetük, ha számukra ez a fizetetlen, állandó életveszedelmet rejtegető szolgálat is bizonyos biztonságot jelentett. Hogy maguk és családjuk számára a téli élelts megszerezzék a diósgyőri huszárok és hajdúk nyaranta öt hétig aratni meg búzát nyomtatni kimentek a környékre. Ilyenkor a várkapura hat gyalogot állítottak s ezeknek öt hétig fél szapu [47] búzát adtak. Ezalatt Pap János főkapitány, mint fölöttesének bevallotta, „én magam az német vitézekkel őrzöm a várat.” Csáky Ferenc válaszában ezt tudomásul vette, tehát ez már bevett szokás volt a végeken [48]. Máskor is került erre szó. „A katonaság lovatlan, annyira, hogy hárman-négyen öszvefognak, úgy szántanak együtt”. Pap János kénytelen volt egy pár karmazsin csizmát adni Kassára jelentést vivő katonájának, akit ezzel elvont az aratástól. „Mert azt mondják, esztendeig való életétől (élésétől) fosztom meg, az kiben igaza is van, holott fizetlenség szegények” [49].

Am a szántással, aratással csupán kenyérüket keresték meg, (burgonyát és kukoricát akkor még nem termeltek), s a kenyérhez hús is kellett volna. Pénz nélkül pedig semmit se vehettek se a jobbágyoktól, se a vásárokon. Onnan szereztek tehát ahonnan tudtak. A magyarországi jobbágyok és földesuraik nagy

lármat ütöttek, ha a környező falvakból igyekeztek éleést keríteni. Így nem volt más mód az éhes végváriak számára, mint a hódoltság felé fordulni. Az alföldi városok és falvak népe jóformán vetni is alig mert, nem tudván, hogy természet ki fogja learatni, melyik katonaság tapodja le lábom, vagy viszi el a szérúról. Megélhetésük alapjai a hatalmas rideg csordák voltak, ezek eladásából fedezték a legkülönbözőbb címen kivetett török adókat s minden szükségletüket. A török adószedők elől is a marhákat volt legkönnyebb eltitkolni, a pusztába, ingoványos rétbe nem mehettek utánuk. A végváriak számára az ilyen csorda és nyáj volt a legkívánatosabb és legkönnyebben megszerezhető préda. A hódoltság az ellenség földjének számított s éhes gyomorral nem szántak másokat, nem nézték, hogy zsákmányolásukkal magyar jobbágyokat, sokszor egy egész falut tettek földönfutóvá.

Mivel a várat, nagyobb feltűnés nélkül, egyszerre többen nem hagyhatták el, rendszerint több végvár huszárai szövetkeztek össze egy-egy nagyobb vállalkozásra. 1665 nyarán, az egri, hatvani és szolnoki török őrségeket messze kikerülve, egész Rácorszáig lementek zsákmányolni. Diósgyőriek is voltak köztük. S amikor Papp János az egri pasa vádaskodására és Csáky Ferenc főkapitány parancsára néhányat megfogott a kóborlók közül, majdnem lázadás tört ki a várbán. Később azonban az elítélteket is szabadon bocsátották [50]. Decemberben néhány katonánál megint találtak rác portékát [51].

A következő nyáron a magyar részre I. Rákóczi Ferencnek adózó Tiszaroffra támadtak a diósgyőriek; ónodiak, szendrőiek más végházbeliekkel együtt. „A falunak szinte úgy mentek, mint nyilvánvaló pogány ellen” [52].

Különösen 1668-ban sokasodtak meg a kóborlások. A növekvő ínségtől üzve csapatosan indultak a hódoltságba. „Nem is csodálom kegyelmes uram ez nagy sok, égrekiáltó panaszok, hogy vannak — jelentette Pap János —, mert én nyomorúságos ágyamban hallok az sok nyüző, fosztó, sarczoltató latroknak itt az Sajó mellett két felől való mőnéseket, jővéseket, Isten tudja, kik, honnan öszve verődvén az Dunántul is, mind lovas és gyalogos egyaránt, az melyet én életemben nem hallottam, sem láttam, hogy arrul az földrül az Tiszántul innét való földét, mindeneket így rontsák és pusztítsák. Az mint az napokban is itt Miskolczon nyolczvan gyalogot mondják, hogy harmad napig vendégeskedtek... az Dunántul valók” [53]. A miskolciak bizonyára sokáig megemlegették ezt a vendégeskedést.

De nemcsak a Dunántúlról jöttek. A debreceniek ökreit a felső-magyarországiak hajtották el, s csak százhusz tallér sarc lefizetése után adták vissza a városnak. A sarcolók közt volt a diósgyőri Balogh Péter és Gyökös Jancsi [54]. Hasonló kóborlás miatt citálták Diósgyőrből a kassai hadi székre Berény Mihályt [55]. A következő nyáron a kassai tanúvallomásokból kitűnik, hogy „az alföldi szegénység pusztítóit” a többi kóborlók közt Diósgyőrből Mesze nevű nagyrévi fiú és Torday István [56].

Néha nem mentek el a hódoltságig. Berényi György Sajószentpéterről hozott el két lovat [57].

A végvári kapitányok, különösen midőn Bécsből kaptak parancsot, szigorúan tiltották a kóborlásokat, tömlőccel, akasztófával fenyegetve a bűnösöket. De ha a pasák felháborodva panaszolták a dúlásokat s a tetteseket is megnevezték, akkor a kapitányok mentegetőzve válaszolták, hogy az említett latorságokat

„nem az ő botjuk alatt levők cselekedték”, hanem más végházbeliek, vagy a „sok felföldi, házatlan katonák” és azok, akik „magok szabadságában élnek”, nem az ő felsége zászlói alatt [58]. Gyakran tartottak hadiszéket nemcsak Kasán, hanem a végházakban, így Diósgyőrben is. Azonban a tanúvallomásokból legtöbbször az derült ki, hogy a törökök által megnevezettek nincsenek a végvárbán, nem is voltak, vagy ha voltak, már elmentek, vagy elestek. Néha egyes hírhedtebb kóborlót, ha kézre került, tömlőre vetettek, de még ezeknek is hamarosan megkegyelmeztek. Elrettentőbb büntetésre ritkán került sor. A főkapitányok jól tudták, hogy a kóborlások fő oka a fizetlenség s ezt a haditanács megszüntethetné. Tudták, hogy ellátatlan katonákat nem lehet igazi hadirendre fogni, mert máskülönben őrség nélkül maradnak a várak s növekszik a helyhez nem kötött, mégjobban fosztogató szegénylegények száma.

Ezek után természetes, hogy midőn 1670-ben I. Rákóczi Ferenc — apósa, Zrínyi Péter tanácsára —, zászlót bontott, Diósgyőr várát könnyen bevette Szepessy Pál alispán a borsodiakkal. Nem kellett sokáig biztatnia az őrseget. „Jó vitézek, kik eddig rongyosak voltatok, zsoldot nem kaptatok... magam hozom el számotokra a pénzt Rákóczitól” [59].

Csáky Ferenc főkapitány, hogy egyik fél előtt se keveredjen gyanúba, Kasáról Lengyelországba ment. A diósgyőri, szendrői és ónodi katonák nem sokáig örvendhettek a szabadságnak, mert Csáky távollétét felhasználva helyettese, Pethő Zsigmond újra Lipót hűségére eskettette a végvárakat [60].

Pap János főkapitány már egy esztendővel korábban meghalt. Utolsó hónapjaiban sokat nyomta az ágyat, fulladozás gyötörte, de még betegen is gondja volt a várra és vitézeire [61].

A Wesselényi-összeesküvésnek mind több részlete jutott az udvar tudomására. Wesselényi nádor és Csáky Ferenc meghaltak, mielőtt Bécs bosszúja elérhette volna őket, de birtokaikat így is lefoglalták. I. Rákóczi Ferencet csak óriási váltságdíjjal menthette meg az anyja. Zrínyi Péteréket jogtalan perbefogás után kivégezték. Egyre több idegen katonát vezényeltek a várakba, egyre nőtt az abszolutisztikus elnyomás s ezzel együtt a magyarok elkeseredettsége is.

A Bécsi-udvarban már 1669-ben felvetették azt a lehetőséget, hogy nem volna-e helyesebb, hacsak papiroson tartanának magyar katonaságot, a valóságban pedig elbocsátanak őket. Így érthető, hogy a felső-magyarországi végváriak folyamodása 1671 áprilisában süket fülekre talált. Ebben a diósgyőriek, ónodiak meg a többiek megírták, hogy bár hét év óta férfiasan harcoltak a terjeszkedő törökök ellen, zsoldot mégsem kaptak. A végső, túrhetetlen nyomor arra kényszerítette őket, hogy lovaikat, fegyvereiket s egyéb holmijokat eladják [62].

A haditanács nem csupán pénzhiány miatt nem adott hópénzt a magyar huszároknak és hajdúknak, hiszen a jobban fizetett német dragonyosok és gyalogosok számára mindig előteremtették a zsoldot. Már a század közepe óta arra törekedtek, hogy a megbízhatatlan magyarok helyett idegen zsoldosokkal rakják meg a végházakat. 1671-ben a haditanács és a kamara kiküldöttei úgy döntöttek, hogy a magyar haderőt háromezer emberre szállítják le, nyolcezer pedig elbocsátanak. Ezzel egyidőben a magyar katonák és tisztek amúgy is alacsony hó-

pénzt leszállították. Míg a német katonaság ellátása és fizetése a régiben maradt.

Az elbocsátás nehézségeit az is fokozta, hogy a hat-hét évi zsoldot váró katonáknak végkielégítésül csak kéthavi fizetést szántak, s a szolgálatban megmaradtaknak is csupán ennyit adtak. Ez a kettős igazságtalanság országszerte nagy felháborodást váltott ki s hozzájárult a kuruc mozgalom fellángolásához. Míg a Wesselényi-összeesküvésben főurak és birtokos nemesek vettek részt, a végváriak szélnek eresztése az egy szál kardjukból élő nincstelen kismemeseket s a jobbágyorsból jövőket érintette, és tette Habsburg-ellenessé. Mikor a végvári katonák meghallották, mi készül ellenük, legtöbben a kurucokhoz állottak. A felsőmagyarországiaknak a haditanács még az ígért pénzt sem akarta megadni, mert szerinte a rebellesek nem fizetést, hanem kötelet érdemelnek [63].

A törökök még bent voltak az országban, de a másfél százados végvári élet már teljesen felbomlott Bécs magyargyűlölő intézkedései miatt. A gyengülő török helyett egyre inkább a német lett az ellenség. A függetlenségi harc, nemcsak Erdélyben, hanem Felső-Magyarországon is ellenük fordult. 1673-ban egy csapat kuruc csatlakozásra bírta a diósgyőri várórség megmaradt magyar katonáit. A német őrség Kassára menekült, ahonnan később a vár visszavételére ezerötszáz katonát küldtek. A tüzérségi tűz következtében a tetők és fajárdák hamarosan kigyulladtak, s a kurucok kénytelenek voltak feladni a pusztult várat. Közülük tizenöt volt végvári katonát kivégeztek, a többi Tokajba küldték [64].

Ennek az ostromnak a körülményei elég homályosak [65], az azonban bizonyos, hogy 1678 júliusában „Diósgyőr alá érkezvén Teleki (Mihály) táborra, azt minek utánna megadták volna, magyar lovast és gyalogot circiter százig valót magok mellé vevén, a várat felégették s amennyire lehetett a föld népével együtt elrontván, mentek Onod alá” [66]. Teleki seregébe tartozhatott az a Kállai Nagy András nevű kuruc hadnagy, akinek feladatává tették, hogy katonáival a vár külső kőfalát és a felvonóhidat védő két őrtornyot leromboltassa. Marjalaki Kiss Lajos helyesen állapítja meg, hogy az 1678. júl. 11-i dátumot lehetne ráírni a diósgyőri vár sírkövére [67]. A végvár pusztult állapotát bizonyítja Koháry jelentése 1680 augusztusában: „A budai vezér... circiter két ezred magával... Egerhez jött... Beszéllenek ollyat is, Diósgyőrt akarná megépíteni” [68]. A várat azonban sem a török, sem a kuruc, sem a labanc nem építette fel, nem erősítette meg. Hadászati jelentősége végleg megszűnt, katonaság többé nem lakott benne.

Izsépy Edit

J E G Y Z E T E K

- [1] V. ö. *Benczédi* László: A „vitézlő rend” és ideológiája a Thököly-felkelésben. Tört. Szle. 1963. 33 l.
- [2] Szentkereszti Gáspár diósgyőri hadnagy vallotta, hogy az egri törökök 1641 táján huszonhétszer portyáztak a vár körül. Levágtak 22 katonát, közöttük a vicekapitányt, elvittek 48 embert, asszonyt és gyereket, köztük nyolc katonát, egy hadnagynak a feleségét, négy csordást stb. Négyyszer hajtottak el az egész diósgyőri csordát, rövid idő alatt húsz lovat kötöttek el. Magyar Tört. Tár. VI. köt. 131—134 l.
- [3] *Szendrei* János: A diósgyőri vár története. Hadt. Közl. 1927. 309 l.
- [4] *Marjalaki Kiss Lajos—Ferenczy Károly—Leszih Andor*: A diósgyőri vár. Miskolc. 1961. 21 l.
- [5] *Szendrei* id. mű 312 l.
- [6] *Szendrei* (id. mű 337 l.) még *Sicha Gy. L.*-nak tulajdonította. Podmár J. szerzőségét *Czeglédy I.* bizonyította be. *Sz. Czeglédy Ilona*: Jelentések és panaszos levelek a diósgyőri vár XVII. századi állapotáról. Herman O. Múz. Évk. IV. 1964. 79—80. l.
- [7] Pap J. levele 1662. dec. 29. Uo. 82 l.
- [8] 1665 júl.-i tanúvallomások. Orsz. Levéltár. Csáky cs. közp. levéltára. (Új rendezés.) 117. csomó.
- [9] *Kandra K.*: A borsodi végházak története a XVII. sz.-ban. Századok. 1872. 696—697 l.
- [10] Csáky cs. közp. lt. 119 csomó. Uo. *Szepessy Pál* borsodi alispán Csákyhoz: „Azon puszta várnak az hozzá tartozó kevés jószággal én is egyik possesora vagyok.”
- [11] *Szendrei* id. mű 316 l.
- [12] *Izsépy Edit*: Végvári levelek. Bp., 1962. 6 l. A Bp-i Egyetemi Könyvtár kiadványai. 17. és *Szendrei* id. mű 316 l.
- [13] *Szendrei J.* id. mű 316 l.
- [14] *Merényi Lajos*: A végek magyar őrhada 1670 után. Hadt. Közl. 1895. 400—405 l.
- [15] *Merényi L.*: A felső-magyarországi végházak munitioja 1661-ben. Hadt. K. 1895. 278 l.
- [16] Csáky cs. közp. lt. 117. csomó. 1655-ben már főkapitány. *Szendrei* id. mű. 316 l.
- [17] 1669. aug. 3. Csáky cs. közp. lt. 120. csomó és 1665. jún. 6. uo. 117. csomó. *Vesze praedium* Békésben.
- [18] 1665. febr. Pap J. Csákyhoz. uo. 117. cs.
- [19] 1669. júl. és aug. Csákyhoz *Tolvay György*, ill. *Dudás A. Uo.* 120. csomó.
- [20] 1665. aug. 20. Pap J. Csákyhoz. Uo. 117 cs. V. ö. *Izsépy* id. mű. 17 és 19 l.
- [21] Uo. 17, 21—23 l. és Pap J. dec. 13-i levele. Csáky cs. közp. 117. csomó.
- [22] 1668. febr. 20. Pap. J. Csákyhoz. Uo. 119 cs.
- [23] 1668. okt. 5. uo.
- [24] 1667. jún. 3. Pap J. Csákyhoz. uo. 118. cs.
- [25] 1665. júl. 23. Pap J. Csákyhoz. uo. 117. cs.
- [26] „Senki a kapitány levele nélkül ki ne menjen... aki a kapitány levelét nem mutatja... hamis járásbeli embernek esmertessék.” *Szendrei J.*: Miskolc város története. 1890. 3. köt. 309 l.
- [27] 1665. júl. 19. Pap J. Csákyhoz, Csáky cs. lt. 117. cs., *Izsépy* id. mű. 20 l.
- [28] Uo. 29 l.
- [29] 1666. ápr. 17. *Szentpétery István* Csákyhoz. Csáky cs. közp. lt. 118. cs.
- [30] 1668. febr. 20. Pap J. Csákyhoz. Uo. 119. cs.
- [31] 1668. szept. 6. Pap J. Csákyhoz és Csáky válasza 7-én. Uo. *Legénynek* nevezték a családos katonát is. V. ö.: főlegény.
- [32] 1668. szept. 13. Pap J. Csákyhoz. Uo.
- [33] 1668. júl. 10. Uo.
- [34] 1665. júl. 23. Pap J. Csákyhoz. Uo. 117. csomó.
- [35] 1668. okt. 5. Pap J. Csákyhoz. Uo. 119. cs.
- [36] 1669. júl.-ban is még diósgyőri katona. Uo. 121. cs.
- [37] 1665. júl. 19. Pap J. Csákyhoz. Uo. 117. cs.
- [38] 1668. aug. 24. Pap J. Csákyhoz. Uo. 119. cs.

- [39] 1668. szept. 13. Pap. J. Csákyhoz. Uo.
- [40] 1668. szept. 15. Csáky F. Paphoz. Uo.
- [41] *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. 1. köt. 1915. 230 l.
- [42] 1665. máj. 22. Onod. Tolvay G. Paphoz. Csáky cs. közp. lt. 117. cs.
- [43] 1665. nov. 6. Pap. J. Csákyhoz. Uo.
- [44] 1668. szept. 13. Pap. J. Csákyhoz. Uo. 119. cs.
- [45] *Takáts S.*: Végvári vitézek — szegény legények. Bp., 1951. 121 l.
- [46] 1667. jún. 3. Pap. J. Csákyhoz. Csáky cs. közp. lt. 118. cs.
- [47] Szapu régi úrmérték, a mérővel azonos. Kb. 62,5 liter.
- [48] 1668. aug. 13. Pap. J. Csákyhoz és Csáky válasza. Csáky cs. közp. lt. 119. cs. Korábban is: „Nyolc gyalog őrzi ő Felsége kapuját.” 1665. júl. 15. 117. cs. Az iratokból nem tűnik ki, hogy kinek a földjére mentek el aratni. Bizonyára a diósgyőriek is a várbirtok paraszttelkein gazdálkodó és jobbágyi szolgáltatások helyett katonáskodó hajdúk voltak. V. ö. *Makkai László*: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Bp., 1956. 49 l.
- [49] 1668. aug. 24. Pap. J. Csákyhoz. Szeptemberben is saját pénzén fogad levélvívőt Kassára. Csáky cs. közp. lt. 119. cs.
- [50] 1665. júl. 15. és aug. 20. Uo. 117. cs. Majd 1668. okt. 5. Pap. J. Csákyhoz. Uo. 119. cs.
- [51] *Izsépy* id. mű. 23 l. 1668. szept.-ben Szeged alatt ismét rácokat vertek fel. Csáky cs. közp. lt. 119. cs.
- [52] 1666 jún.-ban több panasz. Uo. 118. cs.
- [53] 1668. aug. 13. Uo. 119. cs.
- [54] 1668. okt. 27-én Csáky Kassára citáltatja őket. Uo.
- [55] 1668. szept. 15. Uo.
- [56] *Kandra* id. mű. Századok. 1872. 700 l.
- [57] 1669. júl. Csáky cs. közp. lt. 120. cs.
- [58] *Izsépy* id. mű. 8 l.
- [59] *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. Bp. 1876. 2. köt. 16 l.
- [60] 1668. aug. 13., dec. 8. és 18. Pap. J. Csákyhoz. Csáky cs. közp. lt. 119. cs. 1669. ápr.-ban Nádasdy Ferenc már Haller Györgyöt ajánlja a diósgyőri főkapitányságra. Uo. 109. cs.
- [61] *Pauler Gy.* id. mű. 2. köt. 50 l.
- [62] *Takáts S.*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671—1702. Századok. 1904. 22, 24 l.
- [63] Uo. 24, 120—121 l. 1673. júl.-ban elhatározták, hogy a megmaradt háromezer magyar katonát ezentúl évenként fizetik, de még ekkor is felében posztóval, s a 21 forintos posztót nekik 40 frt-ért adták!
- [64] *Kandra* id. mű. Arch. Közl. 1879. 37 l.
- [65] Ezt az ostromot *Kandra K.* 1673. máj.-ra teszi *Szalay László* és egy német történeti munka alapján, de nem említi a kassai kapitány nevét. *Szendrei Telekessi* néven szerepelteti a Diósgyőrt támadó kassai kapitányt. *Szendreinek* ezt az adatát átveszik a legújabb munkák. Illetve *Dümmerling* 1598-nál említi, hogy gr. *Teleki* (!) kassai parancsnok a várat ostrommal beveszi. Itt érdekes névcseré történhetett. *Telekessy Imre* 1558—1560-ig volt kassai főkapitány, 1670 után Csáky utódai mind németek. Az erdélyi *Teleki Mihály* jött a bújdosók segítségére 1678-ban. Ld. alább.
- [66] *Koháry István* füleki főkapitány jelentése *Eszterházy Pál* nádornak. 1678. Tört. Tár. 1903. 76 l.
- [67] *Marjalaki Kiss L.* — ... id. mű. 22 l.
- [68] Tört. Tár. 1903. 240—241 l.

A SAJÓ—BÓDVAKÖZ TELEPÜLÉSI ÉS BIRTOKLÁSTÖRTÉNETI KÉPE A TÜRÖK HÓDOLTSÁGIG

A nyugaton és délen a Sajó, keleten a Bódva és a szádellői völgy, északon a Csermoslya folyó által határolt terület — annak ellenére, hogy különböző tájelemeket: a Sajó balparti dombvidéket, a rudabányai hegységet, az aggteleki hegységet, a Vecsembükköt és a szilicei fennsíkot fogja össze — település- és birtoklástörténeti viszonyait, valamint későbbi történelmi sorsát tekintve, egy nagyobb egységet alkot [1].

A törzsnévi eredetű helynevek és a régészeti adatok bizonyossága szerint a magyarság mind a Tisza síkságán, mind a Sajó medencéjében nyomban a honfoglalás után megtelepedett. A honfoglalók a bükk- és fenyőerdők övezetébe nem hatoltak be. Itt ugyanis nem találtak volna elegendő legelőt állataik számára. A legkorábbi magyar településvonal így általában a bükkerdő vonalán húzóhatott. A XI. századtól kezdve azonban a bükkhatár nem tekinthető többé a magyar kiterjeszkedés határának. Elsősorban is az ország védelmi szempontjai kívánták meg a bükkerdő területére való behatolást. Ezzel magyarázható az, hogy a második gyepüvonal már úgyszólván mindenütt túl esik a bükkhatáron [2].

Anonymus, nemzetségi hagyományokra alapozva, és a krónikák is a nyolcadik honfoglaló törzset — a magyarsághoz a honfoglalás előtt csatlakozott török eredetű kabarokat — helyezik a Tisza kanyarulatához, s eszerint a Felső-Tisza jobboldali mellékfolyóinak völgyeit a sárosi és tornai erdős hegyekig ők foglalták volna el és vezető nemzetségeik — az Aba, Örsúr és a Bors vagy Miskolc-nemek — a Bodrog—Sajó közéről lejjebb húzódva a Mátra-alját, a későbbi Tisza két parti Heves—Újvármegyét és Borsodot szállták meg [3].

Anonymus szerint az Örsúr-nem névadó ősének, Örsúrnak (Örsuuru) apja Ousad és a Miskolc-nem ősének, Bors vezérnek az apja Bungér, „kunok” voltak, tehát a krónikák szerint szintén kun, hun, illetve korozmin (káliz) eredetűnek tartott Aba-nemzetséggel együtt a kazár-kabar nemzetségek közül származnak. A krónikák viszont Örsöt magyar vezérnek mondják, így Győrffy György meggyőző véleménye alapján is, Örsöt nem lehet kunnak, azaz kabarnak tartani. Elképzelése szerint a korábbi kabar nemzetségi szállásterületeket a XI. századi dukátus (hercegség) vármegyéi területén kell keresni. Anonymus szerint a Garam völgyének honfoglaló vezére is a Miskolc-nem ősapja, Bors volt és így Bars várának, valamint a Garam felső völgyében fekvő Borsod-Zólyom várának névadója. Győrffy kutatásai bizonyító erővel szólnak amellett, hogy a Borsod megyei Borsod vára annak az I. István kori ispánnak a nevét őrzi, aki-ről Borsod-Zólyom vára is nevet kapott, s aki az ősnemzetség, az Örsúr-nem

X.—XI. század fordulóján kisajátított szállásterületein kapott birtokokat. Szerzeményeit a szintén I. István-kori nemzetségtag, Miskolc örökölte [4].

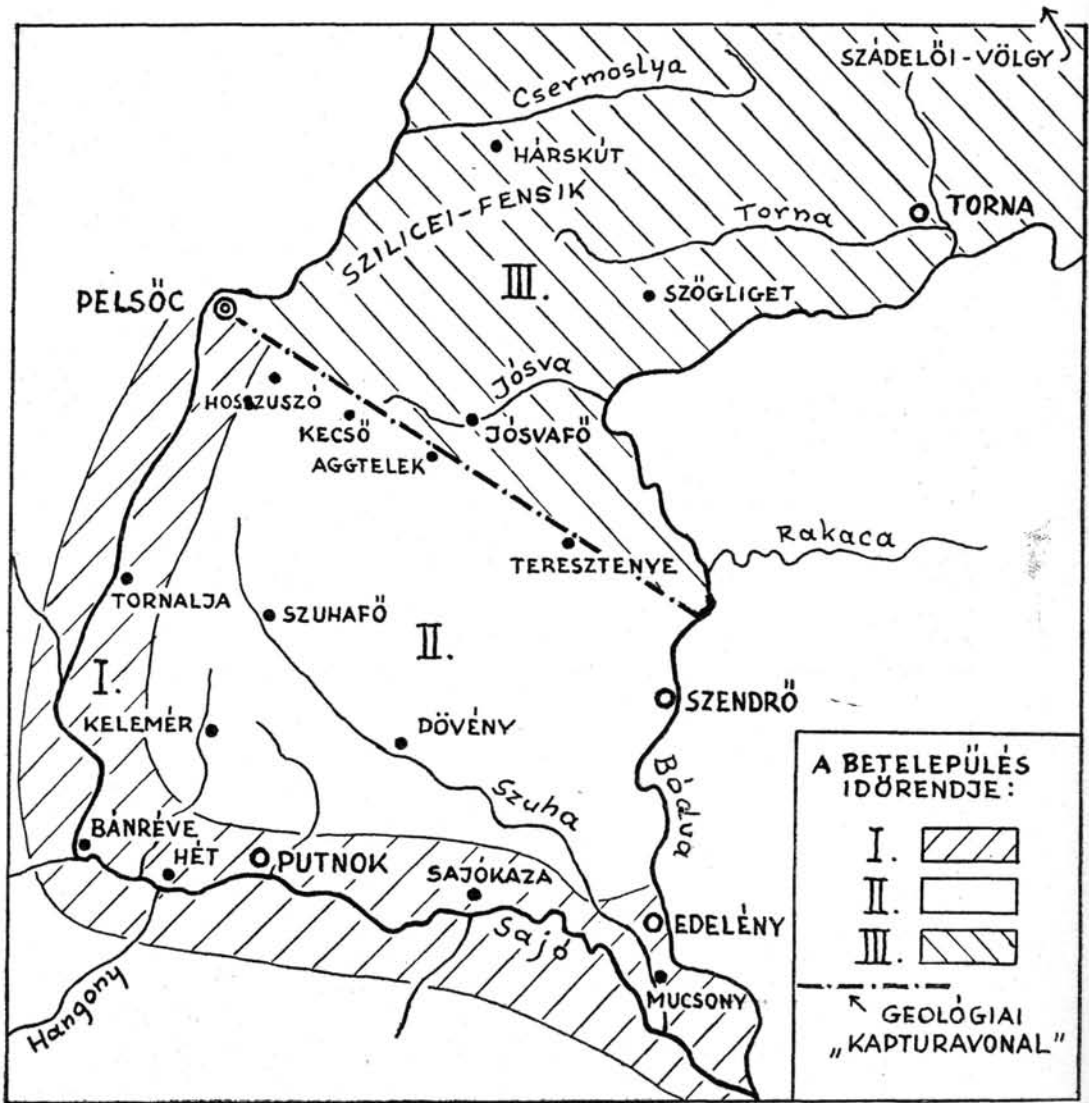
Az első megtelepülők előtt a Bükk és Mátra erdős hegyei elzárták az egyenes irányú északi terjeszkedés lehetőségét. Természetes irányként kínálkozott azonban Borsodból: a Sajó, mellékfolyóival; Hevesből pedig a Nógrádba és a nógrád—gömöri határra vezető folyóvölgyek. Az Aba-nemhez tartozók két irányú terjeszkedése egyidőben nem indulhatott meg. A korábbinak Nógrád felé kellett vezetni, ugyanis még maga Nógrád is betelepületlen volt. A másik irányban viszont utat kellett előbb keresni, mert Borsodban már letelepedett az Őrsur nemzetség.

Területünknek a magyarság által való benépesítése vizsgálatában elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy a nyelvészeti és régészeti adatok tanúsága szerint, az alsó Sajó völgy egészen a Bükk hegység széléig a magyarság legrégebb szállásterületei közé tartozott. Innen, Miskolc vidékétől fel a Rima torkolatáig, korai szláv eredetű helynevek találhatók. A Rima torkolatánál a Sajó völgy újra kiszélesedik és itt sűrű egymásutánban újból magyar helynevek következnek. Amikor ennek a területnek a településtörténetét összefoglaljuk, hangsúlyoznunk kell, hogy a tájtényezőkön kívül természetesen azok a gazdasági és társadalmi tényezők hatottak, melyek a korabeli feudális birtokviszonyokból adódtak. Ezek a tényezők nemcsak az ország többi területén, de egész Európában fontos meghatározói voltak a középkori településrendszer kiépülésének. A terület településtörténetére jelentős hatást gyakorolt a királyi vármegye rendszer — itt Borsod, Gömör és Torna megyék — kialakulása.

Tájegységünk a betelepülés időrendjét tekintve, három területre bontható:

1. a Sajó völgye Gömörben Pelsőcig és a Bódva völgye Edelényig,
2. a Sajótól keletre eső terület a keleméri és Szuhavölgygel, fel Hosszúszóig és Kecsőig, valamint a Bódva jobbparti része Borsodban Szendrőig, és
3. a Szilicei-fennsík és a tornai részek: keleten a Bódváig és a szádellői völgyig, északon pedig a Csermoslyáig. Ezt a részt a második területtől egy olyan vonal választja el, mely történetesen majdnem egybe esik az aggteleki hegycsoport mintegy 1200 négyzetkilométernyi hatalmas területét kétfelé választó elméleti geológiai ún. „kaptura-vonallal.”

A megtelepülés sorrendje világosan mutatja azt, hogy a honfoglalók először a folyóvölgyek termékeny földjeit szállták meg. Ezután került sor a kevésbé alkalmas tájakra. Az itt talált szláv népesség betelepülésének korára nincs biztos támpontunk. A Sajó és mellékvizeinek völgyei azonban minden valószínűség szerint a honfoglalás előtt lakottak voltak. Viszont a szomszédos Sajó és Hernád menti szlávtság régisége alapján az aránylag tágas Bódva völgyben is jogunk van már a XI. századra feltételezni jelenlétüket. A Sajó és Bódva közti hegyvidék helynevei — éppúgy, mint a Bódva torkolatától a Rima torkolatig tartó Sajó völgyi szakaszé — úgyszólván teljesen a szlávból származnak, tehát a szláv lakosság itt lehetett a legsűrűbb. Jellemzően kora szláv helynevek pl. Suha, Múcsony, Kazinc, Dövény, Kurittyán [5].

A Sajó-Bódva völgy betelepülési térképvázlata.

I.

Az első területet a magyarság nem sokkal a honfoglalás után már megszállta. Hogy az első foglalók még jóval a királyi várispánságok megszervezése előtt vették birtokba ezeket a részeket, azt az is bizonyítja, hogy tetszés szerinti nagy területeket vettek igénybe. Ez csak az első foglalás jogán képzelhető el. Ezen a területen a magyar helynevek nagy többségben vannak, így itt jelen-

tős szláv lakosságot sem találhattak, s a magyarság a területet a X. század derekától a XI. század végéig be is népesítette.

A Sajó völgy gömöri szakaszának betelepülése során elsősorban a Sajó és Rima összefolyásától nyugatra és délre megszállt Hanva nemzetségről kell szólni. A Hanvák a Sajó bal partjának termékeny földjén is több település magvát vetették meg, s birtokolták az okleveles korra, a XIII. századra. Ilyenek a későbbi *Abafalva*, *Hét*, *Málé* és *Nehe* (ebből vált ki a XIV. században *Bánréve*). A Hanvák ősenek az *Aba* nemzetséget tartják, s a Hanváknál valóban hagyományos és igen használt személynév volt az *Aba*. Így lett a nemzetség korán különvált *Aba* ágának a székhelye *Abafalva*. Névadója, *Aba* a XIII. század második felében élt. Addig *Kishanvának* hívták a települést, s még a XIV. század végén is előfordult *Hanva* néven. A XI. században ezek a települések is jórészt a gömöri királyi várhoz kerültek. Lakosságuk a várszerkezetbe illeszkedett be és a várispánság szilárdította meg. A legnagyobb területű település *Máté* volt. Névadója a XII. század közepén élhetett — de a foglalók csak azt a kisebbik részét tudták megtartani a királyi birtokszervezet felállítását után, melyen később *Lőrincfalva* és *Miklósfalva* alakultak ki [6].

A Hanvák földjétől északra a Sajó bal partját *Keszi* és *Kér* törzstörödékek foglalták el. Ezek őrszolgálatot teljesítettek a Sajó mentén. A *Keszi* törödék birtokába kétségtelenül beletartozott a mai *Sajókeszin* kívül a körülötte fekvő terület, melyen később négy kisebb község alakult ki: *Szentkirály*, *Nenke* (utóbb *Sajólenke*), *Hubó* és *Lóc*. A Sajó völgy gyepüorségéből került ki a későbbi ún. gömörőrség, mely Szepes meghódítását végezte el [7]. A *Keszi* törzstörödékek szállásterületének központja a *Keszi* folyó völgye, s birtoklásuk lenyúlott egészen *Hétig*. A *Kér* törzsből leszakadt népek X. századi szállásbirtokának az eredetileg *Kér* nevet viselő nagy területet kell tartanunk, mely *Sajólenkétől* egészen a *Turóc* folyóig terjedt. Ebből vált ki később *Alkér*, *Lászlófalva*, *Méhi* és *Királyi*. Ezek a törzstörödékek Sajó-melléki szállásaikra a Hanvákkal egyidőben jöttek és I. István korában terjeszkedésükkel kétségtelenül elérték *Pelsőc* vonalát. Ezt bizonyítja a legrégebb magyar névadási típusba tartozó — törzs vagy személynév eredetű — helyneveken kívül a legkorábbi birtokok elhelyezkedése is, melyeket a királyi várispánság fogott össze. A Hanvák földjének egy része mellett már a XI. században a várszerkezet kezére kerültek a *Keszi* és *Kér* szállásbirtokok is. A XI. században már lakott területű *Gömörpányt* így vált a XII. század végén királyi birtokká, valamint a *Pelsőcardótól* a *Csermoslyáig* terjedő egész északi terület. Az előbb felsorolt helységek a törzsi szállások és a gömörörökből kisarjadt családok ősi foglalású földjei között fekszenek, tehát eredetileg ezek területe is hozzátartozott a szállásbirtokokhoz. A Sajó-őrség északra való továbbvonulásával azonban lakatlanul maradván — mint pl. *Sajókeszi* kerülete — a királyi birtokok közé kerültek. Az őrség egyre feljebb való húzódása után természetesen maradt vissza néhány család, akik szállásbirtokaikon az első foglalás jogán megalapították falvaikat. A sajóvölgyi ősi foglalók leszármazottai közül azonban sokan elvesztették szabadságukat. Független viszonyba kerültek a várszervezettel és a gömöri királyi várhoz udvarnoki szolgálattal tartoztak. *Hubó* lakossága például kikiáltói szolgálattal tartozott, mely alól formailag csak 1411-ben mentették fel őket [8].

Azok a települések, melyekről fentebb szólottunk, a foglalók szállásaiból

igazi értelemben vett falvakká a várispánság kezén váltak. E településeknek a várszerkezethez való tartozását — nagyrészt szláv környezetüktől kapott — nevei is jelzik: pl. Királyi, vagy Lóc. Az utóbbi magyarul „vadászi”-t jelent. Lakóik közül, ha ki is vívták korábban elvesztett szabadságukat, nagyobb részt csak kuriális vagy pedig 1—10 telkes kismesek kerültek ki. Az elsőként királyi birtokká vált területek eladományozása éppen olyan korán meg is kezdődött. Méhi már a XII. század végén a Zách család kezén volt. A nagy területű Málét pedig a századfordulón kapta meg a Rátót nemzetség.

E legkorábban megszállt részek két jelentős települése *Putnok* és *Edelény* voltak. Putnok, mely nevét a Sajó borsodi völgyében élő szlávoktól kapta, már a honfoglalás előtt lakott hely volt. Kisebb földvár állott itt az első Árpádok idején, s mint várbirtok alakult át faluvá. Majdnem egy évszázaddal tovább maradt meg királyi birtoknak, mint a legtöbb itteni település. A mai Edelény helyén tulajdonképpen két helység volt: *Borsod* és *Edelény*. Mindkettő lakott hely már a XI. század második felében, sőt Borsod — ahol feltevések szerint a honfoglalók kisebb szláv földvárat találtak — esetleg Géza, de inkább I. István korában már vármegyeszékhely. Az, hogy a megye központjául nem az ősnemzetség, az Őrsúr-nem várát jelölték ki, hanem az országból kivezető főút mellett Borsod várát, azt bizonyítja, hogy Borsod megye határvármegye (marchia) volt, s a megye eredetileg északon az országhatárig terjedhetett. Edelény állandó névvel jelzett településsé válása a XII. századra tehető. A Sajó—Bódva összefolyásánál is, így Edelénytől délre és délnyugatra a királyi, királynéi és hercegi udvar birtokai voltak. 1067-ben *Dusnokon* és *Múcsonyban* királynéi népek éltek. Mint a helynév mutatja, Dusnokon eredetileg egyháznak szolgáló dusnokok laktak. A Dusnoktól északkeletre levő és először 1221-ben feltűnt Cseb falu területe is feltehetően az udvari birtoktestből hasadt ki [9].

A magyarság népterülete a X—XI. századi állandó megtelepedés során elfoglalt vonalakról a XI—XIII. századokban a legtöbb helyen jelentősen előrenyomult. Az eredetileg egymástól gyepük által elválasztott, s külön országrészekben megszállott törzsek népei szétáradtak a községi települések kereteibe. Ez a mozgás a nemzetségek vérségi kötelékeit is hamar szétfeszítette. Így a Sajótól keletre eső gömör—borsod—tornai tájunkon, az ún. *Száravölgyön* (Szuhavölgy) a XI—XII. századokban tíz nemzetség tagjai birtokoltak. Ezt a részt a magyarság nagyrészt nyugatról és délről — a Sajó felől — kezdte benépesíteni a XI. század második felétől. A tájat ugyan ekkor még sűrű erdőség borította, de a patakvölgyekben lehetőségessé vált az irtás és a kiterjeszkedés. A XIII. század első felére sorra megjelentek itt az állandó, névvel jelzett falvak [10].

II.

Tájegységünk második része, Gömörnek a Sajótól keletre eső vidéke és a hozzacsatlakozó borsodi és tornai tájak egységes település-területet alkottak. Ez abban jutott leginkább kifejezésre, hogy jelentős szláv lakosság élt rajtuk és hogy ezek a részek szinte teljes egészükben már a XI. század során királyi kézre kerültek. Erdős, hegyes vidék ez — településre csak a folyóvölgyei alkalmasak. A későbbi helységek is mind itt keletkeztek. Hogy rajtuk nagybirtok a középkorban nem alakulhatott ki — mint az északi részek királyi területein —

az éppen a Sajó völgy korai megszállásának a következménye. A Szuhavölgy ugyanis, sőt részben a tornai táj, a Sajó völgynek lett szinte vonzó terjeszkedési területe. A települések nagyobb része a gömöri, kisebb része a borsodi királyi várhoz tartozott. A korai szállások itt is a várispánság szervező munkája nyomán szilárdultak falvakká.

Ezen a területen belül az első állandó helységek a Sajó vidékével településileg összefüggő részekben alakultak ki. Így kötődött véglegesen helyhez a XII. század első felére *Kelemér* és *Poszoba* (a keleméri völgyben, ill. völgyfőn), a XII. század első felében *Sajógalgóc* és *Dövény* (a Sajó és a Szuha között), valamint a XII. század közepére *Naprágy* (a Keszi völgy mellett). Utóbbiak nevüket szláv népességüktől nyerték, mely Naprágyban túlnyomó volt. A XII. század derekára az akkor már vár földként kezelt és a gömöri királyi várhoz tartozó Putnokból így hasadt ki a kis *Pogony* [11].

A benépesedés első nagy szakasza itt a XII. század második harmadával kezdődött. A Keszivölgy új birtokosa — a Sajóórség északra való húzódása után — a XI. század végén a délszláv eredetű *Zágráb*—*Korpás* várjobbágynevet kapta. A családot itt elterülő településéről, *Zágráb*-ról nevezték el. Ez időben alakult ki a Hanvák és a Keszi-Kér törzsi elemek szállásbirtokának a peremén *Szuhafő* és tőle északra *Kerepec*. Tovább haladva kelet felé ekkor keletkeztek varnépek településeként *Zubogy* és a belőle kivált *Ozdabug*, mely kissé északabbra feküdt, valamint *Kánó*, mely már Torna megye határára esett. Mind három lakossága az itt talált szlávokból és királyi szolgáló népekből adódott. *Alsószuha* és *Kurittyán* településmagját már a várispánság létrehozhatta, de mindkettőt későbbi birtokosaik, az Ajtonyok építették fel a XII. század végére. A század derekán már adományként birtokolták Kurittyántól *Zádorfalvái*g az egész alsó Szuhavölgyet [12].

Ha a Sajó balpartja mentén észak felé haladunk, már a XII. század első felében mint kialakult szállásokat találjuk *Pelsőcöt*, *Pelsőcardót* és *Lekenyét*. Mint mondtuk, az első szabadfoglalók a várispánság megszervezése előtt nem jutottak feljebb Pelsőcnél. Így az északra eső hatalmas terület teljes egészében királyi birtok lett. Ennek a területnek a délnyugati részén alakult ki a XI—XII. századok fordulóján Pelsőc, s vált a vidék legjelentősebb helységévé. Itt egyesült a Csetnek patak a Sajóval, innen vezet le a legjárhatóbb út a síkvidékre. Legkorábbi lakossága a X. század végére érhetett el, de ezek tovább haladtak Szepes elfoglalására. A település állandóvá tételét és kifejlesztését már a királyi birtok végezte el. Pelsőc és vidéke ekkor az 1198-ban királyi uradalomként említett tornai erdőispánsághoz tartozott. Az erdőispánság a gömör—szepesi és a Jászó körüli királyi erdőt foglalta magában, az ún. Feketeerdőt. Tehát területe jóval nagyobb volt, mint a későbbi Torna vármegye. Központja az eredetileg Borsod megyéhez tartozó *Torna* volt. Torna megye csak a XIII. században alakult ki. A terület szlávága korai és tőle származik a Pelsőc név is. Pelsőcardó települése a XII. század elejére nyúlik vissza, de csak később szakadt ki Pelsőcből. Ezen a részen éppúgy, mint a szomszédos tornai tájakon, királyi kondicionárius népek éltek. Pelsőcardó megalapítóinak is a királyi erdőörököt tarthatjuk — „ardó” erdőóvót jelent. A várbirtok területén keletkezett Lekenye is, szintén a XII. század első felében. Alapítói a település hegyes, terméketlen határa miatt korán pásztorkodással, szénégetéssel és fuvarozással

foglalkozni kezdtek. A pelsői uradalom 1222-ben szakította ki a tornai királyi birtokból. Ekkor kapta meg adományként a Miskolc nemzetségbeli Bors comes [13].

A Szárazvölgynek azon a vidékén, ahol az adományozásokig a királyi gyepek húzódtak, a királyi várispánság erdő- és vízóvíit telepítették le. Itt alakultak ki a XII. század végén, illetve a XIII. század első harmadában *Strizs* (később *Trizs*), *Szuha* (1982-től *Apáti*), *Csákány*, *Szuhogy*, *Ruda(bánya)*, *Telekes* és a későbbi *Ragály* magva. Közülük *Szuhogy*, *Rudabánya* és *Telekes* a Szárazvölgytől délre betelepült *Dubicsánnal*, *Kazával* és *Múcsonnyal* együtt a borsodi várhoz tartoztak, egészen a XIII. század közepéig. A borsodi uradalom többi területei a XII—XIII. század fordulóján történt nagy adományozásokkal a nemzetségek kezére kerültek. *Múcsonyt* 1219-ben még várnépek lakták, *Szuhogy* Borsod vár alá tartozó 10 ekényi földjét 1229-ben adományozza a király *Detricus* zólyomi kormányzónak, a *Balassa* és *Csákányi* családok őseinek. *Kazát* 1231-ben a Miskolc-nembeli Bors ispán birtokaként említik [14]. Ezeken a részeken alakultak ki később *Disznós*, *Horvát(i)*, *Nyárád* és *Kelecsény* falvak. Borsodi várnépek lakták az 1219-ben említett, *Edelénytől* délnyugatra fekvő *Lánci* és északnyugatra eső *Császa* nevű falvakat is. A XIII. század első harmadában jöhetett létre a *Nyárádtól* keletre fekvő, először 1275-ben említett *Ormos* falu magja is [15].

A gömői várbirtokok közül is hatalmas területek kerültek a nemzetségek kezére már a XII. század során, de még inkább a XIII. század első felében. A *Hanva* és *Keszi-Kér* szállásbirtokok területéből így jutott a *Rátótoknak*, *Záchoknak*, *Zágráb-Korpásoknak*. Az utóbbiak *Hét* birtokáért is pereskedtek, s ekkor alapították meg *Zágráb* után legrégebbi falujukat *Heripán-t* (*Hubó* mellett). A *Szuhavölgy* nagy részét, mint már említettük, az *Ajtonyok* szereztek meg. *Kelemér* és *Poszoba* pedig — területünk két legrégebbi települése — valószínűleg már a XII. század végén a *Gutkeledek* birtokába jutott.

A *Hanvák* X—XI. századi területén kialakult falvakat továbbra is a nemzetségből kisarjadt családok kezén találjuk. Így birtokolták *Hétet* a *Héthy* család ősei, *Málét* és *Nehét* pedig már a XII. században a *Neheiek*. *Hubó*, *Lóc* és *Sajólenke* 1231-ben még udvarnokföld volt. A *Sajóvölgy* és *Szuhavölgy* településterületének érintkezésénél pedig, a XII. század második harmadában már településként kereshető *Csoltóról* nevezett, *Csoltóiak* és a *Tornaljáról* nevezett *Tornallyaiak* gyarapították birtokaikat.

A XIII. század első felében az északabbra eső részek is benépesültek. Ekkor keletkezett *Hosszúszó*, *Kecső* és *Aggtelek* települési magva. Sőt azok már az adományozás idejében — a XII. század második felében — is meglehettek. Neveik azonban csak a század végén, *Aggteleké* egyenesen csak a XIV. század első éveiben, állandósultak. Ezt a vidéket az eredetileg *Jolsvatapolcán* birtokos *Kacsics* nemzetség kapta adományba. Innen dél felé terjeszkedve szereztek meg azután *Trizst* és *Kánót* [16].

Mint látjuk *Kecső*, *Kelemér*, *Hosszúszó*, *Aggtelek*, *Nyárád* kivételével a települések nagy többségükben szláv elnevezésűek. Ez joggal vonja maga után azt a következtetést, hogy a *Szuhavölgyben*, s a *Sajó—Bódva* közötti hegyes vidéken jelentős szlávtság élt a magyarok betelepülése előtt.

III.

Tájegységünk harmadik része, a szilicei fennsík és a Bódva jobbparti tornai táj a legkésőbbi — XII—XIII. századi — megtelepülés. A nyelvészeti bizonyítékok alapján — korai okleveles anyagunk nincs — ezt a vidéket a magyarság a XII. század második felétől, de elsősorban is a XIII. század első felében népesítette be. Hogy az egész terület mint megszállatlan, gyepüntúli rész került a király kezére, azt az is bizonyítja, hogy Torna megyének semmilyen nemzetsége nincs. A nagyrészt Gömör felől érkező telepesek a tornai királyi várhoz tartoztak szolgálattal. A tatárjárás előtti időkre vonatkozóan, igen kevés támpontunk van. Legkorábban a gömöri királyi halászó vizek és erdők őreit telepítették itt le Telekes felett — *Egerszög*, *Szöllösardó*, *Teresznye* és a korán eltűnt *Kovácsi* környékén. Ezek a településmagvak már a XII. században megvoltak. *Méhész*, *Udvarnok* falunévek szintén az itt élő, s a várhoz szolgáltatásokkal tartozó népelemekre utalnak. Itt jegyezzük meg, hogy az első foglaló nemzetségtől kisajátított területeket az Árpádok idegen törzsbeli katonasággal szállták meg. Területünkön ezt mutatja a Borsodhoz tartozó tornai uradalomban Egerszögtől északnyugatra levő *Jenőfalu* neve is. *Hárskútról* tudjuk, hogy ott már a XII. század elején fennállott egy királyi kézben levő cisztercita rendi monostor. *Varbóc*, *Kápolna*, *Perkupa*, *Szin*, *Szinpetri*, *Borzova* és *Szilice* helységek településének alapjait is a XIII. század második harmadára tehetjük. A század derekán a fenti helységek közül sok a krasznahorkai uradalomhoz tartozott — míg a többi a tornai királyi várhoz. Varbóc határában ma egy puszta neve, *Lászó* őrzi a szintén a XIII. század derekán állandósult helység nevét [17].

A XIII. század második harmadára egész tájegységünkön kialakult a településkép. A Sajó völgyében még éltek az első szabadfoglalók utódai. A belőlük kisarjadtt családok több kis falut alapítottak, s az adományozások korában feltékenyen őrizték szabadságukat. Az itt királyi kézre került területeken is hamarosan megjelentek az állandó települések, melyek telepesrajokat tudtak küldeni kelet felé erdők irtására s új és újabb szállások benépesítésére. A keleméri és Szuhavölgyben előbb a királyi várbirtok népei, majd a területet adományként megszerző különböző nemzetségek alapítottak falvakat. S végül az északi és északkeleti részekeken még a tatárjárás előtt közvetlenül is a királyi várszerkezet keretében fogott népelemek településeit találjuk. Tájegységünk népiségének képét a magyar szabadfoglalók falvain kívül a nemzetségek telepítései nyomán kialakult falvakban is a jobbágyság alapozta meg és hordozta a további századok során. A Szuhavölgyben és a Sajó—Bódva közötti vidéken élő szlávok szintén a várispánságok vagy a nemzetségek által megszilárdított települések kereteibe illeszkedett be.

IV.

A szerencsétlen végződésű muhi-i csata után IV. Béla a Bükk-hegységen át a tornai részekre menekült. A hagyomány szerint a szádellői völgyön keresztül fordult nyugatnak. A tatár seregek már csak a menekülő király üldözése végett is végigjárták a Sajó és a Bódva völgyét. A lakosság — mint Borsodban — itt is a hegyek, erdőségek közé húzódott. Hogy a tatárok által okozott pusztítás milyen méretű lehetett, arra pontos adataink nincsenek. Borsod várát és

környékét ők dúlták és égették fel. A vár, mely uradalmait túlnyomó részben már korábban elvesztette, ezzel be is fejezte történelmi szereplését. 1334-ben „földvárnak” nevezett árokként említik. A XII. század végén már állandóan lakott Gömörpanyitot a király 1247-ben lakatlan területként adományozta. Nyilván a tatárjáráskor pusztult el. Ha területünk népességét súlyosan is érintette ez a csapás, s több falu vesztette így el eredeti lakosságának egy részét — a tatárjárás a településrendszert itt sem rázta meg alapjaiban. Éppen Gömörpanyit az, mely a század második felében két részre oszlott (a XVI. században újra egyesültek.) A korábban szláv lakosságú Náprágy pedig, melyet a király 1254-ben borsodi servienseinek adományozott, éppen a tatárjárás után népeseedett be magyar lakossággal. Kesziből ekkor vált ki *Recske*, majd a század utolsó harmadában a nehezen megművelhető földön elterülő *Kövecses*. Mindkettő a Zágráb—Korpás nem alapítása. 1234 után állandósult faluként Csoltó, valamint Ragály is. Az utóbbi névadója, Ragály a század végén élt. Valószínűleg a Csoltói-család falutelepítő soltésza lehetett. A század utolsó harmadától mindkét helység Csoltói birtok. A XIII. század derekán alakult ki Málé nagy határában *Lőrincfalva* (a XI. század végén pusztá). Ekkor állandósult a Kacsics birtokon települt Aggtelek, s mint új falu, a mai Imolától kissé északra *Noák*. Névadójában szintén egy szláv eredetű soltészt sejtethetünk. A század utolsó éveiben a Sajó völgyi ősi szállásterületen is megjelent egy új kis falu: az Alkér és Méhi között elterült *Lászlófalva* (a középkor végére elnéptelenedett). Kelemér a tatárjárás után annyira megnépesedik, hogy birtokosai, a Gutkeledek várat építettek rajta. A Szuhavölgyben szintén új falvak alakulásával találkozunk a XIII. század második felében: *Zádorfalvával* és *Ják(ó)falvával*. Putnok nagy határából 1280-ban kiszakadt *Pokaj*, a Putnoky család telepítése s a másik, Putnokból kivált kis telep, Pogony 1270-ben két részre oszlott. Nagyobbik részét a Putnokyak, kisebbiket a Neheiek birtokolták. Az utóbbi később bele is olvadt Bánrévébe. Tájegységünk népessége a tatárjárás után tehát nemcsak hogy visszatért elhagyott falvaiba, de két-három évtized után képes volt arra, hogy újabb településeket népesítsen be [18].

A királyi birtokok eladományozása — ha más céllal is —, de a tatárjárás után is folytatódott. IV. Béla 1243-ban Pelsőcöt, Pelsőcardót és Lekenyt adományozta az Ákos nemzetségnek. Pelsőc már a század végére területünk északi részeinek legfontosabb pontjává emelkedett. Az Ákos nembeli Bebekek várat építettek itt, s a nagyforgalmú útvonalon fekvő település vámszedési jogot kapott. 1283-ban pedig a déli részekben éppen olyan fontos szerepet játszó Putnok és a hozzá tartozó falvak kerültek IV. László adományaként a Rátót nemzetség kezére. A Szuhavölgy továbbra is a XIII. század derekára kialakult települési- és birtoklási viszonyokat mutatja. Tájegységünk borsodi részein a XIII. század végére a Rátót nembeli Domokos tárnokmester utódai, illetve az ezektől eredő Kazai-Kakas családnak volt a legtöbb falva. Ide tartozott Kaza, ahol a Rátót nemzetségnek tulajdoníthatjuk a borsodi részen 10 faluból álló uradalmi középpontjukban a Szent Jánosról elnevezett ágostonrendi klostrom építését. A klostrom leégését egy 1315. évi oklevél említi. Az 1330-as években fizetett pápai tized nagysága azt mutatja, hogy Kaza mezőváros volt. Uradalmukba tartozott Galgóc, valamint Dövény, Dubicsány, Disznós, Horvát(i), Dusnok és Múcsony. IV. László adományozása előtt Dusnok és Múcsony király-

néi föld volt, Horvát(i) pedig a királyi agarászok földje. Az új birtokosok megjelenése sok helyen járt együtt erőszakos foglalással. Dusnokot a Csebiek; Nyárádot, Ormost és Zubogyot a Kurityáni nemesek pusztítják, akik a házak építőanyagát is elvitték. Nyárád földjéből a század második felében szakadt ki *Boskfüldre*. Telekest és vidékét viszont az Apócokok szereztek meg. A század végén a tornai vár és a hozzátartozó részek is birtokosok kezére jutottak. Magát a várat és környékét a gömöri birtokos, Tekes család kapta meg. A többi falvak pedig a Tornai, illetve Szini család birtoktestébe jutottak [19].

A XIII—XIV. század fordulójára nemcsak a birtokviszonyok állandósultak, hanem egész területünk nagy fejlődésnek indult. A falvak lakossága nagy mértékben szaporodhatott, mert újabb és újabb települések jöttek ekkor létre. A XIII. század utolsó harmadában a Szuhavölgynek szinte második nagy benépesülése indult el. Új települések alakultak ki, s régiek közül sok két részre vált. Így szakadt ki Zádorfalvából a századfordulóján *Ivánfalva* kis helysége (a XVI. század közepén néptelenedett el), a XIV. század második felében pedig *Csomosháza* (XV. század végére pusztásodott). A XIV. század elején vált ki Noákból *Imola* — Kurittyánnal és Nyáráddal együtt a Szuhaiak birtokolták. Ragály és Recske is ekkor osztódtak két-két településre. Kisrecske az eredeti birtokos Zágráb-Korpásoké maradt, Nagyrecske a Tekes családé lett. Kisragályt a század végén a Csoltóiak birtokában találhatjuk. A század első harmadában vált két részre Heripán is —, de a következő századra mind a kettő pusztásodott. Ugyanez a sors érte az ekkor kialakult szuhavölgyi kis falut, *Márkrétét*. Szuhafőtől keletre egy völgyben ma már csak egy határrész neve őrzi a szintén ekkor betelepült *Látránfalva* emlékét. Határa mészköves, természetlen — a helység fennmaradásának ez sem kedvezett.

Területünk Sajóvölgyi települési részeire is jellemző — ha nem is ilyen nagy mértékben — ez a belső kiterjeszkedés. Máléból a XIV. században alakult ki *Miklósfalva*. A század elején pedig Abafalva egy része települt ki *Jánosfalva* nevű új kis helységbe — a XVI. századra nyomtalanul eltűnt. Ebben az időben szakadt ki Putnokból *Dénesfalva*, melyet a Zsuponyó völgy választott el Dubicsántytól. A század végére állandósult a két határrészre bomló Nehéből a nagyobbik részen *Bánréve*. Az eredeti település, mely ettől fogva viselte a *Kisnehe* nevet, 1431-ben beolvadt Bánrévébe. Ilyen ellentétes folyamat zajlott le Imolával is. Alaptelepülése, Noák a XV. századra lassan felszívódott az új faluba. A Putnokból a XIV. század elejére kitelepült *Igalon* sorsa is ez lett, már a XVI. század elejére. Ozdabug, melyet az Ákosok 1278-ban a Szuhaiaknak zálogosítottak el, már a XIII. század utolsó éveiben visszatért eredeti határába, Zubogyba. Az új telepések kibocsátására képes helységek mellett voltak szűk határu falvak is. Ezeknek a lakossága csak lassan szaporodott, s nagy részük a XIV. század során kimondottan nemesi faluvá alakult. Ilyen volt kezdetől fogva Lóc és Hubó, s a XV. század során ilyené vált Imola [20].

Az egész tájegységünkre jellemző fellendülés nemcsak népesedésben, de gazdasági téren is jelentkezett. Pelsőc, az északi részek központja 1328-ban Korpona mintájára vásártartási, bíraskodási és pallosjogot nyert. A mezővárosi fejlődés útját megtett falu földművelésének csekély volt a hozama, s az állattenyésztést a vízhiány gátolta. A lakosság így korán elkezdett foglalkozni mész- és szénégetéssel. A XIV. századra már komoly háziipar alakult ki. A népesség-

nek jelentős bevétele volt még a nagy gyümölcsösökből. Ragály 1340-ben kapott királyi menlevelet — amelyik jobbágy a terragiumot lefizette, szabadon is ideköltözhetett. A század végén a pelsőczi nagy bükkerdőség szélén és a Torna felé vezető kereskedelmi úton fekvő Hosszúszó vámszedőhely lett. Rudabánya, ahova már korábban német bányászcsaládokat is telepítettek, az Anjou-kor elején jelentős bányahely — 1358-ban királyi bányajogú város. Szép gótikus temploma a XIV. századból való. Már a század derekán Edelény szintén népes hely. Későgót stílusú templomát az 1330-as években építették birtokosai, az Ákosok. A pápai tized magas volta mezővárosi szintet jelez. 1340—41-ben Torna és Borsod megyék itt tartották közgyűlésüket. Edelényen kívül már az Anjou-korban vásártartási engedélyt nyert Kaza és Szendrő [21]. Az Ákos nemzetségből kiágazott pelsőci Bebek — a nagy pelsőci uradalom birtokosai — Nagy Lajos korában megszerezték *Derenket*, valamint Szendrő környékét. Mindkét helyen később jelentős várat építettek: Szendrő várát és *Szádvárt*. A nagyobb birtokkomplexumok kialakulása természetesen vonta magával egy-egy központ kifejlesztését és állandósulását. Ezekben a XV. század során várakat is építettek. A dél-délnyugati részek központja Putnok. Birtokosai, a Putnokyak sokat tettek a helység fejlesztéséért. Templomot építettek, s a család XIII. századvégi kúriáját megerősített kastéllyá alakították. IV. László adománylevele alapján a helységnek vásár- és vámjogot szereztek. A terület nagyobb birtokosai mellettük a szintén a Rátót nemzetségből eredt Kazai-Kakas és Lorántfi családok.

A később betelepült északkeleti részekben erre a korra vált nagyobb jelentőségűvé Aggtelek. A falu határa terméketlen, ami a lakosságot korán az állattenyésztés, méhészet és háziipar felé irányította. A település a Sajó melléke és a tornai részek áruinak kicserélési központjává fejlődött. A Tornai nemzetség, majd a Szini család által birtokolt, s már az Árpár-korban lakott *Jósvafő* 1340-től tűnik fel az oklevelekben. Ekkor már vashámor is állott itt. Szőlőszőlősdőn 1348-ban nagyszámú hospesről és királyi jobbágyról szól egy forrás. A falu már ekkor fejlett szőlő- és gyümölcsgazdasággal rendelkezett. A XIV. század derekán szintén Bebek birtok lett. A tornai falvak közül ekkor talán a legnépesebbnek mondható. Egerszeg is a század elején indulhatott fejlődésnek — 1348-ban már kőtemplomát említették [22].

V.

Ez a fellendülés tovább folytatódott a XV. században, sőt tájegységünk sok pontján egész nagyarányúvá vált. A birtoklási viszonyokban annyiban történt változás, hogy a Perényiek és Bebek mind nagyobb birtoktesteket alakítottak ki. Rudabánya közelében a Perényiek építettek várat — *Csorbakő* várát — tartozékaiként Rudabányát, Szuhogyot és a két részre oszlott Telekest bírták. Ebből a komplexumból ők adományozták oda a már korábban kezükre került Kurittyánt, a Felsőnyárádtól keletre épült újházi kolostornak. A Bebek miután az észak-gömöri és nyugat-tornai részeket megszerezték, az 1440-es években megkapták magát *Tornát*, a még megmaradt várbirtokkal. Uradalmukat ekkor terjesztették ki Edelényre és környékére. Később még a Perényiek birtokainak jórésze is az övék lett és több mint egy századon át terüle-

tünk legjelentősebb családjává váltak. Az árpádkori település Kápolnán — mely a tornai nemzetségé volt — 1470 után a Szapolyai család jelent meg, mint birtokos. A borsodi részeken Kaza, Jákfalva, Galgóc a XV. század derekán a Kazai-Kakasoké, Mucsony a Lorántfiaké. A század végén ők szerezték meg Kazát is. Galgóc pedig ekkorra már az egri káptalané lett. A fejlődést egy időre megszakította Zsigmond halála után Giskra, felvidéki főkapitány zsoldos hadainak a benyomulása. Kezükbe került Kaza, Galgóc, Szentkirály — ahol várakat építettek és Torna vára is. Szinte egész területünket ellenőrzés alatt tartva, ezekből sarcoltatták a falvak jobbágylakosságát. A magyar birtokos nemességből is volt, aki hozzájuk csatlakozott, s a szomszédos településeket kezdte fosztogatni. Véglegesen csak Mátyás király hadai szorították ki őket 1459-ben, mikor maga Mátyás is megfordult seregével Sajógalgócon.

A XV. század második felében azonban tovább haladt területünk a gazdasági fejlődés útján. Putnok szabad földesúri mezőváros, Pelsőcöt ekkor már *oppidum*-nak nevezték, Rudabánya pedig 1487-ben egyike az egyesült hét felső-magyarországi bányavárosnak. Edelény, Kaza szintén földesúri városok — bár az utóbbi később újra faluvá süllyedt. Pelsőcardó határában e korban ólomhányák műveléséről szólnak adataink. Lakói a szomszédos lekenyeiekkal együtt fuvarozás, pásztorkodás mellett mind nagyobb mértékben foglalkoztak szénégetéssel. A Csetnek környéki vashámorok közelsége miatt ez a rész ilyen szempontból igen jól feküdt. A fejlődés természetesen nem volt mindenütt egyenlő vonalú. Bár Lóc és Csoltó a század derekán, illetve végén még két részre oszlott — ami a belső kiterjeszkedés jele —, a század végére jó néhány helységnek megakadt a fejlődése. Recske, Apáti, Kánó, Csákány, Kecő, Kövecses és Lóc elnéptelenedtek. A két utóbbi szűk, erdős és terméketlen határu falu a századfordulón elpusztásodott.

A XVI. század első harmadában a Bebekék tovább építették összefüggő uradalmaikat. Az 1520-as években Kelecsényt, Felsőnyáradot, Szuhogyot és Csorbakő várát szendrői birtoktestükben találjuk. Szendrő különben a századfordulón a városok sorába lépett — 1544-ből való pecsétjén *civitas*-nak nevezi magát. A Perényiek és Bebekék mint a terület legnagyobb birtokosai egyébként egy-két évtized alatt reformátussá tették szinte egész tájegységüket. A román és gót stílusú Árpádkori kis templomok nagy része így került az új hit követői kezére — és sok közülük ma is református templom [23].

Területünkre a XIV—XV. század ilyen népesedési és gazdasági fellendülése után, a fenti röviden vázolt települési és birtoklási viszonyok között köszöntött rá történelmünk legnagyobb megrázkódtatásokat hozó korszaka: a török hódoltság. Vidékünk településrendszerét éppúgy felbolygatta, fejlődését éppúgy megakadályozta, sőt visszavetette a hódoltság, mint az ország minden olyan területét, mely a végek küzdelmének szinterévé vált. A fontos füleki vár 1554-ben való eleste után pedig közvetlenül szakadt rá területünkre a megpróbáltatások, a pusztulás és elszegényedés korszaka.

Módy György

J E G Y Z E T E K

- [1] A szerzőt e szerény összefoglalás közreadására az készítette, hogy a *Jakucs László* szerkesztésében megjelent *Aggtelek* c. kiadványban (I. kiadás, 1937, II. kiadás, 1961) az általa összeállított történelmi rész a könyv korlátozott terjedelme miatt, a kézírathoz mérten, jelentősen megrövidült. Célja az, hogy a tájegység történelmében is megnyilvánuló közös vonásokra felhívja a figyelmet és további ösztönzést adjon az örvendetesen felújult helytörténeti kutatásnak.
- [2] *Hóman Bálint*: A honfoglaló törzsek megtelepülése (Turul 30. évf. 1912) 89 és köv. 1. és *Knieza István*: Magyarország népei a XI. században (Szent István Emlékkönyv II. k. Budapest, 1938 és klny. is.) 457 és köv. 1.
- [3] Anonymus vonatkozó részeit lásd *Pais Dezső* kiadásában, *Magyar Anonymus* (Budapest, 1926. A Napkelet Könyvtára 14. sz.) 46—48 és 61—62 l. — A honfoglalók megtelepedésére Anonymus és a krónikák összevetett adatait lásd *Győrffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet (Budapest, 1948) 101—124 l.
- [4] A kazár—kabar problémára és a dukátus kérdésre lásd *Győrffy Györgynek* a teljes forrásanyagot és eddigi irodalmat új szemléletben felölelő tanulmányát, A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig (Századok 92. évf. 1958. és u. a. szerző Tanulmányok a magyar állam eredetéről — A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára sorozatában, Budapest, 1959 c. könyvében is) 47—65 l. — A kabarok régészeti hagyatékára *Éri István* szerk. A kisvárdai vár története (Kisvárdá, 1961) c. munkában *Dienes Istvánnak* a legújabb régészeti és történeti kutatások eredményeit egyeztető összefoglaló tanulmányát, 101 és köv. 1. — Borsod—Zólyom váróról lásd *Pais Dezső* Magyar Anonymus 65—66 l. — A kérdés megoldását adja *Győrffy György* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. szintézisének I. k.-ben A—Cs (Budapest, 1963) az Abaújvár és Borsod vármegyékhez írt bevezetéseiben. 42 és köv. 1. és 736 és köv. 1. (Továbbiakban *Győrffy ÁMTF* I.)
- [5] A táj természeti adottságaira lásd *Hunfalvy János*: Gömör és Kishont törvényesen egyesített vármegyék leírása (Pest, 1867), *Borovszky Samu* szerk. Gömör—Kishont vármegye (Magyarország Vármegyéi és Városai, Budapest, 1910) és *Sziklay János—Borovszky Samu*: Abaúj—Torna vármegye és Kassa (Magyarország Vármegyéi és Városai I. k. Budapest, 1896). — A terület településföldrajzi egységére lásd *Jakucs László* új szemléletű munkáját: *Aggtelek* (Budapest, 1957. II. kiadás Budapest, 1961). — A terület szláv népességére *Melich János*: A honfoglalás kori Magyarország) Budapest, 1925—1929. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. (6) és *Knieza István* 2. jegyzetben idézett munkáját.
- [6] A magyarság Sajó völgy és Szuhavölgy (Szárzavölgy) térségében való megszállására, a legkorábbi település és birtoklástörténeti képére lásd *Ila Bálint* kutatástörténeti szempontból is alapvető tanulmányát: Település és népesség Gömör megyében a középkorban (Turul 54. évf. 1940 — továbbiakban *Ila Település*) 2—4 l. — A Hanva nemzetség falvaira u. o. 5—11. l., valamint *Ila Bálint* kitűnő, sajnos nem egészében megjelentetett monográfiáját: Gömör megye II. k. (Magyarság és nemzetiségek I/2. Budapest, 1944, továbbiakban *Ila Gömör II.*) 1, 396, 74, 364 és 610 l. és u. a. szerző Gömör megyei III. k. (u. a. sorozat 1/3 Budapest, 1946.), továbbiakban *Ila Gömör III.* 4, 130 és 43 l.
- [7] *Ila Település* 3—4, 13—14 l. és *Ila Gömör II.* 416, 605 l.
- [8] *Ila Település* 14—15 l., *Ila Gömör II.* 15, 576, 497 és 350 l., *Ila Gömör III.* 19 l. — A gömörörök szerepére lásd *Fekete Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása (Budapest, 1934.).
- [9] *Ila Gömör III.* 237—238 l. és *Győrffy ÁMTF* I. 737, 740—742, 761—762, 772, 771, 791 és 765—766 l.
- [10] *Ila Település* 22—24 l.
- [11] *Ila Gömör II.* 485 l. *Ila Gömör III.* 233, 121, 207 l. és *Győrffy ÁMTF* I. 771 l.
- [12] *Ila Település* 22 l. *Ila Gömör II.* 491, 745, 50 és *Ila Gömör III.* 151. l. — *Győrffy ÁMTF* I. 783 l.
- [13] *Ila Gömör III.* 170—171, 183 l. és *Ila Gömör II.* 583 l. — A tornai erdőispánságra, önálló megyévé alakulására lásd *Győrffy ÁMTF* I. 740 l.
- [14] *Ila Gömör II.* 59, 143 l. és *Győrffy ÁMTF* I. 809, 779 és 791 l.

- [15] *Ila Gömör II.* 483 l. és *Győrffy ÁMTF I.* 785 és 764—765 l.
- [16] *Ila Település* 22, 23 és 26 l. — *Ila Gömör II.* 394, 409, 481, 7. l.
- [17] A tornai erdőispánság és a későbbi vármegye területe java részében a XIII. században már Borsod vármegyéhez tartozott, lásd *Győrffy ÁMTF I.* 740, 783 és 785 l. — *Ila Gömör II.* 478 l. és *Sziklay János—Borovszky Samu: Abaúj—Torna vármegye és Kassa (Magyarország Vármegyéi és Városai I. k. Budapest, 1896)* 308—310 l. és 520 l.
- [18] *Ila Gömör II.* 536, 610, 576 l. és *Ila Gömör III.* 130 és 213 l.
- [19] *Ila Gömör III.* 171 és 238 l. *Ila Gömör II.* 583 l. és *Győrffy ÁMTF I.* 780, 771, 777, 791 794, 796, 763 és 611 l. és *Sziklay—Borovszky: [5]* jegyzetben idézett munkája 520 l.
- [20] *Ila Gömör II.* 429, 177, 420, 578, 435, 185 és 419 l. *Ila Gömör III.* 11, 43 l.
- [21] *Ila Gömör II.* 410 l. és *Ila Gömör III.* 172 l. és *Győrffy ÁMTF I.* 802, 772, 780 és 806 l.
- [22] *Sziklay—Borovszky* 19. jegyzetben idézett műve 308—309. l. és *Ila Gömör II.* 8 l.
- [23] *Sziklay—Borovszky* 19. jegyzetben idézett mű 308—309 l. és 520 l. *Ila Gömör II.* 605, 59, 475, 143, 481 és 536 l. és *Ila Gömör III.* 238 és 172 l. és *Borovszky Samu: Borsod vármegye története I. k. (Budapest, 1909)* 69 és köv. l.

KOVÁCH JÁNOS, A TARCALI MAGYAR—TÖRÖK SZÓTÁRÍRÓ

(Születésének — 1768. április 10. — kétévszázados fordulójára)

Nevét hiába keressük a magyar írók névsorában, hacsak Gulyás Pál kiadatlan cédulái közt nem lappang a Széchenyi Könyvtár kéziratárában. Ismerve a nagy gonddal készült — Szinnyi munkáját kiegészítő — lexikon megjelent köteteit, nem tartom lehetetlennek, hogy a szerző felfigyelt igénytelen könyvecskémre, és Kovách Jánost is besorolta a magyar írók közé; mert oda való!

1923-ban, Szegeden a Dél-Magyarország hírlap és nyomda vállalat nyomdájában készült az a 116 lapra terjedő könyvecske, amely az eredeti — 200 oldalas, kézírásos-szöveg lényegén semmit sem változtatva, de a stílusát, itt-ott, a kor kívánalmainak megfelelően átírva, és az eseményeket helyenként színesebbé téve: *Török rabságban* címen, Kovách János káplár viszontagságai 1787—1791, alcímmel jelent meg. A címlapján olvasható a név, a bevezetésben pedig szó van a magyar—török szótárról is.

A jó indulatú, malom alatti kritika, megállapította, hogy plagizáltam a kéziratot és jogtalanul áll rajta a nevem. Nyomtatásban senki sem írt, és fülem hallatára éppen úgy nem beszélt erről. Az okát tudtam, így nem is törődtem vele. Ma is vallom, hogy az ilyen kritikára ez az egyetlen helyes válasz. Sok hiábavaló munkát takarítottam meg ezzel értelmesebb, hasznosabb célokra több, mint 60 esztendő alatt.

Nekem, nagy elégtétel volt, hogy amikor Lukinich Imre, a Magyar Történelmi Társulat kiadásában, ugyancsak 1923-ban, közzétette Auer János Ferdinánd naplóját, és azt Zsinka Ferenc, a Protestáns Szemlében ismertette, Cs. Sebestyén Károly címlapjával megjelent, igénytelen munkámról megemlékezve, a következőket írta: „csak legújabbban (1923) ad hírt Banner János, egy szépirodalmi feldolgozásában... Kovách János káplárnak, szintén a héttoronyban töltött fogságáról, 1787—1791 években (P. Sz. 34 /1935/ 111).

Negyvennégy esztendeje elmúlt ennek, és ma sem lehet róla más a véleményem, mint akkor volt: Zsinka Ferenc, bár soha sem látta az eredeti naplót, a kiadást olvasva, megérezte — hiszen ezért volt történész — hogy szépirodalmi feldolgozásról, és nem plágiumról van szó. Nem hiszem, hogy tudott volna erről, az alig minősíthető titkos kritikáról.

De ha már ennyit elmondtam, mondjak el még egyebet is. amit ma niár senki se tud. Akkor se tudott más, csak Móra Ferenc, akivel a könyvecske előkerülése után nyomban közöltem kiadási szándékomat, amihez hozzá is járult. Sajnos, arra nem tudtam rábeszélni, hogy a napló és szótár jegyzetelt kiadásával indítsa meg a Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum Kiadványainak, az ő nagy jelentőségű ásatási eredményeivel is könnyen és bőven táplálható sorozatát.

Megírtam ugyan röviden a könyvecske előszavában, hogyan jutottam hozzá, de itt talán kissé részletesebben is szólhatok erről, a Zemplén megyében, Tarcalon irt napló megtalálásának körülményeiről.

Újra elvesztésének történetével — sajnos — nem szolgálhatok, de, hogy elveszett — vagy legalábbis eddig nem került elő —, azt Németh Gyula turkológus professzor kollégám nem régiben hozzám intézett levele bizonyítja. Az eredeti szöveg belűhű, gépírt példányát, pár évvel ezelőtt Fekete Lajos egyetemi tanár barátomnak adtam át, felhíva figyelmét a szótárra is. Ez a szöveg bizonyára ma is meg van.

Ma már nagyon sajnálom, hogy — a nyelv nem tudása miatt — a szótárról is nem készítettem másolatot, de arra valóban nem gondolhattam, hogy ez a nem mindennapi kézirat egy könyvtárból elveszhet.

Hogy hol szerezte a Somogyi-Könyvtár ezt a bekötött kéziratos könyvet, arra senki se tud felelni addig, míg újra elő nem kerül. A járulék-napló száma talán adhatna felvilágosítást. Hogy jutott a csak naplózott anyagba, arról is csak sejtteni lehet valamit; bár ez is inkább negatívum.

A múzeum, ma laboratóriumnak használt, helyiségében, a lépcsőház alatt volt egy beépített, de soha nem használt szárnyasajtó-szerű alkotmány, polcokkal felszerelve; a még címtározva nem volt, de naplózott könyveket raktározták ide. Olyanokat, amelyeket — úgy gondolták — senki sem keres a betürendes katalógusban. Olyan időben történt ez — az első világháború végén — amikor a nehezen megszerezhető papiroskészlet, már a vásárolt könyvek címtározására sem volt elegendő.

Vastag karton zárta le ezt a helyszűke szülte raktárt. Nem is bántotta soha senki, hiszen alig tudott valaki arról, hogy valami van a „függöny” mögött.

Magam is csak véletlenül jöttem rá, amikor az e célra szerkesztett mutató mérlegen, ebben a helyiségben dolgoztam fel az átokházi pusztán előkerült 596 darabból álló XVI. századbeli éremleletet (Dolg. 2 /1926/ 169—172).

Egy-két füzet kikukucskált a „raktár” egyik sarkából. Ezek útmutatása mellett bekíváncsiskodtam és nem is eredmény nélkül.

Egyik külföldi gyorsírási szaklap, a másik után bújt elő. Valamennyi járulék-naplózott darab volt. Rögtön jelentettem Mórának a „felfedezés”-t.

Nem volt meglepődve. Emlékezett rá, hogy a Szegedi Gyorsírók Egyesülete, 1919-ben, egész könyvtárát, köztük az 1907. évi gyorsíró világtalálkozó kiállítási anyagát is, a Somogyi-Könyvtárnak ajándékozta. A könyveket — papiros hiány miatt — már nem címtározhatták. Mondotta, hogy talán még egyéb is lesz ott, amit csak járulék-naplóztak.

Megbízott azzal, nézzem át az egészet. Én egy lépéssel tovább mentem, és az Egyesülettől megfelelő papirost kértem a katalogizáláshoz. Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy az Egyesület a kérést, valamelyik koncentrációs táborban elpusztult barátom, Várnay Dezső, ismert bőkezűségéből teljesítette. (Most már bevallhatom, hogy jóval többet kértem és kaptam is, mint amennyi a gyorsírási könyvek címtározásához kellett. Hosszú ideig címtározott abból a Somogyi-Könyvtár. Így éltünk akkor „Robinson” szigetén.)

A raktár átnézése során került elő a kézirat. De, hogy nem a többi, vele együtt talált könyvekkel jutott a Somogyi-Könyvtár tulajdonába, azt bizonyítja az, hogy nemcsak a könyvformára bekötött kézirat került elő. Kiderült, hogy

már Tömörkény Istvánt is foglalkoztatta a kiadás gondolata. 20—25 ivoldalas másolat volt a könyvben, Tömörkény kézírásával.

Hogy ezt, a csak megkezdett másolatot mikor írta, arra semmi adatot nem találtam, de ez az abbamaradt munka is bizonyítja, hogy a könyv nem a Gyorsíró Egyesület könyvtárával együtt került a könyvtárba.

Ha a kézirat kiadására Tömörkény is gondolt, akkor az már 1917 előtt a könyvtár tulajdona lehetett. Lehet, hogy egyik utolsó munkájának pár lapos kézírata veszett el a Kovách János káplár könyvecskéjével, szótárával együtt.

Hosszú — de ismeretlen — utat tett meg Kovách János káplár kézíratos könyve Tarcaltól Szegedig, és onnan nem tudom hova.

Akárki volt, aki a Somogyi-Könyvtárnak adta, nem csak történelmi, de szótártörténeti szempontból is értékes munkát mentett meg adományával.

Hogy munkáját és a szótárt Tarcalon kezdhetette írni, mégpedig nem sokkal 1791. február 21-én történt „örömteljes hazaérkezése” után, azt — egyébként csak ritkán datált — naplójának eleven visszaemlékezése, keserves szenvedéseinek mindig élénk, friss leírásából következtethetem. Egyetlen mondata tolhatja ki ezt az időt, de erről később szöveg. A munkát 24. életévét még be nem töltött fiatalember, a kor színvonalán álló művének tartom, a hozzákötött, egy azon kézírással írt magyar—török szótárral együtt, amelyről török nyelvész mondhatott volna — remélhetőleg még mondhat is — véleményt.

Az élmények, ha itt-ott elmosódottan is, tovább élhettek, de a 206 lapra terjedő szójegyzék nemcsak friss benyomások, de hazahozott feljegyzések alapján is készülhetett.

A szótár, vagy ha úgy tetszik — és ez a valóságnak jobban is megfelel — szójegyzék, kétségtelenül eredeti munka. Nehezen is szerezhethetett volna Zemplén megyében mástól török nyelvi adatokat.

Nem hisszük, hogy 1791-ben hazakerülve, Tarcalon megismerhette és felhasználhatta volna Korabinszky János Mátyás: Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuches mit beigesezten deutsch-ungarisch und böhmischen Bedeutungen c., Pozsonyban 1788-ban — tehát egy évvel fogságba jutása után — megjelent munkáját. (Sági István, A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. M. Ny. T. K. 18. Budapest, 1922. 16. 165.).

Más török szótárokat csak jóval később ismer a magyar szótáriróadalom, de ezek is nyelvtanokhoz, vagy nyelvkönyvekhez kapcsolódnak. (Bálint Gábor, Budapest, 1875. és Kunos Ignác. Budapest, 1905. Uo. 17. 166—167.

Bármilyenek ítélik is a szakemberek ezt a bizonyára kezdetleges munkát, azt nem vitathatják el, hogy ami keveset írt, azt a maga emberségéből, becsülettel, sok szenvedés árán szerzett tudásából vetette papírosra, feljegyzései alapján.

Ki volt hát ez a XVIII. század végi magyar—török szótáriró, a napló írója.

Nagyon kevés az, amit Kovách János életéről tudunk. Egy két dátum áll csak rendelkezésünkre, az se terjed túl 24 esztendőn, még akkor is legfeljebb két évtizeddel, ha a napló és szótár írásra fordított időt és későbbi katonáskodását is beleszámítjuk. Így is alig több 40 évnél, ha valóban résztvett a napoleoni háborúban.

1768. április 10-én született Tarcalon, mint írja, nemes szülőktől, akikről csak annyit tudunk az ő írásából, hogy leghevesebb ellenzésük ellenére lett ka-

tona, 1785-ben, 17 éves korában, a Nemes Herczeg Esterházy Miklós gyalogezredében.

Arról nem ír, melyik iskolában „haladt előre elég szépen a tudományokban”. Ha csakugyan azonos Kováts Jánossal, akkor Sárospatakon, 1781. február 13-án Subscribált: sub Seniore Stephano Török. További pályafutását az iskola „sine fine” jelezvén, nem tudta figyelemmel kísérni, nyilvántartani. Így tehát, csak valószínűleg tekinthetjük azonosnak mert „tizenöt évesnél fiatalabbakat nemigen találunk az anyakönyvekben”. (Az adatokért és megjegyzésekért Ujzászi Kálmán barátomnak tartozom köszönettel.)

Hogy korához illően latinul tudott, azt viszontagságos fogoly élete leírásában említi, akkor, amikor arról ír, hogy emberséges török barátja felszólítására latin nyelvű levéllel akarta ezredét fogságba jutásáról és szomorú helyzetéről értesíteni.

Törökül a maga szenvedései árán tanult meg. Nem úgy, mint az egykori erdélyi fejedelmek „török diákjai”, akiket a portán tanítottak török nyelvre. (Biró V., Erdély követei a portán. Cluj-Kolozsvár, 1921. 100.)

A maga és társai érdekében tanulta a nyelvet, fogságba esése első hónapjától (1787, március) kezdve, már Belgrádban.

Visszaemlékezéseiből kiderül, hogy — mint írja — „rácul” is tudott. Bizonyára fogságba eséséig eltelt időben ragadt rá valami a Duna vidékén, a Zemplén megyében nem ritka szlovák nyelv feltételezhető ismeretében. Ennek is nagy hasznát vette, ha a nyelvet ismerő törökkel vagy éppen bosnyákkal vetette össze a sorsa.

Német tudásának még nagyobb hasznát vette, mert már fogságba jutása első hónapjában, mint tolmács tehette magát hasznossá.

A fogságba esésük napját nem jegyezte fel — bár elbeszéléséből arra lehetett következtetni, hogy március 7-én történt. Ettől számítjuk azt az időt, amikor a török nyelv ismeretének hiányát érezni kezdte.

Hogy ekkor még semmit sem értett törökül, arról határozottan ír röviddel fogságba jutása után: „De nem csak az a két ember jött velem, aki fogott, hanem legalább húszan voltak a kíséretemben, akik folyton beszéltek hozzám. Mivel azonban nyelvüket nem értettem, sem feleletet nem adtam, sem akaratukat nem teljesítettem.”

Később, már a belgrádi borzalmas börtönből írja április 14-éről: „... az ajtó hirtelen nagy robajjal felnyílt, s a gyengén pislogó gyertyafénynél egy ragyogó ruhába öltözött török állott előttünk.” ... „egyenesen felém tartott: Mikor előttem megállt, erős hangon beszélni kezdett a többiekhez. Én azonban, mivel akkor még törökül semmit sem tudtam, egy szót sem értettem beszédéből. ... A fényes öltözetű előttem ismeretlen szavakat kiáltott: Kalk bú! Társaim aztán megmagyarázták, hogy ez annyit jelent: Kelj fel!”

Ez a két szó ragadt meg emlékezetében, a nyakán súlyosan sebesült, de azért nyakán, kezén és lábán megbilincset katonának, nem szólva a már előbb hallott, de soha meg nem értett másik kettőről: Kardos pasa! Ezt nem értvén, azt hitte, hogy, mint egyik társát az ő szeme láttára, őt is nyomban lefejezik.

Először egy elfogott magyar huszár kihallgatásánál tolmácsolt a belgrádi pasa előtt, német nyelven. Ekkor már annyit értett a pasa beszédéből, hogy a magyarokról beszél, sőt mosolyogva beszél.

Neki bátorodva, diplomatához illő beszédet intézett a pasához, szomorú helyzetüket ecsetelve. Beszédét tolmácsolták. Nyilván németül beszélt és ha nem is azonnal, de változtattak a szomorú és sokszor rémséges helyzetükön. A föld alatti börtönből — a csak valamivel jobb — kazamatába vitték valamennyi-öket.

Itt kezdődött az a nyelvtanulás, amelynek emlékét őrizte meg az — újra lappangó — szótár.

Itt vetette össze a sorsa a pasa titkárának tisztartójával, Musztafával, aki majdnem minden nap meglátogatta a foglyokat. Nemcsak meg, de fel is ismerte az értelmes, és máris használható embert. Minden nap biztatta, hogy törökül tanuljon. Úgy látszik Kovách Jánosnak nem kellett kétszer mondani. Vállalkozott. Erre Musztafa papiroost, tintát, tollat hozott és nagy türelemmel diktálta a szavakat, megmondva mi mit jelent. Nemcsak az egyes dolgok neveit íratta fel, de a számokat is.

„Valóságos tanító mesterem volt” — írja — „Már a tanításért is mindig hálaival gondolok rá.” Sajnos, arról nem tudunk, hogy Musztafa tudott-e magyarul, s bár ez sem volna elképzelhetetlen, de inkább hisszük, hogy a német volt a közös nyelv. A szótárban és a naplóban ennek nyoma sincs, de arról megemlékezik a naplóban, hogy az egyik nap lejegyzett szavakat másnapra megtanulta.

Érdekes és hasznos volt e két embernek nehéz körülmények közt kialakult „barátsága”, de egyik fél részéről sem volt veszélytelen. Ennek megfelelően — legalábbis Kovách János részéről — bizalmatlanság is járult hozzá. Erről ugyan nem ír, de bizonyára célja volt ezzel a tanítással a derék tisztartónak.

Egy napon Musztafa papiroost hozott és felszólította védencét, írja le nyomorúságos állapotukat, mert ő másnap kisebb csapattal kitör a várból, s ha nem is adhatja át a levelet, úgy fogja eldobni, hogy az keresztény katona kezébe kerüljön, aki azt biztosan a parancsnoksághoz juttatja.

Kovách bevallja, aggodalmi voltak. Attól félt, hogy a kieroszakolt levelet Musztafa a pasának mutatja meg; ennek ellenére megírta a levelet, de latinul. Musztafa se vállalt kisebb kockázatot. Zsákbamacskát vitt, mert arról nem szól a napló, hogy tudott-e latinul; de ez nehezen is hihető.

A level „légi postával” kijutott. Musztafa a kitörésből visszafelé menekülve, elszakadt kísérőitől, és a levelet úgy dobta el, hogy az üldözőinek látniuk kellett. Soha nem derült ki, mi lett a sorsa ennek a „madárlevélnek”.

Szeptember 12-éről egy új szót jegyzett fel a naplóban: Hajdebre. Egy bosnyák magyarázta meg neki, hogy menni kell; hozzátette azt is, hogy Konstantinápolyba viszik őket.

Bár érdekes, izgalmas, sőt nem egyszer borzalmas is ez az út, nem követ-hetjük nyomról-nyomra, mert itt — ha egyszer-egyszer eltérünk is — minket csak a nyelvtudás fejlődése, a szótár születése vagy inkább csak fogantatása érdekel. De lehetetlen elhallgatni néhány szomorú élményt.

Nis felé mentek. „Útközben — egyik török katona mellénk lovagolt és elbeszélte, mi volt az oka a Szemendria előtt történt kapkodásnak”, — írja. Úgy látszik, hogy a Musztafa leckéiből már elég bő volt, legalább is passzív szókinccse, mert arról nem ír, hogy milyen nyelven beszélt a török.

Nisből elindulva észrevette, hogy visszafelé mennek. Kérdésére „az egyik török megmondta, hogy a nagyvezirhez viszik”. Mind egyre többet beszélnek

vele a törökök és ez a szomorú direkt módszer, az adott nehézségek között mindig szebb eredményre vezethetett.

De voltak nehézségek a formaságok körül is, amit a nyomor sok iskoláján is keresztül ment, de hazuról is bizonyára sokat hozott fiatal ember gondos megfigyelései, úgy ahogy legyöztek.

Mikor útban Konstantinápoly felé — nem írja hol, de valószínűleg Orsován — a nagyvezir elé vezették, már „török módon” hajlotta meg magát, amit a nagyúr mosolyogva fogadott és ülésel kínálta meg. A szolgák hozta kerek párnán összehúzott lábakkal helyezkedett el, a megtanult szokás szerint. Pipát és fekete kávé hoztak. Ekkor már hét hónapja nem látott meleg ételt. „Ügy estem neki — írja mint az esztelen állat, de aztán erőt vettem magamon, s kis kortyokban nyelegettem.”

A bizonyára még tolmácsolt beszéd már felkeltette a nagyvezir haragját, amely csak növekedett, mikor a mohamedán vallásra áttérést — bármennyire is kecsegtető volt — megtagadta, pedig erre egy pesti születésű renegát magyar is biztatta. Ennek keményen megmondta a maga véleményét. Ez — kellő tolmácsolással — a nagyvezir fülébe is eljutott és ezzel vége is volt a barátságának.

A nagyvezir az ott levő törökökkel kezdett beszélni: „Hangjából — írja — bár minden szavát nem értettem, kiérzett az irtózat harag, rólunk beszélt.” Ez a szomorú tapasztalat meggyőzte, hogy még jobban kell fejlesztenie szókincsét.

A további út tele volt szenvedésekkel. Súlyos beteg lett. A gyógyításának még csak lehetősége sem volt. De ír egy emberséges kísérőről, akivel úgy látszik, meg tudta magát értetni. Ez amikor megtudta, hogy a gyengeség és a betegség miatt nem tudott haladni — írja — megígérte, hogy ő fogja kísérni.

A belgrádi Musztafára is gondolva írja: „Ez volt a második igazi ember, akivel rabságom alatt találkoztam. Nem ütött, de azért ő is folyton biztatott, hogy iparkodjam a többivel lépést tartani.”

És mi történt azokkal, akik ezt nem bírták: „... az egyik rabtársunk a kimerültségtől szó nélkül felbukott, a törökök nem sokat vesződtek vele, fejét levágták, s otthagyták az út porában.”

Kladovától kísérője megengedte, hogy szekérre üljenek. Ez jó volt, mert mint írja „meg voltunk győződve, ha tovább is gyalogolni kell, csak a fejünk érkezett volna Konstantinápolyba, az úton szerencsétlenül járt társaink fejével együtt”.

Viddinben utólérték az előttük haladó másik fogoly csapatot. Három császári tiszttel — köztük két magyar — éjfélig beszélgettek. „Annyi kint és szenvedést egy bokrétába kötve — írja — még sohasem hallottam. Hozzátettem azt is, hogy azóta, a nagyvezir táborában elfogyasztott egy csésze feketekávéval több meleg ételt nem ettem.”

Pedig még hosszú volt az út és még hosszabb a szenvedés. Csaknem mindenki beteg lett, amit a törökök nagyon megúntak. „A betegekkel — írja — nem sokat vesződtek, hanem zsák módjára, egymás hegyén-hátán fektették a szekérre. Nem csoda aztán, ha azok, akik alól kerültek, rövidesen meg is haltak. Ezeket az üstökeiknél fogva a többi közül kihúzták, a fülüket levagdosták, s ott hagyták az út mellett temetetlenül.”

Kovács János is közel járt ehhez a sorshoz, de a második becsületes török

most sem hagyta el. Mikor félholtan a házba vitték, utána ment, és mint elbeszélte, orrát és száját tömjénnel teletömte és otthagyta a fekvőhelyen.

Ezredtársai közül ekkor már csak négyen voltak életben, akik „lélek nélkül élő testét” a ház közepére helyezték, gyékény darabokkal betakargatták, s nagy sírással búcsút vettek tőle.

Másnap reggel társai megegyeszer látni akarták, mielőtt a törökök a füleit levágják. Meglepetésükre életben találták. „Közben — írja — az én jó törököm is megérkezett. Bajtársaim könyörögtek neki, hogy várjon még egy napot, s ne vágja le füleit, hátha jobban leszek.”

Közös akarattal szekerre tették. Hogy ez hol történt, arról nem szól, de már Drinápoly után lehetett, mert itt említi azt a köves utat, amely a várost Konstantinápolyval köti össze, amelyen „olyan gödrök és kátyúk voltak . . ., amit kikerülni még akkor sem lehetett volna, ha jószándék meg lett volna hozzá”.

Szenvedése már annyira elviselhetetlen volt, hogy Baba Eskiben könyörgött társainak: „kérjenek meg valami emberséges törököt, vágná le fejemet”.

Csorluban — írja — „lovakra ültettek bennünket. A lovakon egyszerű, fahordásra használt nyereg volt. Kantár és kengyel nem volt . . . lábainkat a ló hasa alatt összekötötték. A kötőféket az előbb haladó ló farkára kötötték. Az első lovat egy török vezette. Sorjába így lovagoltunk egész nap . . . A fanyereg az egész napi lovaglás alatt az ember combját úgy kikezdte, hogy a hús közé, az ujjunkat is bedughattuk volna.”

November 28-án Konstantinápoly közelébe érkeztek szekereken. Nagy tömeg csodálkozott a foglyokon, ők pedig — mint írja — „Konstantinápoly soha el nem felejthető szép fekvésén!” „Bámulatunkban minden szenvedésünket elfelejtettük. No, pótoltuk ezt a rövid ideig tartó mulasztást, annál bőségesebben.”

A bevonulási menetet hat elfoglalt császári ágyú nyitotta meg. „Aztán mint első pár: Hiemer (időközben szerzett barátja) és én következünk. Mindkettőnk nyakában egy-egy fűzér levágott, császári katona fejét akasztottak. Aztán jött a hosszú sor. Bizony többen voltunk, amikor Viddinből elindultunk.”

Betegen, fáradtan, éhesen a kajmakám udvarába hajtottak. Itt szedték le a fej-füzéreket a nyakunkból, és kis pihenés után újra felhangzott a „hajdebre”! és egy csendes utcán a csatornához vezették az elcsigázott embereket. Hajón keltek át, de a fáradtságtól már alig tudtak partra szállani. Jellemző, hogy azt a kis — még megmaradt pár korty vizet és kenyeret barátjával megosztotta. Aztán az ő karjába kapaszkodva ballagtak „a bányához, vagyis a rabszolgák házához.”

Itt a foglyokat újra vasra verték. Ők ketten sem kerültek el ezt a sorsot, amely — az immár olyan szép szokéslethez újat hozott: Branka == különleges vasalási mód két ember számára.

Még aznap a tiszték szállására hívták őket. Itt tisztálkodhattak, ruhát kaptak és — mint írja: „velük együtt ültünk vacsorához”. Hosszú hónapok után először kerültek emberhez méltó körülmények közé.

Bár tisztességes ágyat biztosítottak nekik, a vérhasban megbetegedett, hozzáláncolt társa nyugtalansága miatt, nem tudott pihenni.

„Úgy látszik — írja, hogy a madracos ágy nem pihenő, hanem betegágy-nak volt részemre rendelve. November 28-án feküdtem bele s március 6-ig, szakadatlanul hozzá voltam kötve. Végleg leestem a lábamról.”

A francia követ tolmácsa küldött hozzá európai orvost. Ennek javaslatára — a gvardián basának küldött ajándékok — választották el összeláncolt társától, de azért — ha magában is — tovább láncra verve maradt. Ez közös sors volt mindenkivel. „Ha az egész láncról meg akart szabadítani a francia követ. — aki nem sajnált sem költséget, sem fáradságot, csak hogy segítsen nyomorúságos helyzetükön — talán minden láncszemért külön kellett fizetni.”

Ha nem is volt ez áldozatkész jótékonyosság, de mindennél jobbaneső emberiség volt. „Nem hiába neveztük őt mindnyájan jóságos atyánknak.”

A pénz — amiből a foglyokat segélyezték, a feloszlatott trinitárius szerzetesek vagyonából származott. Ezt a pénzt József császár — Báró Herberth követ útján — a francia követre bízta. Nem tűnik ki elbeszéléséből, hogy csak a tisztek kaptak-e ebből az összegből, vagy a közkatonák is, akik közül Kovách János káplárt, barátjával együtt, az első nap kivitték. Arról beszél, hogy a fejenként, rang szerint kapott pénzből közös háztartást vezettek és, mint írja: „egészen jól meg is éltünk.” A „közemberek száma kezdetben 1101 volt, akik közül 646-an haltak meg”. Ebből az tűnik ki, hogy — bár a tisztek közül is többen meghaltak — ám azok helyzete sokkal rosszabb volt. Ez el is képzelhető, hiszen a szótár író is hosszantartó betegségének első két hetét — bár mozdulni nem tudott — vasban töltötte.

Mikor már jobban volt, de járni csak mankóval tudott — mint írja — „kényszerű helyhezköttöttséget arra használtam fel, hogy a még Belgrádban megkezdett török nyelvtanulást befejezzem. Rövid idő alatt annyira jutottam, hogy akármelyik törökkel, bármiről képes voltam elbeszélgetni. Tudásom határozottan imponált a törököknek, s megnyertem bizalmukat, tolmácsnak választottak.

Már most — ha akartam ha nem — tovább kellett tanulnom a nyelvet, mert volt olyan nap, hogy tizszer, sőt hússzor is hívtak a szerint, ami valami magát előadta. Mondhatom, hogy ez a hivatal sem kellemes, sem kényelmes nem volt, sőt sokszor igazán veszedelmes helyzetbe kerültem...” De akármennyire felingerelte is bezédem a törököket, ravasz fondorlattal — ez volt az igazi magasfokú nyelvvizsga — „mindig ki tudtam haragjukat engesztelni.” „...„... sokszor maguk közé hívtak s pipával és kávéval kínáltak meg.”

Pipaszó mellett kísérte meg honfitársai szenvedéseinek enyhítésére felhívni a figyelmet. „... a legénység helyzete valóban kétségbeejtő volt. A hosszú láncot soha le nem vették róluk. Még a legnehezebb munkában — pl. árborcra mászás — is rajtuk volt. Hogy ebből mennyi tragikus végű baleset következett be, arról itt részletesen nem szólhatunk.

Annyit azonban meg kell mondani, hogy a császári tisztek, az ott levő muszka tisztekkel együtt, lázadászerűen akarták a közemberek embertelen körülmények közt végzett munkáját megakadályozni.

A lázadásban résztvevőket keményen büntették. A talpukra vert 200 pálca ütés járt érte. Rangsor szerint kezdték a végrehajtást, de a francia követ közbelépett. Így menekült meg a káplár, hiszen muszka őrnagy volt a legmagasabb rangú.

A foglyok felé a bot, az őrség felé a selyemzsinór volt a fegyelmi eszköz, csaknem minden nap. És ezt olyan ember hozta, aki banni is tudott vele. Ez még a gvardián basát sem kímélte meg. De a helyzet még rosszabb lett, mert az új basának még több ajándékra volt szüksége, az állás elnyeréséért fizetett bak-

sist elő kellett teremteni. „Végeredményében — írja — a derék francia követnek kellett megfizetnie.”

Aki mással is törődik, annak a fogságban fokozottan rosszabb volt a dolga.

Ne beszéljünk a sok testi-lelki gyötrelmről, se most, se a továbbiakban. Lássunk valamit abból, amiből következtetni lehet arra, hogy a napló feljegyzései, de főként a török szavak, a szabadulás után írásban kerülhettek Tarcálra.

„Július hatodikán — írja — elvégeztem konyhamesteri teendőimet, aztán bementem a szobába s íráshoz fogtam.” Az egész naplónak ez az egyetlen mondata, amely céltudatos írásbeli munkájáról ad hírt, Belgrád óta.

Megzavarták ugyan ebben a munkában, de sok izgalom után a nagyvezir előtt tehette le, immár török szónoklásból is a vizsgát, teljes eredménnyel. Erről írja:

„Megálltunk előtte s én — mint aki egyedül tudtam törökül — a következőkép üdvözöltem.”:

„Mindenkitől hallottuk Excellenciádnak kegyességét és emberszerető szívét. Nagyon óhajtottunk, hogy ily nagy Méltóságot megláthassunk. S íme most itt van a szerencsénk, hogy Excellenciádat nem csak nagy nevére, hanem személyesen is ismerhetjük. Szerencsénk van ábrázatja vonásaiból látni, hogy Excellenciád vele született kegyessége szerint fog velünk, szegény elhagyatottakkal bánni.”

„Beszédem után megkérdezte, hol születtem s hova való vagyok, voltam-e többször Törökországban? Hol tanultam törökül? Megmondtam, hogy magyar nemes vagyok, aki soha Törökországban nem jártam s a nyelvet mostani fogságom alatt tanultam meg.”

„Szorgalmamat megdicsérte.”

A kihallgatás eredménye az volt, hogy a naplóíró és társait a hét toronyba vitték. Hosszú időbe telt míg azt a szerájban levő három szobát megkapták, amelyben azelőtt, a fogságban levő muszka követ lakott.

De amit fent parancsoltak, lassan hajtották végre az alantasok. A pénz azonban megtette a maga hatását. A francia követ szeme itt is rajtuk volt és ha sok viszontagságon is mentek át, Kovách Jánosnak sok alkalma volt a nyelvet gyakorolni, és az átélt szenvedések után helyzetük tűrhető volt.

Az a nyelv, amit eddig tanult, segítette a hivatalos közegekkel, török katonákkal való érintkezésben. Volt még egy nyelvkincs, amit ezekkel valóban nem gyakorolhatott. Nővel még nem beszélt. Ennek is eljött az ideje.

Olyan szépen megfogalmazott beszédet nem hagyott ránk ebből a fajtából, mint amelyet a nagyvezir előtt mondott, de hogy jól érthette, beszélhette a nyelvet, az török szerelmével, Ibabével folytatott beszélgetésének tartalmából is kitűnik.

A konyhában dolgozva észrevette azt a forgatható szekrényt, amelyen keresztül a hárembeli nők ételét szokták beadni. „Kíváncsi voltam — írja — a szekrény szerkezetére. Közelebb mentem, s amint háromujjnyi hasadékon betekinttem, láttam, hogy a másik oldalon egy szép török nő áll. A fiatal asszonynak gyönyörű termete, arcának eleven pirossága, bőrének hófehérsége és ékes öltözete azonnal elárulta, hogy nem valami alacsony sorból való lehet.”

Kovách János vissza akart húzódni, de a nő észrevette és megszólította. „Elmondta — írja — hogy több, mint három hete valahányszor a konyhába jött,

mindig a szekrényhez szaladt, hogy velem beszélhessen, de soha se volt annyi szerencséje, hogy csak arra is tekintetem volna, sőt... úgy látja, hogy most is mikor jelenlétemmel gyönyörködtethetném, el akarok előle húzódni. Úgy látja, hogy mifelénk félnek a fehértől."

Erre felelni kellett. „Elmondtam — írja —, hogy ismerem azt a kegyetlen fenytéseket, mellyel náluk ezt a férfit büntetik, aki egy nő felé közelít. Csak azért húzódtam vissza, mert azt hittem, hogy pusztán nézésével is bünt követelek el."

Hosszú volna részleteket leírni ebből az immár kifogástalan társasági és természeténél egyre érdekesebb beszélgetésből, amely már a Kovách János nőtlenségéről és az európai asszonyok szabadságáról annyira felkeltette az Iabé érdeklődését, hogy szökést is ajánlott jelentős drágaságokkal, mert „szívesen cserélne nálunk az utolsó szolgálóval is”.

A fallal elválasztott találkozás mindig megismétlődött, mikor a basa kilógott, de a naplóban bevallott kölcsönös szerelem, csak kiegészítő fejezete maradt a nyelvtanulásnak, amire a janicsárokkal történt gyakori beszélgetés is alkalmat adott.

De bekövetkezett a szabadulás ideje, mert „az idő jó és balsorsban eltelik. Csakhogy a jóban hamarabb, mint a bajban. Milyen nehezen telt az éhezés és fázás óráiban, s hogy szaladt, mikor Iabéval sokszor órahosszat beszélgethetünk.”

Eltelt a fogság ideje is s olyan gyorsan kellett ott hagyni a Héttorony szeráját — jó és rossz emlékeivel együtt —, hogy szerelmétől el sem búcsúzhatott, pedig kereste, és még akkor is erősen élt emlékezetében, amikor a drinápolyi konzul „két igen szép leánya” közül a kisebbiknek „vagy helyes török beszédem, vagy szerény személyem — írja — nagyon megtetszett”... „Hozzám való hajlandóságát Teleky (szenedő társa) útján tudtomra is adta.”

Még egyszer tett tanúbizonyságot nyelvtudásáról, Sistovban, „ahol Báró Herberth császári követ tolmácsnak akart maga mellé venni, hogy vele együtt Konstantinápolyba visszatérjek”.

Mint láttuk 1791. február 26-án érkezett haza Tarcalra. De mi történt vele azután? Valóban csak sejtünk valamit a napló egyik mondatából.

Úgy látszik a szeráj foglyai titokban leveleztek — francia közvetítéssel — elhagyott társaikkal. Ezek a levelek sok becses adatot őriztek volna meg, ha megmaradtak volna.

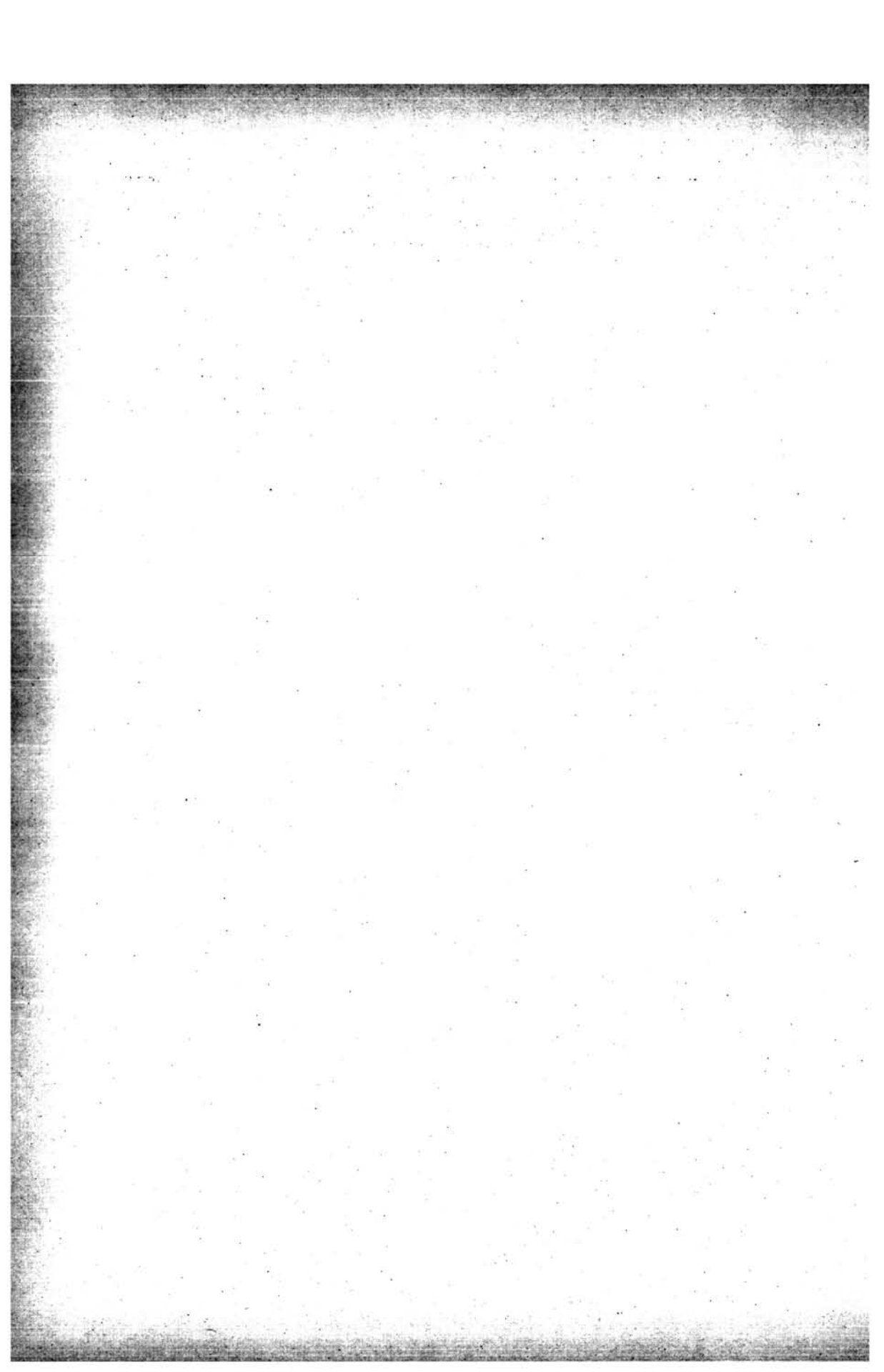
Ír „az én kedves Kotsy barátom”-ról, aki „helyzetük tarthatatlansága felől panaszkodott s megírta, hogy néhány kivételével már mind áttértek a mohamedán vallásra s ha még soká így tart, mindnyájan követni fogják a többiek szomorú példáját. Még többször is kaptam barátomtól levelet, de az itt említett kettő kivételével a francia háború viszontagságai alatt mind elrabolták tőlem.”

Ez az egy mondat mutat későbbi katona élete felé, de hogy az hol végződött a napoleoni háborúk alatt, arról semmit se tudunk. Azt tudjuk, hogy ezredét — 1000 önkéntessel — az a képtár, könyvtár, éremtár alapító Esterházy Miklós szerezte fel, a maga költségén 1797-ben, akit 1809-ben Napoleon magyar királynak szemelt ki.

Mutatja az az egy mondat azt is, hogy feljegyzéseit — még dugott leveleit is — magával hozhatta és a napló egy részét valószínűleg később írhatta meg.

Talán hosszabb levéltári kutatással többet lehetne tudni róla —, s talán nem is volna érdektelen, de bennünket itt, születése 200. évfordulóján az első magyar—török szótár író áldozatos nyelvtanulása érdekelt.

Banner János

A RÁTKAI NÉMET TELEPÜLÉS

1. Rátka története.

A világhírnévnek örvendő tokaji bor hazájában, Tállya és Mád között, a Koldu patak mentén terül el Rátka község, Zemplén megye szerencsi járásában. Lakói a magyar nyelvet idegenes kiejtéssel és hanglejtéssel beszélik, s amikor egymás között vannak, németül, illetőleg, ahogy maguk vallják. „svábul” beszélnek.

Az első feljegyzések Rátkáról a XIII. századból származnak, amikor az *Aba-nemzetség* birtokához tartozott [1]. 1255-ben az egri káptalan egyik bizonyáglevelében említik Radkapatakát, Ratka vizét. Egy része a XV. században a *Kállayak* birtokában volt (1456) [2]. A további birtokosok névsorában ott találjuk *Kiskállói Bődön György* (1459), a *Paksai Unghy-család* (1552) nevét. 1567-ben a török által elpusztított községek között sorolják fel. De a század végén már teljes a község tanácsa [3]. Ekkor *Alaghy Ferencné*, *Melczer Péter*, majd *Rákóczi Zsigmond* birtokának egy részét alkotja. Sok szenvedésen ment át ennek a vidéknek a lakossága a török hódoltság idején. Feljegyzés van arról, hogy a török pusztítás következtében Tokajnak és Tarcalnak csak a falai maradtak meg [4].

A XVII. században megindulnak a Habsburgok gazdasági érdekeiért folyó felszabadító hadjáratok a török ellen. Rátka a regéci uradalom részeként ún. egész birtok, *possessio integra*. 1647-ben a *Rákóczi-család* birtokába jutott, miután I. *Rákóczi György* a linzi béketárgyalások során ezt az uradalmat is elnyerte. Rátka ugyanekkor Szikszóval együtt 18 400 forintért zálogban volt, ahonnan csak *Lórántffy Zsuzsánna* váltotta ki [5]. A regéci uradalom sorsa összefüggött a *Rákócziak* régi igyekezetével, hogy Hegyalját s ezzel a magyar borkereskedelmet kezükbe kerítsék. A Hegyalja gazdasági jelentősége és földrajzi helyzete határozzák meg e terület politikai szerepét a függetlenségi harcokban, amelyek során a lakosság, természetesen Rátka lakossága is, igen sokat szenvedett. A *Thököly-felkelés* után átmenetileg kamarai birtok lett a regéci uradalom, de *Zrinyi Ilona* a kapitulációban kikötötte, hogy I. *Rákóczi Ferenc* árvái kapják meg [6]. 1697-ben teljes lakosságát elhajtották, a szántóföldek műveletlenül maradtak. Előbb a tállyaiak művelik meg Rátka földjét, majd allodiális birtokrész lesz, amiről már 1726-ban említés történik. Lakott telek a helységben egyáltalán nincsen. Ez azonban nem egyedülálló jelenség ezen a vidéken. A Hegyalja gyéren lakott vagy imitt-amott teljesen lakatlan területen önálló szabadságmozgalmak színhelye lett, melyekben a jobbágy-ság elé-

gedetlensége, a feudális kötöttségek alóli menekülés vágya jutott kifejezésre. Jogosan állapította meg *Makkai* László: „Azokban az uradalmakban, melyek a török határ mentén feküdtek, csökkent a jobbágyság száma és állatállománya. Igen súlyosan érintette a császáriak garázdálkodása Hegyalját, ahol a sárospataki és regéczi uradalmak az erős hanyatlás képét mutatják” [7].

A XVIII. század a függetlenségi harcok jegyében kezdődik. II. *Rákóczi* Ferenc szabadságharcának a bukása végzetes következményekkel jár a regéci uradalom sorsára nézve. *Rákóczi* birtokainak konfiskálása folytán a regéci uradalom a királyi kamara birtokába kerül. A harcok elültével az uralkodó ház megkezdi a gyarmati módszerekkel meghódított Magyarország gyarmattá való szervezését. Megindulnak a nagy telepítési mozgalmak a visszaszerzett, lakatlan területeken, az uralkodó iránti hűségért megjutalmazott, új nagybirtokosok dominiumainak a területén.

A regéci uradalmat *Trauthson* János Lipót Donát herceg, Falkenstein grófja, örökös udvarmester kapta meg 150 000 forintos kegydíj fejében 1716-ban. Nagykiterjedésű uradalmát távolról kormányozta, nem úgy, mint a *Rákócziak*, akik szívesen tartózkodtak a regéci, különösen a testvéruradalomnak tekinthető sárospataki uradalom székhelyén. A királyhú, bécsi főúr, akinek a *pragmatica sanctio* létrejöttében nagy szerepe volt, 1720-ban látogatta meg az uradalmat. Fia, *Trauthson* János Vilmos, aki a magyar nemesi adózás bevezetéséről tárgyaló konkurzusok királyi biztosa volt, 1726-ban szemlélte meg ezt a Bécstől jókora távolságra eső családi birtokot.

Az abszintizmus nem jelentett azonban teljes közömbösséget vagy nemtörődömséget. A merkantilista korszellem, amely fokozottabb árutermelést és a pénzgazdálkodás egyre nagyobb térhódítását hozta magával, parancsolólag előírta a birtokok jövedelmének emelését. Általános volt a jelszó: „ubi populus, ibi obulus”. Ebben rejlik azoknak az utasításoknak, instrukcióknak a titka és magyarázata, amelyeket *Trauthson* herceg az uradalom gazdasági intézőihez küldött a Habsburg-birodalom messze fővárosából. Végző fokon ebben leli magyarázatát az a telepítési akció is, amelyet az 1750-es években indított meg a birtok lakatlan részeinek benépesítésére. 1776-ban a regéci uradalom a *Trauthson*-család fiúágának kihalása folytán, ismét kamarai birtok lett. Ebben az időszakban ment végbe a telepítés második hulláma. 1806-ban pedig *Bretzenheim* Károly Ágost lett az uradalom birtokosa, akinek az örökösei 1876-ban *Windischgrätz* Lajos hercegnek adták el. De ekkor már a *Melczer*-családnak is volt birtoka Rátkán. Később báró *Mailott* György lett a földesura.

2. A település lefolyása.

A rátkai német település az újkori német települések közé tartozik. Keletkezésében külső és belső okok játszottak közre. A külső okokat Németország XVIII. századbeli gazdasági és társadalmi fejlődésében kereshetjük. A német történelemnek ezt a korszakát *Marx* és *Engels* tömören a német nyomorúság korának nevezték. A kiskirályként uralkodó területi nagybirtokosok mérhetetlen kizsákmányolása, az állandó háborúskodások, a spanyol örökösödési háború eseményei, az elemi csapások, a rossz gazdasági eredmények következtében előállt nyomor Németország délnyugati részében érte el a tető-

fokát. Württemberg, Schwaben, a Schwarzwald vidékének lakossága, főleg parasztsága az idegen katonák pusztításai, a mezőgazdasági termékek alacsony ára és a földesúrnak való teljes kiszolgáltatottsága következtében igen elszegényedett. Szinte az egész Németországra, de erre a vidékre különösen jellemző volt az, amit *Mehring* ugyan Poroszországról mondott: a német társadalmat „mindenható nemesek, kiskorú városok és rabságban élő parasztok” alkották. Nem csoda aztán, hogy a parasztság minden alkalmat megragadott, hogy a rabságból kiszabaduljon. Kapóra jött tehát az osztrák uralkodó felhívása a keleti területek kolonizációjára. Német parasztok ezrei keltek útra, hogy a török uralom alól felszabadított s most már osztrák gyarmatként kezelt keleti tartományokban, főleg Magyarországon, új hazát keressenek.

A belső okokat a bevezetőben vázolt történeti fejlődés eseményeiben találhatjuk meg. Egy 1712-i összeírás szerint a regéci uradalomban a lakatlan jobbágytelkek száma meghaladja a lakott telkek számát [8]. Munkáskézre különösen a munkaiigényes szőlőbirtokon nagy szükség volt. A gazdasági érdekekkel egybeesett az a politikai törekvés, hogy a rebellis érzelmű protestáns magyarság helyére, amely Habsburgellenes állásfoglalásáról éppen a Hegyalján oly gyakran tett tanúbizonyságot, „a katolikus vallás és a német nemzetiség továbbplántálására” („zur Fortpflanzung des katholischen Glaubens und deutscher Nation”) német telepésekkel népesítse be a lakatlan területeket [9].

A toborzás és település közvetlen lefolyásáról az adatok meglehetősen hiányosak, részben a település első folyamatának magánjellege miatt, részben pedig az Országos Levéltár vonatkozó részlegeinek károsodása folytán. Talán nem tévedünk, ha *Hutterer* Miklósnak a magánbirtokokra történő telepítésekkel kapcsolatos, általános feltevését fogadjuk el, s a rátkai német telepések származási területét is, különösen a telepítés első hullámára nézve, aránylag szűkebb térségben keressük [10]. Ezt a feltevést *Hermann Schick* következtetései, legalább is a terület méreteit illetőleg a nyelvi bizonyítékok alapján támogatják [11]. A származási terület meghatározásának a kérdését nem tekinthetjük lezártnak, mert a végső következtetések levonásánál a nyelvi, a nyelv- földrajzi adatokon kívül a családnévkutatás eredményeit, a néprajzi vonatkozásokat és más, esetleg előkerülő adatokat is figyelembe kell vennünk.

A település időpontjára nézve van adatunk arról, hogy a rátkai új telepések 1750-ben kötöttek szerződést *Trauthson* herceggel [12]. Tájékoztatást nyújthatnak e kérdéssel kapcsolatosan a tályai római katolikus egyház anyakönyvei, miután Rátka egyházszerkezeti szempontból jó ideig ide tartozott. Az itt található adatok szerint az első házasságot *Steier* Anton 1751. máj. 2-án kötötte *Mayer* Anna Dorotheával. Ez évben még hat esküvő volt Rátkáról. Az első keresztelés 1752. február 4-én történt Rátkáról, amikor *Prass* Antony és *Lener* Magdalenának *Joseph* nevű gyermekét keresztelték meg. Aránylag későn találunk bejegyzést az első halottról, 1754. aug. 18-án temették el *Urban* Georgot 53 éves korában. Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy a telepítés első hulláma 1750-ben érkezett Rátkára.

A telepések létszámára nézve az egyik feljegyzés megközelítőleg 200 családot említ [13]. De ez a szám mindkét uradalom, a regéci és a sárospataki uradalom területére telepített németek teljes létszáma lehetett. Az első rátkai telepések csoportja 40—50 családból állhatott. Egy 1774. júniusi állapotot rögzítő

urbarium 41 szabad költözködésű és 20 közepes jobbágytelekkel rendelkező telepeket sorol fel [14]. Az előbbieket $\frac{1}{4}$ jobbágyhelyet, ún. „kvartát” kaptak — ennek emlékét a szájhagyomány ma is őrzi.

Az új telepesek ún. szerződéses jobbágyok lettek, azaz olyan jobbágyok, akik mint újonnan jöttek földesuraikkal a megkövetelt szolgáltatások mértékére nézve, szerződést kötöttek. Természetesen ezek nem voltak igazi szerződések, hiszen jogilag nem egyenlő felek között jöttek létre. A magyar szakirodalomban elnevezésük kontraktualista, taksás, árendás vagy consualista volt. Ők alkották a parasztság legfelső rétegét [15]. A szerződés szerint a rátkai német telepesek 13 marhás robotra, természetbeni kilenced beadására, évi egy forint árenda fizetésére, $\frac{1}{4}$ itce vaj, fél csirke és 3 tojás beszolgáltatására voltak kötelezve. A fél jobbágytelkesek ennek a kétszeresét fizették, illetve adták be. Az első három évben a kötelezettségek alól mentességet élveztek. A szerződés értelmében az uradalom a lakóházak építéséhez faanyagot bocsátott rendelkezésre. Ezzel kapcsolatosan merültek fel panaszok, s ezek különösen a magánbirtokokra történő települések esetében gyakoriak voltak.

A második települési hullám az 1780-as években Rátkát kamarai birtokként találja, így aztán számszerű adatokat is találunk Regéc helységnév alatt a hivatalos kimutatásokban. Egy 1783-ból származó kimutatás a még benépesítendő helységek közt említi Regécet 32 elhagyott és 400 lakatlan házzal. Az utolsó rovat a még benépesíthető helyeket 106-ban állapítja meg [16]. Egy másik kimutatás az 1784. máj. 1—1785. november végéig bevándorolt családokról készült. Itt a feljegyzés Regécre nézve 30 család, összesen 115 fő telepítését adja meg [17]. Az 1784-től 1787 végéig terjedő bevándorlásokat összefoglaló főkimutatás szerint az 1786. és 1787. évben Regécre 89 telepes érkezett, akik közül kettő nem részesült gazdasági eszközök, jószág és telek juttatásában [18]. Nehéz lenne megállapítani, hogy a Regéc helységnév alatt szereplő bevándorlók esetében csupán rátkai telepesekről van-e szó. A tályai egyházi anyakönyvekben 1785-ben szaporodnak a házasságkötések és halálozások. A születések száma 1786-ban nő jelentősebb mértékben. Az 1815-ből származó urbarium 92 nevet tartalmaz. Az 1825-ből származó urbarialis iratokban 90—110 főről találunk feljegyzéseket [19]. A számadatokból arra lehet következtetni, hogy a régéci uradalom más egységeiben is helyeztek el telepeseket.

Egyébként a szájhagyomány is megőrizte Rátkán annak az emlékét, hogy a település időbelileg két hullámban történt. A két település közti térbeli határvonalnak a mai Temető utcát emlegetik, ez az utca határolja el a felvégieket („a régi svábokat”) az alvégiektől („az új sváboktól”). A két csoport között gazdasági, társadalmi, jellembeli különbségek ma is észlelhetők, amelyek azonban a nyelvben nem tükröződnek annak bizonyosságául, hogy a másodfokú kiegyenlítődség egyenletesen ment végbe. Hozzávetőleges számítás szerint az első hullámban a telepesek száma 180—200 fő lehetett, családtagokkal együtt. A 80-as években mintegy 300—350 fő telepedhetett le Rátkán. A benépesítés arányára jellemző — persze nemcsak a német települések viszonylatában —, hogy Zemplén megye népessége 1720-ban 60 348 fő volt, 1787-ben pedig 209 184 [20].

A betelepülés utáni években csakhamar létrejön a kapcsolat a többi Zemplén és Szabolcs megyei német községgel. A sárospataki uradalomhoz tartozó

Trautsonfalváról (ma Herceggút) *Gaisser Mathias* már 1752-ben Rátkáról visszahaza feleséget a *Scheier*-családból. Károlyfalváról 1762-ben *Progly Joseph* nőszül be. De jelentkeznek völegények Vencsellőről, Rakamazról, sőt még a Szatmár megyei Csanalósról is.

De a távolabbi tájakról, idegen országból történő bevándorlások sem szűnnek meg teljesen, mert német nyelvterületről vagy más magyarországi német helységekből is költöznek iparosok, kereskedők Rátkára. 1823-ban, 39 éves korában Rátkán halt meg *Antonius Johann* mercator, aki Tirolból származott. Az 1851-ben elhunyt, 47 éves *Häzlinger Mihály* születési helyeként az ausztriai Oberwöbling szerepel a halotti anyakönyvben.

3. Új élet az új földön.

A telepesek, mint fentebb már említettem, szerződés alapján álltak az uradalom szolgálatába. A munka évi menete az év első napjaiban fa- és szénaszállítással kezdődött. Márciusban a földek trágyázása, majd a hónap utolsó hetében a szántás-vetés folyt, ami aztán még áprilisban is tartott. Május végén és június elején vetették el a kölest, a hajdinakását. Az aratás, behordás júliusban és augusztusban ment végbe. Ezek a munkák gyakran nagyon elhúzódtak részben munkaerő-hiány, részben a kedvezőtlen időjárás miatt. A legtöbb erőt a szüretre tartalékolták, ami október végén, november elején kezdődött, s az egész hónapban tartott. November 30-tól december 5-ig szünetelt a munka, hogy a szüret fáradalmait kipihenhessék. Feltűnő, hogy a cséplést rendszerint az év különböző hónapjaiban végezték. A termést általában nem csépelelték ki abban az évben, amelyikben learatták. Sok roboterőt emésztett fel a réti munka, a kaszálás és a széna begyűjtése. A tavaszi hónapokban a szőlőmunkák, nyitás, kötözés, kapálás stb. vett sok munkaerőt igénybe, bár ezekre a munkálatokra az uradalom tisztjei nem szívesen alkalmaztak robotosokat, hanem inkább napszamosokkal dolgoztattak. Az uradalom gazdasági vezetősége arra számított, hogy az itt felmerülő pénzkidadás a kocsmák jövedelméből úgyszólván megtérül.

Az uradalmi intézők igyekezete oda irányult, hogy a roboterőt minden rendelkezésre álló eszközzel növeljék, erre a munkanap minél teljesebb kihasználásával vagy újabb szolgáltatások kiterjesztésével nyílt mód és lehetőség. Ennek következménye azonban a jobbágyság elszegényedése lett. Különösen jó példákat találunk erre a rátkai német telepesek életében [21]. A rátkaiak arra törekedtek, hogy census fizetésével elégséges földesurat, s ez a törekvésük eleinte sikerrel is járt, mert még 1807-ben is pénzben váltották meg robotszolgáltatásukat, de az 1820-as években már kénytelenek azokat természetben teljesíteni. 1825-ben Rátka 98 forint censust, 40 itce vaját, 80 és fél kappant, 80 és fél csirkét, 480 tojást, egy 40/120 borjat, 79 $\frac{3}{4}$ hosszú fuvart szolgáltatott. A többi helység szolgáltatásával összehasonlítva kiemelkedően nagy a beadott tojás, vaj, csirke és kappan mennyisége.

Hiába tiltakoznak az egyre súlyosbodó jobbágyterhek ellen a rátkaiak 1825. július 20-án *Kossuth* András főfiskálishoz intézett iratukban: „... elhatározván magunk között azt, hogy azon tőlünk elvett contractustól el nem állunk, melyet is nekünk felséges királyunk *Josef* kegyelmesen adni méltóztatott azon okból mivel annak kiadása idejekor az akkori felséges királyunk *Josef* is által látni

méltóztatott, hogy Rátka olyan hely melyben is a lakosok ha háború lábón áll ország, egy hónapig is statorul statoria masirozni kelletik szekerekkel és barmainkkal a truppok után, annak okaiért tehát felséges királyunk Josef a robot terhe allol fel is szabadított" [22], tiltakozásuknak nem volt eredménye. Így aztán a teljesítetlen robot egyre nőtt: 1825-ben még csak 167 nap gyalogrobottal voltak hátralékban a rátkaiak, 1845-ben már 475 nappal. Helyzetük rosszabbodását jelzi az is, hogy mind kevesebb a marhás robot. Kitűnik ez az egyik tállyai uradalmi tiszttól 1846. február 5-én kelt, a rátkai jobbágyokról szóló jelentéséből: „... napról napra egyre jobban allyasodnak és pusztulnak és már annyira oda vagynak, hogy az úri munkák véghez vitelére kivévén 10—12öt egészen tehetetlenekké lettek. 30-an vagynak, részerént egészen marhátlanok, részerént olly csekély s sehogy se használható erővel bírnak, hogy az üres szekeret nem képesek a falubul Tállyáig felhozni" [23].

A falu gazdálkodására a szőlőművelés mellett a dohánytermesztés ütötte rá a bélyegét, s e téren Rátka országos hírnévre tett szert, ahogyan ezt egykorú feljegyzések igazolják: „Hier ist ferner ein beträchtlicher Tabackbau, der durch die deutschen Colonisten betrieben wird; dass Blatt ist sehr beliebt, und denen Tabackschmauchern unter den Nahmen des Rátker Muskateller allgemein bekant" [24]. Nem kevésbé hízelgő az, amit *Fényes Elek* állapít meg a rátkai dohányról: „... a' rátkai németek (Tállya mellett) igen híres kedves illatú dohányja egész országban becsültetik" [25].

A gazdasági élet további fejlődése azonosnak tekinthető a környező hegyaljai kisvárosok és községek fejlődésével [26]. Mivel a rátkai németek már meglévő gazdasági kultúrába illeszkedtek bele, az akkulturáció jelei a legrövidebb időn belül jelentkeztek gazdasági vonatkozásban. Ezt követőleg művelődési, főleg nyelvi viszonylatban is megindult az asszimiláció, amely különösképpen Rátka esetében aránylag jobban elhúzódott mint a többi, többé-kevésbé egykorú zempléni településnél.

4. Rátka nyelvföldrajzi helyzete.

Nyelvföldrajzi szempontból a rátkai német település esetében nyelvszigetről van szó. A legközelebbi német települések Zemplén megyében Hercegkút (régiben Trautsonfalva), Károlyfalva és Józseffalva a sárospataki uradalomhoz tartoztak, s ez már magábanveve is bizonyos válaszfalat jelentett. A regéci és sárospataki uradalom földrajzi elkülönülése, a köztük elterülő erdős hegyvidék e német települések egymáshoz való közeledését akadályozták. Rátka fejlődéséhez a regéci uradalomban elfoglalt peremhelyzete különleges feltételeket biztosított, amelyek közül a legfontosabb bizonyos elszigeteltség volt. Az elszigetelődést még teljesebbé tette az, hogy a többi zempléni német település egy-egy magyar város, pl. Sárospatak, kisebb mértékben Sátorajjújhely gazdasági és szellemi vonzásába esett, aminek következményeképpen a magyarosodási folyamat erősebb és gyorsabb lendületet vehetett. Viszont Rátkára a nagyobb magyar gazdasági és művelődési központ nem hatott, s így eredeti jellemvonásait inkább megőrizhette. Ma is itt beszélik legtöbben és legáltalánosabban a „sváb” nyelvet. A gyermekek nemcsak megértik a felnőttek beszédét, hanem kérdéseikre válaszolni is tudnak svábul. A hazulról hozott nyelv-

ismeret hatása magyar beszédükön is megérzik, bár egymásközt az iskolában is és mindenütt állandóan magyarul beszélnek. A többi, Rátkával egykorú német településnél egészen más a helyzet: Hercegkúton a 20 évesek még értik az idősebbek beszédét, de már csak a 30 évesnél idősebbek tudnak megszólalni svábul. Még feljebb csúszik a nemzedék-határ Károlyfalván, ahol már csak a legöregebb munkabíró nemzedék, az 50 évesnél idősebbek értik a sváb nyelvet. A Sárospatakkal egybeépült Józseffalván pedig már csak a legöregebbek tudnak svábul.

A település történetére vonatkozó adatok ismertetésénél volt már arról szó, hogy a többi német település köréből Rátkára való beházasodásokra, beköltözésekre került sor. Ezek ritka előfordulásuknál fogva különösebb változással nem jártak, hatásuk legfeljebb az egyéni nyelvhasználatban mutatkozott meg. A falu kulturális közösségébe ilyen módon bejutott embereket még emberöltőn túl is számontartották. Az ilyen jellegű kapcsolatnak egyáltalában nem lett további nyelvi kiegyenlítődés a következménye. Az érintkezés az egyes német falvak között továbbra is korlátozott maradt.

A zempléni német települések összehasonlító vizsgálata előreláthatólag nem vezet olyan eredményhez, mint a Dunántúli Középhegység vidékén lakó németek nyelvének kutatása, amelynek során kiderült, hogy „a német települések összessége nem nyelvi konglomerátum, hanem egységesnek mondható nyelvtérület, mely mai arculatát szerves nyelvföldrajzilag motivált belső fejlődés során alakította ki” [27]. A Zemplénben előforduló német nyelvszigetek között a kapcsolat, mint említettük, alkalmi jellegű volt, s legfeljebb egyedi hatásokról beszélhetünk. Nagyobb arányú belső átcsoportosulás ezen a területen nem játszódott le, ami a további nyelvi integrációt előmozdithatta volna. Bár az említett nyelvszigetek összehasonlító vizsgálata hozhat még más, esetleg meglepő eredményeket, de ezek természetesen nem versenyezhetnek a más német települési területen folyó újabb kutatások eredményeivel. Az azonban kétségtelen, hogy a zempléni német falvak nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata és rendszerezése a magyarországi német nyelvjáráskutatás régi adóssága [28].

5. Nyelvi eredmények.

A Rátkán gyűjtött nyelvi anyagnak a többi német nyelvjárásokkal való összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a rátkai német nyelvjárás voltaképpen keverék-nyelvjárás. A nyelvi elemeket tekintve főleg a sváb és frank nyelvjárás sajátosságait fedezhetjük fel benne. A sváb nyelvjárás hangtani jellegzetességei közé tartozik pl. az *ei* — *oa* ejtése, *ö* helyett *e*, *ü* helyett *i* ejtése, az *ie* kettőshangzó mindkét hangjának kiejtése. A nasalisatio nincs ugyan meg a rátkai nyelvjárásban, de ilyen irányú fejlődés a származási terület sváb nyelvjárásaiban is tapasztalható itt-ott. Szótani viszonylatban szintén több rokonságot figyelhettünk meg, pl. a névelőnek a főnévvel való szoros ejtése, s következőképpen a him- és nőnemű főnevek közti különbség elhalványodása, a dat. *i* partikulával való jelölése, a gen. teljes eltűnése, az igeragozásban az egységes többes szám a 2. személy ragjának a győzelmével, a con. eltűnése. Aránylag kevesebb a frank nyelvjárásra jellemző nyelvi jelenségek száma,

ilyen pl. a praet. imperf. és a praet. perf. alakjainak a teljes hiányása és a nasalisatióra való törekvés hiánya.

Éppen ezért a származásterület kérdésének tisztázása nem lehetséges egyedül a nyelvi adatok alapján. De ez a kérdés ma már nem tartozik a magyarországi német nyelvjáráskutatás első vonalába, ahogyan azt *Hutterer* Miklós részletesen kifejtette [29]. Mindamellet nem egy példa van arra, hogy pusztán a nyelvi jelenségekből következtetnek a származási területre.

A rátkai német telepések „őshazáját” a hangtani és szóföldrajzi adatoknak a Német Nyelvatlással való egybevetése alapján *Hermann Schick* a Schwarzwaldban Schiltach és Lehengericht vidékére teszi, de maga is belátja, hogy ez a terület túl kicsi ahhoz, hogy minden rátkai telepés innen származzék [30]. A településtörténeti adatok, amelyek két hullámról tanúskodnak, szintén nem szólnak amellett, hogy két alkalommal ugyanarról a kis területről jöjjenek telepések. Bár a települések történetében van példa arra, hogy előbb kivándorolt telepések otthon maradt rokonaikat, ismerőseiket ösztönzik hazájuk elhagyására, jelen esetben ellentmond ennek a lehetőségnek a családnevek vizsgálata, ezek ugyanis jelentékenyen különböznek. Nem támogatja ezt a feltevést a település második hullámában érkezők eltérő gazdasági helyzete, lelki alkata sem [31]. A nyelvészeti vizsgálódás mellett a néprajz is megköveteli a maga jogait a származási terület megállapításának kérdéskomplexumában.

Az eddigi kutatások szerint szinte bizonyosra vehető, hogy a döntő nyelvi változások az új gazdasági és kulturális környezetben játszódtak le, s a rendelkezésre álló nyelvi anyag alapján valószínű az a feltevés, hogy a rátkai telepéseknek sváb nyelvjárást beszélő rétege, amelynek a nyelvi integrációban nagyobb szerepe volt, az első telepítési hullámmal érkezett mai lakóhelyére; a frank nyelvjárást viszont kisebb vagy a gazdasági és kulturális életben kevésbé jelentős réteg, a telepések második csoportjának a tagjai beszélhették. Vertikális irányban a földművelő alapréteg szolgáltatta azt a nyelvi szubsztrátumot, amelyre a rátkai nyelvjárást épült; a kereskedő, iparos vagy értelmiség réteg nyelvi hatása a kiegyenlítődési folyamatban alig vagy nagyon kis mértékben érvényesülhetett [32].

Lengyel Imre

DIE DEUTSCHE ANSIEDLUNG VON RÁTKA

Das Dorf Rátka liegt in der Heimat des weltberühmten Tokajer Weins zwischen Tállya und Mád im Komitat Zemplén. Diese Gegend litt sehr viel während der Freiheitskriege unter Imre *Thököly* und Ferenc *Rákóczi*. Am Ende des XVII. Jahrhunderts wurden die Bewohner des Dorfes verjagt, und es stand verödet da. Die Ortschaft und ihr Gebiet gehörten sonst der Domäne von Regéc an, die nach der Niederlage der Freiheitsbewegungen kurze Zeit Bestandteil der königlichen Kammer wurde. 1716 wurde sie dem Fürsten Johann Leopold Donath *Trauthson* geschenkt. Nach dem Aussterben des männlichen Zweiges der Familie, um 1776 kam die Domäne von Regéc wieder in den Besitz der Kammer. Da sich das Prinzip „*ubis populus, ibi obulus*“ unter den Grossgrundbesitzern immer mehr verbreitete, erfolgte notwendigerweise die Besiedlung der ausgestorbenen Ortschaften, die in zwei Phasen zunächst zur Zeit der Familie *Trauthson* und in der Periode, als Rátka Kameralgut war, vor sich ging. Die Domäne war seit 1806 im Besitze von Karl August *Bretzenheim*, der sie 70 Jahre später an den Fürsten Lajos *Windischgrätz* verkaufte.

Das XVIII. Jahrhundert wurde von *Marx* und *Engels* die Zeit des deutschen Elends genannt. Die Ausbeutung der Bevölkerung der kleinen Fürstentümer durch die Herrschsucht und Habsucht der territorialen Feudalherren erreichte in Deutschland in dieser Zeit ihren Höhepunkt. Kein Wunder, dass die Bauern in Württemberg, Schwaben und in der Gegend des Schwarzwaldes den lockenden Stimmen der Anwerbungen der Agenten zur Ansiedlung im Osten nicht nur Gehör schenkten, sondern in immer wachsender Anzahl gehorchten. Auch in Ungarn herrschte eine wirtschaftliche Not, deren Hauptzug aber der Mangel an Arbeitskräften war, der besonders in den Weingebenden am brennendsten zum Vorschein kam. Bei den Ansiedlungen der Deutschen in Ungarn spielten neben den wirtschaftlichen Ursachen auch politische Gründe eine wichtige Rolle, wobei nicht verschwiegen wurde, dass die Ansiedlungen „zur Fortpflanzung des katholischen Glaubens und teutscher Nation“ vorgenommen wurden. Von dem Weg der Ansiedler von Rátka fehlen nähere Angaben, so viel ist aber sicher, dass die erste Welle der Ansiedler um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts Rátka erreichen konnte, da die erste Trauung am 2. Mai 1751 in Tállya, wohin das Dörfchen kirchlich gehörte, stattfand, während die erste Taufe am 4. Februar 1752 vollzogen wurde. Die Mehrheit der Ansiedler sollte aus Generationen im guten Mannesalter bestehen, weil der erste Tote von Rátka erst am 18. August 1754 im Alter von 53 Jahren beigesetzt wurde. Die erste Gruppe der deutschen Ansiedler konnte annäherungsweise aus 40—50 Familien bestehen. Die zweite Gruppe der Ansiedler wurde in den 1780-er Jahren in Rátka

sesshaft. Leider beziehen sich die vorgefundenen Angaben auf die ganze Domäne von Regéc. In einem zusammenfassenden Verzeichnis aus den Jahren 1784—1787 werden 115 Ansiedler von dieser Gegend erwähnt. So viel ist aber sicher, dass die Zahl der Trauungen und Todesfälle in den Matrikeln der römisch-katholischen Kirche von Tállya vom Jahre 1785 an, die Zahl der Geburten vom Jahre 1786 an in grösserem Masse vorkommen. — Die Erinnerung an die Ansiedlung in zwei Wellen ist auch in der mündlichen Überlieferung in Rátka erhalten. Die „alten“ Schwaben wohnen am oberen Ende des Dorfes, während die Bewohner des unteren Dorftheiles „neue“ Schwaben genannt werden. Die deutsche Ansiedlung von Rátka blieb nicht lange isoliert, da familiäre Beziehungen mit anderen deutschen Ansiedlern in der Nachbarschaft (Trautsondorf, Karlsdorf, im Komitat Zemplén, Rakamaz im Komitat Szabolcs) entstanden.

Das Leben und die Arbeit auf dem neuen Boden war ziemlich hart. Die Leitung der Domäne von Regéc verlangte eine Fronarbeit, die vom Beginn des neuen Jahres bis zum 1. Dezember dauerte. Die Ansiedler von Rátka bemühten sich von der Fronarbeit mit Geld loszukaufen. Umsonst protestierten sie in ihren Bittschriften, in denen sie sich auf Vorrechte unter Josef II. beriefen, die Lasten wurden immer unerträglicher. Den tiefsten Punkt erreichten sie ungefähr um die Mitte des XIX. Jahrhunderts. Neben der allgemeinen Feldarbeit waren die deutschen Ansiedler von Rátka besonders auf dem Gebiete des Weinbaus und des Tabakbaus tätig, in dem sie besonders gute Ergebnisse erzielten. Auch die zeitgenössische Angabe legt davon ein Zeugnis ab: „Hier ist ferner ein beträchtlicher Tabakbau, der durch die deutschen Colonisten betrieben wird; das Blatt ist sehr beliebt, und den Tabakschmauchern unter dem Namen des Rátker Muskateller allgemein bekannt.“ In der weiteren wirtschaftlichen Entwicklung der deutschen Ansiedlung von Rátka setzte eine allgemeine Angleichung an die wirtschaftlichen Verhältnisse in Hegyalja ein.

Die sprachgeographische Lage der Ansiedlung von Rátka wird durch gewisse Isoliertheit gekennzeichnet. Während die anderen deutschen Ansiedlungen (Trautsondorf—Hercegkút, Karlsdorf—Károlyfalva) in der Nähe einer bedeutenden ungarischen Stadt lagen, bildete Rátka eine Ausnahme in dieser Hinsicht. Die Isoliertheit wurde noch durch die Formationen der Landschaft gefördert. Infolge dieser Gegebenheiten ist die Mundart hier am besten erhalten. Die Erwachsenen sprechen alle die Mundart, die auch von den Kindern verstanden wird. Die Altersgrenze des Verstehens und des aktiven Gebrauchs der Mundart ist in anderen Ansiedlungen der Zempléner Gebirgsgegend viel höher, in Trautsondorf—Hercegkút 20—30, in Karlsdorf—Károlyfalva 50—60. Obwohl die einzelnen Ansiedlungen Beziehungen zueinander hatten, führten dieselben zu keiner weiteren Integration. Wenn jemand einheiratete, wurde seine Herkunft von den anderen Dorfbewohnern noch Jahrzehnte lang nicht vergessen.

Im letzten Abschnitt fasst der Verfasser die Eigenheiten der Mundart ganz kurz zusammen, wobei die Schlussfolgerung gezogen wird, dass die Mehrheit der Spracherscheinungen für die schwäbische Herkunft der Mundart sprechen, obwohl auch fränkische Eigenarten vorhanden sind. Hermann Schick weist auf die Gegend von Schiltach und Lehengericht im Schwarzwald als mögliche Urheimat der deutschen Ansiedler von Rátka hin. Der Prozess der

Ansiedlung, der wie erwähnt in zwei Wellen stattfand, sowie die Verschiedenheit der Familiennamen, der wirtschaftlichen Lage und psychischer Eigenheiten machen darauf aufmerksam, dass sich eine Sprachintegration auf dem neuen Boden vollzog, bei der die erste Gruppe der Ansiedler, die vielleicht aus vielleicht aus Schwaben stammen konnte, und in der Sprachintegration die führende Rolle spielte, während die zweite Gruppe der Ansiedler, dessen Nachkommen sich in schlechterer wirtschaftlicher Lage befanden, auch heute viel verschlossener sind, die fränkischen Eigenarten der Mundart mit sich brachte.

Imre Lengyel

J E G Y Z E T E K

- [1] *Barna János*: Szerencs és vidéke. Magyar városok monográfiája. Bp. 1931. 84. l.
- [2] *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Zemlén vármegye. Bp. Apollo Irod. Társaság. 102. l.
- [3] „En Rattkay feo Biro Iwo Thamas, eskwtt Biro tarsom Beny Paall, az több eskwtt Polgarok: Seortes Janos, Nagy Antall, Iwo Janos, Eros Sidmund, Thott Antal, Kaposztas Ambrus, Nagy Mihall, Kowacz Antall, Balogh Andras képeben Zwzan Paal, Poczay Andras, Keoszeonseges szemeliek: Benkő Antal, Bodnar György, Thott Szaniszlo, Zabo Jacob, Thot Balas, Veorós Caspar, Kowacz Paal, Zirimak Janos, Seornemiszsza Mihall;... Vkkon poharatt mutatta föll Kiss Andras. Actum Rattka 17. Marty Anno 1596.” Nyelvtud. Közl. 1867. 334. l.
- [4] *Pach Zsigmond Pál*: Az eredeti tőkefelhalmozódás Magyarországon. Szikra. Bp. 1952. 38. l.
- [5] *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokának gazdasági iratai. (1631—1648.) Bp. 1954. 28. és kk. l.
- [6] *Ravasz János*: A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bp. 1938. 8. l. — *Oláh József*: A robotmunka a sárospataki és regéci uradalmakban a XIX. század első felében. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk. Szabó István. Bp. 1960. Tankönyvkiadó Áll. Ny. 19. és kk. l.
- [7] *Makkai i. m.* 48. l.
- [8] *Bakács István*: Trautsohn herceg regéci uradalmának terméseredményei a XVIII. században. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerk. Domanovszky Sándor. 1. f. Bp. 1930.
- [9] Országos Levéltár. Arch. Patakiense Tit. Regécz. Fasc. IV. N° 324. Copia Contractus Urbarialis Possessionis Rátka. I. h.
- [10] *Hutterer Miklós*: A Dunántúli Középhegység németisége és a magyarországi német nyelvjáráskutatás problémái. Magyar Nyelv, 1960. 2. sz. 222. l.
- [11] *Hermann Schick*: Die schwäbischen Mundarten in deutschen Dörfern Südosteuropas. Tübingen, 1955. Karte 1.
- [12] Országos Levéltár. Elenchus Productorum in praeinserto Commisionali Opere liquidatas in Dominiis Regézt et Sáros Nagy Patak inventarum Meliorationum Positiones concernentum. 178° Contractus de Subditela et Urbarialibus praestationibus neo-illocatorum Colonorum Ratkensium cum Principe Trautson initus anno 1750. Bretzenheim, kamarai Fasc. 1.
- [31] Ld. a 9. sz. jegyzetet!
- [14] *Balassa Iván* közlése. Az urbariumot 1774. aug. 8-án Újhelyben hagyták jóvá.
- [15] *Lukács Zsófia*: A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Bp. 1937. 7. l. Tanulmányok a Magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerk. Domanovszky Sándor. 13. f.
- [16] *Karl Czoernig*: Ethnographie der oesterreichischen Monarchie. Wien, 1855. III. k. 40. l.
- [17] Uo. 54. l.
- [18] Uo. 70. l.
- [19] Országos Levéltár. Urb. et Conscriptioes. Dézsma-lajstrom. Bretzenheim, kamarai. Fasc. 169. N° 10.
- [20] *Thirring Gusztáv*: Magyarország népessége II. József korában. A Magyar Tudományos Akadémia kiad. 1938. 35. l.
- [21] A gazdasági életre vonatkozó adatokat ld. részletesebben *Bakács i. m.* 103 és kk. l. és *Oláh i. m.* 274. és kk. l.
- [22] Országos Levéltár. 43. csomag. Protocolla et Acta sedis dominalis 1810, 1818. Közli *Oláh i. m.* 278. és kk. l.
- [23] Orsz. Levéltár. Bretzenheim. 16. cs. Főkormányzósági iratok 1843—1846.
- [24] Das Tokayer Weingebirge und dessen Umgebungen genannt Hegyallya...” von *J. Mohl u. A. G. Laszgallner*. Kaschau. 1828. 47. és kk. l.
- [25] *Fényes Elek*: Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40. III. k. 386. l.
- [26] A kérdés további részletes kifejtését ld. *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. Agrár-

történelmi tanulmányok. Szerk. Szabó István. Tankönyvkiadó. Bp. 1960. 4. és kk. l.

[27] *Hutterer* Miklós i. m. 220. l.

[28] Ez a dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia célhiteles támogatásával 1958—59-ben folytatott kutatások eredményeinek egy részletét mutatja be. Ezt az alkalmat használok fel arra, hogy hálás köszönetemet nyilvánítsam mindazoknak a hatóságoknak, intézményeknek és különösen azoknak a személyeknek, akik munkám végzésében, a nyelvi anyag gyűjtésében segítségemre voltak: *Aranyosi Sándor* (24 éves), *Boller Pál* (46 éves), *Boller Pálné* (36 éves), *Implom Jánosné* (42 éves), *Marosszéki Katalin* (17 éves), *Wachtel János* (21 éves).

[29] *Hutterer* Miklós i. m. 231. l.

[30] *Hermann Schick* i. m. 135. l.

[31] A családnevek azonosítása még a kezdet kezdetén van, az eddig rendelkezésre álló adatok a *Schick* által megjelölt származási terület ellen szólnak. *Künzig* professzor levélbeli közlése szerint (1959. dec. 9.) valószínű, hogy a *Zumsteg*-család *Schelingen*ből (*Kaiserstuhl*), a *Spinnhirn*-család *Waldburg*ból (a *ravensburgi* járásban), a *König*-család *Dietenberg*ből (*Waldburg* község, *ravensburgi* járás), a *Treszner*- (*Driszner*-) család a *Duna* melletti *Günzburg*ból, a *Tilger*-család *Rechtis*ből (a *kempteni* járásból az *Allgäu*-hegységben) származott *Rátka*-ra. A felsorolt családok kimutathatóan a telepések első csoportjával érkeztek.

[32] A nyelvi vonatkozásokat ld. bővebben: *Imre Lengyel*: *Die deutsche Mundart von Rátka*. Német Filológiai Tanulmányok III. k. Debrecen, 1968. 49—56. l.

ÓNEDÉNYEK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

Borsod-Abaúj-Zemplén megye az országnak nemcsak műemlékeiben, de műtárgyakban is egyik leggazdagabb területe. Ismeretesek a megyében található, történetéhez kapcsolódó pompás ötvösművek — középkori kályhacsempék és az agyagipar más emlékei —, különös helyi jellegzetességük a nagyobb gyűjtemények mellett a megye templomaiban is bőven található régi, gyakran fém-szálás, névvel, évszámmal, felirattal ellátott himzések — reneszánsz formákra visszavezethető festett asztalosmunkák és fadaragványok —, nemes ízléssel készült ónedények.

Ez utóbbiak jelen vizsgálat tárgyai. Bár helyes képet úgy kapnánk róluk, ha a megyei műtárgyállomány egészével egységben és párhuzamban ismertetnénk — maguk az ónedények is olyan jelentősek, hogy külön összefoglaló ismertetésük is indokolt —, addig is, amíg teljes korpuszuk elkészülhet. Hiszen az óöntés Magyarországon az ún. „ritka iparágak” közé tartozott és kevés városunkban működött helyi óöntő-céh mint Miskolcon — illetve kevésnek közelében volt olyan neves régi óöntőközpont, mint Kassa vagy Eperjes —, ezért is gazdag ez a megye ónedény-ritkaságokban.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye területe a régi értékes ónedényeknek valószínű kincstára. Az óöntőmesterség helyi virágzását más területekről származó ónedények megszerzése egészítette ki s az így létrejött ónedényállomány gazdagságát különösen három tényező mozdította elő: jómódú polgárság, élénk céhélet és erős református gyülekezetek. Európa szerte ez a három réteg volt az óöntőmesterség legnagyobb megrendelője, fogyasztója, így nálunk is. Borsodban és a tőle északra fekvő területeken hozzájárult ezekhez az általános vonásokhoz: a hazai viszonyokhoz képest korai városodás, iparosodás és magas kultúra. Az ónedény egész megjelenésében, hagyományos formaadásában alkalmas volt arra, hogy ezeket a vonásokat kifejezze s így Európa-szerte a reformáció terjedésének, a polgárság erősödésének s az ezekkel együttjáró nemzeti öntudat fejlődésének tárgyi kísérőjévé vált. Virágása idején, a XVII—XIX. századokban, Európa országaiban ezeknek az eszméknek áramlását követte és Magyarországon is ott jelenik meg, ahol a polgári fejlődés feszegette a feudális korlátokat.

A „szegények ezüstje” már megjelenésében is öntudatos szerénységet, hivalkodástól mentes méltóságot sugároz. Az ellenreformáció művészetének keresett díszességével szemben az ónedényformák vaskos egyszerűsége a barokk művészet polgári útját járja, az új irányokkal szemben a helyi hagyományokat követi.

Az ónedények Borsod megyében is a hagyományos formákhoz alkalmazkodnak. A kannák két típusa: a vaskos hengeralakú és a felfelé ívesen vékonyo-

dó, váltakozik a ritkább körte alakú formával. Aránylag gyakori a 6—8 oldalas, kiöntőcsöves, csavaros-kupakos palack-forma is.

A megyei ónedény-állományt különösen három vonása: nagy mennyisége, helyi származása és az edénytestet gyakran borító vésett dísz teszi figyelemre-méltóvá. Utóbbi: a hazai „virágos reneszánsz”-ból származó ornamentika, törökös szegfű és tulipán, olasz gránátalma és rózsá burjánzik rajta, elemei közeli rokonai a terület régi himzéseinek s a kazettás festett famennyezetek ízes motívumkincsének. Az ornamentikát néha madarak, szarvasok rajzai, vagy keretbe-foglalt mellképek, céhjelvénnyek teszik változatossá.

Hozzájárul és emeli ezeket a művészeti értékeket a gyakori felirat, ami az adományozók emlékét őrzi, adatokat rögzít és évszáma elárulja, hogy az edény 2—300 éve készült ugyanarra a helyre és célra, ahol gyakran még ma is használatban van. A megyében sok a XVII. századi vésett feliratos darab —, XVIII. századi pedig (ami az ország sok más területén ritkaság) itt szinte tömegesen fordul elő. Őrzési helyeik: elsősorban a megye régi református templomai, de találunk szép régi ónedényeket evangélikus és más templomokban is [1]. Háztartásokban már kb. 100 éve nem használják, így magántulajdonban csak véletlenül maradt meg egy-egy darab.

*

Minden kézműipar története a megfelelő céh irataiban követhető nyomon, s az iparok története összefügg a megfelelő nyersanyag helyzetével. Hazánk területén nincs önléőhely, de azért a lakosság nem mondott le az ónedény használatáról. Ön tekintetében kezdettől behozatalra szorult az ország de a régi okmányokban felbukkanó „czingieszer”, „stannifusor” — említések bizonyítják, hogy az önt itteni mesterek dolgozták fel. Ezek legnagyobb számban Erdélyben és a régi Felsőmagyarországon működtek. Az öntés jellegzetesen városi és céhes ipar. Termékeiben rendszerint megtaláljuk a mester jegye mellett a céh jegyét is, ami az anyag megfelelő összetételét igazolja. A céhbe azonban egyre nehezebb volt bejutni, az öntés technikája pedig aránylag könnyű — így sok céhenkívüli „kontár” is űzte ezt a mesterséget s a céhjézés nélküli edények között is akad sok értékes.

Az ónedény aránylag könnyen horpad, deformálódik. Ilyen esetben újraöntötték. A ma használatban levő ónedények nagy része régebbi ónedény anyagából készült, amint ezt egy szép Borsod megyei önkanna felirata el is mondja: „KONTI MIHÁLY EZEN KANNÁT OTSKÁBUL ÚJRA ÖNTETTE MAGA KÖLTSÉGÉN DOROGMAJI EKKL 1780” [2]. A megye ónedény-állománya régen még a mainál is sokkal gazdagabb lehetett.

Ismeretesek ugyan XV. sz.-i említések, de Magyarországon a XVI. sz.-nál korábban ritka volt az öntés. „Kannagyartho” név 1508-ból való okmányban fordul elő először. Szádeczky Lajos szerint a XVI. sz.-ban Erdélyben, a XVII. sz.-ban Felső-Magyarországon alakultak az első öntőcéhek. Sopronban 1561-ből maradt fenn öntő-név. Miskolcon is korán meghonosodott ez az ipar. Marjalaky Kiss Lajos hívta fel figyelmemet a Miskolci Városi Jegyzőkönyv erre vonatkozó említéseire: 1613-ban: „Kanna jartho Balint háza”, — 1646-ban: „Item egy On Iczet Egy On meszelt csinaltattunk” említés fordul elő [3.—4.—5.].

Az öntőmesterek néha más mesterekkel közös céhbe tömörültek és néha elég távoli városok céhéhez kapcsolódtak. Viszont egy-egy céh jegyével ellátott

edények messze földre eljutottak. Pest, Buda, Győr és Sopron mesterei látták el ónedénnyel nagyjából az egész Dunántúlt, a keleti országrészekben pedig gyakori az erdélyi ónedény, elsősorban Nagyszeben, Brassó, Segesvár és Kolozsvár mestereinek kiváló termékei. Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén kézenfekvő, hogy leggyakoribbak a legközelebb eső virágzó központok: Kassa, Eperjes termékei.

Magyarország mai területén: Budán, Pesten, Miskolcon csak a XIX. század első felében alakultak ónöntő-céhek, bár maga az ipar sokkal régebben meghonosodott itt is. Győrött is virágzott ez az ipar, a mesterek azonban Pozsonyhoz, vagy Budához kapcsolódtak.

Miskolc céhe megelőzte Pestet és Budát. A Miskolci sárgarézöntők, lemezverők, ónöntők, tükészítők egyesített céhének I. Ferenc 1828-ban adja az első privilégiumot [6]. A szorgalmas és termékeny miskolci mesterek saját bélyegzőjükkel jelzik műveiket, melyekből ma is találhatunk a megyében. Nemes arányaik, célszerű nyugodt formáik ma is példamutatóak lehetnek az egyszerű mindennapi használati tárgy esztétikáját kutatók számára. Ugyanezt mondhatjuk el azokról, a megyében található jelzetlen darabokról is, amelyekről feltehető, hogy helyben készültek, de a céhen kívül. Különösen három miskolci ónöntőmestertől maradtak fenn értékes tárgyi emlékek, mesterjegyek és működésükről levéltári adatok, ezek: Trillhas György, Glauche Károly és Saltzer Lajos. Minhárom működése a múlt század elejére, illetve közepére esik.

*

Borsod-Abaúj-Zemplén megye ónedény-állományát szemlélve elsősorban a nagyobb gyűjtemények, együttesek vonják magukra figyelmüket.

Az ország egyik legjelentősebb gyűjteménye a Sárospataki Református Múzeum, aminek kiemelkedő kincsei, köztük ónedény-gyűjteményének legértékesebb darabjai állandó kiállításon láthatók. A gyűjtemény múzeumi módon kezelt és leltározott, itteni részletesebb ismertetése szükségtelen, csak általános jellemzőképpen utalok arra, hogy bővelkedik XVII—XVIII. sz.-i — kassai és eperjesi jegyű, vésett ornamentikával gazdagon díszített, felirattal, névvel, évszámmal ellátott ritka darabokban. Külön kiemelendő, hogy a régi remek mellett, itt gyűjtik tudatosan és rendszeresen a miskolci ónedényeket s ezekből teljes vitrinre való anyag szerepel a kiállításon. Hangsúlyozásuk feltétlenül gazdagítja a magyarországi iparművészettörténetet. Az ónedények díszítménykincse ebben a gyűjteményben nagyszerű egységbe olvad a himzések, fafaragások ornamentikájával s együttesen páratlan hatást érnek el. A gyűjtemény ma is fejlődik, a megye valóban múzeális darabjai néha ide kerülnek és ezt a, már országos hírű, történelmi jelentőségű gyűjteményt gazdagítják [7].

A miskolci Herman Ottó Múzeum kiállításán és raktáraiban is magukra vonják a szemet az ónedények. Sok nagyértékű régi darab között kiemelendő a kádár-céh ivókannája, hatoldalal, csavaros-kupakos formájával, vésett díszítményével. Ritkaságzámba megy egy helyi jellegzetességű, igen szép ornamentikával díszített kis kanna is (fedele sajnos hiányzik) — felirata és évszáma emeli értékét: EZ KÁNNÁT AJÁNDÉKOZTA AZ MISKOLCI BÍRÓ AZ DIÓSGYŐRI ECLESIAHOZ 1677. A későbbi időből egy csavaros-kupakos palack, szintén miskolci vonatkozású, az 1816. évszámot viseli, ugyancsak helyi iparos vonatkozású

a Csizmadia Társaság feliratával, 1841—44. évszámokkal ellátott tálak és tányérok sorozata, Trillhas György miskolci óöntő jegyével [8].

Két másik ónedény-együttesről részletesen kell szólnunk, mint jelentős, de kevésbé ismert gyűjteményekről.

Ilyen a szikszói református templom ónedénykészlete, s ebben négy darab XVII. századi feliratos, évszámos kanna. Mind a négynek felirata azt árulja el, hogy ugyanerre a helyre készültek. Arra, hogy ilyen értékes együttest sikerült egy helyen, évszázadokon át épségben megőrizni, valóban kevés példa van az országban. A darabok nevezetessége ezen felül a felirataikból kitűnő két céhvonatkozás, mint ipartörténeti emlék, továbbá a rendkívül gazdag ornamentumdísz, erőteljes reneszánsz-elemekkel. Utóbbi a szikszói kannákat művelődéstörténeti értékük mellett, művészettörténeti nevezetességé is teszi [9].

A Miskolc-avasi Református Templom ónedénykészlete ugyancsak, mint helyi együttes, nevezetes. A két feliratos darab, évszámuk szerint 1782-ben, illetve 83-ban készültek és kerültek rendeltetési helyükre. Ez a csoport jelzetlen, de felirataik és típusuk alapján biztosra veszem a helyi készítést. Az együttes a XVIII. századi használati edényformák megőrzése révén művelődéstörténeti szempontból is jelentős [10].

Együttesekről szólva ki kell emelni a sajóecsegi ref. templom és a mezőcsáti ref. templom ónedénykészletét — mindkettő több XVII. sz.-i darabot őriz. A megyében található számos nagyszerű darab mellett, ezek az együttesek világhíttá rá különösen a megyei ónedény-állomány magas színvonalára.

*

A megyének szinte minden református templomában található ónedények és a régi, értékes darabok nem csoportosulnak egyes központok köré, hanem az egész területen elszórtan helyezkednek el.

Amint fent jeleztem, a megye régi ónedényei között gyakran találunk kassai, vagy eperjesi jeggyel ellátottat, közte sok olyant amelynek jegye még nem került publikálásra, tehát ónjegy-ismereteinket is bővítik. Ilyen ismeretlen kassai óöntő jegyét találtuk egy Erdőhorváti-i ónkannán, Telkibánya-i kannán — ismeretlen eperjesi mester jegyét: tányéron Zsujtán — kannán: Makkoshotykán. Számos szép darab a sárospataki gyűjteményben is a kassai, vagy eperjesi jegyet viseli, mutatva, hogy ezek voltak az ónedények beszerzésének legkedveltebb központjai [11].

A nagymultú erdélyi óöntés emlékei eljutottak erre a területre is, származásukat a jegy mellett a domborműves reneszánsz-ornamentikával díszített fül és az edény fenekét belül beforrasztó ún. fenékrozetta is jelzi. Erdélyi származású edényeket találunk Novajidrány és Hernádszurdok református templomaiban. Az utóbbi 1655. évszámával, eddigi ismereteim szerint a legrégebb évszámos feliratú kanna a megyében [12].

Ritkábban, de előfordult, hogy Budán szerezték be a szükséges ónedényeket.

XVIII. századi tányért találunk Telkibánya ref. templomában, Mathias Fauser budai óöntő jegyével. Budai ónedényeket tartunk nyilván Hejőpapi és Kiskinizs református templomaiban is [13].

A miskolci ónedények is elég széles körben terjedtek el, Tarcal, Tiszapalkonya, Szentistvánbaksa, Prügy református templomai őriztek ilyeneket. Az Ipar-

művészeti Múzeumnak is van belőlük néhány darabja. A Miskolci Városi Jegyzőkönyvekből azt is megtudjuk, hogy Glauche Károly miskolci öntőnél pl. Kassára is rendeltek ónedényeket. Bizonyára a jelzetlen ónedények között is van sok helyi készítésű, amit mestere valami okból nem jelzett [14].

A különösen szép rajzú ónedények között is kiemelkedő a sajobábonyi ref. templom kannája, ami eredetileg céhedény lehetett, vésett rajza koszorúban pék-céhjelvényeket ábrázol W M betűkkel, 1695. évszámmal — és Sajókaza 1695. évszámú kannája —, vésett rajza kétfejű sast és gazdag ornamentikát ábrázol. Helyi jellegű értékes feliratoknak se szeri se száma — példaképpen említem csak meg Alsóvadász, Kiskinizs, Erdőhorváti, Sajókaza, Szuhogy kannáinak jellegzetes feliratait, valamennyi a XVII. századból [15].

A megyében oly nagy számban található régi ónedények, hogy részletes felsorolásuk, leírásuk itt lehetetlen. A legjellegzetesebb darabok őrzési helyének felsorolására szorítkozom a következőkben, avval, hogy bár ez a felsorolás sem tarthat igényt teljességre, az ónedény-állag mennyiségére és elterjedésére mégis jellemző.

A XVII. századi ónedények között említsük meg:

Kanna: 1698. Alsóvadász; kenyérosztótányér: 1691. Bükkábrány; kannák: 1694. és 1696., Selyeb; kanna: 1696. Szentistvánbaksa; 4 db kanna illetve tál: 1682. Sajóecseg; kanna: 1697. Zsujta; kanna: 1672. Ragály; kannák: 1637., 1667., 1696. Mezőcsát; kanna: 1686. Erdőbénye; kanna: 1698. Sajókápolna stb.

Kiemelkedő XVIII. századi ónedények őrzési helyei:

Abaújszántó, Abaújvár, Bodrogkeresztúr, Borsodgeszt, Bükkábrány, Bükkzsérc, Erdőbénye, Gelej, Geszt, Gesztely, Gönc, Göncruszka, Hejce, Hejőbába, Hernádnémeti, Hejőpapi, Hejőszalonta, Kistokaj, Méra, Mándok, Makkoshotyka, Mezőkeresztes, Mezőnagymihály, Nagykinizs, Nemesbikk, Ond, Prügy, Rados-tyán, Sajókaza, Sajóvámos, Sajókápolna, Sajókeresztúr, Sajószentpéter, Sály, Sátoraljaújhely, Telkibánya, Tibolddaróc, Tiszadorogma, Tiszapalkonya, Tiszaszederkény, Tiszaeszlár, Tiszatarján, Tiszaladány, Tiszalúc, Tokaj, Tolcsva, Tornosnémeti, Varbó, Vilmány stb. református templomai.

S bár 1805. évszámukkal már a XIX. sz. elejére utalnak, említsük itt meg a szerencsi ref. templom két igen szép, feliratos hatoldalú edényét.

*

Az adatgyűjtés módszere a személyes meglátogatás mellett az írásos adatbekérés volt. Kiegészítésül, az őrzési helyek felsorolásánál, az Iparművészeti Múzeum országos nyilvántartási anyagára támaszkodtam. Amikor köszönetet mondok mindazoknak, akik ebben segítségemre voltak, remélem, hogy az elmondottak is rávilágítanak arra, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye területe az öntő-mesterség és művészet tekintetében nagy értékekkel rendelkezik, amelyek, a megye egész műtárgy anyagával együtt, széleskörű ismertetést és megbecsülést érdemelnek [16].

Weiner Mihályné

J E G Y Z E T E K

- [1] Pl.: Tállya, ev. t.: kehely, XVIII. sz. M.: 11 cm.
Tokaj, gör. kat. t.: tál, vésett díszítése a Kálváriát és szenteket ábrázolja. 1776. évsz. Átm.: 34,5 cm.
- [2] Sárospataki Református Múzeum, kanna, F. 1961. 29.
- [3—4—5] Szamota—Zolnai: Magyar oklevélszótár, 446. hasáb.
Csatkai Endre: A régi soproni ónöntők. Történetírás I. 1. 1937.
Marjalaki Kiss Lajos kiadatlan jegyzeteiből, a megfelelő években:
Miskolczi Városi Tanácsülési Jkv.—k. I. 175., I. 273.
- [6] Varjú Elemér kiadatlan jegyzetei az Iparművészeti Múzeum Adattárában, 256. sorsz.
A céhlevél kezdő sorai:
„Privilegium caehale pro magistris aurichalcariis, laminariis, stannifusoribus, acuariis (vulgo Markt Nadler) in una caeha coalitis in Oppido Miskolcz Cttatui Borsodiensis congregiatio degentibus... Kiadatott Stylo consveto in impresso Germanico, Viennae, 25. Apr. 1828. Száma: 5962/1828. Cancell. Ltár Cehales c. gyűjtem. 3. köt. 739. 1.”
- [7] A Sárospataki Református Múzeum néhány kiemelkedő darabja:
F. 1961. 117. Kanna két portréval, 1686. évszámmal, Erdőbényéről.
F. 1966. 26. Talpas, kiöntős, hólyagos edény, 1708. évszámmal, feliratában Joannes Szepesi de Négyes névvel, Szuhogyról.
F. 1961. 6. Kanna, vésett díszítése tulipánt tartó nőalakot ábrázol. Fenekén 1700. O. I. felirat. Nemesbikkről.
F. 1963. 43. Kanna eperjesi jeggyel, vésett díszítése ornamentikát és madarat ábrázol. Pálházáról.
F. 1962. 9. Kanna M. M. M. betűkkel, 1777. évszámmal, Bükkaranyosról.
F. 1959. 14. Kis kanna eperjesi jeggyel, mesterjegyében CK betűk. Főnyről.
F. 1961. 163. Kanna eperjesi jeggyel, 1720. évszámmal, felirattal. Tarcalról.
- [8] A Miskolci Herman Ottó Múzeum néhány kiemelkedő darabja:
53.804.1. Kis kanna, felirattal, 1677. évszámmal.
53.723.1. Tányér miskolci jeggyel.
53.724. Tányérok 1841—44. évszámmal, Trillhas György jegyével.
67.11.1. Csaváros palack MISKOLTZI REF SZ EKLAE 1816. felirattal.
- [9] A szikszói református templom ónedényei:
a) Kanna, vésett díszítéssel. M.: 34 cm. Felirata:
SIKS REFORM ECC HO KANNA SZARKA IA ANO W A 1691 K
b) Kanna vésett díszítéssel. M.: 38 cm. Felirata:
SIKS REFORMATA ECC HO KANNA
ISTVAN DIAK PAP IST N E HAZBAN
EPIETTETEK SZABO CE WALTOTA KI
ANO 1696
c) Kanna vésett díszítéssel. M.: 38 cm. Felirata:
SI REFORMATA ECC H O KANNA
ISTWAN DIEAK PAP IST N E HAZIBAN
EPITETEK CIZ CE WETTE 1691
d) Kanna vésett díszítéssel. M.: 25 cm. Felirata:
SIK REF ECC W O K
LŐK NA 1691
Ugyanitt még három későbbi ónedény is található.
- [10] Miskolc-avasi ref. t. ónedényei:
Kanna, hatoldalú, csaváros-kúpos kupakos elzáróval, hasonlóan elzárt kiöntőcsővel. M.: 37,5 cm. Felirata:
AZ MISKOLTZI
REFORMATA
ECCLESIA
TSINÁLTATTA
ANNO 1783
31 JULY

Palack, 2 db, nyolcoldalú, csavaros kupakkal. M.: 27,5 cm.

Víz, vagy bortartó edény, henger alakú, lekerekített vállal, csavaros-kupakos fogóval. Ritka forma. M.: 30 cm, talpátm.: 25,8 cm.

Palack, hasáb alakú, csavaros kupakkal. M.: 16,6 cm, talpa: 7x12,5 cm.

Felirata:

NEMES
MISKOLTZI
REFORMATA
EKLESIAE
ANNO
1782

Palack, hasáb alakú, csavaros kupakkal. M.: 11,5 cm, talpa: 3,8x6,9 cm.

[11] Kassai jegyű edények:

Mád ref. t. Kanna vésett díszítéssel, ülő oroslán-lábakkal. M.: 43 cm. Felirata:
VATAY SUSANNA 1698

Hejőszalonta ref. t. Kanna vésett virágos és madaras díszítéssel. M.: 30 cm.

Nagykinizs ref. t. Tányér, átm.: 21,5 cm. Felirata: ÖREG ÖSZVEGY ILLESI GASP
ASSZ,ADTA A N KEN EKKL 1735 6 MAI

Telkibánya ref. t. Kanna, fedele hiányzik, AK monogr. M.: 23 cm.

Alsóvadász ref. t.-ban is található egy erősen megrongálódott, kassai jegyű kenyérszító tányér.

Eperjesi jegyű edények:

Lásd a 7. sz. jegyzetet, továbbá:

Zsujta ref. t.: tányér, átm. 23,5 cm. Jegyében kanna és HN monogr.

Makkoshotyka ref. t.: Kanna, felirattal, 1666. évsz. M.: 36 cm. Jegyében: rózsza és HK monogr.

[12] Hernádszurdok ref. t.: Kanna, angyalfej-lábakkal, m.: 32 cm. Felirat:

FODR MIKC 1655

Novajdrány ref. t.: Kanna, m.: 38 cm. Felirata: S A 1671

[13] Budai jegyű edények:

Telkibánya ref. t. Tányér, XVIII. sz. vége. Átm.: 29 cm. Mathias Fauser budai öntő jegyével. Hátlapján: B I C E

Hejőpapi ref. t.: Tányér 3 budai jeggyel, XIX. sz. első fele. OFNER GOTT... olvasható (vsz.: Gottfried Wilcke budai öntő jegye.)

Kiskinizs ref. t.: Tányér, XIX. sz. első fele. Átm.: 22 cm. Johann Fauser budai öntő jegyével.

[14] Miskolci jegyű edények:

Az Iparművészeti Múzeum miskolci ónedényei: ltsz 19799., 57.633., 59.2217. Mindhárom Glauche Károly jegyével.

Kassai megrendelés: lásd: Miskolczi Városi Tanácsülési jkv. 331/42. Lásd a Sárospataki Ref. Múzeum teljes miskolczi ónedény-gyűjteményét.

[15] Néhány értékes helyi vonatkozású felirat:

Alsóvadász ref. t.: Kehely, 27,5 cm. Felirat: ALSÓVADÁSZI ECCLESIAE ANNO
1697 PER JOSZIK

Erdőhorváti ref. t.: Kanna, m.: 25 cm. Kassai jeggyel. Felirat:

SOKA ISTVÁN SOKA ISTVÁNNÉ SZABÓ SUSANNA
AJÁNDEKOZTA ISTEN DICSŐSÉPÉRE 1694 E HORV ECCL

Kiskinizs ref. t.: Kanna, m.: 34 cm. Felirat:

AZ NA
CY ISTEN TISZ
TESZEGERE AZ
KIS KINISI ECC
LESIAHOZ CZI
HELMECZI IST
VAN ANNO
1681

Sajókaza ref. t.: Kanna, m.: 32 cm, vésett díszítéssel, kétfejű sassal és ornamentikával. Fenekén körirat:

AZ INNK DICSŐSÉGÉBEN BUZGÓ IN FELŐ KAZAI
LAKATOS GIÖRGI AJÁNDÉKOZTA A KAZAI ECCLESIANAK
AZ UR ASZTALÁHOZ 1659
A JÓ KEDVÜ ADAKOZÓT SZERETI AZ In COR 9.8.

Szuhogy ref. t.: Kanna, m.: 32. cm. Véssett barokk keretben felirat:

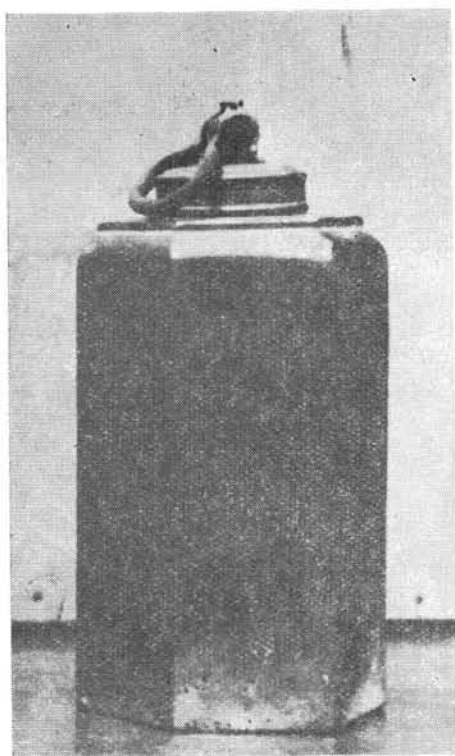
HOC COE
NAE INSTR
VMENTVM IN
VSVM ECCLAE
SZUHOGYIENSIS
FIERI CURAVIT
ECCLA REFORM
ATA CASSOVIEN
SIS
A D
1668

[16] Feltehető, hogy egyes ónedények őrzési helye az adatgyűjtést követően megváltozott s ezt nem tudtam minden esetben nyomon követni.

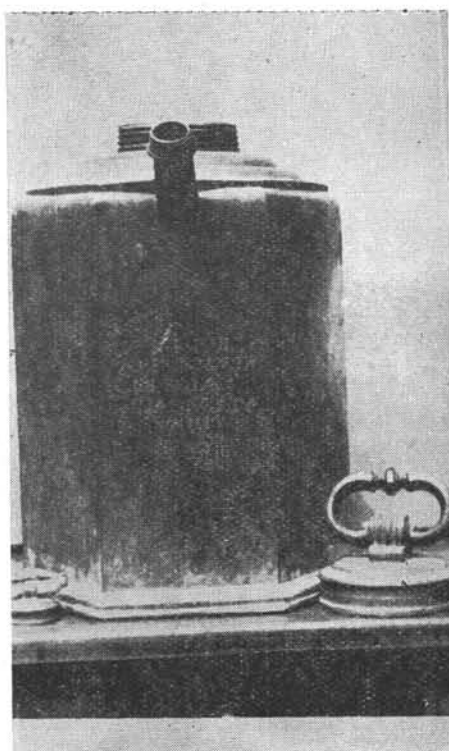
Mivel az ónedények feliratainak sokféle betűtípusa és írásjele nyomtatásban visszaadhatatlan, a feliratokat egységesen nagybetűvel és írásjelek mellőzésével idéztem.

A munka folyamán nyújtott szíves segítségükért köszönetet mondok az adatokat szolgáltató református lelkészi hivataloknak, továbbá Takács Béla ref. lelkésznek, a sárospataki Egyházker. Gyűjtemény vezetőjének, Komáromy József megyei múzeumi igazgatónak és Román Jánosnak, a Megyei és Városi Levéltár igazgatójának.

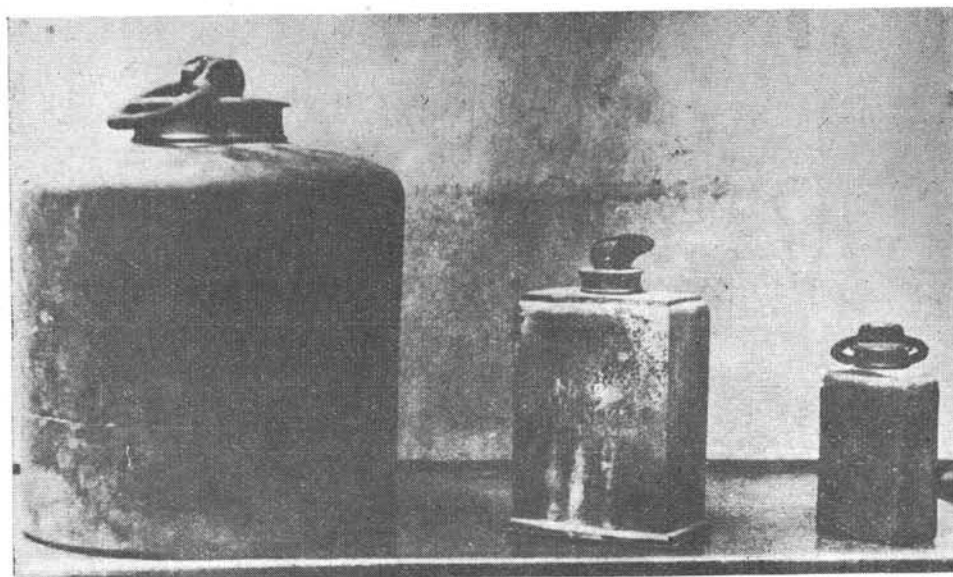
Az Iparművészeti Múzeum országos nyilvántartása Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatgyűjtése elsősorban P. Brestyánszky Ilona nevéhez fűződik.

1. kép. Hatoldalú, kiöntőcsöves edény
1783. évszámmal. M.: 37,5 cm.
Miskolc-avasi ref. t.

2. kép. Nyolcoldalas csavaros-kupakos
palack. M.: 27,5 cm.
Miskolc-avasi ref. t.

3. kép. Ónedények, XVIII. sz. M.: 30 cm, 16,6 cm, 11,5 cm. Miskolc-avasi ref. t.

4. kép. Kanna vésett diszítéssel,
1696. évszámmal. M.: 38 cm.
Szikszó, ref. t.

5. kép. Kanna 1855. évsz.
Tardonáról. Miskolci öntő
munkája. Sp. Ref. Múzeum.

7. kép. Kanna, 1842-ből, Tarcalról.
Miskolci öntő munkája.
Sp. Ref. Múzeum.

6. kép. Kanna 1829-ből, Tarcalról.
Miskolci öntő munkája.
Sp. Ref. Múzeum.

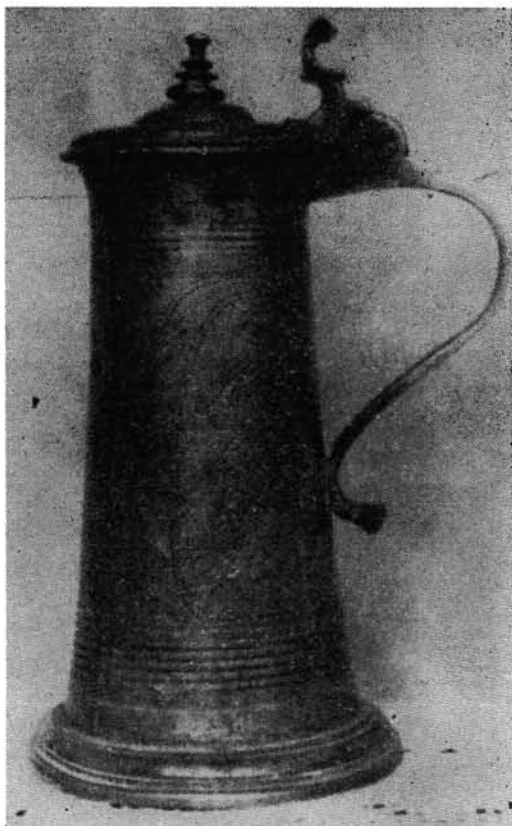

8. kép. Kanna, XIX. sz.
Hejőszalontáról.
Miskolci öntő munkája.
Sp. Ref. Múzeum.

9. kép. Keresztelő készlet 1828-ból.
Alsódobszáról. Miskolci öntő
munkája. Sp. Ref. Múzeum.

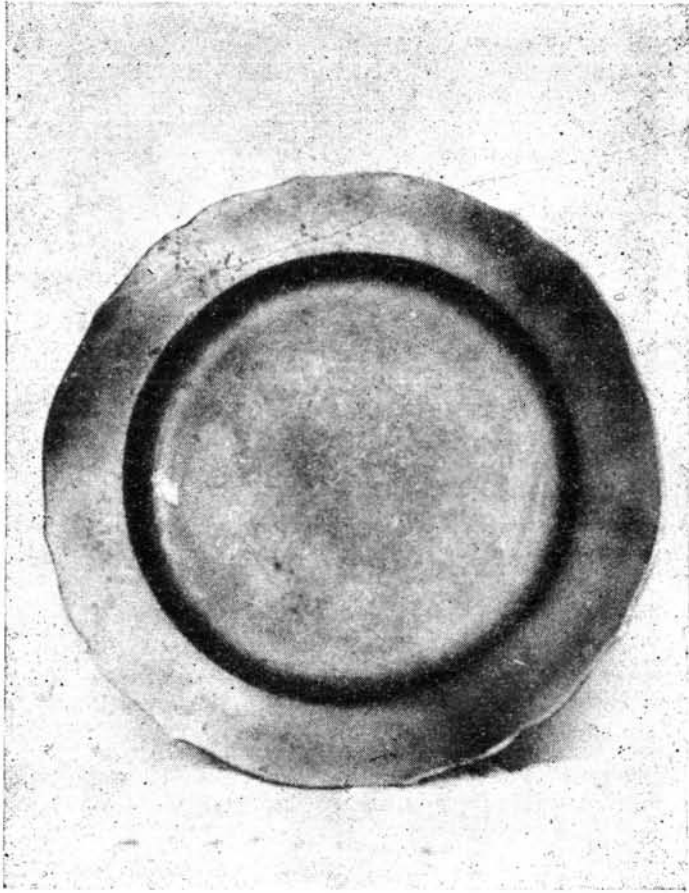

10. kép. Kanna vésett díszítéssel,
földműves alakjával. M.: 25 cm.
Méra, ref. t.

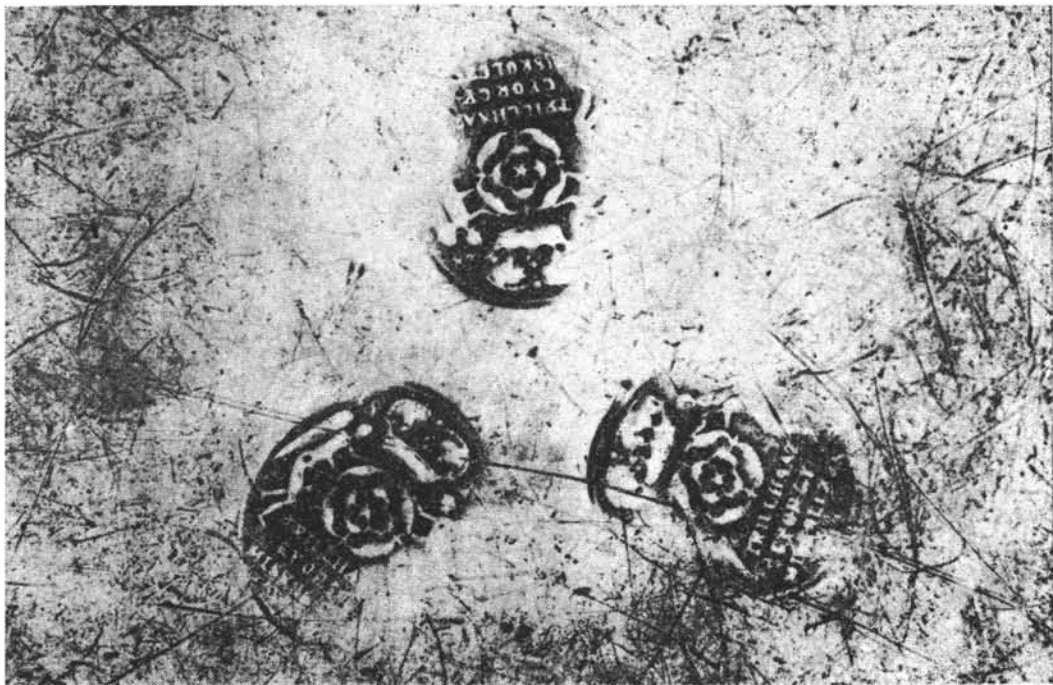

11. kép. Keresztelő medence
1794-ből. Felirata: FÁJI FÁY BORBÁLA.
34x23,5 cm. Méra, ref. t.

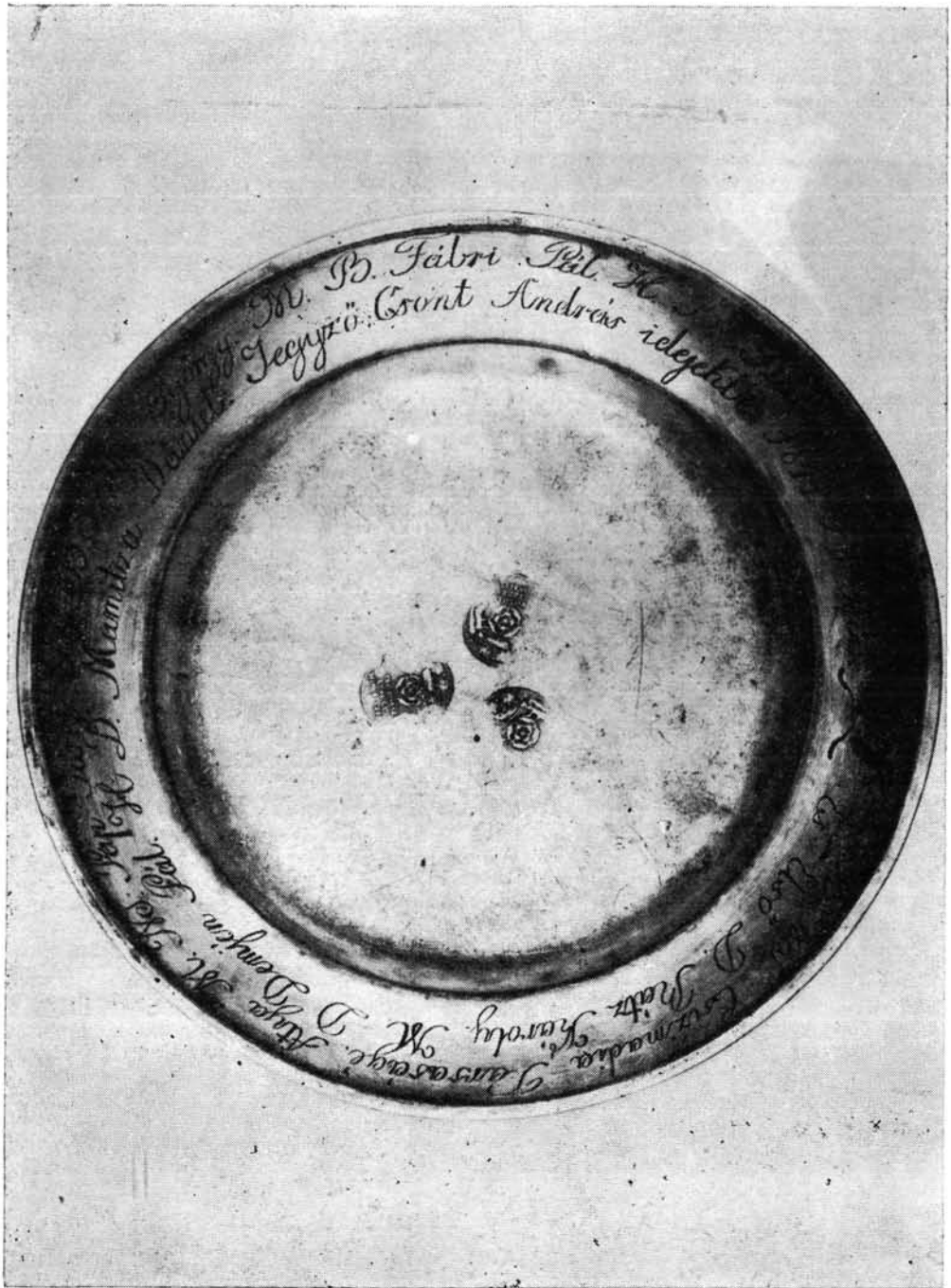

12. kép. Tányér, olvashatatlan jeggyel.
Átm.: 22,5 cm. A leltárban található megjegyzés
szerint: 1794-ből. Méra, ref. t.

13. kép. Trillaas György Miskolc jegye az 1844-es óntányéron.

14. kép. A Csizmadia Társaság óntányérja 1844-ből. (Herman Ottó Múzeum.)

15. kép. Várkony Gáspár ónkannája Diósgyőrből. (Herman Ottó Múzeum.)

16. kép. Ónkanna Miskolcraól 1802-ből. (Herman Ottó Múzeum.)

KÉT MISKOLCI VAGYONLELTÁR 1762-BŐL

Korunk helytörténetírásának az adatfeltáró munka a legfontosabb feladata. A tudomány számára jobbára még fel nem dolgozott levéltárak és múzeumi gyűjtemények százados iratai rengeteg mondanivalót tartogatnak a népi kultúra egészére vonatkozóan [1]. A Miskolc történetét taglaló eddigi munkákban — gondolunk itt elsősorban Szendrey Jánosnak öt vaskos kötetére [2] — szép számmal találunk levéltári adatokat, a forrásokat azonban legtöbbször csupán felszínesen, nem pedig adott mélységükben használták fel. Jelen dolgozatunk célja két, a miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében 67.317.1. és 67.318.1 leltári számok alatt őrzött vagyonleltár publikálása, amellyel a 18. századi miskolci köznép, alkalmasint a kézműves réteg életkörülményeinek megismeréséhez kívánunk adatokat szolgáltatni. Ha a közléssel nem is sikerül — a rendelkezésre álló források természetéből következően — olyan alapos és mélyreható mikrovizsgálatot végeznünk, mint ahogyan azt pl. Molnár Ambrus egy sápi (Bihar megyei) parasztember, Topa Mihály 19. századvégi életére és gazdálkodására vonatkozóan megtette [3], annyit mindenképpen elérünk, hogy bemutatjuk a mintegy két évszázad előtti kézműves mestereket körülvevő tárgyi kultúrát. A vagyonleltárak a lakóházak beosztását és berendezését éppúgy ismertetik, mint a borpincék felszerelését, vagy az iparosok által használt könyveket. A következőkben Pepik Márton szücs és Kassay István borbély mesterek 1762-ből származó vagyonleltárát adjuk közre.

A Pepikek nem magyar származásúak. Zelenka Pál 1883-ban megjelent munkájában, általa meg nem jelölt forrás alapján, a németek közé sorolja őket [4], de valószínűbb szlovák származásuk, hiszen a vagyonleltár két helyen is „tóth Bibliát” és „Toth Praxis Pietatist” említ [5]. A Pepik család nem tősgyökeres miskolci. Sem az 1739 előtti városi conscriptiókban, sem az iparosok összeírásai között, sem pedig a céhes iratokban nem fordul elő a nevük. A Pepik név először a szücs céh protokollumában, 1739. április 6-i keltezésű bejegyzésben bukkan fel, amikor is „Fő Czéh Mester Szabó Szüts Márton, Kis Czéh Mester Kosdi János Szószöllő Farkassányi Szüts Miklós Notarius Szombathi Szüts István Uraimék idejekben Pepick Márton Uram Az B. N. Czéh Társaságába be avatván Mindnekrül Contentumot tett” [6]. Lakása és nyilván műhelye is (bár erről említés nem esik) a „Piattz Utzán” (a mai Széchenyi utcán) volt [7], de a ház nem a saját, hanem „Abádi Ur” fundusán állott [8]. Szücs műhelye — bizonyára jó munkája következtében — egyre több jövedelmet hozott, ami lemérhető az általa fizetett adó emelkedésén. 1744-ben még csupán 34 dénár az

adója [9]. Tíz évvel később, 1753-ban és 1754-ben Martinus Pepik már 70 dénárt fizet. A 17 miskolci szücsmester közül Szüts György (adója 108 dénár), Her György (80 dénár) és Bato Péter (73 dénár) után a negyedik helyen áll adózás tekintetében [10]. Az 1756-os évben, s azután 1757-ben és 1758-ban 79 dénárral adózva a szücsök között az első helyre ugrott. Feltételezhetjük tehát, hogy Pepik Márton mestertársainál, akik ezekben az években átlag 25 dénár adót fizettek, jobb anyagi körülmények között élt [11]. A nagy jövedelemmel együtt járt az általános megbecsülés is, ami 1755-ben kis céhmesterré választásában nyilvánult meg [12]. E minőségében működéséről közelebbit nem tudunk. Nem járta végig a céh-tisztségviselők szokásos ranglétráját, s amilyen hirtelen bukkan fel neve az előjárók között, olyan gyorsan tűnt is el. A szücs céh protokollumába az 1755-ös évben összesen hat bejegyzést írtak. Az első három említi Pepik Mártont, az utolsó három szerint már Her György a kis céhmester. A negyedik bejegyzés viszont arról szól, hogy „Pepik János (Márton öccse [13]) Az Betsülletes Nemes Szücs Czéh társaságába be köszöntvén mindenkrül Contentumot tött. Az Nemes Czéh Articulusiból is hittel is köteleztetett” [14]. Pepik Márton tehát rövid szereplés után végleg eltűnt a céh előjáróinak névsorából [15].

Pepik János bátyjához hasonlóan a „Piattz Utzán” lakott [16]. De míg Márton Abádi Ur fundusán, János egy Visolyi nevezetű miskolcinak a fundusán levő házban élt [17]. Ez a tény is a Pepikek beszármazott voltát igazolja. A két testvér és családjaik evangélikus vallásúak voltak. Jórészt ezzel magyarázható az, hogy Mártonnak sem születési, sem házassági, de még elhalálozási bejegyzését sem sikerült felkutatnunk [18]. Mindössze annyi bizonyos, hogy Pepik Márton 1762-ben meghalt, s vagyonát november 8-tól 11-ig számba vették, s gyermekei között szétosztották. Négy gyermeke közül Márton nevű fia volt a legidősebb, aki apja mesterségét folytatta. 1762. március 6-án, Her György fő céhmestersége idejében vették fel a szücs céh társaságába. Feltételezhető, hogy öregebb Pepik Márton életének utolsó éveiben beteg lehetett — talán ezzel magyarázható rövid ideig tartó kis céhmestersége is — és a fiú már korábban átvehette apja műhelyének vezetését. Emellett szól az is, hogy a vagyonleltárban a műhelyt és felszerelését meg sem említik. A leltár készítésének idején tehát kétségbe sem vonhatták a műhelyben minden bizonnyal régtől fogva, s 1762-ben már céhbeli mesteremberként dolgozó fiúnak a műhelyre vonatkozó egyedüli öröklési jogát. Arról esetleg öregebb Pepik Márton már korábban rendelkezhetett. Az előbbieket igazolja az is, hogy az apa halála után a Pepik-műhely még jobban fellendült. Tanúskodik erről ismét az adójuk. Míg az öregebb Pepik Mártonnak 1760–61-ben 62 dénár adót kellett fizetnie, a fiú 1765-ben 1 magyar forint 06 dénárral [19], 1766-ban pedig 80 dénárral adózik [20]. Ifjabb Pepik Márton tehát nem járta végig kuncsaft-szerzésben a kezdő mesterek útját. Élete végéig megmaradt az 1 magyar forint körüli adózási szinten [21], ami egyben életkörülményeinek is mutatója. Lakása apjának Piac utcai „Residentialis Háza” volt, jöllehet azt, mint a következőkben látni fogjuk, legfiatalabb öccse, János örökölte.

1.

Pepik Márton szücsmester vagyonelettára

(Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye, Ltsz.: 67.317.1.)

Alább irtak praesentibus recognoscallyuk és referáallyuk; Hogy Anno 1762. Die 8on Mensis Novembr. Néhai Pepik Márton elmaradott négy Árváinak úgy mint Pepik Márton, Samuel, Borbála és János egy Testvér Atyafiaknak Instantiájokra édes Attyokrúl és Annyokrúl reájok maradott Ingó és Ingatlan Jóságokskáinak közöttök lejendő igasságos elintézésekre, 's rendelésekre, Ordinar. Biró Nztes és Vzlő Barkassy András Uram Comissiója mellett exmissusok lévén, mellyeket is Convocatus Nztes és Vzlő Szüts György, Fazekas János és Deres István Uraimék praesentiájokba ez alább irt mód és szám szerint Connotaltunk, aestimaltunk és közöttök elintéztünk: Elsőben is az Háznál találtatott Szüts Munkák Conscribaltván, azoknak aestimationalis Summájok is e szerint következik.

Sub Nro.		Summa aestimatiochi fl. ung. dr.
1.	Kilentz egy forma Fain posztóbul való rokás mente, egyet számlálván kilentz vonás forintyával téssen	82 62
2.	Három remek rokás mente, egy á fl. ung. 7. dr. 14. számlálván téssen in Summa	21 42
3.	Hat fejer remek mente fekete bárány bőrrel, egyet számlálván öt vonás forintyával téssen	30 60
4.	Négy karaka mente fekete bárány bőrrel, egyet számlálván hat vonás forintyával — nro 6. téssen	24 48
5.	Fejer bárány bőrök és Juh bőrök készültek és készületlenek mind az Háznál mind a Pintzénél mellyek találtattak nro 989. mellyek is egyenlőképen mind az hibások s mind az épek limitáltattak egy egy a dr. 34. in Summa téssnek	336 26
6.	Fekete bárány bőrök mind az háznál 's mind a Pintzénél találtattak nro 139, mellyek közzül noha némelleyek alábbvalók és hibásak, némelleyek pedig szépek és épek, egy áron Consideráltván egy-egy limitaltatott a dr. 48. in Summa téssen	66 72
7.	Hasi bárány bőrök vagynak nro 181, egyre másra egyet számlálván a dr. 10, téssen in Summa	18 10
8.	Ködmön vagyon nro 19. egyet számlálván a dr. 136. nem különben Ködmön Pruszlik nro 49. egyet számlálván a dr. 68. in Summa téssnek	59 16
9.	Ködmönre való hitvány irha bőr nro 102 vagyon, egyet számlálván a dr. 16, kettőt reá adván téssen	16 00
10.	Béllés nélkül való fejer fél karaka mente a Pintzében találtott nro 11. egyet számlálván a dr. 240 téssen in Summa	24 40
11.	Vagyon a Pintzében 19 réf fél karaka Posztó, mellynek réfit a dr. 170, számlálván, téssen	32 30
12.	Vagyon a Pintzében selyem borítás tizen két vég, végit számlálván a dr. 180. téssen in Summa	21 60

Sub Nro.		Summa aestimatiochi fl. ung. dr.
13.	Ugyanott tizen három vég szőr sinór, végít számlálván a dr. 36. tészen	4 68
14.	Ismét Bétsi Szőr Sinór 8 vég, végít a dr. 60 számlálván tész	4 80
15.	Ismét dirib darab selyem sinór, melly tészen egy véget	1 80
16.	Tizen öt pár róka mály, párja a dr. 180 számlálván tészen	27 00
17.	Huszon négy pár róka hát, in Summa	48 96
18.	Hat Vad matska bőr többnyire hibás	1 08
19.	Hét réf torok szél	63
20.	Egy szür posztóbúl álló nem szintén ujj satir, mellyben vagyon 20 réf posztó réfit a dr. 18. számlálván tészen	3 60

Másodszor fel vétetődven az Ház holott is:

21.	Az Residentialis Ház kályhajával, kementzével, ajtajival ablakaival 's komorájával együtt hitványos állapottyára nézve aestimaltatott ad	40 80
22.	Egy négy szegű fijokos asztal	2 40
23.	Az asztal körül két lóza	1 02
24.	Két ujj fogas mellynek egyike a Pintzében vagyon	1 36
25.	Egy almarium zöld festékü	1 36
26.	Ez a szám kimaradt a leltárban.	
27.	Egy éles láda pléhestül	1 02
28.	Három nyoszolya, mellyek egyike fedeles	4 08
29.	Egy festett láda pléhes az Háznál	4 08
30.	Az oldal házba egy almarium fekete festékü	1 36
31.	Egy tálas az Házban	34
32.	Egy almarium a komorába	2 04
33.	Egy tálas a Pitvarba	1 36
34.	Egy munkás hitványos vasas láda	3 06
35.	Egy hitván kotli láda	34
36.	Egy más hiván láda	34
37.	Egy réz mázár töröstül	8 16
38.	Két hásfa karszék	68
39.	Egy bors öllő láda	51
40.	Hét kristály tál egy a dr. 8.	56
41.	Három Györi tál, egy a dr. 4.	12
42.	Két Pataki tál	9
43.	Egy réz Ibrik	24
44.	Ujj keresztyén hét korsó, egy a dr. 6.	42
45.	Hasábos négy kristály korso, egy a dr. 9.	36
46.	Egy fedeles meszelyes zöld korsó	18

*Pepik Márton szücsmester 1762-ből származó
vagyonleltárának első lapja. HOM.
HGY. Ltsz: 67.317.1. →*

Sub Nro.	Summa aestimatiochi fl. ung. dr.
47. Egy sárga kristály korsó	6
48. Egy vas kalapáts	12
49. Egy kefe	12
50. Egy vas rosta	30
51. Huszon öt fa tányér egy a dr. 2.	50
52. Tíz vas kalán, két ón, két szarú, in Summa	24
53. Két hus vagdaló és egy konyha kés	68
54. Egy tészta vagdaló és két abálló villa	24
55. Egy petsenye alá való tepsi	30
56. Egy Lugzó lábastúl	60
57. Egy frim	18
58. Egy sütő tekenő	36
59. Egy vas róstély	60
60. Két nyárs	51
61. Ruha szárajtó kötelek hitványosak	24
62. Egy fa sőtartó	6
63. Egy üveg só tartótska	14
64. Vas lev szűrő	3
65. Egy fésű tartó	18
66. Egy Magyar Biblia	8 16
67. Egy Tóth Biblia	2 40
68. Nyugosztaló óra	1 02
69. Egy egész Sóltár	60
70. Más Sóltáros könyv Evangelicus	1 02
71. Engesztelő áldozat	51
72. Toth Praxis Pietatis	34
73. Fatyol sutú	51
74. Egy kerek asztal a Komorába	48
75. Egy faragó fejsze	24
76. Két fejsze	68
77. Egy nád páltza	1 36

Harmadszor Láda és ágybéli Portékák

78. Egy Iskatulába vagynak egy tütartó; egy gyöngyös Párta ezüst karikákkal és ezüst hajtóvel, egy veres talota; egy darab setét-kék virágos kalamajka; zöld aranyas füző hat réf és három fertály; egy tsemó ótska vékony tsipke; két réf és egy fertály vékony kötés, más keskenyebb és vastagabb egy réf és egy fertály kötés.	
79. Két mente rántzára való egyik zöld, másik hamuszín selyembül	1 20
80. Négy sor gránát közte való gyöngyökkel	4 08
81. Egy ládában vagynak: 1. Egy patyolat arany Szkofiummal és karmasin szín selyemmel varrott kendő; 2. más veres selyemmel	

Sub
Nro.Summa
aestimatiochi
fl. ung. dr.

varrott gyólts kendő; 3. egy patyolat és más virágos Stajer és Silésiai gyólts kötök; 4. egy gyermeknek való gyólts ing; 5. két gyólts ingváll; 6. öt közönséges fejre való keszkenő; 7. egy arannyal 's fejeér selyemmel varrott gyólts ing; 8. egy fejér selyemmel varrott vékony gyólts kendő; 9. egy patyolat tsipkés, más pedig kötéssel viseltes gyólts abrosz; 10. Két darabb lepedő végibe való varrás; 11. egy ujj másfél réf fátyol, és egy ótska főre való fátyol; 12. egy angliai Frantzia kék posztóból arany tsipkével való váll; 13. egy tenger szín tafota ótska váll; 14. egy ujj tersényi gyóltsból való lepedő, mellynek másfél fertály szélességü virágos része és egy fertálynyi szélességü virágos tsipke kötés vagy a szélin. 15. más közönséges réztével és tsipkével való Eperjesi gyóltsból lévő ujj lepedő. 16. Viszont harmadik retzés és tsipkés hasonló gyóltsból való kékes ujj szoknya; 18. egy bagazia ótska kötő; 19. Fekete szőrrel varrott ujj párnahaj kilentz; 20. Veres pamuttal varrott három párnahaj; 21. Veres selyemmel varrott ött párnahaj; 22. egy külömb külömb féle selyemmel varrott párna haj; 23. két fekete szőrrel varrott párna fenek; 24. Zöld szőrrel varrott két párnahaj; 25. Három fertály karton; 26. egy ótska törülköző karakkai kendő; 27. Két közönséges asztal abrosz; 28. egy törülköző kendő; 29. Két Karakkai ujj asztal abrosz, mellynek egyikének Jegye M. P. veres pamuttal, másikának RB.; 30. Két hasonló materiából való ótska asztal abrosz; 31. Két törülköző kendőnek való pamuttal szótt vászon; 32. egy ujj Dicta Dunna haj allyával együtt már öszve varrott; 33. másfél réf dicta; 34. egy darabb kék vászon kis kötőnek való; 35. egy hitván bagazia kötő.

Ágybeli portékák:

82. A Pintzénél vagy 1. egy Paplan; 2. öt fosztott tallu fejel; 3. két pehej fejel; 4. fosztott talluból egy derék ally; 5. egyik pehely párnán vagy zöld selyemmel varrott ótska haj; 6. egy igen viselt szúnyogháló.

Az Háznál vagynak: 7. hat fejel rajta való hajaival; 8. egy dunna hajastúl; 9. három derék ally; 10. Három közönséges lepedő; 11. öt viseltes gyólts ingváll és egy ujj hosszú ing; 12. Fejiritett házi vászon öt réf egy fertáj; ismét vagy egy dunna.

*Negyedszer mind az Háznál 's mind az Pintzénél
találtatott külömbb külömbb féle eszközök.*

83. Egy Skárlát ótska mente melly néhai Pepik Márton Uramé
völt aestimáltatott ad
84. Egy fejér köpönyeg

14 28
4 08

Sub Nro.	Summa aestimatiochi fl. ung. dr.
85. Egy nyereg kengyel szíjjal 's vassal együtt	1 36
86. Egy rövid lántz	48
87. Egy hitván köszörű kő	12
88. Egy hitván sikárló deszka és más újabb 's nagyobb sikárló deszka két simítójával együtt	50
89. Egy kis vas bográts és egy nagy vas serpenyü	90
90. Egy vaj köpüllő	18
91. Egy ótska bérlett Férjfinak való Pruszlik	34
92. Két kartáts	12
93. Egy ki készült borju bőr	34
94. Egy Pulader	34
95. Az alsó pintze házba vagyon négy ótska kád, háрма közép-szerű, egyik pedig kisebb, limitaltattak	8 16
96. Egy kisded ótska sajto	3 06
97. Egy ótska Szúszék 25 köblös	3 06
98. Egy ótska törköly hordó kád	1 02
99. Huszonöt ótska üres hordó, egy jó átalag, egy kis ujj tonna, egy egy a dr. 24 limitaltatván	6 48
100. Két ótska putton	34
101. Hat ótska désa, négy sojtár, egy rotska, egy egy a dr. 8 lim.	88
102. Egy ótska kisebb szekrény	34
103. Egy ótska búza tartó láda	34
104. Ötven szál deszka, egy a dr. 15	7 50
105. Hat vas kapots, egy a dr. 15	90
106. Két tsákány, egy gyüker kapa	2 72
107. Egy léhu bádok tsóvel	34
108. Tizen öt pár sima rosás gomb 11 próbás ezüstbül, hat lath. lattya munkájával együtt a dr. 120 Comput. téssen	7 20
109. Tizen hat pár sok rósájú tíz próbás ezüst gomb, minthogy tsúf munkájú, munkája nem Consideraltatván, lattya a dr. 90, Computaltatván, melly is kilentz latth	8 10
110. Három pár ezüst gomb pikkejével együtt, és öt pár lajblira való kis kaptok, melly egy lath és három nehezék, tíz próbás, lattya a dr. 90. Constit.	1 57 1/2
111. Tizen hat pár hét próbás gomb, melly 8 lath, lattya munkájával együtt a dr. 90. Computaltatván, téssen	7 20
112. Tizen öt pár ezüstös réz ujj gomb, mellynek lattya munkájával együtt a dr. 36. számlálván téssen	3 96
113. Egy réz fazék	1 36
114. Száz tíz font szalonna hájjal együtt, mellybül 'a négy gyermeknek egy egy részre 27 1/2 font.	
115. Egy hordó gyalult káposzta	1 70
116. Búza vagyon a Pintzénél, egy nagy szúszékkal egy nagy ládával és egy hordóval, mellyekben vagyon circiter 30 köből, hagyatott az Atyafiak között való felmérésre.	

Sub
Nro.Summa
aestimatiochi
fl. ung. dr.

117. Ó bor vagyon huszon két hordóval, mellyek többnyire negyed-
iviek és megromlottak; ujjak vagynak tizenegy hordóval, in
Summa harmintz három hordóval, hordóját számlálván a fl.
ung. 6. dr. 12, in Summa 204 00
118. A Jesus kutyánál való Pintze, melly felett a kő épület két Con-
tignatioban lévén, melly is megmértődött kőmives Maister
Pók János és Pallér Liszki András praesentiajokba, melly kő
épületnek száma ment kilentzven három nro 93. bétsi öltre, és
huszon nyóltz 's fel nro 28 $\frac{1}{2}$ sukra; ölit limitálván a fl. ung. 6.
hat magyar forintjával, exurgal ad fl. ung. 562. dr. 50. Fa
épülete is darabonként felvétetődvén 's aestimáltatván, hibáji
pedig kihagyódván limitáltatott ad fl. ung. 111. dr. 30. Kő lyuka
pedig leg belülről egy öl hosszúságú és tíz sukk szélességű tor-
kával együtt limitáltatott ad fl. ung. 8. dr. 16. Killyebb a derek
pitze tizenegy öl és négy sukk hosszúságú, és tizen három
sukk szélességű, ölit limitáltatván a fl. ung. 7. dr. 14. in Summa
ad fl. ung. 83. dr. 30. Leg killyebb két öl és három sukk hosz-
szúságú pintze lyuk lévén, mellynek is szélessége tizen egy
sukk ennek öli limitáltatván a fl. ung. 6. dr. 12. in Summa ad
fl. ung. 15. dr. 30. a Nagyobb Pintzében három soron vagyon
circiter harmintz ölnyi duplán öszve kötött gadnár fa limitál-
tatott ad fl. ung. 10. dr. 20. ezen Pintzének ajtaja ajtó'elek-
kel együtt ad fl. ung. 3. dr. 60. egy Lélek lyuk ásás ad dr. 170.
Hat darabból álló tsatorna, egy darabb a dr. 60. számlálván
tészen, fl. ung. 3. dr. 60. és így in Concreto ezen Pintzének
aestimationalis Summája mégyen ad 799 66
119. Az Hóhér bástyán lévő kettős Pintzének az alsóbb része, melly
Pintze ház nélkül lévén, hossza öt öl és két sukk, széles két
öl, öli limitáltatván a fl. ung. 6. dr. 12. in Summa ad fl. ung.
32. dr. 64. ennek torka ugyan öt öl, ölit a dr. 170. in Summa
fl. ung. 8. dr. 50. ajtaja ajtó felével együtt ad fl. ung. 3. dr. 60.
lakattyával együtt. Felette való más Pintze lyuk, mellynek
belső része öt öl és egy sukk hosszúságú, szélessége két öl; ölit
limitálván a fl. ung. 6. dr. 12. in Summa ad fl. ung. 32. dr. 64.
ennek torka egy öl négy sukk, ölit a dr. 170, in Summa ad fl.
ung. 2. dr. 88. Külsőbb része hosszú hét öl három sukk. Széles
két öl, ölit a dr. 6.12. számlálván tészen fl. ung. 45. dr. 90.
ennek torka egy öl dr. 170, Pótza 4 sukk dr. 204. előtte való
excavatio másfél öl hosszúságú, két öl 's fél sukk szélességű
ad fl. ung. 6. dr. 12. Két ajtó reteszszeivel ajtó feleivel együtt
ad dr. 170. ezen két Pintzének Summája in Concreto exur-
gal ad 137 72
120. A Rusinba Nap nyugotrúl Busik István, Nap keletrül Görög
kereskedő Sámik Tamás Uraimék Szőlőjök szomszédságá-
ban lévő szőlőjök aestimáltatott ad 400 00

Sub Nro.		Summa aestimatiochi fl. ung. dr.
121.	Ez a szám is kimaradt.	
122.	Vagynak egy nagyobb és kisebb tükör, a nagyobb a dr. 102, a kisebb a dr. 34. Számlálván tézsen	1 36
123.	Vagyon két hitván alávaló tehen, egyiknek egy rossz borja lévén, limitaltattak ad	18 36
124.	Egy övnek való kék sinor	5 10

Activum Debitumok következnek

125.	Győri lakos Sidó István tartozik	9 18
126.	Balás Gergely egy rokás mentéért tartozik	10 20
127.	Her György Uram tartozik	30 60
128.	Selye János egy mentéért tartozik	40 80
129.	Patay János Ur egy átalag essentiaért tartozik hét körmötzi arannyal, Constit.	35 28
130.	Vagyon egy mostanában készült ujj Pléh nélkül való láda, melly limitaltatott ad	5 10
131.	Három pár rántzra való zöld selyem munka is találtatott, egy a dr. 60. limitálván tézsen	1 80
132.	Vagyon két s. v. süldő disznó, limitaltattak ad	5 44
	Kész Pénz vagyon	3091 02
	Latus Constit.	5815 42 1/2

Demivel Passivum Debitumok is adták elő magokat, úgy mint fl. ung. 42. dr. 80. és közönséges expensakra kelletett adni fl. ung. 22. melly két rendbeliek tézsenek fl. ung. 64. dr. 80. mellyeket ki vévén a ki tett Generális Summából maradnak felosztani valók fl. ung. 5750. dr. 62.

De Borbálának és Jánosnak nevetlen állapottyok Consideratioba vétetődvn, a nagyobb véreknek is Consensusokkal magok rátájokon felyül Conificatioúl Borbálának Száz Magyar Forintok (:ruháján kívül:) Jánosnak pedig Két Száz Magyar forintok itiltettek. Mellyeket is ismét kivévén az felyül kitett 5750 Magyar forintokból és 62. pénzekből, maradnak négy egyenlő részre elosztani: fl. ung. 5450. dr. 62. Mellyek is ha kész pénzül vólnának, egy egy részre jutnának fl. ung. 1362. dr. 65 1/2. De amint az felyebb Connotalt numerusok alatt ki tett naturaléknak aestimatiojából ki jött Summából meg tetszik, az naturalék majd szintén annyira mennek, mint a kész pénznek Summája, mellyből az Három száz hatvan négy forintok és 80. pénzek Subtrahaltattak. Azért is a naturalék közül mit és mennyit mellyik Árva vett magához és mennyi valorut, ez alább irt Seriesből meg tetszik, ágybeli jussával együtt:

Sub Nro.	Summa aestimatiochi fl. ung. dr.
<i>Először</i> Samuelnek Jussa ágy félébül; két fejel hajastul; ismét két fekete szőrrel varrott fejel haj; és egy dicta haj, egy derék ally; és egy ujj paplan. Az naturálékból pedig mellyik numerus alatt és mitsoda valorut acceptalt ezek; úgy mint:	
68. Nyugosztaló óra	1 02
69. Egy egész Soltáros könyv	60
71. Engesztelő áldozat	51
83. Egy Skárlát ótska mente	14 28
91. Egy ótska pruszlik	34
110. Három pár ezüst gomb, pikkelyével együtt, és öt pár lajblira való ezüst kaptok, egy lat és három nehezik tíz próbás	1 57 1/2
124. Egy övnek való kék sinór	5 10
Melleyek in Summa téznek	23 43 1/2
Melleyeket ki vévén az 1362 forintokból és 65 1/2 pénzezből kész pénze ezen Árvának lesz fl. ung. 1339. dr. 23. m. forint ezer három száz harmincz kilentz és huszon három pénz.	
<i>Másodszor</i> Borbála Ruha és ágybeli jussa.	
Hat fejel, melleyekhez tizen két fejel haj, úgymint fekete szőrrel varrott három; veres pamuttal három; selyem hat; párna fenek három; két derék ally; egy dunna két hajjal. Ismét:	
81. Valamelleyek fel jegyzettetenek az párna hajokon kívül mind néki hagyattatanak; nem különben.	
82. Egy szúnyog hálló, egy viseltes lepedő, öt gyólts ingváll, egy ujj hoszszú ing. Ismét Naturalék sub nrus	
70. Egy Soltáros Evangélicus Könyv	1 02
73. Fátyol Sutú	51
78. Egy iskatulába valamelleyek találtattak...	
80. Négy sor gránát közte való gyöngyötskéekkel együtt	4 08
108. Tizenöt pár sima rosás ezüst gomb 11 próbás hat latth	7 20
119. Az Hóhér bástyán levő kettős pintzének a fele	68 85
122. Két tükör	1 36
Melleyek in Summa téznek fl. ung.	83 02
Melleyeket ki vévén az 1362. Magyar forintokból és 65 1/2 pénzezből marad kész pénze ezen Árvának fl. ung. 1279. dr. 63 1/2. Hozzá tévén az nevetlensége aránt való Bonificatiót — Száz Magyar forintokat, lesz az ő obtingensse fl. ung. 1379. dr. 63 1/2.	
<i>Harmadszor</i> János ágybeli jussa; Két fejel; három fejel haj, ket-teje fekete szőrrel, egyike zöld szőrrel varrott; egy dunna. Az Naturálékból pedig im ezek:	
21. Az Residentialis Ház	40 80
72. Toth Praxis Pietatis	34
111. Tizen hat pár hét próbás gomb. 8 latth	7 20
119. Az Hóhér bástyán lévő kettős pintzének a fele	68 85
Melleyek in Summa téznek f. ung.	117 19.

Sub
Nro.Summa
aestimatiocht
fl. ung. dr.

mellyeket is ki vévén az 1362. Magyar forintokból és 65 $\frac{1}{2}$ pénz-
zékbul, kész pénze marad fl. ung. 1245. dr. 46 $\frac{1}{2}$. Hozzá tévén
neveletlenségéért rendeltetett két száz Magyar forintokból álló
Bonificatióját lész fl. ung. 1445. dr. 46 $\frac{1}{2}$.

Utollyára Márton ágybeli jussa; két fejel, három fejel haj, egy zöld
szőrrel, kettő fekete szőrrel varrott, dunna hejet egy bunda és
az üst.

Az Naturálékbul pedig minden numerusok alatt, mellyek az
fellyebb irt három Árvák neveik után ki tett nomerusuktul
elmaradtanak, találatnak, mellyek in Concreto mennek ad
fl. ung.

2500 77

De mivel az ő rata portioja is lévén fl. ung. 1362. dr. 65 $\frac{1}{2}$,
mellyeket ki vévén ezen fellyebb ki tett Summábul, tartozik az
Ötseinek és Hügának vissza fizetni fl. ung. 1138. dr. 11 $\frac{1}{2}$.
Mellyeknek is ki fizetésére egy esztendei respirum engedtetett.
Actum Miskoltzini Diebus 8ra 9na 10ma et 11ma gbr. 1762.

Franciscum Balogh mp.
et Franciscum Rigo mp.

*

A másik vagyoneleltárban szereplő személyekről korántsem tudunk annyit,
mint Pepik Mártonról. A városban 1709-ben három borbély és sebészt irtak
össze. Közülük híresek voltak gyógyításaikról Onodi Borbély János és András,
1730-ban pedig Pirner Ignác [22]. A Kassay István vagyoneleltárából ismert Szíjj
Ádám neve azonban nem szerepel az 1712-től 1761-ig átnézett miskolci conscrip-
tiókban [23]. Atyafiainak (sajó)szentpéteri és (sajó)ecsegi volta pedig a nem
miskolci származásra utal [24]. Kassay István neve az adólaajtsomokban 1759-
ben bukkan fel, amikor 40 dénár — közepes mennyiségű — adót fizet a város-
nak [25]. 1761-ben a „Piattz Útzán” lakók között irják össze [26]. 1762-ben
meghal, s mivel felesége már korábban elhalt, a család felbomlik, s gyerme-
keinek gondozását a rokonok vállalják.

2.

Kassay István borbély vagyoneleltára

(Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye. Ltsz.: 67.318.1.)

Alább irtak psentibus referállyuk: Hogy néhai Kassay István Uram, és eő
Kglme Hitves Társa, néhai Kazay Ersébeth Asszony Attyafiainak, úgymint
Ecsegen Lakoss Nemes Kazay János, Kazay István Uraimékk, és Kazay Mária
Asszony, nemes Bodgál András Uram Hitves Társa: úgy szintén említett néhai
Kazay Ersébeth Asszony első Férjéül néhai Nemes Szíjj Ádám Uramról való
atyafiak, úgymint Sz. péteren lakoss Nemes Szíjj József, és Szíjj Imre Uraimék
regnisitiojokra, Nztes, és Vitézlő Ord. Biró Barkassy András Uram Indria

Commissioja mellett exmittaltatván, azon ingó Jóknak Inventatiojára, és Conscriptiojára, mellyek rész szerint felül irtt néhai Szijj Ádám Uramról, és Feleségéről Kazay Ersébeth Aszszonyról, rész szerint pedig néhai Kassay István Uramról, ez alább meg irtt Két rendbeli árvákra: úgymint Kazay Ersébeth Aszszony első Férjétül, sokszor nevezett Szijj Ádám Uramtól való édes Gyermekre, Szijj Sára és Mária hajadon Leányaira, Szijj Ádám és János fiaira, ugy szintén második férjétül említett néhai Kassay István Uramtól való neveletlen kisedet Ersébeth nevű Leánykájára maradnak. Mindenekelőtte pedig ezen Conscriptiohoz fogtunk volna, az fent irtt Atyafiak között Sz. péteren Lakoss Nemes Szijj József Uram Két árvát, úgymint Szijj Ádámot és Jánost, nem külömben Etsegen Lakoss Nemes Bodgál András Uram is Szijj Sára és Mária hajadon Leányokat, Tiszt. Super Csáji Mártonné Aszszonyom pedig az legkisebb idejű Leánykát Kassay Erzsébetet, magok keze alá vévén, gondviseléseket, és tartásokat előttünk, és Convocatus Nemes Kiss Imre, Nagy Benedek, és több fent irtt Atyafiakk jelenlétekben magokra vállalták oly módon; hogy az árvákat illető, és még osztályra nem ment Szöllőnek hasznából, mindenik Árvának tartására, ruházattjára és taníttatására szükséges, és meg kívántató költség adattassék. És így osztán Elsőben is az egyik Ládát fel nyitván, az benne lévő Portékák az alább meg irtt Specificatio szerint találtattak.

Néhai Kazay Ersébeth Aszszony első Férjével, Szijj Ádám Urammal együtt szerett ruhái és egyebek.

Setét kék angliai posztó Aszszonynak való hosszú mente, arany paszamánttal, 10 ezüst gombokkal, róka torokkal.

Hamu szín Teve szőr jó Statusban való Szoknya.

Geriny kalpag.

Fejir flanér aszszonynak való ujjas Lajbli.

Veress öv 20 ezüst karikákkal.

Hamu szín posztó Dolmány 18 ezüst gombokkal, és két felől ezüst pikkelyekkel, a gombokon alól lévő egy pár ezüst kapoccsal, és az két újján lévő 16 pár ezüst kapcsokkal: Melly dolmány csat az gombokkal és egy sor pikkelyekkel Kassay Uramról álló, az több rajta lévő pikkelyek és kapcsok pedig Szijj Ádám Uramról állók.

Fekete kreppon fatyol nyakra való egy pár ezüst csattal, melly csatnak az ezüstye Szijj Ádámról álló.

Övre való 10 pár ezüst karikák.

Mentekötő ezüst Lántz, 28 szemből álló egy pár ezüst kapoccsal, és egy ezüst gombbal, 12 pár rosás régi ezüst gombokkal, mellyeket Szijj Ádám iffjú Legény korában szerzett.

Más rendbéli 6 pár övre való ezüst karikák.

Dolmányra való 9 pár ezüst gombok pikkelyekkel együtt, ugyan ehez tartozó 9 pár ezüst gombok, és pikkelyek, a Leány Szijj Sára mentéjén, mellyek most is a Leánynál maradtanak.

Mente kötő ezüst Lánzc 34 szemből álló, egyik végén ezüst makkos gomb, a másikon ezüst horog, egy pár nagy ezüst kapoccsal.

Lajblira való széles ezüst 8 kapcsok.

Vállra való 17 pár ezüst kapcsok.

Mente ránczra való 4 pár ezüst kapcsok.

Dolmány ujjára való 10 pár ezüst kapcsok.

Dolmányra való ezüst rósával való 15 üveg gombok és hozzá való 15 ezüst pikkelyek, s egy pár ezüst kapocs.

Páczára való ezüst kökus és pálcza lyukába való két ezüst pikkelyek.

Nyakba való 7 sor ezüst Láncz apró szemekkel, és két files ezüst csattal, melyet Szijj Sára Leány kezéhez vett.

Egy ezüst hajtó, egy ezüst pecsét nyomó, és ezen hajtót is Szijj Sára kezéhez vette.

Mentére való jó nagyságú 10 ezüst gombok, és 20 pikkelyek.

A ládán kívül találtattak im ezek.

Egy derekaly, két fejel, egy újj bojtos pokrócz egy újj lepedő, melyeket is Szentpeteren lakoss Szijj József Ur vitt el magával, az eö kglme Tutorsága alatt lévő két árva számára; kik is hogy ha fel nevelkednek, azon ágy-beli portékákat Szijj József uram tartozik vissza adni.

Perlikány, fog vonó, fog taszító.

Három olom tál, három olom tányér, czimeres réz medencze, Négy Borotva, és egy borotva kő, melly 4 borotvát, s borotva követ Szijj Imre Ur magához vévén, az árával tartozik, úgymint az 4 borotváért dr. 102. a borotva kőért dr. 68.

Egy fekete zománzos kard, Kard szijj nélkül való, melyet Szijj József vitt el magával.

Falra való óra, melyet Szijj Imre Ur vett magához.

Pálinka főző réz fazék, csős désájával, és réz bogrács.

Mosdó medencze, melyet Szijj Imre Ur vett kezéhez.

Réz mosár réz törővel együtt, ezeket pedig Sára Leány vitte el magával Ecsegre.

Fa tányérok No 17. melyek a Szijj Ádám Ur Successorai között két felé osztattak.

Nyújtó deszka. Vas nyárs, egy vagdaló, vas rosta.

A másik Ládában találtattak ezek

Kék pályya viseltes szoknya. Asztal abrosz No 5. egy pár asztal keszkenő, öt ón kalán. egy darab négy nyüstös vászon.

Szakajtó ruha négy, asztal abrosz egy.

Kő mosár törővel.

Nyest kesztyű, melyet Sára Leány vitt el magával és egy vas nyársat.

Nyomtatót ágyra való Lepedő, Dunna, Dereakaly, egy fejel.

A Ládán kívül találtattak ezek ismét

Szijj Ádám Ur édes annyárul álló két derekaly, egy Dunna, három fejel. Szakajtó keszkenő kettő. Egy Lepedő veress pamuttal varrott. Asztal abrosz borsós formájú 1.

Kassay Urrul álló első Ládabeli Portékák, melyek rész szerint Kazay Erzsébeth asznyal együtt szereztettek, rész szerint pedig magárúl Kassay Urrul állók.

Mentének való meg szabott vadgalamb szín posztó, selyem gombokkal, ránczra valóval és sinorral.

Veres pamuttal szőtt négy nyüstös derekaly haj, No. 2.

Viseltes selyem gombokkal való veress öv.

Egy pár fekete Janót.

Mentére való három soros két darab ezüst Láncz, és két nagy ezüst kapocs, s középén lévő rósás, viola szín kövel való kapoccsal.

Egy ezüst hajtó.

Egy ólom fecskendő, borotva fén, két fog vonó. Egy perlikány, on borotváló medencze.

Egy törülköző kendő.

Hetedfél pár fejér ruha, egy viselt nadrág.

Jó statusban való ujjas köpönyeg. Egy fejér bárány bőr.

Két darab gyölcs cir. 4 rőfből álló.

Három mecczó kés, reszelő, kalapács.

Fej mosó bádogbul mellyet Tiszt Csájiné aszonyom vitt el magával, és két fogast. Egy Fejsze.

A Belső Szobában voltak ezek

Jó két fogas, harmadik ócska. Ablak kettő táblás üvegből. Zöld sima kályha jó státusban. Asztal. 2 Lócza.

A Pitvarban Tálás, élés Láda, Szekrény, lisztes Láda, szalonnás Láda, búzás Láda, vas macska.

A Borbély Műhelyben szögeletben való almárium, melly is öt marjason adódott el. Két fogas, borotválkozó Szék, Asztal, 2 Lócza. A Kályha oldalában egy réz fazék, egy ón palaczk. A két szobában négy nyoszolya.

A Kassay István Ur leg kisebb árvája részire Tiszt. Super. Csáji Mártonné Aszonyom vett kezéhez egy aranyas sárga kövű gyűrűt, két körmöczi aranyat, egy császár aranyat, négy Császár Tallért. Egyik Ládában találtatott kész pénz 102 vonás forint.

Könyvek találtattak ekképen. Viseltes Biblia. Fél Sóltár, Palatinata Cathecesis, Martirom Koronája, Igasság paissa, Confessio Helvetica, ismét Palatinata Chatecesis, manuale Chirurgicum. Tabula Smaragdina. Ezek Sziij Ádám Uramról állók. Más rendbeliek Kassay István Uramról állók. Irott orvos Könyv, más irott, harmadik is irott orvos könyv. Tóth imádságos könyv. Deák orvos könyv, más irott orvos könyv. Julius Caesar arithmeticaja. Bujdosásnak emlék Köve. Viseltt medicus Könyv. Chirurgicum irott könyv. Manuale chyrurgicum.

Búza volt 4 köből. másfél oldal Szalonna, ezen Búzáat és Szalonnát pedig Sziij József, és Bodgál András Uramék vitték el az árvák részire, a Szalonnából ugyan a szőlő munkára is hagyatott. Minthogy pedig a Tiszt. Csaji Mártonné Asszsonyom gondviselése alatt lévő kised Leánykának még sem Búza, sem Szalonna nem kívántatott, annak részében a Közönséges pénzből 3. vonás forint adódott.

Voltak ezeken az felül meg irtt ingó Jóságokon kívül, más holmi egymás aprólékos Jóságok, mellyeket sem egyik, sem másik atyafi és árvák, magok kezek alá nem vették, hanem inkább eladni kívánták, azért is azokat, sőt az megirttak közül is némelleyeket el adván, az ára mind öszve ment 13. magyar fra és 48 pénzre. ezekből is Tiszteletes Csaji Mártonné asszonyomnak 4 vonás

forintok adódtanak. Bodgál András Ur a Szőlő munkálkodtását fel vállalván annak miveltetésére vett kezéhez 20 vonás forintokat, és 10 garasokat főzelekre, a közönséges pénzbul.

A Ház pedig kőmives Kirchhoff Christian nevű embernek esztendőnként való bérben 24 vonás ftokért adódott.

Találtatott egy Contractus 15 vonás ftokrul Buzgány István Ur neve alatt, és ugyan eő kglmét előnkbe hivatván, előttünk maga is recognoscálta.

A Pinczében, melly a Bábonyi bérczen vagyon.

Négy szállító Kád, egy Törköly hordó. Sajtó. Lapos Kapa 7. gyüker Kapa 3. ásó 1. nyeletlen rosz Kapa 1. üres hordó. 8. putton 2. Désa 1. csap furó, Baba. Lého, Sojtár, reszelő. a Belső pinczében tele boros hordók No. 35. és két átalag essentia. a rejtekben pedig No. 12. hordó borok. Kivül 8 hordó Lőre. Sige. Miskolcz die 21. May 1762.

Jóry Sigmond, Csorba Sándor.

*

Összegezés

Mindkét vagyoneletről kihámozható a 18. századi miskolci házak beosztása. Pepik Márton háza hasonló Molnár György 1788-ban felbecsült házához [27], mindkettő két épületből állott. Az egyik épület a „Ház” és „Pitvar”, a másik pedig az „oldal ház” és „Komora” volt. Az „oldal ház” inkább nyári konyhának képzelhető. A „Ház és Pitvar” alá volt pincézve, ahol a szücs mesterség nyers anyagait (kikészített és készíttetlen bőröket, selymeket, szőr zsinórokat) és kész termékeit (pl. fél karaka mentéket) tartották. De ugyanitt, az „alsó pintze házban” borkészítő szerszámokat, kádakat, sajtót, törköly hordó kádat, 25 üres hordót, puttont, dézsát, sojtárt, rotskát, tsákányt, gyüker kapát és léhut is, sőt egy 25 mázsás szuszéket és búza tartó ládát is találtak az összeírók. Kassay István leltárából nem tűnik ki ilyen egyszerűen a lakása. Talán polgárosultabb volta fejeződik ki abban, hogy nála szobának nevezik a házat, amelyből kettőt is használ a család. A leltár „Pitvar” mellett nem ír kamaráról, de minden bizonnyal kellett lennie, mert a sok ládának (élés Láda, lisztes Láda, szalonnás Láda, búzás Láda) helyre volt szüksége. A két lakóház berendezése között nem vélünk lényeges különbséget, bár Kassay István leltára nem eléggé részletező.

Pepik Mártonnak két, Kassay Istvánnak egy pincéje volt. Mindketten egy-egy darab szőlővel bírtak. Előbbinek a Jézus kútjánál borházzal ellátott, és a Hóhér bástyán „Pintze ház nélkül lévő” kettős „kő lyuka” volt, utóbbinak a Bábonyi bérci pincéjéről közelebbit nem tudunk.

Bőségesen írnak a vagyoneletről a két család ruházatáról, a „ládabéli portékákról” és az „ágybéli portékákról” [28]. Ruhák közül köpönyeget, mentét, dolmányt, ködmönt, ködmön pruszlikot, férjfinak való pruszlikot, lajblit, a „ládabéli portékák” között gyöngyös pártát, kalamajkát, kendőt, kötöt, inget, ingvált, keszkenőt, abroszt, fátyolt, lepedőt, szoknyát, párnahajat, párna feneket, törülköző kendőt, dicla dunna haját emlitenek. Az „ágybéli portékák” között dunna, paplan, fejel, derék ally, szűnyoghálló szerepel.

Az egyik vagyonleltár (Pepik Mártoné) különösen nagy számban sorol fel konyhai eszközöket. A háztartásban (diós)győri, (sáros)pataki tálakat, „újj keresztyén” (habán) korsókat, ismeretlen eredetű kristály tálakat és korsót, valamint fedeles zöld és sárga korsót használtak. Pepik Márton konyhájában egy „réz Ibrik” és bors őrlő láda, Kassay Istvánnál pedig egy kő mozsár használatát emeljük ki.

A két vagyonleltár összeírja a mesterek által használt könyveket is. Részben foglalkozásukból adódóan, a szücsmester megragadt a biblia és az imádságos könyv szintjén, míg a borbélyt, a nyilván friss és érdeklődő szellemű embert kilenc orvosi könyve mellett Julius Caesar Aritmetikája és a „Bújdósásnak emlék Köve” is érdekelte.

A testamentumok és vagyonleltárak a helytörténetírás minden egyes kérdésének megoldásában fontos szerepet kapnak, amit bizonyít *Tárkány Szücs* Ernőnek a hódmezővásárhelyi testamentumokról írott kitűnő kötete is [29].

Bodó Sándor

ZWEI VERMÖGENSINVENTARE VON MISKOLC AUS DEM JAHRE 1762

Die wichtigste Gegenwartsaufgabe der ungarischen Heimatforschung dürfte wohl die Datenmittlung und ihre Veröffentlichung sein. Bei der wissenschaftlichen Aufarbeitung der in Archiven und Museen aufbewahrten Sammlungen werden noch unzählig viele wertvolle Angaben ans Licht kommen, die sich auf die Gesamtheit der ungarischen Volkskultur beziehen. Verfasser macht in seiner Abhandlung zwei Vermögensinventare aus den fünfziger Jahren des 18. Jahrhunderts bekannt, die in der Heimatkunde-Abteilung des Museums von Miskolc aufbewahrt werden. Die Studie möchte mit Hilfe dieser Inventare die gegenständliche Kultur bekanntmachen, inmitten der die Handwerkermeister des 18. Jahrhunderts lebten.

Das erste Inventar erfaßt die Hinterlassenschaft des Miskolcer Kürschnermeisters Márton Pepik; der Meister war nicht in Miskolc geboren worden, wahrscheinlich war er ein Slowake, der in die Stadt eingewandert war und sich hier niedergelassen hatte. 1739 wurde er in die Kürschnerzunft aufgenommen, wo er 1755 Jungmeister wurde. Die Werkstätte Márton Pepiks übernahm 1762 — noch vor dem Tod des Meisters sein Sohn.

Über den Barbiermeister István Kassay, dessen Inventar wir hier besprechen, ist uns noch viel weniger bekannt. 1759 scheint sein Name zum ersten Mal in der städtischen Steuerliste auf, und seine Barbierwerkstatt dürfte — wie es nach seinen mittelmäßig hohen Steuern denkbar ist — ihm und seiner Familie ein mittelmäßiges Einkommen und dem entsprechende Lebenshaltung gesichert haben. Nach seinem Tod zerfiel seine Familie, für seine Kinder sorgten die Verwandten.

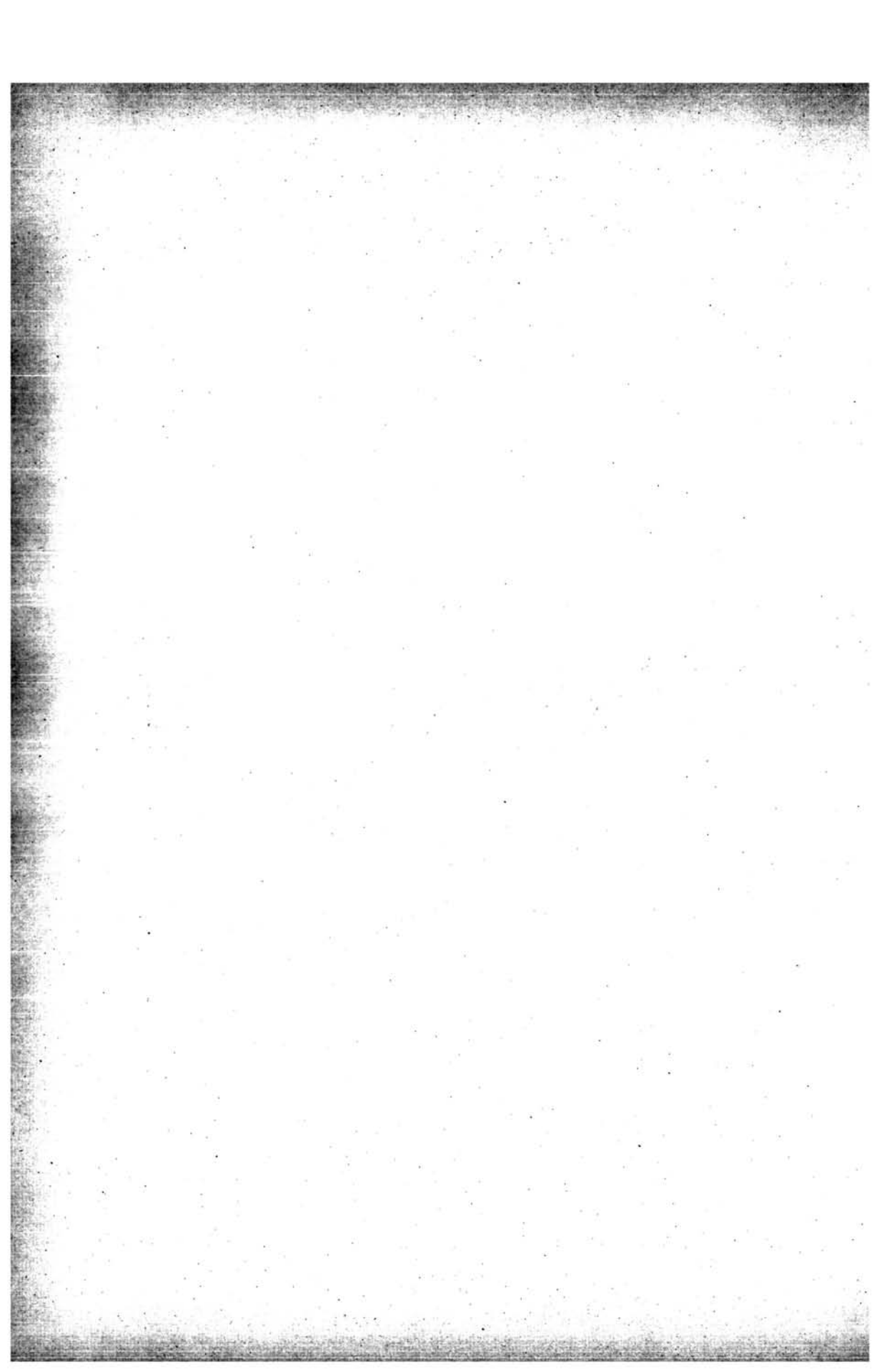
Die beiden Inventare sind für zwei verschiedene Miskolcer Haus-Typen im 18. Jahrhundert charakteristisch. Márton Pepiks Haus bestand aus zwei Gebäuden: in dem einen waren Zimmer und Küche (ungarisch: *ház* und *pitvar*), im anderen Sommerküche und Kammer (ungarisch: *oldalház* und *komora*). Das Haus war auch unterkellert, im Kellergeschoß lagerte der Kürschnermeister das zum Handwerk nötige Rohmaterial und die Fertigware. So dürften die traditionsmäßigen Bürgerhäuser in Miskolc eingeteilt gewesen sein. Das Haus des István Kassay scheint für jene Zeit nicht typisch gewesen zu sein. Es umfaßte die Barbierwerkstatt, zwei Zimmer und eine Küche. Dem Anschein nach hatte es auch eine Kammer gegeben. Beide Meister besaßen auch Weingärten, Márton Pepik hatte sogar zwei Weinkeller, István Kassay einen.

Beide Inventare zählen eingehend auch die Kleidungsstücke und das Küchengerät der beiden Familien auf und enthalten sogar das Verzeichnis der Bücher, die die beiden Handwerkermeister besaßen.

Sándor Bodó

J E G Y Z E T E K

- [1] A népi építkezés vonatkozásában *Barabás* Jenő hívta fel a levéltári források nagy jelentőségére a figyelmet. *Barabás* Jenő: Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században. *Etnographia* LXV (1954) 466.
- [2] *Szendrey* János: Miskolc város története és egyetemes helyirata, I—V. Miskolc, 1886—1911.; A legfontosabb irodalmi vonatkozásokra lásd: *Bodgál* Ferenc: Borsod megye néprajzi irodalma. Bp., 1958.
- [3] *Molnár* Ambrus: Egy parasztgazda élete és gazdálkodása a Bihar megyei Sápon (1890—1896). *Agrártörténeti Szemle* IX (1967) 1—2. szám 117—172.
- [4] *Zelenka* Pál: Emléklapok a miskolci ág. hitv. evangélikus anyaegyház évszázados életkönyvéből. Miskolc, 1883. 11—12.
- [5] Vö. *Pepik* Márton vagyonleltárának 67. és 72. tételével.
- [6] Miskolci *Herman Ottó* Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye (a továbbiakban: HOM. HGY.) Ltsz.: 53. 4593. 1.
- [7] Miskolci Állami Levéltár (továbbiakban MÁL.) Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/12. 1761. 110. lap.
- [8] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/17. 1756.
- [9] MÁL. Spec. XXI. Fasc. X. No. 105/1. 1744.
- [10] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/15. 1753/54.
- [11] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/3 és 72/5.
- [12] HOM. HGY. Ltsz.: 53. 4593. 1.
- [13] Bár a testvérségre konkrét utalás sehol sincsen, de az a tény, hogy az 1750-es évek második felében csak két *Pepik* van a városban, s mindkettő evangélikus vallású, valószínűvé teszi a testvéri viszonyt. Vö.: Városi conscriptiók. MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/3, 5, 15, 17 stb. és Spec. XXI. Fasc. XI. No. 108.
- [14] HOM. HGY. Ltsz.: 53. 4593. 1. 1755-ből.
- [15] Uo.
- [16] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/12. 1761. 100. lap.
- [17] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/35. 1764.
- [18] Még II. József türelmi rendelete előtti időben mozgunk, amikor a miskolci evangélikus vallásúaknak nem volt egyházuk, s így anyakönyvük sem. Egy részük az arnóti anyaegyházhoz csatlakozott, a többség azonban a miskolci református, ill. kisebb részben a katolikus egyházi szervezetbe olvadt. (*Zelenka* i. m. 2.) Az arnóti evangélikus és miskolci katolikus egyházi anyakönyvekben nem leltük fel *Pepik* Márton adatait, a református egyházi anyakönyvek pedig a számunkra szükséges évekből elvesztek.
- [19] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/34. 1765.
- [20] MÁL. Spec. XXI. Fasc. XI. No. 108. 1766.
- [21] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/34, stb.; Spec. XXI. Fasc. XI. No. 108, stb.; Raktári szám: 59. 81. lap, stb.
- [22] *Leveles* Erzsébet: A 800 éves Miskolc 1000-tól 1878-ig. In: *Halmai—Leszih*: Miskolc. Bp., 1929. 78, 86.
- [22] MÁL. Spec. XXI. Fasc. V. No. 71/1, 2, 3, 4, 12, 13, 20, 22, 25, 28, 30, 31/2, 34/4, 38, 54, 55, 56, 58.; és Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/3, 5, 12, 15, 17.
- [24] Vö. *Kassay* István vagyonleltárának bekezdésével.
- [25] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/41. 1759.
- [26] MÁL. Spec. XXI. Fasc. VI. No. 72/12. 1761.
- [27] *Bodgál* Ferenc: Parasztház és melléképületek felbecsülése Miskolcon 1788-ból. *Néprajzi Közlemények* II (1957) 1—2. szám 316—318.
- [28] A 18. századi hódmezővásárhelyi testamentumok szintén ilyen megosztásban veszik számba a házban található textíliákat. *Tárkány Szűcs Ernő*: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961. 196.
- [29] *Tárkány Szűcs* i. m.

A PATAKY—GERGA ÜZLETI TÁRSASSZERZŐDÉS 1778-BÓL

Évkönyvünk előző kötetében adtam közre azt az addig ismeretlen *üzleti társasszerződést* (socialis contractus), amelyet 1778-ban a miskolci gazdasági életben jelentős szerepet játszó Pataky György kötött meg Gerga Györggyel és magukhoz emelt addigi gyakornokaikkal: Gerga Ádámmal és Peszkár Athanással [1].

Jelen ismertetésemmel a célom az, hogy e társasszerződés részbeni lebonyolítását, mint forrásanyagot közreadjam.

A szerződés „részbeni” lebonyolításáról beszélek.

Az eredeti szerződést és a vele kapcsolatos Gerga György-féle *végrendeletet* ugyanis a miskolci múzeum megszerezte.

Gazdasági történetírásunk nagy kára, hogy a szerződéssel egyidejűleg felvett *vagyonleltár* már nem került a múzeumba. Ennek holléte ismeretlen, vagy végleg elveszett. Pedig erre a vagyonleltárra több ízben hivatkozik a szerencsésen fenn maradt, s Pataky által pontosan vezetett üzleti könyv. Ezekből a hivatkozásokból kiderül, hogy az elkallódott vagyonleltár több mint 300 pontba foglalt szabatos üzleti inventárium volt és így forrásértéke rendkívül nagy lehetett volna. Ez az elveszett inventárium teljes bizonyossággal kezünkbe adta volna a két miskolci, gazdag és tőkeerős görög kereskedő egész üzleti működésének tartalmát.

De ennek az inventáriumnak a hiányában is, szerencsésnek kell mondanunk, hogy a végrendelettel kapcsolatos és a társasszerződés nagyrészt családi lebonyolításával összefüggő elszámolás megmaradt az utókornak. Ez is gazdagon tartalmaz olyan adatokat, amelyekből a város gazdaságtörténetével foglalkozó kutatók a jövőben is bőven merithetnek.

Ez a társasszerződés a miskolci kereskedelmi tőkefelhalmozás és üzleti tőkekoncentráció eddig egyedüli és számszerűen gazdag dokumentuma. Ennek a hiányában e kérdésekhez hozzá sem tudnánk szólni és fontos láncszem maradt volna ki Miskolc gazdaságtörténeti fejlődésének vonalából.

De nemcsak erről van szó. A végrendelet és a társasszerződés, valamint a vele kapcsolatos családi vonatkozású lebonyolítás — megmutatja azt a gazdaság-szerkezeti és tartalmi változást, amely a miskolci görög kereskedőkre jellemző üzleti ténykedéssel, vagyonfelhalmozási manőverekkel, a kereskedelmi tőkének bankszerű manipulálásával teremtett új helyzetet — és azt élesen elválasztja az előző miskolci kereskedelmi viszonyoktól.

Szoktuk mondani és írni, hogy Miskolcon a görög kereskedők alakították ki azokat a viszonyokat és azt a rendszert, amely a város addigi feudális karakterében először mondhatók az adott időben korszerűnek és kapitalista jellegűnek.

Ez azután nemcsak a helyi kereskedelem életében és struktúrájában, hanem

mint tudjuk, a város külső megjelenésében, a városkép két-három évtized alatt történt gyors változásában is különösen megmutatkozott.

Ezért gondolom helyénvalónak, hogy mielőtt az eredeti témára térnék —, vázlatos képet nyújtsak Miskolc XVII. századvégi és a következő század első negyedére még átnyúló viszonyokról. Ezek ugyanis döntően *csak* mezővárosi fejlődést tudtak biztosítani a városnak és sok esetben csak megrekedést és stagnálást mutattak.

A görög kereskedelmet megelőző viszonyok Miskolcon

Mindenekelőtt szükséges az *ipari tevékenység* viszonyairól néhány szóval foglalkozni.

Borsod vármegye 1695-ben megállapítja az adókimutatás alapját és ebben a *mesteremberek* adóját négyféle kategóriába sorolja.

1. a mészárosok, vargák és takácsok adóját 60 dénárban,
2. a kerékgyártók, lakatosok és kovácsok adóját 40 dénárban,
3. az ácsok, esztergályosok, asztalosok és kosárkötők adóját 30 dénárban,
4. a csizmadiák, szűcsök, szabók, gombkötők és borbélyok adóját 21 dénárban állapítja meg.

Nyilvánvaló, hogy ez a kategorizálás kereseti és általános vagyoni rangsorolást is jelent. Hozzá kell tenni, hogy az iparúzó keresete sok esetben nemcsak ipari árutermelési nyereség, hanem abban a szőlő és bor hozadéka is szerepet játszik, amit még külön megadóztatnak az iparúzónél is, az állatállománnyal együtt.

Nézzük most számszerűleg Miskolc *céhbeli adófizető iparosait*. 1696-ban a céhes iparosok száma 125, két évre rá 122 volt, és a céhen kívüli kisebb iparágak és csoportok további harmaddal növelték ezt a nem túlságosan nagy létszámot [2].

Ezeknél az iparágaknál egyetlen esetben sem tudunk felmutatni olyan munkaerőfelhasználást (legények, inasok), hogy az egyrészt feltételezné a fokozottabb árutermelést, másrészt a jelentősebb munkaerőfelszívást a parasztság és szellérség soraiból. A céhes hagyományok és kötöttségek meg egyenesen gátolják a kézműipar nagyobb mértékű fejlődését. Ilyen viszonyok között, ebben a korszakban, a kézművesipar „fejlődéséről” Miskolcon egyáltalán nem beszélhetünk. A kistermelő iparos szánalmas és tehetetlen helyzetben van. Tőkeereje nincs, áruforgalmát emelni nem tudja. A felvásárlás fejletlen, szétforgácsolt.

Az „ipari népességnek” — a mezőgazdasági népesség rovására történő növekedéséről Miskolcon ebben az időszakban szintén nem beszélhetünk. A helyzetet súlyosbitja a török megszállás utolsó évtizedeinek a zsoldos katonák és kódorgók által teremtett létbizonytalansága, a Rákóczi-korszak országban belüli harctéri mozgása, majd a nagy és a lakosság felét is elpusztító járványoknak dezorganizáló hatása, a lakosság erős és állandó fluktuációja. Ennek beszédes példája a korabeli lakosságstatisztika, amely 3—6000 fő között állandó ingadozást és változást mutat.

Az általános helyzetnek nem mond ellent az, hogy ilyen körülmények között egy-két iparúzó rövid életű vagyonszerzéssel kiemelkedik, ami különösen a mé-

szárosoknál, vagy a mundérkészítőknél történik. A mészárosok esetében még többszörre is kell gondolni.

A kézműves ipari tevékenységen kívül egyetlen *ipari üzemágról* beszélhetünk. Ezek a vízimalmok.

Egy 1693-ból származó specificatio szerint Miskolcon 5, Tapolcán 3 vízimalom működött. A két-kövesek 36—38 kila teljesítő képességgel, a három-kövesek 54 kilás eredménnyel [3].

Ezek viszont nemesi, papi és városi tulajdonban voltak és nem foglalkoztattak a felfogadott molnáron kívül 1—2 legénynél többet.

Ezt a vázlatos képet talán zárjuk le azzal, hogy a városörtöntörők mind meg is egyeznek abban, hogy a „kézműipari fellendülés” a XVIII. század „folyamán” indult meg. Szűkebb időpontját talán megadhatjuk III. Károly uralkodásának (1711—1740) második felével. Ezt mutatja a lakosság 1711. év körüli 3—4000-es lélekszámának 1735-ben 6500-ra becsült adata. (Jellemző, hogy ez a növekedés pl. 1770-re már megduplázódott: 12 000 lélekszámot mutat.)

Nézzük most a *mezőgazdasági termelés* néhány mutatóját. A termelvények szűkreszabottságát jellemzően árulja el a már idézett Borsod vármegyei 1695-ös, adókiivetés alapját szabályozó összeállítás. A szinte megrekedt paraszti árutermeles a bor, a búza, árpa, zab és köles, a komló, a hagyma, a káposzta, a kender, a gyümölcsből főzött pálinka, viasz és a méz köréből nem tud kiszabadulni, de a földesúri magángazdaság, a jómódú középnemesek sem mutatnak fel nagyobb választékot. Bár erre miskolci adataink nincsenek, de látjuk a megyei adatokból. A Wesselényi-összeesküvés elfojtása után, 1671—73-ban készült felsorolásokban, a kincstár számára elkobzott birtokok között nem csupán a főúri uradalmak, de középnemesek jószágai sem mutatnak mást. Így pl. az abaúji enyickei, a nagyidai Csáky-, a halmaji Szuhay Mátyás-, a füzéri Bónis Ferenc-, az encsi Kátai Ferencbirtokok, Zemplénben pl. a Serédi Benedek- és Szepessy Pál-féle birtokok döntő termelvénye a búza.

Egyébként szemléletes kimutatást kapunk a vármegyei összeírások sorában a megyei jegyzőkönyvek XIV. kötete 16. pontjától kezdődőleg az 1697. évi összeírásban a miskolci *járás* adatairól. De ennek az évnek a számadatai mellé ki tudjuk mutatni az 1700., 1712. és 1716. év adatait, amelyek összehasonlítása a mindjobban megrekedt és visszaeső majd lassan javulásnak indult folyamatot élénken illusztrálja.

Az adózók és adótárgyak száma:

	1697	1700	1712	1716
adózó személyek száma	1551	1087	241	357
ökör	2041	1849	691	770
tehén	1545	1174	310	431
tinó	1018	1020	250	178
juh	1988	1569	938	456
kecske	28	46	—	—
ló	369	317	364	291
sertés	3493	2121	488	593
akó-bor	1841	882	510	109
búza, kassai köből	11.114	5.537	650	911

	1697	1700	1712	1716
árpa, kassai köből	5.133	2.337	585	489
zab, kassai köből	2.189	1.432	255	248
köles, kassai köből	694	1.215	88	185
méhek, rajok száma	2.336	729	623	39
pálinkafőző üstök száma	2	—	2	5
sörházak száma	—	—	2	—

*

A XVII. századvégi *nagy- és magánbirtokos viszonyok*, hozzá az 1711. évi politikai események visszahatásai, az utána következő nagyobb ütemű császári gyarmatosító rendszer, az ezzel összefonódott protekcionizmus nagyobb mozgást idézett elő a megyei nemesség soraiban. A nemesi demográfiai hullám a XVIII. század folyamán állandó emelkedésben van, olyannyira, hogy a József császári népszámlálás szerint csupán a *férfi-nemesek* száma eléri az 1958 főt Miskolc 14.179 főnyi lakosából, 1786-ban.

A XVII. század nagy *vagyonszerző nemesiből* a Dóryek, Bük-ök, Borsyák és a Szepessyek maradtak meg a következő századra Miskolc társadalmában. Részben továbbnövelve vagyonukat, és báróságot, grófságot szerezve. Míg pl. a gazdag Boldizsár—Balla-család rövid tündöklés után lesüllyedt [4].

A XVIII. század első negyedében egyre fokozódó nemesi beköltözés újabb nemesi vagyonszerzők neveit emeli ki a város társadalmából.

Az újabbak — megtartva sok esetben a megyei birtokon maradt kúriájukat — a város életében két-három-négy generáció tartamára visznek társadalmi és gazdasági szerepet. Ilyenek a Vay-, Almássy-, Máriássy-, Rácz- [5], Melczér-, Szathmári-Király, Szemere-, Vadnay-, Ragályi-, Diószeghy-, Szontagh- és Steinicher-családok. Ők több-kevesebb pénztökével rendelkeznek, majorságot tartanak kisebb-nagyobb környéki birtokukon. Ezek hálózata nemegyszer nemcsak Borsod, hanem Abaúj, Gömör és Zemplén megyére is kiterjed. Nagy befolyású honoráciorok, hivatali hatalmukat újabb szerzesekre használják fel, a bécsi udvarnál összeköttetéseket építenek ki maguknak.

Náluk jön létre a tőke keletkezésének történelmi előfeltételeként, hogy kezükben bizonyos pénzösszeg halmozódjék fel. Robotmunkán alapuló gazdaságukban birtokszerzéseikkel földdel látják el a termelőt, sok esetben igával, termelési eszközökkel is. A fejlődés határvonalán állanak úgy, hogy a közvetlen termelő erőket *még nem* fosztják meg termelési eszközeiktől és *még nem* sajátítják ki a parasztságot. De a folyamatnak ez a szakasza már a tőkés termelési rend felé mutat. Náluk indul meg az eredeti tőkefelhalmozás, sőt — mint egyéb példák: a hatvani Grassalkovich-féle textilmanufaktúra, a gácsi Forgách János-féle gyapjűszövet-manufaktúra mutatják — a manufaktúrák létrejötte is. Borsodban az üvegfüvők és kőedénygyártás indulása is. Készpénztőkés nemesek társulnak be 8000 arany erejéig 1769 körül Fazola Henrik vasolvasztójába [6].

Nézzük végig példának a Miskolcon oly nagy és befolyásos szerepet játszó Szepessy-család rövid életrajzát.

Ez a család 1541-ben Buda elestének idejétől, otthagya Buda-környéki birtokait, Eger várába menekül. Szepessy Miklós és Mátyás ekkor szerzi meg a Tisza menti Négyes falut. Eger ostroma után (1552) a család egy része a Debrecen mel-

letti Szepes falui birtokára próbál visszatelepedni, másik része Miskolcra jön és a Meggyesalján telepszik le. Szepessy Mátyás már 1648-ban Borsod vármegye dikátora és Jászy Márton alispánnal egyetemben ő végzi a porták új összeírását és az adóajztromok kiigazítását.

Erre az időre esik Szepessy Pál (Mátyás fiának vagy testvérének) egy birtokszerezése: Chernel György fiától, Páltól zálogbirtokot szerez 2000 ezüst tallérért diósgyőri jószágának egyharmadára és itt majorságra rendezkedik be. Szepessy Pál kiterjeszti ezt a diósgyőri jószág másik harmadára is, amelyet viszont Chernel Bálint, a másik fiú örökölt apjától. Ezt a második harmadrészt 1000 ezüst tallérért még Jászi János kapta zálogba és ő adta tovább Szepessy Pálnak. Így rövid idő alatt a diósgyőri Szepessy Pál-féle birtok megkétszereződött. 1659-ben, az országgyűlésen Szepessy Pál nevével újra találkozunk, ő a vármegye követe és ekkor már vármegyei jegyző volt, aki az országgyűlési ciklusra 280 frt költséget kapott. 1666-ban Szepessy Pál már alispán.

Amint látjuk, a vagyongyarapító Szepessy Pál alispán közéleti működésében is egyre feljebb lép. Az ő fia az az ifj. Négyesi Szepessy Pál, akinek naplójából részleteket közölt Leszih Andor. (Ez a napló 1926-ban dr. Szepessy Orbán vármegyei főügyész birtokában volt és ebből további részleteket kívánt közölni. Sajnálatos, hogy ez elmaradt, s hogy a napló is talán elveszett.) A közölt részlet is olyan, amiből az egykori nemesi családi sarj egész magatartása élénken tükröződik [7].

Ez az ifjabb Pál, az alispán Pál fia, birtokgyarapító apjától már — mint naplójában feljegyzí — *Miskolcon, és még húsz faluban házakat és birtokot, ezenkívül hét miskolci, és tizenkettő hegyaljai „nagy szőlőt” örökölt.* Megjegyzí, hogy a családnak ennél még több birtoka volt, de az apa részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben és utána Erdélybe menekült, majd 1672-ben visszajön. Azonban nem teszi le a császárnak a hűségeskút. Számúzik és Lipót császár az előbb említett „nagy birtokot” elkobozza. Az idősebb Szepessy Pálnak már nincs mit vesztenie — Thököly Imre egyik legfőbb embere lesz. Újra Erdélybe menekül, de amikor Thököly Kassát ostromolja, „cselédestől kijöve” máris visszafoglalja egész előbbi miskolci és borsodi jószágait. A császári hadak győzelme után ismét elveszik ezt a Szepessy-vagyont. „Már akkor szegény Atyám Uram meghalván, a kamara minden jószágunkat konfiscálta, nem hagyván meg özvegységében maradt szegény Asszonyom Anyámnak és nekünk Árváinak csak egy talpalatnyi jószágot, vagy annyi élest sem, amellyel csak egy napja is megéltünk volna, hanem keserves szükségre jutottunk . . .”

Az ifjabb Szepessy Pál azonban nem nyugszik a helyzetbe. Összekötetést szerez III. János lengyel királyhoz, s kéri, hogy szerezzen kegyelmet számára Bécsből. S addig a lengyel királynál marad. A király javorovai udvarában mindennap audiencián számol be a késlekedő válaszról és „asztala a király főember-szolgái között volt . . .” A lengyel király megsürgeti bécsi ágensét, hogy „az ügyet promoveálja (mozdítsa elő) a minisztereknél s ahol kívántatik, a maga (a király) nevével . . .”

Annyiban jön kedvező válasz Bécsből azután, hogy Szepessy Pál bántatlanul utazhat Bécsbe. De legalább fél évig van ott, míg el tudja intézni, hogy életük fenntartására „Attyánk jószágából valamely rész jószágot . . ., Abaúj megyében Onga és Újfalusi jószágot, a szikszai ház és az ott való pusztá szőlőket” vissza-

kapja. Szepessy Pál ezért, naplójában is, lojális alattvalója lesz a császárnak és Rákóczi Ferencről azután (1713) a következőkben vélekedett: „... bejövén Magyarországra Rákóczi Ferencz fejedelem és gróf Bercsényi Miklós..., az országot és Erdélyt maguk hatalma alá hódította és jóllehet úgy jöttek, mint igaz hazafiak, de csakhamar az egész két ország felprédálásából meggazdagodván (!) és a szécsényi álorcás gyűlésben Rákóczi Ferencz vezérlő fejedelemmé s Bercsényi Miklós locumtenenssé és főgenerálissá választatván és így az országban megerősödven, az egész vármegyéket s azokban a nemességet eltapodták s mind nemes, mind paraszt rendre oly fizetést (adót) vetettek, hogy miolta édes eleink Schythyábul kijöttek, soha oly fizetésben, nyomorúságban és szabadságtalanságban nem voltak.”

Amint látjuk, teljes a császárhűség és a napló még megjegyzi: hogy „mind a felséges Leopold római császár és magyar király, mind pedig boldogemlékezetű successora, felséges József császár és király... ezt az ország veszedelmire fellobbant tüzet kegyelmességöknek édes vizével” eloltották.

Szepessy Pál tehát megtalálja a vagyon-visszaszerzés módját és helyrehozza apja kurucságát.

Helyreállítja apja hatalmas birtokát, sőt 1718-ban már Vattán, Tokajban és Tarcalon *tíz szőlőjéről* tudunk.

E család egyik tagja, Szepessy János 1722 után szerepel. 1732. évi telekösszeírásban a legmagasabb adóval szerepel. Valószínűleg testvére volt az ifjabb Szepessy Pálnak. Az ő Hunyad u. 8. szám alatti házában élt özvegy anyja is.

Ez a telek és rajta a „rezidenciális ház” megvan a József császári katonai felvételi lapon és az igen tekintélyes nagyságúnak van jelezve. Szemben, a Hunyad utca páratlan számozású oldalán, a jelenlegi Bartók Béla tér—Zeneszakiskola—Hunyad u. 5. számú telkek tulajdonképpen a Szepessy-halastava helyén vannak. Ez az a halastó, ami miatt „a malomárok vize gyakran megfogyatkozott” — ebből a malomárokból vette időnkint felfrissített vizét. A halastó déli oldalát a Szinva felé — védőtöltés védte a vizet pedig abból az említett malomárokból kapta, amely a mai Hoffman Ottó utca felől a halastóba ömölve, majd innen kivezetve, a mai Szarvas Gyógyszertár telkén kanyarodott le délnek, a Szabadság téren álló vízimalomhoz, innen pedig a múzeumépület észak-nyugati sarkán torkolt a Szinvába.

Ez a Szepessy-féle „rezidenciális ház” nem tévesztendő össze még *három* más Szepessy-házzal és telekkel. Éppen ez mutatja a felhalmozódott Szepessy-vagyonok jelentőségét, hogy voltaképpen *négy nagy* „rezidenciális” házról beszélhetünk. A József császári katonai felvételen ugyanis feltűnően nagy méretű *három* Szepessy-telek vonja magára a figyelmet, a Szinva északi és déli oldalán is.

Az északi oldalon Szepessy Zsigmond 1659 négyyszögöl, mellette Szepessy László 1471 négyyszögöl nagyságú telke, a Dombly-féle 1817-es térképen 1470, valamint 1471 helyrajzi számmal szerepel. E két telket északról a Hunyad utcán folyó malomárok, délről a Szinva partján húzódó akkori Vízköz utca, ma Petőfi utca határolja.

A harmadik a Szinvától délre, a Dombly-féle várostérképen 948 helyrajzi számmal jelölt 1745 négyyszögöl nagyságú telek „N. D. Szepessy József” birtokában 1817-ben. Ezt a telket északon a „Szinva mellyéke” (Petőfi utca), délről a „Meggyesalja” (Bacsó Béla út) határolta.

A Szepessy-család élete során látni, hogy egyrészt a gazdag és szépszámú nemesi család milyen kiváltságos szerepet csikar ki magának értékes és nagy városi telkek birtokában, megmutatkozik ez továbbá a XVIII. század végén már *Szepessy-sornak* aposztrofált további háztelkek nevében is, amikor telekparcellázást végeztek Miskolcon. A Liber Fundualisból az is kitűnik, hogy a város keleti szélein is olyan telkeket szereztek, ahol — fenntartva a telkek tulajdonjogát — megengedték az egyre növekvő és terjeszkedő város tehetősebb polgárainak a házépítést. *Százegy* ilyen miskolci, akkori városszéli telekről van szó, ahol fennáll az egyik vagy másik Szepessy-sarj részéről a „praestat” kifejezés. Tekintélyes városi vagyon ez és ha vannak is hasonló bejegyzések még a Liber Fundualisban, az néhány további vezető nemesnek csupán feltucatnyi hasonló jogára vonatkozik és nem szívesen kitévő háztelkek-komplexumra.

Ezek egyrészt tehát a *városi háztelkek* megszerzésére és birtoklására vonatkoztak. A kiváltságos vagyoni helyzet másrészt megmutatkozik a Szepessy-vagyon következő földrajzi hálózatában: majorságok illetve birtokok: Miskolcon 7, Hegyalján 12 „nagy szőlő”, Abaujban Onga és Újfalú, a diósgyőri kétharmadrész, Kápolna, Radostyán, Bábony, Parasznya, Csaba, Kisgyőr, Petri, Mohi, Mezőkövesd, Mezőkeresztes és Varbó falvakban és hozzá (1718 körül) Vattán, Tokajban és Tarcalon további 10 szőlő. (1707-ben 16 hegyaljai hordó borát 310 forintért adta.)

A felsorolás befejezéséhez tartozik még az ifj. Szepessy Pál naplójának következő bejegyzése, ami a nemeseknek a kalmárokkal való relációját világítja meg: amikor a politikai ügyekből kifolyólag időlegesen elveszti apai birtokát az 1680-as években, kölcsönökből él, sőt otthont talál kereskedő házakban, akik szívesen segítik ki a bajból. *„Carove Jakab kassai Kalmár Uramnak esmeretségébe esvén, kivált mikor házason éltem, mikor igen vékony állapotban voltam, sok emberségével kölcség dolgábul élvén kezdettem vele közösen lenni. 1690...”*

Szepessy-család 1732-ben hét sarjjal is szerepel: a már említett Szepessy János mellett György, Ferenc, Péter, István, Zsigmond és Pál szerepel, de ez a családgyarapodás úgy tűnik, nem aprózza el a vagyont, mert mindegyik testvér külön is tovább gyarapítja a családi vagyonát.

Szepessy János szerepe még érdekes a testvérek sorában. II. Rákóczi Ferencnek a posták szervezésére vonatkozó lévai 1705. január 1-én kelt rendelete a miskolci Szepessy Jánost bízta meg a posták igazgatásával, „Magyarország és Erdély főpostamestere” címmel [8]. A megbízás új monopolisztikus és különleges előnyt teremtett. Saját lovak felhasználásával, abrak, legelők, 12 postaló és 3 postaköcsi birtokában Szepessy János azonban sajátos magatartást tanúsított. A postamesterek fizetését visszatartotta, a postalókat a kereskedőknek külön fizetésért biztosította, a fejedelem címeres gyorsfutárjainak adott lovakat agyonnyargaltatta, postaállomások lovait és kocsijait magának visszatartotta. A postamesterek a visszaéléseket tapasztalták és kérésükre a fejedelem vizsgálatot rendelt el Szepessy János ellen, akit rögtöni hatállyal el is mozdított állásából 1707-ben.

Ez a vizsgálat Szepessy János társadalmi állásában Miskolcon semmi zavart nem idézett elő. Továbbra is ő maradt az egyik legelőkelőbb nemesi birtokos. 1730-as években az avasi egyháznak arany és ezüst kelyhet, tálakat adományoz és

kriptajogban 500 frt-ot fizet le. Sírhelye egyébként az avasi templomban van és sírtáblája, cimérével ma eredeti helyéről a templom falában lett elhelyezve.

A nemesi családi vagyonok növelésében és szaporításában a XVII. század közepén mutatkozik lehetőség, azután a kuruc szabadsághozmozgalmak után, amikor a politikai viszonyok hirtelen változása is lehetővé teszi a birtokszerzést. Ez a két megjelölt időszak olyan Miskolcon, amikor a vagyonszerzés lehetőségének stimulánsai jelentkeznek.

Figyelemre méltó az első időszakban, amely bár a török hódoltsági korbba esik, hogy az egyik legbefolyásosabb rangot kivívó Döry András megépíti azt az emeletes házat, amely jelenleg a Rákóczi utca 2. számot viseli. Merész elhatározás ez és merészsége azt bizonyítja, hogy volt egy időszakasz e korban Miskolcon, amikor a pénz- és vagyonszaporítás perspektívákat engedett meg magának. Képzeld el: a török szomszédság ellenére kifizetődőnek látszik a városban egy olyan ház megépítése, aminek a jövedelmezősége a ház földszintjén 12—13 bérbeadható bolthelyiséggel, emeletén pedig ezt megközelítő helyiségszámmal bír. Ez az első üzletház Miskolcon, amely ma is fennáll. Ugyanakkor a városban még ez az első emeletes ház abban az időben, amikor az 1544-es első török becsapás után következő pusztítások nyomai romba döntötték például a mai főutcai 11—21. számú kis gótikus lakóházak egész sorát: a tapolcai apátság—Szabó Gergely—A Boldogságos Szűz alapítvány—Barla Márton—Szt. Mihály Kápolna—Olajos Gergely—Plébánosház—Szűcs János szilárd üzlet- és üzemi házeit és azon Döry András vállalkozásáig csupán provizórikus állagú paticis-üzletházak épülhettek.

A Döry-háznak közelebbről meghatározható építési ideje nincs meg. Megléte az 1662. évi törökadó-lajstromból analizálható ki először.

De ha ezt ante quem-dátumnak vesszük, akkor azokban a politikai és gazdasági viszonyokban kereshetjük, amelyek ezt az időszakaszt bizonyos mértékig jellemezték.

III. Ferdinánd (1637—1657) húszéves uralma, II. Rákóczi György fejedelemmé választása, a konszolidáltabb erdélyi viszonyok, a marha-kereskedelemnek a Kayserliche Ochsenhandlung társasággal létrejövő struktúra-változása, a svéd—lengyel háborúk magyarországi szállítási lehetőségei, Eger 1592-es eleste után bekövetkező szomszédi viszony a hódoltsági terület határán, bizonyos, hogy egyes nagy pénztökével rendelkező nemesi birtokban és tőzsérben távlatokat csillantottak fel. A kassai egyetem alapítása 1657-ben is ezt a békésnek tetsző perspektívát engedi meg.

Más kérdés persze, hogy ez a perspektíva Miskolcon például hogyan dől meg 1666-tól Wesselényi Ferenc összeesküvése, az 1670. évi felvidéki felkelés, 1671-ben ötezer magyar végvári katona elbocsájtása, Ampringen gubernátorsága, a kurucok szereplése, 1678-ban Thököly Imre felvidéki hadjárata által okozott új helyzetben.

1678-ban Miskolc ismét fokozottabb mértékben órlódik a török, a császári csapatok, a kóborló hajdúk és kurucok csapásai között. Ezt a város számadáskönyve színes, izgalmas és csupán a tényeket szüksézávan rögzítő szavai igazolják.

A városnak „kapui” vannak. Ennek őrzésére kisebb „salvagardiákat” szer-

vez. De ezek az őrségek a végén mindig visszaélnék a bizalommal és feladatukkal és állandóan zsarolják azután a tanácsot. Ezek a bejegyzések: „*A salgvardiákat el akarván bocsátanunk, fizettünk nékik Pénzt, Fl 90,—*”, néhány hét múlva pedig: „*A salgvardiának erogáltam, hogy el akartak menni, Fl 22,—*” ezt igazolják.

Pedig ezeket Thilai Bálint és Damphi Péter uraimék verbuválták össze, s ezért az uraknak útiköltségükért külön 7 ft 38 kr járt. Külön bejegyzések bizonyítják, hogy hány font székhúst, bort és kenyeret kellett kiküldeni a kapukhoz a bírónak.

Hogy ezek az összegek milyen nagyságúak, érdemes összehasonlítani azzal az összeggel, amit Thököli 1678. szept. 11-i miskolci tartózkodásakor fizetett ki a bíró: „*Gróff Theökeölyi Imre Uram eö Nga is városunkba bészállván és Szeöcs János hada is felesen lévén ellátásukra erogáltam 10 kenyér, 12 font székhús, 8 csirke, vaj, sáfrány, gyeömbér, hal, ecet, méz, bors, rizskása, retek, zab, s ennek ára összesen 4 ft 14 kr volt . . . Két kolbász pedig még pótlólag 30 kr értékben küldetett.*

Döry András emeletes háza már ezekben a terhes esztendőekben arra volt jó csupán, hogy helyiségeiben megszállhassanak a hatalmasok. Bért, árendát most persze nem biztosított. A „Tábor” — a vonuló reguláris katonaság — alsózsolcai táborozása 1678. szept. 8-án (fejér kenyér, bor) 5 ft 12 kr-ba került, másnap a Tábor a Veresbugyikon táborozott le, s ez alkalommal már Jacsó András és Majoros Pál uraim hordós borokat és a portákról összeszedett 32 tyúkot vittek 32 fl értékben, de utána rögtön törött kósót, halat, petrezselymet, veres és fokhagymát, abrakot, égett bort, almát, körtét kellett pótolni 8 ft 58 kr értékben. A csobolyók és korszók a táborban maradtak, ezért a tanácsnak ugyanakkor vásárolnia kellett Szepsi Kalmártól 12 kr értékben. Ha pedig a katonaság a „kapun kívül” másutt is megszállt, mint pl. Szept. 10-én, 300 főnyi létszámmal, a székhús, a bor, az abrak és szíjgyártó mindössze csak 2 ft 67 kr. összeggel szerepel.

Ha török csapatok jöttek mint ugyanazon évben, 1678. október 14-én, „*cir-citer 200 fő*”, a nekik kiadott kenyér, cipó, sajt, bor, szőlő, alma és zab ára 4 ft 68 kr. volt.

Csodálkozhatunk azon, hogy ugyanezen számadásokban miért fordul elő „a vermet ásó” embereknek kifizetett összeg? A tanács mentette, ami menthető volt és ami az újabb és újabb sarcokra az élelemből kellett.

Azután jött Lesslie császári generális uram is, 1678. dec. 8-án és itt maradt 15-éig. Élelmezése a tanács részéről 223 ft 17 kr-ba kerül. (Fehérkenyér, székhús mindennap, szalonna, túró, petrezselyem, lencse, borsó, malacok, tyúkot, „fejér hal”, rák, vaj, tikmony, só, gyömbér, sáfrány, szekfű(szeg), potyka. 1 ökör, kecsge, zab.)

A tanács ennél az ügynél pl. annyira kifogy a pénzből, hogy kénytelen a Szepsi Kalmártól 4 tallért kérni kölcsön, rá a kamatot 90 pénzzel számítva . . . Másik esetben pedig csak marhabőrrel tud fizetni. A bíróválasztásra 1678. dec. 27-én az év végén már csupán 54 kr ára bort tudnak meginni . . .

A Pataki—Gerga szerződés és lebonyolítása

Merőben más képet kapunk Miskolcra éppen száz év leforgása után 1778-ban az ismertetésünk tárgyául szolgáló Pataky—Gerga-féle üzleti társasszerződés és végrendelet családi lebonyolítását végrehajtó üzleti könyvből.

A fejlődés, amely e száz évben van, nem egy évszázad *egyenletes* emelkedését mutatja. Ebből a száz évből — mint azt láthatjuk a várostörténet egyéb fejezeteiből — csupán az utolsó harmadot fogadhatjuk el olyan fejlődési periódusnak, ahol a gazdasági tényezők valóban alapot teremtenek egy szélesebb városfejlődési fejezetnek.

Nem kétséges, hogy ennek Miskolcon is, mint számtalan más magyar városban, a görög kereskedők a mozgató erői. A szakértelem, a piac felvevőképességének tágitása, a piacok kikutatása, az üzletszervezés és a bonyolultabb tőkemanipuláció náluk jelentkezik elsősorban. És ennek a száz év utolsó harmadának a végén, 1778-ban jelenik meg dokumentumával a két gazdag görög, Pataky György és Gerga György, hogy a tőkemanipuláció egyik pregnáns példáját mutassa.

Ahogy ezt a társasszerződést és a végrendeletet már az előző cikkemben ismertettem szó szerint, abból kitűnik, hogy a Gerga György és Pataky György által létrejött társas üzleti szerződés további lebonyolításába közbelépett Gerga Györgynek a szerződés megkötése után nyolc hónapra, Lublinban bekövetkezett halála.

Pataky György a társas üzleti szerződés megkötése, 1778. márc. 1. után először is rögtön felfekteti azokat az adósságokat, amelyek nem terhelik az új négyes társascég két új tagját. Ez az elszámolás e banki pontosságú üzleti könyvnek az első fejezete. A második részben feljegyzi azokat az adósságokat és terheket, amelyek a két új társsal egyetemben az egész *societas* közös elszámolását érintik. A harmadik részben azokat a kiadásokat rögzíti, amelyekkel Gerga György még haláláig személyesen sáfárkodott, míg a negyedik részben az elhalt Gerga György üzleti tőkéjére vonatkozó teljes elszámolást és kiadásokat jegyzi fel.

Nézzük most fejezetei sorrendjében az egyes elszámolási műveleteket, úgy ahogy az a könyvből kiderül.

Mint említettem, az anyagot döntően forrásmunka minőségben közlöm. Ezért kérem az olvasót, hogy a tételek korabeli stiláris nehézségeit nézze el, a szak-kutatót pedig arra kérem, hogy a néhol összevont vagy elhagyott tételek miatt, amelyek még nehézkesebbé tették volna e közlést, esetleg nézzen utána a kisebb jelentőségű, de más vonatkozásban még érdekes anyagnak. Az üzleti könyv a miskolci múzeumban megtalálható [9].

*

Első rész:

„Imé feljegyzem azon elveszett s csak az megholt Gyerga György Uramat s engem Pattaky Györgyöt (sic) illető Adósságokat melyekből Gyerga Ádám és Peszkár Athanáziusz semmi részt nem vésznek:

Bülcsföldi Márton diósgyőri kulcsár
Ezen processusra tett költség

Ab	Anno	Rhft kr.
	1773	182.02
	1767	20.—

Major László, Vasárus, szomszédunk	1771	14.22
Néhai Fincsak Sz(olga) bíró úr unokája	1767	58.15
T. Fay Bertalan ur hajduja Nagymihálybul	1772	4.—
T. Zsóry György uram	1773	3.12
A Harmincadosunk hajduja	1772	4.52
Drozdik kelecsényi tisztartó	1771	2.38
Sziráki plébános ur	1771	1.—
T. Borsod vármegye Esküdtje, Kováts ur	1770	10.22
T. Gyulafi urnak helyésbeli mestere, Biskó Mihály	1772	3.48
A mi mostani Harmincadosunk	1772	40.34
A Kövesdi Kapitányné Contr. szerint	1772	135.42
Simon István, idevaló kasznár	1771	82.03
Horváth Jánosné, a Harmincados szolgálója	1772	3.20
Gazdag János	1768	1.59
Márkus, csabai zsidó	1770	9.42
Javer György tömlőctartó	1771	1.21
T. Benyisky Sz. Biró ur, melyeket egy régi Processusért tart be	1779	4.—
Csovéka Constantin ur	1778	7.28
A Káptalan kasznárja	2.08
T. Fáy Pál ur	1772	10.50
Traskotzy, Kelecsényi inspector, elszökött	1772	37.17
Doroságiné, idevaló csizmadiáné	1769	1.53
Szendrey nevű sepsi szabó	1770	3.24
Áts István debrecenyi szabó	1771	52.—
Kozma Dimtsó uram, Mettzenzéfrül	20.—
Kotsis Gábor	1768	3.—
Kis Ponyvásné, mádi zsidóné	1767	3.12
T. Gultováts ur Horváth Hadnagy urért	32.—
	Summa Rhft	756.24

„Mivel ezen 756 Rhft 24 kr-bul álló summa egyedül kettőnket, néhai Gyerga György uramat és éngem Pattaky Györgyöt illet, felosztván két részre azt, ama Socialis Contr.-nak 11. Punctuma szerint esik néhai Gyerga Gy. uram részire defalcálni 378 Rhft 12 kr-okat, melyek a Számadásunk Inventáriumában in Pag. 236. hasonlóképen vagnak feljegyezve.”

*

„Feljegyzem ide a Societásnak elveszett adósságait, melyek a Soc. Contr. 4. Punctuma szerint a mostani társainkat, Gyerga Ádám és Peszkár Athanásius uraimmal, közösen osztatnak fel:

Bültsföldi d.győri kultcsárnál	1773	11.04
Fedeles Jánosnál	1775	18.11
Szabó János hadnagynál	1773	11.01
A mostani Harmincadosunknál	1773	24.15
Dobai Sándornál, Ms G. Szirmay prefektusánál	1774	47.48

Simony Istvánnál, a Dominium kasznárjánál	1773	146.34
Pattaky szabónál	1774	4.21
A T. Vármegyének Hajdújánál	1775	.22
Kovalik Jakab hajdúnál	1775	1.07
Rátz Mihályné tornai predikatornénál	1775	10.45
Haluska Mátyásnál	1776	3.29
Az edelényi Stallmaisternál	1776	.24
Vartósz Tamásnál	1776	1.06
Zsebe Mihály S. csizmadiánál	1776	3.21
		<hr/>
		283.18
Szabó Jánosnak leánya Maris	1776	1.48
Az a Festő, amely a Takátsné vette el most pedig Gyöngyösön lakik	1775	11.18
Heinrich Fazola Bányásznál, Contr. mellett	1774	90.00
A Sislaki Sósnál	1774	6.09
Muraközy Jóseff Secretáriusnál	1775	13.08
Kálmány uram Legényénél, Jóseffnál	1777	1.38
A D. győri Perceptornál, Gráff János urnál	1775	36.34
Az itt való Pictornál, Frantz Liebnél, ki is most Ujhelyben lakik	1775	107.49
T. Détsy Jóseff urnál	1775	13.28
A Demesky uram kocsisánál, (aki elszökött)	1776	11.04
Rábné Asszonyomnál, Kalota uram Sógor Assz.nál	1775	.24
Abbádi Jánosnénál	1777	1.15
Toman János, T. Almássy uram Tisztartója	1776	5.39
T. Barkassy Andrásné Asszonyom	1774	191.59
Sági György uramnál, Naprágyból	1776	10.00
T. Radvánszky ur Inassának	1774	4.33
T. Fáy Sámuel uramnál	1775	11.55
Ms Gróff Andrassy ur kulcsárjánál	1775	3.54
Ms Gróff Strika Ferencnél	1774	2.00
T. Diák Gábor uramnál	1776	56.55
T. Vay Ráfaelnél Contr. szerint	1775	110.00
Jakabb Mihálynál, debreceni szabónál	1776	33.00
Bodó Dánielnél	dtto	1773 25.00
Szakmári Istvánnál	dtto	1776 13.50
Tarkányi Jóseffnél	dtto	1777 46.05
Mátsa Andrásnál	dtto (tagaggya)	1773 19.00
Bényei Mihálynál	dtto	1776 7.30
Szalátzy Ferencnél	dtto	1776 51.31
Németh Sándornál	dtto	1774 66.04
Csáty Istvánnál	dtto	1777 516.30
Az ifjabb Némethy Sámuelnél	dtto	1776 67.55
Szabó Péternénél Sepsibül	dtto	1776 3.33
Sárosné, Debrecenbül, tagaggya	1773	3.43
A Debrecenyi Öreg Gazdasszony	1775	1.23
Kristóffné Asszonyom defalcált régi???	24.38

A Bagaméri ur Szolgálójjánál	1.57
A T. D. Győri Dominiumnál	2.24
Fizettünk az elveszett Adósságokért a Procatornak Debrecenbe Költséget és fáradságáért		19.00
Kosmisky Gina uram Pénznek Interestével tartozott Contr. szerént		127.00
Summája a Societas elveszett adósságának egészben Rhft		2005.21
A fenn irtt 2005. Rhft kr-bul álló Summából, mely közönséges, defalcálok egy ötöd részt Gyerga Ádám s Peszkár Athanásius uraim részükre, a Soc. Contr. 4. Punctuma szerint, mely tézsen		401.04
Marad kettőnkre, néhai Gyerga György uramra és Patakky Györgyre Rhft		1604.17
melly 1604. Rhft 17 kr egyaránt felosztván esik egyikünknek jóul magára akceptálni: Rhft 802 és 8 kr-okat.		

*

Második rész

Expenzái (kiadásai) néhai Gyerga György uramnak ab anno 1778. 1. Mart. usque Annum 1779 ultimam February, az Expenzánk Lajstromának tenora szerint:

		Rhft kr
<i>Porfirára, Felesége Öttse részére:</i>		
11 Rőf széles tafota Pántlika	x 6	1.06
1 és fél Rőf Széles Atlatz Pántlika	x 32	.48
3/4 Rőf Széles Atlatz P. keskenyebb	18	.12
1 és fél Rőf Széles A. P. keskeny	8	.12
1 és fél Rőf Kézellő	5	.07
2 Rőf fehér Pretension Pántl.		.06
2 Rőf keskeny Tafota Pántlika	3	.06
7 és fél Rőf fehér Szövött Csipke		1.00
2 Rőf fekete Galand és 2 rőf Selyem Zsinór		.10
2 és fél Rőf Coff Pántlika		.15
2 font Kávé		1.06
3 Csomó fain Olasz-Virág koszorúnak		.36
4 Csomó közönséges Virág koszorúnak		.12
Varnni való Selyem		.07
1 Rőf Tafota		1.25
		7.29
<i>12. Martii.:</i>		
4 és fél Rőf fehér Csipke		.49
1/3 rőf Czvirn Marlin		.28
1 és negyed rőf Pántlika		.20
Egyharmad rőf Atlasz		.28
1 Kápli Dróthból		.06
2 Rőf Gyócs		.38

1 rőf Pántlika	.03
7 Rőf Gránátszin Krádli	4.26
3/8 Lath Selyem	.10
1 Szőlő Vessző Pálcza, Porfira Lakadalmára	1.00
1 Vég fehér Szattyng. Mitl.	.16
1 vég fehér Szattyng. keskeny	.08
1 pléhes Iskatulya	.39
Molnár Szabónak János rékliéért	.30
1/4 font Török Bors, fél font viasz	.21
1/8 rőf veres Karton, 1/8 rőf veres Gyócs	.08
2 és fél rőf Módi Stráfos Pántlika	1.15

20. Martii:

4 és fél rőf Séles Anglia	23.15
8 lath Pella Selyem	3.12
4 rőf Stráfos Veesz	2.00
	<hr/>
	47.41

1 és fél rőf hamuszín Veesz	.36
20 apró Selyem Gomb	.16
2/3 rőf Szekfűszin Kalamajka	.30
3 ostor Teveször	.06
1/8 rőf Pádúai Posztó, 3/8 rőf Enyves Vászón	.18
2 font Kávét, Hitvesnek	1.12
Fizettünk a Szikszóruul való kék Vászónért	3.45
Fizettünk a Veres Szabónak, mentéjéért	1.25

8. Apr.:

Kézpénz, költségre, Hitvesének	20.00
4 pár Nyüstöt Mentéjére	31.00
1/8 Lath 1/4 Réf Pántlika	.10
1/3 rőf fehér Atlatz, 1/3 rőf fényezett	
Gyolts s 1 Kapli	.42

Summa Rhft 107.41

Expensái néhai Gyerga György Uramnak:

Molnárnak Lajbliért és Nadrágért	.54
3/8 Lath Selyem s Veres Vászón	.12

13. Martii:

Küldött Ádám Nagy Szombatbul Mihálynak Pozsonba	50.00
Szalonnáért és 1 Réz Fazokért fizettünk Debrecenben	5.28
Nád Mész 8 font	6.46
1 és fél Lath Veres Cérna, 3/4 rőf veres Gyóts	.10
4 rőf veres Stráfos Kanavátz	1.50
5 Rőf fehér Gyóts és 1 font pamut	1.24

30. Apr.:

1 és fél font kávé	.54
3/8 font Pamut	.15

10. May.:

Készpénzt a Hitvesének költségére	27,00
Királynak 7 és fél Lath Selyem munkáért	2.15
1 pár Citromot Hitvesének	.07
Husvétra Viaszk Gyertyáért Hitvesének	2.00
19 Lath fehér kötni való vékony Pamut	1.00
8 Lath fehér kötni való vékony alábvaló	.21

20. May.:

Készpénz Hitvesének	23.00
10 rőf Schlézia Gyóts	4.40
Kalota Konstantin Uramnak Pesten Mihályért	50.21

12. July:

8 font fain Nádméz	6.30
2 font Kávé	1.17
2 Butellia Rosolis	1.12
1 és fél Lath Sáfrán	1.03
1/8 font Bors 1/2 lath Szegfü	.18
2 lath Kaiser Thé, 1 font Riskása, 2 font Gérsli	.33
10 Czitrom s Készpénzt midőn Girincsre ment fia	15.30
3 Körmötzi (arany)	12.54
Egri Gyemandin urnak	7.33

26. July:

Fizettünk Kristian Szütsnek Hitvесе s.zöld Kantusáért és 1 pár Nyestért, mellyet hozzá adott volt	3.36
1 és 3/4 Rőf Zöld Krádlí, Mihály számára	1.03
1 és 3/4 rőf nyers Kanavátz	.23
9 és 7/8 rőf Bétsi Vászón	4.56
1 pászma fain Schlézíai Czérna	.36
72 és fél Rőf Vászónért fizettünk Szíkszay Gy. urnak	21.45
2 hordó ordin. Asztali Bor	18.00
A Mihály paplanyáért	1.00
3 font Viaszk	2.30
6 és fél Ittze Vaj	1.50

26. Aug.

Midőn Lublinba indult, vitt magával készpénzül	
30 ordin. aranyakat á f 4.14	131.14
Hitvesének költségére, készpénzt	11.00
1/8 font Bors, u. a. fehér Gyömbér, 1/4 lat Sáfrán	.20
9 font 12 Lath fain Nádméz	7.36
1 font Kávé	.36
1 Losnya Pokrócz	2.50
Trézi nevű Szolgálója vásárlott Réklinék	2.40
1 és fél rőf zöld Flanel Hitvesének	.21

(1778) 9. Sept.:

1/2 rőf Cupfer Karton 1/4 rőf fehér Futter Flanel	.27
100 font fain Fa Olaj	32.00
Kézpénzt Hitvesének	12.00
A Janovits János balzsamáért	1.30

26. Sept.:

Kézpénzt Hitvesének	15.00
1 font Kávé	.36
63 és 3/4 rőf fehér Vászón Szikszai György uramtól	19.07
11 Font jó Turó	1.28

12. Okt.:

Kézpénzt Hitvesének	10.00
1 pár Sárga Czipellő Rosaliának	.13
Író, Rizskását, Gerslit, s Maszlinkát hozott Pestrül Ádám	7.15
4 Tábla Szappan	2.36

22. Okt.:

1 font Kávé, Réf Pántlika, Mihály	.42
Kézpénzt Hitvesének	10.00
1 pár Téli Strimfli Leányának	1.03
1 pár dtto Katrinának	.17
7 font 21 Lath fain Nádméz	6.07
Molárnak az Krádli Lajbijaért Mihálynak	.48
1 és fél Rőf Cupfer Charton	1.10

22. Nov.:

Kézpénzt Hitvesének	10.00
100 fő Káposzta	1.25

„NB. Legsomorubb emlékezetemre jegyzem fel azt, hogy az én legkedvesebb Társam, 1778. Esztendőben Novembernek 23. napján délután 3 óraker halálozott meg Lublinban. Légyen boldog s örök emlékezete! Temettetett a Sz. Onufrius Clastromában, mely 14. órányira van Lublintól, készen lévén úgy, valamint csak egy Kereszténynek lenni szükségéért. Mi pedig Decembernek 16. napján vettünk efelől postán tudósítást.

18. Dec.:

4 és fél rőf fekete Bilitzi Posztó Mihálynak	8.19
1 és fél rőf fehér széles Futter Flanel	.51
2 rőf dupla Flanel	1.26
1 Szőr Munka	.21
16 rőf Szőr Sinór	.12
Fél rőf enyves Vászón, fél Lath Selyem, 18 Csontgomb	.24
1 rőf fehér Vászón, 3 Ostor Teveszőr	.15
Martseknek a Mihály ruhájáért	1.45
11 Rőf Bétsi Paja Hitvesének	9.46
1 és 3/4 Rőf fehér dupla Flanel	1.12

2 Rőf fehér Vászón	.12
2 Lath Halháj, Szatting és Kapocs	.12
A Szabónak Szoknyáért és Kantusért	1.15
Negyed Lath Selyem és 2 kr ára Czérna	.08
11 és negyed Rőf fekete Bétsi Vászón	3.26
3 és fél Rőf négy Nyüstös és 10 Rőf Cellig Galand	.24
5 rőf Széles kötőre való Galand, nyolcad lath Selyem	.21
2 rőf fekete széles fodor Fátyol	1.24
2/3 rőf fekete fényes Gyóts, 2 rőf Galand	.17
1/8 Font Pamut, fél Papiros Gombostó	.07
Kézpénz Hitvesének	15.00
1 Butellia Rosolis s 1/4 Font Czucker Candli	.48
5 Perzsia Bárány Bőr Mihálynak	3.30
2 Font Kávét	1.12
Fél Rőf fekete Tafota	.42
4 Rőf széles Fodor Fátyol	2.48
Tafota Pántlika, Habos Pántlika, Gyóts és Pamut	.44
1 Hordó Bor, mikor 40. napi Szolgálatot tettek érte	8.30
Szegények számára osztott ki Adám	2.30
7 és fél rőf fekete Camellot	5.23
2 és fél Rőf fehér Flanél	1.36
2 sertéseket pro Manoli és Thomasz Vartosz	11.54
A Mihály mentéjéért fizettünk Szűtsnek	5.57
Az Asszony Ruhájáért a Szabónak	1.21
A Katharinájáért	1.03

29. Dec.:

Kézpénzt Hitvesének	15.00
Sáfrán, Székfü, Szeretsen Dió Virág	.34

1779. 1. Jan.:

2 Butellia Rosolis	1.12
1 Sertést a Hitvese számára	7.39
Kézpénzt Kátlinak piatzi vásárlásra	1.24
69 font Húst	3.28
fél font apró és fél font nagy Mazsola Szőlő	.10
6 cztrom, fél font Mandola s 3/4 font Nádméz	1.06
Fél Borju	1.25
11 Czipó, Katlinak pedig főzéseért 2 ft	2.38
Kézpénz Karátsonyi és Vizkereszt Sz. Ünnepekre	1.22
3/8 rőf fekete Csipke	1.05
Fekete dupla széles Kamuka az Testvérenek	1.07
Habos Pántlika, Gyóts és Selyem, Sáfrán	.61
13 Ittze Vaj	3.54

21. Jan.:

Azon Lublinba tett költségekért és megtett utolsó Tisztesség tételért az Istenben boldogulnak, fizettünk

Dadányi Miklós uramnak quietantiája szerint	308.24
Rátz János uramnak, a Szütsnek fizettünk a nyüsztös mentéjéért	1.00
Az ótska mentéjére tett igazításért	.30
<i>6. Febr.:</i>	
7 font 20 lath fain Nádméz	6.06
1 font Kávé	.36
2 és fél font Sárga Viaszk	2.00
1 és fél font fehér Viaszk	1.30
2 és fél Róf Creppon Fátyol Mihálynak	1.30
<i>12. Febr.:</i>	
Kézpénzt Hitvesének	12.00
3 és negyed Róf kék Fedritt	.52
Fél oka Inat (?)	1.06
1 fekete Sapkát Mihálynak	2.50
1 Kávéhoz való Kandl	2.00
1 füstölő	.36
1 oka Török Bors	.30
<i>20. Marty:</i>	
Viz szentelésekre	1.00
Maris nevü Szolgállójának kézpénzt	1.42
2 oka Rizskása	.36
1 pár kesztyű	.31
9 és fél róf fekete Conczent	5.04
1 és 1/3 róf Szekfűszin Teveszór	1.52
4 róf Peruvien Charton	2.32
9 róf Teveszór Márisnak	12.45
1 és negyed róf Francia Kamuka	4.15
A Doktor urnak fárattságáért	6.00
Kailnak az Apatikában	4.00
1 Almáriomért a Tisza Vejének (Képtartó)	28.00
<i>23. Marty:</i>	
Tiszt. Pater Bendela Urnak a mi Lelki Atyánknak 1 40. napi Lethurgiáért, melyet itt szolgált, 3 arany	12.42
Ab Anno 1778. 1. Marty usque Annum 1779 ultimam Ápr. egy Esztendőre... fizettünk Lokázi (sic) Uramnak Házbért per F. 80.	93.20
Ab Ao 1778. 1. Marty, usque 1779. Marty. Néhai Gyerga György Uramnak Expensái mindössze téznek az Expenzák Lajstroma tenora (foglatatja) szerint	
Rhft	1378.37

*

Pataky Györgynek e fenti elszámolásából több, sokszor ismétlődő apró tételt, amely már egy-két ízben szerepelt, előbbieken közölt tételes felsorolásból, illetve a szó szerinti közlésből helytakarékoság miatt elhagytam.

Nézzük most a Számadás harmadik részét, amelyben Pataky a Gyerga-féle pénztökével számol el. Ez a Számadás 40. és 41. lapján szerepel. Ez a rész feltűnik könyveléstechnikai színvonalával, egyúttal képet ad arról a szinte bankszerű könyvvitelről, amely általában is, az ügyletüket jellemezte.

Harmadik rész

„Ide terjesztjük Néhai Gyerga György (sic) Uramat illető számadásokat, melyben Capitálisát tisztán és világosan előadjuk, Socialis Contractusunk tenora szerint.

„Anno 1778. 1. Mart. Teste Inventario pag. 144. Társaságbéli Számadásunkat bezárván, Socialis Contractusunkat is megírván, azt magunk Subscriptioival megerősítettük, mely Contractust is ebben a Lajstromban a dolog bizonyabb voltáért sub pag. 27. szóról szóra (Görögből Magyarra fordítván) lepárjáltuk.

„Ezen Socialis Contractusunk 8. Punctuma pedig azt foglalja magában: hogyha közülünk 4 Compagnisták közül ezen Számadásunk után, 7., 8. avagy 9. hónapok elteltével valamelyik meg találna halálozni, akkoron a megholtnak Successorai a még életben megmaradt Compagnista Társaitul más Computust (költségterv) ne kívánhassanak, hanem ez utolszorival legyenek contentusok (egyetértők). Sem pedig a még életben maradt Compagnista Társa a holt Successorainak ne legyenek kötelesek, annak Capitálisát, nékiek máskép és világosabban előadni, hanem csak az ez előtt 9. hónapokkal bezárattatott Inventorium szerint, a szerént tudniillik, amint azt a Contractus magában foglalja. Minek előtte pedig, a megegyezés szerint, a 9 hónapok elteltének, tehát néhai Comp. Társunknak, Gyerga György uramnak Anno 1778. 23. Nov. Le nyelországának Lublin nevű városában történt halála (requiescat in pace) következő képen az 1778. Esztendőben 1. Maj. utolszóri tett Inventáriumának tenora szerint illetén formán tesszük le számadását, melyben is Capitálisát világosan előadjuk:

Rh. ft kr.

Néhai Compagnista Társunk Gyerga György uram Capitálisának Summája, amint Socialis Számadásunk Inventárium, sub page 186., és Socialis Contractusunk a 12. Punctumban bizonyítják az új Házra tett költségekkel és deperdita (elveszett) Adósságokkal együtt, amelyek Capitálisainkból még máj napiglan nem defalcáltattak (levonattak) világosan kitetszik, hogy Anno 1778. 1. Marc. volt volna

18326.57

Item a régi deperdita Adósságokbul, melyek néhai Bikerá Urammal közösek voltak, amint a Számadásunk Inventáriumában is sub Page 140—228. nevenként felvagnak jegyezve, szedtünk bé Ft 429. Ezekből Bekeráné (sic) Asszonyomnak fizettünk Ft 187 kr 18. Competál tehát ebből Gyerga György uramnak is

147.46

A Capitálisának Summája Rhft.

18474.43

„A fent irt Capitálisból defalcáljuk:

1. A tulsó levelen, sub Pag. 39 feljegyezett Expenzáit ab Anno 1778 usque Annum 1779. minek utána számoltunk volna Socialis Contractusunk 8. Punctuma tenora szerént	1378.34	
2. A reája eső rátáját, azaz a deperdita adósságoknak a felét, amellyel ezen Lajstromban sub Pag. 33. és 34., és Soc. Számadásunk Inventáriumába sub Pag. 236. nevenként fel vagynak jegyezve, amellyek Ádám Uramat és P. Athanasius Uramat nem illetik, hanem amint ez engemet Pattaky Györgyöt, hasonlóképpen néhai Gyerga György Uramat is	378.12	
3. A Társaságbéli közönséges Veszendő Adósságokból való részét, melyek ezen Lajstromban sub Pag. 33. és 34. és Soc. Számadásunk Inventáriumában sub Pag. 236., 237 nevenként fel vagynak jegyezve, ezekből 1 Öttöd részt Ádám és P. Athanasius Uramiék részekre kivévén, a többiből valamint én, ugy nem különben néhai Gyerga György Uram is vészen részt Soc. Contr. 4. P. tenora szerént	802.08	
4. Midőn az Ujj Háznak építéséhez fogtunk, egész 1778. Esztendőig 1. Marty, amint azt akkori Inventáriumunk sub Pag. 175. bizonyítja, bele került F. 10847 kr 9 és fél, amint azt Soc. Contr. 12. Punctoma bizonyítja, még Capitálisainkból nem defalcáltuk és ennek fele engemet Pattaky Györgyöt, másfele pedig Gyerga György Uramat illeti, ugmint	5423.34	
5. Item ab Anno 1778. 1. Marty usque ad Annum 1779. miglen számolnánk, Teste Inventario sub Pag. 217. és az Expensák Lajstromában is nevenként bé vagynak írva, tevődött az Ujj Háza költség F 6193 kr 54 és fél, mostan ezeknek felét a mint magam részére, ugy nem különben más felét néhai Gyerga György Uram részére defalcáлом	3096.57	11079.26
Defalcálván ezen 5 Positiokat, marad még Capitalista Rhft		7395.17
6. És utoljára Társaságbéli megyegyezésünk és Soc. Contr. 8. Pontoma tenora szerént a fenn irt és megmaradt Capitálisából még 10 Percentumot, mivel eő Kgylmét minden bajtól absolváljuk		739.30
Ab Ao 1779. 1. Marty marad még néhai Társunk kész Capitalissa, számlálván azt az időtől fogva, minek utána halála után számoltunk volna	Rhft	6655.47
amely Socialis Contractusnak 8. Pontoma szerént ergo Legale Interusuris á 6 Percentum fog fojni.”		

Negyedik rész

Ez az elszámolás a számadási könyv 42—87. lapján 1779 márc. 1-től 1793 ápr. 13-ig az özvegy használatára szolgáló összegeket foglalja össze. A végén Pataky György sajátkezű aláírása: *Pattaky György m. pr.*

Tekintettel arra, hogy ez a 45 oldalra terjedő elszámolás sok azonos háztartási kiadási tételt tartalmaz, ezeket alább elhagyom a felsorolásból, de ezek tételei a valóságban természetesen a levonásoknál szerepelnek. A közlésnél azonban szem előtt tartom, hogy a számadási könyv előforduló egyedi tételei változatlanul szerepeljenek, mert ezeknek több érdekes város- és kultúrtörténeti értéke van és ezek forrásául ez a közlés most hálás alkalom.

Az évről évre elszámolt összegek manipulációs sora azonban az így rövidített közlésből világosan kitűnik.

„Anno 1779 1. Marty. Maradott ergo Legale Interusuri á 6 Per Centum folyó Capitalissa, amint ezen Lajstromban sub Pag. 41. kiteszik	6655.47
Ennek Legalis Obveniáló Interesse usque ultimam Febr. Anno 1780. pro 1. Anno, tészen	399.20
A Capitalis Interessével tészen	Rhft
	7055.08

Ab Anno 1779 Marty számadásunk után következnek néhai Gyerga Gy. Uram Özvegyének Expensái:

20 Font Szalonháért Grabószky Tamás uramnak, amelyért régen tartoztunk	1.40
Saguna Miklós uramnak készpénzt a Templom gyeretyájáért és a Templomba való kétszeri emlegetésért	15.00
30 font hust néhai Gyerga Gy. Uram halála után fél Esztendővel	1.30
Néhai Gyerga Gy. Uram zsebbe való órájának igazításáért	1.00
1779. Aug. 10. Én alább irtt recognoscáлом, hogy azon Öttven frtokat, melyeket n. Gyerga Gy. Uram énnékem Testamentomába testált, azokat Tutorainak: Pataky György és Gyerga Ádám Uramimék kezektül egészben és minden hiba nélkül felvettem. Requiescat in pace. A Miskolczy Nem Uniált Görög Ecclesiának Parochusa Bendella Ferentz	50.00
Ezen irtt 50 Rhftoknak Legalis obveniáló interesse usque ultimam Febr. 1780 pro 6 és 2/3 mensibus á 6 per Cent. tészen	1.39
.....	
1 és negyed rőf Bibor	1.07
1 pár czipellő Chatarinának	.36
1 Sellyem Keszkenő Marisnak	2.00

5 rőf rózsaszín Spanyoletott Jantsinak	3.50
2 és fél rőf kék Parcán	1.00
1 és nyolcad rőf Sassa Parella szín Tafota	2.28
3/8 rőf Gránátszín Creditour	.42
Kapnyik Uram Apothecájában fizettünk Auszugális mellett	6.52
Fél rőff Massilini Munka (avagy Piquet)	1.00
Molnár Szabónak egy Lajbi varrásért	.30
1 Sellyem Váll Catharinának	2.24
1 Kanaváczbul Rósinak ugyanaz	.39
1 Lath Publicán szín Zöld Sellyem	.24
Kirá! Gombkötőnek az Ablakokra való Rojtokért	2.00
1 Elefánt Tetem Füsü	.15
Vásárlott az Özvegy Maris szolgáájának Lajblira valót	2.24
A Szabónak fizettünk (érte)	.24
1 font Bétsi Laska	.08
Fél rőf Hamuszin Atlatz	1.04
Negyed Lat Sellyem és egyharmad rőf Bagazia	.09
4 Lat Sellyem a Catharina Beketsére	1.36
5 font Viza, 2 pár Czitrom	1.09
A Catharina Beketse Ujjának csinálásáért	1.24
Jantsinak Csismára	1.06
4 oka Fa Olajat, Szilvát Pestrül Gy. Ádám által	2.24
1 oka Viza Inat	2.16
1 oka Tengeri Pókot (rák)	2.33
2 és fél font Viza ikrát	.42
3 és fél font Száraz Halat	.27
105 font Fa Olajat	29.24
3 pár Róka Mály Chatarinának (prém)	3.00
3 pár Róka Torok Chatarinának	4.12
1 Tábla fekete Tengeri Nyul Béliés	3.30
1 Nagy Tükröt Bétsből	10.36
2 Hordó Ó Bort a magunk Pintzéből	18.00
2 Hordó Fodor Pál Uramtul	11.20
2 Hordó Motsáryné Asszonyomtul	18.00
A Német Lakatosnak a képek Almárjomjáért	2.00
A Catharina Bundája varrásáért	.54
A Szütsnek a Catharina Bundájáért	1.18
Visnyovszky Constantin Uramnak némely vas Fogaso- kért	1.20
1 Sellyem Keszkenót Boris Szolgáájának	2.16
.....	
	*
.....	

(A kiadások összege 504.22 Rhft-ra rúg, közben mindenütt leszámolva a kamatokat 6%-ával. Így Gyerga György 7055.08 tőkéje 6550.46 Rhft-ra csök-

ken. Hozzáadva az 1781. február utolsó napjáig járó kamatot, Pataky az 1780. Márc. 1-től kezdődő további elszámolást 6943.46 Rhft tőkével kezdi meg. K. J.)

„Ab Anno 1780. 26. Marty. következnek néhai Gyerga Gy. Uram Succesorainak Expensái:

4 és 3/4 rőf Gránátszint 3/drath Jantsinak	5.04
3 és fél rőf Kartont Rózsikának	2.13
2 rőf Zöld Hernátz	1.00
3 és fél Tutzat apró Atzél Gombok	.52
2 rőf Gránátszin Creditour	3.24
2 Lengyel Országi Keszkenőért	2.45
3 pár Nyuszt	20.42
2 Tábla fekete Nyúl	7.00
2 pár Pamut Strimfli	.44
3/4 rőf Pádúai Posztó	1.30
1 pár Prisléder Czipellő	.18
1 oka Fa-Olaj-Szilvát	.24
Fél oka Viza inat	1.08
1 oka Tengeri Pókot	2.00
56 és fél lat Fa Olajt	18.12
9 és negyed font Nádméz	7.24
1 dupla Sellyem keszkenő	2.50
1 pár Czipellő	1.20
1 pár Strimfli	1.04
2 pár Pamut Strimfli	.44
1 Kaskétát Jantsinak	.49
1 pár Czipellő és 1 pár Pantófli	1.59
2 és háromnegyed rőf hamuszín Tafota	4.57
1 legyező	.48
70 font só	2.20
20 Koszoró veres hagyma	.50
2 Pamut Keszkenőt küldöttek Törökországra	2.09
Annak elküldéséért	.17
Fél rőf fehér Flanél Kapczának, Mihálynak	.21
Fél rőf széles Angliát, Mihálynak	2.36
2 Lengyelországi Keszkenőkért fizettünk	2.45
A Suszternak Czipellőért és a Jantsi Csizmájáért	1.30
A Szabónak a Mihály mentéjecsinalásáért	1.30
A Paplan foldoztatásáért	1.00
A Szent Prodomos Szerzetéből való Lelki Atyának	
1 Negyven napi Lythurgiáért az Özvegy Parancsolatjából adtunk 3 ord. Aranyakat	12.42
Laszkarószky Ádám Uramnak quietantiája mellett azon költséget, melyet tett néhai Gyerga Gy.	
Uramra, 7 Aranyakat	29.38
Marcsek Szabónak Bunda varrásért	1.30

Argyry Mihály Uram quietantiája mellett azon Summát, melyet n. Gyerga Gy. Uram Gyerga Simon Leánya kiházasítására testált, (Jöllehet ugyan, hogy a Qu. 300 ftról szól de emellett más 50 Rhftokat is és 5 Aranyat is küldöttünk Janovits Naum Uram által, melynek felét én Pattaky György, felét pedig Gyerga Ádám Uram expenzái közé számláltunk, és csak aztat, amelyet testált, tesszük ki	250.00
Rácز János Uramnak a szütsnek a Mihály mentéjéért, az Özvegy Kantussáért és a Jantsika Bekecséért fizettünk	5.00
Saguna Miklós Uramnak a Templom Gyertyáiért	8.36
Molnár András Szabónak a Jantsika Nadrágjéért	.54
96 font Szalonnát Debrecenből	8.00
Fél sertést adtam én Pattaky Gy.	2.45
Anno 1778. nov. 20. Lublinban vette fel Arkacsy Tamás Uramtól per Transactionem 20 Aranyakat, melyekkel Vretószky Ferencz uram Bulczu Athanázusz uramnak, néhai Gyerga Gy. uram Ipájának tartozott, tulajdon kezével feljegyzett és elköltött, mi ezeket özvegyének megfizetvén, ezért is expenzái közzé irjuk	84.40
1 Császári Aranyat küldött Törökországba	4.16
Az Expenzák Summája	813.52
A 6% kamatok levonásaival marad a számadások szerint tőke	Rhft 6129.54

A kiadások az előző évvel szemben emelkedtek. E 6129.54 Rhft tőkéhez Pataky Gy. 6%-os kamatot, 367.44 Rhft ír számadása elején és így a számadást 6497.39 Rhft-tal kezdi meg. K. J.)

Ab Anno 1781. 1. Marty. következnek néhai Gyerga Gy. Uram Successorainak Expenzái:

1 és negyed rőf olajszin Pádúai Posztót	2.19
2 Porczolán keszkenő	.58
4 pár kiseded Czipellőcskéért	2.12
1 kés	.21
1 pár Papucs Mihálynak	1.00
1 és negyed rőf Mellirtes Szakolczai Posztó	2.07
Borisnak réklire	3.25

(Az Özvegynek készpénz elszámolása ebben az évben a Számadásunk 50—51. oldalán levő részletes felsorolás szerint, beleértve néhány háztartási kiadást, Pataky által felszámított 6% kamattal együtt 360.54 Rhft-ra emelkedett. K. J.)

A Számadás ezután következő folytatása:

Item az Expenzák	360.54
Ab Anno 1779. 1. Marty usque Annum 1781. Nov. mentek a Ház készítésére költségek, Teste Generalis Inventario Page 275., Rhft 2695. kr 53, mely Summát két részre osztván, ugymint a felét az én Pattaky Gy. részemre defalcálom, másfele pedig néhai Gyerga Gy. Uramat illeti	1347.56
Ezen Summának az Interressét csak fél Esztendőre számlálom, mivel nem egyszerre fizettettek ki és tészén	40.27
(E három tétel összesen 1749.18 Rhft)	
Quibus Defalcatis marad még Capitálissa ab Anno 1782 1. Marty. Ergo pendendum á 6 Pcentum Interusuri	4748.21
Ennek Legalis Obveniáló Interesse ab Ao 1782. Marty usque Annum 1783. ultimam Febr. á 6 pc.	284.45
Summa Summarum usque ultimam Febr. Anno 1783. marad még Capitálisuk Rhft	5033.06

*

Következnek az ezen Esztendőbéli Expenzák:

2 rőf Slezia Gyólts	1.33
14. Ápr.	
7 font és 22 Latt f. Nádméz	6.23
23 rőf hamuszín Stráfos Creditour	50.36
Fél keszkenő széles Tafotából	1.21
1 rőf Tisztnek Garnirnak	.31
23. Ápr.	
1 font Kávé	1.01
Nyolcad lat Czukros Mondola	.06
1 pár keztyüt Catharinának	.25
Fél Tafota Keszkenő Catharinának	1.01
2 rőf fekete Csipkét	.18
1 és harmad rőf Nyakszorító Bársony	.12
3 és fél rőf Stráfos Camlót (teveször) Jantsinak	4.06
4 rőf fényes Vászón	1.04
41 Aczél f. apró Gombok	1.01
Harmad rőf Creditour	.36
Negyed rőf kemény Vászón, 4 ostor Teveször	.07
23. Aug.	
Vásárlott az Özvegy Mihálytul	19.00
8 font és 8 lat F. Nádméz	6.52
1 pár Strimfli Egerbe és 1 pár Czipellót	2.48
	100.42

Item a Kész-Pénzbéli Expenzák így következnek:

Mart.		
Készpénzt	10.00	} 16.19
19 Itze Vajat	5.23	
Ennek Legalis obveniáló Interesse á 6 Pctum pro 1. Integro Anno	.56	
23. Ápr.		
Házi költségre	20.00	} 21.06
Ennek Legalis Interesse á 6 Pctum pro 11. Mensibus	1.06	
Máj. 6.		
Item Kész Pénzü	10.00	} 10.30
Ennek Legalis Interesse pro 10 Mens.	.30	
Jun.ba		
Item kész Pénzt	10.00	} 10.27
Ennek Legalis obven. Int. á 6 Pctum pro 9 Mens.	.27	
Jul-ban		
Kész Pénzt a Ház taxájában	10.00	} 10.24
Ennek Leg. Interesse á 6 Per Centum pro 8 Mensibus	.24	
Aug-ban		
Kész Pénzt	20.00	} 20.42
Ennek Leg. obven. Int. á 6 Pctum pro 7 Mensibus	.42	
Okt-ben		
Házi költségre	15.00	} 27,25
Item Jantsinak Egerben	2.12	
Dtto kész Pénzt ismét	10.00	
	<hr/>	
	27.12	
Ennek Leg. Int. pro 5 Mens.	.13	
Nov.ben		
Kész Pénzt Mihálynak	13.00	} 13.15
Ennek Leg. Int. pro 4 Mens.	.15	
Dec.ben		
Készpénzt maga Mihály	14.00	} 21.24
25 Itze Vajért fizettünk	7.05	
	<hr/>	
	21.05	
Ennek Leg. á 6 Pctm Int. pro 3 Mens.	.19	

A. 1783.

Jan. Item Mihály Kész Pénzt	14.00	
53 font Szalonnáért fizettünk		
Debrecenbe	5.44	
Item Mihály kész Pénzt	21.00	
	<u>40.44</u>	} 41.08
Ennek Leg. Int. á 6 Pct. pro 2 Mens.	.24	
Febr.ba		
Gyerga Mihály kész Pénzt	10.00	} 10.03
Ennek Int. tantum pro 1 Mens.	.03	
A megmaradott Capitálisoknak Summája Rhft		<u>5033.06</u>
Az Expenzáik Summája ab Ao 1782. Mart. 1. usq. Am 1783. Mart. 1. tészen mindössze	Rhft	<u>313.49</u>
Mellyeket a fenti kifejezett Rhft 5033. kr. 6 defal- cálván, marad még erga pendendum Lega Interusu- alis Capitálisok	Rhft	4719.17

*

„Ab Anno 1783. 1. Marty, usque Annum 1784. Marty maradott ergo Legale Interusurium pendendum á 6 Pcentum Capitálisok, amint a tulsó lapon No. 53. világosan kitetszik		4719.17
Ennek Legalis Obvenialó Interesse á 6 Petum ab Annó 1783. usq. Annum 1784. pro 1 integro Anno tészen		<u>283.09</u>
Ab Ao 1783. usw. Am 1784. tészen a Capitálisok Interessével edjütt	Rhft	<u>5002.27</u>

Item következnek erre az Esztendőre való Expenzáik:

12. May		
6 font és 22 latt f. Nádméz maga az Özvegy		5.21
4. Sept.		
8 font és 10 latt Nádméz dtto		6.14
Decz.		
2 róf Tamis		1.24
3 font Halikra		1.30
Fél tábla fehér Nyulat Catharinának		6.00
9 font 30 latt ff. Nádméz		7.27
2 róf Tintuch		1.24
1 pár Strimfli, harmad róf Gáz		.31
	Rhft	<u>31.14</u>

Item következnek a Kész Pénzbéli Expenzák erre az Esztendőre:

Marty.			
Mihály fia	24.00	}	25.27
Ennek Leg. obv. Int. 6 p, pro integro Anno tészén	1.27		
Ápr.ban			
Item Mihály fia	12.00	}	12.39
Ennek Int. 6. p. pro 11 Mens.	.39		
Máj.ban			
Item kész Pénzt	10.00	}	10.30
Ennek Int. á 6. p. pro 10 Mens.	.30		
Item Máj.ban			
63 rőf fejér Gyóltstért fizettünk a Szikszai Görögnek	22.03	}	35.24
2 oka Olaj Szilváért	1.42		
Kész Pénzt Mihály fia	10.00		
	33.45		
Ennek obv. Int. á 6. pro 10 Mens.	1.39		
Jun.ba			
Házi költségre	10.00		
Csuka János Uramnak 2 hordó Borért és annak hozatásáért	25.48		
	35.48	}	37.23
Ennek Leg. Interesse á 6. p. Pro 9 Mensibus	1.35		
Jul.ba			
Kész Pénzt	14.00	}	14.33
Ennek Leg. Int. á 6. p. c. pro 8 Mensibus	.33		
Aug.ban			
Mihály fia item	12.00	}	12.25
Ennek Leg. Int. pro 7 Mens.	.25		
Sept.ban			
Házi költségre	10.00		
61 font ff. Fa-Olaj	23.11		
Mihály fia dtto	13.00		
2 Köből Őszi és Tavasz Buza	4.19		
	50.30	}	52.00
Ennek Leg. Int. pro 6 Mens.	1.30		

Okt.ben			
Miskólczi vásárkor fizettünk 14			
Ittze Vajért	4.40		
Kész Pénzt	17.00		
	<u>21.40</u>	}	22.12
Ennek obv. Leg. Int. pro 5 Mens.	.32		
Dec.ben			
Kész Pénzt Mihály fia	10.00		
2 Hordó Ujj Bort	11.54		
A Szabónak fizettünk 2 szoknyáért			
és a Jantsi Nadrágáért	.37		
1 Sertésért	9.31		
4 Hordó Ujj Borért	16.36		
Item Mihály fia	12.00		
	<u>60.38</u>	}	61.32
Ennek Leg. Int. pro 3 Mens.	.54		
Anno 1784.			
Januárban néhai Gyerga György Uram azon			
adósságának kifizetésére, melly eránt			
bennünket Testamentomába kér, mind			
az Özvegynek, mind pedig Mihály fiá-			
nak hirével küldöttünk Karnára Péter			
Uram feleségétül	164.54	}	166.33
Ennek Leg. obv. Int. 6 pc. pro 2 Mens.	1.39		
Jan.ban			
dtto Mihály fia adott azon Személynek			
uti költségre valót	10.00		
Item 1 Hordó Bort Vadnainé Assz.-tul	5.57		
	<u>15.57</u>	}	16.07
Ennek leg. Int. 6. pc. pro 2 Mens.	.10		
Febr.ban			
Item Mihály fia házi költségre	14.00	}	14.04
Ennek Leg. Int. pro unio Mense	.04		
			512.04
Defalcálván az Expenzáikat, ugymint Rhft			
512.04 a fenn kifejezett és megmara-			
dott Capitálisból marad még Capitá-			
lisok leg. interusu.			
Rhft			4490.22

„Ab Anno 1734. 1. Marty usque Annum 1785. Marty maradott ergo Legale Interusuri. á 6 P. Ctum fojó Capitali- sok	4490.22
Ennek Legalis obvenialo Interesse á 6 per Ctum pro 1 Anno tézen	269.24
	4759.46

Accedál még ehhez azon Pénzek is, mellyek rész sze-
rént deperdita activa Adósságainkból bévettünk, és csak
mi kettőnkét illetnek, t. i. néhai Gyerga György Uramat
és engemet Pattaky Györgyöt, rész szerént pediglen a
Ház bérből, ugy mint következnek:

1. A Felséges Camera méltóztatott bonifi- cálni az Lakézy Ispány Uram Szállásán tett reparátiónkat	103.00
2. Tusinszky György Uramtul incassáltunk a Rózsa Uramiék Adósságának defalcá- tíójából	72.00
3. Néhai Ns Ferták Uram hugátul, Tittl. Fodor Józsefné Asszonyomtul	58.15
4. Néhai Tttes Kövesdi Kapitánné Asszo- nyomtul	135.42
5. Tettes Gludovatz József Urtul	30.00
6. Kaliszky Mihály Uramtul vettünk ház- bért	150.00
7. Zsupán Mihály Uramtul Esztendeig való házbért	100.00
8. Peschár Tamás Uramtul 3 Esztendőre	300.00
9. Mukuloszky Demeter Uramtul két Esztre	200.00
10. Dohnna Mihály Uramtul négy Esztre	360.00
11. Kylicza Miklós Uramtul 1 Esztre	100.00

Ezen Summa tézen Rhft	1608.57
mellynek fele illeti Gyerga György Ura- mat, ugymint Rhft	304.28

Item Deperdita Activa Adósságainkbul,
melyek közösek voltak, szedtünk bé, ugymint:

1. Tettes Dobay Sándor Urtul	40.00
2. Ttl, Moraközy Secretarius Urtul	13.08
3. Az Sáros Ujjhelyi Képirótól Pattaky által	107.49
4. Tettes Fáy Sámuel Urtul	11.55
5. Tittl. Deák Gábor Urtul	56.55

6. Tettes Diós Győri Dominiumtul	2.24
7. Néhai Koszmiszky Demeter Uramtul	127.00
Ezen Summa tészen	359.11

„Melly Summából defalcálunk Gyerga Ádám és Peszkhár Tamás Uramékért Egy Ötöd részt a Soc. Contr. Tenora szerént, ugymind 71 Rhft és 50krokat, marad kettőnknek Rhft 287 és 27 kr, melynek fele része

143.40

Az egész Competantiája tehát Summa Summ. Rhft

5707.55

Következnek az Özvegy és Gyermekéi részére adott költségek:

(Az itt következő közlésben nem minden tért ismertetünk, a sűrűbben előfordult textilnemű és háztartási adatokat mellőzzük. K. J.)

16. Marty.	
14 és negyed rőf Tafotát Chatharinának	26.22
5 fényes Vászón	1.25
3 lat Halháj, 3/4 lat Ezüst Paszománt mind- össze	2.09
1 és harmad rőf fehér Tafota fél keszkenő	1.45
2 és negyed rőf fehér Gyóts	.27
2 Arany Gombok, harmad rőf fehér Gyóts	.12
A Szabónak fizettünk	3.00
ennek Interesse á Pc. pro 1 Anno	.11
Némelly Aprólékokat Pestről Mihály	7.48
Kézpénzt Mihály	10.00
Ennek Leg. Int. á 6 P. c. pro integro Anno	1.03
2 és fél rőf Tintuch	1.45
8 font és 26 lat ff. Nádméz	6.39
5 rőf Rása a Szolgállónak, 2 rőf Bagazia	4.51
Negyed rőf Tamisz	.14
Rátz Doctor Urnak fizettünk Jánosért 3 Ar	13.06
26. Apr. és Máj.ban	
Kézpénzt két izben Mihály	20.00
Ennek Interesse pro 10 Mens.	1.00
Kanavátzot s más egyebet Mihály Catharina számára	7.52
24. Mai.	
Kézpénz Mihály fia	10.00
Ennek Int. pro 9. Mens.	.27
18 rőf Tafota, minden egyéb hozzávalóval	41.10

19. Juni.	
Kézpénzt Mihály fia	14.17
Ennek Leg. Int. pro 8 és harmad Mens.	.36
25. Juli.	
Kézpénzt	12.00
Ennek Leg. Int. pro 7 Mens. et aliquot Dieb.	.27
1 Vállat Chatarinának és Martseknak	1.48
8. Aug.	
Kézpénzt Mihály fia	10.00
Ennek Int. pro 7 Mens.	.21
5 és h.negyed rőf Parcán Matéria	4.23
15 rőf stráfós Vellesz	7.30
6 rőf Stráfós Slésia Gyólts	3.54
1 üveg Balsamot és 1 pár kesztyüt	.50
6. Okt.	
Miskolczi vásárkor kész pénzt	15.00
1 paplanért	6.05
Ismét kész Pénzt vett Mihály	12.00
Molnár Andrásnak, a Szabónak	1.42
81 font Faolaj	26.44
Szúdi nevü Szütsnek fizettünk	1.21
9. Okt.	
Pesten 15 rőf kék Tafotáért Catharinának	21.00
6 háló Fejkötőt	4.51
1 könyvért fizettünk	.20
3 rőf égszin Tafotát	5.15
Görög Grammaticákért Jantsinak	5.23
A Szolgáló vásárlott Mihálytul: 1 és negyed rőf Posztót, 1 és negyed rőf fél Flanért, 11 gombot, fél rőf teveszört, és a Szabó- nak a munkáért	4.32
3. Nov.	
Kész Pénzt házi költségre Mihálynak és Viza ikráért	19.12
19. Dec.	
Kézpénz item Mihály	11.00
7 font 24 lat ff. Nádméz	5.50
2 font Kávé	1.30
1 Üveg Balsam	.15
1 lat Sáfrány és 1 Butellia Rosolis	1.00
1785. 22. Jan.	
Kész Pénzt Mihály	10.00
66 font Szalonnát	5.30

5. Febr.

1 Hordó Ujj Bort	3.07
János Legényem adott készpénzben két izben	15.00
2 oka Olaj szilvát	1.24
Fél oka Viza inat és 4 font Ikrát	3.39
19 Ittze Vajat Szoboszlay Urtul	5.23
2 és fél oka Olaj szilvát ismét Mihály	1.30
5 oka Cziczerei Borsot és készpénzt	3.00

Item Gyerga Mihály Uram számára néhai Gy. Gy. Uram fiának, amellyeket adtunk az Attya Ura Substantiájából, következnek e szerént:

Anno 1785. 26. Január adtunk kész Pénzt Quietantiája mellett	800.00
Ezen Sumánnak Interesse usq. 1 Marty, csak 1 Holnapra	4.00
Item Maga még nállunk a Boltban szolgált, többet költött, mint amennyi a Bére volt, amint a Lajstromunk mutatja	98.53
Item, amelly Activa Adósságokat osztogatott és Ki- gyelme hirünk nélkül azokat köteles is incassálni és beadni, s azok közül még ezek vannak a mai napig is kinn ugymint:	
Diószegi Uram huga Tiszakesziről	2.55
Titt. Biró József Uram akkori Part. Per- ceptor	.33
Gróff Andrásy Ur Szakátsa	9.44
Horváth Uram fia Tamás, Gesztelyből	.30
Tertsiné Asszonyom fia	2.03
T. Kállay Ur, volt Miskolczi Plébános	.30
Takáts Gombkötő	1.17
T. Bárcziné Asszony Kultsárja	2.20
Répás János Gelejről	2.33
Suszterné, aki ingeket varr	1.28
Zúz Csizmadiáné Asszonyom fia	16.00
Ország Gombkötő	1.09
Egy Asszony, akit Zsércziné Assz. ismer	1.03
Tisztartó Ur Ongáról	1.21
Miskolczi István Ur	10.30
T. Csécsy János Ur, Murányi Praedicator	20.54
T. Bárcziné Asszony	2.07
Mató István Uram Csizmadia	7.48
T. Bohosné Asszony Frajczimere	1.44
T. Pesti Kis Asszony, kinek is 1 Gyűrűje még mai napig is zálogba van Gy. Mihály Uramnál	27.00

Tettes Fáy Sámuel Ur	5.40	
Hajnalné Asszonyom	.39	
T. Detsy József Ur Procurator az Auszug szerént	8.11	1038.55
Item az Özvegy expensái summa		438.07
		1477.03
Melly Specificált két rendbéli Expensalis és kivett Summát defalcálván a fent irt és megmaradott Capitalisbul, ugmint		1477.03
Marad tehát Anno 1785. 1. Marty még Capitalisok Rhft		4230.52

„NB. A melly Házbért vettünk Ab Anno 1778. egytül is, másdul is usque 1781 Annum mensem Junii, azt mindenkor néhai Gyerga Gy. Uram Özvegyével egymásközt egyformán felosztottuk. Hasonlóképpen a beszédett deperdita Activa Adósságokat is mindenkor egyformán osztottuk el. Gyerga Mihály Uramnak pediglen az Extractust az eő Kegyelmének imputált Activa Adósságokról még Anno 1785. 20 dec. kiadtuk.

*

Ab Anno 1785. 1. Martii maradott Capitalisok, amint tulnan kitetszik, ergo Leg. Interusua.	Rhft	4230.52
Ennek Legalis Interesse usque ultimam Febr. 1786. pro 1 Anno részére		253.51
	Rhft	4484.44

„Mostan következnak az ezen Esztendőbeli Expensáik és ki administrált Pénzek:

10. Apr.	
5 és h.negyed rőf Kartont a Szolgállónak és 2 és negyed rőf Kék Vászón	6.33
Kézpénz házi szükségletre	10.00
Ennek Interesse pro 10 Mens.	.31
1 pár selyem Czipellő Rosikának	.51
(több apró tétel)	
20. Ápr.	
Kézpénzt házi szükségre	13.06
1 Gyertyát Jantsinak a Templomba	.21
Ennek Interesse pro 10 Mens.	.39
Néhai Gyerga György Uram még életében maga Jó Akaratjából ígért segítséget a Templomunk építésére Rf 800. s ezekről Contractust is adott, melly a Ns Borsod Vármegye Prothokollumába is felvagyon téve, s ezeknek kifizetésére olly rendelést tett: hogy amidőn az Eccleziának többi Tagjai a magok Oblátumát lefizetik, akkoron tehát a Tutori	

is fizessék ki és el se mulasszák. Fizettünk tehát 30. Ápr. Kézpénzül, amint a Contractusson irott recognitiojuk a Curatoroknak mutatja, Rhft	240.00
Ennek Leg. Interesse pro 10 Mens. usq. ult. Febr. 1786. tészen	12.00
16. Maii.	
Kézpénz	19.24
10. Junii. Kézpénzt János nevű Legényem három izben	12.00
Ennek Leg. Int. pro 8 Mens.	.31
14 és fél rőf Slézia Gyólts	7.44
16 rőf Eperjesi Gyólts	5.04
Harmad rőf Karton 1 Kefe Seprő kr 20	.39
25. Junii. Kézpénzt János Legényem	5.00
Ennek Interesse pro 8 Mens.	.13
3. Julii. Kézpénzt veres krajcárookban	15.00
Item midőn a Doctornak fizetett	4.20
Ennek Leg. Int. usw. ult. Febr. pro 8 Mens.	.43
Aug. 9. Kézpénzt midőn az Özvegy Bátya idejött	5.00
Ennek Interesse pro 7 Mens.	.11
4 és fél rőf csepegtetett fél Posztó Jantsinak	13.30
2 rőf fényes vászon, 2 rőf fehér Gyólts és fél rőf ke- mény vászon mindössze	1.12
Negyed lat selyem, 5 ostor Teveszór	.16
1 és fél rőf fejr Gyólts, 3 rőf zsinór és 1 nyolcad lat Sellyem	.54
1 Kalap No/0 A Szabónak fizettünk	1.33
2 pár Kesztyüt, az egyiket Rosinak, másikat Jantsinak	1.00
20. Sept. Tuppinszky Tamás Uramnak fizettünk Catharina Le- ány Asszonyaek Pesten való laktában a reája tett költségekkel együtt	67.16
4. Okt. A Kotsisnak a Catharina Leány A. Pestrül hazahozta, fizettünk	7.00
1 lat fáin Hajpor	.11
... (több más ismert tétel)	

17. Dec.		
Kézpénzt Anasztázi Legényem		12.00
1 Hordó Bort		11.00
1786. 1Jan.		
Kézpénzt Anasztázi veres krajcárokba		12.00
1 Font Hajpor és 1 Görbe fősü Rósikának		.30
Item 1 Paplan, mely magunknak 8 Rhba és 5 krba telt, azt az Özvegy számára feledékenységből csak 6 F és 5 krokba irtuk, azért is a hijját még mostan idejegyzem		2.43
14 Ittze Vajat T. Szoboszlay Urtul		3.58
2 Hordó Bort vett számára Peschkár Christoph T. Vice Ispány Melczér László Ur Boraibul		25.48
16. Febr.		
Fizettünk Gyerga Mihály Uramnak a hugára tett Költ- ségeket Austzug Tenora szerint		75.18
.....		
Melly Summákat defalcálván a fenn irt és megmara- dott Capitálisból ugymint Rf 837.42, marad még mai napon 1. Martii 1786. Capitalissok Rhft		3647.02
Ennek Leg. Interesse á 6 p. c. ab Anno 1786. 1. Martii usque Annum 1787 ultimam Febr. consequenter pro 1 Anno		218.49
Summa Summar. a Capitális Interestével együtt Rhft		3865.51
Ab Anno 1786. 1. Martii maradott Capitálisok Inter- sével együtt Rhft		3865.51
<i>Következnek az Ezen Esztendőbéli Expensáik:</i>		
... (több már ismert tétel)		
30. Martii.		
4 és h.negyed lat Halcsont Rosikának		.22
5/8 lat Sellyem		.16
10 róf Tafota Pántlika No. 5.		.30
11 róf ismét		.44
4 róf Szatyin, 1 pár kesztyü Catharinának		.30
Kézpénzt		13.00
A Szabónak a Rósika ruhájáért		2.00
Kézpénzt a Szollgálónak Csizmára		1.42
Máj. 26.		
2 pár Czipellőt Catharinának és Rósikának		1.24
1 és fél róf Parizer Materia		3.18
4 róf Proczenter Matéria		1.05

.....		
23. Junii.		
Item az Ecclesia Curatorainak harmadikszor is fizet-		
tünk a még hátralevő Summától	151.00	
Ennek leg. Int. pro 8 Mens. s aliquot Dieb.	6.31	
4 és negyed rőf Módi Kanavázt Rósikának	2.07	
4 rőf kék Niederländer Galand és hatod rőf csepegte-		
tett Anglia posztó	.40	
1. Julii.		
Készpénzt garas pénzben	12.00	
Martsek Szabónak 1 Kaput varrásért	1.00	
2 pár selyem Czipellő	2.48	
.....		
15. Aug.		
Készpénzt Anastasi veres krajcárokban	10.00	
Item Anastasi	12.00	
Ennek Int. pro 6 Mens.	.43	
10. Sept.		
Készpénzt midőn a Báltya Miskolczra jött	10.00	
Item készpénzt Anastasi	12.00	
.....		
28. Okt.		
A Német Szabónak az Özvegy ruhájáért	1.45	
A Catharina válláért	.30	
.....		
28. Okt.		
1 egész ruháért Tafotából Catharinának	4.30	3865.51
	486.56	
Defalcatio omnibus Expensis defalcandis pro hoc Anno,		
marad tehát még Capitálisok		3378.55
* .		
Anno 1787. 1. Martii maradott Capitálisok		3378.55
Ennek Leg. Interesse usque Annum 1788 ult. Febr. á 6		
p. c. téssen		202.45
Summa Summarum a Capitális, Interestével együtt		
	Rhft	1381.40

Következnek az ezen Esztendőbéli Expensáik:

.....

31. Martii.

Készpénzt Gyerga Mihály Uramnak, midőn néhai

Gyerga Gy. Uramnak, édesattyának régi Restan- tiáját a Communitásnak le fizette	38.30
.....	
20. Junii.	
Fizettem én Peschár Tamás, Gyerga Mihály Uramnak készpénzül az Özvegy számára tett vásárlásokra amint alább következnék:	
(Nádméz, készpénz, tengeri pók, vaj, vizhal stb. után.)	
1 Kávé Öllőért, azaz Kávé Maloméért	4.30
1 Hordó borért	18.00
1 és h. negyed köből Buzáért	4.40
2 Hordó Borért	17.24
Midőn Egerbe vót a Báltya látogatására uti költség	5.00
58 font Szalonnáért	6.46
110 font Fa Olajat	38.30
1 Evangélioméért és 1 Görög Gramatikáért	6.00
Ezen Summát ugymint 133 Rfht és 27 kroatat Hogy tő- lünk felvette légyen Gyerga Mihály Uram, maga saját kezeirásával bizonyítja, melynek Interesse usque ult. Febr. 1788. pro 8 Mens.	8.12
18. Mai.	
Készpénzt az Özvegynek házi költségre	10.00
Item veres krajcárookban	30.00
1 Vég Bécsi Vásznat, amint magunknak Kóstált	18.00
Interesse pro 9 és egyharmad Mens.	2.42
15. Junii.	
A Doctornak 1 aranyat, melly is tészen	4.30
20. Julii.	
Pompéry János Uramnak, akkori Oskolánk Curatorá- nak fizettünk Jantsiért és Rosikáért	12.54
.....	
Nov. 4.	
Anastasi Legényünk adott	12.00
Item Mutsu Mihály adott (Uj legény az üzletben)	5.00
Item Demeter Legényünk fizetett az Apatikába és a Szabónak mindössze	20.00
.....	
1788. jan.	
Zembó készpénzt és egyetmást Aprólékot	30.00
Item Bajkor Szabónak a Catharina ruhájért	5.15
1 kisdéd Sertésért	5.57
15. Febr.	
6 róf Asztal Abrosz	2.24

5 pár Naturális Nyest	40.00
Olasz György Uramnak, Szikszai Kereskedőnek vá- szonért fizettünk	21.19
Szudinak a Rósika Kantusáért	16.00
Item 1785. 15. Ápr.	
A kert megett lévő háznak reparatiojára költöttünk, amint az akkori Lajstromunk Pag. 319 bizonyítja, melyek rend szerint így következnek:	
Fizettünk Sindelért	6.18
300 font Vasat a bányából az Ablakokba	22.30
12000 sindelszeget Majer Vasárustól	9.00
1500 lécz szeget	3.45
25 szál Deszkát	5.00
Az Átsnak fizettünk	14.00
Midőn a Kertet körül kerítettük, ment rája:	
16 Oszlopokért	8.48
.....	
Item 31 oszlopokért	17.03
Item 8 Oszlopokért	3.16
.....	
36 Széles Deszka, 1 és fél Schuh széles régi	13.30
5. Okt.	
183 Szál Deszkát a Kerthez	
Item: a házra és kertre tett költségeknek Summája régibb kisebbik Lajstromunk Tenora szerint Pag. 319., melyek közösek lévén, mind a kettőnket il- letnek	146.51
4. Nov.	
A föld alatt való Csatornának és a Korona Vendégfo- gadó felől való falnak korrigálásáért fizettünk	1.23
Deszkában fizettünk	.13
Anno 1786. 25. Dec.	
Számotvetvén Traum András nevü Lakatossal, fizet- tünk	59.41
2000 Lécczöget a Palánkhoz	4.00
36 szál Deszkát a magunkéból és 32 Povószky István Uramtól	17.00
Anno 1782, 83, 84 és 85.	
Eszteendőre való Taxát T. Kókay Márton Ur Qu. mellett fizettünk	24.00
Item az Ácsoknak és Napszámosoknak fizettünk	31.00
2 pár Csizmát Jantsinak	4.30
1785. okt.	
17 Jantsiért és Rosikáért az oskolába fűteni való fára	2.00

Item Pompéry Uramnak, akkori Oskola Curatornak, a Mester Tanításáért	12.54
1786. 18. Febr.	
2 Görög Grammaticát Jantsinak	2.15
Item Pompéry Uramnak Jancsi és Rosiért	12.54
Item még Ao. 1785. 21. Okt. az Oskolába fára Jancsi és Rosiért	1.42
Item Anno 1788. Ápr.	
E következőket adtuk Frankenak, amiért Gyerga Já- nost és a feleségem Testvérét, Theophilust németül tanította. Mellyet is hasonlóképen két részre fel- osztván, az egyik N. Gyerga Gy. uramat, másik- része pediglen engemet, Patakky Györgyöt illet.	
Ügymint:	
1 rőf setét kék Pádúai Posztót	2.00
1 és h.negyed fehér Flanelt	1.00
1 kalapot Frankenak máshunnan	1.30
1 pár csizmaért és fejelésért	4.30
Item készpénzt külön szükségére	2.00
2 rőf copf pántlikát	.20
Oszlopokért fizettünk	2.00
11. Maii.	
A ház Meszeléséért és a Falak korrigálásáért	5.00
6. Julii.	
Jancsiért és Theophilusért fizettem Pompéry Uram- nak	17.30
12. Sept.	
3800 veresfenyő Sindelt vettem én, Pattaky György a ház fedelének jobbitására	22.48
Fára az Oskolába Jancsiért és Teoph.	
24. Okt.	
A ház Taxáját megfizettük	4.00
1789. 20. Martii.	
Fizettünk Jancsiért Saguna Miklós Uram által	4.30
Theophilusért	3.00
12. Ápr.	
6 hordó Meszet a Házak fejezésére	3.36
A Quartir tartásért	5.16
A házak meszeléséért és reparálásáért	6.30
3. Sept.	
2 pár Csizmaért Jancsi és Teoph.	7.30
1 Ajtóért az istállóra fizett. Tiszának	1.42
Item a Kapu igazításáért	1.00

1790. 25. Jun.	
A Jancsi és Teoph. Inasának ruhanyagra	10.25
8 tábla Fehér Bádog a Kutba	1.12
Item 6 bádog Tábla	.54
17. Martii.	
A ház Taxáját pro A. 1789. a Hajdunak lefizettük	4.00
26. Ápr.	
A Vas Tábláknak bé festéséért és Ablakokért fizetünk	6.36
9. Maj.	
Az Asztalosnak a Kapuért	35.00
Item a Tábláknak bé festéséért	7.00
1 Téli Ablakért az Özvegy Házába	2.15
.....	
Ehhez accedál még Frankenak két egész Esztendőkig Asztalon való tartása, számlálván azért Esztendőkint 60 Rhft az Asztalért. De mivel nemcsak Jancsit, hanem Testvér Nénnyeit is oktatta, a Német Nyelvén, következőképpen az Özvegy ismét kétharmad részt tartozik fizetni, azaz	80.00
Defalcálom ebből mindazokat, melyeket időnkint a Sellérektől, kik házunkban laktak, bevettünk:	
Fizetett Beleczy Christoph Uram házbért pro 3 Mens.	20.00
Belányiné Assz. hasonlóképen pro A. 1781, 82, 83, 84, 85 és 86	154.48
Brato Theodor Uram pro 1 Anno	80.00
Donna Mihály Uram pro 2 Annis	180.00
Kilicza Miklós Uramtul	150.00
Peschkar Tamás Uram pro 3 Annis	300.00
mely tézzen mindössve Summa 884.48.	
Ezeket ketten egyaránt közöttünk felosztván fele engemet Pattaky Györgyöt, más fele Gy. Gy. Successorait illeti. Ugymint 442.24 Rhft. (A család ezidőki költségéből, 1220.55 Rhft-ből ezt az összeget levonva, Pataky Gy. javukra ir 442.24 Rhftot.,	
Hozzá:)	
Item Majer Vasárustól deperdita	14.22
Item defalcálom még azt is, melyet Gyerga Ádám Uramtul Deszkáért és Sindeléért felvettünk azaz	19.34
Item Janovits Ádám Uramtul	12.10
Ennek is fele Gyergát illeti, marad tehát Expensa:	755.28
Mellyeket ismét a kifejezett és megmaradt Capitálisokból defalcálván, marad még ezen kívül Capitálisok	
Rhft	2826.11

Anno 1788. 1. Martii maradott Capitalisok	2826.11
Ennek Leg. obveniáló Interesse usque Annum 1789. ultimam Febr. á 6 per Centum pro 1 Anno	169.33
A Capitális Interestével együtt tészen Rhft	2995.45
1788. 20. Martii.	
Készpénzt fehér Garasokba	20.00
Ennek Leg. obv. Interesse á 6. p. c. pro 11 M	1.09
2 és egyharmad rőf széles Berchend Posztó Jancsinak	7.12
2 és kétharmad rőf Fehér Hernasz	1.20
4 rőf fejer Gyólts és 1 rőf fejer keményvászon	1.00
.....	
1 és negyed rőf Matéria Lajblinak	1.11
1 és fél Tuczat apró Gombocskák	.34
2 Tuczat f. Aranyozott Gombok	3.36
1 pár Csizma	2.00
1 Kalap No 20/0	3.11
Item Készpénzt adott Zembovits holmikkal együtt	30.00
.....	
9. Aug.	
2 és fél rőf széles Módi Pántlika	1.10
.....	
14. Aug.	
3 köből buzát	17.42
Item 1 Császár Aranyat	4.30
16. Okt.	
8 rőf Slézia Gyólts Catharinának	4.36
4 rőf detto ff. (kétszeres finomságu)	3.36
6 és 3/4 rőf detto	4.36
5 és kétharmad rőf detto	4.32
36 és harmad rőf detto	34.32
26 rőf stráfos Kanavátz Vánkosoknak	13.00
.....	
24. Okt.	
98 lat Lószór Madraczba	20.06
1 vég Bécsi Kézellő	.45
28. Okt.	
Elefánt Tetem Fösü	.24
Egynyolcad lat Sárga Czúkor	.13
1789. 11. Jan.	
1 Tükröt	2.00
1 Nagy Kávét Taczlit (tálca)	3.15
1 detto kisebbet	.36

11. Febr.		
Készpénzt Fehér Garasokban	20.00	
.....		
20. Febr.		
1 vég Angin Catharinának	3.45	
1 vég Török Atlacz	10.00	
		562.47
.....		
Defalcatis Omnibus Expensis defalcandis pro hoc Anno, marad még Capitálisok	Rhft	2432.57
Ehez accedál még a Házbér, melyet Anno 1787. ikbe Saguna Miklós Uram a házban 1 Esztendeig való Lakásáért fizetett; ugymint	100.00	
Item Anno Királyi Commissio amiért 1 Esztendeig és 2 Holnapig nállunk tartózkodott	109.00	
Item Belányiné Asszonyomtól pro Annis 1787, 88 és 89 pro 3 Annis	80.00	
Marcsek Szabó 4 Esztendőbéli házbérrel tartozik és mivel elszökött én Pataky Gy. fizetem magam, hogy az Árvák ne károsodjanak, hogy az Igasság ugy hozza magával, számlálva esztendőként á f 25.	100.00	
T. D. Győri Dominium azon Spáyz Kamaráért, melyet a Boltnál magunk költségén építettünk, reája tett költségünket méltóztatott vissza fordítani	300.00	
		689.00
Ezzel az időnként házbérben beszédett Summával is egyaránt osztozkodván, következőképpen ennek az Özvegyet illeti, ugymint		344.30
	Summa Summarum	2777.27

Anno 1788. Juniusban elhagyván Peschkár Uram nálunk való szállását és azokba a házakba az Özvegy hordozkodott belé, az alsó házakat pedig a fia Gyergo Mihály Uram tartotta meg maga részire, következőképpen nem maradtak szobák, amelyekből házbért vehettek volna. Ezek szerint tehát Saguna Uram amit fizetett, abból sem kívánhatnak részt. Belányiné Asszonyom 1 Esztendőt elragadott, s tőlle sem veszünk ez Idén semmit is.

Néhai Peschkár Zsuzsanna Asszony ameddig a házunkban lakott, azért sem kívánok semmit is, mivel igen szegény volt és kiváltképen amikor Quártélyosunk volt, azt mindig tartotta Peschkár Tamás Uram.

Mióta a T. Királyi Commissio a házunkat elhagyta, azóta mindig üresen áll, következőképpen mai napiglan annak hasznát nem vettük.

„Anno 1789. 1. Martii maradott Capitalisok		2777.27
Ennek Leg. obv. Interesse usque Annum 1790 ultimam		
Febr. á 6 p. C. pro 1 Anno tész		166.37
A Capitalis Interessével együtt tész	Rhft	2944.05

Következnek az erre Esztendőre való Expensák:

1789. 30. Martii.

Kézpénzt fejr Garasokba		30.00
Item 2 Hordó Veres Borért fizettünk hozatásával		
együtt		29.12
Ennek Leg. obv. Interesse á 6. p. C. usque ultimam		
Febr. 1790, pro 11 Mens. tész		3.15

Májusban Flórián Tamás Uramnak fizettünk:

1 Hordó Borért	18.00	
8 Véka buzájért	10.12	
3 Kanna Vajért	3.39	
1 Pulykáért és más Aprómarháért	.39	
4 Hordó Óh Borért két izben	57.12	
1 és fél véka Lencsét és Borsót	3.24	
1 Véka detto	1.30	
Fél lat Fejér Pamut	.45	
1 Köből Buza	8.30	
Fél véka Borsó	.51	
	104.42	
Ennek Leg. obv. Int. pro 10 Mens.	5.12	109.54

Item a Kis Boltból még Martiusba:

(különböző már ismert cikkek: Nádméz, fahajszín Karton, Gránátszín Karton, Bagazia, fejr Gyólt, Fa Olaj, veres stráfu Kanavász, fejr Polonézer Tintuch, hamuszín Strimfli, halháj, Kávé, Creditour, stráfos nyüstös Kanavász, Reichenbergi Posztó, széles Dikta, futter Flanér, Csontgombok, keszkenők.)

21. Aug.

3 és h.negyed rőf fekete Francia Tafota		8.15
.....		

8. Sept.

1 és fél rőf csepegtetett sárga Manchester		1.57
6 és fél rőf Blundin Csipke		1.18
.....		
Fél rőf Gáz és harmad rőf Szendet Tafota		.27
.....		

1790. 26. Jan.

1 pár fejr Sellyem Czipellő Cathar.		1.42
-------------------------------------	--	------

1 font fejr Pamut	2.30	
Olasz György Uramnak Szikszai Kereskedőnek 4 vég Gyoltsért	43.15	
	<hr/>	715.16
Defalcatio omnibus Expensis defalcandis pro hoc Anno marad még Capitalisok	Rhft	2229.21
*		
Anno 1790. 1. Martii. Maradott Capitalisok		2229.21
Ennek Leg. obveniáló Interesse usque ultimam Febr. 1791. pro 1 Anno		133.45
A Capitalis Interessével együtt tészen	Rhft	<hr/> 2363.06

Követk. erre az Esztendőre való Expensák:

2. Martii. Kétharmad rőf Rajchenbergi Posztó Jantsinak	2.00
20. Martii. 1 Kalapot Jantsinak	3.15
1 font Hajpor és 2 rőf Czopfpántlika	.28
25. Mart. 6 és kétharmad rőf fejr Piquet	8.20
5 rőf Slézia Gyolts	4.15
5 és fél rőf csepegtetett Manschester	6.03
.....	
4 rőf ff. rózsaszin Frantzia Tafota	8.00
1 rőf Muschulin	1.54
.....	
12. Junii. 2 pár Módi Kesztyü Gy. Mihály uramnak	2.00
.....	
8. Julii. 1 Átlag Aszu Szőlő Bort küldöttünk Pozsonyba Jant- siért	45.00
Annak vecturája Pestig	3.00
1 Hordó Ó Borért Pestig	14.00
.....	
29. Julii. 1 ff. Legyező	.36
.....	
6. Okt. Kézpénzt a Miskolczi Vásárra	20.00
.....	

24. Sept. (Előkészületek Catharina esküvőjéhez. K. J.)	
Készpénzt költségre	20.00
2 rőf Futter Flanel széles	1.06
Negyed Lat Sellyem és 8 rőf Pántlika	.31
Harmad rőf dupla Siffon és harmad rőf Parizer	1.26
Fél rőf keskeny Bársony	.06
3 rőf Tamisz, 5 rőf Gyólts, 4 rőf Sinór	3.45
1 és fél Tutz. apró Gombok, fél lat Sellyem, 1 ostor sellyem lyukra	.34
1 és harmad rőf Török Atlatz, fél rőf fényes vászon	1.30
16 és 3/8 rőf Francia Tafota, Cathar.	32.45
2 és fél rőf Slézia Vászon és 1 lat Sellyem	1.52
10 lat Halháj	1.00
1 és negyed Rószaszin ff. Tafota a fejetekre	2.30
3 és fél rőf sellyem Moldon	4.00
1 rőf fejer Krádlí	.30
7 és negyed rőf Paplanra való Tafota	14.55
7 és fél rőf Kanavázt és 2 lat sellyem	4.39
Háromnegyed rőf Battiszt más Boltból	5.00
1 darabocskát detto	
1 és 3/8 rőf Muschulin	3.34
28. Sept.	
8 Rőf fejer Niderländer Szatying	.24
4 rőf fejer Czérna Csapke	4.00
Harmad rőf ff. Battiszt	1.24
4 Gomb és 6 rőf négy nyüstös Galand	.20
4 lat Pamut	3.00
Háromnegyed Bécsi Kézelő, 4 Gomb, 3 r Taf. Pántl.	.26
Nyolcad rőf rószaszín Tafota, 5 Czérna Gomb	.17
1 Rószaszín Keszkenő	3.00
2 lat Kávé, 1 lat Masola szőlő, 1 lat Mandula	2.39
2 Butellia Rosolis	1.18
12 rőf Slézia	12.36
13 és 3/4 rőf Slézia	12.22
4 rőf fejer Piquet	4.48
7. Nov.	
Készpénzt adtam én Pattaky Gy.	100.00
Item költségre	25.00
26 Ittze Vajért fizettünk	10.24
Interes pro Møns. 4 (utóbbi háromra)	2.42
10 és fél rőf Creditor pántlika	2.02
14 font Mandula	6.18
2 font Csokoládé	2.36
34 Czitrom	3.24
9 lat Viza Hólylag	2.27
4 font nagy és apró Masola Szőlő	1.08

Negyed lat fahéj, negyed lat Szekfü(szeg)	3.20
5 lat Szerecsen Dió	1.15
27 font és 7 lat ff. Nádméz másunnan	23.08
17 és negyed rőf rósaszin Pántlika habos	3.27
1 lat Turnozót	1.42
2 font Kávé és 3 font Hajpor (!)	2.36
4 csomó Olasz Virág, 2 nagy Olasz Virág	3.12
1 csomó Kanna Mosó	.18
Kézpénzt	30.00
Interesse pro 4 és fél Mens.	.36
Hajtót	.15
1 pár rósaszin Kesztyüt	.57
5 Keszkenőt a Muzsikásoknak	2.21
8. Nov.	
5 Butellia ff. Balletti Rosolis	3.15
1 Butellia Vanillié Rosolis	1.15
3 font rizskása, 1 font Kaperl, 1 lat Sáfrán	2.03
Fél font Sardelli és 1 Butt. rosólis	1.03
Catharinának, midőn a templomba a Sz. képet csó- kolná	10.00
Ennek Interesse pro 4 Mens.	.12
12 rőf vastag Vászón	3.00
2 font Hajpor és negyed lat Borkő	.36
1 Tükröt és 4 fésüt	2.18
2 font Hajpor és negyed font Spárga	.36
Kézpénzt Catharinának midőn Pestre indult	6.00
Item a Mészárosnak s más egyebeknek kézpénzt	50.00
Ennek Interesse pro 4 Mens.	1.07
1 pár Fülbevalót	8.00
1 Hatnegyed hosszúságu Kuffert	11.00
Fizettem én Pattaky Gy. a Szakátsoknak a főzésért 5 Császári Aranyakat	22.30
1 hordó Asszuszóló Bort a Lakodalomba	72.00
1 Hordó ordin. jóféle 788. Eszt.beli bor	31.30
1 Hordó detto 1787. Eszt.beli bor	22.30
10. Nov.	
24 Buttellia ff. Asszuszólóbort	24.00
Gerga Mihály Uramnak fizettünk a Musikásokért	16.00
A Klastromba fizettünk Jancsiért 10 Hónapra Kosztot. Hónaponként számlálva 10 frtjával	100.00
Item az Inassának	15.00
Item a Páter Directornak az Tanításért	30.00
Item adtunk Gyerga György Uramnak, midőn Posony- ba felment, hogy Jancsinak télre való ruhát csinál- tasson	100.00
Ennek Interesse á 6 p. C. usque ult. Febr. pro 3 és 2/3 Mensibus	7.12

.....		
Szűdinak 1 Bekecsért és Bundáért fizettünk	2.00	
1792. Febr.		
Fél Hordó Bor 1788-béli	15.45	
1 Hordó Bor jóféle ordinari	14.00	2363.06
Összes kiadás, a felszámolt kamatokkal	1403.18	
<hr/>		
Defalcatis omnibus Expensis defalcandis pro hoc		
Anno marad még Capitallisok Rhft		959.48
*		
„Anno 1791. ultima Martii maradott Capitálissok		959.48
Ennek Legalis obvenialó Interesse á 6 p. Ctum, usque		
Annum 1792, item ultimam Martii tézzen pro Ao		57.33
<hr/>		
A Capitalis Interestével együtt tézzen Rhft		1017.21

Item következnek erre az Esztendőre való Expensák:

1 font Tengeri Pók vagy is Habarnyi iza	.50
.....	
2 nagy Tintuch Keszkenő	6.00
1 Exf. (extrafein) Nagy Linon Battist keszkenőt Catha- rinának	10.00
13. Apr.	
Fizettünk Posonyban azon ruhákért, melyeket Jan- csi maga számára csináltatott	11.08
Ennek Interesse Iterum pro 1 Anno	.39
.....	
2. Maii.	
Kézpénzt veres krajcárookban	17.00
Ennek Interesse pro 11 Mens.	.36
.....	
1. Sept.	
Midőn Posonyban Jancsinak látogatására voltam, hagytam néki Téli Ruhára	40.00
Ennek Interesse usque ult. Martii preo 7 Mens.	1.24
Item a Rectorának ajándékba Nádmézet, Kávét, Czit- romot és Csokoládét mindössze adtam	11.42
Ennek is Interesse pro 7 Mens.	.22
.....	
1. Okt.	
8 rőf Setétzöld Parkány Matéria	5.20
.....	

9. Okt.		2.00
Fizettünk Taxát 1790 és 91. Eszt.-re		2.00
.....		
1792. Jan.		
2 róf királyszin Ex. f. Tafota		4.00
1 Elefánt tetem fősü		.21
1 és fél róf szélles Blundin Csipke		1.21
.....		
7. Febr.		
Item (Özvegynek) 2 Császár Aranyakat		9.00
Interesse pro 2 Mens.		.05
		<hr/>
		386.44
Defalcatis omnibus Expensis defalcandis pro hoc Anno		
marad még Capitállisok	Rhft	630.37
		*
Anno 1792. ultima Martii maradott Capitalissok		630.37
Ennek Leg. obv. Interesse á 6 p. Centum usque ulti-		
Martii 1793. téssen		37.48
		<hr/>
A Capitalis Interestével együtt	Rhft	668.25
<i>Item következnek ezen Esztendőbéli Expensaik:</i>		
Martii. Kézpénzt költségre		10.00
Item György Legényem		15.00
Ennek Leg. Interesse á 6 per Centum usque ultimam		
Martii pro 1 Anno		1.30
4 és fél font Fa-olaj		1.56
Vásárlott a Szolgállója		4.30
Banco Czedulákban küldöttünk Jancsinak Posonyban		50.00
Költségre adtunk		20.00
Item költségre		20.00
3 Aranyakat midőn Pestre ment		13.30
Ennek Interesse pro 1 Anno		6.11
1 pár Meszellő		.24
Rósika Leány Asszonyinak midőn az özvegy Pesten volt		3.00
.....		
Sept. Kézpénzt a Miskoltzi vásárra		20.00
Interesse ennek iterum pro 7 Mens.		.42
.....		
1793. Jan.		
Kézpénzt 20.00 és 1 Hordó Ó Bort pro 3 Aranyért		33.30
Ennek obv. Interesse usq. ult. Martii, pro 3 Mens.		.30

1. Jan.	
Készpénzt adtunk az Özvegynek Lajstromunk Tenora szerint	1510.14
Ennek Leg. obv. Interesse usq. ult. Martii 793. pro 3 Mens.	22.39
3. Febr.	
Vretószky Ádám Uramnak, az Özvegy parancsolatjából Interesse ennek pro 2 Mens.	600.00 6.00
A megmaradott Capitalisok Summája, amint sub No 85 világossan kitetszik, tész Rhft	668.25
Az Expensáik Summája ugyanazon a Levelen a kész Pénzzel együtt, mellyet administráltunk, ide transferáljuk	2397.28
Item azon Positiokat, mellyeket sub Page 48 (értsd az 1780/81. évi elszámolásnál) kihagytam, azoknak a Summáját ide hozom, ugymint	22.42
	Rhft 2420.10
Melly Summából a fent kitett Capitalisokat Rhft 668.25 defalcálván. idest	668.25
Világosan kitetszik, hogy super erogaltunk (salvo calculi errore)	1751.45
Item ab Anno 1779. Martii usque Annum 1791, amenynyi fára szüksége volt, azért sem én, sem Társaim, tőlők semmit nem vettünk, így legalább pro Annis 12. számlálunk F 20	240.00
	1951.45

Sig. Miskoltz, 13. Április 1793.

Aláírások:

Pattaky György m. p.
Gerga Ádám m. p.

.....
Ennek az elszámolásnak a végén, a 86. és 87. lapon, Pataky György még a következőket jegyzi fel:

„1. Ab Anno 1785. 1. Martii kezdvén Capitalisoknak Interessét (amint számadásokban Pag. 27. kitetszik) Társaimnak akarattyok ellen, Nyolc pro Centumnak számlálni, usque Annum 1791. 1. Martii nem tartozásokért ezen Magyar nyelven irtt Számadásban Törvényes 6/0 interressét számláltam azoknak.

2. Mivel mi a Capitalisoknak Interessét minden Esztendőre számláltuk, ellenben amennyi Jóságot Boltunkból számukra administráltunk, azt minden Interest nélkül úgy irtuk fel, amennyibe constált maguknak. Következésképen méltán lehet azt készPénz helyett gondolni. Az minden Esztendőbéli költségek superálták azon Interest, melly nékiek jött volna. Én mindazon által nagyobb hasznokra, (Társaimnak noha akarattyok ellen) még az időnként administrált

kész Pénzért sem számláltam semminemű Interest az Görögül átaladott Számadásban. Most pedig háládatlanságukért ezen Magyar számadásban aznaptul fogva, melyben adatott, minden Esztendő végén concludált Számadásig számláltam á 6/0.

3. Tartottam Frank nevű Német Preceptort Asztalomon 2 Esztendeig, ki is Gottliebet, Jancsit, Catharinát és Rosáliát tanította, ennek intentiojáért Semmit sem számláltam. Most ellenben háládatlanságukért minden esztendőre 60 Rhftokat kívántam számlálni, melyeknek kétharmad részit ők fizessék, én pedig Gottliebért csak egy harmad részt.

4. Ameddig Jancsi és Rosália a Görög Oskolába jártanak Gottliebbal, jöllehet ők ketten voltak, mégis egy eránt irtam mind a Mesterre, mind pedig a fára tett költséget, de most ezt is úgy irtam, amint rendesen fizetődtek.

5. Jöllehet hogy Anno 1791. 1. Martii azon 350 ftkat is bé számláltam volt, mellyeket Méltóságos Balla Tamás Uram Özvegy Hugának küldött volt, mivel pedig ezek egyedül az Özvegyet, nem pedig az néhai Gyerga Uram massáját illetik (azon költségek pedig mellyek tevődtek az meg holt Testámentomának Tenora szerint, az Közz Massából tartoznak folyni), ezért most ezen Magyarul irt Számadásokbul kihagytam.

6. Amennyi fára ab Anno 1779. Martii, usque 1791. szükségük volt, 12 egész Esztendőre semmit nem számláltunk ugyan, de most mind én, mind Társaim, Esztendónként legalább 20 Rhftokat számlálván, kívánjuk, hogy in Summa 240. Rhftok fizetődjenek.

Pattaky György m. p.”

*

Néhány üresen hagyott lap után, oldalszámozás nélkül, görögül írt elszámolás van „Tartozik-Követel” kettős rovatolással. Ennek tartalmát megállapítani nem tudom, ezt Pataky György Miskolcz, 1801. szeptember 11-én látta el görög aláírásával. E rövid, utólagos elszámolás 1797. május 27-ikével kezdődik. Pataky György görög kézírása rendkívül szép írás.

Utána következő két oldalon külön összeállít Pataky magyar nyelven egy kimutatást Gyerga Mihály részére tett költségekről, az 1778. április 13. és 1790. június 2. közötti időben.

Ebben a Mihály részére kiadott készpénz, vagy árucikkek vannak elkönyvelve az adott időben. A tételeknél az első hasábon a Libr. Orig. tételszáma szerepel, mint hivatkozás. E kiadásoknak összege egyébként (kamatok felszámolása nélkül!) 1230. Rhft 43 és fél krajcárt tesz ki.

Egyik feljegyzésből viszont kiderül, hogy létezett közöttük egy *Curatoralis Számadás* is, s egy *Expensák Lajstroma*, amely nem azonos a mi most ismertetett számadásunkkal, mert pl. egyik helyen hivatkozik annak 368. paginjára is.

De ebből még egy fontos adat: 1785. január 26-i dátummal feljegyezve

„Item következnek, adtunk a Köz Massából Gyerga Mihály Uramnak *kereskedése folytatására* 800.— Rhft.”

Gyerga Mihály *nem volt társ* ismertetésünk négyes társas-cégében.

Az utolsó lapok előtt szerepel még görög nyelven egy 1797. május 27-én megkezdett elszámolás, mely ugyanabban az évben is végződik. Egy megkezdett, de

be nem fejezett elszámolást mutat. Sok üres és utólag beírandó hely fenntartásával.

Pataky György halála idejét tudjuk. Egy okirati feljegyzés szerint 75 éves korában 1804. február 24-én, a miskolci görög egyház anyakönyve szerint azonban 1804. március 2-án halt meg Miskolcon. Sírja a görög templom külső, keleti oldalán ma is megvan.

*

Most az itt leközölt forrásanyagunk végén csupán néhány jelenségre szeretném még a figyelmet felhívni. Bár az anyag önmagában is színesen, változatosan beszél és képet ad a Pataky-féle elszámolás módszeréről is, mégis kívánczik néhány reflexió.

Elsősorban feltűnik az árucikkek sokfélesége. Vonatkozik ez mind a textilneműek import-készletére és változatosságára, mind az egyéb hazai és külföldi divatárúk kereskedelmi forgalmára. A feltüntetett forgalmi árak külön értéket adnak a számadásnak.

Gyarmatárukat, csemegeárukat is találnak a számadásban. A legtöbbször nem szerepel Patakynak a megjegyzése, hogy „máshunnan”, vagyis másik miskolci boltból, ami azt jelenti, hogy ez a Pataky-üzlet valamiféle áruházszerűség volt a maga idejében és „profiljához” sokféle áru hozzátartozott. Tekintve, hogy üzlete a Széchenyi utca 9. számú épület sarkán, a mai Béke-étteremmel azonos, a négyemezős és boltozatos építészeti kiképzés lehetővé tette a különböző profilú árucsoportok különválasztását.

Feltűnik, hogy a Pataky-féle üzlet készpénz-kasszájának nem okozott gondot, jó néhány „császári” vagy „ordinárius” arany átadása a Gerga-család kívánására avagy akár 1510 Rhénus-forint kifizetése az özvegy részére. Ebből az látható, hogy az üzlet igen nagy készpénz-tőkével rendelkezett.

Feltűnik a Gerga-család, az özvegy és gyermekeinek luxusigénye, divatos öltözködése, háztartásának bősége és igényessége (nagy mennyiségű kávé, kaviár, nádméz, tengeri pók — rák — és fűszerfogyasztása). Az aszúborok, ó- és új borok vásárlása, a „rosolis” és „Vanillé” pálinkák és likőrök fogyasztása, a Gerga-lányok divatos öltözködése, a Catharina részére igényelt kelengye- és ruházati anyag nagy mennyisége is jelentős.

Nyomon követhető a Jancsi fiú egri, pozsonyi taníttatása, német nyelvre való oktatása, a miskolci görög iskola belső viszonyai, vagy a Catharina eljegyzésére és menyegzőjére vonatkozó kiadások színessége és mozgalmassága. (Sajnos, a miskolci görög egyháznál nem állapítható meg Gerga Katalin házassága, sem férjének a neve. A kapott felvilágosítás szerint Egerben vagy Pesten köthette meg a házasságot.)

Képet kapunk a Rh-forint és krajcár, a veres krajcár, fehér garas, majd a bankó-cédulák átváltásairól, a befolyásos és honorácior uraknak adott kölcsönök összegeiről, házépítési és iparosoknak kifizetett összegekről, házbékekről, utazási költségekről.

Igaz, hogy ez az élet-standard az egyik leggazdagabb miskolci kereskedő-család életéről beszél és a vagyonos osztály mindennapjáról lebbenti fel a fátyolt, mégis gondoljunk arra a különbségre, amely egy évszázaddal előtt, mond-

juk Thököli Imre vagy Lesslie császári generális asztalára szolgáltatott élelmiszerekről árulkodik, 1678-ban.

A feudális viszonyokból kilépő, a természetes gazdálkodás bilincseiben, a korszak katonai eseményeitől gyötört XVII. század végi Miskolc átnő a XVIII. századvégi és jelentős kereskedelemmel is bíró város státusába. A kapitalizmus kibontakozását, a kereskedelemről származó tőke lépéseit látjuk és ha maga a város még megmaradt a privilégizált mezőváros szinten, a pénztőke felhalmozódásának folyamata, az asszimilálódó polgárság erősödése megindítja a társadalmi rétegződés mozgását. Ez a Miskolc jegyeiben és városképében is megváltozott a száz év előttől.

A lakóházak száma e száz év alatt alig ezerről — két és fél ezerre szaporodott. De nemcsak a számában, hanem állagában is merőben más képet mutat ez a változás. A kereskedők szilárd kőházai végigterjednek a fő utca, a mai Kossuth utca, Rákóczi utca vonalán, jelentkeznek a Palóczy és Batthány utcákban, a kor provinciális barokk stílusában.

Remélhetőleg ezzel a forrásanyag közléssel kedvet kapnak a várostörténet kutatói a miskolci „görög kereskedelem” bővebb kutatására és ezzel nagymértékben fogják gazdagítani a pénztőke felhalmozódási folyamatának eddig nem vizsgált történetét.

Komáromy József

J E G Y Z E T E K

- [1] V. ö. szerzőtől: Adatok Miskolc XVII—XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz. Herman Ottó Múzeum (HOMÉvk.) VII. kötet 363—390 pp.
- [2] M. Kiss Lajos: Miskolc ipara. Borsodi Földrajzi Evkönyv 1958. évi számában. Kny is.
- [3] *Specificatio certarum molarum in inlyto comitatu Borsodiensi existentium, de dato Agria 25-to Junii anno 1693.*
1. Prima mola supra oppidum Miskolcz, *duorum lapidum*, in fluvio Szinyva nominato, qui fluvius per totum oppidum Miskolczense fluit. Possesor eiusdem molae est *Paulus Szepessi*. Per horas 24 sufficit commolire uterque lapis No
(teljesítő képessége) 36 kilae
 2. In eodem fluvio *trium lapidum*, quae spectat ad *Ladislau Bikk*, haec iam est in oppido extracta (t. k.) 54 kilae
 3. Domini *Praedicantis Miskolczensis* in eadem aqua *duorum lapidum* (t. k.) 36 kilae
 4. *Vener. capituli* (scil. Agriensis) *trium lapidum* in fluvio Synyva (t. k.) 54 kilae
 5. In eodem fluvio domini *Andreae Döry*, lapidum etiam *trium* (t. k.) 54 kilae
- Sequentes tres molae sunt in fluvio Csabaiensi, Tapolcza nominato, qui defluit ex termis calidis supra Csabam existentibus:*
6. *Vener. Capituli* (scil. Agriensis) *duorum lapidum* in praespecificato fluvio Tapolcza (t. k.) 38 kilae
 7. *Joannis Barczy trium lapidum* in eodem fluvio Tapolcza (t. k.) 54 kilae
 8. Admodum reverend. *patrum Paulinorum duorum lapidum* in praeattacta aqua (t. k.) 38 kilae
- [4] Borsod vármegye jkvében, 1695-ben: „... Boldizsár, másképp Balla István miskolci lakos jó értékű ember volt, szép kölcséggel, arany edényekkel, sok jó ingó és indultatlan jókkal bírt...” Mikor meghalt a felesége, fiára 3000 tallért hagyott. Boldizsár—Balla esetében nincs kizárva, hogy plebejus sorból, talán tőzsérkedéssel szerzte gyorsan feltűnt, de gyorsan el is tűnt vagyonát. — Egyébként a *possessionátus* nemesek listája 1698-ban, a miskolci *járásban* a következő volt: A tapolcai apát, a pálosok, Haller Sámuel, Szirmay István, Döry András, özv. Szepessy Pálné, Danka Balázs, Aszalai András, Nagy Ferenc, Ivocs István, Bük László, özv. Kecskeméti, Bárczay György, Szentmiklósi György, Kovács Sámuel, Csanády István, Szepessy István, Boldizsár (Balla) Zsigmond, Papis András, Batory László, Deák Ferenc, Viszlay András. — A szentpéteri *járásban* összeírt Vay Ábrahám és özv. Fáyné később már Miskolcon is feltűnnek. Vay Ádám udvari főkapitánynak pedig a Rákóczi-korban háza van Miskolcon (Széchenyi u. 12.).
- [5] A Rác-család általában mint görög kereskedő család ismeretes. Nevük azonban *nem fordul elő a görög családok összeírásában*. Szendrei János is görög vonatkozásban említi. „A görög templom körül dolgozó művészeket a gazdag görögök saját házuk díszítése körül is foglalkoztatták. Nevezetes ilyen ház volt — írja Szendrei — a későbbi Rác-doktor féle, előre ugró oszlopos, emeletes ház a Fő-utcán, melynek egész belseje márványozott volt...” A díszes házról megemlékezik Vályi András is 1799-ben: „... A magánosok házai közül különösen dicsérték az Almássyaknak a Fő utcán levő palotáját, a Fáy-házat az Újvároson s a híres és tudós dr. Rátz Sámuelnek a Fő utcán volt emeletes házát, melynek egész belseje márványkőformára volt kisímtva...” — *Rác Sámuel* a pesti orvosi karon a fiziológia tanára volt, és tudományos író. 1744-ben született és 1807-ben halt meg. — Az 1817-es Liber Fun-

dualisban a Mészár-utcában a 2665-ös hrsz alatt négy Rác szerepel tulajdonosként: *Rátz János, Rác Károly, Rác József és Rátz Márton*. Ez a helyrajzi szám a Szemere-szobor körül létesített park helyén volt. A háznak északi oldala kielemezhető a Szrogh Sámuel-féle Miskolc-látképen, de azt később lebontották. A „márványos díszű” híres ház „az előre ugró oszlopokkal” viszont a Fő utcán, a Liber Fund. szerint 729 hrsz alatt (ma Széchenyi u. 14.) *N. D. Martin Rác* birtokában volt. Ez a Rác Márton szintén orvos volt és Miskolcon 1832-ben halt meg és 1778-ban a következő munkája jelent meg Budán: *Dissertatio inaug. medica de encomio lactis*. Ez a Márton testvére vagy fia lehetett a másik tudós Sámuelnek. — Ami az „előreugrós oszlopos házat” illeti, építészetiileg hasonlóknak vehetjük a Korona Vendégfogadó melletti, ma is eredeti alakját őrző Almássy-házzal. Homlokzata a múlt század második felében ún. romantikus átépítést kapott és ezzel elvesztette barokk-rokokó jellegét és előre ugró portikusát az oszlopokkal is ekkor vesztette el. Ez az oszlopos portikusz alaprajzilag is kitűnik az 1817-es Dombó-féle várostérképen. Ha megmarad, szép színfoltja lehetett volna a Fő utcának. A ház alaprajzában ma is megvan a nagyvonalú, nagyméretű helyiségek maradványa, ezen a romantikus átépítés alkalmával valószínűleg semmit sem változtattak. Ezen az emeleten ma a TIT tanácskozó és irodai szobái vannak.

- [6] V. ö. *Kiszely Gyula*: A diósgyőri vasgyár története Fazola Frigyes leírásában. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1956. június, 54. oldal.)
- [7] *Leszih Andor*: Ifj. Négyesi Szepessy Pál naplója. (Történelmi és Régészeti Közlemények, Miskolc, 1926. 119—121. pp.)
- [8] *Hennyey Vilmos*: A magyar posta története. Budapest, 1926. 110. p.
- [9] A számadási könyv 87 Pataky által számozott, innen számozatlan, összesen 131 pagina. Mint üzleti könyv: magassága 46 cm, szélessége azonban 21 cm. A papír merített, függőleges gyártási bordákkal, benne vízjel: GROSS MURANR IL. A múzeum a fűzött, széteső állapotban levő üzleti könyvet barna bőrvászonba köttette 1966-ban. A múzeum helytörténeti gyűjteményében található.

HÁZÉPÍTÉS RÉGI MÓDJA KÁCSON

A borsodi Dél-Bükkalján még fellelhető kisméretű, háromosztatú régi házak építése a népi lakáskultúrának egy olyan területére terjed ki, mely jól mutatja az átmenetet a hegyi és az alföldi építkezés közt. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg Kácson is.

Ez a mintegy kilencszáz főnyi ősrégi borsodi község a mezőkövesdi járásban, közvetlen nyugatról-északról-keletről erdőséggel határolt szelid lejtő völgyében fekszik, majdnem teljesen beékelve a Bükk hegység déli szegélyébe. A rajta keresztülfutó, egész közelben, a község északi részén eredő Kácsi patak szűk völgye a község déli felénél kissé megszélesedik; itt nyílik meg Kács Tibolddaróc felé.

A község hegyi dűlői nyugat-észak-kelet irányában következve: Várhegy, Kis Pallag, Nagy Pallag, Gallya a Gallya-tisztással (ahol a Kácsi patak „Vízfő” forrása tör elő), továbbá a Borsós, Szárhegy, Pusztahegy. Fában, különösen tölgyben gazdag erdős tájak, szelíden hullámzó bércekkel, melyek a községet három oldalról koszorúzzák. A mezőgazdálkodásra alkalmas földek délen, délnyugaton, délkeleten a tibolddaróci és mocsolyási határ felé: Kis Cseres, Nagy Cseres, Vargavölgy, Istenmezeje, Poklos, Fót erdő, mezőgazdasági szemszögből nem sokat számítanak (az egész kácsi határnak kb. 20 százalékát adják). A lakosság eredeti főfoglalkozása erdei munka: fakitermelés, erdőművelés, mészégetés, fuvarozás, kisebb mértékben erdei gyűjtögetés. Az itthoni csekély földművelés, mezei munka mellett sok családapa és legényember az Alföldre járt aratni, a nőknek csak egy kis része ment markot szedni. (Ma már a lakosság dolgozói innen is felkeresik a távoli üzemeket.) A szorgalmas kis falu megélhetését, ha szegényesen is, de biztosította. Sőt, akik idevetődtek, férfiak, szívesen nőültek, s maradtak meg itt. Ezt még ma is büszkén emlegetik a kácsiak. A tájbeli adottságok, a távolabbi tájakhoz való viszonyulás, az életmód, a rokonság egymáshoz való viszonyulása — évszázadokon át meghatározták a község települését az építkezéssel. A hajlékok elhelyezkedése tipikus patak menti települést mutat. A település tengelye megfelel a Kácsi patak futásának, majd a patak partjain innen és túl, dimbes-dombos helyeken emelkednek a házak. Az udvarok általában szűkek és lankásak, kicsi veteményes, néhol gyümölcsös kertekkel, a házak végében vagy mellé épült kis ólakkal. Csűr, rakodó nincs.

A rokon családoknak egy haj alatt való huzamos együttélésére, vagy közös portán egymás mögé építkezésére (mint a Bükk túlsó oldalán, északra és északnyugatra a barkóság körében) — nem emlékeznek. Olyan régi udvarokat, melyek egymás mögé építkezéssel zsakutcákká alakultak, nem találunk. A

rokonok — ha osztódtak — legfeljebb egymás mellé építkeztek, egymás melletti szomszédság alakult ki. Az itteni és az észak-bükki barkó patak menti település közt különbség van az építkezésben is. A régi háztípusok nem az északi, jobbára fafalazatú, négyszögletű, kürtös kemencéjű és vízvető homlokzattal ellátott palóc (barkó), hanem a többnyire döngölt falú, nyerges tetejű, szabadkéményes, a pitvar felől fűthető búbos kemencés alföldi házakhoz húznak. A dél-bükkaljai településnek, így a kácsinak is — erdei, hegyi jellegét a szűk udvar és egyáltalán, a patak menti település zsúfolt összevisszasága adja.

A régi házak beosztása: *szoba-pitar-komora*, itt-ott a komorához épített óllal.

A falazat megszokásosabb anyaga volt: az *agyagdöngöleg* (szalmatörekes agyag), a tűzhelyé: *vaskő* (*keménykő* vasoxidokkal), puhakő agyagdöngöleggel; az ácsolnivaló farészek főanyaga: tölgy, fenyő, kisebb részben mogorófa. A tetőburkolatot kicsépeit rozsszalmából kötötték. — Kőműves, ács mindig volt, s egy ház felépítésében itt is ugyanúgy az egész rokonság közreműködött, mint másutt. Jó összefogással egy családi házat nem egészen két hét alatt felépítettek. Az építés sorrendje nagyjából: alapozás, falak felhúzása, tetőzet összeállítása, tűzhely elkészítése, ajtók, ablakok berakása.

Az alapot 30—35 cm. mélységben elég volt leásni. A falazat vastagságát legalább 50 centiméternyire határozták meg. Ebben a szélességben kezdték a felrakást. A ház két hosszabb, párhuzamos külső fala a két *anyafal*, a rövidebb első és hátsó fal: a *végfalak*. A szalmatörekes agyagot, az agyagdöngöleget úgy zúzták, hogy ne híg, ne puha, hanem szívós, kemény legyen. Kevés vizet használtak hozzá. A felrakáskor a falak egyenletes vastagságát és vonalát azzal biztosították, hogy az agyagdöngöleget leásott vastag rudak által rögzített, és kötelekkel megkötött deszkalapok közt döngölték le, addig-addig, míg a bedöngölt szalmatörekes agyag a deszkák szélességét esetről-esetre el nem érte. Ha elérte, a deszkákat feljebb-feljebb csúsztatták, ismét megkötötték. Végül már létra is kellett a fal felhúzásához. — Ha a ház udvara lejtett, az alapot a megfelelő vízszintesre ásták. A falak hátul alacsonyabbra készültek, illetőleg a külső falazatból természetesen kevesebb ütközött ki.

A falazat felrakásakor már menet közben kimérték és kijelölték az ablakok, az ajtók helyeit, ezeket a meghagyásokat bekeretezték; a két anyafal és végfal behúzásával egyidőben ment a közfalalak építése is, a belső ajtók és a kemence szájának meghagyásával. Még közvetlenül, mielőtt egyszintre emelték a főfalakat a közfalakkal, becsúsztatták a két végfal szélességi közepén, az anyafalak hosszában a *mestergerendát*. Ezután végeztek a falak felhúzásával. A két közfalnak a pitarra néző oldalába, egyrészt a szoba- és komraajtók mögött, másrészt a vakon maradt hátsó anyafal közelében egy-egy (összesen négy) *lábazatkő* elhelyezése céljából kb. egy méter magasságban süllyesztőhelyet kellett bevésni, mintegy 40 cm. szélességben, a pitar két bolthajtása számára. A bolthajtásoknak a szabadkémény felépítésében volt fontos szerepe.

A mestergerenda beillesztése és a falak egyszintre hozása után következett a tetőzet. A tetőzetet tölgyfa gerendákból, -lécekből és fenyőfa deszkákból ácsolták össze ácskapcsok (kovácsolt u-szögek) segítségével. Először a falak teteire kerültek falhossz mentében a *sárgerendák*, ezeket a mennyezet biztosítására a *keresztgerendák* kötötték össze, az anyafalakra és a közbülső mester-

gerendára merőlegesen; a keresztgerendák végei jobbról-balról túlnyúltak a falakon, meghatározva az eresz szélességét. — A keresztgerendák közt úgy helyezték el a *padlásolást*, hogy két-két fenyődeszkát egymástól távol raktak le, s a közbülsőt úgy, hogy rájuk támaszkodva, kissé feljebb ütköztek. Így a mennyezet eltérő, ki-beugró síkúvá vált.

A pítarnak megfelelő hely fölött bő fél négyzetméternyi helyet kellett szabadon hagyni, a szabadkémény számára.

A keresztgerendákra a fordított V alakú *szarufák* úgy kerültek fel, hogy a homlokzati szarufa egyúttal a ház homlokzatát, a *vértelék* alakját meghatározta. A két első szarufa és az első sárgerenda közt került sor a mogyoróból font vértelék elkészítésére.

A szarufákra az anyafalak fölött vízszintesen megfelelő sűrűségben illesztették és kapcsolták a *bordaléceket*, melyekre a szalmabábu burkolatok kerültek.

A tetőzet vázának elkészítését követte a szabadkémény összeállítása. Ezt tartják még ma is a legnehezebb munkának. Nagyon kellett ügyelni, hogy a csupa kőből készült szabadkémény biztos alapokon nyugodjék. — A szabadkémény alapja: a négy *lábazatkő* a már említett közfalakba besüllyesztve — és az ezeken nyugvó két bolthajtás, a két *bótív*. A közfalak említett besüllyesztésébe mésszel *beötötték* a kémény kőből kockára kifaragott 40x40 cm-es lábazatkövet. A szoba és a komora felől két-két lábazatkő egymással szembenézett, közvetlen az említett belső ajtók után, és a pitar legvégén a hátsó anyafal előtt is. E lábazatkövekre kerültek először a mintabótívek, a modlák, másszóval *cirklik*. A két cirkli deszkadarabokból összeszögelt és cca 270 cm szélességű íves állvány. Ezek rögzítése a pitarban úgy történt, hogy lábukkal a lábazatkövekre helyezték, a pitar bejáratára merőlegesen, aztán a lábazatköveknek megfelelően, egymással összefüggő faoszlopokkal aládúcolták. Ezután rakták fel a modlákra a bótívek köveit, felváltva kemény és puha köveket két szélről úgy, hogy a tetőpont felé közelítettek. Az első bótívbe menet közben még egy keresztgerendát is beváltak. Végül az ívek tetőpontjára került egy-egy *zárókő* széles ékalakra faragva, mely le is zárta a bótíveket, s terhelésüket is biztosította. A két ív tetőpontja a földtől mintegy 180 cm-nyire került. Most már a bótívek és a pitar hátsó közfalainak, s a hátsó anyafalnak segítségével úgy rakosgatták és habarcsolták a köveket egymásra, hogy a tér fölfelé fokozatosan összeszűkült, s ez a rakott kövezet kémény alakban ütközött ki a ház tetején. A szabadkémény építése közben helyezték el a háztető térségében, a szabadkéményen belül a *füstfákat*, tölgyfából vágott, faragott, létra alakra formált, egymásba kapcsolt rudacsakákból álló szerkezetet, vízszintes helyzetben, a szabadkémény kövei közt rögzítve. Ezekre a füstfákra akasztgatták a füstölni való disznóhúst, szalonnát, sonkát, kolbászt. A kéményt legfelöl szelelő lyukakkal ellátott terméskővel zárták el. Mindezek után kiütögették a bótívek aládúcolásait és kivették a cirkliket. A bótívek egy kicsit megreccsentek, de megállapodtak. — Egy bótíves szabadkémény elkészítéséhez átlag három és fél köbméter kő kellett.

A tűzhely megépítése még csak a ház befedése után következett. A befedésre rozsszalmából készült *bábut* használtak. A kicsévelt kalászu rozsból három-három összemarokkal bábut, vagy *zsuffot* kötöttek, rozsszalma kötéllel

a kalász alatt átkötötték, a vastag végeket egyenesre sulykolták, aztán sorra, rendre kalással fölfelé ezeket a zuffokat a bordalecekre kötözgették, kötés közben is egyenlőre sulykolva a bábuk vagy a zuffok alját. — A ház gerincén már másként helyezték el a bábukat: az átkötésnél a kalász irányából kettéosztották az egészet, majd a kalással lefelé mintegy lovaglóülésben ültették föl és kötötték a gerincre szalmakötéssel. A bábuk egymás mögött szorosan, vastag végükkel fölfelé, egymás mögötti sorban helyezkedtek el, hasonlatosan a számár sörényéhez a nyak tetején. Úgy is hívták ezt a szalmafedést, hogy *síriny*. A síriny jól felfogta az esőt, havat, s emellett még kedves, tetszetős külsőt is adott a háztetőnek. Arra is ügyeltek, hogy a bábuk elől le ne csússzanak, azért a bordalécek végeit átfúrták és keresztben átpeckelték keményfából vágott, mintegy 30—35 cm hosszúságúra faragott túalakú, úgynevezett *szélrakoncákkal*.

Az oromzat dísze, a *vértelék* úgy készült, hogy az első sárgerendába és a kezdő, fő szarufákba sűrűen befúrtak és a furatoknak megfelelően, függőlegesen mogyorófa rudacsokkákat feszítettek be. Ezt a vázat vízszintes fonással befórták vékony mogyorófa hajtásokkal, ahogy a kácsiak mondják: *mogyorónyövésekkel*. A ház hátsó oromzata hasonlóan készült, csak durvább fonással, s padlásajtóval, ahová létra vezetett fel. (Egyébként volt olyan ház is, melynek padlására a pítarból mehettek fel létrán.)

A tűzhelyet a pitar és a szoba felől készítették el. A két helyiség közti közfalon, a két bótív közt hagyták meg még a falak felhúzásakor a *kimence* száját, mintegy 40x40 cm. kerületű, négyzet alakú rést. Most először a pitar felől felhúzták a kimence szája előtt a külső padkát, a *pitar kucikját* (alapja kő, a kucik teste kő és törekes föld), de úgy, hogy alul kis nyitott üreget hagytak, a *hamutartót*. Ugyanis a kucik lapos tetején a kimence szájába fűtöttek, a lehulló hamu a pitarkucik mögött, bent gyűlt össze, s innen a hamutartón át húzták ki szénvonóval. — Már nagyobb munka volt a tűzhely szobai részének megépítése. A kimence száján túl a szoba földjén kimérték, meddig terjed a *búbos a szobakucik*-kal.

A búbos belkerületének szélességét mintegy 90, hosszúságát 120—150 cm-ben mérték ki, magasságát 150—160 cm-ben tervezték meg, míg a kucik hosszát 168—170 cm-ben határozták meg, cca. 60 cm szélességgel, hogy egy ember fekvőhelyének megfelelően.

Először a kucikot húzták fel vagy 85—90 cm-nyi magasságra, ugyanazzal az anyaggal, mint a pitar kucikját — a szoba bejáratához viszonyítva merőleges irányban, tehát a homlokzati ablakon betekintve, ez a kucik a látósugárra merőlegesen, teljes hosszában látszott. Magának a kimencének az alapját téglából rakták le, majd a kerület mentén a kucik és a kimence szája felőli közfal segítségével lerakták a kimence búbjának a *kalodáját*. A kaloda nem más, mint a kimencebúb vázának több tartórúdja, hegyel fölfelé. A Dél-Bükkalján, így Kácson is, mogyorófából készítették fonadékokkal. A kaloda vastagabb mogyorórudakból áll, a fonadékok már vékonyabbak. A téglázat körül a földbe erősített kaloda tetejét vízszintesen elhelyezett mogyoróvesszőkkel kapcsolták egybe, erős kenderfonallal, majd köröskörül szögletesre vagy kerekre (utóbbi esetben *karikára* hajlított fiatal mogyorónyövésekkel) befórták, ügyelve arra, hogy felül nyakasan behúzzák, s még egy párkányt is hagyjanak. A körülfonás

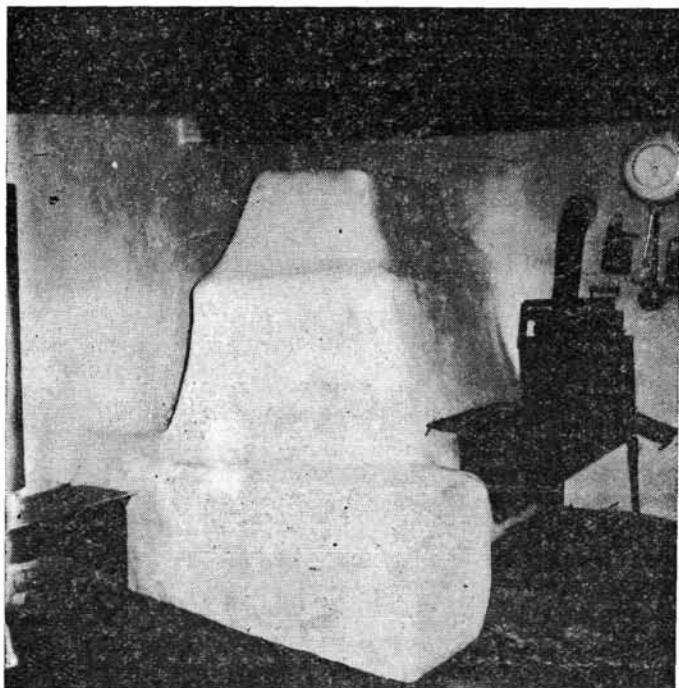
után kívülről-belülről betapasztották a kimence vázát pelyvás agyaggal, e munka közben a kimence száján bújtak ki és be. A kimence nem tapadt egészen a közfalhoz és az anyafalhoz, egy kissé elállt tőle. A búbost elkészítése után mindjárt kifűtötték. A kifűtéskor a váz java kiégett.

Nagyon dicsérték a jól elkészített búbost. „Szeép kinyeer sült benne!” „Biz igaz! sok szeép kinyeret megsűtöttünk benne!”

Az ablakok, ajtók beillesztése, a belső helyiségek, a folyosó lesaralása, a meszelés után egy-két hétig szellőztették, szárították a házat. — Némely ház külső falszegletének alját gömbölydedre összeállított, összehabarcolt keménykő támasszal, úgynevezett „tölcikkel” (töcik) erősítették meg. Ez a tölcik egyúttal kerékvetőül is szerepelt, a ház közelében megforduló szekér kerekét súrlódás esetén arrébb siklatta a faltól.

A verettfalú, búboskemencés házak legszebb példánya Kácson Tóth Ferenc Kossuth u. 24. sz. alatti lakos hajléka a Kácsi patak partján, zsúfolt környezetben. A Tóth család háza már a század elején is régi volt, az utolsó mészégetők közül való idős Tóth József a század elején örökölte, aki hat gyermekes családot alapított. Az első világháborúban elesett, özvegye a hat gyermekét az ősi házban nevelte fel. A portán a két legidősebb fivér, Ferenc és István maradt meg. István miután megnősült, külön építkezett a régi ház mellett, városias házban lakik családjával, míg bátyja Ferenc, aki agglagénynek maradt, a régi hajlékban lakik teljesen egyedül.

Ez a régi ház jól ápolt, tatarozott, de jellegét megőrzött kis épület. A népi építkezés egyik értékes, figyelemre méltó adata.

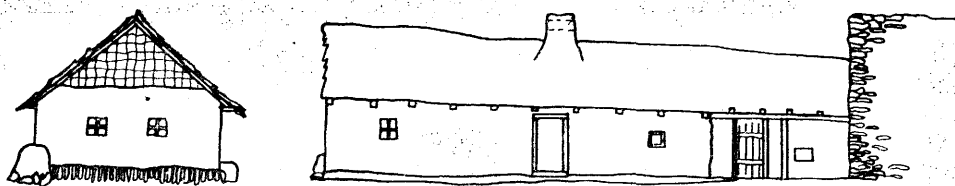
1. kép. A „kimence búbosa” a szobában, elől a belső „kucikkal”.
(Fotó: Kissgyörgy Pál).

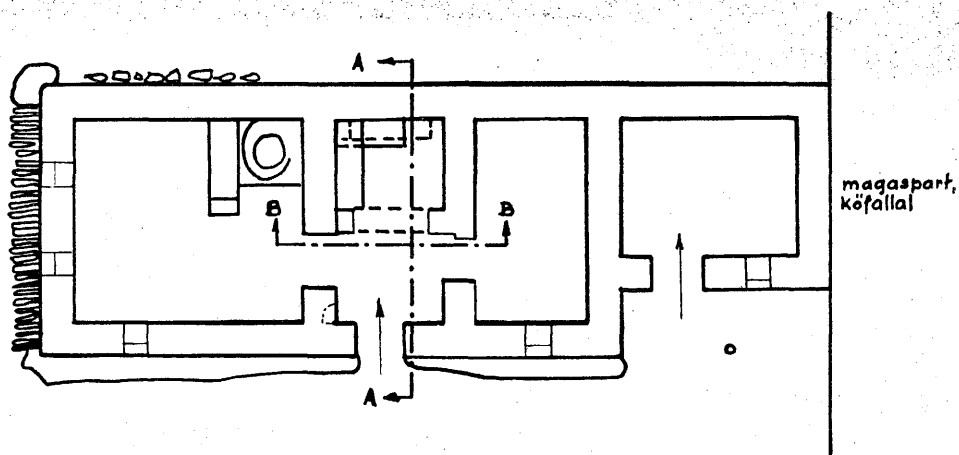
2. kép. Tóth Ferenc házának felső homlokzata. A bal oldali szegélyen jól láthatók a szalmarögzítő „szélrakoncák”.

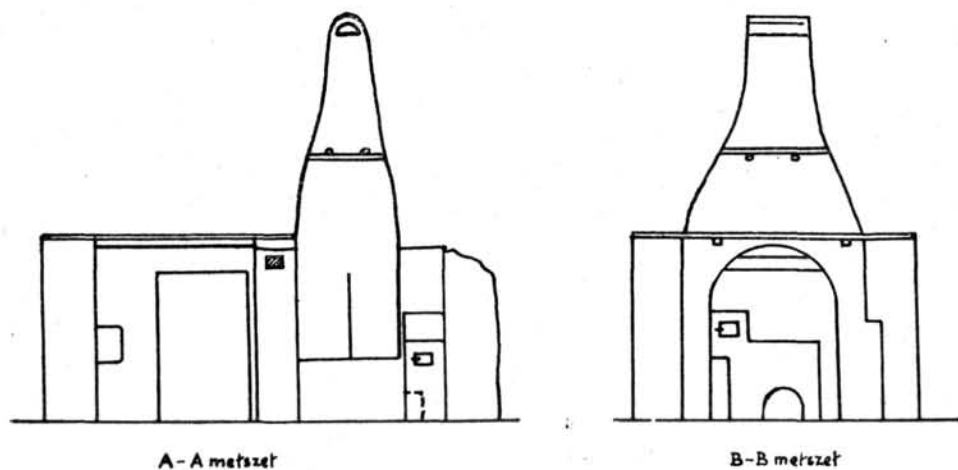
3. kép. Tóth Ferenc házának (Kács, Kossuth u. 24.) mai képe. A „sirinyes” tetejű ház zsúfolt környezetben helyezkedik el, bal oldali falszegletét fél kökerítés fedi el, az előtérben bal oldalt Tóth Ferenc öccsének városias divat szerint épült házából egy rész látszik.

1. rajz. Tóth Ferenc házának vázlatrajza elő- és oldalnézetből: háromosztatú ház hozzáépített óllal. A ház elején bal oldalt, a fal alsó szegletén jól látszik a kerékvető „tölcsik”. Ugyancsak elől lent lerakott fahasábok védik a ház elejét esőtől, sártól. A ház möge mentén végig kövek vannak. (K. Hegedűs Klára felmérése.)

2. rajz. Tóth Ferenc-féle ház alaprajza. A háromosztatú, búboskemencés ház fő helyiségei: balról jobbra: szoba, pítár, komora. A hozzáépített ól a ház belső oldalvonalától mintegy 2 méterrel beljebb nyílik.

3. rajz. A szabadkémény szerkezetének metszetrajza a ház hosszanti tengelyének (A—A rajz) és a pitarbejáratnak (B—B rajz) nézetéből. Utóbbin megfigyelhető a szabadkémény legfőbb tartó támasza is, a „bótív” a belevésett keresztgerendával.

URADALMI ÉS GÉPÉSZKOVÁCSOK BORSODBAN

A magyar mezőgazdaság fejlődése 1848 után meggyorsult. A mezőgazdaság porosztatás fejlődésének megfelelően azonban még a jobbágyfelszabadítás után is igen sok feudális vonás maradt meg. A gabonakonjunktúra hatására Auszriától lassabban, de az eddigieknél mégis gyorsabb ütemben valósul meg a mezőgazdaság gépesítése. A gépeknek a 60-as évektől kezdődő fokozottabb elterjedésével egyidőben szükség van az ezekhez értő, széles körű ismeretekkel, jó technikai érzékkel rendelkező szakemberekre. Ipari szakembergárdával ebben az időben még alig rendelkezünk, iparosaink zöme a céhes iparban tanult és dolgozik. Nagyon kevés azoknak a száma, akik az akkori gyáriparban szereztek ismereteiket. Az uradalmi birtokokon az 1850-es évektől meghonosodó cséplő-, arató-, vetőgépek stb. kezelői tehát nagyrészt az egykori vándor mesterlegényekből, konvenciósként szerződött kovácsokból kerülnek ki. Ezek részben igyekeznek megismerni a kezük alá adott gépeket, sőt, különösen városokban akadnak ügyeskedő, kísérletező emberek, akik maguk is javítják, korszerűsítik ezeket az eszközöket. E folyamat fő vonásait sejtjük, azonban a részleteket nem ismerjük. Pedig a múlt század közepi gazdasági szakirodalom, a hírlapok gazdasági rovatai sokat foglalkoznak ezzel a kérdéssel, hiszen a termelés növekedése, a gabona iránti szükségletek kielégítése a régi, elavult gazdasági módon már nem valósíthatók meg. Tagosítás, okszerű gazdálkodás, racionális munkaszervezés, a tágabb látókörű, műveltebb birtokosok feladata.

A régi, korszerűtlen eszköz kicserélésének módját, az eszközváltás folyamatát részletesen nem ismerjük. A legfontosabb termelőeszközök az eke, ennek korszerűsítése már a XIX. század elején megindul, s kezdetben az uradalmakban, majd a parasztságban történik meg az eszközváltás. A régi faekéket, faboronákat folyamatosan vaseszközökre cserélik ki, ezek karbantartására, javítására, tanult mesteremberre van szükség. 1848 előtt is találunk egyes uradalmakban kovácsot, ezek munkája azonban főleg a földműveléssel kapcsolatos eszközök javítása, sőt részben előállításuk [1]. Munkája azonban lényegesen nem tér el a többi, a parasztság számára dolgozó kovácsokétól [2].

A kapitalista keretek közt gazdálkodó földbirtokon különféle ipari üzemek — malmok, szesz-, tejüzemek stb. — jönnek létre, s részben ezeket is gépesítik. Ezek kezelésére is szakemberre van szükség, tehát olyan helyeken, ahol egy falusi kovácsmester az uradalom munkáját is ellátta, most már gépészre van szükség. A paraszti kisbirtokon, középbirtokon is megfigyelhetők a kapitalista tendenciák (belterjesebb gazdálkodás, jól értékesíthető növények meghonosítása stb.), de az eszközváltás természetesen jóval lassabban. Hosszú ideig egyes eszközök és eljárások egymás mellett élnek. Így például a kézzel

való cséplés mellett megtalálható a lójárgány, a kézi cséplőgép, a gőzcséplő is. Bár a gőzcséplőgép ára hamar visszatérül, elterjedése mégsem könnyű, hiszen a birtokos nálunk tökeszegény, nagyobb összeget beruházni nem képes. Sok esetben a cséplőgép kihasználása sem megfelelő, hiszen ez egy évben alig 3—4 hónapig üzemel, így egy birtokon kellően ki sem használható. Szükség van olyan vállalkozó szellemű emberekre, akik kellő tőkével, szervezőképességgel rendelkeznek, s függetlenek a földbirtoktól. A 60-as években már ilyen embereket is találunk.

Dolgozatunkban a rendelkezésre álló adatok alapján — elsősorban Borsod megyei vonatkozásban — szeretnénk áttekinteni az eszközváltás menetét, inkább a nagyobb uradalmakban, s részben a parasztságnál, illetve ezzel kapcsolatosan megvizsgálni a gépesítés következtében létrejött új réteg, a *gépészek*, *gépészkovácsok* szerepét és helyét a paraszti társadalomban.

*

Adataink szerint Borsodban a nagyobb uradalmakban már a múlt század 30-as éveiben tartottak kovácsot, a legtöbb uradalomban azonban még külön kovácsra nem volt ekkor szükség [3]. Egyrészt azért nem tartottak még külön kovácsot, mert a termelőeszközök nagyrésze még fából készült, ezek javítását, karbantartását egy ügyesebb kezű mindenek, vagy faragóbéres is elláthatta, másrészt az ilyenfajta munkák végzését a jobbágyfalu kovácsa pénzért vagy kötelezettségként is elvégezhetette. Forrásaink uradalmakban alkalmazott kovácsként cigányokat is említenek, ez azt bizonyítja, hogy a legtöbb helyen az előforduló munkákat kisebb képzettségű, de jó gyakorlati érzékkel rendelkező cigány is elvégezhetette [4]. Megváltozik a helyzet 1848 körül, amikor a nagyobb uradalmak áttérnek a modernebb ekék gyártására, illetve használatára. Ezeket az ekéket a mesterek most már nemcsak javítják, hanem lemásolva a külföldi, vagy egyéb típusokat, készítik is. Külföldről, majd hazánkban is már az 1830-as évekről ekekísérletekről tudunk, majd a Röck, Vidacs, Gubicz gyárak készítményei terjednek el [5]. Galgóczy a század közepén írt mezőgazdasági statisztikájában sorra vette a magyarországi nagybirtokokat, s gazdaságleírásában képet adott ezek gépesítéséről is. Sajóvamoson „Az uradalomban mindenütt kizárólag Zugmayer-féle ekék használtak, mellyek az ahoz értő uradalmi kovácsok által készítetnek, van Seidl féle négy ló erejű cséplőgép, van oranienburgi szórva vetőgép, melly igen jó és kitűnő haszonnal munkálkodik, van töltögető eke, kettős eke, kapáló eke, széna gyűjtő gereblye, rögtörő henger, rét gyalu. A Zugmayer féle ekék azon kevés módosítás szerint mind itt készülnek, a leg kielégítőbbeknek találtattak, a vető gép mindenkinek ajánlható, mert sok embert és magot megkímél” [6]. A putnoki uradalomban a következő gazdasági eszközök és gépek vannak: „Schverc és Vidacs vasekék általában, turó-irtó-magtakarító ekék, rögzuzó, Jordán féle 9 vasú magtakaró, cséplő gép (Vidacs féle) Hornsbiféle szélrosta, arató gép, széna gyűjtő, széna vontató, kukorica morzsoló, zabzuzó” [7]. Felsőzsolcán 1852-ben: „Az uraságnak van egy csinos falusi laka, van azonkívül egy cséplőgépe 6 lóerőre építve” [8]. Ezidőtájt honosodnak meg a cséplőgépek, de vető- és aratógépeket is készítenek az uradalmi manufaktúrákban. 1850-ben a Gazdasági Egyesület műtani szakosztálya sürgette a jó és kipróbált gépek beszerzését, s hogy kisebb gépeket a nagyobb uradalmak bognár-

és kovácsműhelyei állítsanak elő, a külföldről behozottak mintájára [9]. A nagyeceni manufaktúra ebben az időben „mindenféle angol utánzatú gépeket” gyártott, az itt alkalmazott kovácsmesterek segítségével. Hajnik János jószágkormányzó 1853-ban büszkén jelentette be, hogy elkészült a huszadik Garrett rendszerű vetőgép, amit az ő tervei szerint, az angol eredetű némi változtatással Bokor Nándor „műkovács”, az üzem főszerelője készített Mészáros János és Felber Ignác kovácsmesterek segítségével [10].

A magyaróvári főhercegi uradalom gabonavető gépeket is gyártott saját gépműhelyében, „mely gépekkel a tisztek teljesen meg vannak elégedve” [11]. 1856-ban a szakolyi (Szabolcs megye) gépgyártó műhelyben olyan kukoricavető gépet készítettek, amit Gulácsy Imre nyíri földbirtokos szervezett meg „ügyes asztalos, lakatos, s kerékgyártó mesterekkel egyezve”, miután előző évben konvenciók iparosaival egy főleg fa alkatrészekből álló cséplőgépet készíttetett el a maga tervei szerint. Ezt 1857-ben már főbb részeiben vasból gyártatta „és mégis fele áron, mint a pesti gépeink” [12]. A legkisebb méretű paraszti gazdaságokban is keresték a termelékenyebb szerszámokat ebben az időben. Biharban álmosdi, vértesi parasztok, és falusi kovácsok összebarkácsoltak egy eke-taligára szerelhető vetőládát, a legegyszerűbb és legolcsóbb kukorica vetőgépet és bemutatták azt az 1855 évi pesti kiállításon. Később pergető néven vált közzismertté és sokféle helyi változatban az 1950-es évekig használták [13]. A bánrévei uradalomban Rimaszécsen gyártott repcevető gépet alakítanak át 1857-ben a helyi igényeknek megfelelően, helyi kovácsmesterekkel [14]. A példákat szaporíthatnánk. Adataink azt mutatják, hogy ebben az időben már sokféle kísérleteznek a célszerűbb eszközök, gépek felhasználásával, előállításával. Ezzel kapcsolatosan a kovácsmesterek ismeretanyaga növekszik, s tudásuk alapján differenciálódnak. 1860-ban már a Tisza-vidékről írott cikkben felmerül a gépekhez értő, ügyes kovácsok tervszerű képzésének szükségessége [15]. 1861-ben Orosz Lajos, mint miskolci „gépész” tudja, hogy „nála készíttetnek, s megrendelhetők mindenféle ekék, úgymint a Vidacsféle amerikai, — Gubitsféle, — Benkő-féle, — és töltögető s kapáló ekék, vetőgépek, Howart féle hármas vas boronák, földhengerek, többféle kukoriczamorzsoló gépek, angol mintájú szecsavágók, száraz szalagrai zúzógépek, cséplőgépek, legújabb szóró- s tisztító rostok, bor- és olaj sajtók, széna gyűjtő gépek egészen vasból sat.” [16]. „Különös figyelembe ajánlja újontan vertvasból készült eke taliga kerekeit, mi a szántást sokkal könnyíti, tartósságára nézve pedig a czélnak megfelel” [17]. Ugyanebben az évben már van nála eladó „egy 4 ló erejű cséplőgép, mely egyszerűen tisztán rostálva zsákba adja a tiszta szemet” [18]. A cséplőgép ebben az időben már nem ritka (általánosan használnak persze nem mondhatjuk), hiszen a miskolci újságokban is egyre többször találkozunk cséplőgép eladását közlő hirdetésekkel [19], de egyéb gazdasági eszközöket, uradalmakat kínálnak eladásra, illetve bérbe. Így 1861-ben haszonbérbe adnak egy tagosított pusztai birtokot 2 óra járásnyira Miskolctól 205 hold első osztályú szántóból, stb. áll. van egy 4 szobából álló cselédlak és „egy tökéletesen minden szerszámokkal felszerelt kovácsműhely... Gazdasági eszközökből átadatik több vaseke és borona, 3 béres, 1 lovas ígás szekér, és 1 szóró nagy rosta.” A birtok 6 évre, szept. 15-től adatik bérbe [20].

A cséplőgépek hozzáértő javítására néhányan már specializáltak magukat,

s hirdetésekben, nyilatkozatokban ajánlják jó munkájukat [21]. 1862-ben már nemcsak az uradalmakban dolgozó cséplőgép kezelőről, hanem komenciós-ként ajánlkozó gépészeiről is tudunk, ez időre tehát már kialakul a gépészek sajátos típusa [22]. Míg 1861—62-ből csak Orosz Lajos gépészt ismerjük Miskolcon, 1864-ben már Győry Jakab is ajánlja munkáit [23]. Ez időtájt már országosan felmerül a mezőgazdasági gépek használatának fontossága, a különféle jószág-ismertetésekben számot adnak az uradalmak gépesítetttségéről is. 1861-ben Pest—Pilis megyéről a következőket írják: „A gépek használata különösen a nagyobb birtokokon örvendetesen terjedez, s a kis birtokosok is legalább jobb ekéket igyekeznek szerezni. Mindazonáltal e tekintetben még igen sok a teendő. Különösen három körülmény okozza, hogy a gazdasági gépek és jó szerszámok nem terjedeznek úgy, mint kellene. Első körülmény az, hogy a gépek és szerszámok általában aránylag sokba kerülnek; második körülmény az, hogy helyben nincsenek hozzáértő kovácsok és gépészek, kik ha a városban megvásárolt gépen valami baj történt azt kiigazítani tudnak; harmadik körülmény végre az, hogy a nép még sok indolentiát mutat s a régi szokáshoz és gyakorlathoz szerfelett ragaszkodik” [24]. Miskolcon a cséplőgépek száma gyarapodik, illetve a környező birtokokon használt gépeket az itteni újságban hirdetik eladásra. A gőzcséplőgépek mellett még él a szemnyerés többfajta módja, így használják a kézzel hajtható cséplőgépeket is. „Miskolczon van egy eladó kézi cséplő gép, melyet 4 egyén, naponként 25—30 kereszt életet csépelhet; megjegyzendő: hogy e géphez nőszemélyek és gyermekek is alkalmazhatók” [25]. Ezt az eszközt parasztságunknál egyes falvakban még a jelen század elején is használták.

Bár a különféle szakcikkek kiemelik, hogy ebben az időben még kevés a gépekhez értő jó szakember, már megjelenik az uradalmaktól független géptulajdonos, aki tulajdonképpen kapitalista vállalkozó, bércséplő. Első adatunk Miskolcra 1864-ből van, számuk később növekszik, s a bércséplőket megtaláljuk egészen 1952-ig az állami gépállomások létrejöttéig [26]. Ez időtől már a cséplőgépekre vonatkozóan országos statisztika is van. Van az egész monarchiában 385 gőzgépmű 3284 lóerővel, ebből Magyarországon 194 gőzgép 1600 lóerővel — ez utóbbiból 9/10 rész, vagyis 163 (1259 lóerővel) cséplőgép gyanánt használtattott; s csak 1/10-de alkalmaztatott egyébűt, jelesűl 27 gépmű (232 l. e.) közönűses malmokban; 2-ű harminczkűt lűerűvel gűzekekűnt; s 2-ű nyolczvan lűerűvel turfűtűgűla készűtűsűre, vilűgos jellemzűsűűl azon irűnyzűtűnak, mely kűzgűzűdasűgűnk ezen mezűjűn az uralkodűnak nevezűtűű” [27].

Uradalmakban még továbbra is helyi mesteremberek készűtenek kűlűnfűle gűpeket, de vannak uradalmak, ahol gűpeket alig hasznűlnak. A Vasmeűyei Gazdasűgi Egyesűlet 1865-ben tűrsas kirűndulűt rendezűt a surűnypatűyi Kűrolyi-gűzűdasűgba. Itt a zab kivűtelűvel minden gabonűt vetűgűppel vetűttek el, 13 űs 19 soros Garetűt-gűpekkel, amiket nagyrűszűt az uradalom mesteremberei készűtűttek [29]. Az egri űrűeki uradalom tűzűtsűgűnek 1865, november 9-i űlűsűn felvűt jűgyűzkűnyve alapűn a gűpesűtűtlensűg abszolut fokűra kűvetkezűtűtűtűnk: „Egy conventűűs kovűcs felfogadűsa javaslatba hozűtűt, ki kisebb gazdasűgi eszkűzűket, űm. ekűket, hengereket, rűgtűrűűket, vasboronűkat s. a. t. készűteni tudűn, mellyek nűmellyikűnek jelen idűűg az uradalom műg nem jűtűtűtűt bűrtokűba drűgasűgűk vűgűtű” [29].

A cséplőgép eladás, az ezzel való üzletelés egyes esetekben már megélhetést biztosít, egy vállalkozó, Deutsch Jakab Miskolcon 1865-ben ezzel foglalkozik [30]. (1. kép.)

Cséplés gőzgéppel.

* Azon t. cz. urak, kik még az idén szándékoznak gőzgéppel részre csépeltetni, szerződhetnek Miskolczon, Színház utcaza ugynevezett Rusz-féle udvarban, 2418 szám alatt, Deutsch Jakab géptulajdonossal. (392*1-3.)

1. kép. Cséplési vállalkozó hirdetése Miskolcon 1865-ben.
Miskolci Tudakozóintézetűi Ertesztő.

Ekkor már nemcsak a helyi kisüzemek, hanem a diósgyőri gyár is vállalkozik mezőgazdasági gépek készítésére, javítására [31]. Ugyanakkor a Surány-patyi uradalomban (Vas m.) „A cséplőgépek, ekék, mindennemű boronák, rosták, szekerek, mind az uradalomban szegődményes mesterek által készítenek” [32]. 1867-ben került a szabadalmi hivatal elé Csizmazia Kálmán vésztői uradalmi gépész kétsoros, ekére illeszthető vetőgépe, Tiszafüreden Sarkadi Ferenc néptanító 1870-ben talált fel és hozott forgalomba egyszerű, szabályozható vetőekét [33], sok egyéni próbálkozásról pedig nem tudunk. Az uradalmakban lassan ugyan, de elterjednek a gépek. Miskolcon és Tiszakesziben újabb cséplőgépeket kínálnak ezekben az években eladásra [37]. A korabeli mezőgazdasági szakirodalom egyre sűrűbben említi a gépesítést, s hírt adnak országos arányairól is. Elterjedési hiányának oka, magas ára, a tőkeszegénység „Nem különben nagy a hiány a falvakban mindenféle alkalmas kézművesekben, kik a megkívántató tartozásokat megtehetné. Az uradalmak azonban saját kézművesi személyezettel — hogy ne mondjuk gyárakkal — bírnak s bennük a művelés huzamosabb megszakításától nincs mit tartani. Ennélfogva ezeken sokkal inkább is meggyökeredzett gazdasági gépekkel élés, mi a munkásbért illetőleg a legjobb szolgálatot tette a nagybirtokosoknak, még akkor is ha *nem használták* s csak a munkásoknak mutogatták a gépeket, hogy ime velük élven, munkások nélkül ezután mindig ellehetnek” [35]. „A gépek száma a többi munkás erőkhöz képest a mai nap korántsem csekély az országban. 1863-ban már 194 mozdony állott a magyar mezőgazdaság szolgálatában, melyek mindössze 1603 lóerejével birtak, s maga a Clayton és Shuttleworth cég 1865-ig 400 gőzcséplő gépet hozott be” [36]. A mezőgazdaság gépesítése ebben az időben tehát már nem csupán a termelés olcsóbbá tételét, a gyorsabb munkát szolgálta, hanem a munkások megfélemlítésére, a munkabérek leszorítására is szolgál, ami fényt vet a kapitalista gazdálkodás kétarcúságára.

Finke (Borsod m.) Miklós gazdaság 1873-ban „Gubicz féle 2ik számú, Horszky féle mélyítő, töltögető, kapáló, víz barázdáló ekét, egy 4 lóerejű gőzcséplőt, Hornsby féle arató szénagyűjtő, szecs kavágó, takarmányfülesztő gépet használ [37]. Ez évben újabb bércséplésre vállalkozó tűnik fel Miskolcon Gönczy István „gépész és lakatos” személyében, a Leszih-testvérek gyárában különféle gazdasági eszközöket készítenek, illetve másutt gyártott eszközök lerakata van, de bércséplésre is vállalkoznak [38]. Gépműhelyeket nyitnak a nagyobb falvakban is, így 1874-ben Edelényben „gazdasági géptulajdonos” nyit javító műhelyt [39].

*

A múlt század utolsó harmadától nemcsak a cséplőgépek, hanem egyéb mezőgazdasági gépek is meghonosodnak (gőzeke, daráló, malmok), s a század végén nem csak a nagy uradalmak, hanem a középbirtokosok is tartanak kovácsot, vagy ha ez még nem kifizetődő, a falusi kovácsokkal dolgoztatnak. A falvakban is megnő a kovácsok száma, a régebbi kommenciós mester mellett nem ritkán 2—3 kovács is akad nagyobb faluban. A kovácsok a gazdaságok munkáját szívesen elvállalják, s rendszerint számla ellenében dolgoznak. A Sárospatak környéki birtokosok számára dolgozik az 1880-as években Boros Lajos „barom orvos és kovácsmester” a gesztelyi Kóczán család számára a 1874-ben az ongai Kardos Sámuel kovács dolgozott, 1910 előtt és után az egri érseki uradalom ároktői birtokának Szilágyi József ároktői kovácsmester dolgozott stb.

A kovácsmunkára írásos adataink alig vannak, a meglevők azt mutatják, hogy a kovácsok ekkor döntően a hagyományos eszközök javításával, patkolással stb. foglalkoztak.

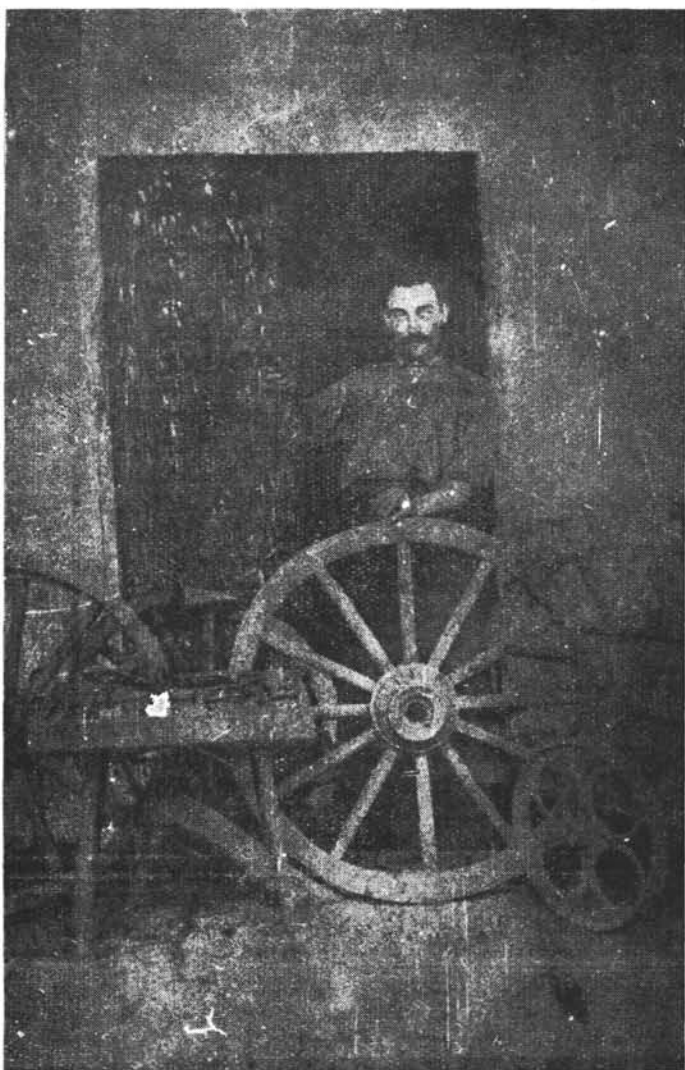
Az első világháború előtti és utáni években megváltozik a helyzet. A cséplőgép mellett gőzeke is akad a nagyobb birtokokon, s ehhez külön gőzeke gépészt is alkalmaznak. Borsod megyében inkább a középbirtokok voltak túlsúlyban, gazdaságtörténeti feldolgozásuk azonban ezeknek sem történt meg. A kovácsok életmódjára, szociális körülményeikre, az idősebb nemzedék visszaemlékezéseit használjuk fel.

Az uraság az iparosok számára műhelyt, lakást építtetett, nyersanyagról, tüzelőről, munkáról gondoskodott. A gépészkovácsok kötelességeit és jogait a felfogadáskor szóban, vagy írásban megkötött szerződés szabályozta. A szerződést rendszerint az őszi hónapokban kötötték, a *helyreállítás* a legtöbb esetben január 1-e volt. A kovács és családjának az uradalomba való szállításáról a gazdaság tartozott gondoskodni. A kovács és egyéb uradalmi iparos tulajdonképpen gazdasági cseléd volt, de magasabb szakismerete révén több bért kapott, mint egyéb cselédek. Iparos voltukat magatartásukban is kihangsúlyozták. Nem egyszer előfordult, hogy évtizedekig is egy helyben dolgoztak, de az is előfordult, hogy községi, ritkábban önálló kovácsmesterré váltak.

A ma élő öregek az uradalmi munkával kapcsolatosan írásos adatok hiányában nem sokat mondanak, annál inkább életmódjukra, mely egészen 1945-ig igen nehéz, sokszor megalázó volt.

Helyzetüket legjobban Celviker Antal hejőbábai kovács élete példázza:

Celviker Antal 77 éves kovács apja is gépészkovács volt. „Az apjával jött ide Polgárról, a Fried gazdaságba. És amellet dolgozott. És az édesapja meghalt

2. kép. Celvikker Antal
kovács a Fried-féle
gazdaságban Hejőbábán,
kb. 1914-ben

és ő tovább is ittmaradt és itt dolgozott 34 évig ebben a gazdaságban, mint gépészkovács.

Bére vegyestermény volt neki, 24 mázsa és három hold kukorica, Két tehéntartás volt. Amikor nem fejtünk, akkor kaptunk három liter tejet naponta, vagy pediglen annak az árát. És aztán sertés annyi járt nekünk a nyájra menni, amennyivel birtunk.

...Mint gépészkovács kapott egy kétszobás lakást, az mindennel el volt látva, de aztán eztet építettük és akkor idejöttünk lakni a magunkéba.

A műhely pedig ott volt a gazdaságba, oda járt be dolgozni. A szerszámokat mindent az én férjem adott, de azért egy kis szerszámkopást kapott. Mindent az uraság adott, hanem nekünk tüzelőt, szabad tüzelőnk volt. De ott a műhelybe az az uraság gondja volt. Csak egyedül dolgozott, **kerékgyártó** volt. És akkor hol az egyiket meghívták, hol a másikat, aki rávert a **vasra**. Például, ha ment oda valaki vasaltatni, akkor már ugye, segédkezett.

Volt gőzeke gépjük, és akkor ő azt vezette, a gőzekét és akkor ha elromlott, javította. De mikor nem szántott, akkor együtt dolgoztak a férjemmel. Az szintén urasági alkalmazott volt...

Lett volna neki szabadnapja is, de soha nem adtak ki egyet se, mindig kitaláltak valamit, most ide kell menni, most oda kell menni, úgy, hogy mi leéltük az életünket, de mi az égvilágon sehol nem voltunk. Oszlárra is ő járt le csépelni, Tiszaoszlárra nyáron, meg itt csépelte.

Az én férjem senkinek nem dolgozott egy patkószöveget se, csak az uraságnak.

Én úgy beosztottam, hogy ki tudunk jönni, de olyan nagy nem volt, csak éppen, hogy szegényesen éltünk belőle. Csak egy kislányunk volt. Vállaltam az uraságtól harmadába krumplit, répát és azt mindig én kapáltam. Aztán a két tehennek a tejiből mindig árulgattam egy kis pénzt, hogy ki tudjunk jönni. Aztán a házat is úgy építettük, hogy én hazulról örökölttem és aztat aztán úgy pótolgattuk fel. Meg sertéseket hizlaltam és abból [40]..

Ezerkétszáz holdas birtok volt, volt egy malom is, azt is a kovács kezelte. „Mikor aztat végeztem, hogy a malmot megindítottam, akkor volt 200—300 darab sertésünk, akkor odamentem a sertésekhez, a kondásnak kiadtam a takarmányt, mindenfélét. Mikor eztet bevégeztem, akkor mentem csak a méhelybe és akkor megint a méhelybe dolgoztam egész estig. Persze az ebédet idehaza töltöttem. Egy órát. És akkor, mikor már megint visszamentem, dolgoztam egész estefeléig. Akkor megint a sertésedetetéshez, onnan pedig a malomba, még meg nem álltunk, úgy, hogy 11 órákor, 12-kor állt meg. És akkor megint újra két órákor vagy háromkor vissza kellett menni” [41].

Hasonló adatokat a többi mesterektől is említhetünk. A kovács rendszert az intézőnek volt közvetlen alárendelve, kérelemmel, panasszal hozzá fordulhatott. A nyári nagy mezőgazdasági munkák idején előfordult, hogy az uradalom kiségitőt vett fel, aki a műhelyben dolgozott, a gépészkovács pedig járt csépelni az uradalom birtokaira. Ilyenkor az elcsépelte gabona arányában bizonyos összeget kapott.

A gépészkovácsok a legtöbb helyen az uradalom részéről cselédnek számítottak, így adót nem fizettek, s legtöbb esetben iparigazolványuk sem volt. Már az első világháború alatt is tiltakoztak az önálló mesterek az ilyen kovácsok alkalmaztatása ellen, s ezek számát Magyarországon mintegy 152 ezerre tették. Minthogy a kovácsok száma állandóan nőtt, ezek miatt jónéhányan nem tudtak elhelyezkedni, illetve ezek közül a kisebb birtokon alkalmazott „szabad kidolgozással” rendelkező, tehát a parasztság számára is munkálkodó kovácsok igen komoly konkurrenciát jelentettek [42]. A helyzet lényegében nem változott a két háború között sem, s az önálló mesterek a kovács-kerékgyártó ipar legfontosabb kívánságainak tartották:

„A konvenció (cselédi) rendszer azonnali beszüntetését.

Annak elrendelését, hogy 500 kt. holdon aluli birtokon senki sem kovács, sem kerékgyártó munkást, sem iparost ne alkalmazhasson" [43].

1937-ben az iparügyi miniszter ígéretet tett arra, hogy szabályozni fogja a konvenciók iparosok alkalmazását. Ezek szerint csak egész nagy uradalmak alkalmaznak kovácsot, kerékgyártót, de csak abban az esetben, ha ez iparigazolványval rendelkezik.

Ezért a kevés tudással rendelkező konvenciók nem kapnak iparendélyt, így a falvak, városok kovács feleslege mint konvenciók, el tud helyezkedni. Másrészt a volt konvenciók szaporítják a már lefogyott segédek számát, gyarapítják tudásukat, vagy eltűnnek a szakmából. Másrészt, akik most konvencióhoz nem juthatnak, kénytelenek lesznek a falvak, városok kovácsainak munkát adni [44].

Az uradalmi kovácsok rendszere lényegében a fenti körülmények között maradt meg 1945-ig, a nagybirtokok felosztásáig, illetve az állami gazdaságok kialakulásáig.

*

Mint adataink bizonyítják, már a múlt század hatvanas éveiben, a gépész-kovács réteg kialakulásakor egyes kovácsok saját cséplőgépre tesznek szert. Ezek, mint bércséplő vállalkozók idegen termények elcséplésére vállalkoznak. Hogy számbeli arányuk hogyan növekszik, azt pontosan nem tudjuk. Kétségtelen, hogy az uradalmi birtokokon, kisebb gyárakban dolgozó kovácsokban korán felmerült az önálló géptulajdonossá válás vágya, ez a kezdeti időszakban azonban még csak nagyon kevésnek sikerülhetett. A gépek túl magas ára, valamint az a tény, hogy ezek csak az év egy aránylag rövid szakaszában voltak használatban, azt jelentette, hogy csak nehezen térült vissza a befektetett tőke. A gépek használata a parasztságunknál csak nagyon lassan honosodott meg, s a gépeket inkább csak a múlt század utolsó harmadától veszik jobban igénybe. A gépesítés arányai az ország területén sem egyformák. A földművelésben a legfontosabb a szemnyerés gépesítése. Jóideig egymás mellett marad a szemnyerés többféle módja: kézicséplés, nyomtatás, kézi cséplőgép, járgány.

Az eszközváltás egyes helyeken a XIX. század elején kezdődött meg az ekéknél, volt azonban ahol az is később néhány évtizedet. A Boldva-völgyében a múlt század végén még a talpas faekét használták, azt váltotta fel Edelényben 1880 után a Vidacs-, majd az 1900-as években a fél Sack-eké, majd pedig a Sack-ekére és a Kühne-ekére tértek át. Utóbb ez az eke vált általánossá. Szendrőben 1900 körül hagyták el a faekét, s a Vidacs-eké kihagyásával közvetlenül a fél Sack-ekére tértek át. Ezután a Sack- és a Kühne ekére, ez utóbbira a világháború után. Szendrőn 1880, Varbócon pedig 1900 körül cserélik fel a fogazott élű sarlót a csapófás kaszával.

Edelényben 1870—1880 táján a búzát és árpát nyomtatták, míg a többi kalászoszt kézicséppel verték ki. Szendrőn és Varbócon ugyanekkor még csak csépeleltek. Edelényben 1880—1900 körül a „kis tüzes gép”, 1905 körül használatos a „nagy tüzes gép”, 1919-ben a benzines motor, s 1925 után már a traktor is.

Szendrőben 1885-ben használják először a „kézigépet”, 1900 körül a „lovasgépet”, s 1910 körül a „tüzesgépet.” A kis- és nagy tüzesgépek közötti különbségeket nem ismerik. A világháború alatt elterjedt „benzines motor” után 1930 körül már Szendrőn is próbálkoznak traktorral.

Varbócon 1890 körül alkalmazzák a paraszti gazdaságban a „kézi gépet”, 1910-ben a „lovas gép”-et, majd 1920 körül egyszerre jelenik meg a „tüzes gép” és a „benzines motor”.

Az új gép megjelenésével a régi nem tűnik el rögtön a használatból, hanem sokszor egymás mellett is használják. Az új gép rendszerint egyetlen példányban jelenik meg, kezdetben csak a módosabb gazdák használják, majd fokozatosan kerül részesedés fejében a szegényekhez [45].

Az eszközváltás folyamata helyenként időben eltér egymástól, az eke, a sarlós aratás, illetve a régi cséplés elterjedésénél. Az utóbbi években megyénkben a paraszti gazdálkodás kutatói által végzett megfigyelések azt mutatják, hogy a kézigép-járgány, tüzesgép, benzines motor, traktor váltása volt általános, egyes helyeken azonban kimaradások is voltak, illetve nem őrzi már az emlékezet bizonyos eszközök meglétét. Így alig emlékeznek idősebbek a kézi gép, az „embernyűző” meglétére, kutatásaink során pedig egyetlen példányt sem sikerült belőle találnunk. A járgány egyes helyeken a paraszti gazdaságokban még ma is megtalálható, azonban itt funkcióváltás történt, nem gabonacséplésre, hanem szecskavágó hajtására használták. Egyes helyeken még megvannak, azonban az 1950-es évektől többnyire használaton kívül.

A különféle ekékkel való szántás módja a parasztok részéről nem igényelt különösebb szakképzettséget, úgyszintén a sarlós aratásról való áttérés a kaszára. A szemnyerésnél a cséplés, nyomtatás, sőt még az embernyűző használatát sem kívánt különleges technikai ismereteket.

A „tüzesgép” kezelése már összetettebb ismereteket kívánt, ennek kezelésére szakképzett gépészre volt szükség. Már a század közepén felvetik a gazdasági szakemberek, hogy a gépek elterjedésének gátat vet az ahhoz értő jó szakemberek hiánya. 1869-ben Petzval Ottó kézikönyvet állít össze a mezei gazdák, gépészek és fűtők számára, a 70-es évektől kezdve pedig kezdetben Pesten, majd a nagyobb vidéki városokban is, területünkön főleg Kassán és Miskolcon a téli időszakban gőzgépkezelői tanfolyamokat indítanak a kovácsok és lakatosok részére [46]. Természetesen a gépesítés hazánkban messze elmaradt a fejlettebb nyugati országok mögött. 1863-ban még csak 194 gőzgép volt az országban 1063 lóerővel, 1865-ig azonban már csak a Clayton és Schutleworth cég 400 gőzcséplőgépet hozott be [47]. Természetesen ezek kezeléséhez egyre több szakemberre volt szükség. A korabeli statisztikák szerint 1875-ben Magyarországon a következő volt a gépészek száma [48]:

	Mester	Segéd	Inas
Kovács	16 081	4903	1849
Gépész	132	107	41

Ugyanekkor a régi Abaúj, Borsod, illetve Zemplén megyékben a következő volt a gépesítés aránya [48/a]:

Megye	Eke	Gozerőre készült cséplőgép		Holdanként esik
		egyéb	egyéb	
Abaúj	—	36	3	4 687,6
Borsod	—	51	13	3 341,6
Zemplén	—	2	1	25 953,7

A gépészek száma ekkor még az 1 százalékot sem éri el, de feltűnő, hogy a segédek száma majdnem egyenlő a mesterekével, ami a gépek iránti fogékony-sággal magyarázható. Mózer József, Gosztonyi János Váckishartyáni uradalmá-ban, mint kovács 1870. január 1-től van alkalmazásban, magát jól viseli, a „kovács munkát jól és ügyesen elvégzi, gazdasági gépeket tisztán tartja és a legnagyobb hibákat is azokon ügyesen helyre igazítja” [49].

Gőzcséplőgéppel a kovácsok csak akkor dolgozhattak, ha az előirt gőzgép-kezelő (lokomobil) tanfolyamot elvégezték. Itt megismerkedtek a gőzgépek keze-lésével, majd kezdetben mint fűtők dolgoztak a cséplőgép-nél, s csak később lehettek gépészek.

A megfelelő szakképzettséget a hatóságok is megkövetelték, mivel többször előfordult, hogy a gőzgép felrobbant és súlyos baleseteket okozott.

A kovács általában három évig (nyaranként) volt cséplőgép mellett fűtő, majd uradalmakban gépészként is alkalmazták. Feladata a cséplés munkájának irányítása, a gépek karbantartása, s amennyiben más kovács nem volt, egyéb kovácsmunkák elvégzése is volt. Hódy Árpád sajóvámosi kovácsmester életrajza szerint a munka és megélhetés századunk elején a következő volt:

„Eljött a nyár, kimentem a csépléshez *fűtőnek*. 12 forint egy hónapra, de szerettem a gépet. Szalmával fűtöttünk. Megállás 11 órakor, indulás 2-kor. Indulás bundapálinka, jó büdös, naponta egy fél liter. Főztünk lebens levest a tiszapolgári matyókkal.

De ismét tél jött a nyár után. Cséplés után elmentem báró Harkányi jaja-halmi pusztájára *gőzeke fűtőnek*, mégcsak az eke bele nem fagyott a földbe, szántottunk. Rónaháton telettünk a bódéba, egész nap nyúlásztunk. De tanulni akartam, muszáj volt. 1900-ban szintén fűtő lettem Hosszúfalusi Miklósnál Sós-tófalván. Itt voltam egész télen. Szecskát vágunk, daráltunk, füllesztettünk töreket. Itt kezdtem gazdálkodni, mert a nagyságos úr nem tudott fizetni. Fize-tésembe adott egy előhasú szép üszöt és 2 darab sertést, adjam el. Gesztelyi vásárra vittem, nem kelt el. Egy béres cseléd elvitte borjáért tartani, a két süldőt pedig fele malacáért tartani. Úgy ősszel lett egy nyáj sertésem és szép tehe-nem...” 1904-ben „Herczegnénél szerződtem be én *uradalmi főgépész*, édesapám kovács volt. Itt aztán aranybánya lett, olyan fizetés volt abban az időbe ritka-ság volt az olyan.

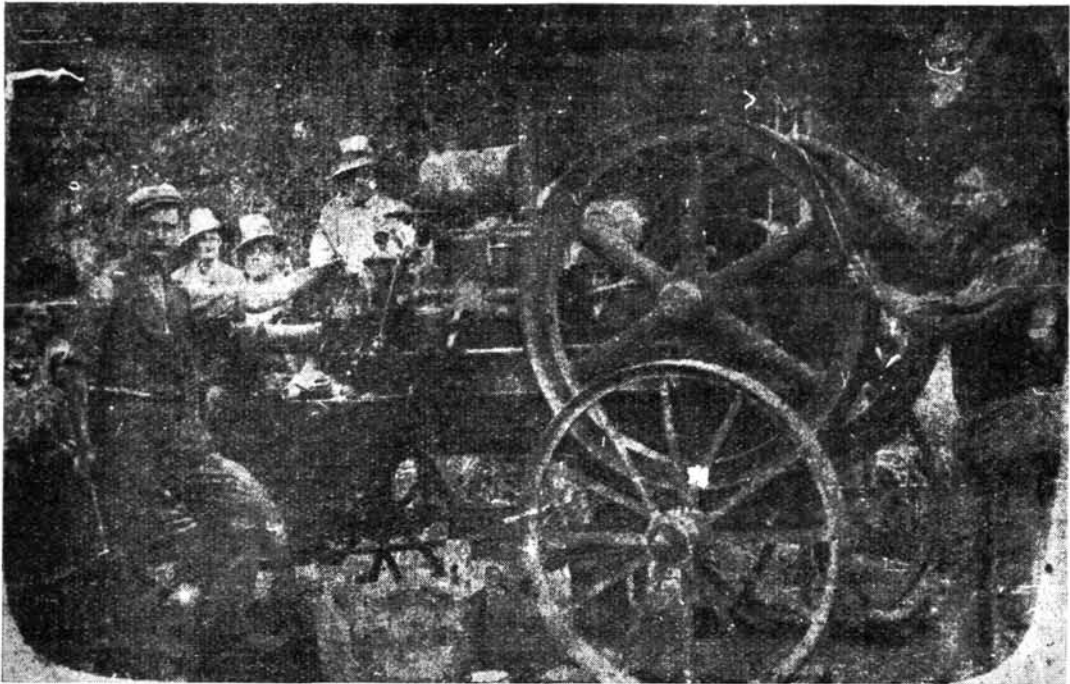
Volt 42 hektoliter termény, 380 Frt pénz, tanulóra $\frac{1}{2}$ béres kommcio, nyolc mázsa, 20 méter tűzifa, 2 hordó bor, gönci hordó, 3 hold tengeri föld, 50 kg só, *három drb. birka bőr, kovács kötőnek*, 50 liter petró, minden vagon elcsépléséért 25 kg volt, *gőzeke* egy hold szántás 10 fillér. Tiszatarjánba voltam birtokra, ott teljes kosztot kaptam. Sajnos csak egy évben tartott, mert nem akartam elismerni, aki fizet, az parancsol. És ha még egy évig ott vagyok, szép házat vehettem volna...” [50].

Hódy Árpád visszaemlékezéseit támasztják alá a különféle hírlapi hirdetések is. A kommcio nagysága a munkától függően változott, ez pedig függött a birtok gépesítésének fokától [51].

Mint sok más kovács, Hódy Árpád is géptulajdonos szeretett volna lenni. Életének szerencsés fordulatai ehhez hozzásegítették:

„1906-ban édesapámat megválasztották *községi kovácsnak*. Itt aztán kezdett jól menni, én is segítettem, segéd, inas iett. Állandóan készültek új szekerek,

jól ment az üzlet, de én csak cséplőgépet szerettem volna. Volt kis pénzem, nem tudtam, házat vegyek-e, vagy gépet. Balajton volt egy bátyám, 70 holdas birtoka volt, Terbois József. József estét tartott és pirongatott, hogy jobb volna, ha gépem volna. Sajnálom — mondom —, ha vagyonom volna, vennék is. Dalóltunk. A MÁV gyárnak a szerződése a zsebbe volt a váltóval, jó kedvébe aláírta a 9500 koronás váltót, én azonnal postára adtam. Azonnal írt a gyár, hogy el van fogadva a szerződés és a váltó. A fél falut azonnal leszerződtem cséplésre, volt nagy örömöm." Ezután még sikerült alkalmi vétel révén még egy gőzgépet szerezni, amelyhez gépészt fogadott, s így dolgoztak egész nyáron „Vámos után mentem Hangácsra októberig. Az első év szépen sikerült, az új gép keresett 180 mázsát, a gőzgép 116-ot, úgy hogy mikor mindent kifizettem, egy évi megélhetés maradt, a gőzgép már teljesen a tulajdonom lett. Két nyáron, 11-be és 12-be dolgoztam velök, az új gép ki volt fizetve" [52].

3. kép. Hódy Árpád kovácmester benzines géppel csépel Múcsonyban, kb. 1916-ban.

Ebben az időben egyes helyeken 40—50 éves gépekkel is dolgoztak s bár a gépek száma fokozatosan emelkedett, a gépészek között nem volt nagy a konkurrencia. Uradalmakban a csépléshez a gépészek mellé az intéző fogadta fel a cseplőbandát, önálló gépész a cséplőbandát többnyire a rokonság, ismerősök tagjaiból válogatta össze.

Egyes helyeken a világháború előtt, de legtöbb helyen csak a háború után kezdtek cséplésre benzines cséplőgépet használni. Ennek a gőzgépnél sokkal egyszerűbb volt a kezelése, a csépléshez a hatóságok nem kívántak tanfolyam elvégzését. Ilyen gépet tehetősebb parasztgazdák is vásároltak, akik azután maguk jártak vele csépleni s legfeljebb ezek javítását bízták ügyesebb kovácsokra. Míg a gőzgépeket többnyire ökrökkel vontatták, a benzinesek már „magánjárók” voltak, így ezeknek egyik helyről a másikra vontatása nem okozott problémát. Természetesen az eszközváltás során a kovácsok ismeretanyaga bővül, s továbbra is törekednek arra, hogy géptulajdonossá váljanak. Egy-egy gép megvétele önállóan ritkán sikerül, legfeljebb kezesekkel, kölcsönrel tudják ezt megvalósítani. Sinka Károly gejeji kovácsmester 1929-ben egy Hoffler-Schranz traktort, cséplőszekeřnyet, elevátort, mérleget, rostákat vesz 15 000 Pengőért s ezért a rokonság kezeskedik. Bár évekig dolgozik vele, a tetemes tartozást nem sikerül kifizetni, így a gépet, s értékcökkenés címén még két hold földjét is át kell adni a kezeseknek, s az ügyből többek között a családok évtizedekig tartó haragja származik [53].

A gépészkovácsság, illetve a cséplési vállalkozók rendszere az 1950-es évek elejéig volt. Ezidőtájban országosan létrejönnek a gépállomások, ahová a cséplőgépeket is összegyűjtik. A volt géptulajdonosok, vagy uradalmi gépészek egy része itt talál magának megélhetést, más része gyárakban, vasúton, vagy másütt keres munkát.

Az uradalmi és gépészkovácsság Magyarországon kb. egy százados múltra tekint vissza. A volt falusi kovácsokból, lakatosokból alakul ki a gépekhez értő, azt kezelő, javító munkásréteg, illetve géptulajdonos. Ezek életszínvonala többnyire magasabb, mint a kommencióos kovácsoké. Uradalmakban a cselédektől fizetésben, megbecsülésben különbözik, a géptulajdonos pedig egyúttal rendszerint önálló kismester is. Közöttük jócskán akad olyan ezermesterkedő, aki a falu felé közvetítette a legújabb gépeket, eljárásokat, s így nem kis szerepe volt az eszközváltás meggyorsításában.

Bodgál Ferenc

HERRSCHAFTLICHE UND MASCHINENSCHMIEDE IM BEZIRK BORSOD

Nachdem die Fronbauernschaft ihre Freiheit erlangt hatte, begann eine beschleunigte Entwicklung der Landwirtschaft in Ungarn. Obwohl zahlreiche Züge des Feudalismus erhalten blieben, kam es dennoch zu einer allmählichen Modernisierung der Landwirtschaft. Gleichzeitig mit der Verbreitung der landwirtschaftlichen Maschinen, vorwiegend nach den 1860er Jahren, stieg die Nachfrage nach maschinenkundigen Fachleuten. Die Bediener der in immer größerer Zahl in Arbeit gestellter Dresch-, Ernte- und Sämaschinen, die sich auch auf die nötigen Reparaturen verstanden, waren anfangs gewesene wandernde Schmiedegesellen oder die Schmiedemeister, die bereits im Dienste eines Gutsherren standen. Sie waren bestrebt, die neuen Maschinen kennenzulernen, die gegebenenfalls entstandenen Schäden zu reparieren, die Maschinen den örtlichen Gegebenheiten gemäß möglichst gut zu nützen, ja sie sogar zu modernisieren.

Verfasser der Studie untersuchte mit Hilfe archivalischer Quellen (z. B. Grundbesitzkonskriptionen aus dem vergangenen Jahrhundert) und auf grund landwirtschaftlicher Statistiken und der einschlägigen Daten des Landes die Entstehung und Herausbildung des Schmiede- und Maschinenschmiedehandwerks im Komitat Borsod. Es konnte ermittelt werden, daß es auf den größeren Herrschaftsgütern bereits seit den 1850er Jahren Dreschmaschinen gab, und daß sich in größeren Städten — so auch in Miskolc — schon in den 1860er Jahren Fachkundige mit der Reparatur landwirtschaftlicher Maschinen beschäftigten. In den 1860er Jahren erschienen bereits Unternehmer — Dreschmaschinenbesitzer — die das Getreide der wohlhabenden Bauernschaft für einen bestimmten Getreideanteil droschen. Seit dem letzten Drittel des neunzehnten Jahrhunderts verbreitete sich die Verwendung landwirtschaftlicher Maschinen auch bei der Bauernschaft. Von dieser Zeit an dingingen nicht nur die Großgrundbesitzer Schmiedemeister, sondern auch die mittleren Grundbesitzer hielten einen Schmied, dessen Aufgabe es war, die gebräuchlichen landwirtschaftlichen Maschinen zu bedienen, zu betreuen und die auftretenden Schäden und Fehler zu reparieren. Die herrschaftlichen Schmiede wurden — wie die landwirtschaftlichen Arbeiter — für ein Jahr verpflichtet, und erhielten ihren Lohn in Naturalien und Margeld, doch war ihr Lebensstandard beträchtlich höher als der der Landarbeiter. Seit dem Beginn unseres Jahrhunderts haben wir bereits Angaben über ihre Lebensweise.

Da die Behandlung der Dampfdreschmaschinen bestimmte Fachkenntnisse erforderte, erschienen seit den 1860er Jahren auch Fachbücher für Schmiede und Schlosser, später wurden in größeren Städten auch Fachlehreurse abgehalten.

Die meisten Schmiede strebten danach, Dreschmaschinenbesitzer zu werden.

Vielen von ihnen gelang es auch sich eine Dreschmaschine zu erwerben. Der Schmiedemeister dingte dann das nötige Arbeitsteam und schloß mit der Bauernschaft der Umgebung Verträge ab, für einen gewissen Prozentsatz das Getreide zu dreschen. Kurz vor Ausbruch des ersten Weltkriegs erschienen die ersten benzinmotorigen Dreschmaschinen. Die Bedienung der Benzinmotoren erlernten auch die Bauern schnell und erstanden sich landwirtschaftliche Maschinen. Seit 1945 gibt es keine herrschaftlichen Schmiede mehr, seit den 1950er Jahren auch keine Maschinenschmiede. Überall im Lande finden wir jetzt Maschinen- und Traktorenstationen.

Die Mehrzahl der einstigen herrschaftlichen Schmiede, aber auch zahlreiche Dreschmaschinenbesitzer fanden Arbeit auf diesen landwirtschaftlichen Maschinenstationen, oder arbeiten in Maschinenfabriken oder bei der Eisenbahn.

Die herrschaftliche und Maschinenschmiederei blickt in Ungarn auf eine etwa hundertjährige Vergangenheit zurück. Aus den einstigen Dorfschmieden und-schlossern hatte sich im Ablauf der Jahre jene Arbeiterschicht herausgebildet, die sich auf die Bedienung, Betreuung und Reparation der Maschinen verstand oder selbst über Maschinen verfügte. Es gab unter ihnen zahlreiche Maschinenliebhaber und technische Tausendkünstler, die die neuesten Maschinen und Verfahren auch den Dorfleuten vermittelten, somit an der Mechanisierung der Landwirtschaft maßgeblich mitbeteiligt waren.

F. Bodgál

J E G Y Z E T E K

- [1] Nagyváthy János: Magyar gazdatiszt. Pesten, 1835. 301—302., valamint egyéb levéltári adataink is erről tanúskodnak.
- [2] Hogy a kovács az uradalmakban 1848 előtt a hagyományos munkával foglalkozott az is bizonyítja, hogy nem egyszer cigánykovácsokat alkalmaztak, vagy igényesebb munkákat, pl. szekér készítés, a közeli város kovácsaira bízták.
- [3] Nyomáron az uraságnak van kommiósi kovácsa 1820-ban, Mályinkán a községi kovács dolgozik az uradalomnak, Sajóvámoson 1848-ban az uradalomnak van egy kovácsműhelye, amelyet bérbe ad ki, stb. Bodgál Ferenc: A falu kovácsa. Kézirat. HOM Ad:
- [4] Borsod megyében már az 1764—65-ös összeírás szerint Sajószentpéteren, Nyáradon, Ábrányban dolgozik az uradalom számára cigány. Bodgál F.: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete. Ethn. 1965. 524—525.
- [5] A magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének főbb vonásait, illetve az eszközváltás folyamatát Varga Gyula dolgozta fel „A parasztgazdaság munkaeszközei” c. tanulmányában. (Szabó István szerk.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. 267—348.) A paraszti gazdálkodás és termelési technikai kérdéseit Balogh István összegezte (u. o. 349—428.).
- [6] Galgóczy Károly: Magyarország, a Szerb vajdaság s Temesi bántság mezőgazdasági statiszticája Pest, 1855.
- [7] U. o.
- [8] Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851.
- [9] Barbarits Lajos: A gépi vetés elterjedése a jobbágyfelszabadítás után. Agrártörténeti Szemle VII. (1965), 518.
- [10] U. o. 520.
- [11] U. o. 528.
- [12] U. o. 532.
- [13] U. o. 535.
- [14] Báró Vay Lajos: Kézi soros repcevetőgép. Gazdasági Lapok. IX. 1857. ápr. 9., ápr. 30.
- [15] Gondoskodjunk ügyes kovácsokról.
Nem szándékozom értékest írni, csupán nyomasztó helyzetünket rajzolom, ez pedig ebből áll: Mióta gőz cséplőgépeink szaporodnak, igen érezhető hiányt szenvedünk oly gépészek megszerzésében, kiket egész éven által használunk lehetne; mert azoknak, akik csak 3—4 hónapig tartó cséplési időre havonkénti fizetés és tartás mellett szegődnek, főérdeklük abban áll; mentől tovább húzni a munkát, a gépekre kevés gondot fordítanak, sőt szántszándékos romlást idéznek elő, hogy húzassák a munkát és szaporodjon havi bérök. Szóval nincs érdekükben az igyekezet és a gépnek épségben tartása.
Ezen bajokat mellőzni lehetne, ha kitanult kovácsok oktattának be a gőz cséplőgép vezetésére és kezelésére, kiket azután a birtokos éven által a gazdaságnál is használhatna. A Tisza vidékén csupán egy birtokosnak van ily gépésze, s úgy tudom, hogy célja el van érve.
Kérdem: nem akadna-e oly ügyes gépész, ki felszólítás útján a kovács legények ügyesbjeit a gépvezetésben oktathatná? Számos gép van használaton kívül, melyeken a beszerkezet ismereteit, kezelését stb. megmutathatná, szóval terjedelmes pusztai birtokosok ily kovácsokat szívesen s jó fizetéssel fogadnának.
Egy tiszavidéki.
- Gazdasági Lapok XII. 1860. ápr. 12. 234 p.
- [16] Miskolczi Tudakozó Intézeti Értesítő 1861. 38. sz.
- [17] U. o. 1861. 11. sz.
- [18] U. o.
- [19] U. o.
- [20] Nyilatkozat.
Alóírtt nyilvánítom, hogy egy általam Pestről hozatott cséplőgépet, mely hasznavehetetlen volt, többekkel akartam helyrehozatni, azonban csak Orosz Lajos

miskolczi gépész úrnak sikerült, miért is őt mint szakértőt a gazda közönségnek figyelmébe ajánlani bátor vagyok.

Radvány május 4. 1862.

Ifj. Gálos András

Miskolczi Tudakozó Intézeti értesítő 1862. 19. sz.

- [22] „Ajánlkozik egy fiatal egyén, mint gépész, cséplő, vagy más egyéb gazdasági gépek vezetésére.” U. o. 1862. 25. sz.
- [23] U. o. 1864. 6. sz.
- [24] Glatter Eduárd: Pest-Pilis gazdasági viszonyai. Statisztikai közlemények II. 1861. 17.
- [25] Miskolczi Tud. Int. Ért. 1864. 33., 34. sz.
- [26] Cséplés gőzgéppel.
Azon t. cz. urak, kik még az idén szándékoznak gőzgéppel részre csépelteni, szerződhetnek Miskolczon Színház utca ügynevezett Rusz-féle udvarban, 2413 szám alatt, Deutsch Jakab géptulajdonossal.
U. o. 1864. 52. sz.
- [27] Kautz Gyula: A gépüzlet újabb fejlődése hazánkban. Statistikai Közlemények VI. 1864. 264.
- [28] Nagyméltóságú gróf Károlyi Alajos úr vasmegyei Suránypatyi uradalmának ismertetése. Gazdasági Lapok XVII. 1865. 571—572.
- [29] Barbarits Lajos: i. m. 540.
A váci püspökség Boros Gábor kosdi kovácsnak kiszolgáltatott 7 szál spáring vasat 68 1/2 fonttal, 7 drb. rossz járomszöget, 3 drb. streifa vasat, 2 drb. marok vasat, s ebből 9 drb. repce töltőgető eke készült.
Pest-Nógrád megyei Állami Levéltár: Váci püspökség gazdasági Levéltára 1867. Nró 734.
- [30] Misk. Tud. Int. Ért. 1865. 7. sz.
- [31] Hirdetmény.
Az alulírott gyári igazgatóság által ezennel közhíré tétetik, hogy a diósgyőri vasgyárhoz tartozó vasöntőde (Giesserei) működését megkezdvén, minden öntött vas megrendeléseket mindennemű építkezésekhez, hidakhoz, kutakhoz, vízvezetékekhez, gazdasági gépekhez, kerítésekhez, s. a. t. az illető megrendelés egyszerű mértékes rajza beküldése mellett jutányos áron elvállal és pontosan teljesít. Egyszersmind értesítettik a t. c. közönség, hogy minekutánna a vasgyár egy jól felszerelt gépműhelylyel bír, a gazdasági gépek utóbbi elkészítését, mind ezek kijavítását a legpontosabban képes eszközteni. Ajánlja egyszersmind régen jóhírben álló mindennemű vaskészítményeit.
A diósgyőri vasgyár igazgatósága.
U. o. 1865. 15. sz.
- [32] Barbarits: i. m. 539.
- [33] U. o. 545.
- [34] Miskolcon 1867-ben egy 8 lóerős Garret-féle gőzcséplőt, Tiszakesziben 1868-ban „egy 4 lóerejű egészen új cséplőgépet” kínálnak eladásra. Borsod, 1867. augusztus 1, Borsod, 1868. júl. 16.
- [35] Ditz Henrik: A magyar mezőgazdaság. Pest, 1869. 109—110.
- [36] U. o. 199.
- [37] Borsod, 1873. szeptember 18.
- [38] Borsod, 1873. szept. 4., szept. 10.
- [39] Borsod, 1874. febr. 19.
- [40] Hejőbába, 1964. május 21-i gyűjtésem. HOM Ad.: 1332. ltsz.
- [41] U. o.
- [42] Kik portyáznak még Magyarországon az iparüzéssel? — cím alatt Varga Ferenc soproni kovácsmester a 86220/1907. sz. rendeletre hivatkozva kéri, hogy az iparigazolvány nélkül dolgozó uradalmakban és gazdaságokban alkalmazott kovácsokat a kidolgozástól tiltsák el.
Magyarországi kovácsok és Kocsigyártók. 1914. jún. 1.
- [43] Tiszántúli Kovács és Kerékgyártó Mesterek Lapja II. 5. 1936. július.
- [44] U. o. III. 4. 1937 június.

- [45] Gunda Béla: Népi mezőgazdálkodás a Boldva-völgyébea. NÉ XXIX. (1937), 51.
- [46] Petzval Ottó: Kézikönyv mezei gazdák, gépészek, mozdonyvezetők és fűtők számára. Pesten, 1869. 39 fametszettel. 170. old. Dietz Henrik: i. m. 199.
- [48] Magyar Statisztikai Evkönyv I. Bp. 1875. 124—126.
- [48/a] U. o. 229—230. old.
- [49] Pest-Nógrád megyei Állami Levéltár: Váci kovácscéh iratai.
- [50] Hódy Árpád sajtóvámosi kovácsmester élettörténete, versei. HOM Ad.: 1710. ltsz.
- [51] „Uradalomba gépész kerestetik, ki a gazdasági gépek kezelésében és javításában jártas. Fizetés: készpénz 480 K. 60 hl. búza, 14 1/2 hl rozs, 6 hl árpa, 25 kósó, 2 h tengeri föld, 2 tehen és 2 sertés tartás, 1/2 h burgonya föld, tüzelés. Cím: Pta Komádi uradalom, u. p. Sárospatak. Útiköltség megtérítve.”
Gépész II. (1905.) május 1.
- [52] Hódy Árpád, HOM Ad.: 1719. ltsz.
- [53] Sinka Károly kovácsmester feljegyzése, levelezése, Gelej. HOM Ad.: 1376. ltsz.
Egy századeleji gazdasági tanulmány a Hont megyei uradalmi iparosokról a következőket írja: „Minden nagyobb gazdaságban, mely belterjes gazdasági módszert követ és nyolcszáz holdnál nagyobb, ha legalább 500—600 magyar hold szántó van, egy gépész kovács és egy faragó (bognár, esztergályos) szükséges. A gépész-kovács ellátja a cséplőgépet, mely ilyen terjedelmű belterjes gazdaságban van, javítja, jó karban tartja az arató, vetőgépeket, az összes vasszerkezeteket, melyek a házilag készített szekerekre vagy más eszközökre szükségesek. Kovács mesterséghez is kell értenie, mert ő patkolja a gazdasági lovakat. A faragó (bognár, esztergályos), ki szekereket, kerítést és mindennemű famunkát készít, szintén szükséges tagja a gazdaságnak.
Hihetetlenül sok apró, kézíleg javítandó dolog fordul elő a gazdaságban, hihetetlen nagyra megy azon költség, mely ezek javítására kiadatik, ha házilag nem eszközöltetnek a szükséges javítások. Egy gazdaságban folyton van javításra szoruló szekér, járom, folyton készítenő új is és ezen munkát látja el a faragó. Most midőn a benzomotorok használhatósága bebizonyosodott, rendkívül fontos egy gépész alkalmazása is, mert ezek jó karban tartása és kezelése, igaz ugyan, hogy a hirdetések szerint egy család által is elvégezhető, de a gyakorlatban nehéz olyan földműveléssel foglalkozó egyént találni, ki gépésznek kinevelhető volna. Nem is nélkülözi ma a gazdaság az ipari munkások ezen két ágát.
A gépész-kovács és faragó szerződése egy évre szól és magában foglalja a teljesítendő munkák felsorolását.
Fizetésük: A gépész-kovácsé kb. 360 kor. kp. 8 hl búza, 9 hl rozs.
A faragóé kb. 120 kor. kp. 9 hl rozs, 4 hl árpa ezen fizetés az egyes gazdaságokban kevéssé változik.
A nagyobb mennyiségű épületei rendelkező gazdaságok szerződtetnek egy kőművest is, ki a szükséges javításokat eszközli.” Budnay Lajos: Mezőgazdasági cselédek viszonya Hontvármegye északi részén. Bp. 1905. 22—23.
A visontai, Gyönggyöstarjány-i és a Vámosgyörk-i gazdaság kereken három-ezer holdból áll 1901-ben. Itt alkalmaznak egy gépész-kovácsot 3 segédel és 1 kerékgyártót 1 segédel. Ezek: „Mind a három gazdaságban előforduló talajművelési eszközök, gépek, szekerek, kocsik, lakatos- és asztalos-munkák elkészítését és javítását végzi.” Épületek: Kovács- és kerékgyártó műhely (14 m. hosszú és 7 m széles) szén- és fa-kamrával.
Gépész-kovács fizetése: készpénzben 500 korona, szegődményben búza, rozs, árpa, só, fa, kukoricaföld (2 hold) sertéslegelő és naponta két liter tej.
Talajművelési eszközök: Eleinte a fagerendelű Vidacs-ekék voltak használatban, míg 1880-tól a Sack-féle vasgerendelyű (DM 10) ekék előhántóval lettek beszerelve, melyek az ugaroláshoz, míg a forgatás és tarlóbuktatáshoz a kettes, a vetészántóhoz pedig a hármas Schlik-ekék alkalmazatnak. Porhanyításhoz háromtagú Howart-féle vasboronák, vagy exstirpátorok, néha szöges henger, vetésre Kühne 17 soros vetőgépek vannak.
Borhy Géza: Egy magyarországi közbirt. leírása. Bp. 1901.

FORRÁSOK ÉS KUTAK A ZEMPLÉNI HEGYVIDÉKEN

A víz döntő jelentőségű helyet képvisel az ember gazdasági tevékenységében és az életfenntartással összefüggő mindennapi szükségletében. A különböző földrajzi fekvésű és éghajlatú területek különböző vízellátási módokat alakítottak ki. A vízbőség vagy a vízhiány rányomja a bélyegét a területre, nagyban befolyásolja annak gazdasági tevékenységét. Mindkettő kifejleszti az anyagi kultúrában a maga sajátos vízszervezési, víztartási, vízfordási, illetőleg vízelvezetési lehetőségeit, módjait és eszközeit. Ezek éppenúgy állandósulnak és hagyományozódnak, mint a gazdasági élet egyéb kultúrjai. Ebből következik, hogy a kutak és a vízellátás egyes eszközei, elemei az etnikum jellegéhez és körülhatárolásához éppenúgy hozzátartoznak, mint annak a tájegységnek más építményei és eszközei. A vízellátással kapcsolatban kialakult szokások és sajátos formák éppenúgy hagyományozódnak, mint pl. a ház vagy a gazdasági melléképületek hagyományos formái. Azonban abból a tényből pl., hogy Kelet- és Közép-Európában a gémeskút az általános kúttípus, még nem következik, hogy jellemző is minden kisebb tájegységre azon a területen. Legfeljebb domináns szerepe van Kelet- és Közép-Európában. De ezen belül is számtalan olyan formai, elembeli eltéréseket találunk, amelyek külön-külön egy bizonyos tájegységre jellemző tulajdonsággal bírnak. Pl. a béleletlen, illetőleg téglabélelésű gémeskútak az Alföldön általánosak, jellemzők, a Hegyközben véletlenek, kivételek. Vagy pl. a vésett-típusú kútágas általános és jellemző a Rábaközre, Borsodban viszont csak nyitott ágasok vannak. Természetesen a vízellátás más területén is találunk eltéréseket, különbségeket, amelyek éppen ebben az eltérésben és különbségben hordozzák a maguk sajátos jegyeit az etnikumra vonatkozóan. A kendertermesztés nagyobb kendertermelő helyeken az áztatás lehetőségének külön módját alakítja ki. Folyó, tó hiányában különböző mesterséges vízgyűjtő gödröket készítenek. Használatukhoz bizonyos szokás, jog kapcsolódik. Az idevonatkozó kutatásoknál több szempontot kell érvényesíteni. Figyelnünk kell a feldolgozandó terület vízszervezési lehetőségeit, a hagyományos kúttípusokat — formát, anyagot, terminológiát stb. —, a víz szerepét mind a gazdasági, mind a közösségi életben, a mindennapi élet legkülönbözőbb jelenségeinek összefüggésében.

A vízellátás módjaival, különböző eszközeivel önálló tanulmány keretében a magyar néprajzi irodalomban aránylag kevesen foglalkoztak. Az idevonatkozó munkák közül elsősorban Cs. *Sebestyén Károly* tanulmányát említjük meg a magyar gémeskutakról [1], *Fehér Gyula* közleményét a körös-kissáregi kutakról [2], *Gönczi Ferenc* leírását Göcsejből [3] és újabban *Dömötör Sándor* közleményét a hetési csigáskutakról [4]. A szokáshagyomány összefüggésében igen

tanulságos megfigyelést közöl *Molnár István* a tavaszi csorgó újításról Gyalakuta községben [5]. A vízellátás módjaival és eszközeivel kapcsolatban részletes leírásokat főleg az állattartásról és a népi építkezésről szóló közleményekben találunk. Így pl. *Ecsedi István* a Hortobágy vizeiről és a pásztorok vízellátásáról [6], *Tálasi István* pedig a kiskunsági itatókról és itatásról nyújt jelentős közlést [7]. Természetesen kisebb, néhány soros megjegyzésekkel itatókról, itatásról, víztartásról és vizes edényekről majdnem minden pásztorélettel foglalkozó tanulmányban, monográfiában találkozunk [8]. Hasonlóan a népi építkezést, települést, gazdasági életet tárgyaló munkák is sok adatot nyújtanak a kutakra, a vízellátás egyes kérdéseire [9]. A különböző tájmonográfiák szintén szolgáltatnak adatokat a kúttípusokra és a vízhúzó eszközökre [10]. A vízellátást valamilyen összefüggésben említik a táplálkozásról, teherhordásról, közös munkákról szóló közlemények is [11].

Az európai néprajzi irodalomból jelentős tanulmányokra hivatkozhatunk, amelyek behatóan vizsgálják a kúttípusokat, a vízfordó és víztartó eszközöket, a különböző vízszállítási módokat és eljárásokat. Így pl. megemlítjük *Wakarelski Christo* [12] tanulmányát a bulgár, *Koren Vlasta* [13] közleményét a szlovén, *Jeřábek Richard* [14] cikkét a valašskoi, *Plessingerová Alena* [15] leírását a Javorina alatti szlovák falvak kutairól, kúttípusairól és vízfordási módjairól. Külön ki kell emelnünk *Ränk Gustav* [16] és *Erixon Sigurd* [17] pompás munkáját az észti, illetőleg a svéd kúttípusokról és vízellátásról, valamint *Giese Wilhelm* [18] tanulmányát a portugál kutakról. Az emberi erővel vezetett vízfordással és annak eszközeivel foglalkozik kitűnő tanulmányában *Weiser-Aall Lily* [19]. Munkájában az idevonatkozó norvég anyagot dolgozta fel. Kultúrtörténeti szempontjai miatt is figyelmet érdemel *Rein Berthold* [20] könyve, amely általánosabb vonatkozásban foglalkozik a kutak szerepével a népéletben.

Az alábbiakban a zempléni hegyvidék jellegzetes kúttípusait és a nép használatában álló különböző forrásokat írjuk le és mutatjuk be [21]. Győjtőutaink során részletesebb megfigyeléseket a következő falvakban végeztünk: Kovácsvágás, Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta, Hejce, Fony, Arka, Regéc, Mogyoróska, Újhuta, Középhuta, Óhuta, Baskó, Makkoshotyka, Komlóska és Hercegkút.

A zempléni hegyvidék vízben aránylag gazdag terület. A falvak határában bővizű források vannak, amelyek mezei munkánál az emberi szükségletet és az igavonó állatok itatásával kapcsolatos szükségletet is kielégítik. Egyik-másik faluban, mint pl. Kovácsvágáson, a falu mélyebb pontjain a víz egy, másfél méterre megjelenik a talajszint alatt és így a kútból a vizet közvetlenül merítették, csapadékos időjárásakor pedig a víz a kút szájánál a föld szintjén folyt el. A víz-bőségnek tulajdonítható, hogy Kovácsvágáson ötven-hatvan évvel ezelőtt csupán nyolc-tíz épített kút volt. Egy kút egy-egy utcácskára vízszükségletét bőségesen kielégítette. Itatni a kúthoz hajtották az állatot, téli időben kézi erővel vagy szekérral hordták a vizet az állatok számára. Azonban sok fáradságot és nehézséget okozott a távolabbi helyről való vízfordás és itatás. Itatáskor egymásra kellett várakozni, esős időben az utca saráiban kellett a marhát a válóhoz hajtani. A körülmények miatt igyekezett minden gazda a saját portájára kutat építeni. Dombos udvarokon mélyre kellett ásni, sok anyagra volt szükség a kút készítéséhez. Eleinte — a költségek miatt — a szomszédok közösen ástak egy kutat. Ma

már azonban majdnem minden udvaron van kút, a víz magasságának megfelelően rögzített vagy nem rögzített emelőszerkezettel.

Természetesen szinte falvanként változik a víz talajszinthez való viszonya. Ez lényegében egy falun belül is ingadozik. A falvak egy részénél, elsősorban a hegyvidék középső területén, a lakóházak részben a domb, hegy oldalán, magasabb pontjain, részben egészen a völgyben épültek (pl. Vágáshuta, Mogyoróska) és így egy falun belül a vízellátásnak eszközeiben is megmutatkozó éles különbségei alakultak ki. A falu magasabb pontjain a kutat mélyebbre kellett ásni és ez a kútásás technikájában, valamint a víz felszínre hozatalában különböző eljárásokat, eszközöket alakított ki. Nyilvánvalóan ennek tulajdonítható, hogy egy községen belül is a legkülönbözőbb kúttípussal találkozunk. Mielőtt a kúttípusokat külön-külön vizsgálánánk, a kútásás munkamenetét írjuk le, amely kevés eltéréssel azonos formában történik a hegyvidék falvaiban.

Előkészületek a kútásáshoz

A kútásás munkálatainak megkezdését többirányú előkészület előzi meg. Hetekkel, esetleg már hónapokkal korábban hozzákezdnek a kúthoz szükséges anyagok helyszínre szállításához. A kút béleléséhez szükséges követ, a föld és a talajvíz felhúzásához szükséges emelőszerkezetet, szerszámokat előkészítik. A faanyagot megfelelő formában és méretekben kifaragják. Kiválasztják az udvaron a kút számára a legalkalmasabb helyet. A kút helyének megválasztásánál több szempont érvényesül. A kút lehetőleg közel legyen a házhoz, az udvar olyan területét foglalja el, amelyet egyébként nem tudnak jól kihasználni, ne akadályozza az udvaron való munkát, mozgást és végül, a jó víz nyereséinek szempontja. A hegyvidéken általában minden udvar lejtős. A kút helyét éppen ezért úgy választják meg, hogy ne szivároghasson bele semmilyen szennyes folyadék, elsősorban trágyalé. A trágyadombtól lehetőleg távolabbra — néhány méterrel feljebb — jelölik ki a kút helyét.

A közös kút ásásánál a szomszédok előre megállapodnak abban, hogy ki mit ad a kúthoz, a *segítséget* ki mikor kosztolja. Ha kútmesterrel dolgoztatnak, a pénzbeli költségeket közösen fedezik. A közös kút helyében a két gazda együtt állapodik meg. Rendszerint a két porta határán építik oly módon, hogy a határvonalon húzódó kerítés felében metszse a kutat, s így mindkét tulajdonos tudjon vizet húzni és itatni. Közös kutak leginkább olyan falvakban vannak, ahol a kút anyagának a beszerzése nagyon költséges, illetőleg, ahol a természeti körülmények teszik körülményessé a kút ásását. Így pl. Hercegkúton, ahol egy kutat 6—8 szomszéd közösen ásott. Hogy az itatást és a vízfordást akadálytalanul végezhesék, nem valamelyik gazda udvarán, hanem közvetlenül a ház előtt, az utcán építik meg a kutat. Hercegkúton az építési költségek miatt ásott több ember közös kutat. A fában és kőben bővelkedő Vágáshután és Kishután viszont a talajviszonyok miatt kellett közös kutakat ásni. Ezekben a hegyoldalra települt falvakban nagyon nehéz és körülményes kutat építeni, mert a víz csak igen mélyen fakad fel. Ezért e falvak magasabb pontjain a kutak *falumunkával* készültek el.

A kútásás közös, társasmunkát igényel. Hat-hét ember szükséges a munkák végzéséhez. A *segítség*eknek napokkal hamarébb szólnak, megbeszélik velük az

ásás időpontját. Leginkább idősebb férfi rokont, vagy szomszédot hívnak *segítés*nek. Munkájukat hasonló, vagy más alkalommal viszonzják. A kutatás kollektív, társasmunka voltának kiemelésével néhány társasmunkárai szóló tanulmányban találkozunk [22].

Ásás, építés

Az ásás megkezdésénél első mozzanat a kút átmérőjének a kimérése. Ezt egy bot és egy zsinór segítségével végzik. A tervezett átmérő felének megfelelő hosszúságú zsinórt kötnek egy bot, vagy lapát, ásó nyelének végére. A megfelelő helyen leszúrva a zsinórt körbe forgatják. A végéhez helyezett kis fadarab felkarcolja a földet és így megkapják a kívánt kört. A nyílást többnyire szűkre méretezik. Általában belvilágnak 120 cm-t hagynak, ehhez számítják a kútfal szélességét — 60 cm-t — és így a kiásandó üreg átmérője 240 cm. Ennél szélesebb kutat nem építenek, mert a kútfal nem bírja kellően a föld nyomását és könnyen beomlik.

Az üreg mélyítésekor, amíg lehet, a földet lapáttal kidobják a felszínre. Amikor már ez nem lehetséges, a nyílás fölé helyezett hengeres emelőszerkezettel húzzák fel a földet és a talajvizet. Az emelőszerkezet egy kecskeláb közé helyezett henger, amelynek mindkét vége *korbával* van ellátva. A hengerre erősített lánc vagy kötél végét egy 40—50 literes *dézsza* fülein átdugott dorongfa közepére erősítik. Ezt az emelőszerkezetet Hercegkúton csak kutatási és kútpucolási célra készítették és a község tulajdonában volt. Rendszerint négy ember húzza fel dézsában a földet. A hengert két-két ember hajtja *korba* segítségével. A kút szájánál két férfi a teli dézsát a lánc végétől leemeli, tartalmát kiönti. Amikor a talajvíz felfakad, a földet és a vizet váltakozva húzzák fel.

A kút köralakúságának ellenőrzésére ásás közben az átmérőnek megfelelően egy mérőbotot, *cirklit* alkalmaznak. A kútfal építésénél a belméretnek megfelelő rövidebb párját használják. Az üregben körbeforgatják a botot és megállapítják, hogy az ásás jól halad-e, történt-e szűkülés, vagy bővülés.

Az üreget mindaddig ássák, mélyítik, amíg bővizű forrás fakad fel. Amikor a források olyan bőven engedik a vizet, hogy a föld habarcsossá válik, megállnak az ásással. A fenéket iaposra simítják. Láncon leengedik a *járomfát* (*koszorú*, Hercegkút, Makkoshotyka). A *járomfát* darabonként adják le (a *koszorút* az említett helyeken felszínen rakják össze) és az üregben illesztik, erősítik egymásba. Sarkaikat fával átlósan beágyazzák, faszöggel megszögelik, megerősítik. Ez képezi az alapot, ez tartja a kútfalat. A kút köralakúságát a *járomfa* sarkait átfogó fák adják. Az alapot újabban nem a *járomfa*, hanem kis közőkkel egymás mellé helyezett faragott kövek alkotják. Igen gyakran a fenékre *járomfa*, *koszorú* helyett négy lapos követ helyeznek. Jobbnak tartják ezt a megoldást, mert a *járomfa* a vízben idővel megkorrhad, a kövek megcsusszannak és a kútfal bedül, összeomlik.

A kútfal anyaga többnyire kő. A téglakutat nem tartják jónak, mert a tégláriadja a színét, könnyen porlad és a víz ízt kap tőle. Betonos kutat szintén nem szívesen építenek, mert a betongyűrű elzárja a kutat leginkább oldalról tápláló forrásoknak. Legfeljebb a kút szája felé helyeznek a kőfalra néhány betongyűrűt. A kövek közül bélelésre legalkalmasabb a *feketekő* vagy *szürkekő*, másképpen *keménykő* vagy *patakikő*. Ez kemény, acélos, fagy és vízálló, nem „veszi”

magába a vizet. Kevésbé alkalmas kútépítési anyagnak a *homokikő* és a *fehérkő*. Mindkettő könnyen porlad, foszlik. A *fehérkő*, amikor „hozzá veszi magát a víz, kivirít”, elomladozik és bedül a kútfal.

A falrakásnál a követ ugyanabban a dézsában engedik le, amelyikben a földet és a vizet felhúzták. A követ a fenékre helyezett *járomfára* úgy rakják körbe és egymásra, hogy kösse, fogja egyik a másikat. A második, harmadik sor kő lerakása után széles, erős *foszni* deszkát helyeznek keresztben a falra. Erre engedik rá a kövel teli dézsát és ezen guggolva rakják a falat. Az építésnél egy kalapácsot és egy mérőeszközt használnak. A kalapáccsal a köveket pattintják el, ütik helyre. A *cirklit* minden sor kő lerakása után körbeforgatják, függőlegesen a falhoz tartják, amelyik kő nem megfelelően — kijebb vagy beljebb — van, megigazítják. Néhol a kút fenekénél szűkítik a belméretet, a nyílás felé tágitják. Így a kövek szilárdabban állanak. A kútfalat 20—25 cm-re emelik a föld felszínén. A felső *járomfát*, esetleg több járomfát, az emelőszerkezettel és a tetővel együtt erre helyezik.

Ha a kút ásásakor a föld megcsuszamlik, bedül, azon a helyen abbahagyják az ásást. Kisebb csuszamlás esetén deszkával bélelik ki az üreget. Leginkább ott *csapos* (csúszós) a föld, ahol a talaj homokos vagy *szappanos agyag*.

A kút ásásának befejezését elsősorban a források, a vizek határozzák meg. *Nyomásos* forrást és *futóforrást* különböztetnek meg. *Nyomásos* az, amelyik lassan buzog; felfakadása után még lehet mélyíteni az üreget. A *futóforrás* hirtelen tör fel, gyorsan árasztja el az üreget. Ilyen forrás felfakadása esetén azonnal meg kell kezdeni a kövek lerakását, mert a gyorsan emelkedő víz miatt nem lehet tovább dolgozni.

A kútásásnak nagyon fontos mozzanata a *vizállás* megállapítása. A vizállás a kút átlagos vízmennyiségét, vízmélységét jelenti. A víz első felfakadásától az üreg fenekéig terjedő rész adja a vizállást. Rendszerint a legszárazabb időjárásnak is megfelelő vízmélységet számítanak. A nyomásos forrású kutaknál az első felfakadástól olyan mélyre ásnak le, amilyen vizállást terveznek. Természetesen a kútban ez a vizállás ingadozik, a forrásoktól függően. Ha a kútnak jó forráserei vannak, az üreg jobban megtelik vízzel. Esős időjárásakor emelkedik a víz, azonban az így előállott vízmennyiség alapján nem lehet a vizállást meghatározni, mert az üregben ez a vízmennyiség nem állandó, hanem csak időszakos.

Egy kút kiásásának időtartama több tényezőtől függ: Mennyi munkaerő van, milyen mélyre kell ásni, milyen átmérőjű üreget ásnak, a talaj laza-e vagy kemény? A laza talaj igen megkönnyíti az ásást, gyorsabban halad a munka, a sziklás, köves talaj kimélyítése azonban sokkal több időt vesz igénybe. Általában 4—6 napot lehet egy kút elkészítési idejének tekinteni.

Kúttisztítás

Közvetlenül a kút kiásása után felfakadó vizet mind kihúzzák a kútból. Az ásást követő évben, olykor hamarabb *kitisztítják* a kutat. Ekkorra a kút bélelésére használt köröl a felesleges piszok letisztul és leülepszik a kút fenekére. Ha a veder az üreg aljára ér, *felfordul a víz* (zavarossá, sárszagúvá, kellemetlen ízűvé válik). Általában minden második évben szokták a kutat tisztítani, pucolni.

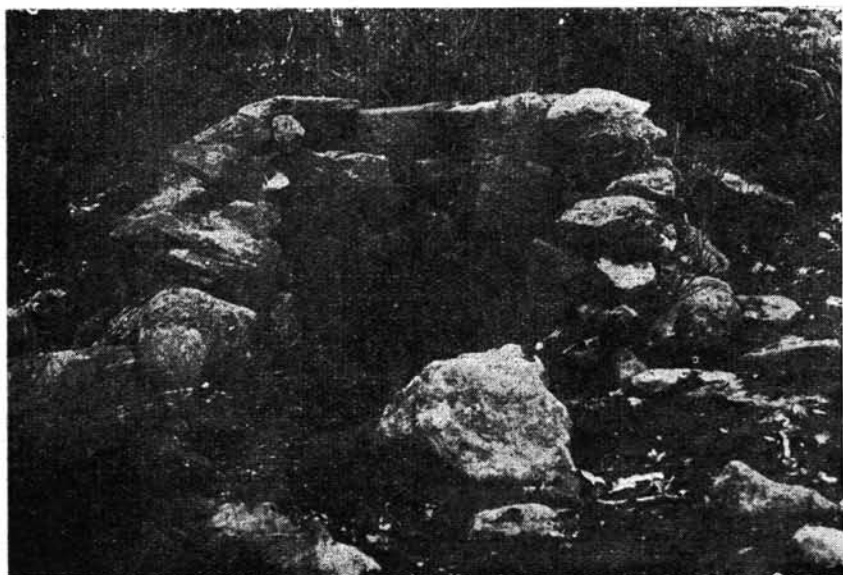
Ilyenkor a kút nyílásáról az emelőszerkezetet leveszik és a kútásánál alkalmazott emelőszerkezetet teszik a helyére. Ennek segítségével, dézsában 4—5 ember kihúzza a vizet. Egy ember a dézsában áll és leereszkedik az üreg aljára. A sarat, az iszapot a dézsába rakva húzzák fel.

Kúttípusok

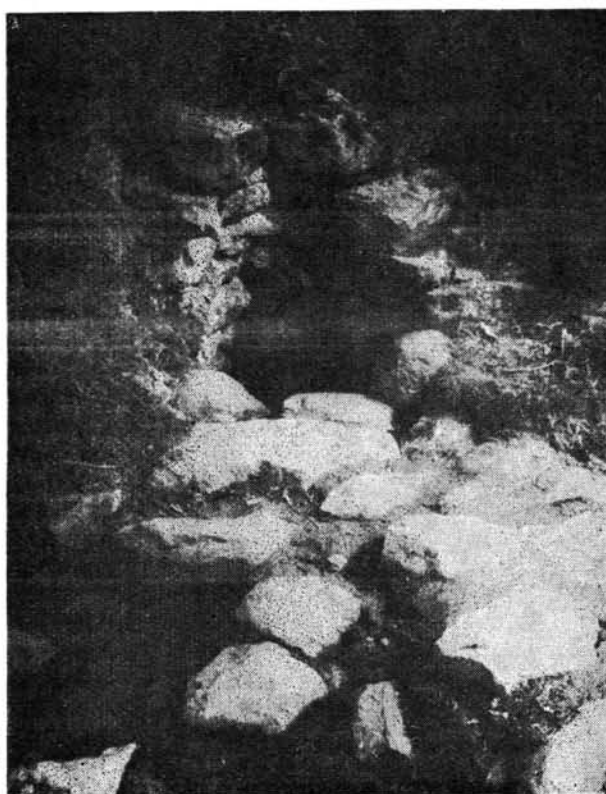
Forráskutak vagy határkutak. A zempléni hegyvidék, mint említettük, vízben gazdag, nagyobb esőzések idején a mélyebb területeken levő kutakban annyira megduzzad a víz, hogy közvetlenül is lehet belőlük meríteni. A hegység számtalan forrására lapos területen buggyan ki. Kovácsvágás határában csak néhány ásónyom vagy kapavágás szükséges, hogy felfakadjon a víz, hogy egy kis „kút” képződjön. Sok kis *forráskút* van a határban. Természetesen ezek nem hordozzák magukon a kút lényeges jegyeit. Némelyik kút csak kis gödör, semmivel nincs kibélelve, korlátja sincs, a vizet emelőszerkezet nélkül, közvetlenül lehet belőlük meríteni. A gyakrabban használt forráskutakat védik. Kővel körülrakják, kibélelik, olykor be is fedik (1—4. kép). Valójában kis források ezek, de helyileg valamilyen névvel ellátva kútnak mondják [23]. A kovácsvágási határkutak közül néhányat megemlítek: Pap-kút, Fejír-kút, Borsós-kút, Aranyos-kút, Nagypál-kút, Fic-kút, Nyúl-kút, Kő-kút, Hosszúpatakosi-kút. Szinte majdnem minden határrészben van forráskút. A határrész neve azonos az azon a területen levő kút nevével [24]. A beszédben így fordul elő pl. „megyek az Aranyoska föli-

1. kép. Csorgó. Mogyoróska.

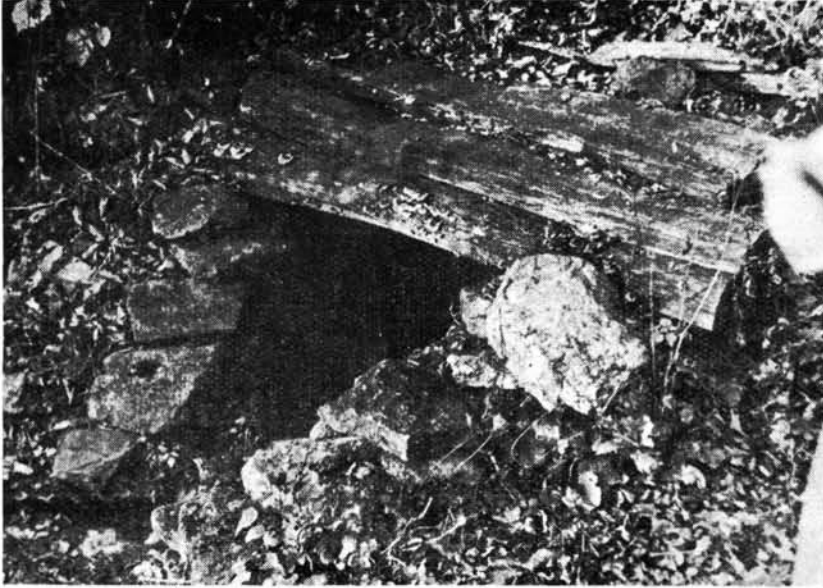

2. kép.
Forráskút kökorráttal.
Regéc

3. kép. Forráskút kövel bérelve.
Kovácsvágás

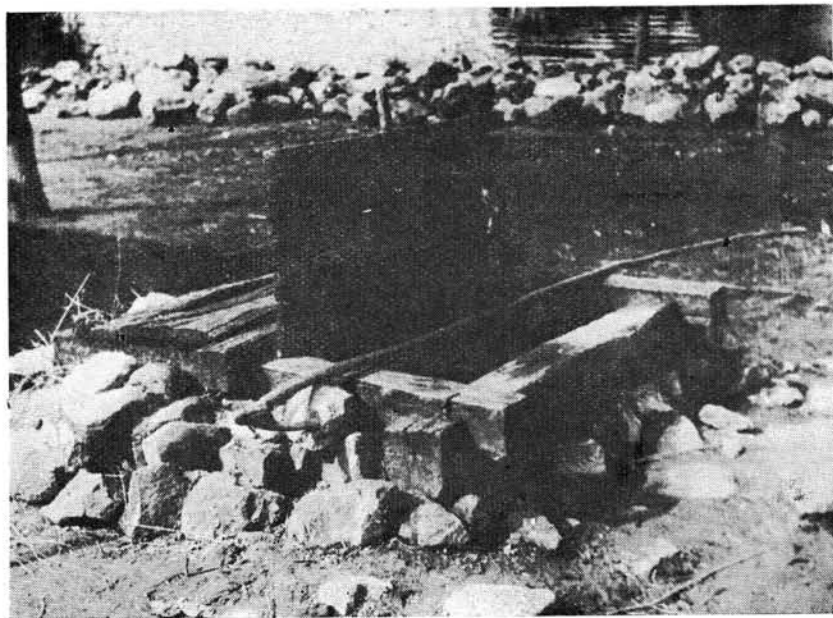

4. kép. Forráskút kövel bélelve, dorongfával lefedve. Mogyoróska

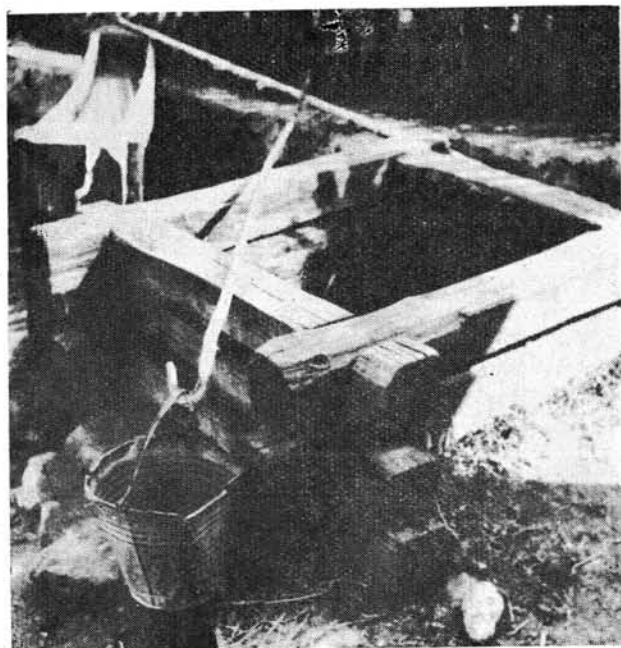
be szántani." Az Aranyoska-kút ugyanis a szántóföldek lábánál, a völgyben van. Természetesen kérdéses, hogy a határrészeket nevezték-e el a kutakról, vagy fordítva. Ezek a forráskutak igen fontos szerepet töltenek be. Nem kell a faluból, távolabbról vizet cipelni a mezőre sem az állat, sem az ember számára. Ha aへgyre mennek dolgozni, az ehhez legközelebb fekvő forráskútból merítik meg edényeiket. Ezek a kis forráskutak annak ellenére, hogy könnyen betömődhetnek, éveken, évtizedeken át ugyanazon a helyen megmaradnak. Minden tavasszal valaki kapával kitisztítja, megmélyíti a határbeli forráskutakat.

Horgaskút. A horgaskút a kutak egyik legegyszerűbb típusa. Pár méter mélységű. Vizet emelőszerkezet nélkül, bármilyen kampós bottal — horoggal — könnyen lehet belőle húzni, meríteni. Általában kis belméretűek. A kút nyílása egyszerű, alacsony korláttal van körülvéve. A korlát rendszerint négy összeerősített dorongfa, arra szolgál csupán, hogy a víz húzó bele ne csússzék a kútba (5. kép). Gyakori az olyan kút, melynek nyílását 3 vagy 4 egymásba kapcsolt járomfa fogja és amelyeket félméter vagy egyméter magasan deszkával vesznek körül (6—7. kép). Tetejét dorongfával vagy deszkával fedik le, egyrészen ajtót helyeznek el, amit víz húzás után lehajtanak, hogy gyerek vagy állat bele ne essen. Ezeket a kutakat hívják *fedett-*, *fedős-*, vagy *tetőskútnak* is (8—9. kép).

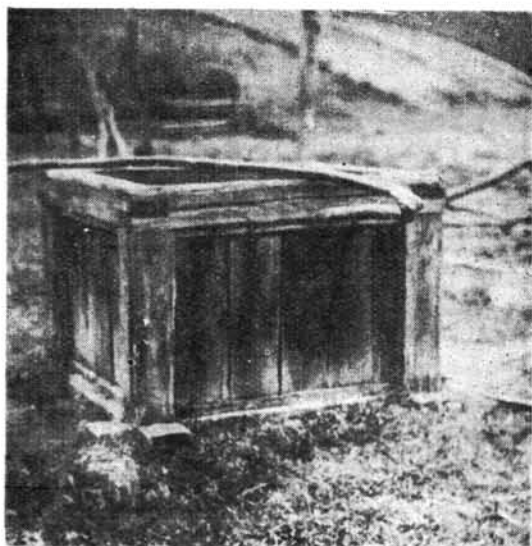
Korbáskút. A legáltalánosabb kúttípus a *korbáskút* (10—11. kép). Rendszerint domboldali udvarokon alkalmazzák, valamint olyan helyeken, ahol a víz már olyan mélyen van, hogy horoggal nem lehet elérni, kötéllel is körülményes és nehéz a vödör felhúzása. A kút korlátja és víz húzó szerkezete a korbás kúton

5. kép. Horgaskút. Kovácsvágás

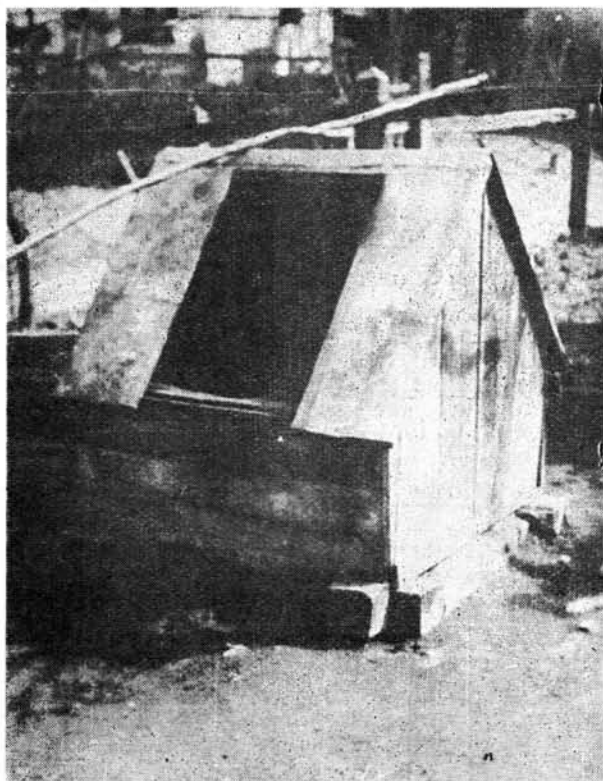
6. kép. Horgaskút. Nagyhuta

7. kép. Horgaskút. Vágáshuta

8. kép. Tetős horgaskút. Kovácsvágás

9. kép. Tetős horgaskút.
Vágáshuta

egybe van építve. Minden oldalról zárt építmény, egyik oldalán ajtó szolgál a nyílás elzárására.

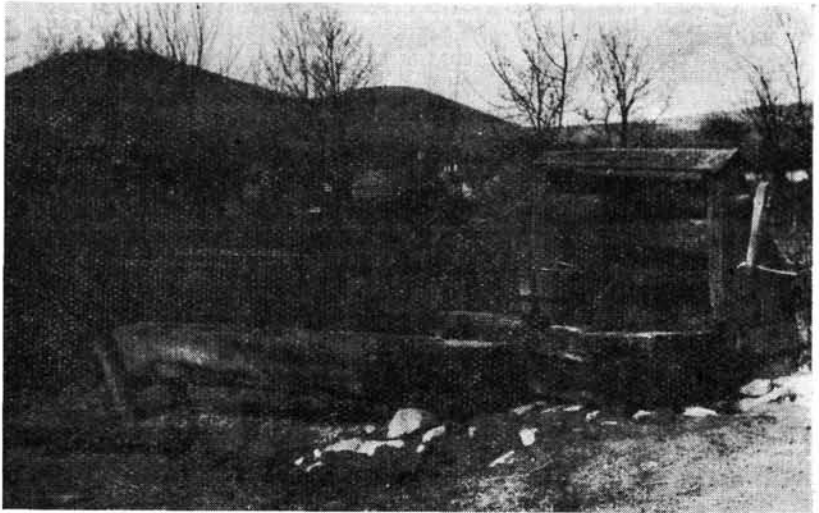
A víz húzó szerkezet aránylag egyszerű. A *korba* a nyéllel a henger forgatását szolgálja s megkönnyíti a hengerre nehezedő veder felhúzását. Lényegében ugyanazt a szerepet tölti be mint a hasonló formájú és szerkezetű kerekeskutaknál a kerék. A korbáskutaknál rendszerint egy járomfán nyugszik az egész szerkezet és a tetőzet. Azonban helyezhetnek egymásra több járomfát is, ily módon a hengertartó oszlop ezekbe beágyazva szilárdabban áll. Feltűnő, hogy Makkoshotykán, Hercegekúton a korbáskutak tetőzettel nincsenek ellátva. A kút nyílását körül fogó *kávára* helyezik a *rámát*, amely a nyílást 80—100 cm magasan fogja körül. Hasonlókat találunk Kis- és Nagyhután, elvéve Kovácsvágáson is. Kovácsvágáson a korbáskutak járomfái a sarkakon egymásba vannak erősítve, csapolva. A kötési módok hasonlítanak, illetőleg egyeznek a boronafalú építmények kötési módjával (12. kép).

A felhúzó szerkezet tölgyfából vagy akácfából készül, mesterember készíti. A henger a lánc vagy a drótkötél surlódása miatt erős kopásnak van kitéve. Éppen ezért a hengert mindenképpen keményfából faragják. Lehetőleg a hengerállványt is keményfából készítik, ugyanis a henger forgatásával erős surlódás éri

10. kép. Korbáskút
Kovácsvágás

11. kép. Korbáskút. Kovácsvágás

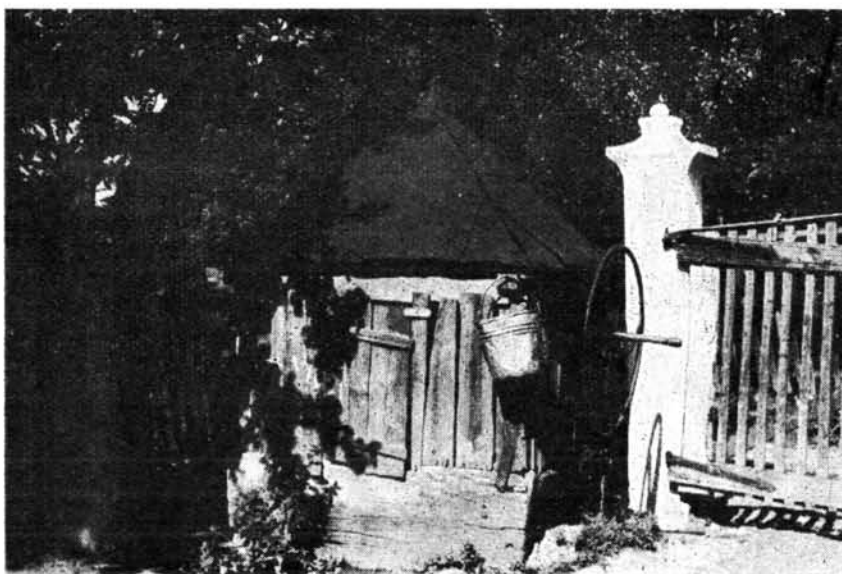

12. kép. A korbáskút járomjainak kötési módja. Kovácsvágás

s a lyuk, amelyben a henger vége forog oválisan kopik meg, s ezáltal megnehezíti a henger forgatását, illetve a víz felhúzását. A járomfákat és az emelőszerkezetet beborító kútfedelelet puhafából, fenyőfából, illetve fenyődeszkából, vagy bármilyen erre alkalmas lécekből, dorongfákból készítik el, a faanyag beszerzési lehetőségének megfelelően.

Kerekeskutak a zempléni hegyvidéken szintén előfordulnak, csak abban különböznek a korbás kutaktól, hogy a hajtó szerkezetet nem korbával, hanem kerékkel mozgatják (13. kép). A bemutatott kút ajtaján ártó szellemek távoltartására kereszt és más alakú jeleket rajzoltak. Ilyen jeleket a kutakon a zempléni hegyvidék több falujában megfigyeltem [25].

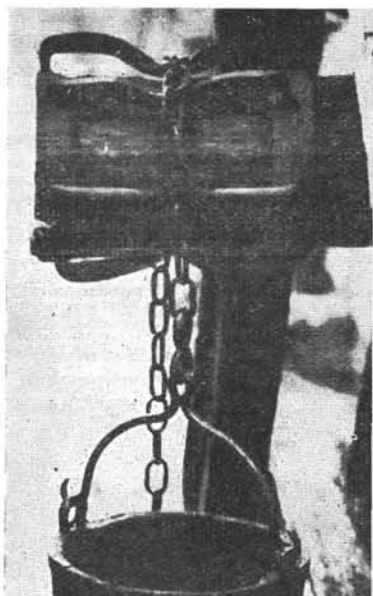
Kétvedreskút. Aránylag ritka. Ez tk. nem külön típus, hanem a korbás kutak csoportjához tartozik. Leginkább a sárospataki szőlőhegyeken, Hercegkúton, Kovácsvágáson és elszórtan Vágáshután fordul elő. Dombos, hegyoldalra épített házak udvarán, vagy olyan helyen építik, ahol a víz nagyon mélyen — 30—35 m-nél is mélyebben — fakad fel. Ilyen mélységű kútból sokáig tart a víz felhúzása. Ezért két vedret alkalmaznak, az egyik tele jön fel, a másik üresen megy le, amire a teli veder felérkezik az üres megtöltődik. A lánc olyan hosszúságú, hogy a veder a legalacsonyabb vízállás esetén is megmerítődik. A *kétvedrikúton*, amely szerkezetében hasonló a korbáskúthoz — két ajtó van egymással ellentétes oldalon. Azon az ajtón nyúlnak be a vederért, amelyik felől az érkezik. A vedret azonban nem emelik ki, nem is lehetne, mert az üregben levő veder magával rántaná a fenti vedret is, hanem a vizet a kút nyílásán keresztbe fekte-

13. kép. Kerekeskút. Mogyoróska

tett válóba öntik, amelynek egyik, nyitott vége a kúton kívül egy másik válóba vagy vederbe engedi a vizet (14. kép). Hengere akácfaából készül, amelybe közepén 5—6 db 35—40 cm-es vasvesszőből bordázott, vaskapocs van erősítve, amely megakadályozza a henger fájának kopását. A közepén meghajlított bordázaton „jár” a lánc, s ez az ovális alakú mélyedés a lánc jobbra-balra történő esetleges elmozdulását, valamint a teli veder húzásakor a lánc csusszanását akadályozza meg. Egyébként szerkezetében és formájában a korbáskúttal egyezik. A korbát egy nagy vaskerek helyettesítheti, amely megkönnyíti a veder felhúzását. A henger mindkét végén kis vasrúddal van a hengerállványba helyezve, a hengertest pedig több helyen meg van abroncsolva.

Gémeskút. A zempléni hegyvidék északkeleti területén többnyire csak elszórtan fordul elő. Kovácsvágáson mindössze három-négy gémeskút van. Az első ilyen típusú kutat egy jobb módú gazda csináltatta, állítólag azért, hogy neki ne olyan legyen mint a többinek. Azonban az egyik gémeskút gazdája azt a magyarázatot adta, hogy kevesebb anyag (faanyag) kell ennek a kútnak a felhúzószerszerkezetéhez, könnyebb elkészíteni is. Nem kell hengert faragni, csiszolni, korbát csinálni, járomfát és egyebeket bevésni. Egy ágasfát könnyebben lehet az erdőben találni, gémnak és ostornak valót is. Hasonlóan nem hagyományos típus Kishután, Nagyhután, Vágáshután, Mogyoróskán, Regécen, Középhután, Óhután és Újhután sem. Azonban Hegyalja déli területei felé mindinkább találkozunk gémeskúttal — úgy ahogyan közeledünk az Alföldhöz. Makkoshotykán, Hercegekúton, illetőleg Hejcen és Arkán körülbelül felearányban van gémes- és korbáskút. Hercegekúton gémeskutak csak az utcán vannak. A földbe süllyesztett ágas-

14. kép. Kétvedreskút hengere.
Kovácsvágás

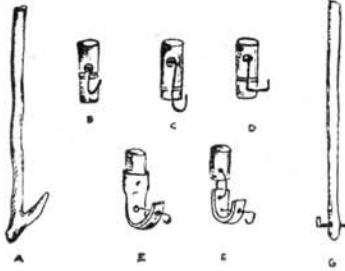
15. kép. Gémeskút ágasfája.
Hercegekút

fa nyitott ágai közt *tengelyen* fordul a *gém*, melyeknek kútfelöli végén az *ostor* csüng a horoggal és a vederrel. Másik végén *bunkó*, *tuskó*, *klacik* van a gémmel egyensúlyozására. Hercegekúton minden gémeskútban két egymás mellé helyezett *sima dorongfa*, *csúsztatófa* van: emellett jön fel a veder, megvédve azt a kőhöz ütdéstől. A hercegekúti gémeskutak korlátja fedett, csupán kis nyílás szolgál a veder kiemelésére. A gémmel az ágasba való általános felerősítési módjára l. a 15. képet.

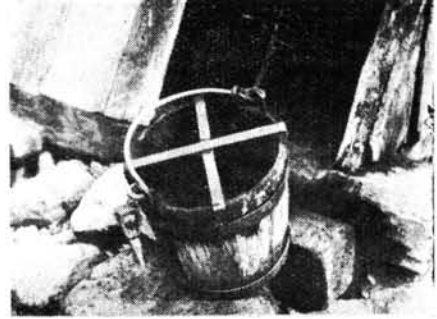
Vizhúzó eszközök és vízmerítő edények

Legegyszerűbb víz húzó eszköz a *horog*. Abból a kútból, amelyiknél a vízallás magas, a föld felszínéhez közel van a víz — a veder felhúzására horgot használnak. Bármilyen kampós faág alkalmas horognak, ha eltörik, könnyen pótolható (16. kép, A.). Módosultabb formája az, amelyiknél a kampó nem természetes faág. Hosszabb bot — nyél — vastagabb végénél átfúrt lyukon vagy L alakú faszöveget erősítenek (16. kép, G.) vagy erős drótot fűznek át és erősítik meg a 16. képen látható B., C., D. forma szerint. Ezeket *kampóshorognak* is nevezik. Gyakori a *kócsoshorog*. A fanyél végére egy vashorog van erősítve, aminek U alakú nyílását keskeny vasvessző — *kócs* — reteszeli el (16. kép, E. F. forma). Ez a horogtípus a gémeskutakon található horoggal egyezik meg. Vágáshután, Kis- és Nagyhután a horognak, az egyszerű fakampónak *kvaka*, vagy *kvačka* a neve.

A vízmerítő edények között ma legfontosabb a *veder* (18. kép, a, b). 50—60 évvel ezelőtt különösen a közös kutakon nem volt veder. A kúthoz mindenki a

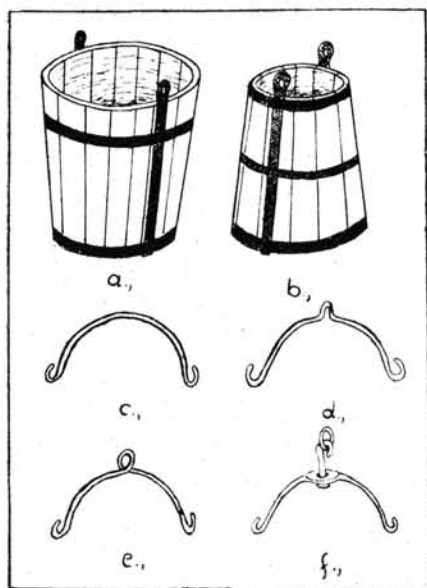

16. kép. Vízhúzó kampók, horgok formái

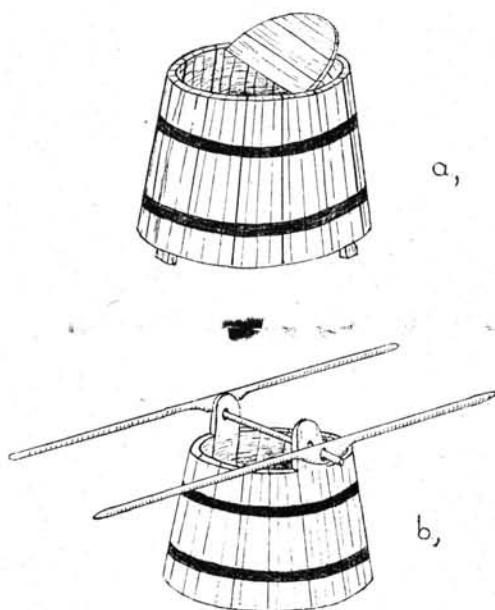

17. kép. Keresztvasas veder. Kovácsvágás

saját vederjét vitte, amiben az állatnak húzott fel vizet. Emberi szükségletre *jakupában* és *cserépkorsóban* merítették a vizet. Ezek azonban sok bosszúságot és kellemetlenséget okoztak, mert a horogról könnyen leakadtak, a cserépkorsónak könnyen eltört a füle. Ma már — a forráskutakat és a horgaskutakat kivéve — minden kúton van veder, Kovácsvágáson leginkább *faveder*. Szívesebben használják a pléhvedernél, mert nem megy hamar tönkre. Nem kap rozsdát, nem lapul össze, 10—15 évig is eltart. Kovácsvágáson egy régebbi rendelet nyomait találjuk meg a *keresztvasas vedren*. A láncra erősített kúti veder nyílására két keskeny vasat erősítenek, *keresztvasalják*, hogy ló, tehén stb. ne tudjon belőle inni. A fertőző állatbetegségek miatt elrendelték — s ezt dobszóval adták a falu tudtára —, hogy a kutakon a vedret *keresztvasalni* kell (17. kép). Fertőző, ragályos állatbetegségek — pl. száj és körömfájás, takonykór — átragadását az emberre ezáltal is igyekeztek megakadályozni. A veder formája általában egyező. A veder fülformákban több változatot találunk. Legegyszerűbb, legáltalánosabb vederfül, amely félkör alakban a veder vasalásába van erősítve (18. kép, c). A vedret a lánc végére úgy erősítik, hogy azt ne lehessen levenni. Más formán a veder fülét 18. kép, d. formájának megfelelően behajlítják, ezáltal a lánc számára keskeny vájat képződik, így a lánc a vedret függőlegesen tartja, húzás közben a veder nem csusszan vagy billen meg. A láncot a veder fülén pontosan középen tartja és a lánc elcsúszását akadályozza meg a veder fülének közepén való megcsavarintása is a 18. kép e. forma alapján. A *forgós-veder* mutatja a legfejlettebb formát. A fül közepén oválisan ellaposított és átlukasztott. Ebbe egy erre a célra készített *fej-eszöget* húznak, vékonyabb végét behajlítják a legalsó láncszembe. A vedernek ez a felerősítési módja megakadályozza a lánc megcsavarodását, lehetővé teszi a veder teljes körben való forgását, és elősegíti a vízben való megmerülését (18. kép, f. forma). A veder megmerülését segíti elő a füléhez erősített tárgy, nehezék is, pl. ócska fejsze, súly. Ha a vedret nem engedik le a kútba, vagy ha a vizet nem öntik ki belőle teljesen, a felső járomfának az ajtó nyílása melletti sarkában erősített fára, a *vederállító*ra helyezik.

18. kép. Veder- és fülformák

20. kép. Vízartó és vízfordó dőbön.
Kovácsvágás

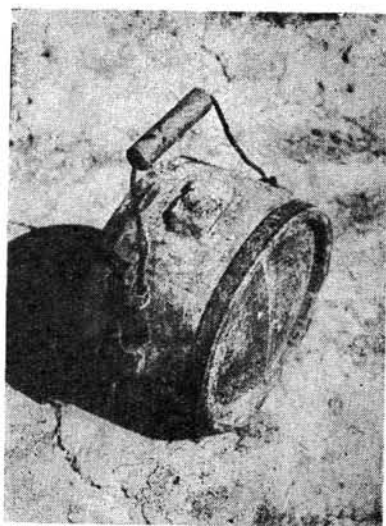
19. kép. Vízfordó gagó. Vágáshuta

Vízfordás, víztartás

A vízfordás, víztartás és víztárolás régebbi módjai ma már háttérbe szorultak azáltal, hogy szinte mindenütt található kút a ház közelében. A házba, az ember számára, vederben visznek vizet közvetlenül az udvaron levő kútból. Azonban van olyan hely, ahol a kút nem jó vizet ad, az ember nem ihatja, főzésre se alkalmas, csak az állatokat itatják belőle. Ilyen helyre házi szükségletekre a szomszédból, esetleg távolabbi kútról hoznak vizet. A veder cipelésére vízfordó rudat használnak (19. kép.). Ez a vízfordó eszköz nem általános, csak ott fordul elő, ahol távolabbról kell vizet hordani, mint pl. Kishután, Nagyhután és Vágáshután. Itt a hegyoldalon lakóknak vízért a völgybe kell menni, mert a hegyoldalba ásott kutakban csak esős időjárás esetén van víz (jó vízért nagyon mélyre kellene ásni) és ezekből csak az állatoknak húznak. Emberi szükségletre mindig távolabbról, völgyben levő forrásból vagy kútból hoznak vizet az említett eszköz segítségével, aminek a neve *vaška* (Kishuta), *gago* (Vágáshuta). Makkoshotyán *gabancs* néven ismerik ezt az eszközt, Sárospatak-Hustácon *gágonak* hívják. Ez utóbbi helyen még ma is hordják a vizet *gágo* segítségével a Bodrogból. Itt jegyzem meg, hogy Sárospatak-Hustácon és Hercegkúton régebben fején is hordták a vizet, dézsában [26].

Kovácsvágáson régebben az állatokat itatásra a közös kútra hajtották. Télen a tehénnek, disznónak kézi erővel vitték vizet, esetleg szekérrel. Emberi erővel *döbönben* cipelték a vizet. Kétféle *döbön* volt használatban Kovácsvágáson: a *vízfordó döbön* és a *víztartó döbön*. A vízfordó *döbön* teteje felé kissé szűkülő, általában 45x36 cm-es faedény, aminek két szembenálló nyújtott dongájából a fül volt kiképezve. A fülön egy erős botot nyújtottak keresztül, amit két végén cipeléskor egy-egy ember fogott meg. Fejlettebb módja a cipelésnek, amikor a füleken átdugott bot alá egy-egy hosszú dorongot helyeztek s a két rúd közé beállítva mindkét kézzel emelve vitték a terhet. Hasonló módon hordták a vizet Sárospatak-Hustácon is mind emberi, mind állati szükségletre. Gyakori, hogy az emelőrúd közepén lyuk van, amibe a *döbön* fülein áthelyezett botot dugják. Ha cipelés közben megállnak, a rudak nem esnek le, nem szükséges tartani sem (20. kép, B.). Nyári, mezei munkák idején ha olyan határrészbe mentek dolgozni, ahol nem volt kút, hazulról, esetleg a közeli forráskútról szekérrel vitték vizet az állatok számára egy jól zárható hordóban. Az ember részére általában *cserépkancsóban*, *cserépkorsóban*, *csobányban* (21. kép), *vízfordó kannában* vitték a vizet. Megtöltésük és kivételük a határba a nők dolga volt. A cserépkorsót és a vizeskannát kézzel vitték, a nagyobb *facsobányt* abroszba kötve háton cipelték. Általában nem hazulról vitték a vizet, hanem valamelyik mezei forráskútból töltötték meg edényeiket. Munka közben is elszaladhatnak a közeli kúthoz vizet meríteni. Ha elfelejtettek magukkal vizesedényt vinni, egy tőknek kiszedték a belsejét és azzal merítették vizet. Kovácsvágáson amikor még nem volt minden udvaron kút, ivóvizet *fakupában* (22. kép) hordtak haza a forrásból, vagy a közös utcai kútból. Hogy könnyű legyen, fenyőfából vagy nyárfából készítették. A *fakupában* leginkább csak háztartási szükségletre, a *cserépkorsóban* pedig az ember számára hordták és tartották a vizet, bent a házban. A *víztartó döbönt* viszont a *pítarban* helyezték el, vagy olyan helyen, ahol nem fűtöttek, azért, hogy a víz bele ne szagosodjék. Nagyobb mennyiségű vizet — 40—50 litert —

21. kép. Vízhordó csobány.
Kovácsvágás

22. kép. Vízhordó kupa.
Kovácsvágás

tartottak benne. Ez szája felé szűkülő 55x62 cm-es faedény, három rövid lábbal, amit dongáiból faragtak ki, tetején kis ajtóval (20. kép, A.). Feltűnő, hogy a Kovácsvágással szomszédos falukban, ahol a vízért ma is távolabbra kell menni, ehhez hasonló víztartó dőbönt nem használtak. Vízet természetes módon igyekeztek gyűjteni. Vágáshután állatok és mosás céljára esővizet fognak az udvar alján kővel kiépített másfél-két méter mély üregekbe, melyekbe az esővizet ásóval vagy kapával meghúzott árkokon vezetik be. Újabban a házak sarkain összerakott pléhcsatornán az esővizet beleengedik egy hordóba, vagy egy betongyűrűbe.

Az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy a víz és az emberi élet számtalan mozzanata szoros kapcsolatban van egymással. A mindennapi életet a vízellátás lehetőségei befolyásolják, de még jobban befolyásolták a múltban. Összetűgés van a kutak és a körülöttük folyó közösségi élet között s a közös munkák nem egy mozzanata kapcsolódik a vízszerezés lehetőségéhez. A vízellátással kapcsolatban a fában és forrásokban gazdag hegyvidéken sok primitívség maradt meg, ami összefüggésben áll azzal is, hogy a víz minden különösebb technikai előkészület nélkül közvetlenül nyerhető a természetből. Ethnogeographiai szempontból a zempléni kutak már az északi magyar területekhez tartoznak. A kutak szempontjából érdekes határvonal húzódik közvetlenül a Hegyalja déli részén fekvő községeiben. Ennek visszatükrözője a sok keverékforma és a különböző típusok sokfélesége. A kúttípusok is jól mutatják az anyagi kultúrában erősen kifejezésre jutó átmeneti jeleget az alföldi terület és a hegyvidék között.

Ujváry Zoltán

QUELLEN UND BRUNNEN IN DER ZEMPLÉNER GEBIRGSLANDSCHAFT

Die Zempléner Gebirgslandschaft liegt im Nordosten Ungarns. Der Verfasser stellt die verschiedenen Quellen und Brunnentypen auf Grund seiner Forschungen dar, die er in den einzelnen Dörfern dieses Gebirges durchgeführt hat. Das alltägliche Leben wird durch die Möglichkeiten der Wasserversorgung wesentlich beeinflusst. Der Zusammenhang zwischen den Brunnen und dem Leben der sie umgebenden Gemeinschaft ist nicht zu verkennen. Viele Ereignisse der Gemeinschaftsarbeit stehen in engem Zusammenhang mit den Möglichkeiten der Wasserversorgung. In dieser an Wäldern und Quellen reichen Gebirgslandschaft sind viele primitive Züge der Wasserversorgung erhalten, was auch damit zusammenhängt, dass das Wasser ohne besondere technische Vorbereitung unmittelbar aus der Natur zu gewinnen war. Die Brunnentypen der Zempléner Gebirgsgegend zeigen wohl den Übergang des Tieflands zu dem Gebirge, was sich in den Mischformen und in der Mannigfaltigkeit der verschiedenen Typen widerspiegelt.

Der Verfasser behandelt die Wiesenquellen, ihre Anwendung, Reinigung und ihren Schutz. Er beschreibt den Arbeitsgang des Brunnengrabens und des Brunnenbaus. Ein besonderer Abschnitt wird den Geräten, Gefäßen gewidmet, mit denen das Wasser geschöpft, befördert und in denen es aufbewahrt wird. Treffend ist seine Feststellung, dass alle Geräte, Objekte, die mit der Wasserversorgung zusammenhängen, zur Kennzeichnung und Abgrenzung des Ethnikums ebenso beitragen, wie andere Bauten und Geräte dieser Landschaft. Die Bräuche und kennzeichnenden Formen der Wasserversorgung werden genau so überliefert, wie z. B. die traditionellen Formen des Wohnhauses oder der wirtschaftlichen Gebäude.

Zoltán Ujváry

J E G Y Z E T E K

- [1] Cs. *Sebestyén Károly*: A magyar gémeskút. Szegedi Füzetek, 1934. 57—68. l.
- [2] *Fehér Gyula*: Kutak a Körös Kis-Sárrétjén. Ethn. XLIX. 1938. 175—185. l. Cik kem nyomdában volt, amikor megjelent: *Szabó Ferenc*: A szeghalmi kutak néprajzából. In: Sárréti íráások (Szerk.: *Miklya Jenő*), Szeghalom, 1965. 81—100. l.
- [3] *Gönczi Ferenc*: Göcseji kutak és hácskuk. Népr. Ért. VI. 1905. 6—11. l. *uő.*: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 471—473. l.
- [4] *Dömötör Sándor*: Újfajta hetési csigáskutak. Néprajzi Közlemények, IV. 1959. 1—2. sz. 252—254. l.
- [5] *Molnár István*: Tavaszi „csorgó újítás” Gyalakuta községben. A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Evkönyve, Marosvásárhely, 1955. 77—82. l.
- [6] *Ecsédi István*: A Hortobágy puszta és élete. Debrecen, 1914. 49—69., 147—150. l.
- [7] *Tálasi István*: Itatók és itatás a Kiskunságban. Népünk és Nyelvünk, VIII. 1936. 1. *uő.*: A kiskunsági pásztorkodás. Budapest, 1936. 130. l.
- [8] *Pl. Luby Margit*: Fogyó legelőkön. Bp. é. n. 32—35. l.; *Tálasi István*: A bakonyi pásztorkodás. Ethn. L. 1939. 19. l.; *Nagy Czirok László*: Pásztorélet a Kiskunságon. Bp. 1959. 157—158. l.
- [9] *Pl. Deák Geyza*: Az Ungvármegyei Tiszahát népi építkezése és művészete. Népr. Ért. XI. 1910. 192. l.; *Pálos Éde*: A Rábaköz és Győr vidékének népművészete. Népr. Ért. XII. 1911. 160. l.; *Szabó Imre*: A dévai csángó-székely telepések lakása és lakberendezése. Népr. Ért. IV. 1903. 221. l.; *Győrffy István*: A házak építésének regulája 1802-ből. Ethn. XLIX. 1938. 240. l.; *Hofer Tamás*: Csürök és istállók a falun kívül. Ethn. LXVIII. 1957. 402. l.; *Barabás Jenő*: Népi építkezés Hódmezővásárhelyen. Ethn. LXV. 1954. 478. l.; *Nagy Benjámin*: A társadalmi szervezet befolyása egy palóc falu építkezésére. Műveltség és Hagyomány, I—II. 1960. 80. l. Területünkkel összefüggésben. l. *Szolnoky Lajos*: Az udvar építményei Vajdácán. Ethn. LXVII. 1956. 619—621. l.
- [10] *Pl. Jankó János*: Torda, Aranyosszék, Toroczkó. Bp. 1893. 35. l.; *Márkus Mihály*: A Bokortanyák népe. Bp. 1943. 232—233. l. *Kiss Lajos*: Régi Rétköz. Bp. 1961. 416. l. *Vámszer Géza*: Szakadát, Kolozsvár, 1940. 103. l.; *Kiss Lajos*: A szegényemberek élete. Bp. 1955. 172—173. l.; *Lázár István*: Alsófehér vármegye magyar népe. In: Alsófehér vármegye néprajza. Nagyenyed, 1899. 487. l.; *Dömötör Sándor*: Adatok Vas megye néprajzához. In: Vas megye. Szombathely, 1958. 37—38. l.
- [11] *Pl. Kardos László*: Az Őrség népi táplálkozása. Bp. 1943. 158—163. l.; *Fél Edit*: A társaságban végzett munkák Martoson. Népr. Ért. XXXII. 1940. 367—369. l.; A vízfordással összefüggésben: *Sándor Gábor*: A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei: Kolozsvár, 1942. 15—16. l.; *Sz. Morvay Judit*: A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában. Népr. Ért. XXXVII. 1955. 56—57. l.; *Hofer Tamás*: „Csúszlató” Nógrádból. Népr. Ért. XXXIX. 1957. 291. l.; *Sándor Mihályné*: Adatok a berettyóújfalui vízfordáshoz. Ethn. LXXIII. 1962. 462—464. l.
- [12] *Wakarelski Christo*: Brunnen und Wasserleitungen in Bulgarien. Folk-Liv, 1939. 5—43. l.
- [13] *Koren Vlasta*: Őskrba z vodo in oblike vodnjakov v Prekmurju. Slovenski Etnografa, XV. 1962. 85—99. l.
- [14] *Jeřábek Richard*: Starši zpúsovy ziskáváni vody a úprava vodních zřidel na Valašsku. Český lid, XLV. 1958. 163—170. l.
- [15] *Plessingerová Alena*: Ziskáváni a užívání vody ve slovenských obcích pod Javorníky. Český lid, L. 1963. 193—205. l.
- [16] *Ränk Gustav*: Eesti küla veevarustusest ja kaevut-pidest. Eesti Raha Muuseumi Aastraamat, XI. 1937. 83—119. l.
- [17] *Erixon Sigurd*: Om Brunna. Fataburen. Stockholm, 1930. 172—217. l.
- [18] *Giese Wilhelm*: Über portugiesische Brunnen. Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, XI. 1928. 65—73. l.
- [19] *Weiser-All Lily*: Wasbaering i Norge. Oslo, 1953.
- [20] *Rein Berthold*: Der Brunnen im Volksleben. München, 1912.

- [21] Dolgozatomat a bevezető rész kivételével 1955-ben készítettem. Időközben egy részlet a zempléni hegyvidék három szlovák községének (Ujhuta, Középhuta és Ohuta) kúttípusairól megjelent. L. *Ujváry Zoltán*: Niektóre udaje k etnografic-kému štúdiu juhozemplínskej slovenskej obce Háromhuta (Maďarsko). Slovenský národopis, VII. 1959. 251—261. l.
- [22] Igy pl. *Fél Edit*: A társaságban végzett munkák Martoson. Népr. Ért. XXXII. 1940. 367—369. l.
- [23] Hasonlóak a *riti-kutak* vagy *kotu-kutak*, amikről *Fehér Gyula* ír, i. m. 178. l. azonban ezeket nem forrás, hanem talajviz táplálja. Ilyenek a kiskunsági *kopolyák* és *sirkutak*. *Tálasi*: Itatók... 130—132. l. Lásd még: *Ecsedi*: A Hortobágy... 147. l. és *Györffy*: a Nagykunság... 17. l.
- [24] Dülöt és határrészt megjelölő kútnevekkel az ország más területén is találkozunk. *Tálasi* egyik leírásában (*Tálasi*: Itatók... 134—135. l.) a következőket írja: „Régi határtérképeken dülő és határrész elnevezésekben sokszor találkozunk kúttak nevével. A kunszentmiklósi határban Már-kútja, Boda-kútja, Teke-kútja, Szabadszálláson Herpay-kútja nevezetes határrészek. Balogok-kútja, Dazmatok-kútja kisebb tanyacsoportban egy-egy nemzetség tulajdona. Ezek az adatok is bizonykodnak, hogy milyen nagy jelentőségű volt hajdan egy többé-kevésbé karbantartott kút”.
- [25] A mágikus jelekhez l. *Csaba József*: Mágikus jelek egy nárai kúton. Index Ethnographicus, 1958. 2. sz. 229—231. l.; *Gunda Béla*: A kereszt mint mágikus jel az agyagedényeken. Ethn. LII. 66—67. l. *Gunda Béla*: A lakóházat védő mágikus jelek. Index Ethnographicus, 1957. 2. sz. 192—198. l.; *Csaba József*: Kereszt alakú varázsjelek alkalmazása a vendeknél. Néprajzi Közlemények, I., 1956. 102—109. l.
- [26] A hegyaljai vízhordó rudakhoz l. *Gunda Béla*: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen, 1956. 127—128. l.

ADATOK A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI BETYÁRVILÁG KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEIHEZ

A betyárhoz fűződő hagyományok és legendák kialakulása hazánkban a XVIII. század végén a francia antifeudális-polgári forradalom eseményeinek és eszményeinek hatása alatt az Alföldön, a polgári kultúra forrásaitól elzárt, engedetlen és rebellis pásztornép körében kezdődött meg. A betyárvilágot specifikusan magyar plebejus lázongásnak, szabadságharcos törekvésnek tartjuk, amelynek során az elviselhetetlenné váló feudális elnyomást leginkább szenvedő, nincstelen nép, a korszerű műveltség hiánya miatt az uralkodóosztály embertelen kizsákmányolását nem korszerűen szervezett forradalmi mozgalmakkal készül megdönteni, hanem kezdetlegesen szervezett — esetleg éppen szervezetlen — rablások és gyilkosságok sorozatával próbálja az uralkodó osztályt megfélemlíteni és engedményekre bírni [1].

A magyar népeletnek már előbb is megvolt a maga élő és természetes rablóvilága és ezzel együtt a maga élő és természetes rablóromantikája, amely mind anyagilag, mind szellemileg a kuruckor forradalmi-szabadságharcos katonai hagyományából táplálkozott. Ennek a természetszerűen népi rabló romantikának a hősei büjdosó katonák, kiszolgált zsoldosok, lézengő obsitosok, akiket az uralkodó osztály a háborúk során kihasznált, aztán szélnek eresztett. Ezeknek a büjdosóknak a sérelmei semmiben sem különböznek a kizsákmányolt jobbágy-nép bajaitól és panaszaitól, amelyeknek a francia forradalom teremtette meg az igazi ideológiát. A forradalmi események hatása alatt az egyszerű nép a XVIII. század végén rajongott minden olyan társadalmi megmozdulásért, ami az emberi szabadsággal és az emberi jogok kivívásával kapcsolatban volt. E túlkompenzált rajongás következtében lettek a megbecsülést érdemlő szabadsághősökkel együtt közönséges rablók is hősök, a plebejus sorstól elszakadó polgári forradalom kiemelkedő hősei, látszólagos hősei, álhősei.

Ezt a naiv plebejus szemléletet a műveletlenség jellemzi; a büjdosó az új helyzetben is a maradi feudális világképet használja fel erőszakos tettei indoklásául. „Ha az uraknak, kereskedőknek, papoknak, polgároknak, hivatalnokoknak szabad a rablás, nekem is szabad megvámolni őket!” — mondja az országút mentén prédájára leső betyár [2]. Ez a ma már elmosódó feudális alapvonás még száz évvel ezelőtt elég élesen tapadt a betyár személyéhez. Hőke Lajos 1870-ben így elmélkedik a betyárokról: „Az alföldi betyár a társadalomból kiválva, a hatalom képviselőinek — a vármegyének, az uraknak, a papoknak, a zsidóknak (a pénznek) — üzen hadat, de a szegény embert nem bántja, mivel maga is „szegény” legény —, sőt, a hatalmasok ellenében pártfogolja. A lovas betyár a középkori vándorlovagokhoz hasonlít némileg, kik hol egyik, hol másik várúr társasá-

gában ütöttek a vár alatti országúton járó (a várúr földjén áthaladó) kereskedőkre, hogy megvámolják őket" [3].

A magyar betyár kezdetben csupán a gazdagokat vámolta meg és csupán akkor használt erőszakot, ha az urak nem engedelmeskedtek parancsainak. E pitebejus színezetű, a törvényes rend elleni fellépések a XVIII. század legvégén és a XIX. század legelején az egész ország politikai atmoszférájának jellemző vonásaivá válnak és az Alföldről, a szabad életet élő, majdnem nomadizáló, nehezen megregulázható pásztor nép köréből az ország északi részeibe is átcsapnak [4]. 1778-tól kezdve királyi kurrens (rendelet) írja elő a hatóságoknak, hogy „katonának bizvást megfoghassanak a gyanús helyeken, házakban, pincék között járók, szolgálat nélkül csavargók, aprómarha lopók, tilalmas napokon táncolók, dőzsölők, veszekedők, káromkodók, tilalomtörők, a mezőkben másoknak kárt tevők" [5]. Ez a rendelkezés különösen a mulatni vágyó fiatalokat sújtotta, mert könnyen törvényen kívüli emberré vált a feudális megkötöttségek miatt korszerűen kibontakozni nem tudó egyén. A kemény katonasors elöl menekülő fiatalok, az elszegényedett jobbágyok, a kisajátított zsellérek, a városi proletariátus elesettei közül sokan az erdőkben, „a törvényeken kívül” éltek és a zabolátlan életet élő, legeltető pásztor néppel, vagy éppen az odahúzódo haramiákkal cimboráltak. Sok jószándékú fiatalembert maga a társadalom tett bűjdosó betyárrá, megélhetést kereső szegénylegénnyé, azonban az uralkodórend törvénye nem tett különbséget a valódi bűnös és a társadalmi rend áldozata között, a peres eljárások formalizmusa pedig millió visszaélésre adott lehetőséget [6].

A feudális nemesség az antifeudális harcnak ezt a kellemetlenné váló formáját mindenképpen törvénytelennek, igazságtalannak és törvényellenesnek tartotta és mindenképpen igyekezett elejét venni. A szegénypép azonban világosan látta, hogy ebben a küzdelemben nem az urakat, hanem a betyárokat kell pártolnia. Ez az ösztönös osztályharc, a szegénységnek, a törvényes rend következtében a javakból kizárt népek, a tömegeknek az üldözött betyárok mellé állása tette a betyárvilágot az egész országra kiterjedő, hatalmas antifeudális népmozgalommá. Következéymeit a Heves megyei rögtönítelő bíróság 1809-ben keserűen állapítja meg ilyenformán: „Az Mátrai hegyes és erdős járásban és a Tiszán innen levő pusztás oldalon a rablások, útonállások s prédálások annyira elhatalmaztak, hogy immár sem úton, sem mezőben, vagy erdőben sőt tulajdon házában is életének, vagy jószágának biztos s bátorságos megmaradásához akárkinek is reménysege lehetne" [7].

A köztudat e legendás hírű rablóvilág megalapítójának Angyal Bandit tartja. Solymossy Sándor véleménye szerint Angyal Bandi „mintája, példája lett a későbbi betyáralakoknak, s páratlan népszerűsége hozzájárult ahhoz, hogy a garázda futóbetárság iránt oly nagy mértékben fölébredt az általános érdeklődés" [8]. Valóban ez a rokonszenv volt az oka Angyal Bandi népszerűségének? Tetteit másfél évszázadon át csupán töredékes és hiányos szóhagyományokból ismertük, történeti nyomainak kutatását a polgári történetírás nem tartotta feladatának. Emléke azonban annyira megmaradt a nép képzeletében, hogy nótáját napjainkig nemcsak az Alföldön, hanem a Felvidéken is nagy szeretettel éneklük. A hajdúszoboszlói leánykák pedig, amikor táncolva körbe-körbejárnak, táncdal-ként éneklük a róla költött dalt. Göncön Bodgál Ferenc és Maác László 1954-ben filmre vette „Angyal Bandi táncát" egy olyan férfiszólót, amelyet még Angyal

Bandi járt el hajdanában. A tyukodi betyárfarsangos egyik szereplője Angyal Pandi, másik olyan három mellett, mint Rinaldo Rinaldini, Rózsa Sándor és Bogár Imre [9].

Angyal Bandi neve ma is sokatmondóan, betyárosan cseng, de tetteiről nagyon keveset tudunk. Pór Anna 1962-ben így foglalta össze ismereteinket:

„Angyal Bandi volt az első legendáshírű lovasbetyár Magyarországon. Igazi nevén Ónodi Andrásnak hívták. Egy 1812-ből származó kéziratos feljegyzés szerint annyira szerette a lovakat, hogy miattuk elhagyva birtokát, az alföldi csikósok életmódját választotta. Ezek sodorták a lovak lopására. Gönc városában lopáson érték és Kassán fogságba került. Halálra ítélték, de azt kegyelem útján rabságra változtatták és a börtönben halt meg 1804-ben. Az 1804-ből származó táblai büntetőperек tanúságai szerint közönséges tolvaj volt. Ennyit mondanak róla a többé-kevésbé ellenőrizhető adatok” [10].

Ez a néhány ellenőrizetlen adat nem elegendő arra, hogy lemérjük Angyal Bandi tevékenysége társadalmi-történeti értékét; jelentőségét; alaposabban is vallatóra kell vennünk a történelmet.

Pór Anna sommázata négy alapvető forrásból táplálkozik, amelyek időrendben eléggé távol esnek egymástól és a valóságtól is. Angyal Bandi életéről, ismereteink szerint először Hőke Lajos publikált történeti adatokat 1870-ben, majd Sziklay János 1896-ban — mindkettő nagyrészt emlékeanyag, szájhagyomány alapján. 1930-ban előttünk ezeket csupán valószínűsítette egy táblai büntető periratra való szűkszavú utalás, mely szerint Angyal Bandi már 1795-ben „működött” [11]. Azóta — 34 év alatt! — előkerült az Angyal Bandiről 1812-ben írott színdarab egy jelentős részlete, összegyűltek a ponyván forgalomban volt daloskönyvek szövegeinek, valamint a betyárballadának róla szóló elég korai és nagyszámú változatai, valamint Szirmay Antal 1812-ben írott emlékezései. A miskolci állami levéltárban pedig sikerült felkutatnunk Angyal Bandi — alias Ónody András — pereinek ez ideig felfedezetlenül és felhasználatlanul porosodó iratait.

Mindezek azt az elhatározást érlelték meg bennünk [12], hogy felülvizsgáljuk és kiegészítjük a szépen felgyülemlett adatokat, mert szeretnénk világosan látni, ki is volt Angyal Bandi? Lótolvaj vagy szabadsághős — közönséges zsvány, sötétlelkű haramia, vagy az urak ellen forduló jobbágnép hőse, a szabadságharc, a forradalom korai szimbóluma? A kérdésre adandó felelet egyúttal a felsőmagyarországi — nevezetesen a csereháti betyárvilág történetének — legalább is egy részének — bemutatása — bemutatása, mert hősünk itt született és itt követte el a feledés homályába merült gaztetteit. Érdekes képet mutatnak róla a pár mondat terjedelmű emlékezések. Mivel az eltérések, a variációk is tanulságosak számunkra, szövegeket is bemutatjuk.

Hőke Lajos a következőket tudta még a híres betyárról: „Angyal Bandi Duzsnokról, Borsod megyéből, egy vagyonos úri családból származott. Igaz neve Ónodi András volt. Szép férfias arccal, daliás termettel bírt, a fehérség csak úgy bomlott utána. Ezek adták neki a felvett Angyal nevet. Oly erős volt, hogy a gönci hordóból szájához emelve ivott, s egy jól megtermett barátját dolmányánál fogva félkézzel magához lovára kapva, csókolta meg. Lókötéseit a hét vár-

megye megsokalta; kézrekerítették és 1805-ben öt évre elítélték. Személyesen ment ekkor kegyelemért esedezni József nádorhoz, ki eleinte nem akarta maga elé bocsátani. Mégis azon figyelmeztetésre, hogy nézné meg, mert oly szép embert aligha látott, maga elé engedte. Végignézett rajta és így szólt: — „Kár ily szép testbe az a rossz lélek!” — és fogságba kísértette. Angyal Bandi csak nagy lökötő volt, de nem rabló. A magyar úrrend sokkal gonoszabb példányokat is mutatott, akiket nem egy, hanem 39 bűnért ítéltek el négy évi rabságra. Holott egy bűnük is ennyit érdemelt volna” [13]. Solymossy Sándor tévesen írja magvas összefoglalásában, hogy Angyal Bandinak „otthoni kisebb csínyjei miatt, amiket felkapott és nagyított a hír, el kellett hagynia a Dunántúlt, s áttette szállását az Alföldre” [14]. Angyal Bandi működési területe Északkelet-Magyarország volt, a Dunántúlon talán sohasem járt. Solymossy Sándor gyermekkori emlékei alapján írt így Angyal Bandiról, adatközlői azonban bizonyára a Sobriról hallott emlékezőseket kapcsolták Angyal Bandihoz. olyanféle bizonytalan információ alapján, hogy az első híres futóbetyár volt [15].

Sziklay János 1896-ban történt kutatásai szerint a Komlós községgel szomszédos Nyíri község, amelynek 544 magyar lakosa van. „E falu birtokosai azelőtt a Hangácsy és az Onody családok voltak, az utóbbiból származott Onody András, híres rabló. betyárnevén Angyal Bandi” [16]. Majd részletesebben is megemlékezik róla: „Angyal Bandi, a népszínműben is megörökített betyár az Onody-család sarja volt; Onody Andrásnak hívták, Nyíriben született. Atyja a gróf Károlyiaknak volt gazdatisztje. Szülőháza már nem áll, helyébe a Károlyi grófok vadászlakot építettek. Volt Angyal Bandinak egy parasztleány kedvese, kitől fia született. A szülésnél a már akkor bújosó Angyal Bandi segédkezett és a Mátyás királyról elnevezett Királykút mellett folyó patakban fürdette meg az újszülöttet. Ennek a fia, vagyis Angyal Bandi unokája ma is él, lehet kb. 60 éves” [17]. Ezeket az adatokat nagyon sokan felhasználták, mert a leghitelesebbeknek látszanak, konkrétumokhoz kapcsolódnak [18].

Szirmay Antal 1812-ben, 80 évvel előbb elég lényeges eltérésekkel számolt be Angyal Bandi kilétéről. Így ír: „Pesth Vármegyei Nemes ember és birtokos mivel nagyon kedvelte a lovakat, ott hagyván birtokát, azt az életnek módját választotta magának: hogy az Al-földi Csikósoknak társaságában éllyen, azok mivel lovakat loptak, ő-is a lovaknak lopására adta magát és azokat Pesth Vármegyei jószágában tartotta. Göncz városában a lopáson utol éretvén Kassai fogházba vitetett, ottan halálra, de a kegyelemnek uttyán rabságra ítéltetett, mellyben meg halálozott 1804. Eszt. Igen szép természetű, ékes ábrázatú Magyar volt. A Kassai fogházban ez volt az éneke” [19]. Szirmay az Angyal Bandiról szóló nótát is közli velünk. Ez lenne a ballada egyik legkorábbi változata, ha a „Nám megmondám Angyal Bandi...” c. dal Wén József kézdi vásárhelyi kántor énekeskönyvében már nem szerepelne [20]. Ez az énekeskönyv u. i. 1809—1810 között keletkezett, tehát legalább két évvel idősebb, mint Szirmay Quodlibetje. A dal keletkezésének problémáival tanulmányunk befejező részében alaposabban is foglalkozunk.

Ezekhez a hitelesnek látszó emlékezősekhöz sorolhatunk követőikkel egyetemben két szépirodalmi feldolgozást is, amelyek szóbeli emlékezősekre épülő meseszövéssel teljesen nem esnek át a fantasztikumok és rémtörténetek területére. Könnyen lehánthatjuk róluk a költői képzelet alkotta elemeket is és előt-

tünk állnak olyan motívumok, amelyeket a periratok adatai valóságként igazolnak.

Tóth Endre hajdan népszerű borsodi költőt (1824—1885), ki élete nagyobb részét Vatta községben élte le [21], megihlették az Angyal Bandiról fennmaradt helyi mendemondák és még 1856-ban hat énekben költői beszélyt írt róla [22]. Elképzelése szerint a regényes hangzású Kopaszföld környékén, a Sajó vizén működött egy régi malom. Angyal Bandi szívesen járogatott ide, mert megszerette az öreg molnár gyönyörű leányát. Amikor az előkelő fiatalember büszke anyja nem járult hozzá a tervezett házassághoz, a fiatalok elhatározták, hogy elszöknek és titokban új életet kezdenek. Tervezgetésüket az öreg molnár kihallgatta és elmondta Angyal Bandi anyjának, aki haragjában fiát el akarta záratni, hogy megakadályozza úri rangjához nem illő házasságát. Fia vadul kitört üldözői keze közül, sikerült kedvesét is megszöktetni, azonban kedvese a kalandok során tragikus módon meghalt.

Angyal Bandi eltemeti halott kedvesét és továbbra is a pusztán bolyong. Ősszeakaszodik egy zsvánnyal, leveri lováról és elveszi tőle. A pusztaszent-lászlói csárdában lováról Palatinszkinak vélik [23]. Becskerekéi, a híres betyár pajtása felelősségre vonja őt, majd társaival reáront, de Angyal Bandi négyüket is leveri és öt lóval megy mulatni a madarasi csárdába, hol Barna Ferke híres muzsikuscigány csatlakozik hozzá. Messze földön híres betyár válik belőle, akitől mindenki retteg, még neve is borzadást áraszt. A pályi pusztá sűrűjében tanyázik [24].

Egy alkalommal saját anyját is megvámolja, ki sirva roppan össze, mikor a híres betyárban fiára ismer. Angyal Bandi szétzavarja a túri vásárt is, de a csalfa madarasi csárdásné Ferkével együtt pandúrok kezére juttatja. Hosszú hajszá után Kassa alatt fogják el és kivégzik. Így múlt ki a világból a híres betyár. Látjuk, hogy Tóth Endre képzeletét főként Angyal Bandi romantikus szerelme ihlette meg. A nemesi környezet rajza a feudális úri társadalom reális ábrázolása, melybe szentimentális és hazug részletek is belekeverednek. Ez az elrajzolt, de hitelesnek látszó kép vegyül a XIX. századi rablóromantika későbbi vonásaival, túlzásaival, mendemondáival is [25].

E betyáreposz tartalmának ismerete alapján nem kell bizonyítanunk, hogy Jókai Mór híres elbeszélése, amely 1857-ben „A népdalok hőse” címmel „Népvilág” c. gyűjteményében jelent meg, ebből a forrásból ered [26]. Jókai mesteri módon alakította át a cselekményt a népdalok keletkezését bemutató hangulatos rajzzá. A Szinyva partján él egy öreg molnár unokájával. Ugyanekkor B* megyében a *falvy igen előkelő nemesi család két fiát özvegy anyjuk neveli. Albert, az egyik fiú ősei hagyományait követve, szorgalmasan tanul, úriasan öltözködik, finoman viselkedik és fiatalon szolgabíró lesz. Endre, a másik fiú eszét nem fogja a betű, póriás ruhába jár, inkább a gazdasággal törődik és szívesen elmulat a jókedvű gulyások-csikósok körében. Beleszeret az öreg molnár unokájába és el akarja venni feleségül. Mint hortobágyi csikós kéri meg a leányt a molnártól, ki azonban felismeri. Titokban elmondja a legény anyjának a nősülési tervet, mert félti unokáját az úrfítól. Az anya meg is tiltja fiának a tervezett házasságot, de hiába. Endre haragjában elszökik hazulról; dühöngve felgyújtja a malmot, Piroskát pedig magával viszi. Míg munkát talál magának, szerelmesét egy földműves családnál hagyja. Hosszas keresés után Szeged környékén egy félreeső tanyát

bérel. Mire visszamegy Piroskáért, csak sirját találja. Bánatában rabló lesz, mégpedig nagyon híres, mert kiváló tetteket visz végbe. A madarasi pénzsóvár csárdásné azonban feladja őt a pandúroknak és elfogják. Törvény elé kerül, elítélik, egyik bírója éppen féltestvére. Bár nem fedí fel kilétét, a betyár testvére kegyelmet próbál számára szerezni, de hiába. Felakasztják [27].

A romantikus hévtől duzzadó elbeszélésben a boldog Piroska nevezi imádottját *angyal*nak. Kedvese révén lesz belőle Angyal Bandi, a később híressé váló kalandor — Jókai szavai szerint. Gulyás József sárospataki helytörténész véleménye szerint a szinyvaparti molnár és unokája daltermő zseni volt. Piroska, a molnár unokája, ki az Angyal Bandi néven betyárrá lett Ónody András földesúr kedvese lett, volt igen sok népdalunk szerzője [28]. Jókai elismeréssel emlegeti ezeket a melódiagazdag betyárdalokat, amelyek kifejezik a pusztá regényességét, a betyár zaklatott életét. Jókai szerint a dallam együtt születik a szöveggel, de látjuk, hogy ez nem lehet igaz. Piroska az elbeszélés szerint nem ismerhette azokat az eseményeket és azokat az indulatokat, amelyek az előkelő földesúr póriás hajlamú fiát osztályával szakításra készítették. Nem lehetett ilyen körülmények szerzője a betyárdaloknak; másfelé kell a szerzőt keresnünk [29].

Dienes István szepsii jegyző (élt 1855—1937) a borsodi atyafiak regényes elbeszélései nyomán 1924-ben egy nyomtatásban is megjelent, 32 oldalas kis füzetet írt Angyal Bandiről, az úri betyárról [30]. Szerinte Angyal Bandi apját, ki Sajószentpéteren volt gazdag földesúr, Ónody Andrásnak hívták. Ötszáz holdas birtokon, nemesi kúriájában élt leányával és fiával, kiket gondosan, úri módon nevelt. Fiát Sárospatakon taníttatta, ki itt beleszeretett Kőrössy Terézszibe, a Kutyakaparó csárda tulajdonosának kikapós leányába. Szerelme miatt elhanyagolta tanulmányait. Apja figyelmeztette, hogy ha továbbra is rosszul tanul, be ne tegye lábát otthonába, menjen inkább csikósbojtárnak. Mivel Bandi év végén megbukott, így is lett. Lopott magának lovat, és ment a Hortobágyra.

Sikerült neki a zámi számadó mellé beallani, és rövidesen a Hortobágy leg-híresebb csikósa lett. Öt éve csikóskodott, amikor tragikus végű kocsmai verekedésbe keveredett. Menekülnie kellett a pusztáról. Egykori otthona felé tartott, amikor véletlenül összetalálkozott apjával, kit megtámadott, majd felismerve őt, elengedett. Miskolc határában pajtásával együtt egy zsidótól elvett két lovat, majd egy Hirsch Mayer nevű kereskedőtől rabolt el 52 000 forintot. A szikszói úton betyárokkal verekedett meg az Aranyos csárdában, kik vezérükké választották. Közben felkereste Trézsit is, de hamarosan kiábrándult belőle, amikor meglátta.

Egy alkalommal a pandúrok nagyon megszorítják, de túljár az eszükön. Kénytelen álruhát ölteni. Titokban felmegy Budára, és felkeresi Szerémi grófnőt, kit régebben lovagiasan megmentett a rablóktól. Budán a fogadóban mint hamis kártyás rengeteg pénzt nyer, a grófné is szívesen fogadja és marasztalja. Szíve mégis visszahúzza a betyárok közé. Rendet teremt köztük, és megy minden, mint azelőtt. Időközben apja meghal. Hazamegy Sajószentpéterre és sógorától, Vattay Zsigmond táblabírótól átveszi az őt illető gazdaságot. Újra úri módon él, és feleségül veszi Madarassy Sárát, Borsod megye egyik legszebb leányát.

Az urak szemet hűnynek fiatalkori viselt dolgai felett. Angyal Bandi azonban nem tudja megtagadni betyár természetét, és titokban továbbra is eljár lovat lopni. Egyik alkalommal Majtényi Károly megyei alispán két szép almásszürke

csikóját köti el. A cselédek felismerik és feljelentik; ügyét eltussolni nem lehet. Angyal Bandi sógora javaslatára felmegy Bécsbe Mária Teréziához és perének törlését kéri. Díszes csikós ruhába öltözik, és úgy megy a kihallgatásra. A királynő elbámul szépségén és megkegyelmez neki. Bécsben akarja tartani testőrnök, de Angyal Bandi feleségére és gyermekére hivatkozva, megtagadja a kérés teljesítését.

Amikor jól kimulatja magát, hazamegy. Mire hazatér, a császári rendelet is megérkezik, hogy perét meg kell szüntetni. Eközben szeretett fia meghal. Ezt úgy szívére veszi, hogy felhagy a betyárvirtussal, és öreg korában, mint köztisztelenben élő ember hal meg kastélyában. Birtokán temették el [31].

Dienes ismerhette a perirat tartalmát, de sokat hozzáköltött a valósághoz. Kis könyvének hatását felfedeztük a szóhagyományban is. 1964 nyarán a sátoraljaújhelyi honismereti tanfolyam hallgatói gyűjtőútjuk során elbeszélgettek Nyíri községben idősebb emberekkel Angyal Bandiról [32]. Novák Imre 86 éves tsz-tag gyermekkorában idősebb emberektől hallotta, hogy Angyal Bandi dologtalan, lusta ember volt, ezért anyja állandóan szidta. A sok szidást megúntva, dühösen elment hazulról. Sárospatakon állt be juhásznak, és itt követte el élete első lopását. Egyik éjjel egy szép tehenet kötött el, amit reggelre az ottani mézárós le is vágott. Angyal Bandi ötven pengőt kapott a tehenért. A pénzen szép szűrt vett magának, hogy el tudjon menni a lányokhoz, meg a betyárokhoz. El is ment.

Novák bácsi egy könyvből is sok mindent olvasott Angyal Bandiról, de nem emlékszik rá, hogy mit. (Amit az előbb elmondott, inkább Dienes könyvéből vehette mint az idősebbek emlékeiből.) Balla János 77 éves tsz-tag és Novák bácsi emlékezete szerint Ónody András, vagyis Angyal Bandi — mindkét nevet ismerik —, szülőháza Nyiriben a Péceli dombon állt. Ma a Koncsolné-féle ház áll a helyén, amelyben a szövetkezeti boltos lakik. (Dózsa György út 12.) Angyal Bandi idejében még faházak voltak, de besározták a falukat és mindenféle mintát formáltak ki a falon, hogy szebb legyen. Leginkább életfa volt a minta. (Amit mutattak, a hallgatók inkább virágcserepnek nézték.) [33] Angyal Bandi unokáját mindketten személyesen ismerték, de nem Nyiriben lakott, hanem Telkibányán és gyakran járt ide muzsikálni. Ónody Sudri Gábornak hívták, az adatközlőkkel közel egykorú, jól mozgó ember volt, de már nem él. Valószínűnek tartjuk, hogy az emlékezetben különféle adatok keveredtek. Az öregek emlékezetében élő Ónodi Gábor telkibányai kovács volt. Valóban járt Nyiriben, mert 1877. szeptember 25-én kötött házasságot a református templomban Siga Borbálával, aki Komlóson a 39. sz. házban lakott. Komlóson a közelben levő 37. sz. házban 1858. március 13-án 41 éves korában tüdőgyulladásban halt meg Nemes Angyal András hitvese, Korányi Erzsébet [34]. A felvidéki cigányok között igen sok Ónodi családnevűvel találkozunk, nyilván a szabadalmas levelet nyert ónodi szegkovácsok nemzetségéből [35]. Sudri Gáborról nem tételezhető fel a nemesi származás. Annál valószínűbb, hogy a komlósi nemes Angyal András volt a híres Angyal Bandi unokája, esetleg éppen fia.

Sziklay János idejében, 1895-ben emlékeztek még arra, hogy Ónody Andrásnak Nyiriben fia született. Ekkor még élt unokája is, de nevét nem jegyezték fel. A hagyomány szerint Ónody András után bolondultak a lányok, ezért kapta az *Angyal* melléknevet. Valószínűbbnek tartjuk, hogy nem a „lányok”-tól kapta,

hanem kedvese származott a paraszt szinten élő komlói nemes Angyal családból és ennek a szerelmi viszonynak az emlékét őrzi a betyár hírhedtté vált neve. Törvényesítetlen szerelmi viszonyával Borsod megye is foglalkozott a következőképpen: „Jelentettvén az, hogy Nemes Onody Andrásnak gazdasszonya, nálla laktának idejétől óta, már három gyermeket szült legyen, Járás béli Szolga Bíró Úrnak ezen gyanús életének ki nyomozása, s veendő tapasztalatáruul bé adandó Tudósétása kötelességül tétetik” [36]. Az ügy az iratokban többször nem fordul elő, így más oldalról kell valószínűsíteni előbbi feltevésünket.

Bár a periratokban az Angyal Bandi név nem fordul elő, Onody András magára vette. Így ír egyik levelében: „Történtek Nemes Abauj Vármegyében bizonyos Ló, és Marha lopások, és majd mindnyájan reám gyanakodtak, hihető azon okbul, hogy az édes Asszonyom Anyám látogatására azon tájjékokon által menni gyakran láthattak. Ezek az okok indítottak arra, hogy azokat ki tanulni szorgalmazzam, a kik az én nevemben ezeket tselekszik...” Ezt a sokféle látogatást erősíti meg szolgálja, Lezsák János is, ki 1796-ban vallja, hogy „amidőn az Urunk Nyiribe ment volna, azon gondolkoztunk, hogy az Urunk Kamarájában miképen mehetnénk bé...” Onody András tehát gyakran volt úton, Nyiriben is, Sajószentpéteren is, Restén is —, azonban nem mindig törvényes és nem mindig családi ügyekben. Nem volt szüksége álnév használatára, mert vulgónévét maga is használta és ismerte.

Az Angyal Bandi név ezek szerint nem álnév, hanem a betyár törvénytelen feleségének családneve. Nem az Onody, hanem az Angyal családnak voltak birtokai, földjei Nyiriben [37]. A feleség családnevének a férj családneve helyetti használatát a Dunántúl egyes részein és a székelységnél ismerjük. Nem látszik ősi-hagyományos szokásnak, inkább kisebb közösségek gyakorlatában alakult ki, hogy a benősült nő idővel csupán felesége családnevét használja [38]. Pl. Sánta Mihálynak nevezett legényt megnősülése után feleségéről, Krajcár Idáról előbb Sánta Krajcár Mihálynak hívnak, utóbb csupán Krajcár Mihályként emlegetik. A mindennapi szóbeszédben gyerekeiket sem a férjről, hanem feleségéről nevezik Krajcár Istvánnak. Krajcár Julisnak, Sánta István és Sánta Julis helyett. A gyermekeket is az anya nevént tartják számon és nem az apa nevént, mert benősült a családba, a nő családja fogadta be és nem megfordítva. Így lesznek a gyerekek Krajcár-gyerekek mindaddig, míg iskolába nem kerülnek. Ekkor hivatalosan a férj neve kerül előtérbe és gyermekeit kezdik Sánta-Krajcár néven emlegetni [39].

Nyiri községben, Angyal Bandi élettársának a falujában ma is ez a névadás van gyakorlatban. A gyerekeket általában anyjuk családnevével emlegetik, nem az apjukéval. Ha több egyforma gyereknek egyforma a keresztnéve is, az anyai családnev egész életén rajta marad. Pl. Iván Dezső több is van a faluban; az egyiknek Pisztró Gizelia a felesége, fiukat Pisztró Dezső néven emlegetik apjával együtt. Idősebb emberek csak ezt a nevet használják a mindennapi beszédben. Bár személyesen ismerik a falubelieket, sok esetben nem is tudják, hogy hivatalos iratokban milyen néven szerepelnek [40].

A szóhagyományok tehát nem mindig a leglogikusabban következő történelmi mozzanathoz, hanem az érzelmileg túlfűtött motívumokhoz tapadnak. Az emlékezések azért is ellentmondásosak, mert idők folyamán egyes események a valóságból kiemelkednek és vagy a rablóromantika közkedvelt motívumaival,

vagy más betyárok által elkövetett hőstettek leírásával bővülnek, vagy divatjamúlt szokásokon alapulnak [41]. Dienes István feldolgozásában figyelemre méltó mozzanatnak tartjuk annak említését, hogy Angyal Bandi díszes ruhában, csikósnak öltözve ment kihallgatásra a királynőhöz. Itt nyilván többféle képzet keveredik a Mária Teréziához fűzött csintalan történetek valamelyik motívumával [42]. A későbbi népszínmű valószínűtlenül szentimentális parasztszemléletének a csirái is korán felbukkannak az Angyal Bandiról szóló visszaemlékezésekben. Milyen mozzanatok tarthatunk történeti tényeknek ezekben az emlékezésekben?

Elhagyva a sallangokat és figyelembe véve a periratokban később ismertetésre kerülő adatokat, a következő vázlatot kapjuk:

1. Előkelő nemesi családból származott.
 - a) Nyiriben (Abaúj megye) született; apja gazdatiszt volt.
 - b) Borsod megyei vagyonos családból származott.
 - c) Pest megyei birtokos család sarja volt.
2. Valódi neve Ónody András volt.
3. Nem úri, hanem parasztruhában járt.
4. Szép ember volt; nevét is szépségéről kapta.
5. A nők bomlottak utána. (Angyal Bandi motívum.)
 - a) A nőkhöz nagyon kedves volt.
 - b) Sok szeretője volt.
 - c) Paraszt-molnárleány volt a kedvese.
 - d) Grófnő volt a szeretője.
 - e) Egyiktől gyermeke is született.
 - f) Gyermekei születtek egyik kedvesétől.
6. Hetvenkedő, igen erős ember volt; szeretete fitogtatni erejét.
7. Bolondult a lovakért, az állatokért.
8. Csikós lett, hogy megtanulja a lovakkal való bánást.
9. A lótolvajlást is megtanulta közöttük.
10. Gönc városában fogták el lólopásai miatt.
11. Vasraverve kísérték Kassára, a börtönbe.
12. Bécsben kért kegyelmet bűneiért.
 - a) A nádor megcsodálta szépségét, de nem engedett.
 - b) A királynő megkegyelmezett neki, maga mellé akarta venni.
13. Börtönben halt meg.
14. Felakasztották.
15. Halála előtt elénekelte kedves nótáját.

Az általunk felkutatott peres iratok adatai azt mutatják, hogy az emlékezések lényegükben igazak, de részleteik nem pontosak, a valóság más-más pontjairól tükrözik a történeteket. Az emlékezések továbbadói igen sokszor nem a valóságnak megfelelő tényekkel, hanem saját ismereteikkel keverik össze Ónody András életének eseményeit. Ez állásfoglalásuk következtében történik így, mert a szépet még szebbnek, az elrettentőt még rettenetesebbnek mutatják. Az események azonban a valóságban sokkal aljasabbak voltak, mint amilyeneknek akár a nép, akár az írók képzelete megrajzolta, megjelenítette. Ónody András

okos, művelt, képzett ember volt és sokkal gonoszabb, körmönfontabb, nagyobb stílusú szelhámos, mint azt egy egyszerű betyárról bárki bármikor feltételezhetné. A motivumképződés az 1., az 5. és a 12. mozzanatnál figyelhető meg; e folyamat kezdete a valóság és a képzelet hagyományos elemeinek keveredése, vegyülése, affiniálódása [43].

Sikerült kikutatnunk, hogy Borsod megye ügyésze nemes Ónody András ellen 1799. február 28-án a megyei törvényszék előtt indított pert, melynek során a vádlottat két évi börtönre ítélték [44]. Ónody András fellebbezett az igen méltányos ítélet ellen és sikerült elérnie, hogy perében a végleges döntés csak évek múlva következett be. Ennek azonban nem örülhetett, mert bár csak 1804. Mindszent Hava (október) 5. napján került sor az ítéletre, a büntetést négy évi börtönre emelte fel. A megye közgyűlési jegyzőkönyve erről a következőképpen számol be: „Elovvastatott Méltóságos Personalis Úrnak Levele, mellyhez zárva visszaküldi Fiscalisi Hivatalunknak Nemes Onody András ellen folytatott perét a felséges Curiának Sententionálásával együtt, és ennek erejével Nemes Onody Andrást bilintsben közmunka tételben hetenként két napi böjttel a fenyítő Házban el töltendő Négy Esztendei rabságra ítéltetett, Járásbéli Vice Szolgabíró Úr által minden haladék félre tételével el fogattatni rendeltetett, hogy meg határozott rabsága helyére lejendő szállítása felől maga helyén jelentés tételhesen” [45].

Az ítélet tehát a hosszú huzavona után jogerőre emelkedett. Ónody mindennek ellenére újabb kegyelmi kérvényt adott be. Ennek sorsáról így emlékezik meg a közgyűlés jegyzőkönyve: „Ezen alkalmatossággal el olvastattván Nemes Onody Andrásnak folyamodása, mellyben kéri, hogy az alatt míg Felséges Urunk kegyelme alá terjeszti, a Felséges Curiának Sententiája maradjon exequatlan. Mivel az Instansnak elsöben is a Felséges Királyi Kegyelemhez tett folyamodására az esedező ellen folytatott Per Ó Felségének kegyelmes tekintete eleibe terjesztetett, onnan pedig kegyelmesen a rendes útra igazítottatott, a folyamodónak kérése el nem fogatathatván, Járásbéli Vice Szolga Bíró Úrnak az Instáns el fogattatása, s bé hozatása újabban is szoros köteleességévé tétellett” [46].

Ónody András azonban mindennek ellenére megint kibújt a törvény paragrafusai között az ítélet végrehajtása elől. A szegedi fenyítőház gondviselői 1805-ben kérdést intéztek Borsod megyéhez, hogy miért halasztották el Ónody András beszállítását [47]. A közgyűlés jegyzőkönyve a megye álláspontját így rögzítette: „Szendrei Járásbéli Vice Szolgabíránk jelentvén, hogy a Szögedi Fogházban töltendő négy esztendei Rabságra itiltetett Nemes Onody Andrást sehol fel nem találhatván, el nem fogathatta, a hoz képest személyes leírása fel küldése mellett Ország szerte leendő ki hirdettetése a Felséges Királyi Helytartó Tanátstul ki fog kérésteteni, olly hozzá tétellel, hogy mivel úgy jelentetne, mintha maga önkint már a Szögedi Fogházba bé ment volna, ezen esetrül bennünket tudósétani méltotztasson. Ezen Protocolum fel olvasása alkalmatosságával Szendrei Vice Szolga bíránk Ns Onody Andrásnak személyes le írását bé adván, az a Felséges Királyi Helytartó Tanátsnak fel fog küldetni” [48].

Ónody András azonban nem hagyta magát bezáratni. Ügyében személyesen járt el Bécsben 1804 októberében, majd 1805 augusztusában, és sikerült az ítélet végrehajtását felfüggesztesztetnie. A közgyűlési jegyzőkönyv így emlékezik meg az ily módon való alakulásáról: „Szendrei Járásbéli Vice Szolgabíránk jelenti, hogy

a Szögedi Fogházban töltendő négy esztendei rabságra ítélte, és el fogattatni rendelt Nemes Onody András, némely Miskóltzi Kereskedők bizonyítása szerint Bétsben tartózkodik. Felső rendelés által azonban ezen dolgában újabb Tudósítás tétetni rendeltetvén, nevezett Nemes Onody Andrásnak el fogattatása fel függesztetett" [49].

Hogyan sikerült ezt Ónody Andrásnak elérnie? Ónody András panaszt emelt Borsod megye ellen, hogy az Abaúj megye által Borsodban küldött pere iratait valaki elsikkasztotta feltehetően azért, hogy ártatlansága ne bizonyosodhassék be. A megye tiltakozott a vád ellen, amint a közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható: „Ki küldött Deputatusainknak Ns Onody András ellen Ns Abauj Vármegyében kezdetett, és onnan hozzánk által küldetett, s eltévelyedett Fiskalis Pernek fel találhatásáruul bé adott Tudósítása a Megyénkben Ns Onody András ellen lefolyt perrel és az abban bé folyt Prókátoroknak e részben tett ki nyilatkoztatásokkal a Felsőleges Magyar Udvari Cancelláriának parantsolt Tudósítás gyanánt olly alázatos jelentéssel rendeltetett fel küldettni, hogy a mennyiben mind ezekből a tettzene ki hogy a kérdésben levő per Ns Abauj Vármegye által olly véggel által küldetettvén, hogy Ns Onody Andrásnak előadott tette is a megyénkben ellene folyamatban vett perben itiltessék meg. Magistratualis Fiskalisunk azon perből az terhelő környüállásokot a más perben bé iktattatván, és az alperes fél védelmezője is a könnyítő próbákat maga számára használván ezen perben előadott tselekedetei Ns Onody Andrásnak az általunk bé végeztetett perben tökélyetesen ki vannak merítve; egyéb aránt azon pernek el tévedését mi illeti, mivel az abban bé folyt prókátorok hitek le tétele után is azon pernek hol léte iránt semmit sem vallhattak, azomban a kinyilatkoztatásokbul úgy jönne ki, hogy azon per Ns Onody András kezén is megfordult, annak el sikkasztása iránt Ns Onody Andrásra nem kevés gyanúság lehet" [50].

Ónody András a törvényszékhez intézett apologiájában tetteinek magyarázataként elmondja, hogy a cserehátiak évek óta gyanakodnak reá, ha valahol értékebb állat tűnik el, hogy ő a tolvajuk [51]. Gyakran átkutatják istállóit, ólait. Ezeknek soha nem állt ellen, bár nagyon bántotta, hogy tolvajnak tekintik őt. Fiatal korában igaz, hogy belekeveredett egyszer ilyesféle büntettségbe. Ezért elnyerte büntetését, megszenvedett érte, azóta megjavult. Úgy látszik, hogy az ő nevében követnek el igen sok lólopást.

Erre világitanak rá az általa ismertetett események. Részletesen leírja, hogyan kereste fel őt egy felsőgagyi ember. Fügei János két fekete lóval állított be hozzá. Ezeket éppen nagybátyjától, Szentimrey Gábor főszolgabírótól lopta el. Ónody fortélyosan próbálta visszaszerezni Fügeitől nagybátyja lovait és így kiderítette, hogy Fügei egy 14 tagú tolvajbanda vezére. Megtudta tőle azt is, hogyan és mikor cserélik ezek az agyafurt emberek az Alföldön lopott lovakat fél-földi lovakra. Szentimrey hihetetlennek tartotta, hogy általa ismert rendes emberek vannak a bandában, ezért arra kérte Ónodyt, hogy színleg társuljon velük, tudja ki körülményeiket és juttassa ezeket az embereket a törvény kezére. Ónody vállalkozott erre a veszélyes feladara és az lett a veszte.

A mentséghez mellékelt levelek szerint Ónody 1798. április 3-án jelenti Dusnokról nagybátyja lovai tolvajának a nevét. Szentimrey Gábor pedig egy hónap múlva, május 2-án biztosítja Ónodyt, hogy reá soha nem gyanakodott. Ezután Ónody figyelmezteti a főszolgabíró, hogy tiltsa el a vajdai plébánost a róla való

fecsegéstől. Július 3-án magyarázza meg Szentimrey főszolgabíró Ónodynak, hogyan támadt a pletyka. Kéri, hogy Ónody nevezze meg a tolvajbanda tagjait. Július 7-én Ónody azt kéri levelében, hogy Szikszón ne lépjenek akcióba idő előtt a tolvajok ellen, mert szétröppennek.

Ennek ellenére Szikszón a Mária Magdolna napi vásár alkalmával Darvas főszolgabíró megpróbálkozott a tolvajbanda kézrekerítésével. A nagyszabású kísérlet nem sikerült. Darvas a kudarcért Ónodyt okolta, kétszínűséggel vádolta és elrendeltette a megyével, hogy felfüggesztett fiatalkori büntetését Kassán töltsse le. Fáy Ágoston és Puky László alispánok közbenjárására azonban a kassai törvényszék a büntetést elengedte. Fügei vallomásából azonban az derül ki, hogy Ónody tényleg követett el büntetteket, amelyeknek kivizsgálására a vármegye a törvényszéket utasította. Ónody újabb beadványában a törvényszéket azzal vádolja, hogy ártatlansága igazolása ellenére indított pert ellene.

Ónody András Bécsben a Magyar Udvari Kancelláriánál benyújtott folyamodványában azt is kérte, hogy „Igazának kikerésére Báró Meskó Vince alispánt és Jekelfalussy László esküdtet Királyi Comissariusnak nevezzék ki” [52]. A megye azonban Ónody András vádaskodásai hatása alatt még nagyobb bizottságot alakított. Tagjai voltak: Losonczy Károly alispán, Bük György, Óváry Miklós, Török András táblabírák, a szendrei járásbéli szolgabíró, egyik nótárius és a megyei ügyész. Mivel Abaúj megye közölte, hogy leveles tárában „a Fügei, Tornai és Onodi András ellen ott el kezdett, a két elsőre nézve be végeztetett Onodi Andrásra nézve pedig további folytatás végett ide által küldetett peren kívül, mely az ún. Subalternum Judicium előtt folytattatott, Onodi András ellen Semmi nemű Irások nem találtnak” —, a bizottság is megállapította, hogy Abaúj megyében Ónody András ellen nem indult per, csupán Fügei János és Tornay István lótolvajok ellen. E per anyagából kitűnt ugyan, hogy Ónody András nevezettek cimborája volt, de nem tettek semmiféle intézkedést a tény pontosabb kivizsgálására. Ónody András időközben — valószínűleg az abaúji per elődázása végett — Abaúj megyéből Borsod megyébe tette át lakását. A közlést Borsod megye még 1800-ban megkapta, Balogh Ferenc megyei ügyész az abaúji perből a vádhoz szükséges adatokat ki is jegyezte. Időközben azonban meghalt és így Ónody András ezen bűne feledésbe merült [54].

Borsod megye 1799-ben csupán a következő vádak alapján indított ellene pert: 1. Ónody András 1795 november havában két gömöri embert, Adami Mátyást és Andrást vasra vert, mivel az a gyanú merült fel ellenük, hogy kocsisától néhány kisebb értékű tárgyat elvettek. Ezért fegyverekkel felszerelve, emberektől kísérve megtámadta, borzasztó káromkodásokkal és kemény verésekkel illette őket és elvett tőlük két ökröt. 2. Ónody András 1796-ban Lezsák János nevű szolgáját, hirhedt tolvajt, miután saját pecsétjével ellátott útlevelet, kiadásaira pedig 40 forintot adott neki és így a lopott juhokkal való bújkálását elősegítette. 3. Ónody András 1798 február havában Nemes Balajty István gesztetei birtokostól három lovat rabolt el. Majd még ebben az évben ugyancsak a gesztetei birtokon Ruthényi Mihályt több társával együtt éjnek idején megtámadta és nem csekély mennyiségű pénzt rabló módon elvette [55].

Ezt a pert tehát Borsod megye valóban a Fügei-féle per felhasználása nélkül indította, ami azonban Ónody András bűnös tetteit nem menti, sőt súlyosbitja helyzetét, mert kétségtelenné teszi, hogy a lótolvajokkal nemcsak egyszer, alkal-

milag, hanem sorozatosan összejátszott. Fügei János 1798. szeptember 13-án Kasán az úriszék előtt bevallotta, hogy mind a vajdai plébános, mind Szentimrey Zsigmond lovait Ónody András házánál két bőszőrményi embernek adták el, akik tudták, hogy lopott lovakat vesznek. (Az egyik orgazda neve Tóth Mihály volt.) Fügei azt is megvallotta Szentimrey Gábor szolgabírónak, Ónody András nagybátyjának, hogy a szikszai vásárban maga Ónody András mondta neki, hogy nagyon keresik a tolvajokat és Szentimrey Zsigmond lovára rá is akadtak. Figyelmeztette őt, hogy ha kézre kerülne, „akkor se valljon rá, ha sütögetik”. Fügei azt is megvallotta Szentimrey Gábornak, hogy amikor még nem ismerte személyesen Ónody Andrást, más emberektől hallotta, hogy nagyon érti a lótolvajlást. Amikor pedig megismerkedett vele, Ónody rögtön biztatta, hogy vigyen neki jó lovakat, mert „néki hordanak eleget cserébe az Alföldről”. . . . Arra tanított, hogy ha lovat viszek, be se vigyem az udvarába, hanem csak eresszem a háza körül levő gazba [56]. Mindezen tények ellenére Szentimrey Zsigmond 1799. június 12-én azt tanúsítja, hogy Torday, Fügei és a többiek azért vallanak Ónody András ellen, hogy „magukon könnyítsenek, jövődőben pedig más Gonosztévőknek példa és út nyitassék a Tolvajt ki vallók el rettentésekre” [57].

Ónody András azt is panaszolja, hogy Borsod megye javait bírói zár alá vette. A szendrei járás szolgabírája egyszerűen kijelenti, hogy ez nem igaz. Ónody András a kijelentés időpontjában is Dusnokon tartózkodik annak ellenére, hogy ezt mind reá, mind a közösségre veszedelmesnek tartják. Dusnokon az uraságok 10 majorján kívül 14 zsellér lakik. Az ott lakóknak van ugyan bírójuk, de csupán az adó behajtása végett, hites társai nincsenek. Ónody András itt azzal cimborál, akivel akar és nem lehet meggátolni bűnös életmódját [58].

Pesty kéziratos Helységnévtárában Ónody András kedvenc tartózkodási helyéről a következőket olvashatjuk: „Duzsnok (később Kopaszföld) nevét nem máshonnan, mint ezen szláv szótól *zdušitisja* „megizzadni” vette. Ami több valószínűl is, mert csakugyan míg a fuvaros Múcsony felé (terhes, mocsáros) helyeken keresztülgázolt, addig becsületesen megizzadt, vagyis oroszul *zdušilszja*. E hely régiségére nézve már 1338dik évben mint letelepedett hely fordul elő a történelemben. Vallására nézve kivéven az ottani birtokosokat, mint g. kath. és a szomszéd Múcsonnyal Atyafiság levő béresek és cselédek lakják. Egykoron Anygal Bandi — igaz néven Ónody András — lakhelye volt” [59].

Csontos Mihály dusnoki bíró 1864-ben még őrizte a puszta egykori urának az emlékét, bár a törzslakosság bizonyosan jóval később telepedett ide [60]. Győrffy György szerint Duzsnokot nevéből ítélve az Árpádkorban az egyháznak szolgáló dusnokok lakták [61], vagyis valamilyen szláv hatás alatt működő hivatásos temetkezési szolgálatokat ellátó jobbágyok [62]. 1283-ban királyi földként említik, s ez is valószínűsíti mesterségbéli specializálódásuk lehetőségét [63]. 1412-ben azonban már Borsod megye nemesei tiltakoznak Dusnok elzálogosítása ellen [64]. Az ősi falu a kuruc harcokban Múcsonnyal együtt teljesen elpusztult, s községgé — valószínűleg földrajzi adottságai miatt — többé nem fejlődött [55]. E nehezen megközelíthető helyen lakott Ónody András. Mivel a család birtokai közül sebb, jobb, előkelőbb lakhelyet is választhatott volna magának, életmódja előkelő rokonságában is azt a gyanút keltette, hogy nem az úri rend, hanem a felforgatásra törekvő rebellis népség kegyeit keresi, bár a közöttük való élésre, a velük való cimborálásra semmi oka sincsen.

Erre a rosszallásra különben az alispánhoz 1803. Mindszent Hava 15-én írott levele is okot adott, amelynek lázongó tónusával, vádaskodó hangjával a megyei Karok és Rendek nem voltak megelégedve. Ónody András a megyei közigazgatást bíráló észrevételeit három pontba foglalta: „1. Ezeket az eröss Uralkodó (kiknek Tiranusságaikat sokan érezzük, kik előtt a szegény nemes Ember patrociniumot nem talál) elől üllöket méltóztasson megrostálni. 2. Mentsen meg Excellenciád még nem egészen érett Törvénytelen cselekedetű Iffiu Bírák és Esküdt Tiszt Uraktul. 3. Szabadítson meg Excellentiád a minden Possessoriumon kívül levő Tiszt Viselőktől, akik tsak abban fundállják minden boldogságukat, hogy a szegény Nemes Embert a Tettes Várgye előtt árullyák s üldözzék, a szegény Contribuens Embert rongállják, vélek magoknak használhassanak, a mi pjudiciumunkkal, és a szegénység kárjaikkal” [66]. Ha nem tudnánk, ki írta, forradalmi tettnek minősítenénk.

A bizottság is megállapítja, hogy Ónody András „helytelen folyamodásaival, mások helytelen vádolásaival tsupán tsak oda czéloz, hogy a bünt bosszuló Igazság ki jádzásával érdemlett büntetésének ki állását ha ki nem jádzhattya is, avagy tsak tovább halaszthassa”. Ezt a véleményt a bizottság elnöke, Ragályi István Borsod megyei alispán írta alá, akinek Dunsnokon Ónody András majorja mellett szintén volt majorja, tehát a helyszín nem ismerésével nem vádolható [67].

Az Ónody család ekkoriban nemcsak igen régi, hanem szétágazó és előkelő rokoni kapcsolatokkal rendelkező birtokos nemes család volt [68]. Ónodi Jakab 1270-ben kapta meg a Sajó és a Hernád összefolyásánál levő rév jövedelmeinek felét, fia 1332-ben királyi ember volt [69]. Idők folyamán nemcsak Abaúj és Borsod megyében, hanem Pest, Heves és Szabolcs megyében is voltak a családnak birtokai. Központi birtokuk Sajószentpéter, Múcsony és Dunsnok községekben alakult ki. Múcsony a XVIII. században Rákóczi-birtok lett, s egy részét Ónody Gáspár vette zálogba [70]. A szatmári béke után az Ónodyak a Rákóczi birtokok új tulajdonosaival, a Károlyi grófokkal létesítettek közeli gazdasági kapcsolatokat [71]. Valószínű, hogy idősebb Ónody András (felesége Olchváry Krisztina) a Károlyi család gazdatisztje (jóságigazgatója) volt [72].

Hét gyermeke is volt: András, Sámuel, Judit (férje Kriston László), Krisztina (férje Horváth János), Johanna (férje Vendéghy Sámuel), György és István. Közlelbbi adatokkal a család életéről nem rendelkezünk [73]. A periratokból tudjuk, hogy férje korai halála miatt az özvegy nagy nehézségek közepette nevelte a sok gyereket, de befolyásos rokonsága sok mindenben segítette őt. A periratokból tudjuk azt is, hogy Ónody András öccseivel jó kapcsolatot tartott, ezek sok mindenben kezére jártak [74]. Ifjú Ónody András törvényes leányát, Ónody Krisztinát Básti László vette feleségül, az anyai jusst apjától csak pereskedés árán kapta meg [75].

Ónodi András mentségeiben állandóan arra hivatkozik, hogy fiatalkori botlása miatt az egész Csereháton hivatásos lótolvajnak tartják — alaptalanul. Ez a fiatalkori botlás azonban nem olyan kis véték lehetett, amilyennek ő maga igyekszik feltüntetni. Szerintünk inkább ez a tette keltett országszerte feltűnést, nem a borsodi huzavona. Korábbi perének anyagát nem ismerjük, csupán utalásokat találtunk, amelyekből megállapítható, hogy a kiváltságos hajdúvárosi kerületben levő Polgár városában lakó Kis Tóth András és Kolosváry Sámuel kártalanítá-

sára 1786. július 25-én Miskolcon javasolták perbefogását, majd 1787. július 28-án Comaromi György aláírásával Abaúj-Torna vármegye törvényszéke ítélte ífjú Ónody Andrászt börtönbüntetésre, mivel a kassai törvényszék által kiszabott nyolc évi börtönbüntetését az udvari kancellária két évre mersekelte. Később özvegy anyja kérésére a törvényszék ebből 7 hónapot és 18 napot előbb feltételelesen, majd királyi kegyelem útján véglegesen elengedett [76].

Ónody András fiatalkorát restei birtokukon töltötte. Mivel édesapja korán elhalt, mint a legidősebb fiú meglehetősen szabadon élhetett a kis községben. Pesty Helységnévtára a következőképpen emlékezik meg róla: „Reste járása, környéke és tája: *Cserehát* vagy *Kanyapta* elnevezéssel bír. Köztudomásból annyit lehet megemlíteni, hogy a község a régi híres Tettes Ónody Család birtoka lévén. Maga a község egy völgyben fekszik... határában Bakony nevű legelő... Nyugatrúl Nádak, melyben régenten tementelen Szárnyas Vad tartózkodván...” [77] Ónody András úgy érezhette magát, mint egy mesebeli kis birodalomban.

Nézzünk csak szét a környéken! Az Ónody családnak ez a nevezetessé vált faluja az akkoriban még mocsaras, ingoványos, lecsapolatlan Kanyapta völgy szélén és a Cserehát hatalmas fennsíkjának É-i végén levő település volt, Sajószentpétertől É-ra mintegy 60, Kassától DNy-ra mintegy 30, Nyirítől Ny-ra mintegy 30, Göncről ÉNy-ra mintegy 20 km távolságra. 1896-ban 75 házból állt 477 magyar lakossal, tehát száz évvel előbb sem lehetett sokkal nagyobb. Körjegyzősége a háromszor akkora Buzita volt, a Szentimreyek családi kastélyával, mely mintegy kétszáz évvel előbb került a család birtokába. A buzitai templomot Szentimrey Pál építtette 1740-ben [78]. A Szentimreyek birtokai Restétől DNy-ra, Gagybátortól É-ra a Rakaca-patak völgyében húzódtak meg. Szászfa, Krasznayk és Kis-Vajda, melynek templomát a XVIII. század közepén építtette az előkelő és vagyonos család; kastélyuk még előbbi épület volt [79].

Restétől K-re kisebb falvak voltak tele régi családokkal: Alsó- és Felső-lánc, Him, majd Perény. Ennek földesura a megye közeletében vezérszerepet játszó báró Meskó család volt. A közelben lakó Meskó Vince, Borsod megye későbbi alispánja is Ónody András jóakarói közé tartozott [80]. (Hányszor leshette a daliás Ónody András a kastély ablakából az alispán lánya!) Abaúj megye 1797-ben különvált Tornától. Ekkor lett alispán Fáy Ágoston és Puky László főjegyző, Tiszta Ferenc pedig a törvényszék elnöke. A főszolgabírák Kornis István, Zombori Gábor, Szentimrey Gábor, Darvas János és Krajnik József személyében szintén az Ónodyak családi köréhez számítottak [81]. Szentimrey Gábor 1784-ben már résztvett a megye közeletében és 1823-ban is szerepelt még [82]. Bizonyos, hogy ezek az akkori társadalmi renddel egyetértő megyei urak hozzásegítették úri rokonukat, Ónody András pere végtelen elhúzásához és mindent megtettek betyáros tetteinek jóindulatú kezelésére a törvény előtt. Valószínűnek tartjuk, hogy Ónody sokkal nagyobb méretekben, sokkal több cimborával dolgozott ezen a területen, mint az a periratokból lemérhető, mert az urak érdeke Ónody András egyszerű lótolvajjá való degradálása volt [83].

A Cserehát, a Hernád és a Sajó között levő dombos felföld ekkoriban a hegyi-erdei legeltetés egyik nagy központja volt. A betyárvilággal való közvetlen kapcsolatok kialakulására nemcsak Ónody András lónevelési hajlamai, hanem természeti, gazdasági és történeti tényezők is hatottak. A Csereháton a legelő

százalékaránya, a mezőgazdasági művelés alatt álló területhez viszonyítva, ma is 15—20% fölött van, a mi viszonyaink között igen magas [84]. Az erdős részekben a makkoltató sertésenyésztés, a mocsaras-lápos területeken a szarvasmarhateenyésztés virágzott, a füves legelőterületeken a lótenyésztés is honos volt. Mégis a Cserehát legfontosabb állata volt a birka, ma már elképzelni sem tudjuk hajdani jelentőségét. A rideg legények és a szilaj pásztorok életmódja a természet mostohaaságával való küzdelem következtében sokáig őrizte meg a társadalommal szemben is a keménységet. Az állathajtók és a katonahajdúk között nemcsak a kemény élet tekintetében alakult ki jelentős hasonlóság, hanem hivatás tekintetében is megvolt a rokonság. Szarvasmarha kivetelünk igen nagy volt és a marhahajcsár munkája közel állt a katonáéhoz; nemcsak gondozta az állatokat, hanem az erőszakos eltulajdonítás ellen is védenie kellett őket [85].

1802. június 1-én Sohajda János, Polgárra való 39 esztendő juhász vallatása során elmondta, hogy Ónody András jól ismeri, mert „Ónody Uramnak a Polgári Gulyán Marhátskái voltak, ahova én hozzám, mind akkori Gulyához el járogatott... Ezelőtt 4 esztendővel Rimaszombatbul hazafelé jövén, Ónody András Urammal egy faluban bizonyos Vay Grófnál Ökröt nézni meg állottunk... onnan Ónody Urammal Serke felé mentünk... Ónody Uram Serke alatt esketett meg bennünket, um. Sipulát, Ketskeméit, Zsoldost, Galambosit, Csizárt és engem aziránt, hogy a Ruthényi Mihály házát felraboljuk... Én alattam Ónody Uram lova volt, egy szürke, mellyet még a Kopasz Földön adott alám... Én nálam egy pár Pisztoly volt, az Ónodyé...” [86]

Nemcsak Sohajda és más főtolvajok vallomása mutatja, hogy Ónody fiatalkori kapcsolatait a polgári betyárokkal nem szüntette meg, hanem a Lezsák ügyében folytatott vallatás is. 1796. szeptember 2-án Bódván tartott vallatás alkalmával aziránt érdeklődtek a tanúktól, hogy Ónody András a juhokkal miért küldte Lezsákot titokban Polgárra. Hogyan akarta őt Polgáron „emberré tenni”, ha tudta, hogy közönséges tolvaj, pincerabló, zárfelnyitó [87]. Lezsák János is Ónody ellen vallott. A 24 esztendő juhász elmondta, hogy állása nincs, „most tsak bújdosóban vagyok imitt-amott”. Ennek oka pedig Ónody András ellene való áskálódása.

Így mondja el a történeteket: „Demeter napjától fogva Ónody András Ur szolgálatjában lévén mint Batso, minthogy a Juhász társammal együtt egy hétre 6 kis kenyereket adott Ónody András Úr kettőnknek, azzal bé nem érvén, amidőn Nyiribe ment volna... felnyitottuk a kamorát, abbul két darab szalonnát és egy kenyeret hoztunk ki... Én nem loptam ennél többet sem a Kopaszföldön, sem másutt. Azért szoktem el, hogy Ónody András Úr maga ijesztette el, hogy katonának ad engem a SzBíró ezen tselekedetemért... Oly levelet írt nekem (— mondotta Ónody Uram —), hogy ha téged Katonának adhat, oly levelet fog írni a Regmenthez, hogy még Vénységben sem bótátanak haza...” (Kérdés Lezsákhoz:) „Az időtül fogva, miólta bújdosóban vagy, hol és kiknél tsavarogtál, beszéld elő? és minémü fegyver volt nálad az alatt? (Lezsák válasza:) „Két éjszaka háltam a kopaszföldi tserjén, egy éjszaka a múcsonyi erdőn, onnan negyednapra elmentem éjczaka Bötstre a Gróf Aspermonth Batsójához, ott keves ideig mulattam. Lucznál átal mentem a Tiszán, Nánásig és Böszörményig voltam...” etc [88]. Az úriszék tagjai nagyon jól tudták, hogy itt laktak Ónody orgazdái; Lezsák a juhokkal tehát küldetését teljesítette. 1798. október 12-én Tornai István

bevallotta Szentimrey Gábor főszolgabíró előtt Kassán, hogy Ónody András házában látta csupán a lótolvajlással gyanúsított embereket. Tornai István lopta el Szentimrey lovait s hogy erre éppen Ónody András kérte. Ónody arra számított, hogy ezek a jegyzőkönyvek valóban elvesztek és apológiája a vizsgálóbizottság véleménye szerint is mesterien épült erre a körülményre.

Ónody András apológiájában azt is leírja, hogy fiatalkori tolvajsága miatt keletkezett rossz hírét ezzel a tettel sem tudta ellensúlyozni, pedig eszközlései Abellino banditának a haza javára történt gonosz cselekedeteihez hasonlíthatnak. Az általa feladott emberek cimborái sokféle módon igyekeztek néki ártani. Felsővadászi házáat mindenestől felégették, drága paripáit ellopták, öccsét kirabolták. Felsővadászi birtokát ezért kellett árendába adnia báró Meskónak, mert nem volt pénze rendbehozására. A közvélemény nem értette meg őt és nagyon elítélte a tolvajok feladásáért. Leírja, hogy az *insurrectio* alkalmával milyen nagyszabású előkészületeket tett a bevonulásra, de még közembernek sem vették be „némelyeknek tőle való megrémülése” miatt. Észrevette, hogy nem mertek még szóba sem állni vele az emberek [89].

Ezen nem kellett volna csodálkoznia, ha ő maga is Abellinonak vélte magát. Abellino, a nagy bandita a 25 éves Zschokke Henrik öt felvonásos romantikus, látványos színműve volt. Hatásának egyik titka volt, hogy a szereplők festői ruházatban jelentek meg a színpadon [90]. Tárgya Flodoardo velencei nemes és Critti Andras velencei doge leányának, Rosamundának szerelmi története, melyet Abellino fondorlatai tettek borzalmassá [91]. Az Abellino a divatos itáliai lovagrománcok színterét a szárazföldről a tengerre tette át, egyik követője pedig, Bornchein braunschweigi könyvkereskedő új műfajjá, a tengeri rablórománc műfajává züllesztette az általa gyártott alpátosztól hamisan csengő fércműveket. Zschokke Abellinoja 1793-ban jelent meg, s a nyugati színpadokon rövid idő alatt valóságos diadalutat tett meg, bábjátékok is készíttetek belőle — mint nálunk az Angyal Bandiból. Valószínűnek tartjuk, hogy Ónody András 1803-ban, vagy 1804-ben Bécsben látta az Abellinot, mely hozzánk is eljuthatott, de erről közelebbi adatokat nem ismerünk [92]. Népszerűségét és hatását mutatja Jókai „Egy magyar nábob” című regényének ármányos Kárpáthy Abellinoja a csábítás tudatosan felépített stratégiájával, a színlelés, a számítás, a megtévesztés egész fegyvertárával [93], mellyel Ónody András is bőven rendelkezett.

Az Ónody András által lendületesen megfogalmazott mentség és az általa írott levelek azt mutatják, hogy átlagon felüli műveltséggel rendelkezett, de romlott ember volt. Szépen, hibátlanul tudott írni, nagyszerűen értelt. (Ehhez Barkaszi Mihály, az ügyvédje segítsége is hozzájárulhatott.) Okfejtése világos, de nem meggyőző; az események során nagybátyjának, Szentimrey Gábornak is látnia kellett, hogy unokaöccse kapcsolatai a lókötőkkel legalább is ellentmondásosak, nem világosak és nem hazafias lelkesedése, hanem nézeteltérései okozták, hogy a törvény elé adásukra vállalkozott. Valószínűtlenek a Fügeivel történt események is; miért vitték éppen a főszolgabíró unokaöccséhez a főszolgabírótól lopott lovat a minden hájjal megkent lótolvajok? Sok más kérdés is felmerülhet e tettekkel kapcsolatban, ezek elemzését azonban más alkalomra hagyjuk [94]. (A vallomásokot és az ítéleteket igen sokoldalúan lehet és kell még elemeznünk.)

Ónody András a törvényszék előtt igazolja indokolatlannak látszó, feltűnő alföldi útjainak és üzleti kapcsolatainak törvényes voltát is. Nemes szabad Bő-

szörmény Városának Hadnagya és Tanácsa Tánzos János hites nótárius, valamint Nánási Oláh Mihály, a Hajdú Városok Kerületi Kapitánya által kiállított hiteles bizonylat szerint 1798 októberében Nemes Ónody András szentpéteri lakos az elmúlt esztendő Szent Mihály napjától az igazolás napjáig folytatólagosan 1271 forint ára marhát vásárolt igaz jószágként Erdős György és Tóth Mihály böszörményi kereskedőktől hitelre, akik kérik ezen adósság biztosítását, ha Ónody András birtokai zár alá kerülnének. Ónody András Erdős Györgytől egy fekete kesej herélt lovat vásárolt 50 forintért és 8 tavalyi ökrörborjút 120 forintért. A miskolci vásárban 6 tehenet vett 120 forintért, a szikszai vásárban 6 tinót 270 forintért és böszörményi gazdáktól 18 ökröt 711 forintért [95]. Ennyi állatnak egy év alatt Ónody birtokaira való hajtása egyrészt indokolja Ónody állandóan vásárokon való forgását, másrészt kétségeket támaszt, hogy miért kapott hosszú lejáratú hitelt ezekhez a vásárlásokhoz. Ha Ónody azokon a vásárokon, amelyekben a tolvajbanda után nyomozott, legális állatkereskedelmi ügyleteket bonyolított le, hogyan merülhetett fel a gyanú, hogy azok nem „tiszta” ügyletek? Miért hiteleztek neki olyan sokat a böszörményiek, ha közismerten rosszízű volt? [96]

Ónody András erőszakos természete szomszédaival és jobbágyaival szembeni viselkedésében is megnyilvánul. Rettenetesen káromkodott, verekedett, ha dühbejött; Borsod megye közgyűlési jegyzőkönyveiben erről több adalék is fennmaradt [97]. Szomszédjával, Mannhardt Julianna asszonnyal hosszabb időn át folyó violentialis (erőszakos foglalási) pere volt [98]. „Szent-Martonyi lakos Sipos Gergely és Sipos Pál Nemes Ónody András által a robotozásban szerfelett való sanyargatásokat, és rettentő káromoltatásokat panaszolván, ezen sérelmek orvoslásáért folyamodnak” [99]. A közgyűlés utasítja a szolgabíró, hogy az ügyet saját hatáskörében intézze el. „Szent-Péteren lakos Kosik István már sok ízben be adott folyamodására, melly szerént Nemes Ónody András által el foglalt 5 szekker Szénáját vissza adadni kérte, hogy már végtére vele meg egyezvén, úgy hogy említett Nemes Ónody András néki 4 Szekernyi Kaszált Szénát *fel takarás végett* által adott, mellyet is az esedező *fel takarván*, a már *fel takart Szénája* a panaszt szenvedő által újabban el hordatott ezen okbul, mind előbbeni mind mostani Kárának meg térítéséért folyamodik” [100]. A közgyűlés utasítja a járási szolgabíró, hogy az ügyet vizsgálja ki és tegyen jelentést [101].

Az Ónody András elleni panaszoknak ekkoriban se vége, se hossza. „Lukáts Mátyás Mutsonyi lakos adófizető panaszollya, hogy Czövek Gergely Úr által ház helynek ki mutatott fundushoz Ónody András is jussát tartván, az Úri szolgálatra mind kettőjük által hajtogattatik, e mellett Czövek Úr ágybéli bútorait el szedette. Kéri azokat vissza adni és azt meghatározni, hogy kétféle ne hajtogattasson.” A közgyűlés utasítja a szolgabíró a panasz megvizsgálására és megfelelő intézkedésre [102]. A jelentés szerint Lukáts Mátyásnak olyan fundusa van, melynek Czövek Gergely és Ónody András közös tulajdonosa. A szolgabíró meg egyezést hozott létre, hogy Lukáts Mátyás Czöveknek 13, Ónodynak pedig 10 napi gyalog munkával szolgál minden évben. A közgyűlés figyelmezteti a szolgabíró, hogy vigyázzon az egyezség betartására, a zálogképen lefoglalt holmit pedig adassa vissza [103].

Miskolczy Péter megyei alszolgabíró és Jekelfalussy Tamás megyei főesküdt 1806. Szent András Hava (november) 19. napján jelentik, hogy Ónody András e hó 13. napján — hat nappal előbb — elhalálozott [104]. A megye ezzel

1839. 1814/15. évi
20. 14/18. évi

Perillustro de Generosa Dni
Mibi sine Calendim

Cassai processumet dicitur a Lent =
M. albompi Inquisitionoval adjüt, az effis
metri, tasselon mag viggabni, így idifese pe.
ent, sem. Louentat i; kani; Lossonyis
pedig Nyomon aduonealrami, mind a les
Parsi, mind az egye Nyaj viffa adifobis
egy az f. Kassompi Erd. az Embes viffa
Loripafobis s. a vöbblit. Daniel Wönn.
el hras ifnai a, les viffa erchafobis,
s. a mettel egy lital, ha nem kfeleli, vö
Terüft i; viffabni, s. Tokvonyben idig
ni; Ca kmo Lossony Cevoly az pin.
Le bi viffalafat, foglatatod lör lör.
az ünnepe usak leple kiffalobit az vöbbl
Coram p. d. az dji viffabni s. viffabni
vönnel ö s. viffabni Lobi s. viffabni viffabni
salfobas kivánvan ex p. viffabni viffabni
con. d. az Solus cum viffabni viffabni
postevoro Dndrol is: Mart. 1779.

Dreßel Dreßel Humillimus Servus
S. d. 1807. 22
6.

Ónody András (Angyal Bandi) által írott levél. (Miskolci Állami Levéltár.)

nem tekintette lezártnak az ügyet, mivel tisztviselői feddhetetlenségének megvédéséről volt szó és Ónody András perirata sorsának kivizsgálásáról szóló jelentést december havában a Magyar Udvari Kancelláriának megküldte [105]. Az Ónody-féle pert ezzel 1807. Böjtmás Hava 11. napján tartott ülés lezárta [106], de igazában akkor ért véget a per, amikor a kancellária értesítette a megyét, hogy Torkoss udvari ágenszt Ónody András ügyének helytelen vitele végett megfeddte [107]. Ezzel a kancellária és a megye között folyó jogi harc Ónody ügye miatt végetért. A váratlan elhalálozás szüntette meg a pert [108].

Sem a per sokfelé ágazó szövevénye, sem az emlékezősekben színesedő tények nem magyarázzák, hogy mi okozta Ónody András — Angyal Bandi óriási népszerűségét. A periratok leírásai és érvei, betyáros tettei jelentéktelenségét igyekeznek bizonyítani. Ónody András védekezése pedig azt mutatja, hogy igen maradi ember volt, de az uralkodó renddel való szembehelyezkedése rokonszenvesse tehette őt az alsóbbrendűek előtt, ha nem is volt forradalmár. Laczkovics János kora közrendű nemes emberét Martinovics röpiratához írott jegyzeteiben így jellemzi: „Bertsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket bosszantó tárogató sípon majd zöld, majd pedig a tsikós gulyásokhoz hasonló fekete ümeg és gatyában, üstökben gombozott vagy szerte széjjel kótzosodott hajakkal, kutszmban borított fővel, hogy az esztelensége gyapjas borítékja alól ki ne gőzölgjön, és az arisztokrati gőz benne annál jobban megsüllyön, fújja, danollya; ki a kantsók között hangos torokkal a leg jobb, böltsebb fejedelmeket szidalmazza, privilegiumait nemességit hányva veti, mint megőrült dühödött ember széles kargyát forgattya, mint Donkisot a szélmalomokkal viaskodik...” [109] A külsőségekben a nyugatot majmoló parókás-rizsporos főúri rend ezt a típust mélységesen lenézte, közönségesnek tartotta és megvetette, a nemesség söpredékének kezelte.

Angyal Bandi nótája éppen ilyen magyarkodó viseletű és viselkedésű embernek írja le a híres betyárt. Gönc városa akkor ütött rajta sikeresen, amikor a lovát kezdte nyergelni, sárga kendős kantárral fékelni. Sléziából készült aranyrojtos gatyá volt rajta, nyakában kunosan fátyolkendő, fejében kurta süveg „módosan”, gondosan eligazítva, vállain zsírosbunda, lova fején és csizmája szárán hosszú sallang. Kezét megkötözték és fegyveresek kísérték Kassára. Nem törte meg őt az erőszak, mert nem hitte el, hogy le merik őt zární, mint valami parasztot. Amikor azonban 33 fontos vasat tettek a lábára és naponta csupán egy font kenyeret, meg egy icce vizet kapott teste táplálására, látta, hogy hiba van és bánkódni kezdett [110].

Angyal Bandi, ill. Ónody András paraszti ruházata a Csereháton azért volt feltűnő jelenség, mert hivalkodóbb volt, mint általában a csereháti pásztorok viselete és rossz példát mutatott számukra [111]. A csereháti díszítőművészeti elemek erős szláv hatást mutatnak annak ellenére, hogy a ruházatkodás terén az egyszerűsödés tendenciái érvényesültek. Nemcsak a népnyelvre hatottak a Tisza mellékéről jövő puritán kálvinista prédikátorok és pedagógusok, hanem az ölközet módosításaira is [112]. 1797-ben, majd 1800-ban és 1805-ben szükségessé vált a francia hadak ellen a nemesi felkelés fegyverbe szólítása. Az abaúji nemes csapatok zsinóros egyenruhája világoskék dolmány és nadrág volt. A paraszti férfiak Nyíríben pl. díszítés, zsinórozás nélkül fekete és fehér posztóból csináltak dolmányukat, derekasukat és télen a nadrágot [113]. Fokozatosan alkal-

mázták a nemesi kiváltságokat jelző katonás viseleti elemeket. Angyal Bandi idejében indult meg ez az átalakulási folyamat, mely elsősorban a fiatalok ruházódása terén tört új utakat és az osztályhelyzet kötelező jelzése ellen irányult [114].

Ónody András, az előkelő családból származó nemes úr — mint láttuk — semmiben sem különbözött kora parasztosodó köznemesétől — külsőleg. Viselkedése, ruházata pontosan olyan lehetett, mint a Laczkovics által gunyorosan leírt, műveletlen, magyarkodó, parlagi, nagyszájú, hetvenkedő, kevés jövedelemmel rendelkező, de esztelenül költsékező kiscsúcsnak. Ónody András azonban nemcsak tüntető módon viselkedett így, hanem valóban együtt élt a dusnoki pusztán embereivel, együttműködött a pásztornéppel az úri rendet sértő akciókban is. Nem anyagi gondok, hanem az állattenyésztés — különösen a lótarítás — szeretete hajtotta őt a csikósokkal és a gulyásokkal való közeli kapcsolatokra, féktelen mulatozásokra, majd merész tolvajlásokra —, ahogyan a róla szóló nóta is megörökítette. Az isteni magasságokban élő nemes úrnak az egyszerű nép irányában tanúsított megértése, az együttműködésből következő közös sors vállalása váltotta ki országosra azt a rokonszenvet, amely Angyal Bandi nótájának korai népszerűségében megnyilvánult és divattá lett. Ennek a népi rokonszenvnek az úri világban azonban jelentős ellenpólusa is keletkezett [115].

Próbáljuk meg Angyal Bandi kora ellentmondásai között megérteni, hogyan nemesednek meg aljas tettei kora társadalmi eszméinek téves tükröződésében. Ne nézzük csupán a perirat ridegnek látszó tényeit, hanem a kor társadalmi törekvéseit is, amelynek Ónody András élete és minden tette mintegy függvénye volt, hiába látszott kiemelkedő egyéniségnek. Az ember mint egyén létezése érdekében kétszínű tevékenységet fejt ki; konkrétuma állandóan saját létezésé absztraktumát tükrözi. Tudatában mindenki saját lényegét képzei el azzal a céllal, hogy a jövőben létezésénél tökéletesebben, gazdagabban és teljesebben tudja azt megvalósítani. Ennek az absztraktumnak, ennek a tudatban elképzelt embernek egy objektív és egy szubjektív oldala van, amelyek a valóságban dialektikus egységet képeznek. Az egyéni tudat objektív oldala tk. az egyén társadalmi létezésének visszatükröződése, vagyis maga a társadalmi tudat — a szubjektív oldal pedig az egyén természeti létezésének visszatükröződése az objektívban, a társadalmi tudatban. Az ember, az egyén absztraktumában, gondolatvilágában tehát a valóság, a konkrétum jelenségei szubjektummá válnak és maga az absztraktum, az elképzelés, a visszatükrözés, a lényeg módosulva objektíválódik a konkrétumban, az egyén testi létezésében, valóságában. Az absztraktum az egyéni sajátosságoknak megfelelő mértékben módosul; az egyén alkalmazkodik az általa megváltoztatott természethez [116].

Ez a folyamat látszólag megfoghatatlan, mert az egyéni és a társadalmi tudat ötvöződése — mint folyamat — önmagában érzékelhetetlen jelenségnek látszik, mely csupán az agyban játszódik le. Az agy tevékenységei, a fiziológiai jelenségek azonban serkentések és gátlások dialektikus egységében léteznek. Az egyén természeti létezése, szubjektív oldala a gátlások, az objektív oldal, a társadalmi létezése a serkentések formájában objektíválódik az emberben, mint természeti-társadalmi konkrétumban és válik tevékenységei — a munka és a gondolkodás — forrásává és szabályozójává [117]. Ónody András előkelő nemes úr volt, az uralkodó osztály magasabb régióihoz tartozott, tehát konkrétumának

(testi létezésének) absztraktumában (lényegében) az uralkodó osztály társadalmi tudata objektiválódott, tárgyiasult Ónody András természeti létezésének, egyéniségének keretei, határai, gátlásai között.

Milyen konkrétumok mutatják a kor társadalmi tudatával ellentmondó egyéni gátlásokat, milyen tények mutatják egyénisége határait? Ezeket elsősorban a lovakkal, az állatokkal való foglalkozás iránt érzett nagyfokú, szenvedélyes vágyódás idézte elő, amely idővel az állatokkal foglalkozó emberek, a nép iránti vonzódássá nőtt. Osztályával szemben ily módon egyéni gátlásai támadtak, indulatossága, kivételes testi ereje, vonzó külseje miatt saját absztraktumában (lényegében) is ellentmondások keletkeztek osztálytudata és egyéni tudata egyes vonásai között, amelyet konkrétuma (testi létezése), életmódja feloldani nem tudott, mert főúri létezésével, osztályhelyzetével ellentétes társadalmi törekvések és formák hatása alá került. Mindinkább *kétlaki* emberré vált, mert tetteiben nem csupán osztályának, hanem az osztálya által elnyomott népnek a társadalmi tudata is érvényesült bizonyos mértékben. A nép — adott esetekben — nem tartotta büntetendő tettetnek az uraktól való rablást, viszont az uralkodó osztály a néppel való cimborálást csak addig nézhetette el, míg tettei külsőségekben megnyilvánuló és megrovandó egyénieskedések voltak. Ezek még nem sértették az uralkodó osztály érdekeit, melynek ő maga is tagja volt, és a néppel való együttérzése ellenére is az maradt [118].

Amikor azonban Ónody András tetteit a nép magasztalni kezdte, és követendő példának kezdette tekinteni rablásait, Ónody András ellen a legnagyobb eréllyel kellett fellépnie az uralkodó osztálynak, hogy büntetése elrettentő például szolgáljon. Mivel a büntetés felemás módon, kiegyezéssel történt meg, a közvélemény kialakulására nem a forradalmi az előremutató, a népi társadalmi törekvés, hanem annak vélt elbukása volt nagyobb hatással. A társadalmi tudatban Ónody András forradalminak látszó tettei, merész rablásai mind az uralkodó osztály, mind a nép érdekeivel ellentétbe kerültek. Idő kellett hozzá, hogy kitűnjék Ónody András álforradalmisága, amelyet a népköltészet nem is mutatott olyan forradalminak, mint azt az uralkodó osztály által fenntartott és irányított társadalmi rend sugalmazta [119].

Angyal Bandi nótája mindamellett, hogy ma is eléggé népszerű, inkább a divatszülte, irodalmi ízű művek közé tartozik, mint a népköltészet nagy alkotásai sorába. Minden népköltészeti alkotásban több történelmi korszakhoz tartozó kifejezési eszköz egyszerre van jelen, amelyek közül némelyek — az alkotás leglényegesebb motívumai, a szerkezet pillérei — évezredek óta szolgálják az új eszmékhez hasonló korszerű társadalmi törekvések kifejezését [120]. Angyal Bandi nótájának valami fölényesen kioktató tartalma is van, ami ellentmondásban van a művészi tartalommal. A morális-szentimentális szemlélet, az uralkodó osztály világképe elnyomja a valódi társadalmi okokat, nem engedí azokat feltárni. A mű egyszerre fejezi ki az uralkodó osztály és a nép álláspontját; már pedig a kettő nem egyezhetik. Sokan e kettősség miatt nem képesek megérteni a betyárokról szóló népdalok és népballadák romantikus hatását, romantikus ellentmondásosságát, képtelenségét [121].

Napjainkban a népdalok paraszti betyáralakja a balladák tömörségében monumentális hős, mert ma e balladák társadalmi lényege nem a betyárellet mérész kalandokban feloldódó romantikája, hanem a betyárelletben rejlő végzet-

szerű emberi tragikum. Ma a balladák által megénekelt történelmi valóság és e valóság esztétikai szemlélete tudatunkban teljesen összefonódik, legalábbis nem választható szét. A hagyományos kifejező eszközök, népköltészeti rekvizitumok segítségével alkotott betyárballada bizonyos korszakba való besorolásának kritériuma a kor legmagasabb műveltségi szintjét jelentő eszme, amely megnyilvánul benne. Angyal Bandi nótájának korszerű, s egyben haladó népi hagyománya az a tartalom, amely a nép hagyományos műveltségét formaként használja fel az új, a forradalmi mondanivaló kifejezésére. Angyal Bandi nótája esetében azonban ez ma sem így van. Amikor a betyárnóta született, a betyárvilág még nem volt meg, mint népmozgalom. A forradalmi állásfoglalás még nem kristályosodhatott ki a népköltészetben, mert még nem alakult ki a közvélemény forradalmi szemlélete. Angyal Bandi nótája még nem betyárballada, hanem egy gonosztévőről szóló népies műdal, amely a népi elemek felhasználásával a nép rokonszenvét próbálja a hős iránt felkelteni, aki még nem hős. Solymossy Sándor egyenesen „összecsapott vásári éneknek” tartja [122].

O. Nagy Gábor véleménye szerint „népköltési gyűjteményeink balladaként közlik ezt a szöveget, valójában azonban inkább leíró költeménynek lehetne ezt mondani” [123]. Kutatásai szerint az állítólagos ballada legrégebb változata a már említett 24 soros vers, amelyet Kiss Pál Debrecenben 1807-ben írt le „Világi nóták” című gyűjteményében. A többi kéziratos és nyomtatásban is hamarosan megjelenő változat ettől az alapszövegtől csak kevéssé különbözik [124]. Az állítólagos ballada keletkezésére vonatkozó elméleteket O. Nagy e változat bemutatásával megdönti, mert 1805-től, Angyal Bandi állítólagos halálától 1807-ig, a róla írott dal legkorábbi változatának lejegyzéséig — két év alatt — a nép nem csiszolhatott annyit a műköltő szövegén, hogy az lényegesen elváltozott volna. Pedig azóta — közel 150 év alatt — a ballada legkorábbi szövege sem változott meg, csupán itt-ott módosult [125].

Angyal Bandi balladája tehát egy igen hosszú időszak — több mint másfél évszázad alatt jóformán semmit sem „csiszolódott”. O. Nagy szerint „sokkal kézenfekvőbb az az eset, hogy a vers közvetlenül Angyal Bandi elfogatása után abban a formájában keletkezett, amelyekben ezt a gyűjtemények megőrizték, s amely lényegileg azonos a későbbi változásokkal is”. Ezeket aztán formálgatták, módosították a használat folyamán, de lényeges változásokat a hosszú idő alatt sem eszközöltek rajta [126]. Szirmay Antal emlékezései szerint Angyal Bandi 1804-ben halt meg a kassai fogházban, és ott ez a dal volt a búcsúéneke [127]. Szerintünk inkább az tételezhető fel, hogy a dal még Angyal Bandi életében, működése „virágkorában” keletkezett. Sem Angyal Bandi (értsd Ónody András) apológiájában, sem a periratokban nem találtunk utalást arra, hogy mi volt tk. az a fiataalkori bűne, amiért olyan nagyon „bánkódott”. Viszont a dal által megörökített helyzet csak ez lehet, mert a per idején nem a gönci kaland volt előtérben. A periratokban nincsen szó Angyal Bandi Gönc városa általi megrohanásáról és vasba veréséről. Ez a fiataalkori bűn, amire Ónody András igen sokat hivatkozik, évek múlva is igen foglalkoztatta őt, és a dal ezt a lelkiismeretfurdalást festi. Kutatásaink azt a hitet keltik bennük, hogy legalább 1790 és 1800 közé kell tennünk a dal keletkezési időpontját, de az sem lehetetlen, hogy még előbb keletkezett, Ónody András kassai fogsága idején. A dal „szenzációja” egy nemes-

ember lefogása és oly módon való büntetése volt, ahogyan a parasztokat szokták büntetni.

O. Nagy megfigyelései szerint nemcsak a vers tárgyválasztásában, hanem előadásában is feltűnő vonás a reális művészi szemlélet, amely igen korai szembenállás a XIX. század elején uralkodó rokokó és szentimentális ének stílusával. Angyal Bandi balladája szókinccs tekintetében is távol áll a kor szentimentális-rokokó dalai keresett, olykor erőltetett stílusától [128]. A ballada tk. csak egy pontos pillanatfelvételt ad a Hortobágy pusztáján lovát ugrató betyárról, de öltözékének részletes rajza, leírása életszerű képet alakít róla az olvasóban, vagy inkább a hallgatóban. Angyal Bandi balladája tipikus helyzetdai. Iskolás figyelmeztetéssel kezdődik, jóindulatú intéssel, mely egyszerű ruházatának leírásába csap át. Intés volt ez a dal Angyal Bandi felé, hogy a lólopással ne játssza el előnyös társadalmi helyzetét. Előrelátható, hogy a figyelmeztetés hiábavaló, mert a néppel való cimborálás miatt Angyal Bandi a börtönbe kerül.

Schram Ferenc ismerteti a szakirodalomban Angyal Bandi balladájának Szirmay Antal által 1812-ben leírt változatát. Ez a ballada, szerinte is inkább tragédia, melyben még nem jelenik meg kendőzetlenül az urakkal való szembenállás, csupán a megaláztatást jelentő börtön [129]. A Szirmay féle változat is a napjaink változataiból jól ismert felhívással kezdődik, amelyet a dal éneklői szívesen csapnak össze azonos ritmikájú, más dalokból ismert szövegekkel. Bár a legrégebb betyárballadánk között tartjuk számon, megjelenése még nem hordja magán a tulajdonképpeni betyárballadák magas szintű tragikumát, melyben a tömegeből kiemelkedő egyén tragédiája a feudális társadalom tökéletlen voltát húzza alá. Angyal Bandi tragédiája csupán az egyéni küzdelem hiábavalóságát hangsúlyozza, de nem láttatja a küzdelem hiábavalóságának tragikumát, e tragikum népi aspektusát.

Angyal Bandi balladájának a kollégiumi diákság kéziratos énekeskönyveiben való korai és gyakori előfordulása mutatja, hogy ide tartozik, e műveltségi színvonal terméke. A közrendű kollégiumi diákság irodalmi törekvései ekkor kétarcúak: egyrészt a természetes, elmaradt, korszerű műveltséggel nem rendelkező, a néphagyományok által fogvatartott embernek az európai műveltség utáni vágyából fakadnak, másrészt a régi és az új összeolvasztására irányuló kísérletek. A szóhagyományozó életformából ez a törekvés kiemelkedik, de nem jut el a nyomtatott irodalomig, mert ez a réteg sem elég művelt, nem elég pallérozott, a nyomtatott szöveget még nem egészen érti. Kéziratokban — korszerűtlenül — terjednek ezek az új tartalmat hagyományos formákkal kifejező irodalmi termékek, tehát az újítás vágya egyúttal hagyománymentést is takar [130]. Angyal Bandi nótájának e felemás műveltségi szinten való elhelyezkedése valami nagyon régi-nek és valami nagyon újnak — mondhatnánk divatosnak — az ötvözete. Ezért felemás, ezért nem dialektikus egész, ezért nem teljes értékű művészi alkotás [131].

Dános Erzsébet meghatározása szerint Angyal Bandi nótájának szövege „hosszúsoros, rimes, strófás szerkezetű, újstílusú... a múlt század közepe táján — 1850 körül — keletkezhetett, de dallama régiebb” [132]. A szöveg keletkezésének időpontjára vonatkozó véleményét megdönti Angyal Bandi nótájának Kiss Pál 1807-ből való változata, mely ismereteink szerint a nóta legrégebb szövege.

Lám megmondám Angyal Bandi, ne menj az Alföldre
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, — közibe.

Mert megtanulsz lovat lopni izibe, — izibe,
Így kerülsz te a vármegye kezibe, — kezibe.

Angyal Bandi paripáját ugratja, — ugratja,
A Hortobágy pusztájában harapóztatja [133].

Cifra bunda(ja) a két vállát nyomítja, — nyomítja,
A sallangja lába fejét borítja, — borítja.

Néha ballag Hortobágyra pányvával, — pányvával,
Kantárt viszen, görcsös botot magával, — magával.

Selyem kendő a nyakában bokrosan, — bokrosan,
Magyar süveg a fejében módosan, — módosan.

Rajta volt az aranyrojtos gatyája, gatyája,
Sléziából [134] volt a materiája, — (ma) teriája.

A lovaknak csak a nyakát szemléli, — szemléli,
Vagy ellopja, vagy pedig elcseréli, — cseréli.

Mikor kezdte Bandi lovát nyergelni, — nyergelni,
Cifra csikos kantárjával fékelni, — fékelni,

Rajta üte Gönc városa megfogni, — megfogni,
Akkor kezdte Angyal Bandi bámulni, — bámulni.

Megkötözték a két kezét kötéllel, — kötéllel,
Így kísérték el Kassára fegyverrel, — fegyverrel.

Harminchárom fontos vasat mind a két — lábára,
Egy font kenyér, egy icce víz a Bandi — számára [135].

Közel száz évvel ezelőtt élénken élt még a köztudatban, hogy a betyárokról szóló népdalokat Balog István társulata vitte először színpadra —, mégpedig az *Angyal Bandi* c. színműben, mely 1812-ben került először színre Pesten [136]. Balog István művéről eddig csupán annyit tudott az irodalomtörténet, hogy a magyar vándorszínészet hőskorának, a legendás XIX. század első felének leg-többet játszott színdarabja volt. 1956-ban került elő Balog István hagyatékából egy töredékének kézírata, amely az első felvonás öt jelenetét tartalmazza. Az eredeti színmű három teljes estét betöltő monumentális alkotás volt. Vidéken a terjedelmes darabot a vándortársulat körülményeinek megfelelően rövidítették, alakították, vagy toldották. Mivel a megmaradt töredék fabábok számára írt színdarabok között van, nyilván ezeket a jeleneteket önállóan is helytálló képsorozatnak fogták fel. Véleményünk szerint e részek közelállanak a vásári képmu-togatók historiáihoz; legalább is átmenet eközt és a népszínmű közt.

Balog István nagysikerű színművében a betyárelét helykesége és furfangja könnyed megfogalmazásban, operettszerű ábrázolásban jelenik meg. A fennmaradt néhány jelenet egészséges humora és realiztikus szemlélete jóval többet ígér, mint amit a korabeli és a későbbi betyárábrázolások javarésze megvalósított. Balog István művében azt a színpadi betyártípust alkotja meg, amelyben

a népnek a betyár iránt érzett vonzalma a városi közönség, a polgárság romantikaigényével párosul. Természetes, hogy Angyal Bandija így nem éri el a betyárballadák művészi színvonalát. A színlap a hőst „megtért vétkes”-nek, a darabot pedig „erköltsi néző Játék”-nak tünteti fel, mert a nemesi vármegyének, a magyar színészet fő-fő támogatóinak, a kisenemességnek a szemléletével is ütközött a társadalmi törvények ellen lázongó jobbágy színpadon, „példaként” való szerepeltetése. Balog István éppen ezen a maradi szemléleten ütött jókora rést darabja haladó felfogásával, amit az bizonyít, hogy megértette és szerette a szegénynépet, bár a feudális világnézettel szakítani nem akart, de ekkor még nem is tudott volna.

Balog István irodalmi mintája Karl Friedrich Hensler „Rinaldo Rinaldini” c. háromrészes vígjátéka volt. A magyar betyár sajátosan könnyed, romantikus és színpadi rablótípusát azonban az életből, élményeiből alkotta meg. Pór Anna véleménye szerint Balog István „a színmű írásakor már ismerte az Angyal Bandi ballada verssorait. A váci nyomda azon kiadványa, amelyben az Angyal Bandiról szóló dal is szerepel, 1804—1823 között keletkezhetett —, tehát Balog István nemcsak hallomásból, hanem innen is ismerhette az Angyal Bandiról szóló szomorú dalokat. Balog Istvánnak, az örök vándorszínésznek azonban bőven nyílt alkalm arra is, hogy megismerje a valódi betyár világot és a nép alkotta betyárképet egyaránt. A vándorszínészek (Déryné, Gál Mihály, Balog István) visszaemlékezései között többször is szó esik a betyárokkal való találkozásokról” [137].

Balog István színművének hatása korában óriási volt, tanulatlan és bárdatlan paraszti tömegeket nevelt a színpad szeretetére. (A Szamos mentén a színpad hatása alatt keletkezett *betyárfarsangoló* népi dramatikus hagyományai is megmaradtak.) [138] A vándorszínészek jobbára parasztoznak játszottak, ritkán kerültek igényesebb közönség elé. Pedig e színészek is szerették volna az Angyal Bandi helyett a Hamletet, vagy Romeo és Juliát játszani, de nem lehetett, mert közönségük még nem értette volna. A színészek az előadott darabokat sok esetben aktualizálták, commedia dell’arteszerűen rögtönzött részletekkel tarkították, hogy vonzóbbá váljék a közönség számára. Említettük, hogy mind Balog István színdarabja, mind a ballada *képszerű* ábrázolás, mely még nem fogalmazza meg a reformkor véleményét sem az urakról, sem a betyárokról olyformán, hogy mindketten „rabolnak”. A rablás mint társadalomellenesség jelentkezik még, nem mint társadalmi reform.

Balog István színdarabjának első jelenete Angyal Bandi bemutatkozó monológja. Ebben már ilyeneket is mond: „... a gönci határból 40 marhát hajtottak el pajtásaim, és most úzóbe vett minket a vármegye... pedig csak azért tettük, mert szegénylegények vagyunk... Ha gazdagok volnánk, bizony pörgölt húst nem kérnénk a gönciektől...” A szegényt a kényszerűség hajtja az erőszak igénybevételére; ha ennivalója megvolna, nem venne el mástól semmit. A véleményben kimondatlanul már benne van, hogy minden embernek egyformán van joga élni, s ha a szegénynek nincs meg az életre a természetes lehetősége, akkor valami baj van a társadalmi renddel [139].

Balog István színművében a kocsmárosné azt kérdi Angyal Banditól, hogy társai hol vannak. „El vagyunk széledve — mondja Angyal Bandi —, mert a vármegye úzóbe vett bennünket.” A betyárok a gerillaharc elemi taktikáját tudatosan alkalmazták üldözőik ellen. Az „elszéledés”, a mindennapi munkáját

végző nép közé keveredés az üldözők számára szinte lehetetlenné tette a legjobban megszervezett katonai akciók sikerét is, mert az ellenfél egyszerűen eltűnt, láthatatlanná vált és a legváratlanabbul bukkant fel adott esetekben [140].

Egy másik jelenet megfogalmazása már egészen meszeszerű. A gönci kispíró keresi az ellopott marhákat és betér a kocsmába, ahol Angyal Bandi enyeleg a kardos kocsmárosnéval. A kispíró tudja, hogy ebbe a csárdába szoktak járni az efféle jómadarak, akiket ő keres, mégis az ottlevő betyártól kérdi meg, hogy nem látta-e az elveszett gönci marhákat. Angyal Bandi gúnyolódva beszélget a kispíróval, de az olyan tökkelütött, hogy nem veszi észre a gúnyolódást.

Angyal Bandi megkérdezi tőle, hogy megismerné-e Angyal Bandit, ha látná. A kispíró azt mondja, hogy ez természetes, hiszen Angyal Bandi képe fel van akasztva a városházánál. Azért megy egyedül, mert nem erővel, hanem ésszel kell a betyárt elfogni. Erre Angyal Bandi a következő csejt ajánlja számára: „Fajtsanak ki a legelőre vagy 40 darab marhát. Ismét eljönnek a zsványok lopni és akkor rajtuk lehet ütni. Vigyenek egy akó pálinkát és egy átalag bort az itatóhoz. Itt megisszák a zsványok, lerészegednek és el lehet fogni őket egy lábíg. Megkötözik a részeg gazembereket és Kassára a tömlöcbe viszik, kispíró uram pedig nagy jutalmat kap a vármegyétől.” A kispíró megörül a tippnek és örömmel siet haza, hogy Angyal Bandi tanácsa szerint járjon el [141].

Berze Nagy János véleménye szerint a tréfaszerű meséknek a valósághoz erősen hasonló indítékai gyakran csodás mesékből kerültek át modern műfajokba is, mert emberi-társadalmi alaphelyzetek. A *mestertolvaj* című, 1525. A típuszámú mesékben a kiváló tolvaj tudásának egyik közismert próbája, hogy el tud-e lopni egy jól őrzött lovat. 1848-ban közölt magyar népmesében és több más változatban hasonlóképpen — az ellopandó lóra a király (földesúr) egy katonát (bérest) ültet, a ló lábait és farkát egy-egy katona (béres) fogja. Gyuri, a híres zsvány koldúsnak (öregasszonynak) öltözve, taligán egy kis hordó pálinkát (álombort) től be az udvarra, hol megpihen. Közben alkalmat talál arra, hogy az altatóval vegyített itallal az öröket leitassa. Ezután a lovat könnyű szerrel elvezeti [142].

Igen sok népmesénkben szerepelnek a legkülönbözőbb helyeken réz-, ezüst-, arany-, gyémántszerű lovak, mint táltosparipák, a mesehős csodás tulajdonságokkal rendelkező segítőtársai, mindentudó barátai [143]. 1862-ben lejegyzett alföldi népmesében a királyfi, akinek az ezüst- és aranyszörű lovakat kell a királytól ellopnia, már betyárnak adja ki magát, ami véleményünk szerint csupán a betyárvilágra való emlékezésnek ekkori népszerűségére utal. Később ezt a mesemotívumot betyártörténet alapjaként is megtaláljuk. Csataszögi (Szolnok megye) 1898-ban lejegyzett betyártörténetben Borsos Sándor alföldi betyár az 1870-es években bejelenti az egyik elbizakodott földesúrnak, hogy a következő éjjel legszebb lovát az istállóból ellopja. A birtokos az istálló elé rengeteg embert állít, azonban az istálló hátsó falát őrizetlenül hagyja. Borsos Sándor az istálló falát csendben kibontja és a lovat elvezeti. Másnap ámúlva látják az őrizők, hogy mi történt [144].

A szindarabnak ez a helyzete is ilyen mesei alaphelyzet: lényegében hasonlít ahhoz, amelyet Ónody András ír le a mentségére szerkesztett beadványban. Ónody András a valóságban a főszolgabírónak tesz olyan ajánlatot, melynek a segítségével a szikszói vásárban összejövő és csereberélő zsványokat gyűlekező-

helyükön elfogathatja, amikor gyanútlanul mulatoznak. A terv azonban kitudódik és a főszolgabíró akciója kudarcot vall. A közvélemény mindig a betyárokat tartja ügyesebbeknek, mint a pandúrokat. A kisbíró alakjában, ostoba magatartásában ez a közvélemény tükröződik. A színpadon a valóságot nem lehet elmondani, de az igazságot olyan motívumok segítségével fogalmazták meg, amelyek leleplező tendenciája a jelenről a múltra terelte a figyelmet és ezáltal vált lehetővé az igazság kimondása.

Balogh István igen érdekesen jeleníti meg a nép találkozását elképzelt hőssel, a betyárral. Rózsai, a kis parasztleány elmondja a csinos legénynek — nem tudja, hogy magával Angyal Bandival beszél —, milyen emberfeletti lénynek képzeli őt a falubeliek. Azt meséli, hogy akkora öklei és agyarái vannak, mint egy óriásnak; embervérében mosdik, hogy megszépüljön; üldözői előtt láthatatlanná változik. Angyal Bandi okos beszéddel oszlatja el az ostoba szóbeszédet. Balog István beállításában maga a betyár, a babonás hiedelmekkel felruházott hős, mint a felvilágosodás képviselője küzd a babona ellen és tanítja a népet okosan gondolkodni a világról és a világ dolgairól [145].

De hiába! Közel százötven év múlva Szűcs Sándor a sárréti hagyományok izes szavával így írta le az alföldi betyárt: „No csak osztán, elég az hozzá, hogy ez a lany, mikor megszületett a fia, kilencszer megfűrösztötte kancatejben, azután pedig élekhalkfű tűzében kilencszer megforgatta. Ettől olyan szép és erős lett a fattyú teste, hogy a gyógyó se járta. Lepergett róla az ólom, mint a falról a ráhányt borsó. De nem származott ebből semmi jó, mert a leány megfogadta magában, hogy betyárt nevel belőle, aki az ő szégyenét majd sokszorosan megboszszúlja. Sikerült is a nevelés, mert olyan kapcabetyár vált a fattyúból, nem találkozott párja a Rézig, azon túl meg már nem laknak. Elcsábította a lányokat, belekötött a legényekbe, elrabolta a pénzt, elkötötte a lovat, ölte-vágta, akit útban ért. Senki se ismerte, mert csak éjnek idején garázdálkodott. Elcsípni nem tudták, olyan ügyes volt, lövöldözni meg hiába lövöldöztek utána. Nohát, ez volt a Cinkos Pesta!” [146]

Ez már a hamisítatlan magyar folklór, a magyar nép emlékezetében élő ismeretanyag a betyárról! A francia polgári forradalom és a felvilágosult irodalom romantikus, valószerűtlen, társadalmi reformokkal telített rablója a magyarországi valóság feudális kötöttségei között legendás-mitikus alakká vált, bekerült a néphagyomány halhatatlan mesehősei közé. Angyal Bandi, az első magyar betyár nem a nép törekvéseiért harcoló ember volt, de életének jelentős tettei hasonlítottak a szabadsághősök tetteihez, maga is szabadsághősnek hitte magát, mert osztályával szembenállott. A nép azonban ítélte és helyesen ítélte. Elítélte még életben és megbüntette Ónody Andrást, a nemesurat, a nép árulóját, de megmentette az enyészettől Angyal Bandi hírét, megőrizte az emlékezet számára az osztályával szembeforduló fiatal és szerelmes lótolvaj emlékét. „Nem való vagy közénk, Angyal Bandi, mert ha neked szenvedni is kell értünk, elárulsz bennünket!” Ezt a véleményt is kifejezi a róla költött nóta, mégpedig balladaszerűen, vagyis olyan népköltészeti eszközökkel, amelyek rámutatnak Angyal Bandi tetteinek, osztályával szembenállásának lehetetlenülésére, az adott helyzetben e szembenállás lehetetlenségére. Angyal Bandi meditálása nem a korabeli irodalom üres, álokoskodásokkal telített moralizálása az örökös szegénységről, az élet hiábavalóságáról, a vanitatum vanitasról, hanem a forradalom szelétől megva-

kart agyvelő lázas víziója a paraszttal együtt élő úrról. Ez valóság is volt, de nem jellegzetes valóság. Minél inkább távolodunk időben a szabadságharctól, a polgári forradalom nagy magyar erőpróbájától, Angyal Bandi alakját annál inkább veszi körül a képzelet a mesevilág rekvizitumaival, annál mítikusabb lény formáit ölti magára még a művelt emberek, mint pl. Szirmay, Jókai, Dienes stb. tudatában is. Érzelmileg minél nagyobbak próbálja mutatni a betyárt képzeletünk — még az írói képzelet is —, annál bővebben él a mesevilág által ránk hagyományozott kifejező eszközökkel. Természetes, hogy erre az átalakításra csak az élő szóhagyomány, a folklór képes, amely nemcsak a parasztság kincse, hanem az egész emberiségé. A Szűcs Sándor által leírt betyár alakja az emberfeletti tulajdonságokat biztosító totemisztikus képzetek varázslatos keverékében, a szóhagyományozás során ötvöződött olyan csodálatos lényvé, amilyen a történelem folyamán csak egyszer született, csupán egyszer volt, többször nem lesz soha. Nem ismétlődik meg, csupán az emléke él örökké. Erre az egyre is csupán a képzelet ruházta rá az emberfeletti tulajdonságokat. A betyár — ahogyan tudatunkban él — nem létezett soha. Mégsem tekinthetjük csupán a képzelet termékének —, hiszen Angyal Bandi valóság volt, élt Ónody András uram is — de az irodalom termékének sem. Inkább egy átmeneti korszak antagonisztikus ellentmondásoktól terhelt eszményeinek megformálási kísérleteit látjuk a népi hősből. Ezek a képzelt hősök végeredményben a forradalmi ideológiának társadalmasodását, tudatosodását segítették elő. A betyár a szabadságharcot előkészítő forradalmi eszmék élő szimbóluma és nem halhatatlan hőse. Jelzőeszköz, szimbólum csupán, mely akkor társadalmi tudatát anélkül tükrözi vissza, hogy ő maga is megváltozna. Nem létezése, hanem létezésének lehetősége segíti elő a világ megváltoztatását, a társadalom megjobbítását.

Weber Antal szerint a magyar irodalom „betyár” típusa a világirodalom romantika előtti és a romantikus „haramia-martalóc” típus utóda, amelynek háttörő, elrémítő, félelmet keltő társadalmi funkciója nálunk két irodalmi mozgatóerő hatására változik meg. Az egyik mozgatóerő a magyar irodalomra ható külföldi romantika nemzeti jellegűvé alakulása, a másik a naív-népi realizmus kritikai-alkotási elveinek kibontakozása. Ez a folyamat szerinte leginkább Gaal József alkotásaiban követhető nyomon, ahol a betyár ősalakja, a feudális lovag-martalóc és az új típus képviselői (Pintye Gregor és Zöldi Marci) kisebb-nagyobb mértékben összefonódva tűnnek fel. Gaal műveit jellemzi a régi típusú kalandosság és az igazi történeti levegő hiánya, de ugyanakkor a modern történeti regény és elbeszélés reális alapelemei is elég élesen jelennek meg műveiben. Nála a betyár a feudális világkép kategóriáiban gondolkodik, nem jutott még el a hűbéri társadalom megváltoztatásának eszméjéig, mert a rablásban csupán az ellentétek alkalomszerű kiegyenlítését látja [147].

Angyal Bandi életmódjával foglalkozó kutatásunk ezeket az irodalmi szálakat mellékesen érintette csupán. A valóságot próbáltuk megragadni és értelmezni a maga szövevényességében, összetettségében és láttuk, hogy az élő rablóról kialakult betyáros vonások a társadalmi tudat fejlődése következtében polarizálódtak, önállósultak, élesedtek és magyarosodtak. A tudat fejlődésében igen nagy szerepe volt az irodalomnak, különösen a drámai irodalomnak, a színészetnek [148]. Ónody András haramia; hazafisága Abellino álhazafisága, amelyért mind a feudális rend, mind a lázongó nép elítéli és megbünteti. A nép azonban

rajong az osztályával szembeforduló, parasztruhát viselő, csikósokkal és gulyásokkal paroláló, egyszerű kedvese mellett hüen kitartó, nagyszerű testi tulajdonságokkal rendelkező betyárért, nem látja haramiának, mert létezése csupán a feudális társadalmi rend igazságtalanságait egyenlíti ki. Figyelmezteti kedvencét, hogy bármilyen kiváló ember, tetteinek bukás lesz a vége. Még nem világos a társadalmi harc eredményessége, még nem fűti a népet a győzelem tudata és ez ad lehetőséget arra, hogy ezt a lázongó indulatot, az uralkodó osztály liberális demokratizmussá sekélyesítse, hűsködéssé züllessze, melynek eredménye a betyár figurájának szirupos népszínmű-típussá válása, mint pl. Jókai Angyal Bandija, 1857-ben. A szóhagyományokra ezek az irodalmi sémák is hatottak és könnyen kielemezhetők belőlük a „valódi” népköltészeti motívumok, az emlékezet társadalmi pillérei, amelyek a mítoszokig is elvezetnek [149].

Ezek a népi motívumok azonban nem csupán a felsőmagyarországi betyárvilág jellemzői, hanem az egész magyarságra érvényes etnikai specifikumok. Ezek a magyar sajátosságok is csupán színezői és színei annak a magatartásnak, amely a társadalomban élő ember életmódját meghatározza. A betyár a társadalom haladásáért minden áldozatot vállaló ember egyik típusa. Ez az embertípus azonban csak szimbólum, amely a történelem folyamán nem valósulhatott meg soha. A rablás csupán az osztálytársadalmak sajátos ellentmondásai között lehet clóbbrevivó, forradalmi hatóerő —, az emberiség, a társadalom fejlődésének motorja nem lehet, mert az igazi rablónak elembertelenedése miatt minden körülmények között el kell buknia.

A humanista rabló, az emberséges haramia fogalma az álhumanizmus, a polgári gondolkodás terméke. Művészi ábrázolása, e valószínűtlenség valószínűsége elgyönyörködtethet, lelkesíthet, de nem arra, amit a rablás ténye fejez ki: az erőszakos elsajátításra, hanem az elsajátító osztályok elleni harcra. A rablás elleni harc lehet csupán olyan embertelen, mely a rablást fegyverként alkalmazza a rothadt társadalom ellen —, az osztálytársadalmak története folyamán az uralkodó osztályok állandóan alkalmazták a dolgozó nép ellen.

Nálunk ma már ez nem lehetséges. Tudományos ismeretek birtokában nem Angyal Bandi nyomán verünk forradalmi patkót a néphagyományból költött szóra, mint Gellért Sándor, debreceni-erdélyi költőnk. Még a felszabadulás előtt így modernizálta Angyal Bandi méltán híres nótáját:

Angyal Bandi nyomán

Ismer engem ország-világ
határa:
én léptem az Angyal Bandi
nyomába.
Megtanultam betyár lenni:
a szóra
patkót verni, éleset, mint
a lóra
s még megérem, halvanhárom
vármegye
pandurol meg, hogy a vasat
rámtegye.

Mikola, 1941.

Angyal Bandi, a betyár előremutató példája, Ónody András, a kegyetlen rabló gyászos elbukása, a felsőmagyarországi betyárvilág bonyolult kezdetei a legnemesebb harcra, a szavakkal vívandó küzdelmekre, a tudomány fegyvereivel vívandó osztályharcra tanítanak meg bennünket [150].

Dömötör Sándor

FÜGGELÉK

ONODY ANDRÁS LEVELESTARÁBÓL

I.

[Két db 26x40 cm nagyságú közönséges papír mindkét oldalára tintával írott levél.]
Az eredeti MÁL: Per 16—17. p.

APOLOGIA ONODYANA

Tekintetes Nemes Törvény Szék!

A Magistratuális Fiscus mitsoda Pört kezdett ellenem ezen Tettes Ns Vgyében 7a Febr 1799. azt jól méltóztatik tudni a Ttes Törvény Szék. Melly ezek előtt három Esztendőkkel mind a két részről submittálva lévén s benne Sententia nem hozattatván a Fiscus ad Vberionem probam relegáltatott. Azóta jötté valahonnan ellenem próba, azt én nem tudom, hanem hogy Ttes Ns Abauj Vgye az azon Vgyében ellenem fojtatott pört pro agravio ide el küldötte, az bizonyos. Sententiat mert nem hozott benne, Én egyéb okát nem látom, hanem hogy hibát talán nem lelt bennem. Ugyan is hogy egész értelmét azon Pörnek ki húzzam, szükséges azzal a Ttes Törvény Széket capacitálni, hogy azon Pör miért és mitsodás fundamentumon kezdődött ellenem? Melly áll a következőkben:

És Sajó-Szent Péteri születés vagyok ugyan, de Ns Abauj Vgyének Reste nevű helységében a Kanyapta mellett neveltetem fel, az holott is ifjúi értetlenségemért az Igaz Isten, az Hatalmasokk, mint Biráimnak a kezekbe adott a megbüntetésre, a honnan, látván meg térésemet, reménytelenül meg szabadított. Fogadásaimhoz képest igyekeztem életemet úgy rendelni, hogy egyébnek sem, annyival inkább azon rut bűn (mellynek már egyszer Tárgya voltam) tselekedése vissza ne térhessék.

Történt azomba hogy Vajdán Ttes Szent Imrey Gábor Úr egy lova, és a Plébános Úr más, ez előtt mint egy 8. Esztendőkkel el vezett, azon okból hihető hogy Restére Vajdán végig kellett járnom innen a Dunsokrúl, tehát reám gondoltak, mejjet az én édes Asszonyom Anyám meg halván, azonnal rajtam jött sírva, hogy olyan tsuf hír van felőlem, és majd minden el vezett marhákat a Cserehátiak reám gondolván, rajtam eleget alkalmatlankodtak, Marháimat, Lovaimat, sőt Istállóimat is meg hányták tudtommal is, lopva is, de azért őket soha nem bántottam. Ezen betstelen hír és ártatlan Senyvedés indított arra, hogy azokk ki világosításokat, kik az én nevében ezeket tselekszik, szorgalmazzam, de minden el követett igyekezetem hasztalan volt, mind addig, míg Isten rendeléséből az Abauj Vgyei Fő Tolvaj Fügei János 1798ban 29. Apr. hozzám nem jött két fekete lóval, kitül is meg értvén hogy Tolvaj, mint Tolvajtul a két fekete Lovakat el vettem, adván néki más pej Lovat, melly volt a Domaki Dants Ferentz Úr insurrectionalis Lova, mellyet vett Ttes G. Perceptor Kis József Úrtul K Bijlós alatt, mely három Lovakat Ttes Szent Imrey Gábor Fő SzBíró Úrnak 30a Apr. mint rész szerént Lopottakat a Tolvajjal együtt resignaltam, bizonyítták azon Pörben levő Fő SzBíró Úr Missilis Levellei, és az Enyimek is.

Ezen Tolvaj, mint B fassioja is világosítja, Németi János nevezet alatt jött hozzám, mint Csere Bátori Lakos, kit a midőn szóval is le festeni mentem volna Vajdára, Bátoron végig menvén, érttettem meg, hogy ottan értékre ojjan nevű Ember soha sem lakott. Ezt meg értvén vissza tértem, halván rossz hangon való szólását a fel kötött Kolompnak. Történt azomba következők Úr napi Rima Szétsi Vásárkor, hogy a midőn Soldos Miklós Uram az még ismeretlen Csiszárral, kit szolgájának lenni véltem, Kakkból hozzám jöttek volna, Szombaton estve. Vasárnap viradatig ki mentem a Juh Aklomba, holott is szemem láttára fejtettem meg két Legény Juhászaimmal a Juhaimat, mivel keveset fejtek. Onnan házamhoz jöven láttam a páston az Aklom előtt két nyerges Lovakat, és két nyergeletlent, kiket gondoltam Vásárra menendőkének lenni. Mentem nézésekre, kik közt a magam pej kesej Lovát meg ismervén, melly volt a Ttes Kis József Úré, azonnal Kotsisommal bé kötöttem az Olamba. Mire vissza tértem házamba, Soldos Miklós Úr épen akkor öltözött, ki is fel öltözvén töllem el butsuzott, és ment a maga fel nyergelt Lovához az Istállóba. En megyek a másikba, hát Németi János Tolvaj, Csiszárral edjezett és már akkor Csiszár rá is

nyergelt a Németi János Lovára. Én Németit tudtam hogy Tolvaj, és hogy azon gondolt lopott Lovakkal, előttem nevéül akkor meg esmért Csiszárt, mint gondolt igaz Embert meg ne rontsam, tehát meg is intettem mindnyájok hallatokra Csiszárt, hogy nyomon vissza nyergeljen a maga Lovára, mert az én Istállómba Vásár még nem esett, leszsz hólnap Rima Szétsbe, oda mennyenek adni, és Venni. Melly szavam után Csiszár a maga Lovára nyergelvén, Soldos Úr után, ki is már el ment, ballagott, a Tolvajok is utána. Mint egy két három óra mulva vissza jön Németi János, s így szólított meg. Miért köttette be az Úr a Kesejt? Felélek néki, azért mert minapában hogy itt volt kend nem mondta meg sem lakását, sem igaz Nevét. Mellyre Ó, Nem mert féltem az Úrtól hogy ki találja mondani, de már most megmondom, Fügeinek hívnak és Felső Gyagba lakom. Mitsoda Lovak voltak azok, és hová tették kendtek? Csiszárnak adóssak voltunk két Lóval tehát néki adtuk, a Szent Imrey Sigmund Úr Lova volt kettő, egy meg az oda való Plebanus Uré, a Serfőző jó féle Lovait akartuk mi elhozni Vajdárúl, de rájuk nem akadhattunk, Bodnár, a Szent Imrey Gábor SzBíró Úr Kotsisa adta ki nekünk ezeket. Hát azt a Legényt a ki keddell van, hogy híjják hová való, Völté keddell többet? Csizmadia Pestának hívják, Pamlimba való, most próbálta először velem. Én azután Németivel léptem illy alkura (mivel a Kesej Lovamat visszakérte, vagy pedig a két fekete lopott Lovakat el viszi. Gondolkozván azon, hogy a kesej Lovam oda vesz, ha vissza adom, ha pedig az ő Lovait vissza adom, el viszi, hát azután hogyan bizonyítsam meg, hogy Ó Lovaja Szent Imrey SzBíró Úrnak), hogy a jövő Szent Péteri Vásárkor meg adom a két Fekete Lovak árát, most azért két Rfirtkat adok azok meg benne, kevesebb kárt látván 7 Rfirtban, mint egy 50 Rfirtos Ló el veszesében. Mellyre ő reá álván el ment, azomban estve felé ihon jön vissza s kéri a Kesej Lovamat illy formán, adja vissza az Úr a Kesejt látták a falubéliek, hogy Lovon jöttem el, s mit mondanak hogy Gyalog mengyek haza, majd gyanúba vesznek, pedig már jó ideje mióta így élek, de soha gyanúba sem vett senki. Illy reménykedéseire vissza adtam a magam Kesej Lovát, a pénzemet is már akkor meg ették itták. Ezek mihejt el mentek töllem, nyomon mentem Vajdára, ki hivatván mind T. Szent Imrey Sigmund és Gábor Fő SzBíró Urakat a falun kívül lévő R. Templomtskában, a kik előtt le beszélvén a dolgot, SzBíró Úr el tsudálközva azt mondá, soha azon Ember felől ezt fel nem tettem volna, Komám is, sokszor Lovakat is venni és a Lovaimk bajait is meg vizsgálni el hivattam. Már most az a kérdés, Gömör Torna és Abaúj vármegyékben lakó tizen négy Főből álló egy Tolvaj Társaságot, mikép tanulhattam én ki? ex Composito, mert akkor ezen Ttes Urak, engemet arra kértek, hogy ezen általam detegált, több Complexeit is tapogassam ki tőlök, és Vásárkor hova, kiknél szoktak szállni, hol és kik lehetnek az Orgazdái, úgy is Fügei a Szentpéterei Vásárba meg ígérkezett Ötsém Uramhoz a pénzért. Mellyre én ezt feleltem; Édes Bátyám Uramék, már én ha el kezdtem, s bennem ez iránt Securitások van, majd utána is látok, hanem az Istenre kérem hogy a Nemzet előttök, ki ne jelentsék, mert pusztán lakom ezer szerentsétlenségben hozhatk. Melly ha meg lesz meg mutatom, hogy Esztendő alatt ezekből a két-három Vgyékből mind ki irtom a Tolvajokat.

Ezzel haza jövőn, a péter páli Szent Péteri Vásárkor Fügei János 8 Tolvaj Társaival hozzám jó, maga ugyan Fügei nem, hanem Társai minden tartózkodás nélkül azt kérdik töllem, az Uré az az Ember a ki Szent Imrey SzBíró Úrnak azt mondta, hogy ha még egy levelet ír néki, a Csereháti Szegény Legényeket mind fel adja? Mellyre én azt feleltem, hogy tselekednék én ojjat, mivel a Fügei két Lovait most is nállam tartom, Magam ellen hogy adnám fel őket, Mellyre egy Kerekes Pál nevezetű Szászvai Lakatos azt mondja, mondtam én kendtekk hogy ezt tsak a Vajdai Plebanus pletykálta, hogy a Lova el vészett. Én továbbá igen boroztam őket, a bor közt egyenkint lakásokat, s neveket ki tanúlván, jegyzettem fel a pugillarisomba. Ezek jól lakván borral, el mentek, még is a Csébi Kortsmától két Legényt vissza küldöttek illy szavakkal; általunk a Pajtások az Urat azon kéri, hogy valja meg az Úr, ha SzBíró Szentimrey Gábor Urk irté ojjan levelet, vagy fogé írni. Mellyen őket letsendesítvén el utasítottam. Én ezekhez társul nem adván magamat, azt is akkor tapogattam ki Fügeitől, hogy Szikszón Szentpéterei, vagy Kis Mester Jósefnél tartanak szállást, a kinek a Temetónél lévő kertjében öszve gyűlvén az all földi Tolvajokkal Vásár előtt való estve, fel tserélvén a Lovakat, ők fel felé viszik, amazok pedig le felé. Kiket azonnal a pactum szerint Fő SzBíró Szent Imrey Gábor Úrnak referálván, ketten tetünk egy

Terminust Szikszóra, holott is Csuka Úrnál Condescensioját ígerte. El jöven én a Siványok közt fogok borozni, Ő pedig jó erővel vegye körül a kertet, s engemet is, mint mást meg fogasson, és meg kötöztessen, hogy a Mesterség ki ne tudodjon, mert az élettem sem lesz bátor. Mi tehát, mivel ezekben így meg állapodtunk, el jöven Mária Magdolnai Szikszai Vásár (melly éjszakán Rutényi Urat Gesztetbe általam föllpredallatotnak lenni állította a Fiscus).

En a terminált helyre el mentem, és Csuka Úrnál kerestem SzBíró Urakat a Vendégfogadóban is, de nem találtam, mint a Szikszai már Authenticált Tanúk vallásokbul világos, reggel értesemre esvén, hogy a SzBíró Urak a Városházánál vannak szállva, nyomon el mentem hozzájuk, holott is Darvas Fő SzBíró Ur aképpen szólított meg, hogy hól voltam estve? Mellyre én mondék, En azon szállasomon voltam, a hova, ha Szikszóra bé jövök, mindég szállani szoktam. Mellyre Darvas Ur azt mondja, No Bátsi mi megtettük a Tempót, de a kis Mester Ólába senkit nem leltünk. Mellyre én mondék, nem kellett volna én nállam nélkül oda menni és 40 Vas Villás Embert nem kellett volna a Vásár hején fityoktatni, s velem edjet kellett volna érteni, a sok Hajdúkat is el kellett volna dugni, de azt tulajdonítsák a Magok hejtelen rendelések.

Azomba gyerünk ki a Vásárba, az hová ki is mentünk, és két vagy három Tolvajok a szemem elibe akadván kértem SzBíró Urat hogy fogassa el, kiket meg értvén hogy Abaujiak in loco habitationis fogatni meg rendelni méltóztatott, Melly szerint rendre azon Levele, mejjet SzBíró Szent Imrey Gábor Ur irt Ttes Puky Vispány Urk, neveiket tulajdon kezeimmel fel is írtam. Ezek az Urak referalvan a Dolgot a Ttes Ns Vgyének, hozzá tévén azt, hogy Onody ajánlása szerint nem jött el Szikszóra a Tolvajok bé fogattatásokra, sőt még azon éjtszakán a Kis-Faludi Kortsmára ment a Tolvajokat meg tilalmazni a bé nem jövetelre, mivel ott vagynak a SzBíró Urak Hajdúkkal, jól el készülve a Tolvajok meg fogattatásokra. Melly Hites Urakk Szavokra a Ttes Ns Vgye fel gyulladván ellenem, méltóztatott azt rendelni, hogy mivel Onody így jádzodta a Ns Vgyét, Ugy is még a régi Arestomában adós hét Holnapokkal és 18. Nappokkal, tehát irattasson Ns Borsod vgyk meg fogattatása, és erős őrizet alatt Cassára leendő küldése iránt.

Küldött is azon Ns Vgye egy halálos Levelet; Mellyre méltóztatott ezen Ttes Ns Borsod Vgye, a másik kívánságát Járásbéli SzBíró Urak tejjesíteni. Mellyet a midón meg hallottam, Ns Vgyénk Nagy Lelkű Vezéréhez fojamodtam, a ki is míg Ingó és Ingatlan Jóságotkáimat SzBíró Úr által inventáltatom, Szabadságban való megmaradásomat ajánlotta, igérvén magamat árra, tsakhogy a gyalázatos viteltől kimejjem meg. Személyesen tejjesítem Uri Nagy Parantsolattyát, mely Nagy Kegyességéért, életem s vérem utolsó tsepjeig háládatosságomat ajánlom. Azalatt Consiliarius és Ord VIIpány Ttes és Nagyságos Fay Agoston Úrhoz botsájtom panaszolkodó Leveletem. Ez az Fő Úr Nyomon hivattya Szent Imrey Gábor Fő SzBíró Urat, Vélle el oivastatván Leveletem, s azt mondja: Ezek mind Igazak, és ha parantsolja Vispány Úr, én subscribalolom. Igaznak látván ez az Fő Úr is Leveletem, a ki a mikor meg fogattatásomat rendelte a Ns Vgye, jelen nem volt. Nyomon irt S. Vispány Ttes Puky László Urk, hogy ezt az dolgot rendbe hozza. Ugyan onnan volt, hogy Ttes Puky László Ur ellent irt Consiliarius Urunkk, melly szerint nékem Xber 3dik napjára Cassán személyesen meg jelenni, parantsolni méltóztatott. Az alatt én Felséges Urunkhoz fojamodtam azon adóságbéli napjaimnak el engedések végett, de míg az le jött volna, a Cassai Ttes Törvény Szék azok alól fel oldozott, hanem én a Fügei Vallására nézve, annak meg visgáltatása végett hogy a Fiscus Pört indittson ellenem, végeztetett.

Pörbe is húzott ezen Tes Vgyénkben lakó némelly Urainknak vádjokra, kik azt referálták, hogy én Ns Abauj Vrgyét Felséges Urunk előtt nagyon denigraltam és hogy azzal ditsekedtem ithon, hogy a Ns Vgye Rendjeit 300 Rfrtkal vesztegettem meg, és úgy szabadultam meg Cassárul, mely monda mondájokra Consiliarius Fay Agoston Úr fel indulván ellenem, kitsinybe múlt, hogy azon Ttes Ns. Vgye szerentsétlenné nem tett. Fojt is a Pör ellenem, és nem is lett volna tsuda, ha el buktam volna is. Mert azon Missilis Levele Fő SzBíró Szent Imrey Gábor Urnak, mellyet Ttes Puky László Úrnak küldött, mellyben a Dolognak Velem való egész Manipulatioját ki nyilatkoztatata, s egyszersmind más SzBíró Urakk Szikszóra való küldetéseket kérte, mivel maga erőtlenedett, a Processusból el veszett, melly lett volna minden ellenem formálható Fiscus. Keresetének főbb meg czáfolója, Jollehet Ttes Fay Mihály Úr előtt ígerte

Szent Imrey Gábor SzBíró Úr hasonló Level adását, de ez ideig sem kaphattam meg, ámbár eleget kértem. Darvas és Jóbb SzBíró Urak sem akarnak magok ellen adni, egyik a másikára utasít. A Parantsolatot is le hozattam, hogy meg hiteltessék mindent, a kiket szükségesnek látok, de a betsület tartóztatott, hogy ha a nélkül bűnössé nem tétetődöm, meg kiméllem azon Urakat, ha pedig el múlhatatlan szükséges, magam Védelmére kéntelen lések mindent meg tenni.

A mi leg jobban sért, az általam fel adattak, többnyire az én Nevemmel examináltattak mint a Fügei és Csizmadia B. examenekben világos. Ez az egész Historia abbul álván, mi vihetett engem arra, hogy illy gyalázatos Hirbe keverjem magamat, és illy veszedelemre adjam életemet, s Ember Társaim közt gyúlt betsületedet? A jó Szív, a Felebaráti Szeretet, a Hazához való Hívség, és a kételkedő Embereket meg világosítani kívánó igyekezet, kik felőlem gonoszt gondoltanak. Nints is Ló Lopás Abaúj Vgyében, nints Torna Vgyéb, hogy Kováts Jánost el fogadtam mint a Fügei Tolvaj Társát. Nints Gömör Vgyben, hogy Csikaszt, Osvartot, és a többeket fel adtam. Nints pintze törés Bódván hogy Lésákot el fogattam. De bezeg szolgálják Nekem, mert a F. Vadászi Curialis Házamat, élés házamat, s abban levő életemmel és egyéb ingó Jóságotskáimmal ezek előtt harmadfél esztendőkkkel, a földig le égették, Szalmámat kétzer gyutották meg, melly miatt Báró Meskó ő Nagyságának kintelen voltam Arendába adni, a f. Vadászi Jóságomat, Tulajdon két Paripáimat az Istállombul, megjekken a Másodikba, Insurgaltam volna, el vitték, 14 Esztendős Testvér Ötsémet a f. Vadászi Erdőben, mint Restére ment volna, meg fogták, s úti költségét s eleségét tölle el szedvén, azt üzenték, hogy meg szolgálják a Fügei fel adását, oda a Lésák által okozott károm meg térítése.

Ugyan az ő, s velle edgyütt szolgált pajtása Kondás Farkas Jantsi Negyedévi le vágott Szabó Getzivel 7 hét hizott Sertéseimet, az idén is a Nyomásí Kondás volt Lésák pajtassa Bújdosó ismét 3 hizott sertéseimet a Dövényi Makkon. Ily sokképpen szorongattatván tehát kérem, és reménykedem a Ttes Törvény Székk leg először is azon hogy Pöremet minél előbb fel venni, és minden ahhoz nem tartozó tekintet nélkül, magából el itilni méltóztasson. Bóltsen tudván azt is, hogy oly sok Ns Vgyékben hurtzoltatásom melly tetemes költségemben is álljon, és azon kivel tsekéj gazdaságomban mennyi hátra maradást szenyvedtem légyen. Ide járul az is, hogy Ttes Daniel Samuel Úr tulajdon rétemért száz egynehány forintokig exeqvaltatott, Négy jóféle Lovaim 150 Rfor ára Bankokkal a Vizbe vezett, Házam le égett benne mindenem, két Paripáimat el lopták Bétsi Utamban, tsak nem 300 Rfortokat el költöttem. Hát a Betsületed el vesztése, elmém törődése, félelmeim, rettegéseim, mejjek közt néhányszor utolsó veszedelemre való adását Lelkemk, és életemnek, elszántan. Azonkívül 10 köblös Földemtől, annyi kaszáló Rétemtől egy Katonát adtam, ott is 35 Rfortos Paripámat meg vakítva haza küldték, mellyet Losontzy József Urk 34 vfrtkon kellett el adnom, kit is a Tiszt Urak ki nyargalván vakítottak is meg, mivel a Katonám el szökött. Ugyan Miskolczy György Úr mint Comissarius a Sereg számára vett tőlem három Paripákat, mejjek közül edjet mint egy négy Hetek múlva haza küldött, mellyet úgy öszve törtek, vertek, hogy három hét múlva el kellett néki veszni belé. A felvett Arát pedig 70. Rfrtkat kénteleníttem meg adni. Az első Insurrectiokor 2100 Rforkon egy darab Jóságomat zálogba tettem, gondolván, hogy a Ttes Vgye a Ns Seregbe bé veszen Tisztnek, el is készültem 7. Paripáimál, 5. hámos Lovaimál, Tár Szekeremel, hozzá való hadi készületekkel ditsóiteni kívánván azzal is a Ttes Vgye betsületedit. Azomba Némellyekk föllem való megrémülések tselekedték azt, hogy minden kótekezéseim hasztalanókká légyenek. Magamat eleget kínáltam köz Embernek is, de nem receptaltattam, bizonyítom Ttes Vispány Úrral. Katonát is kellett adnom, eleitül fogva való Intertentióját is meg kellett fizetnem. Ttes Okolitsányi SzBíró Úr ki volt küldve a Lésák által okozott károm meg térítésére, de a Ttes Törvény Szék Determinatioját meg nem kaphatván, károm oda veszett.

Ennyi viszontagságokon által menni, egy Szegény Legényt a kinek nints Istennél egyéb pártfogója, mellynél már nagyobb, ha hólnap gyalázatos halál által kell is el veszennem, nagyobb nem eshetik rajtam. Tolvaj Cselédekem nem tartottam, Tolvaj a Házamhoz sem az előtt, sem az után nem járt. 10 Esztendőktől engemet szolgált, ide közel lévő s élő Cselédeimet sőt az egész Kopaszföldi népet, a T. Vgye által meg eskettetni kérem. Egy esztendőbe köztök tett forgásom igaz, mejjet tselekedtem egy Mgrat-

tualis Tiszt Urk a kérésére. Mejjeket kegyesen gondolóra vétetni, és egy méltatlan Nemes Vérit tsak azért hogy hajdan hamis volt, több szenyvedésekre való ki tételtül meg menteni alázatosan kéri

a Ttes Ns Törvény Széknek

Szerentsétlen alázatos Szolgája
Onody András mk

(oldalt:)

Ns Gömör Vgye Sententiájáv vádoltatom, de mit tudja azon Ns Vgye hogy Abauj Vgyének én adtam fel a Gömöri Tolvajokat.

II.

[20x24 cm nagyságú, két rébbe hajtott, közönséges papírra tintával írott levél. A külső oldalra írt címzés teljesen elmosódott a tinta kifakulása miatt, de még kivehető:

A F. Vadászi Bíró küldje siettséggel

FőSzBíró Urhoz Vajdára

Ex Offo

A három oldalas szöveg is erősen fakult, de még olvasható.]

Az eredeti MÁL: Per 161—162. p.

Nagy Érdemű Drága Ur Bátyám!

Keservesen esett értésemre ez előtt mintegy két Esztendőkkel az Uram Bátyám felelőlem lett gyanakodása, s az ólta kérvén Istenemet, meg is engedte, hogy világosságra hozzam ártatlanságomat, s meg bizonyítsam azt, hogy nem Én, hanem Masok azok, akik gonosz Lelkektül viseltetvén, kívánnak Fele Barátyokkal rosszul tselekedni. Törént az elmúlt Vasárnap egy Csereháti Legénynek hozzám való el jövelele, ki is gondolván azt, hogy Én most is az ő gonosz Cselekedeteinek társa vagyok, a mint hogy hozott magával két Lovakat, Lakását mondotta Gömör Vármegyében nevét Néméti Mihálynak. Szándéka volt a Szikszai Vásár; Látom, hogy az Ember gyakran tétováz szavával, be viszem Házamba, jól tartom bor közzé veszem, s a bor közt ki nyilatkoztattja, adnám magam társul rossz cselekedetének, hogy a Csereháton lakik az Igaz tette más, ezen két Lovakat lopta, és nekem adja másért. Én is el gondoltam azt, hogy ha Szikszóra be viendi, Igaz Gazdája többé soha sem láttya, nekem is meg bizonyíttatni, vagy Világosságra hozni rossz Cselekedetét bajosabb leszsz, Azért is adtam neki egy pej Lovamat olly meg egyezés mellett, hogy az én Lovam fékét Senkinek sem adja, és ha reá Un, nekem vissza hozza, a mellyet el is vitt; azonban Pajtásait is nekem meg nevezte, úgy az nályuk levő Ismerőseit, a Tiszán túl lakó Jó Akaróit. Ezeket Pugillarisomba fel is Jegyeztem, és minden órán Vajdára felmenetelemmel, Szép Rendel azon Uri Emberekk Neveit elől is adom; addig pedig, és azontúl is ezen dolgot méltóztatson Magába tartani, mert Nagy Veszedelem követhet Engem, mivel a Pusztán Lakom; Ezen két Lovakat pedig jelentem hogy itt vagynak, mind a kettő Barna, edjik Herélt, másikk Kantza Ismét az Istenre kérem, senkinek sem szójjon Ur Bátyám, mert ha meg tudják, azon Uri Emberek, többet nem tanulhatok ki töllok, kik legyenek Pajtásai, félvén töllem, hogy világosságra hozom gonoszságokat. Most ismét el fog veszni két Ló azon Földrül, és viszik Tartzaira, ismét más 4, mely jön Miskóltzra, ha el sül a feltett ízélja azon betsületes Embernek. Mellyet az midőn alázatosan jelentenék tapasztalt Uri Favorik rekesztett mar a Dsnokon 3a Apr 1793

Fent Tisztelt Ur Bátyámk

Alázatos Atyafi Szolgája
Onodi András mk

III.

[20x24,5 cm nagyságú, két rébbe hajtott közönséges papírra tintával írt levél. A külső oldalra írt címzés jól olvasható, a belső két oldalra írt levél szintén. A harmadik oldal teljesen üres. A levél lezárására használt piros címeres pecsét kissé sérült. A címzés a következő:

Perillustri, ac Generoso Domino Andreas Onody

FVadász.

A levél szövege a következő:]

Az eredeti MÁL: Per. 179. p.

Drágha Kedves Uram Ötsém!

Hozzam mutatott barátságos Confidentiaját dragha Uram Ötsémnek nagyon betsülvén, betsületemre fogadom, hogy nekem kedves Ötsém ellen semi suspitium soha sem volt, sőt meg is bizonyítottam azt bajában Ötsémnek, hogy ellenére soha se voltam, mert mint Ötsém Uramat szerettem; mind pediglen és kiváltképpen Drágha Asszonyom Nénemet, Az Istenben boldogult anyát szerfelett tisztelem betsülöm s tisztelem és betsülöm; Ne tartson Drágha Ötsém Uram tőlem, mert én mindig addig, méglen személyesen házamnál barátságosan nem láthatom, senkinek az ki jelentett dolog felől nem szöllok, hanem el várom e heten Drágha Uram ötsémet és az alatt is titokb tartandó dolgok iránt értekezödhetünk; én érzem s tudom, meg is mutattam sok ízbe, hogy valamint Ötsém iránt barátságos szivességemet s pártfogásomat, úgy édes Anya, nékem különös betsülesemre méltó Asszonyom nénémhez szüntelen viseltető tiszteletemet fel tartani mindenkoron igyekeztem; aki az alatt is, még szerentsém léssen e héten szegény házamnál szívesen látni kedves Uram Ötsémet, Atyafiságos szíves barátsággal maradok

Drágha kedves UrÖtsémnek
Vajda 2a may 1798

le kötelezett atyafi szolgálja
Szent Imrey Gábor

IV.

[18,5x23 cm nagyságú, két rébbe hajtott közönséges papírra tintával írt levél. A külső oldalra írott címzés erősen fakult, de még olvasható; a belső két oldalon írt levél kitűnően olvasható. A levél lezárására használt piros pecsét letört. A 3. oldal teljesen üres; írás nem volt rajta. A címzés a következő:

Ttes SzImrey Gábor
Feő SzBiró Urk
Nékem Ur Bátyámnak alázato-
san ajánlom
Vajdára

A levél szövege a következő:]

Az eredeti MÁL: Per 163—164. p.

Édes Ur Bátyám!

Tiltsa meg a Plebanos Urat a fetsegéstül, mert már hat Csereháti Tolvaj réam ütött azért, ha igaz é az a mit a Vajdai Pap híreszt, hogy Onodi a másik levelébe mind ki adja a Csereháti Tolvajokat; Mellyre én azt feleltem, hogy volna az, holott nékem hordjátok a Lovakat, és én tsak tsak ojjan bünös vagyok mint Tik. Ugy osztán le tsendesedve el mentek, és már most tartanom kell töllök, míg végemet benne el nem érem. Uram Bátyám környös körül teli van Tolvajokkal, el fog hülni belé ha sorra számlálom.

A Sepsi Vásárra nem megyek, mert ott semmit sem kapunk, hanem Szikszóra bé jöjjön Ur Bátyám Csuka Urnál keresem. Ott lessz a Basty két Csikólova is. Az Istenre kérem tsendességbe légyünk, mert ha meg halják, töllem is tartani fognak. Mar rap-
tim a Dusnokon

Alázatos Szolg

Onodi mk

V.

[20x25 cm nagyságú, két rébbe hajtott közönséges papírra tintával írott levél. Mind a külső oldalra írt címzés, mind a három belső oldalra írott levél jól olvasható. A levél lezárására használt piros címeres pecsét teljesen ép. A címzés a következő:

Nemzetes és Vitézlő Onody András Urnak, És nékem Dragha Nagy jó Uram Ötsémnek atyafiságos indulattal ajánlom

Dusnokon

A levél szövege a következő:]

Az eredeti MÁL: Per 165—166. p.

Dragha Kedves Uram Ötsém!

Nem az Vajdai Plébános Urtól jött valami hír Ötsém Uram itten léte felől, akinek betsületemre mondom keveset, vagy semmit sem mondtam, hanem Sz Imrey

Sigmond Bátyám fia, az ötsém Baksáruul petséletlenül irtt levelet Vajdára, miként hol s meddig, és miért mulat Ötsém Uramnál az Vajdai Gazda is, azon levelet az Krasz-niki vendég fogadóba az pápista mester el olvasván, onnan támadhatott az egész pletyka. Távol legyen hogy ezen dolgot én dobra ütöttem volna, hanem sajnálom, hogy kedves Ötsém Uram Sepsibe nem jöhett, és hogy ezen jó féle madarak is kelet-zébe nem jöhettnek, mivel én Szikszóra éppen nem mehetek, másuva levén szükséges utazásom, hanem szbiró Darvas Urnak vagy meg irom, vagy vele személylesen leszok, s informáalom és tsak őtet ne terheltesen kedves Uram Ötsém meg keresni Szikszón vagy Jób Miska vszbirót, ők meg teszik az rendet minden képpen, hogy lépre kerített-hessenek az Tolvajok. Ami az én Jószágom Tolvajait illeti, tsak az Szikszai Vásárt várom be, ha ottan kézre nem kerülnek, mindnyájokat in Loco habitacionis elfogatom; hanem mégis olyan barátságosan kérném kedves Uram Ötsémet, ne sajnállya Levele által az többi gonosz Tolvaj Tarsokat is itten kérül belől a Cserhátón név szerint nékem meg irni, hogy egyszersmind meg tsipettethessem ökemeket. Tegnap előtt veszett el megint egy pár lova az Bátori Zsidónak, félő tehát, hogy mennél tovább ha-lasztódik el fogatások annyival több Tolvajságokat és károkat fognak el következ-tetni. El várván ezért bővebb utasító tudósítását kedves Uram Ötsémnek, addig is szíves atyafi indulatába ajánlott alkalmatosan maradok

kedves Drágha Uram Ötsémnek

Vajda 3ki Juli 1798

Tökélletes igaz atyafi szolgája
Sz Imrey Gábor

VI.

[18x22 cm nagyságú, két rétbé hajtott közönséges papírra tintával írott levél. A külső oldalra írott címzés erősen fakult, de még olvasható; a belső oldalra írt levél még nem fakult, kitűnően látható. A külső oldalon piros viaszban címeres pecsét jó álla-potban. A 2—3. oldal teljesen üres;

Tekintetes

Sz. Irmay Gábor
Fő Sz Biró Urnak
nékem érdemes fölötte való
drága Ur Bátyámnak aláza
tosan ajánlom

Vajdára

A levél szövege a következő:]

Az eredeti MÁL: Per 159—160. p.

Kedves Ur Bátyám!

Sepsibe a Siványokk nintsen szállások, mivel közel lakk, tsak reggel szoktak bé menni, azért is oda nem szükség menni, méltóztatik Ur Bátyám Leveleibe írni, hogy a Többiek is irjam meg neveket, hogy el fogattassanak; Ez semmiképen nem esne jól, mert ezek fogattatásokon, amazok meg ijedvén; Szikszón a Czélban nem boldogul-hatnánk. Méltóztasson tsak réám bizni, majd kézbe adom én mind sorjával őket. A Bátori Sidó lovai ha feketék voltak, el nem vesztek, Lossontzon adattak el; Szászván Lakos Tamás nevű Embernél a Sepsi Vásárba, vagy otthon vigyáztasson Ur Bátyám egy jó féle Lovat mellyet Szent Péteri Vásárkor Lopott egy All földi Embertül. A Ga-gyi Ember Lova is ki került tsak tsendességben legyen, a Vásárig. Ezekk jelentések után Uri Favorib zárt mar a Dusnokon 7a July 798

Kedves Ur Bátyánk

Alázatos Szolgája
Onodi mk

VII.

[20x25 cm nagyságú, két rétbé hajtott közönséges papírra tintával írott levél. A külső oldalra írott címzés erősen fakult, de még olvasható; a belső oldalra írt levél szintén. A 2—3. oldal teljesen üres; írás rajta nem volt. A címzés a következő:

a Monsieur

(Monsieur Franz de Tolnay
honore pzent tout
a) resp

Szala... (3—4 betű teljesen elmosódott)

A levél szövege a következő:]

Az eredeti MÁL: Per 157—158. p.

Bizodalmas Eskütt Ur!

Levelire az Urk ezen Sidó Ábrahámnak Lovát ki adtam, a Másik a Szikszai Vársártul fogvást nints, el lopták é, vagy maga el ment, nem tudom; Az én kesej pej K bijogu Lovamat, ha haza küldi Eskütt Ur, En is az ő Lovat ha meg kerül, vagy pedig az betsült Árát u. m. 30 vfor. nekie le fizetem. Mellynek jelentésével mar a Dusnokon 5én Aug 798

kedves Eskütt Urk

Tisztelő Szolgája
Onodi mk

VIII.

Telles Bizodalomal való Drága Jó Ur!

Azon Királyi Parantsolatnak, melly jó időtül fogvást az Urnál hever, ha Exmissio járul hozzá, lehetné még Effectusa, ha lehet jó, ha pedig nem lehet, ezen Onody Sigmond Bátyámk Szólló Levelét ezennel ne terheltessen a Postára tétetni, alázatosan kérem. Mi illeti az Abauji Pört, még tsak egy szót sem tegyen belé az Ur, ki mentettem Én magamat abbul. Ha pedig hibás voltam, mért nem Convincált az a Vgye, kezébe voltam. Mi illeti a többit, az sehol ki nem sül, hogy én loptam; a Vélek való Öszve Szövetkezést, Vélek való Barátságot soha sem tagadtam, melly tsak addig tartott, mig ki tanulhattam rossz tselekedeteiket, és ezek Complexeit, akiket kitanulván egytül egyig fel attam annak a Magistrualis Tisztnek, és Ns Vgye Assesorának, akik ezen Tolvajok több Társainak ki halászását reám bízták. Ha nékem ezekről a Hiteles Testst ki nem adják a fent irt Urak, mit tehetek rólla. Ha az Abauji Processusból el veszett a fő SzBíró Ur Levele, mellyet Puky VÍspány Urk irt, az én minden Leveleim, és szóbeli Detegtioim iratai, mit tehetek rólla. Ha Detegált Tolvajok az én nevemmel examináltattak és ők minden gonoszt mondanak réám, ha az lehet Proba, hogy mennyek ellenek. Nints hát egyéb mód annál, hogy Compustoriale Parantsolatot, s Juratust kell hozatni, akivel mind azon említett Tiszt Urakat meg eskettesem, mind az általam fel adott, és már meg is szenyvedett Bűnösöket meg hiteltessem, nem tsak, hanem az akkoriban réám törő Abauji 8 Tolvajokat is bé bizonyítsam, akik mind eddig büntetlen maradtak.

Miólta az Ur Isten a Nyomoruság által meg tisztított, soha rossz emberekkel nem társalkodtam; hanem a magam beisületinek vissza szerzésére egy vagy két Uri Emberek kérésére Tolvajok Társaságába szövetkeztem, melly mind öszve három vagy négy Holnapig tartott. Sem az előtt, sem az ólta soha semmiiféle rossz Emberrel társaságom nem volt, bizonyágim minden Cselédim, kik most is élnek, itt körülöttünk laknak, kiket meg hiteltetni szükségesnek látok.

Ezek mind szükségesek, az Ur által a Processusba be iktatott Abellinó Bandétának a Haza javára Czélzó tselekedetéhez hasonlított Ezközléseimnek bé bizonyíttatásokra. Melly hogy Igaz, *Si etiam Acheronten movebo*, Világosságra kell jönni, és az Urnak is a mindennapi Szó fija Beszéd által a levegőbe lebegő, s erántam függőbe lévő Gondolkodásait, a dolog valóságos, Igaz letté ki nyilatkoztatásával meg nyugtathassam, s Ártatlanságom pártjára Uri Szívét érdekesítessem. Epen most vészem a Comáromy Ur Levelét, melly szerént 22a pteriti Mensis Febr Instantiamat Termsba vették, de a nagy akadály miá ki nem jöhettek, hanem a jövő hétre terminálták. Nékem több ezer forintnál a károm, ha ezen Termst nem observál hatom, itt pedig az Ur szava ként, nem lehetek bátor a Sedriák alatt. És ha az Ur, a Nagyobbakk serkentésekre, épen tovább nem halaszthattya a Mentségre bé adandó probáim meg szerzése kérelmekkel is, azon Processusnak submissióját, azt az Ur felől nem reményem. Van hatalmíba az én jó Uramk, ki is kérem hogy addig tellességgel ne submitálja az Ur, mig elegenendő probaimat nem producalom, hogy az Ur is ott, ahol subsumptioba ne jőjjön. Ezek felől hát adja elől minden menekedésre való probaimat.

Engemet genuine méltóztasson Informalni alázatosan kérem, Mert másképen a mit az Ur számára régtől fogva el készítettem, t. i. a Cseresznyére valót, ha egyeneséget tselekszik vélem az Ur érdemem szerint — — Pap Samu Ur hónap jön ki az Alatskai Ember executiójára, mit tsináljak véle méltóztasson tanátsolni. Az Ár Viz minden felőrül körül vett harmad nap alatt az Angyalok sem jöhetnek felénk. Ugyan is azért ha a processusomat revidiálni fogják, az alatt küldendő Uri hir adó

Levele soha ide nem jöhet és így szerentsétlen leszek, kérem az élő Istenre méltóztasson meg nyugtatni. A ki tovább is az Urnak betses, és meg ismért Uri Gratiájában alázatosan ajánlom az Ifju Asszony alázatos tiszteletével mar(adok)

Dusnokon 7e Marty 1803.

Az én Igen jó Drága Urk

Hóltig Tisztelője

Onody mk

Szombaton vettem észre egy kitsinyt, hogy kötve hiszen nekem az Ur, pedig én Comája sem vagyok, Isten Uttse soha semmi secretumot az Ur előtt nem tartottam, sőt Uri kívánságára Gyilkos vólnék is meg mondanám — hogy az Ur én miattam kissebbséget szenvedjen, inkább muljon el az én életem, vagy olly dologban fogja pártomat, a melly jövendőben is meg szégyenit, világosságra jövetelivel. Inkább ma a Kardomba ereszkedem. Isten Uttse ártatlan vagyok, meg bizonyítom.

BEITRÄGE ZU DEN ANFÄNGEN DER RÄUBERROMANTIK IN KOMITAT BORSOD

Die französische Revolution hatte weltweit die fortschrittliche Ideologie des antifeudalen Kampfes der ausgebeuteten Völker und Volksschichten geschaffen, die naturgemäss um diese Zeit noch sehr primitiv war und sich vornehmlich in einer Schwärmerei für Taten im Dienste der menschlichen Freiheit offenbarte. In dieser historischen Atmosphäre schwebte auch dem Räuber das bereits überholte feudale Weltbild vor und er identifizierte sein Draufgängertum und die widerrechtliche Aneignung fremden Eigentums mit den Gewalttätigkeiten der herrschenden Schichten. Der ungarische Betyár (sprich Betjár), auch „szegénylegény“ (armer Bursche) genannt, brandschätzte in seiner Armut und Not nur die Reichen, die Herren, und wendete nur dann Gewalt an, wenn diese sich seinem Willen widersetzen. Eine Folge davon war, dass das unbemittelte Volk sich an ihre Seite stellte und ihnen behilflich war. Dieser Umstand erschütterte dann die allgemeine Ordnung und Sicherheit des Landes in ihren Grundlagen. Es versteht sich von selbst, dass die regierenden Kreise alle Hebel in Bewegung setzten und nichts unversucht liessen, um die Ordnung wiederherstellen zu können. Aber nach jedem rücksichtslosen Ordnungschaffen flackerten auch schon wieder die Wachfeuer der flüchtigen Strauchdiebe in der Puszta und in den Wäldern auf. Diese Zeit der Betyárromantik dauerte etwa ein Jahrhundert und klang erst mit der allgemeinen Verbreitung der bürgerlichen Bildung allmählich ab.

Die allgemeine Meinung hielt Bandi Angyal für den Begründer der legendären Räuberromantik. Die vielen Heldentaten, die über ihn im Umlauf waren, wurden weder von der historischen noch von der ethnographischen Forschung auf ihre Glaubwürdigkeit hin wissenschaftlich geprüft. Sándor Dömötör, der Autor der vorliegenden Studie entdeckte im Archiv von Miskolc die Schriftstücke des Strafverfahrens, das gegen den Betyáren eingeleitet wurde und erzählt seine glaubwürdige Lebensgeschichte.

Bandi Angyal hiess in Wirklichkeit András Onódy. Er stammte aus einer vornehmen Landadelsfamilie, seine Mutter war sogar mit dem Hochadel verwandt. András Onódy war noch ein Kind, als sein Vater starb und er wuchs — als das jüngste der Kinder — von seiner Mutter betreut, aber ziemlich selbständig auf. Die Familie wohnte in Reste (gegenwärtig in der Tschechoslowakei), am Rande des Cserehátgebirges, im einstigen Komitat Abauj. Um jene Zeit war hierzulande die Herdenviehzucht im Freien gang und gäbe. Zeitweise wurden Rinderherden aus der Grossen Ungarischen Tiefebene auf die Bergweiden des Cserehát getrieben, während tauschweise Berglandrinder im Tiefland weideten.

Die legalen freundschaftlichen Beziehungen zwischen den Hirten der beiden Landschaften entarteten und es kam zu Betrügereien und Veruntreuungen im grossen Ausmass. Ganze Herden wurden entwendet, und in weit entferntegelegene Landteile vertrieben.

Der junge Gutsbesitzer András Onódy verwickelte sich 1786 in einen solchen Diebstahl. Es erregte landweit Aufsehen, als er auf frischer Tat ertappt, gefesselt auf das Komitatshaus gebracht und wie ein ganz gewöhnlicher Dieb zu einer Kerkerstrafe verurteilt wurde. Er wurde populär, es wurde sogar ein Loblied auf ihn geschrieben. Obwohl Onódy später ein ganz gemeiner Angeber war, gefiel er sich in der patriotischen Rolle eines zweiten Abellinos von Zschokke. Er setzte seine Diebstähle fort, wieder wurde ein Verfahren gegen ihn eingeleitet, aber es gelang ihm den Prozess auf Jahre hinauszuzögern. 1807 starb er eines jähen Todes. Damit war der Prozess beendet und man versuchte seine Schandtaten zu verheimlichen. Umso mehr Gerüchte kamen auf, hauptsächlich aufgrund des volkstümlichen Theaterstückes, das István Balogh über sein Leben und seine Taten geschrieben hatte. Es wurde 1812 uraufgeführt. Als Vorbild diente Heuslers Ausstattungsstück „Rinaldo Rinaldini“. Doch war István Baloghs Werk keinesfalls eine sklavische Kopie, denn er hatte die Taten Bandi Angyals umgedichtet und hatte das Stück auch mit zahlreichen ungarischen Volksliedern vollbespickt. Sein Theaterstück wurde zum Ur- und Vorbild des kitschigen Volksschauspiels.

Dass Bandi Angyal berühmt und zum Sinnbild des humanistischen Räubers werden konnte, daran sind vor allem die Motive der deutsch-österreichischen Räuberromantik schuld, doch haben auch Überlieferungen der ungarischen Märchenwelt das ihrige dazu beigetragen. Der Betyár, der für das Wohl des armen Volkes kämpft, ist ein konkretes, ungarisch-ethnisches Spezifikum. Die instinktiven Freiheitsbewegungen des ungarischen Volkes — vornehmlich der Hirten — vermischten sich mit den Schandtaten der Freibeuter. In diesem Verschmelzungsprozess wurden die letztgenannten irgendwie menschlicher, während die Hirten, die fahnenflüchtigen Soldaten und die flüchtigen hörigen Bauern zu ganz gewöhnlichen Verbrechern degradiert wurden. Das qualitative Ergebnis dieser nach zwei Richtungen hin zugleich wirksamen sozialen Bewegung war; der Betyár, der Freiheitskämpfer—Räuber, der Scheinheld.

Bandi Angyal war ein Räuber, aber seine Taten und die Motive derselben hielt die öffentliche Meinung für viel edler und revolutionärer, als sie es tatsächlich waren. Das Lied, das seine Taten verherrlichte, wurde im Komitat Borsod und im ganzen Land gesungen. Es ist aber kein Loblied des Räubers, denn es spricht vom Recht des unterdrückten Volkes auf Gerechtigkeit. Dieser Ruf des Volkes nach Gerechtigkeit ist urewig — nicht aber das romantisch aufgebauschte Heldentum eines Räubers. Die Gestalt des Betyáren ist sinnfällige Wirklichkeit und als solche das charakteristische Produkt einer bestimmten historischen Epoche.

Sándor Dömötör

J E G Y Z E T E K

- [1] Dömötör Sándor: A vasi betyárvilág kezdeteiből. VASI SZEMLE, XVIII (1964), 169. p.
- [2] Vö. Gaal József: Haramiacsók. RAJZOLATAK 1835; — Szabó Ferenc: Betyárvilág Orosháza környékén a szabadságharc után. SZÁNTÓ KOVÁCS MUZEUM EVKÖNYVE, Orosháza, 1959. 41—42. p.; Gunda Béla: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen 1956. 7—16. p.; Zákonyi Ferenc, szerk.: A gyöngyösi csárda. Veszprém 1962; Bálint Sándor: Történetek a szegedi betyárvilágból. Szeged 1961; Dömötör Sándor: i. m. 179. p.
- [3] H. L. (Hőke Lajos): A betyár. FŐVÁROSI LAPOK, 1870. július 23.
- [4] Szántó Imre: Zöld Marci. Betyárvilág Heves és Külső Szolnok megyében a XIX. század első évtizedeiben. EGRÍ PEDAGÓGIAI FŐISKOLA EVKÖNYVE, II. (1956), 477—478. p.
- [5] Csurgay Árpád: Sajószentpéter város története. Miskolc 1891. 63. p. Baranyay Károly: Sajószentpéter régi jogélete. Miskolc 1936. 25. p.
- [6] Dömötör Sándor: i. m. 173—175. p.; Szántó Imre: i. m. 483. p.; Szinkovich Márta: Sorozás a feudáliskori Baranyában. MŰVELŐDESI TAJEKOZTATO (Pécs) 1963. dec. 114—118. p.
- [7] Szántó Imre: i. m. 482. p.
- [8] Magyarság néprajza III., 129. p.
- [9] Bottyán János: Hegyközi tájak, falvak, emberek. REFORMATUSOK LAPJA 1962. aug. 5. — VI. évf. 32. sz.; — Kaposi Edit és Maác László: Magyar népi táncok, táncos népszokások. Bp. 1958. 35—53. p.; — Műveltség és Hagyomány (szerk. Gunda Béla) IV., 70. p.
- [10] Pór Anna: Az első betyárszínjáték. PETŐFI IRODALMI MUZEUM EVKÖNYVE. Bp. 1962. (szerk. Baróti Dezső) 163. p.
- [11] Dömötör Sándor: A betyárromantika. ETHNOGRAPHIA, 1930. évf. Kny. 11. p.
- [12] Ezeknek az adatoknak bibliográfiai leírása ismertetésük során később kerül sorra.
- [13] H. L.: A betyár. FŐVÁROSI LAPOK, VII. évf. 159. sz. 686—687. p.
- [14] Magyarság néprajza, III., 129. p.
- [15] VASI SZEMLE, XVIII. 191—192. p.
- [16] Sziklay—Borovszky: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896. (Magyarország Vármegyéi és Városai I. k.) 282. p. A megye lakosságának ismertetését helyszíni megfigyelések alapján Sziklay János írta; szakmailag ellenőrizte Katona Lajos és Benedek Elek. A községek ismertetését Vende Aladár írta; uo. 552. p.
- [17] Sziklay—Borovszky: i. m. 395. p.
- [18] Így pl. Mauks Ernő: A rettegett Angyal Bandi legendája. ABAUJI KALENDARIUM 1948-ra. Szikszó, 1947. 83—84. p. (A közölt balladaváltozatot azonban nem innen, hanem Vermes Ernő és Földes Lajos: Abaúj vármegye és társadalma 1931-ben c. Gyomán kiadott monográfiájából veszi.)
- [19] Schram Ferenc: Balladák a budapesti könyvtárak kéziratos anyagából. NEPRAJZI KÖZLEMÉNYEK, 1959. IV. évf. 4. sz. 141—142. p.
- [20] Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája. (1565—1840) Bp. 1963. 308. p.
- [21] Szinnyey: Magyar Írók. XIV., 365—367. p.
- [22] Tóth Endre: Angyal Bandi. Költői beszély hat énekekben. Pest, 1856. 88. p.
- [23] Angyal Bandi soha nem találkozhatott sem Palatinszkival, sem Becskerekivel, mert ezek a nevek is tk. álnevek voltak. Viselőjük 25 éves korában 1816-ban került kézre Fegyverneken. Szántó Imre: i. m. 485—489. p. Vö. Országos Levéltár: Curiai Levéltár Extr. proc. crim. 3920/1811. sz. az Indexben „Palatinszky Michael Crimins Furti reus ex Dominio Csongradiensi app. 24. Jan. 1811.” (Az ügyirat nincs meg; még eredeti helyén kiselejteztetett.)
- [24] Solymossy Sándor valószerűleg emlékezetből ír ezekről Angyal Bandiról írott összefoglalásában. (Magyarság Néprajza III., 129. p.) A betyárromantika c. tanulmányunk írása idején Tóth Endre művével és az általa alkotott motívumokkal még nem foglalkoztunk. Vö. Magyarság Néprajza III., 147. p.)
- [25] Zákonyi: i. m. 35—36. p.

- [26] Jókai Mór: Összes Művei. XVI. 127—146. p. Bp. 1908.
- [27] Erdemes összevetnünk ezt az elbeszélést Jókai egy még híresebbé vált betyártörténetével, amely a betyár természeti környezetét és társadalmi hátterét mint összeforrt egészet, mint romantikus világképet rajzolja meg 1892-ben. A *Sárga rózsza* keletkezéséről I. Solymossy Sándor: Jókai és a magyar nép. Ethn. XXVI. (1925), 6—7. p.; Zsigmond Ferenc: Jókai. Bp. 1924. 262—265. p.; Sötér István: Romantika és realizmus. Bp. 1956. 462—464. p.
- [28] Gulyás József: Jókai és a népdalok. Ethn. XXVI (1925), 134—135. p.
- [29] Zsigmond Ferenc: i. m. 169—171. p.
- [30] Gulyás: Magyar Írók. V. 765. p.; Dienes István: Angyal Bandi, az úri betyár. A borsodi atyafiak elbeszélése nyomán. Bp. 1924. 32. p.
- [31] Dienes István a betyárok regényes életrajzára specializálta magát, amint ezt „Sobri Jóska, a Bakonyerdő királya” c. tévedésektől hemzsező műve mutatja. Vö. erről Hegedűs Ferenc figyelmeztetését, ELETÜNK (Szombathely) 1963. I., 150—152. p.
- [32] A gyűjtőcsoport tagjai voltak: Angyal Béla (Szerencs), Koós Imre (Ostoros), Orosz László (Aszaló) és Pap Miklós (Tokaj).
- [33] Vö. Balassa Iván: Cselédházak az abaúji Hegyközben. NEPRAJZI KOZLEME-NYEK, III. (1957), 320—321. p.; Tóth János: A magyar nép építőművészete. Bp. 1961.
- [34] A nyíri és komlósi ref. egyházak anyakönyve 1854-dik évtől. (Ötvös Károly ref. lelkész közreműködésével gyűjtött adalékok.)
- [35] Dömötör Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? ETHNOGRAPHIA 1934. évf. Kny.
- [36] Miskolci Állami Levéltár (a következőkben MÁL): Közgyűlési jegyzőkönyvek 1464/1806. sz. (Ha az iratok is megvannak a levéltárban, „Közgy. iratok” megjelölést használunk.)
- [37] Nagy Iván: Magyarország nemes családai. Pest, 1857. I. 42. p.; Vö. az előbbiekről MÁL: Per 25. és 173. p.
- [38] Szendrey Zsigmond, Magyarság néprajza, IV. 221. p.
- [39] Szüleim fiatal korukban kerültek el Dunaszentgyörgyről (Tolna megye) Budapestre. Ha elmentünk látogatóba nagyapámékhöz, Dunaszentgyörgyre, a falubeli gyerekek Parrag Sanyinak hívtak, mivel édesanyám Parrag Lídia volt, s apja portáján tartózkodtunk. Gyermekei önérzetemet nagyon sértette, hogy anyám nevén emlegetnek. „Dömötör Sándor az édesapám neve, nem Parrag Sándor!” — erősítgettem nekik. „De Parrag Lidi az anyád!” — nyugtattak meg rokonaim, akiknek eszébe sem jutott, hogy ezt a szokást, a névhasználat ezen módját a matriarchátus csökevényének tartásák. Inkább nagyapám abszolút tekintélye volt a család összetartó ereje, mint anyámé, vagy nagyanyámé.
- [40] Ötvös Károly ref. lelkész közlései (Nyíri, 1964. július) a Borsod megyei népművelési tanácsadó által rendezett honismereti tanfolyam hallgatói előtt.
- [41] Ortutay Gyula: Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei. MTA Társ. Tört. Osztályának Közl. IX. (1959), 195—238.
- [42] Vö. György Lajos: Kónyi János Demokritusa. Bp. 1932. 124. p.
- [43] Erre igen érdekes példa a Turul Képes Regényújságban 2188 oldal terjedelemben. 137 fűzetben megjelent „Angyal Bandi az utolsó magyar betyár regénye” című fércmű — szerzője Temeshy György, valószínűleg álnév —, melynek semmi köze nincs a címen kívül a híres betyárhoz, azonban a cselekmény kiinduló pontjai olyan események, amelyek a betyárvilág romantikus jellemzői voltak.
- [44] Borsod megye közgyűlésein igen sok esetben foglalkozott Onody András különös ügyeivel, azonban a legtöbb esetben hiányoznak az irattári mellékletek, úgy-hogy csupán a határozatok szűkszavú szövegeire vagyunk utalva. A miskolci Állami Levéltárban végzett kutatásaink során megállapítottuk, hogy igen sok irat az 1304/1806. sz. ügyrendi pont irataihoz van szerelve. Az Onody András iratai ügyében tartott megyei vizsgálat anyaga 24 lap; ehhez csatolták az 1382/1805. sz. ügy iratait (25—156. lap), valamint a 4180/1807. sz. ügy bizonyítékait (157—278. lap). — A közgyűlési határozatok szövege ezekben az iratokban nincs rögzítve, csak magukban a jegyzőkönyvekben. A per irataiból Per jelzéssel és a lapszám megjelölésével idézünk. (A perirat történeti elemzése és rendezése,

Ónody András rokoni, baráti és egyéb kapcsolatainak bemutatása szakavatott helytörténeti kutatóra vár.)

- [45] MÁL: Közgy. jzk. 2750/1804. sz.
 [46] Uo. 2751/1804. sz.
 [47] Uo. 2064/1806. sz.; L. még 3070/1805. sz.
 [48] Uo. 2130/1805. sz.
 [49] Uo. 2693/1805. sz.
 [50] Uo. 1304/1806. sz.
 [51] Függetlenségként teljes terjedelmében közöljük. Keltezetlen irat; valószínűleg 1806 nyarán írta. Előbbi mentsége alapján írta, de sokkal részletesebb.
 [52—53] MÁL: Közgy. jzk. 2063/1806. sz.
 [54] Uo. 2062/1806. sz.
 [55] Orsz. Levéltár: Curiai Lt. Extractus proc. crim. 2715/1804. sz.
 [56] MÁL: Per 169—170. és 180—184. p.
 [57] Uo. 266—267. és 14—15. p.
 [58] Uo. 164. p.
 [59] Pesty Helységnévtára XII. Borsod megye. (OSzK Kézirattára: Fol. Hung. 1114. sz.) 126. p.
 [60] 1806. Kisasszony Hava 15. napján Dusnok Praediumban a következő majorok voltak: Ragályi István, Rácz György (2), Lossonczy Károly, Ragályi Gedeon, Onodi András, Bernát András, Dániel Sámuel, Onodi György és Bernát András (kocsmája). Összesen 10 épület. Ezenkívül a következő zsellérházak: Szemán József, Botos Márton, özv. Mészáros Józsefné, Mátyás András, Majoros József, Fojóka György, Kis György, özv. Buczkó Andrásné, Kocsis József, Kis Ádám, özv. Kozák Andrásné, Majoros János, Olajos András zsellérek és Bánóczi Filep nemes lakos.
 [61] Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963. 771. p.
 [62] Pais Dezső: Egyetemi előadásaiában említi. (Végh József közlése.)
 [63] Györffy György: i. h.
 [64] Baranyay Károly: i. m. 84. p.
 [65] Csikvári Antal, szerk.: Borsod vármegye. Bp. 1939. IV. 95. és 134—135. p.
 [66] MÁL: Per 25—27. p.
 [67] Uo. 165. p.
 [68] Nagy Iván: Magyarország nemesi családai. Pest, 1861. VIII. 232. p.
 [69] Györffy György: i. m. 796. p. Édes Vince: Ónod vár. VASÁRNAPI ÚJSÁG, V., 1858. évf. 16. sz. 186. p.
 [70] Csurgay: i. m. 45. p.; Csikvári: i. h.
 [71] Molnár Endre, szerk.: Abaúj-Torna vármegye. Bp. 1935. 195. p.; Károlyi László: A nagykarolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklasi története. Bp. 1911. I., 275. p.
 [72] A megyebeli rokoni kapcsolatok igen régiek lehetnek; erre néhány adatból is következtethetünk. Fáy András leánya, Borbála, Ónody családbelihez ment feleségül. Olchváry Zsigmond (szül. 1710.) Zsuzsa leányának Ónody Pál volt a férje —, Olchváry Ferenc felesége Básthly Mária volt. 1813-ban Olchváry Dániel osztályos pert kezdett az Ónodyak ellen. Olchváry Zsigmond pedig Rákóczi György bodrogközi uradalmának igazgatója volt. Nagy Iván: i. m. IV., 129. VIII., 328—329. és Pótk. 229. p.
 [73] E collectione Gab. Nagy: Familium tabellae genealogicae. Orsz. Széchenyi Könyvtár Kézirattára: Oct. Lat. 419. sz. 3. levél.
 [74] 1806. Kisasszony Hava 16. napján jelenti Miskolczi Péter megyei szolgabíró, hogy Ónody András jószágainak (birtokainak) curatora (gondnoka) Horváth András, a sógora. Ónody ez ellen nem tiltakozott.
 [75] MÁL: Per 163. p. „Ónody András úr, a Básti László úr ipája.”; MÁL: Közgy. jzk. 2407/1813. sz.
 [76] MÁL: Per 57—64. p.
 [77] Pesty Helységnévtára: Abaúj megye. (OSzK) I, 549. p.
 [78] Sziklay—Borovszky: i. m. 303—305. p.
 [79] Uo. 548. p.

- [80] Uo. 544. p.
- [81] Uo. 524. p.
- [82] Uo. 527. p.
- [83] Cimboráinak kikutatásához hosszabb levéltári munkára van szükség.
- [84] L. erről Zs. Bene: Die Schafzucht und Verarbeitung der Schafmilch auf dem Gebiet des Cserehát (Nordostungarn). In: Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Bp. 1961. 559—579. p. (Az 560. p.-n a cserehádi községek térképével.)
- [85] Kaposi—Maác: i. m. 35—53. p. Bene Zsuzsánna: A tejjel kapcsolatos hiedelmek és szokások a Cserehátan. NÉPRAJZI KÖZLEMENYEK, II. (1957), 188. p.
- [86] MÁL: Per 86—88. p.
- [87] Uo. 110. p.
- [88—89] Uo. 111. p.
- [90] György Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 156—162. p.; Vö. J. W. Appel: Die Ritter- und Räuber- und Schauberröman. Leipzig, 1859; C. Müller-Fraureuth: Die Ritter- und Räuberromane. Halle, 1894.
- [91] Heinrich Zschokke: Abellino. Schauspiel in fünf Akten. Stuttgart, 1868. (A bevezetés alapján.)
- [92] Az 1920—1930-as években egy Abellino nevű bűvész működött hazánkban. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a név a mai tudatban a sarnatánság jelképévé lett. Ónody Andrásnak Abellinóvali azonosítása korábban is felmerül. Ez a körülmény azt mutatja, hogy az Abellino előbb ért hozzánk és hatása a közvéleményre nagyobb volt, mint feltételeztük. 1800. szeptember 15-én az úriszéki tárgyalás anyagában szerepel a következő részlet: „Dum abjurati, ob praemissam adjurationem semel ab expilatione continent, actus idem pro virtuoso reputari debet. Ita Obellino, magnus ille Venetorum Bandita, posteaquam simili, qualio Parti J adferibitur, Conjuratiōe mediante, in Venetiis grassantium Latronum primipilum semel efficient eos non modo ab enormibus excessibus retinuit, verum postremo etiam Magistratui denunciavit, ac comprehendere fecit eapropter non poenam, verum concivium gratitudinem, et premium properuit.” (Per 133. p.) Hasonlóképpen: Per 136. és 141. p.
- [93] Sötér: i. m. 403. p.
- [94] A szerteágazó adatok összehordására hosszabb időre van szükség. Onody András személyi adatainak összekeresése is igen hosszadalmas munkának ígérkezik.
- [95] MÁL: Per 18—19. p.
- [96] Ezekről l. a 87—88. jegyzetknél is.
- [97] MÁL: Közgy. jzk. 2606, 2608/1804., 784, 800, 1887/1805. sz.
- [98] Uo. 2390/1804. sz.
- [99] Uo. 55 és 1337/1806. sz.
- [100] Uo. 2281/1804. sz.
- [101] Adatunk egyrészt a „kaszált széna”, másrészt a „feltakart széna” kifejezéssel jelzi, hogy kétféle szénaműveletet különböztet meg: ami „kaszált”, az nem „feltakart” széna. Nyirkos István jól megokolt véleménye szerint (MAGYAR NYELV, 1964, 162. p.) *takar* „gyűjt, colligo” jelentésű szavunk a *teker* „felgöngyölt, becsavar, wickeln” jelentésű, honfoglaláselőtti török jövevényszó hangrendi átcsapással keletkezett változata, amely képzetvegyülés következtében keletkezett. Milyen képzetek vegyüléséről van szó? Nyirkos feltevése szerint a *takar* eredeti jelentése „wickeln, teker”, mert a „gyűjt, colligo” jelentésből nem magyarázható meg a „fed, tego, takar” jelentés. Nyirkos e feltevést arra alapítja, hogy a szénamunkáknál 1. a fűvet lekaszálják, 2. majd elterítik, 3. ezután villával (gerbeleyével) forgatják, hogy megszáradjon, 4. amikor a fű megszáradt, vagis szénává ért, sávonként csomókra húzzák össze, vagis *feltekerik*, 5. majd e csomókat boglyákba rakják. (Uo. 166. p.)
- Tálas István megjegyzése szerint „nemcsak a szóban, de egyszersmind a vele kapcsolatos munka lényegében öröklődik” egyrészt „az ősi gyűjtés (gyűjtögetés) ténye”, másrészt „az újratermelés fokán is folytatandó gyűjtötevékenység tartalma.” (ETHNOGRAPHIA, 1961. 93. p.) A növények gyűjtésének a legősibb ténye (módja) szerszámok használata nélkül, pusztá kézzel történt, tehát ez az az egyszerű mód, amely mai életünkben fejlettebb módok alkalmazása mellett, bármikor is alkalmazható, olyan emberi alapcselekvés, melynek lényege és tar-

talma közvetlenül esik egybe. (A konkrétum és absztraktum közvetlenül fedi egymást a tudatban.) Később, a történelem folyamán a kés, sarló, kasza használata folytán ebből a ma is meglévő alapcselekvésből differenciálódott és önállósult a „kitépés, kiszakítás” mozzanata a „levágás, elvágás” mozzanattá, amelyet a szerszám alkalmazása fejlettebb, közvetett cselekvéssé emelt. A már nem tépett, hanem levágott növényi szálak összegyűjtésének is új technikái alakultak ki az ujjakat helyettesítő villa és gereblye használata következtében (ETHN. 1958. 292. p.), amelyek az alapcselekvéssel, a collectioval, a gyűjtéssel többszörösen is közvetett kapcsolatban vannak, és a tudatban gyakran keverednek, gyakran tévesen asszociálódnak. Az emberi kéz gyűjtő tevékenységén alapuló fogalmakat a tudatban a pusztá kézzel végzett gyűjtőtevékenység állandóan érzékelhető volta integrálja és vezérli, tereli a valóság helyes tükrözésére.

Szerintünk a „takar, fed, tego” jelentés másodlagos, „az újratermelés fokán is folytatandó gyűjtőtevékenység”, amely tk. a „gyűjtés, collectio” következménye, lényege, absztraktuma is. Akár csavargatás, akár göngyölgetés, akár betakarás a gyűjtés következménye befedés. Ezt a cselekvést végző ember az összegyűjtött anyag segítségével végzi, tehát a gyűjtögetés, a szedegetés folyamán a gyűjtögetés a szedegetés tárgya eszközzé alakul, a takarás, a fedés eszközzé és nem fordítva.

- [102] MÁL: Közgy. jzk. 1552/1806. sz.
 [103] Uo. 2119/1806. sz.
 [104] Uo. 3444/1806. sz. Per. 179. p.
 [105] Uo. 3445/1806. sz.
 [106] Uo. 727/1807. sz.
 [107] Uo. 1412/1807. sz.
 [108] Lajos Árpád múzeológus (Miskolc) szíves közlése szerint a sajószentpéteri plébánia anyakönyvében az elhalálozás bejegyzése nem található.
 [109] Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai. Bp. 1957. I. 152. p.
 [110] Schram: i. m. 141—142. p.
 [111] Kresz Mária: Magyar parasztviselet 1820—1867. Bp. 1956. 50. és 107. p.
 [112] Sziklay—Borovszky: i. m. 383. p.
 [113] Uo. 525. és 385. p.
 [114] Kresz: i. m. 143. p.
 [115] VASI SZEMLE, 1964. 192. p.
 [116] Sz. L. Rubinstein: Lét és tudat. Bp. 1962. 331—340. p.
 [117] Gegesi Kiss Pál: A személyiségről. Magyar Pszichológiai Szemle, XX. 1963. 195—205. p.
 [118] VASI SZEMLE, 1964. 175. p.
 [119] Az *Angyal Bandi* c. színdarab hatása alatt más betyárok is ezt a híres nevet választották maguknak, hogy fellépésük sikerét biztosítsák. Somogy megyében a XIX. század első felében működött egy Horváth István nevű kegyetlen rabló, ki Angyal Bandinak nevezte el magát és a törvény előtt is e néven szerepelt. (Gönczi Ferenc: A somogyi betyárvilág. Kaposvár 1944. 243—244. p.; Vö. Orsz. Levéltár: Curiai Lt. Extr. proc. crim. 4669. sz.: „Angyal Bandi cum sociis plurium Criminum reus ex Cottu simeghiens. app. rev. 15a Maji 1813.” Az index szerint; az ügyirat nincs meg.) Egy későbbi adat Bács megyéből uo. 8513. és 8877. sz.: „Angyal Andreas Criminis furti reus ex Comitatu Bacsiens. app. rev. 22a Xbris 1825.” (Az ügyirat nincs meg.)
 [120] Dömötör Ákos: Az ukrán hősdalok és a történeti valóság. Bp. 1963. (Kéziratban.)
 [121] Pór Anna: i. h.
 [122] Magyarság néprajza III., 129. p.
 [123] Otokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Öntudatlan népiesség kéziratos gyűjtemény-irodalmunkban. Debrecen 1942. 45.; Vö. Pogány Péter: Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán. Bp. 1959. 166—167. p.
 [124] Stoll: i. m. 245. p. Közli a pozsonyi szlovák Tudományosa Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében levő *Cantillena. Énekek. Pesniecki* című XVIII. sz. 2. feléből származó gyűjtemény rövid leírását, mely szerint a 266 lapon található Angyal Bandi nótájának szövege. Mivel a gyűjtemény kora pontosan nem határoz-

- ható meg, a változatot Kiss Pál szövegénél régebbinek csak esetlegesen tekint-
hetjük.
- [125] Másik, rövidebb variánsra is utal O. Nagy: *Méhes István* „Dávidné soltáriból kiválogatott Énekek” c. gyűjteményében, mely Debrecenben vagy Sárospatakon 1814-ben íródott. Korai ponyvaváltozatairól Pogány Péter: i. m. 95. és 125. p.
- [126] O. Nagy: i. m. 46. p.
- [127] Pogány Péter: i. m. 166—67. p.
- [128] O. Nagy: i. m. 47. p.
- [129] Schram: i. m. 141—142. p.
- [130] O. Nagy: i. m. 74. p.
- [131] VASI SZEMLE, XVIII. (1964), 171. p.
- [132] Dános Erzsébet: A magyar népballada. Bp. 1938. 153. p. Csak dallama Kiskovács-vágása faluból (Gömör megye) 1940-ból, Vargyas Lajos: Aj falu zenei anyaga. Bp. 1960. 168. p.; Vö. Vargyas Lajos—Csanádi Imre: Röpülj páva röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Bp. 1954. 309—311. p. (Egy debreceni változat 1933-ból és egy lápafői változat 1946-ból.) 527. p.: „Legrégibb betyárballadánk egyike.”
- [133] *Harapíroztat*: „fiatal lovat betanít a zabla, kantár felvételére”, valószínű, hogy Ónody András is a „harapj” szóval tanította a lovakat, s franciás műveltségére vall a szó továbbképzése. Vö. *apportíroz*: „odához, odavezet” kutyáknál: *apporte!* „hozd ide”; — hasonló álfancia szó a *harangirozi*: „lázít, rémit, szónokol, buzdít” (a harang félreverésével, ennek emlegetésével készlet cselekvésre) Radó Antal: Idegen szavak szótára. Bp. 1921. 13. és 76. p. Idegen szavak szótára. Bp. 1951. 144. p.
- [134] *Slézsia*: (1645: Slesia-giolec), sziléziai gyolcs, a gyolcsos tótok útján, osztrák állami támogatással igen olcsó áron forgalomba hozott, finomított minőségű felsőruha anyag, amellyel a kezdetleges felszerelésű felvidéki magyar manufaktúrák versenyezni nem tudtak. (Ernyey József egykori közlései alapján.) NEPRAJZI KÖZLEMÉNYEK I. (1956), 265. p.
- [135] O. Nagy: i. m. 45—46. p. Ezen és a Szirmay-féle változatot kívül még négy, a nóta kedveltségét mutató kéziratos változatot is említ. A MAGYAR NEPZENE TÁRA, IV. 526—527. p. a 189—190. sz. jegyzetben közli a *dallam első feljegyzésénél közölt szöveget* is. A dallam első feljegyzése: Almási S. Magyar dalnok. 1834. II., 41. Szövege majdnem szörszerint egyezik Erdélyi: Népdalok és mondák. I. 192. p. A MAGYAR NEPZENE TÁRA, IV. kötete 13 dallamváltozatot közöl: hely nélkül 2 (189, 190. sz.), Beregből 1 (196. sz.), Borsodból 4 (184, 198, 305, 346. sz.), Gömörből 2 (209, 211. sz.), Nógrádból 3 (213, 214, 216. sz.) és Bukovinából 1 (191. sz.) variáns. Az *Angyal Bandi nóta* dallamáról Lajos Árpád külön tanulmányt ír.
- [136] Hőke Lajos: Valami a nép- és honvéddalokról. FŐVÁROSI LAPOK, 1870. VII. évf. 163. sz. 704. p.
- [137] Pór Anna: i. m. 163. p. VASI SZEMLE, XVIII. 175. p.
- [138] Ferenczi Imre és Ujváry Zoltán: Farsangi dramatikus játékok. MUELTSEG ÉS HAGYOMÁNY (szerk. Gunda Béla), Debrecen 1962. IV. 51—70. p.
- [139] Pór Anna: i. h.
- [140] Dömötör Ákos: i. h.
- [141] Pór Anna: i. h.
- [142] Berze Nagy János: Magyar népnemestípusok. Pécs, 1958. I. 523. p.
- [143] Berze Nagy János: Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. Pécs, 1958. 156—166. p.
- [144] Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok. I. 533. p.
- [145] Pór Anna: i. h.
- [146] Szűcs Sándor: Pusztai szabadok. Bp. 1957. 197. p.
- [147] Weber Antal: A magyar regény kezdetei. Fejezetek a magyar regény történetéből. Bp. 1959. 109—111. p. Vö. VASI SZEMLE, XVIII. (1964), 178—181. p.
- [148] Vö. Sötér: i. m. 65. és 115. p.
- [149] Dömötör Sándor: Néprajzi kutatásunk alapkérdései. ETHN. 1961. 92. p.
- [150] Tanulmányunk a NÉPMŰVELÉSI INTÉZET támogatásával 1964-ben készült első beszámoló eredményeinkről. Kutatásainkat azóta is folytattuk, s több probléma tisztázására sort keritünk.

REGESZTÁK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BORSOD MEGYEI SZERVEINEK TÖRTÉNETÉHEZ

A Magyar Tanácsköztársaság történetének széleskörű, alapos, forrásszerű kutatásában több mint lemaradásról, komoly mulasztásokról beszélhetünk. Tagadhatatlan, hogy ez túlnyomó részben korábbi szemléletbeli tévedések következménye, mert valójában fél évszázadból bő tíz esztendő az, mióta a korszak problémáihoz zavartalanul hozzányúlhatunk.

Hiba lenne azonban, ha ez a felismerés bármiféle kapkodást, felületességet eredményezne, ha valamiféle kampányszerű eljárásnak, kizárólag az időszerűsége időzítetttségnek engednénk teret. Az ügyhöz méltó eljárásnak azt tekinthetjük, ha felmérve most már a mulasztásokat és a lehetőségeket, igyekszünk a korszak történetkutatásának kérdéseit maradandólag, s a lehető legnagyobb teljességre törekedve megoldani.

Ilyen szemlélet alapján, s annak tudatában, hogy ez elsősorban levéltári, levéltárosi kötelesség, kezdjük a munkát a forrásanyag felmérésével. Kizárólag a megyei szintű iratanyagot vesszük szemügyre, abból is csak a tanácsköztársasági szervek iratanyagát. Bár a Tanácsköztársaság Borsod megyei története a polgári közigazgatás hagyományos gondjaiban, elsősorban az alispáni és főszolgabírói irattári anyagokban is tükröződik, a legjelentősebb ügyek mégis a forradalmi szervek iratanyagában jelentkeznek, elsősorban maguk a hivataltörténeti adatok. Ezek nagyobb része megjelenésében a hagyományos irattári formákat is nélkülözi, s már csak megghiányosodott állapotánál fogva is lehetővé teszi a részletesebb feltárást.

Munkánk tehát végeredményben csak kutatási segédletnek készülhet. A hagyományos (alispáni, főszolgabírói) irattári anyagok kutatásának módja és tartalmi lehetőségei tekintetében a legtöbb kutató tájékozott, A Tanácsköztársaság forradalmi szerveinek azonban még a fondjai is legtöbbünk előtt ismeretlenek. Ezért első helyen az úgynevezett fondjegyzéket, azaz az önálló levéltári testeknek a forradalmi szervek nagyság- és hivatali rendje szerinti rövid címlírását adjuk. A regeszták közlésében nem a fondjegyzék sorrendjét, hanem a szemmel látható tartalmi fontossági sorrendet követjük. A regeszták egy-egy fondnak a darabonkénti rövid tartalmi és alaki leírását tartalmazzák. Úgy gondoljuk, alkalmasak arra, hogy a kutatást az egyes iratok forrásértéke felől tájékoztassák és így a közvetlen átnézéssel való kutatástól megkíméljék. De még fontosabb szempont, hogy ugyanakkor maga az iratanyag is kimélődik.

Az egyes regeszták az alábbi sorrendet követik. Első helyen találjuk az irat irattári jelzetét (iktatószámát), azután a beérkezés (vettemezés) keltét, záró-

jelben az irat keltezésének keltét, majd a tartalmi jellemzését a külzetén található elintézésel, végül a darabszám, a terjedelem (p=pagina, azaz lap), a kivitelezés (kézírás, gépirás, nyomtatvány stb.) és az ügyirat jellegének (eredeti, fogalmazvány, másolat stb.) meghatározását.

Az egyes iratok kutatására való kikérése a fondcím és a regesztánál talált irattári jelzet alapján eszközölhető.

A Tanácsköztársaság Borsod megyei szerveinek működése során keletkezett iratok fondjegyzéke

Borsodvármegyei népbiztosok tanácsa és politikai népbiztos irata. (Irattári jele nb.) 1—201. 1919 III. 25. — 1919. IV. 1.	0,02 fm
Borsod vármegye közigazgatási biztossága és közigazgatási biztosa iratai (irattári jele: kb.)	
a) 99—372. 1919. IV. 2 — 1919. V. 2.	
b) Községi munkás és paraszttanácsok alakulási jegyzőkönyvei. (ad 251/kb.) A — Zs.	0,05 fm
Borsod vármegye kormányzótanácsi biztosának iratai. (Irattári jele: ktb).	
a) 373—668. 1919. VI. 4. — 1919. VIII. 3.	
b) Vegyes iratok, 1919. VI. 5. — 1919. VIII. 2.	0,05 fm
Borsodmegye Forradalmi Munkás-Katona-Földműves Tanácsának és Intéző Bizottságának jegyzőkönyvei. 1919. ápr. 14. — 1919. júl. 24.	0,02 fm
A Borsod-Miskolci direktórium iratai.	
a) 206—274.	
b) Vegyes iratok	0,01 fm
Borsod vármegye meg nem szállott területének direktóriuma iratai Mezőkövesd.	
M. 1—183. 1919. V. 14. — 1919. VI. 3.	0,03 fm
Borsod vármegye munkástanácsa művelődési osztályának iratai. Tanítók bejelentő lapjai.	0,03 fm
Borsod vármegye birtokrendezési ügyosztálya iratai 9—1712.	0,08 fm
Borsod vármegye intéző bizottságának iratai 4817—9738.	0,01 fm
Miskolci járás Forradalmi Munkás-, Katona-, Földműves Tanácsának és Intéző Bizottságának jegyzőkönyvei. 1919. IV. 10. — 1919. VII. 7.	0,01 fm
Edelényi járási gazdasági biztos iratai 157—615.	0,02 fm
Mezőkövesdi járási gazdasági biztos iratai 203—637	0,05 fm
Ózdi járás mezőgazdasági felügyelője (mezőgazdasági biztos) iratai. 1853—2540. mb.	0,02 fm

Községi munkás-paraszt tanácsok és intéző bizottságok iratai (Alacska, Andornok, Dubicsány, Igrici, Kistálya, Mezőkövesd, Noszvaj, Sajóivánka, Sajólad, Sajóvelezd, Szendrőlád, Szirma, Tard, Tiszadorogma községek töredékei.)	0,07 fm
Birtokrendező és Termelést Biztosító Bizottság Járási Gazdasági Megbizottja, Mezőkeresztes — iratai. (Mezőkeresztesi járási gazdasági megbizott.) Iktatókönyv és mutató, 256—654. 1919. VI. 24. — 1919. VIII. 4.	0,02 fm
A Tanácsköztársaság különböző szerveinek vegyes iratai.	0,06 fm
A Tanácsköztársaság nyomtatványai	0,03 fm
Edelényi járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok.	0,12 fm
Mezőcsáti járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok.	0,01 fm
Mezőkeresztesi járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok	0,03 fm
Mezőkövesdi járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok	0,02 fm
Miskolci járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok	0,01 fm
Ózdi járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok	0,02 fm
Sajószentpéteri járási szocializált gazdaságokra vonatkozó iratok	0,10 fm
Összesen:	0,89 folyóméter.

Borsod vármegyei népbiztosok tanácsa és politikai népbiztos iratai

1. Márc. 25. (márc. 24.). A népbiztos rendelete a mezőkövesdi karhatalmi parancsnoknak, a vattai kastélyban levő műkincsek őrizetbe vételére. 2x0,5 p. kézír. fog.
2. és 3. Márc. 25. (márc. 24.) Népbiztos nyílt parancsa a sajóőrösi és alsószolcai kastélyokban levő műkincsek őrizet alá vételére. 1 p. kézír. fog.
4. Márc. 25. Népbiztos felhívása a postahivatal főnökéhez Borsod vármegye kormánybiztosa és alispánja telefonszámainak kicserélésére. 1. 5 p. kézír. fog.
5. Márc. 25. (márc. 25.). Csavrák László miskolci lakos fegyvertartási engedély iránti kérése, melyre a népbiztos az engedélyt előbb megadta, majd visszavonta. 2 db. 1 p.
6. Márc. 25. Népbiztos kérése Csokva község munkás-, katona- és paraszt tanácsához, Mustos Géza lakás ügyének elintézése tárgyában. 1 p. kézír. fog.
8. Márc. 25. (márc. 24.). Megyei főorvos előterjesztései a betegellátás megreformálására vonatkozólag. 2 p. kézír. ered. — Érdemleges elintézés nincs.
9. Márc. 25. Népbiztos utasítása a népbiztosok tanácsa márc. 24-i ülése felhatalmazása alapján, a vármegyei alkalmazottak különféle segélyeinek április hóra számfejtésére és kifizetésére. — Kiadni az állampénztáraknak, pénzügyigazgatóságnak és számvetőségnek. 1 p. kézír. fog.
10. Márc. 25. (márc. 24.). Népbiztos (népbiztosi tanácsadó) jelentése a népbiztosok tanácsához a megye területén levő összes állam-, községi, banki,

- vállalati stb. pénztárak zár alá helyezésétől. — Külzetén útiköltség kiutalás. 2 p. gépir. és kézír. ered.
12. Márc. 26. Közigazgatási biztosság intézkedései az edelényi és sajószentpéteri főszolgabírói hivatalok vezetésével és személyzetével kapcsolatos változások iránt. — Külzetén a személyi változásokkal kapcsolatos intézkedés az állampénztárhoz. 3 db. 5 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
14. Márc. 25. Tiszakeszti jegyző táviratai kérése egy menekült írnok kirendelése iránt. — Részletes intézkedés márc. 29-én. 2 db. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
16. Márc. 26. (márc. 9.). Máthé Dezső sályi kovács iparosnak a miskolci szociáldemokrata párt titkárságához címzett kérése lány testvére részére két évre visszamenőleg hadisegély folyósítása iránt. — Külzetén a párt-szervezet titkárságának válasza fogalmazványban. 2 p. kézír. ered. és fog.
17. Márc. 26. (márc. 9.). A sályi szociáldemokrata párt-szervezet kérése a miskolci titkársághoz, Bók István utáni elmaradt hadisegély folyósítása tárgyában. Külzetén ápr. 18-án kelt értesítés fogalmazványa, mely szerint hadisegély visszamenőleg nem állapítható meg. 2 p. kézír. ered. és fog.
18. Márc. 26. (márc. 21.). Alispán 3871/ai. 1919. sz. felterjesztése a kormánybiztoshoz a hejőcsabai anyakönyvi kerületbe anyakönyvvezető helyettes kinevezése iránt. — Külzetén a népbiztos márc. 27-i intézkedésének fogalmazványa. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
19. Márc. 26. (márc. 15.). A belügyminiszter 53.236/1917. IX. o. számú értesítése a vármegye kormánybiztosához az erdélyrészi menekültek tartási költségeire kiutalt összeg számadásának elfogadásáról. — Külzetén: a népbiztos márc. 27-én tudomásul vette. 0.5 p. gépir. ered.
20. Márc. 26. (márc. 15.). A belügyminiszter 57984/1917. IX. o. számú értesítése a vármegye kormánybiztosához az erdélyrészi menekültek tartási költségeinek elszámolásáról. 0.5 p. gépir. ered.
21. Márc. 28. Külzet: Tóth János népbiztosnak eredetben kiadott. 0.5 p. kézír. iratpótló.
25. Márc. 26. (márc. 26.). 10. gyalogezred parancsnokság átírata a direktóriumhoz, Bánréve, Szendrő, Garadna községekkel az éjjel-nappali táviró és telefon összeköttetés biztosítása ügyében, a demarkációs vonalon levő csapatokkal való érintkezés érdekében. — Külzet: rendelet az érdekelt postahivataloknak. 2 db. 2 p. kézír. ered. és fog.
26. Márc. 26. Sajóbabonyi szervezett munkások panaszos betérjesztése különböző ügyekben. — Külzet: részletes, s nemleges válasz ápr. 14-én 2.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog. (NB. A kiadmány visszatartva az amerikai segélyre vonatkozó pont megváltoztatására szóló utasítással.)
27. Márc. 27. Külzet: A vármegyei alkalmazottak és a bányabiztosság alkalmazottainak Tanácsköztársaságra letett fogadalmáról felvett jegyzőkönyv levéltárba küldése. 1 p. kézír. fog.
29. Márc. 20. Felhívás a főispán kormánybiztoshoz a megye területén levő lapok pártállásáról, a miniszterelnökségnek jelentéstételre. — Külzet: Csupa szocialista lap van, intézkedés szükségtelen. 1 p. kézír. fogaim. (NB. nb helyett eln jelzéssel.)
30. Márc. 21. (márc. 5.). Az 1436 1919. B. M. res. számú iktatmány másolata

- a járási szolgabíróknak a gyülekezési jog körébe vágó intézkedése szabályozásáról. — Külzet: márc. 24-én irattárba utalva. 1.5 p. gépir. és kézír. egyszerű más. és fog. (NB. eln. jelzéssel.)
30. Márc. 27. Politikai népbiztos körtávirata a községi elöljáróságokhoz a tanítók március 29-i gyűlésre összehívásáról. — Külzet: expedialva márc. 27-én. 2 db. 2x0.5 p. kézír. és gépir. fog. és iratt. más.
31. Márc. 26. A Népbiztosok tanácsa értesítése az állampénztárakhoz a zár alól való feloldásukról és az ezzel kapcsolatos tennivalókról. — Külzet: expedialva márc. 27-én. 1 p. kézír. fog.
32. Márc. 26. Megbízólevelek a népbiztosok tanácsától különböző pénztárak, szervek és intézmények ügyvitelének és pénzkezelésének ellenőrzésére. Külzet: utasítás az expedialásra márc. 26-án. 13 db. kézír. és gépir. fog. és iratt. más.
33. Márc. 26. Utasítás az állampénztárhoz irodai költség nyugtájának kifizetésére. 1 p. kézír. fog.
34. Márc. 26. Utasítás az ónodi munkástanácsnak Melczer László birtokos miskolci bútorainak elszállítása. 1 p. kézír. fog.
36. Márc. 27. Budapest helyőrségének katonatanácsa rendelete Sassy Csaba sajtóelőadó részére állami telefonbeszélgetések és távirat feladások biztosítására vonatkozólag. — Külzet: értesítés Sassy Csabának. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
37. Márc. 26. Nyílt parancs Szekeres József és Heinemann Gusztáv részére, politikai és közéleti titkos rendőri teendőkkel való megbízatásukról. 1 p. kézír. fog.
38. Márc. 27. (márc. 24.). A miskolci posta és távirda alkalmazottai üdvözlik a Tanácsköztársaságot, bejelentik a szakszervezetek kívüli alkalmazottak eltávolítását, külön népbiztos kiküldését kérik. — Külzet: intézkedést nem igényel, az egyesített direktóriumok felállításával tárgytalanná vált. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
39. (Márc. 22.) Jegyzőkönyv a vármegyei, miskolci járási, államépítészeti hivatali és gazdasági felügyelőségi alkalmazottak Tanácsköztársaságra tett fogadalmáról, sk. aláírásokkal. — Külzet nélkül. 3.5 p. kézír. ered.
42. Márc. 27. (márc. 24.). Távirat a mezőcsáti munkás és paraszt tanácstól megalakulásáról és a miskolci szovjet tanácshoz való csatlakozásáról. — Külzet: a mezőcsáti paraszt tanács értesítettett. 0.5 p. kézír. ered. és fog.
43. Márc. 27. (márc. 24.). A mezőcsáti munkás és paraszt tanács távirati értesítése Ároktó, Igrici, Tiszatarján, Tiszakeszi községekben a munkás és paraszt tanácsok megalakításáról. — Külzet: távirati értesítés a tudomásulvételéről. 0.5 p. kézír. ered. és fog.
44. Márc. 27. (márc. 24.). A mezőcsáti munkás és paraszt tanács távirati értesítése arról, hogy a nemzetőrséggel, csendőrséggel és pénzügyőrséggel a szovjet kormányra az esküt letétette. — Külzet: tudomásul szolgál. 0.5 p. kézír. ered. és fogalm.
45. Márc. 27. (márc. 21.). Hadügyminisztérium 81.758/6.—1919. sz. leírata a kormánybiztoshoz, melynek mellékleteként a megszállott területekre

- beérkező katonai egyének leszerelésére vonatkozó rendeletet megküldi. Melléklet: Kisközlöny a magyar hadsereg számára, 110. sz. — Külzet: Intézkedést nem igényel. 5 p. nyomt. gépir. és kézír. ered.
47. Márc. 28. Külzet: a kassai kerületi parancsnokság megkeresését a városi népbiztossághoz átteszi. 1 p. kézír. fog.
49. Márc. 27. Külzet: Kiss Sándor hejőcsabai lakos fegyverviselési engedély ügye. 0.5 p. kézír. fog.
51. Márc. 29. Groszmann Borsod megyei biztos távirata Lukács György közoktatásügyi népbiztoshoz az ónodi, sajóörsi, sajószögedi, vattai műkincsek zár alá vételéről. — Külzet: azonnal D-jelzéssel továbbítandó. 2x0.5 p. kézír. fog.
52. Márc. 27. A sajkóközi munkás és néptanács szervezeti és hatásköri kérdésekben tájékoztatást kér, feljelent egy árdrágító miskolci kereskedőt. — Részletes válasz, valamint feljelentés a forradalmi törvényszéknek külön külzeteken. 3 db. 5 p. kézír. ered. és fog.
53. Márc. 28. Külzet: Barna Gyula disznóshorváti ref. lelkész beadványának továbbítása a szocialista párt titkárságához. 1 p. kézír. fog.
54. Márc. 27. (márc. 25.). Jegyzőkönyv a sajládi népbiztosság megalakításáról. — Külzet: utasítás megfelelő eljárás lefolytatására. 2 db. 2 p. kézír. ered. és fog.
56. Márc. 27. Jegyzőkönyv a mályi községi szovjet megalakításáról és a községi közpénztár átvételéről. 3 p. kézír. ered.
57. Márc. 27. Jegyzőkönyv a ládházai községi szovjet megalakításáról és a községi közpénztár átvételéről. 3 p. kézír. ered.
58. Márc. 27. Mezőgazdasági népbiztos átirata a közéletmezési népbiztosnak blanco szállítási igazolványok megküldéséről. 1 p. kézír. fog.
59. Márc. 27. Kőrösi Imre fegyvertartási engedélyének átvétele. 0.5 p. kézír. fog.
62. Márc. 27. (márc. 27.). Olvashatatlan nevű megyei alkalmazott fegyvertartási engedély kérelme. — Külzet: véleményezések és láttamozások után irattárba utalva ápr. 4-én. 2 p. kézír. ered. és fog.
63. Márc. 27. Külzet: élelmiszer jegy kérés a népbiztosi gépkocsivezető részére. 1 p. kézír. fog.
65. Márc. 27. Külzet: utasítás az abodi néptanácsnak a királykúti gazdaságban a szeszfőzés betiltásáról. 1 p. kézír. fog.
66. Márc. 27. Fegyvertartási engedély kiadása. 0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
67. Márc. 27. (márc. 23.). A miskolci szociáldemokrata párt választási irodája magánfelek panaszait továbbítja amerikai segély, katonai nyugdíj és hadisegély ügyekben. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
69. Márc. 28. (márc. 27.). Belügyi népbiztos távirata a direktóriumhoz a vasútállomásokon biztosításul meghagyott fegyverek további meghagyásáról. — Külzet: intézkedés megtörtént. 2x0.5 p. gépir. ered.
71. Márc. 28. Kecskeméti Pál kertész családipótlék ügye. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
72. Márc. 28. (márc. 26). Füzi Ernőné levele ellenforradalmi ténykedés gyanúja miatt letartóztatott férje kiszabadítása érdekében. — Válasz a bead-

- ványra, valamint Füzi ügyében részletes jelentés ápr. 15-én az igazságügyi népbiztosságnak. 4 db. gépir. és kézír. ered. és fog.
74. Márc. 28. (márc. 18.). Borsod vármegye alispánja 3676/ai. 1919. sz. felterjesztése a kormánybiztoshoz Tóth Lajosné sajlóádi lakos rendkívüli segélye ügyében. — Külzet: véleményezésre kiadva a sajópetrii munkástanácsnak jún. 25-én. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
75. Márc. 28. Jegyzőkönyv özv. Ihnatkó Györgyné nyugdíj rendezése, illetve segély kiutalása iránti kéréséről. — Külzet: nyugellátási ügyének rendezéséig 100 korona segély engedélyezve. 2 p. kézír. ered. és fog.
76. Márc. 28. Dakó Lajos miskolci lakos fegyverviselési engedély ügye. 0.5 p. kézír. fog.
77. Márc. 28. Spiegel Pál miskolci lakos fegyverviselési engedély ügye. 0.5 p. kézír. fog.
78. Márc. 28. (márc. 26.). A sajkazinczi munkás és paraszttanács márc. 23-i megalakulásának bejelentése. — Külzet: tudomásulvételéről értesítés márc. 29-én. 2 p. kézír. ered. és fog.
79. Márc. 29. Külzet: Barna Gyula disznóshorváti ref. lelkész tévedésből küldött levelének kiadása. 1 p. kézír. fog.
81. Márc. 28. A vármegyei népbiztosság kérése a belügyi népbiztossághoz a használatban levő automobilhoz külső és belső gumi kiutalása iránt. Távirati értesítés ápr. 4-én arról, hogy anyag hiányában nem tudja kiutalni. 2 db. 2 p. fog. és ered.
82. Márc. 28. Edelényi munkástanács felterjesztése Bónis Aladár áthelyezése ügyében. 1 p. gépir. ered.
83. Márc. 28. Edelényi járási népbiztos felterjesztése Bónis Aladár szabadság kérelme ügyében. 4 db. 4 p. kézír. és gépir. ered.
84. Márc. 28. Az edelényi járási népbiztos a Borsod vármegyei politikai népbiztosnak az edelényi járásbírószág alkalmazottainak hűségnyilatkozatát felterjeszti. 3 drb. 3 p. gépir. ered.
85. Márc. 28. Külzet: Felhívás a szikszói, putnoki, tornaljai főszolgabírói hivatalokhoz, jelentsék, mely jegyzőségek vannak ellenséges megszállás alatt. 1 p. kézír. fog.
86. Márc. 28. Külzet: felhívás a dédesi munkástanácshoz, jelentse, hogy Polgári Ilona tanítónő eltávózása miatt szükséges. 1 p. kézír. fog.
87. Április 14. Iratpótló, mely szerint az eredeti az olaj és zsíradék központnak megküldetett. 1 p. kézír. fog.
88. Márc. 28. Groszmann Dezső rakacai lakos segédjegyzői kinevezése a rakacai körjegyzőségbe. 1 p. gépir. ered.
89. Iratpótló, mely szerint 1920. ápr. 7-én csatolva a 2966/ai 1920. számhoz.
92. Márc. 28. Feljelentés és utasítás a vörösórség parancsnokának, Petényi Viktor sajóvámosi intéző lakásán rejtgetett fegyverek felkutatása tárgyában. A beérkezett jelentés szerint a feljelentés alaptalan volt. 4 db 3.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
93. Márc. 28. Leflér András és Mészáros Sándor kórházi alkalmazottak családipótlék ügye. 4 db. 4 p. kézír. ered. és fog.
94. Márc. 28. Fegyvertartási engedély a Biztosítási Tisztviselők Országos

- Szövetségénél működő bizalmi férfi részére. 0.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
95. Márc. 28. Fegyvertartási engedély miskolci külterületen lakó személy részére. 0.5 p. kézír. ered. és fog.
96. Márc. 28. Ungár József megbízatása a disznóhorváti segédjegyzői teendők ellátására. 2 db. gépir. és kézír. ered. és fog.
97. Jún. 25. Köles Ferencné bélapátfalvai lakos két gyermeke temetési költségeinek megtérítése. 1 p. nyomt. és kézír. fog.
99. Márc. 28. Panasz jegyzőkönyv a putnoki népbiztosoknak a pénz kommunizálására tett intézkedéseiről. — Külzet: távbeszélőn intézkedés történt márc. 29-én. 2 p. kézír. ered. és fog.
100. Kelet nélkül. Kézbesítési ív autó ügyben a katonai biztossághoz. 0.5 p. kézír. ered.
101. Márc. 28. A tiszakeszii jegyző távirati jelentése a tiszai kompot bombázni megkísérelt román repülőgép megjelenéséről. — Külzet: Jelentés a hadügyi népbiztosságnak és a katonatanácsnak. 1 p. kézír. ered. és fog.
105. ápr. 7. Mata András és felesége ózdi lakosok segélyezése. 1 p. nyomt. és kézír. fog.
106. Márc. 28. Kézsmárki Jánosné sajóörsi lakos panasza Melczer Aladár földbirtokos ellen, konvenció kiadásának megtagadása miatt. — Külzet: rendelet a konvenció kiadására aznap. 2 db. 2 p. kézír. ered. és fog.
110. márc. 29. Igazságügyi népbiztos távirati rendelkezése a forradalmi törvényszékbe tagok kijelölésére. — Külzet: benti értelemben intézkedés történt aznap. 0.5 p. kézír. ered. és fog.
111. Márc. 29. Külzet: feljegyzés Gömöri Samu csehek által hivatalából elmozdított irodasegédtsízt szolgálattételre jelentkezéséről. Újabb jelentkezéséig irattárba. 1 p. kézír. fog.
113. Márc. 29. Jaczkó Gusztáv sajóvárkonyi lakos panasza az egri főkaptaian gazdasága ellen, kártérítési ügyben. — Külzet: tudomásul szolgál. 3 db. 4 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
114. Márc. 29. Külzet: Ref. egyházi pénztár zár alá vétele. Felterjesztve az iratokkal együtt Reisinger Ferenc direktóriumi elnöknek. 1 p. kézír. fog.
116. Márc. 29. Becht Ernő Gyula ózdi polgárőrfőparancsnok bizalmas levele Groszmann Zsigmondhoz, melyben beszámol a helyi viszonyokról és szélesebb körű felhatalmazást kér. — Külzet: személyesen elintéztetett. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
117. Márc. 29. Az edelényi járási népbiztos kérése a folyamatban levő edelényi és miskolci járási irodasegédtsízek cseréje ügyében. — Külzet: a cserélő személyek új szolgálati helyükön 8 órán belül jelentkezni tartoznak. 2 p. kézír. ered. és fog.
119. Márc. 29. Erzsébet kórház kérése a kéményseprő mesterrel kötött megállapodásának jóváhagyására. — Külzet: határozat a szerződés jóváhagyásáról. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
120. Márc. 29. Erzsébet kórház felterjesztése a ki nem nevezett alkalmazottak drágasági segélye tárgyában. — Külzet: felterjesztés ápr. 5-én a belügyi népbiztossághoz a kérés méltányossági szempontból való teljesítése iránt. 2 db. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.

122. Márc. 29. A négyesi községi népbiztos felterjesztése községi lakosok fegyvertartási engedélye ügyében. — Külzet: értesítés a négyesi munkás és paraszttanácsnak, hogy fegyvert csak megbízható embernek szabad adni. 2 p. kézír. és fog.
123. Márc. 29. Külzet: feljegyzés Berger Irén diósgyőrvasgyári lakos irodai szolgálatra jelentkezéséről. 0.5 p. kézír. fog.
124. Márc. 29. Külzet: feljegyzés Kerekes Anna irodai szolgálatra jelentkezéséről. 0.5 p. kézír. fog.
125. Márc. 29. Külzet: felhívás Ónod község munkás és paraszttanácsához a fegyverek beszédése és beszolgáltatása tárgyában. 1 p. gépir. fog.
126. Márc. 29. A direktórium rendelete a szirmai munkás és paraszttanácsnak a saját kezdeményezéséből végzett kommunizálás beszüntetése tárgyában. 2 p. kézír. fog.
127. Márc. 30. A belügyi népbiztos távirati úton kéri a direktórium tagjainak és a népbiztosoknak a névsorát. — Külzet: jelentés a tárgyban aznap. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
129. Márc. 30. Rendelet a mályii munkástanács elnökéhez a Flóhr Ignác ottani birtokosnál lefoglalt terményekkel kapcsolatos eljárást illetőleg. 2 p. kézír. fog.
131. Márc. 30. A direktórium megbízása Mezőssy Sándornak az edelényi járásban a szervezeti élet kiépítésére. 0.5 p. kézír. fog.
132. Márc. 31. Igazolvány a Magyarországi vas- és fémmunkás szövetségtől a Herz-féle gépgyár bizalmi férfiai fegyvertartási jogosultságával kapcsolatban. — Külzet: engedély kiadható, illetve engedélyt kapott. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
133. Márc. 30. A sajóvelezdi munkás és paraszttanács határozata a főjegyző nyolc napon belüli leváltására és eltávozására és a segédjegyző behelyettesítésére. Tömeges aláírásokkal. — Külzet: ápr. 3-i kelettel felhívás a sajóvelezdi munkás és paraszttanácsához az elmozdítás indokainak a vármegyei közigazgatási biztoshoz való beterjesztésére. 3 p. kézír. ered. és fog.
135. Márc. 31. Tobak József szabadságolt arlói körjegyző kérése irodai munkára Miskolcon való kirendelése iránt. — Külzet: elhelyezve közigazgatási biztossághoz, ápr. 12-én. 2 p. kézír. ered. és fog.
139. Márc. 31. (márc. 28.). A külsőböcsi munkás és paraszttanács alakuló gyűlésének jegyzőkönyve. — Külzet: nyilvántartásba vétetett. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
140. Márc. 31. Jegyzőkönyv a tibolddaróci róm. kat. elemi iskola tanerőinek a Tanácsköztársaságra tett fogadalmáról. — Külzet: irattárba helyezendő. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
142. Márc. 31. Sajókazai malomtulajdonos és ev. lelkész érdeklődése az iránt, hogy a munkás és paraszttanácsban nyert vezető tisztségüket megtarthatják-e. — Külzet: távbeszélőn értesítés ment, hogy a munkástanácsban helyet nem foglalhatnak. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
143. Ápr. 1. (márc. 26.). Jegyzőkönyv a disznósdí munkás és paraszttanács megalakulásáról, a községi közigazgatás és pénztár átvételéről. — Külzet: nyilvántartásba vétetett. 3.5 p. kézír. ered. és fog.

145. Márc. 31. (márc. 30.). Jegyzőkönyv a szirmai munkás és paraszttanács megalakulásáról. — Külzet: nyilvántartásba vétetett ápr. 1-én. 3 p. kézír. ered. és fog.
144. Márc. 31. Külzet: Csenge Károly és Virág János, továbbá Barsi Lajos és társai ügyében felvett jegyzőkönyvek továbbítása a felső-magyarországi propaganda vezetőségének. 1 p. kézír. fog.
146. Ápr. 2. (márc. 25.). Az edelényi munkás, katona és paraszttanács jegyzőkönyvének kivonata Bónis Aladár volt főszolgabíró eltávolítása tárgyában hozott határozatáról. Bónis Aladár öngigazolása a vármegyei népbiztoshoz. — Külzet: Elintézését nyert 83/nb. 1919. sz. alatt. 2 p. kézír. ered. és fog.
147. Márc. 31. Lehotzky József járdánházai tanító igazoló levele a márc. 29-i gyűlésről való elmaradása miatt. — Külzet: a Tanácsköztársaságra a fogadalmat a megalakítandó járdánházai direktórium előtt tegye le. 2 p. kézír. ered. és fog.
148. Márc. 31. (márc. 27.). Puky Endre Abauj-Torna megyei alispán levele Groszmann Zsigmond népbiztoshoz, a vármegye székhelyének a meg nem szállott részre, Szikszóra helyezése alkalmából. — Külzet: az előbbi bejelentés tudomásul vételéről értesítés és udvarias hangú üdvözlés. 2 p. kézír. ered. és fog.
149. Márc. 31. (márc. 30.). A kéményseprő szakszervezet miskolci csoportja kérése a vármegyei direktóriumhoz a kéményseprő ipar államosítása iránt. — Külzet: pártoló felterjesztés a Tanácsköztársaság kormányzótanácsához ápr. 10-én, majd ez áthúzva és irattárba téve máj. 20-án. 2 db. 4 p. kézír. ered. és fog.
150. Márc. 31. (márc. 27.). A mezőcsáti munkás és paraszttanács elnöke kéri a 29 tagból álló tanács tagjainak díjazását, mivel mind nincstelen emberek és a hivatalos ténykedés a kereső foglalkozástól elvonja őket. — Külzet: Értesítés arról, hogy a díjazásra nincs lehetőség, de állandó foglalkoztatásuk nem is szükséges, mert rendelkezés történt 3 tagú direktórium alakítására. 2 p. kézír. ered. és fog.
151. Márc. 31. Külzet: átirat a miskolci szocialista párttitkársághoz, a külügyi népbiztosság által a felső-magyarországi propaganda ügyek vezetésére kiküldött Székely Armand támogatása tárgyában. 2 p. kézír. fog.
160. Márc. 31. Külzet: Drevota Józsefné és társa panasz jegyzőkönyvének áttétele a felső-magyarországi propaganda vezetőségéhez. 1 p. kézír. fog.
161. Márc. 31. Külzet: Takács László alsódobszai lakos alkalmaztatása. 1 p. kézír. fog.
152. Márc. 31. (márc. 27.). Az ormospusztai munkástanács megalakításáról felvett jegyzőkönyv felterjesztése. — Külzet: nyilvántartásba vétetett ápr. 1-én. 2 db. 1.5 p. gépír. és kézír. ered. és fog.
153. Márc. 31. (márc. 29.). Zsóry György alispán betegszabadság iránti kérése Groszmann Zsigmond népbiztoshoz. — Külzet: a borsod—miskolci direktórium ápr. 5-től egy hónap szabadságot engedélyez. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
154. Kelet nélkül. (jún. 25.) Előadói ív a belpátfalvai munkástanácshoz inté-

- zett, közelebből meghatározatlan igazolási ügyben. 1 p. nyomt. és kézír. fog.
155. Márc. 31. (febr. 19.). Hadiözvegy segélykérelme a főispánhoz apósa temetési költségeinek megtérítése iránt. — Külzet: jún. 26-án utasítás az állampénztárhoz 100 korona kiutalására. 3 db. 5 p. kézír. ered. és fog.
156. Márc. 31. (márc. 6., ill. márc. 29.). Szihalom községbe községi segéd munkaerő felfogadása. — Külzet: időközben a kérdés megoldódván ápr. 19-én irattárba utalva. 2 db. 2 p. gépir. és kézír. ered.
159. Márc. 31. (márc. 14.). A belügyminisztérium intézkedése a vármegyei alkalmazottak újabb ruházatbeszerzési segélye ügyében. — Külzet: lássa a számvevőség, ápr. 3-án. 2 db. 4 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
162. Márc. 31. (márc. 28.). A földművelésügyi népbiztos távirati rendelkezése élelmiszernek, élő és holt állatnak a vármegye területéről külföldre szállítása megakadályozására. — Külzet: a rendelkezés továbbítása távirati úton a járási közigazgatási hivataloknak. 2 db. 3x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
199. Ápr. 1. (márc. 27.). A bogácsi munkástanács elnökének levele Szeder Ferenchez, a tanács tagjait megillető fizetés tárgyában. — Külzet: értesítés arról, hogy a tanács tagjainak fizetés nem jár, a direktórium tagjai elfoglaltságuk esetén a községi birót megillető fizetésben részesíthetők. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
200. Ápr. 1. (márc. 28.). A tiszabábolnai munkástanács elnökének felterjesztése a tanácsstagok napidíjának megállapításáról és a községben levő két nagybirtok bérleteinek erre a célra történt lefoglalásáról. — Külzet: értesítés arról, hogy a munkástanács tagjai díjazásban nem részesülhetnek és a tanácsnak semmiféle vagyont lefoglalni nincs joga. 2 p. kézír. ered. és fog.
201. Ápr. 1. (márc. 29.). Jejentés az Emődre kiségitőként kirendelt jegyző állásának elfoglalásáról. — Külzet: tudomásul ápr. 2-án. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.

Borsod vármegye közigazgatási biztossága és közigazgatási biztosa iratai

99. Ápr. 2. (ápr. 3.). Rendelet a Diósgyőr-vasgyári munkás és paraszttanács-hoz, a pártirodalom terjesztésével megbízott Kasiczki Gusztáv részére lakás kiutalása tárgyában. 1 p. kézír. fog.
133. Ápr. 28. (ápr. 25.). A sajóvelezdi h. körjegyző jelentése a Héthy Dezső körjegyző elmozdításával kapcsolatos feljelentés hollétéről. 1 p. kézír. ered.
134. Ápr. 17. Előadói iv az özv. Rósenfeld Dávidné állandó segély kiutalása ügyében. 1 p. nyomt. és kézír. fog.
137. Ápr. 5. (ápr. 3.). A közellátási és mezőgazdasági biztos kísérő levele további intézkedések végett megküldött iratokhoz. — Külzet: felhívás jelentéstételre a mezőcsáti járási közigazgatási hivatalhoz a rekvirált és a tiszaszederkényi szegény lakosság között kimért sertések ügyében. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
163. Ápr. 5. A Fischer Mór jegyző elleni panasz kézbesítési íve. 0.5 p. nyomt. és kézír. ered.

171. Ápr. 14. Iratpótló eredetben a közelelmezésnek átadott ügyirat helyett. 0.5 p. kézír. ered.
182. Kelet nélkül. (ápr. 3.). Az emődi munkás és paraszttanács felterjesztése újabb segédjegyző kirendelése ellen. — Külzet: Jakubovics Ármin jegyző Egerfarmosra rendeltetett ki. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
194. Ápr. 11. (ápr. 8.). Bélapátfalvai előljáróság jelentése arról, hogy Cserniczky Béla a jegyzői irodában állását elfoglalta. — Külzet: tudomásul. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
203. Ápr. 2. (ápr. 1.). A miskolci vasúti üzletvezetőség közli a városi és megyei direktórium részére távirati úton érkezett értesítést, mely szerint vasúti ügyekben egyedül a felállított vasúti direktórium és annak megbízott szervei illetékesek. — Külzet: közölve a községi direktóriumokkal és a járási közigazgatási hivatalokkal. — Ugyanazon szám alatt a ládházai munkástanács értesítése ápr. 10-ről, melyben a rendelkezést tudomásul veszi. 3 db. 5 p. kézír. ered. és fog.
204. Ápr. 2. Külzet: távirati értesítés a nyílt ártérben fekvő Tiszaszederkény, Tiszapalkonya, Tiszaoszlár, Tiszatarján, Tiszakeszi, Ároktő, Tiszadorogma, Tiszavalk és Négyes községek részére az árvízveszély esetén követhető eljárásról. 1 p. kézír. fog.
206. Ápr. 2. (ápr. 1.). Jegyzőkönyv a parasznyi munkás és földműves tanács és direktórium megalakulásáról. — Külzet: nyilvántartásba vétetett aznap. 2 p. ered. és fog. kézír.
208. Ápr. 2. (ápr. 1.). A tiszapalkonyai munkástanács elnökének távirati érdeklődése arról, hogy a tanács tagjainak fegyvertartási engedélyt adhat-e. — Külzet: engedélyt a megyei direktórium ad a munkástanács véleményezése alapján. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
209. Ápr. 2. (ápr. 1.). A községi előljáróság érdeklődése a hat főnyi polgárórság díjazását illetőleg. — Külzet: fizetett órség nem tartható fenn, a rendfenntartást a munkástanács tagjai lássák el. 2 p. kézír. ered. és fog.
210. Ápr. 2. A sajordnai munkástanács elnökének felterjesztése fegyvertartási ügyben. — Külzet: amennyiben a proletárság érdeke, hogy az illetők fegyvertartási engedélyt kapjanak, saját hatáskörében intézze el. 2 p. kézír. ered. és fog.
212. Ápr. 2. (febr. 26.). A miskolci főszolgabíró által kiadott fegyvertartási engedély Simon András hejőcsabai lakos részére. Külzet: az engedély kiadva ápr. 2-án. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
213. Ápr. 2. (ápr. 1.). A görömbölyi munkástanács javaslata Tóth Károly részére fegyvertartási engedély kiadására. — Külzet: az engedély kiadva ápr. 2-án. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
214. Ápr. 3. (ápr. 1.). Dédes községi igazgató tanító bejelentése a tantestület fogadalomtételéről. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
215. Ápr. 2. (márc. 29.). Jegyzék a Mezőnyéken, Ládházán és Mályiban megalakult tanácsok tagjairól. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 3-án. 2.5 p. kézír. ered. és fog.
216. Ápr. 3. (márc. 31.). Polatsek Gyula mezőkövesdi járási biztos tisztéről való lemondása. — Külzet: a lemondás elfogadása és alkalmas egyén jelölésére felhívás ápr. 4-én. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.

217. Ápr. 3. Iratpótló, mely szerint az ügyirat a városi közigazgatási biztosságnak eredetben megküldetett. 0,5 p. kézír. fog.
218. Ápr. 3 (márc. 31.). A mezőcsáti járási politikai megbízott távirati érdeklődése, izraelita hitközség tagjainak husvétii bor beszerzése engedélyezése iránt. — Külzet: értesítés, hogy a bor beszerzése nem engedélyezhető. 2x0,5 p. kézír. és fog.
220. Ápr. 3. A dédesi direktórium távirata megalakulásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 4-én. 2x0,5 p. kézír. ered. és fog.
222. Kelet nélkül. (Ápr. 8.) Külzet: Török Zoltán saájóvadnai körjegyző elleni panasz kivizsgálása. 2 db. 1,5 p. kézír. ered. és fog.
223. Ápr. 3. (ápr. 1.). Jelentés a mucsonyi munkás, paraszt és katonatanács megalakulásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 4-én. 4 p. kézír. ered. és fog.
224. Ápr. 3. (ápr. 1.). Tiszapalkonyai munkástanács elnökének távirati jelentése arról, hogy a községben teljes nyugalom van, a csendőrség feletti rendelkezés jogát általánosságban kérte. — Külzet: feljegyzés a telefonértesítésről, mely szerint a munkástanács a csendőrség fölött fennhatósággal bír. 2x0,5 p. kézír. ered. és fog.
225. Ápr. 3. (ápr. 3.). Révész József részletes jelentése Groszmann népbiztoshoz Dédesről a Serényi család kastélyával és tagjaival szemben fogantatosított intézkedésekről. — Külzet: Serényi István 5 családtagja részére Várgedére szabad elvonulás biztosított. 2 p. kézír. ered. és fog.
226. Ápr. 3 (ápr. 3. és ápr. 6.). Jegyzőkönyv a disznóshorvátii munkástanács és direktórium megválasztásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 4-én. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
227. Ápr. 4. (márc. 30.). Hiteles másolatban kiadott jegyzőkönyv a Szihalomban megválasztott munkástanács, direktórium és megyei kiküldöttek névsorával. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 4-én. 1,5 p. kézír. ered. és fog.
228. Ápr. 3. (ápr. 4.). A katonaugyi biztos átirata a megyei közigazgatási biztoshoz, melyben a vöröshadsereg toborzásának előmozdítása céljából hirdetmények szétoosztását kéri. — Külzet: a nyomtatványok ápr. 4-én kiküldöttek a 6 járási biztossnak, valamint a munkás központokba. 2x0,5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
229. Ápr. 4. Külzet: Szabadság engedélyezése dr. Várnay Bertalan megyei alkalmazott részére. 1 p. kézír. fog.
230. Ápr. 4. A belügyi népbiztosság távirati rendelete a nem demarkációs vonalban levő géppuskáknak beszoigáltatására vonatkozólag. — Külzet: a 6 járási biztossnak kiadva táviratilag. 2x0,5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
231. Ápr. 4. A belügyi népbiztosság távirati úton közli a hadügyi népbiztos rendeletét, mely szerint a vasúti nemzetörségek további intézkedésig a Vörös Hadseregbe nem léphetnek be. — Külzet: a 6 járási biztossnak kiadva táviratilag. 2x0,5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
232. Ápr. 4. Körrendelet a fegyverek beszoigáltatása és a vadászfegyverek lepecsételése tárgyában. Mellékelve a parasznyi direktórium jelen-

- tése ápr. 10-ről a rendelet végrehajtására vonatkozólag. 2 db. 4 p. kézír. ered és fog.
234. Ápr. 5. (ápr. 3.). A nekézsenyi munkástanács elnökének kérelme közbiztonsági célra 8 darab fegyver kiadása iránt. Megtoldva Kohn Menyhért kérésével, mely szerint a nehéz munkásoknak naponta 1/3 l. bor kiméréseinek engedélyezését kéri. — Külzet: a munkástanács hatáskörében vizsgálja meg a szükségletet és megbízható munkásokat lásson el pisztolyokkal. 2 p. kézír. ered. és fog.
235. Ápr. 5. (ápr. 4.). Az alsószolcai direktorium tagjainak bejelentése. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 5-én. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
236. Ápr. 5. Külzet: Munkástanács megválasztásáról a Schreiber-féle erdőüzemben készült jegyzőkönyv kiadva eredetben Szeder Ferencnek. 0.5 p. kézír. fog.
237. Ápr. 5. (ápr. 3.). Az egerfarmosi direktorium megválasztásáról készült jegyzőkönyv. — Külzet: nyilvántartásba véve aznap. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
238. Ápr. 5. (ápr. 3.). Szeder Ferenc közli a mezőgazdasági és közellátási biztosság személyzeti ügybeosztását a közigazgatási biztossal. — Külzet: tudomásul. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
239. Ápr. 5. Külzet: megkeresés a vörösórség parancsnokához a közigazgatási biztosság autójához soffőr kirendelése iránt. 1 p. kézír. fog.
240. Ápr. 5. (ápr. 4.). Jelentés az ostorosi munkástanács március 25-i megalakulásáról, tagjairól és az általa elintézett ügyekről. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 7-én. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
241. Ápr. 7. (ápr. 5.). A bogácsi munkástanács jegyzőkönyve a március 26-án megválasztott tanács tagjainak fogadalomtételéről és a direktorium megválasztásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 7-én. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
242. Ápr. 7. (ápr. 5.). A mucsonyi jegyző távirati értesítése a munkástanács megalakulásáról, fogadalomtételének elmaradásáról. — Külzet: a forradalmi kormányzótanács új rendelkezése következtében tárgytalan. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
243. Ápr. 7. (ápr. 4., ápr. 5. és ápr. 6.). A tiszavalki munkástanács és direktorium megválasztásáról készült jegyzőkönyvek. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 7-én. 3 db. 4.5 p. kézír. ered. és fog.
244. Ápr. 7. (márc. 30. és ápr. 3.). A járdánházai munkástanács és direktorium megalakulásáról felvett jegyzőkönyvek. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 7-én. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
245. Ápr. 7. (ápr. 3.). Jelentések Sajóvelezd, Uppony és Bóta községekben a munkástanácsok megalakulásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 7-én. 4x0.5 p. kézír. ered. és fog.
246. Ápr. 7. (ápr. 4.). Jelentés a munkástanácsnak és direktoriumnak Peces-bányatelepen történt megalakulásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 7-én. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
248. Kelet nélkül. (ápr. 11.). Kézbesítési ív Kiss Zsigmond detektív ügyében a hadügyi biztosnak kikézbesített iratokról. 0.5. p. kézír. ered.
249. Ápr. 7. (ápr. 5. és márc. 31.). Miskolc város direktoriuma átteszi illeté-

- kes elintézés végett az ostorosi munkástanács átíratát, melyben a munkástanácsai és direktóriumai tagok fizetése felől érdeklődik. — Külzet: elintézés hiányzik. 2 db. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
250. Ápr. 8. (ápr. 5. és ápr. 2.). A közellátási biztos illetékességéből átteszi Somossy Kálmán diósgyőri malomtulajdonos fiának szesztilalom áthágási ügyét. — Külzet: az igazságügyi biztoshoz illetékességéből áttéve. 3 db. 4 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
251. Jelentések és jegyzőkönyvek a községi és járási tanácsok megalakulásáról, a direktóriumok választásáról, valamint a megyei tanácstagok kijelöléséről. 0.03 fm terjedelmű, gyűjtőszámra gyűjtött iratcsoport, melynek a községekre vonatkozó része ABC-rendes különksomóba helyezve.
252. Ápr. 8. (ápr. 4. és ápr. 29.). Előadói ív és községi igazolás özv. Weinberger Salamonné segélykérelme ügyében, aki sörlerakatóból tartotta fenn nyolc tagú családját és a szesztilalom miatt kereset nélkül maradt. — Külzet: a kérelmező fia Borsod községbe segédjegyzői teendőkre kirendelve ápr. 19-én. 2 db. 3 p. nyomt. és kézír. ered. és fog.
254. (Ápr. 8.). Külzet: felhívás a sajszentpéteri munkástanácshoz a sajszentpéteri kéményseprői kör feloszlásának megindoklására. 2 p. kézír. fog.
255. Ápr. 12. (ápr. 5., 10. és 12.). Jegyzőkönyvek a belsőbőcsi munkástanács és direktórium választás elleni panasszal és annak kivizsgálásával kapcsolatban. — Külzet: a kivizsgálásra kiküldött egyén a vizsgálati jegyzőkönyvben a tényállást nem derítette fel, ezért a közigazgatási biztos előtt jelenjen meg. 5 db. 7 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
256. Ápr. 10. Kézbesítési ív a közlélemezési biztoshoz áttett ügyiratokra vonatkozólag. 0.5 p. kézír. ered.
257. Ápr. 12. Kézbesítési ív a forradalmi törvényszék vádbiztosának átadott iratokra vonatkozólag. 0.5 p. kézír. ered.
258. Ápr. 10. (márc. 30.). Göndör János martonyii tanító vadász fegyver tartási engedély ügye. — Külzet: értesítve, hogy a beszolgáltatott fegyvert átveheti. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
259. Ápr. 10. — Külzet: Czeisler Sándor forgópisztoly tartási engedélyét átvette. 0.5 p. kézír. fog.
260. Ápr. 10. (ápr. 7.). Az M. III. számú vörösőr kerület Miskolci szárny parancsnokának érdeklődése a vármegyei direktóriumtól belapátfalvai különítmény felállításának szükségességét illetőleg. — Külzet: kék ceruzával írott feljegyzés, mely szerint tekintettel az orvvadászatra, igen, azaz szükséges. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
261. Ápr. 14. Iratpótló a lakásügyi hivatal vezetőjének átadott ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
263. Ápr. 10. (ápr. 9.). Révész megbízott táviratilag kér Dédesről intézkedést, telefon felszerelés ügyében. — Külzet: műszaki felügyelőséghez felhívás aznap. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
264. Ápr. 10. (ápr. 6, ápr. 24. és ápr. 28.). Külsőbőcs község lakosságának kérése a vármegyei direktóriumhoz nagyközséggé nyilvánítása iránt. A kedvező határozat és a belügyi népbiztoshoz készített felterjesztés keresztülhúzva és máj. 16-án irattárba utalva. 3 db. 7 p. kézír. és gépir. ered. és iratt. másolat.

265. (Ápr. 10.). Szeder Ferenc és Groszmann közigazgatási biztos jelentése a vármegyei direktóriumhoz, a mezőkövesdi választás miatt kitört népmozgalom lecsendesítéséről és a választás eredményének megsemmisítéséről. — Külzet: nincs. 2 db. 3.5 p. kézír. ered.
266. Ápr. 16. Iratpótló Lányi Gyula detektív által rövid úton magával vitt iratról. 0.5 p. kézír. fog.
267. Ápr. 11. (Ápr. 4. és ápr. 8.). Igó Lajos egerlövői tanító kérelme a vetést veszélyeztető varjak elszaporodására tekintettel a vadász fegyverek kiosztásának engedélyezése iránt. A közellátási és mezőgazdasági biztos kedvező véleményével. — Külzet: felhatalmazás a falusi tanácsnak megbízható szakszervezeti tagoknak a vadász fegyverek riasztási célokra való szétosztására. 2 db. 3 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
269. Ápr. 11. (ápr. 10.). A Borsod—Miskolci Direktórium határozata Ujgyőr községnek a vasgyári munkástanács alá rendelésére, lakásügyi vonatkozásban. — Külzet: olvasta dr. Fekete Bertalan. 2 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
270. Ápr. 11. A direktórium által a közigazgatási biztosnak másolatban megküldött távirat a falusi és járási tanácsok választásánál követendő eljárásról, az intézőbizottságok alakításáról. — Külzet: valamennyi járási biztosnak kiadva. 2 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
272. Ápr. 12. (ápr. 11.). A kultúrbiztosság átíratja, melyben kéri a falusi munkástanácsok szigorú utasítását, hogy az iskola épületek fölött önhatalmúlag ne rendelkezzenek és azok épségén és tisztaságán őrködjenek. — Külzet: körrendelet a falusi tanácsoknak az átírat értelmében. 2 p. kézír. ered. és fog.
274. Ápr. 12. (ápr. 10.). Kerekes György, Sajókeresztúrról Sajóládra áthelyezett körjegyző 7 hektoliter borának elszállítására kér engedélyt. — Külzet: A szesztilalmi rendelet következtében a szállítás nem engedhető meg, hanem a készlet a helyi tanács őrizete alá helyezendő. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
275. Ápr. 12. (ápr. 7.). Regula Izabella laki tanítónő fogadalmát írásban küldi be, mivel beutazni nem tudott. — Külzet: tudomásul véve. 2 db. 2.5 p. kézír. és fog.
276. Ápr. 12. (ápr. 11.). Igazolás a mezőkeresztesi direktórium által a helybeli szocialista pártnak átengedett község-házai helyiségekről. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
277. Ápr. 12. Kézbesítési ív fegyvertartási engedély kikézéséről. 0.5 p. kézír. fog.
278. Kelet nélkül. Kézbesítési ív fegyvertartási engedély kikézéséről. 0.5 p. kézír. fog.
281. Ápr. 12. (ápr. 12.). Kandó János hivatalszolga kérelme 25 liter bornak Miskolcra szállítása engedélyezése iránt. — Külzet: az engedély kiadva. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
283. Ápr. 14. (ápr. 11.). Jegyzőkönyv a miskolci járási tanács tagjainak megválasztásáról, a községi küldöttek névjegyzékeivel és a járáshoz tartozó községek jegyzékével. — Külzet: nyilvántartásba véve ápr. 15-én. 28 p. kézír. ered. és fog.

285. Ápr. 14. (ápr. 14.). Váradai János szirmai lakos panasza G. Szabó János volt törvénybíró ellen a falusi tanács elleni izgatás címén. — Külzet: a forradalmi törvényszék vádbiztosának átadva ápr. 29-én. 2 p. kézír. ered. és fog.
286. Ápr. 15. Iratpótló az I. osztálynak átadott iratokról, 0,5 p. kézír. fog.
286. Ápr. 15. Iratpótló eredetben az igazságügyi népbiztosnak felterjesztett ügyiratról. 0,5 p. kézír. fog.
287. Ápr. 8. Külzet: megkeresés az állami adóhivatalhoz az iránt, hogy a volt főispáni hivatal Wertheim szekrényének a kulcsát másodpéldányban őrizi-e. Az aznap kelt kiadmányra vezetett válasz szerint másodpéldány kulcsokat nem őriz. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
288. Ápr. 17. Iratpótló eredetben az I. osztálynak kiadott ügyiratról. 0,5 p. kézír. fog.
292. Ápr. 14. (ápr. 11.). Landler belügyi népbiztos távirati rendeletének másolata, mely szerint a Budapestre való szállítást akadályozni senki ne merészelje. — Külzet: távirati úton közölve az összes falusi tanácsokkal. 3 db. 3 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
293. Ápr. 7. A Borsodvármegyei Nemzetőr Parancsnoksághoz felterjesztett nyomozati és panasz iratok Gottlieb diósgyőri korcsmáros szesztilalom áthágásáról. — Külzet: tudomásul véve ápr. 7-én. 5 db. 8 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
294. Ápr. 15., ápr. 28. — Külzet: külügyi népbiztossághoz felterjesztés arról, hogy Székely Armand a felterjesztéshez mellélt névjegyen feltüntetett címek viselésére felhatalmazással bír-e. Távirati értesítés a külügyi népbiztosságtól arról, hogy nevezettnek minden megbízatása visszavonva. 2 db. 1,5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
295. Ápr. 15. A belügyi népbiztos távirati rendelete a megyei tanácsok megalkotásáról és az országos gyűlésbe kiküldöttek választására. — Külzet: jelentés a Borsod megyei tanács megalakulásáról és az országos gyűlésbe küldöttekről. 2 db. 1,5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
296. Ápr. 16. (márc. 31. ápr. 13.). Panasz jegyzőkönyvek a szirmabesenyői néptanács egyes tagjainak eljárása és magatartása miatt. — Külzet: helyszíni elintézés után irattárba téve. 3 db. 8 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
297. Ápr. 16. Külzet: utasítás az ózdi járási tanácsnak a bótai munkástanács választásával kapcsolatban felmerült panaszok kivizsgálására. 1 p. kézír. fog.
301. Ápr. 16. Jegyzőkönyv a Gagybátorban és a tornai járás meg nem szállt községeiben tapasztalható állapotokról, mely községek a szikszói vármegyei direktóriumtól irányítást sem kapnak. — Külzet: jelentés és intézkedés kérés a belügyi népbiztossághoz ápr. 17-én. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
302. Ápr. 16. A pénzügyi népbiztos rendelete az életbiztosítások és egyéb biztosítások érvényességére vonatkozólag. — Külzet: a rendelet kiadandó a járási közigazgatási hivataloknak és a falusi tanácsoknak. 2 p. kézír. fog.

303. Ápr. 16. Jászberényi Dezső tardi tanító, a szocialista párt titkára kérése a direktórium, a néptanács, a szervezeti elnök és titkár felfegyverzésének engedélyezésére. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
304. Ápr. 17. A Borsod—Miskolci Direktórium rendelete a református és lutheránus egyházaknál húsvétkor szokásos áldozás céljaira szükséges bor mennyiség engedélyezéséről. — Külzet: a járási közigazgatási biztosok útján táviratilag közölve. 2 db. 1.5 p. kézír. fog.
305. Ápr. 17. Iratpótló a Jónyér János sajtóalgóci lakos vízjogi kihágási iratainak a vádbiztoshoz történt átadásáról. 1 p. kézír. fog.
306. Ápr. 17. A sajtószentpéteri járási tanács elnöksége, a járás lélekszámára hivatkozással, a megyei tanácsban képviselőjének egy taggal felemelését kéri. — Külzet: a Borsodmegyei Szocialista Pártszervezet kedvező véleményével, egyébként elintézetlen. 2 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
312. Ápr. 17. Onga község lakosságának kérelme Borsod megyéhez csatolása iránt. Mellékelve a megyei direktórium kedvező határozata és a közigazgatási biztos felterjesztő irata, keresztülhúzva és máj. 16-án irattárba utalva. 3 db. 4 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
313. Ápr. 26. (ápr. 18.). Külzet: Vasas Kálmán bükkzsérci lakosnak Magyar Károly noszvaji lakos elleni panaszra ügyében felvett jegyzőkönyv a mezőkövesdi járási közigazgatási hivatalnak kiadva. 1 p. kézír. fog.
314. Ápr. 18. — Külzet: utasítás a sajtószentpéteri járási tanácsnak a lefoglalt lábbeli bőrök feldolgoztatására és a szétosztásra vonatkozólag. 1 p. kézír. fog.
315. Ápr. 18. Iratpótló az eredetben a diósgyőri önkéntes őrség parancsnokának kiadott ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
316. Ápr. 19. A belügyi népbiztosság távirati érdeklődése az egerfarmosi lakosok jegyző elleni panaszának kivizsgálására kiküldött kirendeléséről. — Külzet: a jegyző elleni panaszok kivizsgálására kiküldött delegálása kívánatos. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
317. Ápr. 19. Az egri direktórium munkaügyi osztálya átteszi Nagy Sándor kistályai kántortanító kérését lakásának javíttatására vonatkozólag. — Külzet: utasítás dr. Böhm János egri prépost kanonoknak, mint kegyúrnak, a javíttatások elvégeztetésére. 2 p. kézír. ered. és fog.
318. Ápr. 19. Iratpótló a Malasits Géának a vasgyárba szóló irat átvételéről. 1 p. kézír. fog.
319. Ápr. 19. (ápr. 17. és ápr. 23.). A közellátási és mezőgazdasági biztos átteszi a tibolddaróci munkástanács elnökének levelét, melyben többek között a szervezett munkásság felfegyverzését és a főúri, földesúri birtokokról való rekvirálás engedélyezését kéri. — Külzet: utasítás a falusi tanácsnak a kastélyokban levő értékek leltározására. 3 db. 2.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
320. Ápr. 19. A miskolci törvényszék vezetője a mezőkövesdi állami közjegyző aláírását és pecsétjét hitelesítve megküldi. — Külzet: tudomásul ápr. 22-én. 2 db. 1.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
321. Ápr. 22. (ápr. 17.). Rózsa Sándor alsószolcai néptanács elnöke kérése havi fizetésének 600 koronában való megállapítása iránt. — Külzet: nincs. 0.5 p. kézír. ered.

323. Iratpótló, mely szerint az ügyirat csatolva 3802/ai 1920. számhoz. 0.5 p. kézír. fog.
324. Ápr. 22. (ápr. 4.). A belügyi népbiztosság 73. sz. rendelete a vidéki vörös-ország szervezéséről szóló rendelet végrehajtásáról. — Külzet: nincs. 1 p. gépir. soksz.
325. Ápr. 22. (ápr. 16.). A Borsod—Miskolci direktórium a belügyi népbiztosság táviratát másolatban kiadja a közigazgatási biztosnak, további intézkedés végett. A melléklet itt hiányzik. — Külzet: elintézve a 329/kb. 1919. szám alatt. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
327. Ápr. 22. (ápr. 16.). A Vörösország Országos Parancsnokságának körrendelete a vízi társulatok gátóreinek felfegyverzésére, illetve fegyverek meghagyása tárgyában. — Külzet: nincs. 1 p. gépir. soksz.
328. Ápr. 22. Feljegyzés az 5. hadosztály parancsnokság részére két személyautó rendelkezésre bocsátása tárgyában vett rendeletről. — Külzet: intézkedés után irattárba teendő. 2x0.5 p. kézír. fog.
329. Ápr. 25. (ápr. 19.). A belügyi népbiztosság távirati rendelete az ország területén jelentkező ellenforradalmi megmozdulásokkal kapcsolatos eljárásra vonatkozólag. — Külzet: másolatban kiadva az összes járási és falusi tanácsoknak. 6 db. 6.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
330. Ápr. 22. (ápr. 18., ápr. 24.). A Borsodmegyei Rokkantkatonák, Hadiözvegyek és Hadiárvák Egyesületének Elnöksége kérése a vármegyei direktóriumhoz, 200 000 koronás vármegyei alapnak kezelésre átengedése iránt. — A közigazgatási biztosság válasza szerint pénzügyi okokból a kérés nem teljesíthető. 2 db. 2.5 p. gépir. ered. és iratt. más.
332. Ápr. 22. Iratpótló a geleji direktóriumnak két geleji lakos elleni panasza tárgyában kelt, a forradalmi törvényszék vádbiztosához áttett iratokról. 0.5 p. kézír. fog.
333. Ápr. 28. (ápr. 22., ápr. 24.). Iratpótló és átvételi elismervény Herskovics Jenő szinyérváraljai lakosnak a nála talált értékkel együtt a belügyi népbiztosság politikai osztályának történt átadásával kapcsolatban. 2 db. 2x0.5. p. kézír. ered. és fog.
334. Ápr. 22. Csontos László Nagykárolyból Miskolcra menekült pincér megbízhatóságára vonatkozó nyomozati jelentés és intézkedések. 4 db. 5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
335. Ápr. 23. (ápr. 16.). Pete József mezőkeresztesi lakos kérése a lakóházával kapcsolatos adásvételi ügylet megsemmisítése érdekében való közreműködésért Szeder Ferenchez. — Külzet: nincs. 2 p. kézír. ered.
336. Ápr. 23. Kimutatás a Vay Elemér alsószolcai birtokán lefoglalt értékek őrzésére kirendelt néptanács tagok napidíjairól. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
337. Ápr. 23. (ápr. 15.). A belügyi népbiztos 96/1919. számú rendelete arról, hogy a gőzüzemű vasútak igazgatásával járó teendők ellátásával kizárólag a vasúti direktórium foglalkozhat és a vasút ügyeibe a városi és megyei direktóriumoknak a beavatkozását megtiltja. — Külzet: tudomásul ápr. 24-én. 2 p. gépir. soksz. és kézír. ered. és fog.
338. Ápr. 24. (ápr. 21.). Az ózdi járási orvosnak a járási közigazgatási hivatal által 1569/1919. számmal kiadott véleménye, mely szerint az általános

- közegészségügyi és táplálkozási helyzet indokolta teszi a nehéz munkát végző egyének részére napi 3 deci bor engedélyezését. 1.5 p. gépir. ered. — Külzet: nincs.
339. Ápr. 24. (ápr. 21.). Madarasy István belsőbócsi lakos jelentése a személyét ért sérelmekről, Groszmann Zsigmondhoz. — Külzet: nincs. 2 db. 4 p. kézír. és gépir. ered. és egyszerű más.
340. Ápr. 24. A közoktatási népbiztosság vallásügyi liquidáló meghatalmazottjának körrendelete és utalványja, valamint a megyei direktorium intézkedései a lelkészek és segédlelkészek különböző illetményeinek folyósítása iránt. — Külzet: nyomtatásban megküldve valamennyi falusi és járási tanácsnak, közölve a hivatalos lapban. 7 db. 12 p. kézír. gépir. soksz. nyomt. ered. és fog.
341. Ápr. 24. (ápr. 17.). Az ózdi munkástanács a járási polgári detektív állásra Vincze Jánost javasolja. — Külzet: nincs. 1 p. gépir. ered.
342. Ápr. 24. (ápr. 1.). Dr. Harczér Imre ónodi orvos levele megjelöletlen lapkiadó hivatalhoz, melyben a szesztilalom és a fegyvertartási engedély ügyek részletesebb ismertetését kéri. — Külzet: nincs. 2 p. kézír. ered.
343. Ápr. 25. (ápr. 24.). Két szalonnai cipész iparos jegyzőkönyvi panasz, melyben a falusi tanács választás megsemmisítését kérik, mivel a volt jegyző befolyására csupa jómódú parasztok kerültek a falusi tanácsba. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
344. Ápr. 25. (ápr. 25., ápr. 28.). A szirmabesenői direktorium panasz Kocsis Károly helybeli lakos, miskolci vörösőr ellen a falusi tanács vezetősége elleni lázítás miatt. Kocsis Károlynak szóló idézéssel és a miskolci szociáldemokrata párttitkárságnak a Szirmabesenyőn tartott népgyűlésről szóló jelentésével. — Külzet: Kocsis Károly ápr. 26-ra beidézve. 3 db. 4 p. kézír. ered. és fog.
345. Ápr. 28. (ápr. 22., ápr. 25., ápr. 26.). Remenda Gusztáv újhutai cipész panasz Vágási Domokos plébános ellen a szesztilalom áthágása és a rendszer elleni agitáció miatt. A vörösörség detektív csoportjának jelentésével. 3 db. 3.5 p. kézír. ered. és fog.
346. ápr. 25. Az igazságügyi népbiztos rendelete a munkástanácshoz, melyben igazságügyi rendeltetésű épületeknek más célra önhatalmú lefoglalását megtiltja. — Külzet: eredetben megküldve a Miskolc városi direktoriumnak. 2 db. 3x0.5 p. gépir. és kézír. egyszerű más. és fog.
347. Ápr. 25. (ápr. 24.). A földművelésügyi népbiztosság távirati utasítása a vármegyei direktoriumhoz a saját hatáskörében a vármegyei főmegbízottak mellett alkalmazott egyének fizetésére vonatkozólag. — Külzet: nincs. 0.5 p. gépir. ered.
349. Ápr. 26. (ápr. 25.). A belügyi népbiztos távirati rendelete, melyben megtiltja, hogy az intézőbizottságok a megszállás első hírére gyáván elhagyják helyüket. — Külzet: kiadva a hat járási tanács elnökének. 4x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
350. Ápr. 26. (ápr. 25.). A belügyi népbiztos távirati rendelete az összes munkástanácsokhoz és direktoriumokhoz, melyben a postai alkalmazottak bérügyeibe való beavatkozást megtiltja. — Külzet: a hivatalos lapban

- közölve valamennyi munkástanáccsal. 3 db. 4 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
352. Ápr. 26. Borsod vármegye közigazgatásához kirendelt soffór napidíja ügyében felvett jegyzőkönyv. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
354. Ápr. 28. Iratpótló az eredetben Szeder Ferencnek kiadott ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
355. Ápr. 28. (ápr. 26.). Sajószögedi vörösörök jelentése a községben folyó gyanús szervezkedésről. — Külzet: egy detektív kiment megvizsgálni. 2 p. kézír. ered. és fog.
356. Ápr. 28. (ápr. 22., ápr. 28.). A megyei termelési biztos megbízólevele és útszámlái a szocializált üzemek ügyében a népbiztosnál való eljárásra. — Külzet: utasítás az állampénztárnak. 3 db. 4 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
357. Máj. 12. Iratpótló az alispánnak átadott Ficzek Béla ügyre vonatkozólag. 1 p. kézír. fog.
359. Ápr. 28. Jegyzőkönyvi panasz a szomolyai direktorium két tagja ellen, akik részegen jártak a pincékbe borokat peccélni. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
360. Ápr. 28. A direktoriumhoz küldött távirat másolata, mely a tuszok szedését a kormányzótanács rendelkezésének megfelelően rendeli el. — Külzet: nincs. 0.5 p. gépir. egyszerű más.
361. Ápr. 29. (ápr. 28.). A keleti hadsereg parancsnokságának távirati értesítése a megyei direktoriumhoz a hadművelési terület megállapításáról és közzétételéről. A direktorium hirdetésének másolatával. 2 db. 3 p. gépir. ered. és egyszerű más.
362. Ápr. 29. A keleti hadsereg parancsnokának távirati parancsa a direktoriumhoz a hadművelési területeken a fegyvereknek a harcoló hadsereg részére való átadására vonatkozólag. — Külzet: az eredeti távirat a vörösör parancsnoknak, másolata a közigazgatási biztosságnak átadva kiadás végett. 2 db. 3 p. kézír. és gépir. egyszerű más. és fog.
363. Ápr. 29. A diósgyőri tatárdombi lakosok kérelme a vasgyárhoz csatolásuk iránt, tekintettel a felhozott indokaikra. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
364. Máj. 29. A belügyi népbiztos távirati rendelete a tanácsok országos gyűlésébe megválasztott tagok névsorának bejelentésére. — Külzet: táviratilag bejelentve aznap, ceruzával feljegyezve a nyolc delegált tag neve. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
365. Máj. 29. A földművelésügyi népbiztosság távirati rendelete a megyei direktoriumhoz, az üresen hagyott kastélyokban található értékek összeírására és felterjesztésére. — Külzet: a végrehajtással a kormányzótanácsi biztos Kun Józsefet és Harangi Sándort bízta meg. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
366. Máj. 31. A közigazgatási biztos távirati érdeklődése a közoktatásügyi népbiztossághoz és a pesti orvosi karhoz, a szigorlat előtt álló orvostanhallgatók bevonulási kötelezettségére vonatkozólag. 2 db. 2x0.5 p. gépir. egyszerű más.
368. Jún. 1. (máj. 20.). A hadügyi népbiztosság vásárlási engedélye vágó

- lovakra, az egész ország területére vonatkozólag. — Külzet: valamennyi községi előljárásának kiadva jún. 2-án. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
370. Jún. 1. (ápr. 28.). A Vörösórség Országos Főparancsnoksága Közigazgatási osztálya értesítése a megyei direktoriumoknak és kerületi parancsnokságoknak a szeszes italok szállításának szabályozása tárgyában. — Külzet: kiadva a községi előljárásoknak jún. 3-án. 2 p. gépir. soksz. és kézír. ered. és fog.
371. Jún. 2. Iratpótló eredetben kiadott ügyiratról. 0,5 p. kézír. fog.
372. jún. 13. Iratpótló a Bükk déli lejtőin előforduló szén ügyében kelt, eredetben kiadott átiratról. 0,5 p. kézír. fog.

Borsod vármegye meg nem szállott részeinek direktoriuma Mezőkövesden keletkezett iratai.

1. Máj. 16. Külzet: értesítés a munkástanácsokhoz arról, hogy a vármegye meg nem szállott részeinek direktoriuma Mezőkövesd székhellyel megalakult. 2 p. kézír. fog.
3. Máj. 14. (máj. 7., máj. 16.). A mezőcsáti munkástanács határozata a kisbírók fizetésének felemeléséről. — Külzet: a megyei direktorium nem járulhat hozzá, mivel a belügyi népbiztosság az egységes rendezést vette tervbe. 2 p. kézír. ered. és fog.
6. Máj. 14. A megyei direktorium utalványa a mezőcsáti állampénztárnhoz a mezőcsáti munkástanács felmerülhető költségeire 30 000 korona kiutalására. 2 p. kézír. fog.
7. Máj. 14. A vármegyei direktorium értesítése a mezőcsáti járási megbízottnak a kiutalt 30 000 korona felhasználására vonatkozólag. 1 p. ceruzával írott fog.
8. Máj. 14. A vármegyei direktorium utasítása a borsodivánkai direktoriumnak, melyben a fehérművek rekvirálást megtiltja és egy autó beszállítását elrendeli. 0,5 p. kézír. fog.
12. Máj. 14. A mezőkövesdi járási biztos a tibolddaróci szőlőtelepnek tenyészménre vonatkozó jegyzőkönyvét felterjeszti. 2x0,5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
13. Máj. 14. A járási biztos hivatalnak a behelyettesítésekre vonatkozó rendelkezéseit a vármegyei direktorium jóváhagyja. 1 p. kézír. fog.
14. Máj. 16. Utasítás a mezőkövesdi állampénztárnak Péchy Elek egerlövői segédjegyző illetményeinek kifizetésére. 1 p. gépir. iratt. más.
15. Máj. 16. Iratpótló a Vatta, Sály, Egerfarmos részéről az egri kiegészítőnek megküldött vitészégi érmekre vonatkozó igazolványokról. 0,5 p. kézír. fog. a mezőkövesdi járási direktorium által a falusi tanácsoknak kiadott, ső szállitmányok szétoztására vonatkozó, gépir. soksz. körrendelet papírján.
16. Máj. 15. Dr. Posgay Lajos mezőkövesdi járásorvos hivatalos telefon szerelési számla kiutalását kéri. Máj. 8-i nyugta mellékelve. — Külzet: az adóhivatal máj. 16-án a 140 K. kiutalásra utasítva. 2 db. 1,5 p. kézír. ered. és fog.

20. Máj. 15. (máj. 11. és máj. 12.). A mezőkeresztesi falusi tanács jegyzőkönyvének kivonata és az elnök felterjesztése a járási közigazgatási biztoshoz a főjegyző helyettesítése ügyében. — Külzet: máj. 15-én a megyei direktóriumhoz áttéve, amely az előző helyettes meghagyása mellett foglalt állást. 2 db. 3 p. ered. és fog. kézír.
21. Máj. 14. (máj. 15.). A mezőkövesdi anyakönyvvezető előtt házassági hirdetés alóli felmentés ügyében felvett jegyzőkönyv és kézbesítési ív. — Külzet: a felmentés az iratokkal az anyakönyvvezetőnek kiadva, máj. 16-án. 2 db. 2.5 p. kézír. ered. és fog.
22. Máj. 15. Iratpótló házassági kihirdetés alóli felmentés ügyében kelt, a mezőkövesdi anyakönyvvezetőnek kiadott iratokról. 0.5 p. kézír. fog.
23. Máj. 16. (máj. 10.). A mezőkövesdi anyakönyvvezető előtt házassági hirdetés alóli felmentés ügyében felvett jegyzőkönyv és kézbesítési ív. — Külzet: a felmentés az iratokkal az anyakönyvvezetőnek kiadva máj. 16-án. 2 db. 2.5 p. kézír. ered. és fog.
24. Máj. 15. (máj. 13.). Az egerlövői községi előljáróság felterjesztése a szolgálatlétrel beosztott segédjegyző fizetése ügyében. — Külzet: a fizetés ápr. és máj. óra folyósítva. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
25. Máj. 15. A mezőkövesdi járási közigazgatási hivatal felterjesztése a közigazgatási biztossághoz kórházi ápolási költség átutalása tárgyában. — Külzet: a kórházi költségek elengedésére vonatkozó kedvező véleménynyel a belügyi népbiztossághoz felküldve. 1 p. kézír. ered. és fog.
26. Máj. 15. A cserépfalusi fakitermelő cégnek a fuvarozás megszervezésére vonatkozó javaslatával kapcsolatos telefonbeszélgetések feljegyzése. 1 p. kézír. fog.
27. Máj. 15. (máj. 14.). A mezőkövesdi járási biztos javaslatáról készült feljegyzés, mely szerint a malmok ellenőrzésére két vörösőr volna kirendelendő. — Külzet: a két járőr kirendelése elrendelve máj. 15-én. 1 p. kézír. fog.
28. Máj. 15. A közigazgatási biztos javaslatáról készült feljegyzés, mely szerint a vármegyei főorvosi teendőkkal dr. Posgay Lajos bízandó meg. — Külzet: a direktórium értesítése nevezett megbízásáról. 1.5 p. kézír. fog.
29. Máj. 15. Feljegyzés az egerfarmosi vörösörség ellátásával kapcsolatos kérelemről. — Külzet: telefonértesítés arról, hogy a fejadagnak megfelelő adag kiadható. 1 p. kézír. fog.
31. Máj. 16. (máj. 15.). Kiskorú házasságkötésével kapcsolatos eseti gondnok kijelölés és árvaszéki határozat. — Külzet: a jóváhagyási záradékkal ellátott beleegyező nyilatkozat az illetékes anyakönyvvezetőnek kiadva. 4 db. 4.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
32. Máj. 16. (máj. 15.). Egerlövő község előljárósága felterjeszti a falusi tanácsnak a direktórium tagok fizetésére vonatkozó határozatát, melyben havi 900 K. kiutalását kérik. — Külzet: a községi pénztárból 30 K. a napszámból élőknek kiadható máj. 21-i intézkedés szerint. 2 db. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
33. Máj. 16. A közigazgatási biztos javaslatára értesítés a tanácshoz, hogy a

- meg nem szállott részek hivatalos lapjává Miskolc felszabadulásáig a Mezőkövesd és Vidéke jelöltetett ki. 2 p. kézír. fog.
34. Máj. 16. Napidíj megállapítási kérelem és vele kapcsolatos intézkedés feljegyzése. 1 p. kézír. fog.
36. Máj. 16. A belügyi népbiztos értesítése a vármegyei direktóriumhoz, mely szerint az egerlövői kisbírók fizetésemelése tárgyában hozott szabályrendelet jóváhagyását mellőzi, hivatkozással a fizetések egységes alapon való közeli rendezésére. — Külzet: a pótszabályrendelet az egerlövői munkástanácsnak visszaküldve. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
37. Máj. 16. A belügyi népbiztos értesítése a vármegyei direktóriumhoz, mely szerint az ózdi képviselőtestület községi alkalmazottak fizetésemelésére vonatkozó pótszabályrendeletének jóváhagyását mellőzi, hivatkozással a közalkalmazottak fizetésének közeli rendezésére. — Külzet: tudomásul, a megszállás folytán az ózdi járás közigazgatási biztosa nem értesíthető. 8 db. 15 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
38. Máj. 16. Andó Sámuel megyei direktórium alkalmazott kérése két havi fizetési előleg kiutalása iránt. — Külzet: 500 K. előleg fizetésrendezésig máj. 20-án utalványozva. 3 p. kézír. ered. és fog.
29. Máj. 16. Iratpótló a Mezőkeresztes község tanácsa által Grosz József és társai ellen felvett jegyzőkönyv Hulák detektívnek való kiadásáról. 1 p. kézír. fog.
40. Máj. 16. (ápr. 25.). Utasítás a mezőkövesdi járási biztosnak, a klementinai gazdaságban 60 liter benzinnek orvosi célra való lefoglalására és a járásorvos részére hivatalos távbeszélő készülék felszereltetésére. — Külzet: utasítás a mezőkövesdi postahivatalnak máj. 5-én és a benzin orvosi célra kiadva máj. 16-án. 2 p. kézír. ered. és fog.
41. Máj. 17. (máj. 16.). A 10. dandár parancsnokság értesítése a megyei direktóriumhoz, mely szerint Miskolc felé csak kivételes esetben ad Emődön átlépési engedélyt és az élelmiszer szállítás tilos. — Külzet: kiadva az alárendelt községeknek máj. 17-én. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
45. Máj. 17. A közigazgatási biztos javaslata és a direktórium megbízása Rády Bélának a megyei főállatorvosi teendők ellátására. 1 p. gépir. és kézír. fog.
47. Máj. 17. (máj. 16.). A szihalmi kerületi tisztartó engedélyt kér a mezőgazdasági biztosságtól a rábolyi állami gazdaságból 150 drb. lábas jószágnak az árvíz miatt a tilaji gazdaságba való áthelyezésére. — Külzet: Illetékes elintézés végett a járási gazdasági biztoshoz áttéve, aki a bejelentést tudomásul vette. 2 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
48. Máj. 17. Gázolaj készletek lefoglalására tett intézkedés, az ellátatlanokra őrlő malom működtetése érdekében. 2 p. kézír. fog.
50. Máj. 17. (máj. 16.). A tiszabábolnai falusi tanács elnökének felterjesztése a közigazgatási biztossághoz, melyben az árvíz sújtotta község részére vetőmag és élelmiszer segítséget kér. — Külzet: vetőmag a járás részére kiutalt keretből juttatandó. 2 p. kézír. ered. és fog.
51. Máj. 19. és máj 28. (máj. 17. és máj. 23.). Az ároktői és egerlövői községi előljárásságok jelentései a közigazgatási biztossághoz az Amerikába vándorolt egyének hozzátartozóinak segélyezése tárgyában kiadott rende-

- letre. — Külzet: az ároktói jelentésen nincs, az egerlövői visszaadva azzal, hogy a vonatkozó rendelet szerint kell eljárni. 2 db. 2 p. kézír. ered.
52. Máj. 19. (máj. 17.). A mezőkövesdi anyakönyvvezető előtt felvett házassági hirdetés alóli mentesítési ügy jegyzőkönyve és vétive. — Külzet: a felmentés kiadva az anyakönyvvezetőnek. 2 db. 2.5 p. kézír. és fog.
54. Máj. 18. Iratpótló elévülés folytán törölt 1915. évi kihágási ügy irataira vonatkozólag. 1 p. kézír. fog.
55. Máj. 18. Iratpótló elévülés folytán törölt 1915. évi kihágási ügy irataira vonatkozólag. 1 p. kézír. fog.
56. Máj. 18. és máj. 30. (máj. 21. és máj. 31.). Jegyzőkönyv és felterjesztés (az iderekesztett 160. ügyiratszámmal) az Alsó- és Felsőábrányi direktóriumoktól fizetésük folyósítása ügyében. — Külzet: a községi pénztárból 30 K. fizetendő a napszámból élőknek. 3 db. 4 p. kézír. ered. és fog.
57. Máj. 15. Iratpótló a vármegyei gazdasági főmegbízott kinevezése tárgyában kelt ügyiratról. 1 p. kézír. fog.
59. Máj. 19. Kihirdetés alóli mentesítés iránti kérelem a direktóriumhoz. — Külzet: a felmentés az anyakönyvvezetőnek kiadva. 2 p. kézír. ered. és fog.
60. Máj. 19. (máj. 17.). Kihirdetés alóli mentesítés iránti kérelem a direktóriumhoz, kézbesítési ívvel. — Külzet: a felmentés az anyakönyvvezetőnek kiadva. 2 db. 2.5 p. kézír. ered. és fog.
61. Máj. 19. Kihirdetés alóli mentesítés iránti kérelem a direktóriumhoz. — Külzet: a felmentés az anyakönyvvezetőnek kiadva. 2 p. kézír. ered. és fog.
62. Máj. 19. (máj. 18.). Kihirdetés alóli mentesítés iránti kérelem a direktóriumhoz, kézbesítési ívvel. — Külzet: a felmentés az anyakönyvvezetőnek kiadva. 2 db. 2.5 p. kézír. ered. és fog.
63. Máj. 20. Kihirdetés alóli mentesítés iránti kérelem a közigazgatási biztossághoz. — Külzet: a felmentés az anyakönyvvezetőnek kiadva. 2 p. kézír. ered. és fog.
65. Máj. 20. Feljegyzés az Iván Dezső tiszaszederkényi segédjegyző illetménye ügyében tett intézkedésről. 0.5 p. kézír. fog.
66. Máj. 20. Feljegyzés a Novara Kálmán mezőcsáti tanító fizetési előleg kérelméhez kiadott igazolásról. Hátlapján feljegyzés a borsodivánkai direktóriumnak a tiszavalki árvízről szóló jelentéséről. 1 p. kézír. fog.
67. Máj. 20. A belügyi népbiztos távirati értesítése a megyei tanácshoz, kormányzótanácsi biztos kirendeléséről. — Külzet: közölve a munkástanácsokkal és járási közigazgatási hivatalokkal máj. 21-én. 3x0.5 p. kézír. ered. és fog.
68. Máj. 20. A geleji munkástanács kérése a munkástanács elnöke és direktórium tagok fizetésének, illetőleg napidíjának kiutalására. — Külzet: a munkástanács értesítve, hogy a napszámból élő direktórium tagok részére 30 K. napidíj kiutalható. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
69. Máj. 21. (máj. 16.—máj. 30.). Jegyzőkönyvek és határozatok kiskorú menyasszony házasságkötéséhez adott gyámhatósági hozzájárulással kapcsolatban. — Külzet: a direktórium határozat a mezőnagymihályi anyakönyvvezetőnek kiadva. 4 db. 8 p. kézír. és gépir. ered. és fog.

70. Máj. 21. Feljegyzés Juhász János birtokrendezési biztos részére napidíj kiutalásáról. 0.5 p. kézír. fog.
71. Máj. 21. Feljegyzés a mezőkövesdi polg. leányiskola tanerőinek járandóságai kiutalásával kapcsolatban. 0.5 p. kézír. fog.
72. Máj. 21. A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos felterjesztése kihágási ügy elévülése címén való törlésére. — Külzet: a kiszabott bírság töröltetett. 2x0.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
73. 74., 75., 76., 77., 78., 79., 80. számú, máj. 21-én iktatott ügyiratok tartalma a fentebbivel azonos.
81. Máj. 21. Feljegyzés a belügyi népbiztossághoz a községi munkástanácsok napszámából élő tagjainak napidíj folyósítás tárgyában máj. 21-én kelt előterjesztéséről. 0.5 p. kézír. fog.
82. Máj. 21. A direktorium utasítása az állampénztárhoz Újlaky Dezső volt szentistváni jegyző elmaradt illetményeinek folyósítására. 1 p. gépir. iratt. más.
84. Máj. 22. (máj. 18. és máj. 21.). A belügyi népbiztos távirati rendeletei a megyei direktoriumon keresztül az összes hatóságokhoz a hadsereg parancsnokság sajtópropaganda tevékenységének támogatására vonatkozólag. Csatolva a máj. 16-án kelt M. 53. sz. korábbi rendelet is. — Külzet: telefonon leadva. 2 db. 4x0.5 p. kézír. ered. és fog.
86. Máj. 22. (máj. 15.). A vármegyei direktorium kihallgatási jegyzőkönyve és ítélete borsodszemerei lakosok állat adásvétellel kapcsolatos családi ügyében. 4 p. kézír. ered.
87. Máj. 22. (máj. 21.). A pénzügyi direktorium értesítése arról, hogy értékpapírok letétbe továbbra is elfogadhatók. — Külzet: feljegyzés a tárgyban szétküldött értesítésekről. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
88. Máj. 22. (máj. 20.). A szihalmi kerületi tisztartó panasza a közellátási biztossághoz a helybeli munkástanács ellen, amely magántulajdonát képező hízóit le akarja vágatni. — Külzet: feljegyzés arról, hogy a gazdasági biztos megtiltotta telefonon a levágást. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
89. Máj. 22. (máj. 20.). A közigazgatási biztos a Bagács községben megállapított lépfenére vonatkozó iratokat a direktoriumnak felterjeszti. — Külzet: a földművelésügyi népbiztoshoz felterjesztve. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
90. Máj. 22. A közigazgatási biztos a Tard községben megállapított sertésvészre vonatkozó iratokat a direktoriumnak felterjeszti. — Külzet: a földművelésügyi népbiztoshoz felterjesztve. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
91. Máj. 22. (ápr. 12. és máj. 22.). Szabó András, Vatta községbe kirendelt segédjegyző illetmény ügye. — Külzet: az állampénztárnak szóló utalvány szerint kiutalva. 2 db. 3 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
92. Máj. 22. A földművelésügyi népbiztosság által kiutalt termény vételárával és vasúti kíséréssel kapcsolatos intézkedések. 2 db. 1 p. kézír. ered. és fog.
93. Máj. 22. Iratpótló napidíjak kiutalásával kapcsolatos iratokról. 0.5 p. kézír. fog.
94. Máj. 23. A mezőkövesdi járási közéletmezesi előadó napidíj kiutalás kérése máj. 30-án. 2 p. kézír. ered. és fog.
95. Máj. 23. (máj. 20.). A mezőkövesdi anyakönyvi kerület által házassági hir-

- detési felmentés ügyében felvett jegyzőkönyv. — Külzet: a felmentés az iratokkal az anyakönyvvezetőnek kiadva, 1.5 p. kézír. ered. és fog.
96. Máj. 24. (máj. 9.). Házassági hirdetés alóli felmentési ügy.
98. Máj. 24. (máj. 14.). Házassági hirdetés alóli felmentési ügy.
99. Máj. 24. (máj. 9.). Házassági hirdetés alóli felmentési ügy.
100. Máj. 24. (máj. 20.). Házassági hirdetés alóli felmentési ügy.
101. Máj. 24. (máj. 21.). Házassági hirdetés alóli felmentési ügy.
102. Máj. 24. (máj. 20.). Házassági hirdetés alóli felmentési ügy.
103. (Jún. 2.). Iratpótló a Vasas Károly noszvaji lakos halálával keletkezett árvaszéki ügy iratairól. 0.5 p. kézír. fog.
104. Máj. 24. (ápr. 29.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal jelentése a tiszakeszii vadászterület bérletével kapcsolatban keletkezett iratok felterjesztéséről. — Külzet: nincs. 0.5 p. gépir. ered.
105. Máj. 24. (máj. 22.). Gyámhatósági beleegyezés szentistváni házasuló felek házasságkötéséhez. 3 p. nyomt. és kézír. ered.
107. Máj. 24. (máj. 20.). A borsodivánkai direktórium elnök benzin beszerzéshez űrlapokat kér. — Külzet: 7 drb. kiadva. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
108. Máj. 24. (máj. 17.). A mezőkövesdi járásbíró végzése, melyben a tiboldaróci községi jegyzőt rendbírsággal sújtja. 1 p. gépir. ered. kiadmány.
109. Máj. 24. (máj. 17.). A mezőkövesdi járásbíró végzése, melyben az ostorosi községi jegyzőt rendbírsággal sújtja. 1 p. gépir. ered. kiadmány.
110. Máj. 24. (ápr. 30.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal jelentése kihágási ügyben. 0.5 p. gépir. ered.
111. Máj. 24. Mezőkövesdi járási és a vármegyei közigazgatási biztos felterjesztése a bogácsi sertésvéssel kapcsolatban. 2x0.5 p. kézír. iratt. más.
112. Máj. 24. (ápr. 18.). Nemesbikk község előljáróságának jelentése az orvosi lakás biztosításáról. — Külzet: a járási közig. biztos továbbterjeszti a megyei direktóriumnak. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
113. Máj. 24. A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos felterjeszti a direktóriumnak, a direktórium a földművelésügyi népbiztosságnak Bogács községnek sertésvész elleni szérum kiutalása iránti kérését. 2x0.5 p. kézír. iratt. más.
114. Máj. 24. A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos felterjesztése a direktóriumnak, a direktórium felterjesztése a földművelésügyi népbiztosságnak a keresztespüspöki lépfene és sertésorbánc elterjedése elleni védőoltás kiutalása végett. 2x0.5 p. kézír. iratt. más.
115. Máj. 23. (máj. 29.). Kemény Ferenc mezőkövesdi járási iroda segédtszist családipótlék kiutalása iránti kérése. 2 p. kézír. és gépir. ered. és iratt. más.
116. Máj. 26. A mezőkövesdi közigazgatási biztos jelentése a direktóriumnak, a direktórium jelentése a földművelésügyi népbiztosságnak Mezőkövesd községben a lépfene miatti zárlat feloldásáról. 2x0.5 p. kézír. iratt. más.
117. Máj. 24. (máj. 21.). A tiszakeszii falusi tanács elnökének távirata, melyben az április vége óta kenyér nélkül levő 367 lélek számára liszt kiutalást kér. — Külzet: a mezőcsáti járási biztostól távirati jelentés kérés. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.

118. Máj. 26. Az igazságügyi népbiztos távirati értesítése Lipcsey Árpád tiszafüredi tusz szabadon bocsátásáról. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
119. Máj. 26. (máj. 21.). A nemesbikki tanács elnökének felterjesztése a direktóriumi és szakszervezeti tagok szolgálatban töltött idejéről és illetmény igényeiről. 9 db. 3 p. kézír. ered.
120. Máj. 26. (máj. 19.). A hejőkúrti direktorium elnökének jelentése a művelődési osztály megalakulásáról. 0.5 p. kézír. ered.
121. Máj. 26. (máj. 14., máj. 20.). A hejőszalontai falusi tanács elnökének felterjesztése a járási direktoriumhoz a helybeli direktorium tagjai és a saját részére fizetés kiutalása végett. — Külzet: máj. 21-én felterjesztve a vármegyei direktoriumhoz. 3 drb. 4 p. kézír. ered. és fog.
122. Máj. 26. (máj. 20.). A mezőcsáti járási megbízott felterjesztése a megyei direktoriumhoz a tiszamenti községeket sújtotta árvízről és annak mezőgazdasági és élelmezési következményeiről, melyekhez sürgős segítséget kér. — Külzet: máj. 30-i feljegyzés a kiutalt vetőmag mennyiségekről. 1.5 p. gépir. ered.
123. Máj. 26. (máj. 12.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal jelentése a megyei direktoriumhoz a járás községeiben szerszám és anyag hiánnyal küzdő különféle iparosokról. 1.5 p. gépir. ered.
124. Máj. 26. (máj. 20.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal felterjesztése a megyei direktoriumhoz a járás községeiben végzett só rekvirálás eredményéről és a községenkénti só szükségleteiről, melynek sürgős kielégítését kéri. — Külzet: nincs, 2 db. 1.5 p. gépir. ered.
125. Máj. 26. (máj. 20.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal felterjesztése a megyei direktoriumhoz a rekvirálások eredményének és költségeinek helységenkénti kimutatásával. — Külzet: nincs, 2 db. 5 p. kézír. és gépir. ered.
126. Máj. 26. (máj. 12.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal felterjesztése az április havi vidéki telefonbeszélgetések kifizetése tárgyában. — Külzet: nincs, 4 db. 7 p. kézír. és gépir. ered.
127. Máj. 26. (máj. 18.). Kapitány János és neje mezőcsáti lakosok folyamodása a munkástanácshoz, lakhatatlanná vált házuk felépítéséhez segítségért. — Külzet: a járási közigazgatási hivatal máj. 21-én kedvező javaslattal továbbterjesztette a megyei direktoriumhoz, ott elintézetlen. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
128. Máj. 26. (máj. 25.). A noszvaji intézőbizottság elnökének felterjesztése a megyei direktoriumhoz a segédjegyző drágasági és háborús segélyének megállapítása tárgyában. — Külzet: nincs, 2 db. 2.5 p. kézír. ered.
129. Máj. 26. A megyei direktorium utalványa három emődi lakos részére terménybiztosiapidíj kiutalásáról. 0.5 p. kézír. iratt. más.
130. Máj. 26. (máj. 20.). Faragó Samu mezőkeresztesi községi állatorvos folyamodása a vármegyei közigazgatási biztossághoz segély kiutalásáért. — Külzet: nincs, 1 p. kézír. ered.
132. Máj. 26. Szállítási engedély a szihalmi állami gazdaságból a nagytétényi állami gazdaságba termények szállítására. A behelyezett iratpótló a III. hadtest műkedvelő gárdája táncmulatságára szóló meghívó. — Külzet:

- leadva a járási közigazgatási hivatalnak kiadás végett. 2 db. 3x0.5 p. kézír. ered. és fog. idegen nyomtatvánnyal.
133. Máj. 26. (máj. 25.). A mezőkeresztesi anyakönyvvezető felterjesztése a vármegyei közigazgatási biztoshoz kihirdetés alóli felmentés megadása iránt. — Külzet: a felmentés az anyakönyvvezetőnek máj. 27-én kiadva. 3 db. 3 p. kézír. ered. és fog.
134. Máj. 26. A pénzügyi direktóriumának távirati felhívása a pénzügyi népbiztos körzeti megbízottjához a pénzügyi intézeteknél letétben levő ékszerrek és a bankbetétek összesítő kimutatásának beküldése iránt. — Külzet: intézkedés a pénzügyi intézeteknek való kiadásáról máj. 27-én. 16 db. 26.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
135. Máj. 27. (máj. 13.). A mezőkövesdi járási gazdasági biztos felterjeszti másolatban a földművelésügyi népbiztosságnak a rendelkezésre bocsátható vetőmagok mennyiségéről és vételáráról küldött értesítését. — Külzet: tudomásul szolgál. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. egyszerű más. és fog.
136. Máj. 26. A szentistváni anyakönyvvezetőnek kiadott házassági hirdetés alóli felmentéshez tárgyalási jkv. 4 p. nyomt. és kézír. ered.
138. Máj. 28. (máj. 26.) Az igricii anyakönyvvezetőnek kiadott házassági hirdetés alóli felmentéshez tárgyalási jkv. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
139. Máj. 28. (jún. 2.). Iratpótló a miskolci vármegyei direktóriumhoz intézkedés végett megküldött ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
140. Máj. 28. A megyei direktórium Mezőkövesden kelt igazolványa Roth Ignác részére textil áruk beszerzéséhez szükséges utazásra. — Külzet: az igazolvány kiadva aznap. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
141. Máj. 28. A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos felterjesztése és a megyei direktórium intézkedése a behelyettesített alsóábrányi körorvos illetményének folyósítása iránt. — Külzet: a mezőkövesdi járási számvevőség intézkedéséről feljegyzés. 2 db. 2.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
142. Máj. 28. A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos felterjeszti, a megyei direktórium a földművelésügyi népbiztosságnak továbbterjeszti Tard község kérvényét, melyben az a sertés szérum árának megtérítését kéri. 2x0.5 p. gépir. ered.
143. máj. 25. (máj. 21.). Szentistván község felterjeszti a járási közigazgatási biztossághoz a munkástanács máj. 18-i határozatát a jegyzői lakás kijavítása tárgyában. — Külzet: megyei direktóriumnak áttéve. 2 db. 2.5 p. kézír. ered. kiadmány.
144. máj. 24. (ápr. 27. és máj. 18.). A mezőkeresztesi közs. jegyző felterjeszti a járási közigazgatási biztossághoz a falusi tanács jegyzőkönyvének két kivonatát a vályogvető gödrök hasznosítása tárgyában. — Külzetek: a vályogvető gödrök bérletére vonatkozó hatósági határozatok és a megyei direktóriumhoz való áttételéről feljegyzés. 3 db. 4 p. kézír. ered.
145. Máj. 30. (máj. 25.). A tiszavalki jegyző felterjesztése a járási közigazgatási hivatalhoz a községet ért árvízkárokról, melyek miatt a község eltelepítésére intézkedést kér. — Külzet: a járási biztos átteszi a megyei direktóriumhoz, amelynek intézkedése hiányzik. 2 p. kézír. ered. és fog.

146. Máj. 30. (máj. 22.). A mezőcsáti járás politikai biztosának jelentése a Vörös Hadsereg részére kiállított hat szekérről (két fogatú lovas kocsi), illetve azok tulajdonosairól. — Külzet: tudomásul szolgál. 1.5 p. kézír. ered. és fog.
147. Máj. 30. (máj. 21.). A mezőkövesdi járásbíróóság intézkedése Stefán Károly elítélt szabadon bocsátására, aki a vármegyei direktórium igazolása szerint pénzbüntetését kifizette. — Külzet: nincs, illetve ceruzával feljegyezve, hogy: 1/1919. M. számhoz. 1 p. kézír. soksz. ered. kiadmány.
148. és 149. máj. 30. (máj. 29.). A mezőkövesdi anyakönyvvezető által házassági hirdetés alóli felmentés ügyében felvett jegyzőkönyvek. — Külzetek: a felmentés az iratokkal az anyakönyvvezetőnek kiadva. 2x1.5 p. kézír. ered. és fog.
150. Máj. 30. (máj. 27.). Feljegyzés az irattár részére a közigazgatási biztosnak vármegyei útbiztos kinevezésére vonatkozó javaslatáról. 1 p. kézír. fog.
151. Máj. 30. (máj. 28.). A mezőcsáti járás politikai megbízottjának távirati kérése a só nélkül levő járás részére só kiutalása iránt. — Külzet: só készlet Mezőkövesden nincs, forduljon a miskolci élelmezési biztoshoz. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
152. Máj. 30. (máj. 28.). A mezőcsáti járási politikai megbízott táviratilag kéri a Tiszakesziből elhajtott marhák árának kiadását. — Külzet: nincs. 2x0.5 p. kézír. ered.
153. Máj. 30. (máj. 27.). A belügyi népbiztosság távirati rendelete a vármegyei intézőbizottsághoz, a tanácsok országos gyűlésébe megválasztott tagok bejelentésére. — Külzet: távirati válasz ment. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
154. Máj. 30. (máj. 27., ápr. 10.). Felterjesztések az ároktői kisbírák fizetésének rendezése ügyében. 2 db. 2 p. kézír. ered.
155. Máj. 30. (máj. 25.). A közoktatásügyi népbiztosság osztályvezetőjének távirata a megyei munkástanács földművelésügyi osztályához a köztulajdonba vett, vagy veendő oktatási és nevelési célú intézményekről kimutatás készítése tárgyában. 2x0.5 p. kézír. ered.
156. Máj. 30. (máj. 25.). A vörösőrség országos főparancsnokságának értesítése távirati úton, a községi rendőrségnek a vörösőrségekbe olvadásáról. 2x0.5 p. kézír. ered.
157. Máj. 30. (máj. 28.). A hadügyi népbiztos távirati felhívása a megyei munkástanácshoz a hadi szolgálatra alkalmas postagalambok számbavételére. — Külzet: a távirat kiadva Miskolcra máj. 29-én. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
158. Máj. 30. (máj. 23.). A közoktatásügyi népbiztosság távirati felhívása a megyei munkástanácshoz, a községek művelődésügyi osztályainak megalkotása és az államosítás végrehajtása tárgyában. — Külzet: utasítottak máj. 23-án, t. i. a községek. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
159. Máj. 30. A katonai ker. parancsnokság felhívása Verpelétről a direktóriumhoz telefon útján, a hadügyi népbiztosság vonatkozó rendeletére hivatkozással, hogy a kötelezvény ellenében kiadott összes katonai lovakat a meg nem szállott területről Mezőkövesdre szállítsák átvételre. —

- Külzet: az intézkedés már megtörtént, tudomásul. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
161. Máj. 30. Feljegyzés az országos tanácsba beküldött tagokról a belügyi népbiztosságnak küldött jelentésről. 0.5 p. kézír. fog.
162. Máj. 30. Feljegyzés két delegátus kiküldésének a közoktatásügyi népbiztosságnál történt sürgetéséről. 0.5 p. kézír. fog.
163. Máj. 30. (máj. 26.). A szihalmi munkástanács elnökének jelentése a megyei direktóriumhoz a községben lakos visszas felek ügyében, orvosi láttelellet. — Külzet nincs. 2 db. 2 p. kézír. ered.
164. Máj. 30. (ápr. 15., máj. 23.). A közoktatásügyi népbiztosság megküldi a megyei művelődésügyi osztálynak további intézkedés végett a Borsodi szénbányák rt.-nek az általa fenntartott királdi, sajozsentspéterei, disznóshorvái, sajozkazinci, sajozkazai iskolákra vonatkozó bejelentését. — Külzet nincs. 2 db. 2 p. gépir. ered.
165. Máj. 30. (máj. 21.). A mezőcsáti járási politikai megbízott felterjeszti a járási birtokrendező és termelést biztosító bizottság tagjainak személyi adatait. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered.
166. Máj. 30. (máj. 21.). A mezőcsáti járási politikai megbízott felterjeszti a járási intézőbizottság tagjainak személyi adatait. 1.5 p. gépir. és kézír. ered.
167. Máj. 30. (máj. 18.). A mezőcsáti járási politikai megbízott döntés végett felterjeszti a tiszadorogmai lelkésznek a vallásügyi likvidáló bizottság rendeletére adott nyilatkozatát, állásáról való lemondása tárgyában. 2 db. 2.5 p. kézír. és gépir. ered., egyszerű más. és fog.
168. Máj. 30. (máj. 26.). Útiszámlák felterjesztése a mezőcsáti járási közigazgatási hivataltól. 3 db. 2.5 p. gépir. és kézír. ered.
169. Máj. 30. (máj. 25.). A mezőcsáti járási politikai megbízott felterjesztése a vármegyei direktóriumhoz, a kéményseprés állami kezelésbe vétele után a kéményseprői fizetések folyósítását illetőleg. — Külzet: nincs. 1 p. gépir. ered.
171. Máj. 31. A földművelésügyi népbiztosság távirati értesítése Polacek járási biztoshoz, mely szerint a vármegyei direktórium saját hatáskörében irodai segéderőket alkalmazhat. — Külzet: tudomásul szolgál. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
172. Máj. 31. Iratpótló a mezőcsáti járási biztosnak visszaküldött ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
173. Máj. 31. Szihalmi lakosok kérelme a vármegyei közigazgatási biztoshoz házassági hirdetés alóli felmentés tárgyában. — Külzet: a felmentés a szihalmi anyakönyvvezetőnek kiadva. 2 p. kézír. ered. és fog.
177. Máj. 31. A vármegyei direktórium távirata a belügyi népbiztossághoz, a községi direktóriumok tagjainak fizetésére fedezet biztosítása iránt. 0,5 p. kézír. fog.
179. Máj. 31. Feljegyzés az adóhivatalhoz a kiutalt összegnek aprópénzben való fizetése tárgyában intézett felhívásról. 0.5 p. kézír. fog.
180. Máj. 31. (máj. 29.). A tiszadorogmai segédjegyző kérése a vármegyei köz-

- igazgatási biztossághoz részére rendkívüli segély folyósítása iránt. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.
181. Jún. 3. (jún. 1.). Szihalmi kiskorú lakos házasságkötéséhez gyámhatósági jóváhagyás kinyerésére felvett jegyzőkönyv. — Külzet: a gyámhatósági jóváhagyás megadva jún. 1-én. 3 p. nyomt. és kézír. ered. és fog.
182. Jún. 2. (máj. 29.). Szihalmi lakos házassági hirdetés alóli felmentésével kapcsolatban felvett tárgyalási jegyzőkönyv. — Külzet: felmentés az anyakönyvvezetőnek kiadva. 4 p. nyomt. és kézír. ered. és fog.
183. — — (máj. 30.). A vármegyei direktorium utasítása az állampénztárnak Péter Albert szentistváni segédjegyző illetményének folyósítására vonatkozólag. — Külzet: elintézve. 2 db. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.

Borsod vármegye kormányzótanácsi biztosa iratai

373. Jún. 4. Kenderes Pál kormányzótanácsi biztos, illetve Borsod vármegye intéző bizottsága rendelete a tiszatarjáni munkás és paraszttanácsához, a jegyzői lakásnak az új jegyző rendelkezésére bocsátása tárgyában. — Külzet: az ügydarabot eredetben átvette az érdekelt. 2x0.5 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
374. Jún. 4. Igazolvány Fekete Bertalan lakásügyi előadó katonai felmentése ügyében. — Külzet: az érdekeltnek kiadva. 2x0.5 p. kézír. fog.
375. Jún. 4. (jún. 2.). Az egri kormányzótanácsi biztos távirati értesítése a járhatatlanná vált Apátfalva és Nádasd közötti közút megjavítása tárgyában. — Válasz: távirati értesítés arról, hogy a hozzájárulást az intézőbizottság vállalja. 2 db. 3x0.5 p. kézír. és gépir. ered és fog.
376. Jún. 4. Utasítás a perces-bányatelepi direktoriumhoz B... A... ügynek azonnali kivizsgálására. — Külzet: tudomásul jún. 17-én, másik példányon az érdekelt átvételi elismervénye, valamint a percesi munkástanács intézkedése a panaszttevő gyermektartási díja ügyében. 2 db. 4x0.5 p. gépir. és kézír. ered., iratt. más. és fog.
378. Jún. 4. Utasítás a sajókeresztúri munkástanácshoz özv. Kalas Lászlóné panaszttevő részére élelmiszerekről való gondoskodásra. — Külzet: eredetben a panaszttevőnek kikézbesítve, a panaszirat hiányzik. 2x0.5 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
379. Jún. 5. (jún. 3.). Az ónodi direktóriumi elnök kérése az 1495 főnyi ellátatlan lakosság részére június hóra liszt kiutalása iránt, hivatkozással a hiány miatt jelentkező elégedetlen hangulatra. — Külzet: keltezés nélküli ceruzával írott feljegyzés, mely szerint a miskolci vasutasoktól szemet kértek a nekik felajánlott birkáért, az ónodi malom őrléséhez. 2 p. kézír. ered. és fog.
380. Jún. 5. A kormányzótanácsi biztos figyelmeztetése Körössy Dániel hejőszalontai lakoshoz, fogatok katonai célra rendelkezésre bocsátásának megtagadása miatt. — Külzet: expedálva aznap. 1 p. gépir. iratt. más.
381. Jún. 6. (jún. 6.). Borsod vármegye intézőbizottságánál felvett jegyzőkönyv a nemesbikki munkástanács elnökének rémhírterjesztéséről és szabatáló magatartásáról. — Külzet: nincs. 1 p. kézír. ered.

382. (Júl. 12.). Iratpótló egy későbbi számhoz csatolt ügyiratról.
383. Jún. 7. (jún. 2.). A mezőkövesdi közigazgatási hivatal által felvett panaszjegyzőkönyv a borsodivánkai 39/II. őrzászlóalj ellátásával kapcsolatos erőszakosságokról. Mellékelve a századparancsnok által kiállított bor utalvány. — Külzet: jún. 5-én felterjesztve a vármegyei kormányzótanácsbi biztoshoz, aki jún. 12-én közölte megtorlás végett telefonon a III. hadtestparancsnoksággal, 2 db. 2.5 p. kézír. ered. és fog.
386. Jún. 10. Intézkedés a cseh megszálló csapatok által elhurcolt és ismeretlen helyen tartózkodó Groszmann Zsigmond volt direktóriumi tag és közigazgatási biztos családja részére illetményének folyósításáról. — Külzet: állampénztár kezelési feljegyzései, 1 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
387. Jún. 10. Jenőffy Benedek vármegyei közalkalmazott folyamodása vadászfegyverének visszaadásáért és fegyvertartási engedélyért. — Külzet: jún. 14-én kelt engedély szerint 1 db kétcsövű fegyver visszaadható. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
389. Jún. 10. (jún. 10.). Szabó József szirmabesenyői lakos vörösőr jelentése, mely szerint hadikölcsön kötvényeit beszolgáltatni nem tudta, mert román megszállás alá került szüleinél vannak. — Külzet: tudomásul, 1.5 p. kézír. ered. és fog.
390. Jún. 12. (jún. 10.). Intézkedés a mezőkeresztesi és a mezőnyárádi jegyzői állások betöltéséről. — Külzet: expedálásra vonatkozó feljegyzések, 2 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
391. Jún. 4. (jún. 10. és júl. 8.). A pénzügyi népbiztosság távirati rendelkezése a pénzügyigazgatóságokhoz és adóhivatalokhoz ellenőr kirendelés tárgyában. Az iratcsoportban a pénzügyigazgatóságnak és állampénztáraknak küldött értesítések, az ellenőröknek kiadott megbízások, valamint a pénzügyi népbiztosság később leadott rendelkezésének másolatai, 7 db. 6.5 p. gépir. és kézír. ered., iratt. más. és fog.
392. Jún. 10. (Jún. 8.). Gelej község direktóriuma kérése a megyei közigazgatási biztossághoz a község részére kiutalt ruha vásárlási árának megtérítésére. — Intézkedés: utasítás az állampénztárnak, 2 db. 2 p. gépir. és kézír. ered. és iratt. más.
393. Jún. 10. A sajkókeresztúri munkástanács jegyzéke a vármegyei lovaknak szállított szálas takarmányról. — Intézkedés: utasítás az állampénztárnak, 3 db. kézír. és gépir. ered. és iratt. más.
394. Jún. 10. Bejelentés a forradalmi törvényszéknek a cseh megszállás alatt és a cseh kivonulás alkalmával eltávozott vármegyei tisztviselőkről. — Külzet: expedálva jún. 11-én, 2 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
396. Jún. 11. Utasítás a diósgyőri munkástanácsnak, ottani lakos panaszára az általa megvásárolt pár ökörnek Kisgyőr községből karhatalommal való elhozatására. — Külzet: küldönc útján expedálva aznap, 1.5 p. gépir. és kézír. iratt. más. és fog.
397. Jún. 11. és 12. Az Erzsébet kórház két orvosának, valamint Miskolc város kereskedelmi ügyosztálya egyik előadójának katonai felmentési ügyei, 5 db. 9 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
398. Jún. 11. Dr. Kiszely Pál vármegyei közalkalmazott betérjeszti a Gömör-Kishont vármegye direktóriuma tulajdonát képező értékek és irományok

- visszaadásáról készült jegyzőkönyvet. — Külzet: tudomásul. 2 db. 3.5 p. kézír. ered.
399. Jún. 11. (jún. 6.). Az államépítészeti hivatal felmentési kérelme Papp Ferenc útbiztos gyakornok, vöröskatona érdekében. — Külzet: felmentési igazolvány kiadva jún. 12-én. 2 db. 2 p. kézír. ered. és fog.
401. Jún. 13. Iratpótló két útbiztosnak kiadott fogadalmi lapokról. 1 p. kézír. fog.
402. Jún. 13. (jún. 4.). A belügyi népbiztosság tudomásulvétel és miheztartás végett közli a hadügyi népbiztosságnak a felmentéseknél követendő eljárásra vonatkozó átiratát. — Külzet: tudomásul jún. 27-én. 2 p. gépir. soksz. és kézír. ered. kiadmány és fog.
403. Jún. 14. (máj. 2.). Az ostorosi falusi tanács jelentése a község részéről a Vörös Hadseregnek átadott fegyverekről. — Külzet: tudomásul jún. 23-án. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
404. Jún. 16. (jún. 14.). Cserny Sándor volt főhadnagy és vörösőrség parancsnoknak, aki Sajószentpéter községet a munkássággal együtt védelmezte, megbízása a járási számvevői teendők ellátására. 1 p. kézír. fog.
405. Jún. 16. (jún. 14.). Pótlólagos bejelentés a cseh megszálló csapatok kivonulásakor székhelyeiket odahagyott tisztviselőkről a forradalmi törvényszéknek. 1 p. kézír. fog.
406. Jún. 16. (jún. 13.). A kerületi termelési biztosság kérése, melyben a szakosztályvezetők részére helyszíni kiszállásokhoz bármilyen közlekedési eszköz igénybevételének engedélyezését kéri. — Külzet: a kért igazolások megküldve jún. 14-én. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
407. Jún. 16. (jún. 14.). Dr. Róna Gyula sajószentpéteri járási tisztiorvos négy hét szabadság iránti kérése. — Külzet: jún. 25-i intézőbizottsági ülés egy hetet engedélyezett. 2 p. kézír. ered. és fog.
408. Jún. 16. (jún. 7.). A munkaügyi és népjóléti biztosság rendelete az egészségügyi intézetek személyzetének katonai felmentése ügyében követendő eljárásról. — Külzet: tudomásul. 2 p. gépir. soksz. és kézír. ered. kiadmány és fog.
409. Jún. 16. (jún. 5.). A munkaügyi és népjóléti népbiztosság rendelete az egészségügyi intézetek katonai felmentési névjegyzékeinek kiállítása tárgyában. — Külzet: tudomásul. 2 p. gépir. soksz. és kézír. ered. kiadmány és fog.
410. Júl. 4. Iratpótló eredetben a művelődésügyi osztálynak kiadott ügyirat-ról. 0.5 p. kézír. fog.
411. Jún. 16. (jún. 3.). A mezőcsáti járási közigazgatási hivatal véleményezése Kiss Emil segédjegyző katonai felmentése ügyében. — Külzet: a felmentési kérelem nem teljesíthető. Expediálva jún. 28-án. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
412. Jún. 16. Iratpótló az irattárból kiadott ügyirat-ról.
413. Jún. 16. (máj. 8.). A közoktatási népbiztosság vallásügyi liquidáló megbízottja felhívása jelentéstételre arra vonatkozólag, hogy a lelkészek és segédlelkészek elmaradt illetményeinek folyósítása tárgyában kelt korábbi rendelete közöltetett-e. — Külzet: a vármegyei hivatalos lapban

- közzétéve és az igénybejelentési lapok szétküldése megtörtént. 2 db. 2 p. gépir. soksz. és kézír. ered. és fog.
414. Jún. 16. (jún. 2. és jún. 13.). A sajószentpéteri járási közigazgatási előadó beterjeszti a járási főszolgabírói hivatal páncélszekrényének felnyitásáról felvett jegyzőkönyvet. — Külzet: tudomásul szolgál. 2 db. 3.5 p. kézír. ered. és fog.
415. Jún. 16. (jún. 8.). Dr. Hudák Elek járási előadó jelentése a sajószentpéteri járási közigazgatási hivatal vezetésének átvételéről. — Külzet: intézkedés az irodai hiányosságok pótlásáról jún. 20-án. 2 p. kézír. ered. és fog.
417. Jún. 17. (márc. 4. — júl. 9.). Tiszakeszi községbe jegyzőségi írnok kirendelése. 4 db. 3.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
422. Jún. 18. (jún. 13.). A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos előterjesztése a húsinségre tekintettel megbízható proletároknak vadászfegyver kiosztására vadkacsa vadászat céljából. — Külzet: telefon értesítés kiment úrlapokért. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
423. Jún. 18. (jún. 15.). A mezőkövesdi járási közigazgatási biztos felterjesztése posta-takarékpénztári nyomtatványok utalványozási jogának igazolása végett. — Külzet: expedálva jún. 26-án. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
425. Jún. 18. (máj. 12.). Az alispán bejelentése a törvényhatósági bizottságnak, a belügyminiszter március 16-i látogatásával kapcsolatban felmerült költségek kiutalására vonatkozólag. — Külzet: további intézkedés szükségtelen. 2 p. gépir. ered.
426. Jún. 25. Iratpótló ismeretlen tartalmú átadott iratokról.
427. Jún. 18. (jún. 6.). A miskolci pénzügyigazgatóság rendelete a dohányárak forgalombahozatalának szabályozására. — Külzet: tudomásul. 3 db. 5 p. nyomt.
428. Jún. 20. Panasz a 65. vörös dandárparancsnokság Dédesen székelt osztagai ellen a hadosztályparancsnoksághoz, a község két kastélyában elkövetett rombolások és pusztítások kivizsgálása érdekében. A 65. vörös dandár csoport parancsnokság május 25-én kelt gépiratos, sokszorosított elismerő napiparancs hátlapjára írva. 2 p. kézír. és gépir. soksz. nyomt.
430. Jún. 20. (jún. 19.). A hejőszalontai direktórium elnök távirati bejelentése állásáról való lemondásáról, tekintettel arra, hogy két és fél hónapja fizetést nem kap. — Külzet: június 20-án értesítés, hogy fizetése kiutalva. 2x0.5 p. kézír. ered. és fog.
433. Jún. 27. (jún. 26.). Távirati kérés a könyvtárügyek országos vezetőjéhez a noszvaji Galassy kastélyban levő könyvtárnak Borsod megye és Miskolc város proletárjainak kultúr-szükséglete kielégítése érdekében meghagyása tárgyában. 2 db. 2x0.5 p. gépir. iratt. más.
434. Jún. 20. (jún. 8. és jún. 27.). Az edelényi járási közigazgatási hivatal jelentése Papp László járási előadó visszaérkezéséről és igazolásáról. — Külzet: irattárba teendő, jún. 27-én. 2 p. kézír. ered. és fog.
436. Jún. 5. — júl. 23. Táviratok a kormányzótanácsi biztoshoz különböző szervektől.
- Jún. 5. A belügyi népbiztostól a kijelölt politikai és közigazgatási biztosoknak a vörösörség parancsnoknál való jelentkezéséről.

- Jún. 5. A belügyi népbiztostól az alárendelt hivatalok alkalmazottainak igazoltatására felhívás, tekintettel arra, hogy a frontról sokan önkényesen távoztak el.
- Jún. 12. A hadügyi népbiztostól a toborzó osztály vezetőjének érkezéséről és munkájának támogatásáról.
- Jún. 21. A hadügyi népbiztosságtól a toborzó osztály vezetőjének érkezéséről és a szükséges intézkedések megtételéről a sorozás eredményessége érdekében.
- Jún. 22. A sárospataki direktóriumtól Halas Erzsébet és Kiss József gyermekek Miskolcra való visszautazásáról.
- Jún. 26. A közoktatásügyi népbiztosságtól az összes tanítók részére július—augusztus hónapokban rendezendő átképzések előkészítésének támogatásáról.
- Jún. 28. A belügyi népbiztostól a budapesti meghíusult ellenforradalmi kísérletekkel szembeni éberségről.
- Jún. 28. A népgazdasági tanácstól a pénzügyi szerveknél végzett ellenőrzések tapasztalatainak bejelentéséről.
- Jún. 28. A kormányzótanács sajtóosztályának vezetőjétől, melyben a szocializált lapok közül a fenntartandókra nézve javaslatot kér.
- Júl. 2. A Zala megyei sajtóelőadótól, melyben Rozsnyó megszállása felől érdeklődik és több egyén hogyan felől tájékoztatást kér.
- Júl. 4. A közellátási népbiztos helyettesétől, melyben a fatermeléssel kapcsolatos rendelkezések legszigorúbb végrehajtását kéri.
- Júl. 4. A belügyi népbiztostól, melyben a direktóriumoknak a tej és tejtermékek szállítására szállítási engedélyek kiadását megtiltja.
- Júl. 6. A belügyi népbiztostól, melyben a helyi hatóságoknak a tejtermékek értékesítésébe és szállításába való beavatkozást megtiltja.
- Júl. 9. A párttitkárságtól, melyben a rudolftlepi pártszervezet megalakítását, a nők egyenjogúságának biztosítását és az élelmiszer elosztás terén észlelhető visszaélések megszüntetését elrendeli.
- Júl. 10. Bóhm hadsereg főparancsnoktól a hadsereg rekvirálásával kapcsolatos sérelmek megszüntetéséről.
- Júl. 15. A belügyi népbiztosságtól, melyben megtiltja a politikai és közgazdasági szerveknek és hatóságoknak, hogy a forradalmi törvényszék és vádbiztosok működésébe beavatkozzanak.
- Júl. 23. A mezőcsáti járási politikai megbízott helyettesétől Zettner Anna járásbírói díjnak illetménye ügyében.
17 db. 21x0,5 p. gépir. és kézír. ered.
437. Jún. 21. Iratpótló a vörösórség parancsnokától kért 12 drb. asztal ügyében kelt ügyiratról, 1 p. kézír. fog.
438. Jún. 21. Felhívás az árvaszék vezetőjéhez az árvaszéki irattárnak a köz-élelmiszeri ügyosztály részére kijelölt három helyiségből való elszállítása ügyében. 1. p. gépir. fog.
439. Jún. 21. (ápr. 29., jún. 21.). A mezőgazdasági és közellátási kormánybiztos és a kormányzótanács biztos rendelkezései, a mezőgazdasági biztosság három dolgozójának illetménye ügyében. 2 db. 3 p. gépir. fog.

440. Jún. 22. Értesítés a MÁV üzletvezetőségnek az ónodi malom részére egy vagon szénnel a kiutalásáról. 1 p. kézír. fog.
441. Jún. 22. Távirati értesítés a szakáldi munkástanácshoz, munkakiesés megterítése ügyében. 0.5 p. kézír. fog.
443. Jún. 23. Jegyzőkönyv a szirmabesenyői kastélyban a 24. és 26. ezred katonáinak károkozásáról. 1 p. kézír. ered.
444. Jún. 23. Felhívás a mezőkövesdi járási intéző bizottsághoz a községi temetőőr fizetésének rendezésére. — Külzet: megsürgötve júl. 11-én. 1 p. kézír. fog.
445. Jún. 23. (jún. 22.). A magyarországi téglagyári stb. munkások szakszervezetének kérelme három vezető beosztású tagjának a katonai szolgálat alóli mentesítésére. — Külzet: az ideiglenes felmentési igazolvány kiadva. 2 p. kézír, ered. és fog.
446. Jún. 23. Utasítás a mályinkai községi intéző bizottsághoz szarvasmarha adásvétele ügyében. 2 db. 2x0.5 p. kézír. és gépir. ered. és iratt. más.
447. Jún. 23. (jún. 22.) Bevonulási hirdetmény a III. hadtest parancsnokságtól, illetve a Borsod vármegyei direktóriumtól. — Külzet: kiadva jún. 23-án Miskolc városnak és a járásoknak. 5 db. 6 p. gépir. és kézír. fog.
448. Jún. 24. (jún. 6.). Jegyzőkönyv Melczer Lászlóné ónodi lakosnak a 29. vörös ezred politikai biztosa által elszállított férfi és női ruhaneműinek és ezüstneműinek visszaadására vonatkozó kéréséről. — Intézkedés: a kormányzótanácsbi biztos a panaszttevő személyes használatára szükséges ruha és fehérnemű kiadását javasolja. 2 db. 5 p. kézír. és gépir. ered. és iratt. más.
449. Jún. 25. (jún. 17.). Az ónodi munkástanács két tagjának a tanácsból való kitételével kapcsolatos panaszt. — Külzet: „Póta elvtárs szóbelileg elintézte.” 4 p. kézír. ered. és fog.
450. Jún. 25. (máj. 28., jún. 3.). A tibolddaróci direktórium panasza a belügyi népbiztossághoz a direktórium tagok és községi alkalmazottak fizetésének folyósítása iránt. — Elintézés: a belügyi népbiztosság az ügyet jún. 3-án letette, a megyei direktórium a szükségletről kimutatást kért jún. 24-én. 2 db. 3.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
451. Jún. 27. (jún. 22.). A munkástanács művelődésügyi osztályának vezetője kísérőlevele a mezőkeresztesi tantestületnek a katonai elszállásokkal kapcsolatos panaszához. — Külzet: tudomásul jún. 27-én. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
452. Júl. 5. Iratpótló községi munkástanács intéző bizottságának kiadott ügyiratáról. 0.5 p. kézír. fog.
453. Jún. 25. (jún. 3.). Jegyzőkönyv a Diósgyőr-vasgyári közigazgatási munkástanács választásáról, a választás megsemmisítését kérő előterjesztéssel. — Külzet: mint tárgytalan, irattárba helyezendő. 4 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
454. Jún. 25. (jún. 23.). A posta országos biztosának távirata a boldvai postahivatal kiköltöztetése ügyében. — Elintézés: jún. 28-i távirat szerint megfelelő helyiségről gondoskodás történt, külzet szerint pedig értesítés a boldvai vörösőrség parancsnokának, hogy a posta ki nem lakoltatható. 2 db. 3x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.

456. Jún. 25. (jún. 14.). A földművelésügyi népbiztosság körrendelete a kis gazdaságok alkalmazottainak katonai felmentése ügyében követendő eljárásról. — Külzet: körrendelet a munkástanácsoknak jún. 25-én, a hivatalos lapba jún. 29-én. 2 db. 3 p. gépir. soksz. és kézír. ered. és fog.
457. Jún. 26. Dr. Gimes Jenő pártügyszés előterjesztése a forradalmi törvény-
szék kiegészítése iránt. — Külzet: igazságügyi népbiztoshoz felterjesztve.
2 p. kézír. ered.
458. Jún. 26. (jún. 25.). Rendelet Körössy József gazdasági főmegbízotthoz a
csépléshez szükséges anyagok biztosítása tárgyában. 1 p. gépir. iratt. más.
459. Jún. 26. Értesítés az adóhivatalhoz és miskolci hitelintézethez Foczkó
Andrásnak a vármegyei mezőgazdasági és közellátási ügyekkel történt
megbízatásáról. 1 p. gépir. fog.
460. Jún. 26. Iratpótló két darab meghatalmazás átvételéről. Árvay József
edelenyi járási biztos meghatalmazása júl. 22-én visszavonva és a szám
alá irattárba helyezve. 2 db. 3 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
462. Az általános mozgósítással és katonai felmentésekkel kapcsolatos iratok,
különböző szervektől.
Júl. 4. A belügyi népbiztosság katonai felmentési osztálya felmentési
névjegyzék nyomtatványokat küld. — Külzet: már nyomdailag előbb
előállítva.
máj. 29. A belügyi népbiztosság körrendelete a katonai felmentés kísérő
jelentésének szerkesztéséről. — Külzet: az érdekelt tisztviselőknek lát-
tatozásra kiadva.
Jún. 1. A hadügyi népbiztosság körrendelete a katonai felmentések
körüli eljárásról.
jún. 27. A kormányzótanácsi biztos által kiadott nyomtatott körrende-
let a községi intéző bizottsághoz a felmentések szabályozásáról.
Jún. 3. A belügyi népbiztosság körrendelete az alkalmatlan és rokkant
katonakötelesek jegyzékbe foglalásáról.
Jún. 17. A belügyi népbiztosság kísérőlevele a vármegyei intéző bizott-
ságnak megküldött, a felmentésekre vonatkozó körrendelethez.
Jún. 22. A III. hadtest parancsnokság részletes tájékoztatása az általános
mozgósításról.
Jún. 24. Az általános mozgósításra vonatkozó két távirati rendelkezés
egyszerű másolata.
Jún. 25. Mozgósítási parancs kiegészítése a 10. vörös gyalog hadtest
parancsnokságtól a miskolci városi direktóriumhoz.
Jún. 27., jún. 28. Kísérőiratok fogalmazványai a mozgósítási és felmen-
tési rendeletek továbbításával kapcsolatban. 11 db. 18.5 p. kézír. gépir.
nyomt. ered. egyszerű más. és fog.
464. Jún. 27. Az alsó- és felső-ábrányi falusi tanács kérése Bokor Dezső kör-
jegyző felmentése iránt. — Külzet: 8 napi ideiglenes felmentés engedé-
lyezve. 2 p. kézír. ered. és fog.
465. Jún. 27. Átirat Miskolc város intéző bizottságához azoknak az asszonyok-
nak a segélyezése ügyében, akiknek férjeit a csehek elhurcolták. 1 p.
kézír. fog.

466. Jún. 27. A III. hadtest parancsnokság távirati értesítése a vasutasoknak a bevonulás alóli mentességéről. — Külzet: tudomásul. 0.5 p. gépir. ered.
467. Jún. 27. (jún. 12.). A közoktatásügyi népbiztosság tudományos és népszerű propaganda csoportja távirati érdeklődése a megyei és járási agitátorképző kurzusok létesítéséről. — Elintézés: távirati értesítés június 26-án Krausz György propaganda megbízott kijelöléséről. 2 db. 2x0.5 p. gépir. ered. és egyszerű más.
468. Jún. 28. Iratpótló eredetben kiadott utalványokról. 0.5 p. kézír. fog.
469. Jún. 28. (jún. 26.). A szocializált gazdaságok kerületi felügyelősege jelentése a csépléshez szükséges anyagok biztosítására tett intézkedésekről. — Külzet: tudomásul. 1.5 p. gépir. ered.
471. Jún. 30. (jún. 22.). A belügyi népbiztos rendelete a mezőgazdasági terményeknek aratás és cséplés idején a tűztől való megóvása tárgyában. — Külzet: miheztartás végett kiadva jún. 30-án. 4 p. gépir. soksz. ered. és fog.
472. Jún. 30. Iratpótló a városi hatóságnak eredetben átadott felmentési névjegyzékekről. 0.5 p. kézír. fog.
473. Jún. 30. Jegyzőkönyv disznóhorvátai munkástanács intézőbizottsági tagok jún. 11-i újjáválasztásáról. — Külzet: tudomásul, előjegyezve júl. 23-án. 2 p. kézír. ered. és fog.
474. Jún. 30. (jún. 25.). A keresztespüspöki munkástanács kérése a mezőkövesdi járási közigazgatási hivatalhoz, a mellékelt jegyzéken szereplő munkásoknak a diósgyőri vasgyárból aratási és cséplési munkálatokra hazabocsátása tárgyában. — Külzetek: felterjesztve a kormányzótanácsi biztoshoz, kinek válasza szerint a kérés nem teljesíthető. 2 db. 2 p. kézír. ered. és fog.
475. Jún. 30. Felterjesztés a külügyi népbiztossághoz a csehek által Feled községből elhurcolt négy személy ügyében. 1 p. kézír. fog.
476. Jún. 30. (ápr. 30.). Az igazságügyi népbiztos rendelete az előzetes letartóztatásba vétel és a szabadlábra helyezés gyakorlásának szabályozásáról. — Külzet: tudomásul. 1.5 p. gépir. soksz. és kézír. ered. és fog.
477. Júl. 1. Iratpótló eredetben elintézés végett előadónak visszaadott ügyirat-ról. 0.5 p. kézír. fog.
478. Jún. 30. (jún. 22.). Jegyzőkönyv a boldvai munkástanács és intéző bizottság újjáválasztásáról. — Külzet: előjegyezve jún. 30-án. 2 p. kézír. ered. és fog.
479. Júl. 9. Kimutatás a különböző népbiztosságokhoz felterjesztett felmentési névjegyzékekről. 4 p. kézír. fog.
485. Júl. 2. A kormányzótanácsi biztos táviratilag közli a járási biztosokkal a belügyi népbiztosnak az osztrák—magyar bank bankjegyeinek beszállítására vonatkozó rendeletét. 4 db. 4x0.5 p. gépir. iratt. más.
500. Júl. 3. Heks Miksa állami állatorvos kérése fiának a vármegyénél állásba helyezése iránt. — Külzet: a direktórium a kérést nem találta teljesíthetőnek. 2 p. kézír. ered. és fog.
601. Júl. 15. Utasítás az ongai munkástanácshoz családi jellegű panasz kivizsgálása és elintézése tárgyában. 1 p. kézír. fog.
602. Júl. 16. (júl. 15.). A mezőgazdasági és közlelmezési ügyosztály vezetője

- gépíronőnek történt felmondását bejelenti. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
603. Júl. 16. Iratpótló eljárás céljából átvett ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
604. Júl. 16. (júl. 10.). Az orvos szakszervezet kérése ruhaanyag juttatása iránt. — Külzet: kiadva a kereskedelmi ügyosztálynak pártolólag. 2 db. 4 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
605. Júl. 16. (júl. 10.). Az orvos szakszervezet kérése kézmosó pipere szappan kiutalása iránt. — Külzet: a kereskedelmi ügyosztálynak kiadva pártolólag. 2 p. kézír. és gépir. egyszerű más. és fog.
607. Júl. 16. (júl. 12.). A népgazdasági tanács földművelésügyi főosztályának felmentési osztálya a felterjesztett felmentési névjegyzékeket kiegészítés végett visszaküldi. — Külzet: a névjegyzékek a községi intéző bizottságoknak kiadva, júl. 18-án. 2 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
608. Júl. 16. (júl. 15.). Tiszatarjáni lakos kérése a hadügyi népbiztossághoz a románok által agyonlőtt lova helyett egy katonai ló kiadatása iránt. — Külzet: a hadügyi népbiztossághoz pártolólag terjesztve. 2 p. kézír. és gépir. egyszerű más. és fog.
609. Júl. 16. (júl. 15.). Tiszatarjáni lakos kérése a hadügyi népbiztossághoz eltört lábú lova helyett használatra katonai ló kiutalása iránt. — Külzet: a hadügyi népbiztossághoz pártolólag terjesztve. 2 p. kézír. és gépir. egyszerű más. és fog.
610. Júl. 16. Utasítás a nagyvisnyói munkástanácshoz Jelinek Gyula vagyónának megőrzése tárgyában. 0.5 p. kézír. fog.
611. Júl. 16. (júl. 12.). Rády Béla mezőkövesdi járási állatorvos kérése bármely vasúti jármű igénybevételére jogosító igazolvány kiadása iránt. — Külzet: igazolvány kiadva júl. 18-án. 2 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
612. Júl. 16. (júl. 6.). Jegyzőkönyv a zilizi munkástanács intéző bizottság és termelési bizottság újjáavasztásáról. — Külzet: nyilvántartásba véve júl. 18-án. 2 p. kézír. ered. és fog.
616. Júl. 25. Távirati értesítés a külügyi népbiztossághoz Harmac községnek cseh járőr által történt megszállásáról. 0.5 p. kézír. fog.
617. Júl. 17. Az intéző bizottság elnöke a Pereces-bányatelepi munkástanácsnak bor kimérését táviratilag megtiltja. 0.5 p. kézír. fog.
622. Júl. 19. Rózsa Sándor hejőcsabai lakos büntetésének elengedése iránt benyújtott kegyelmi kérvény felterjesztése. 1. p. kézír. fog.
626. Júl. 18. Iratpótló Orosz Gyula görömbölyi lakos bútor ügyében kelt ügyiratról. 1 p. kézír. fog.
630. Júl. 20. (júl. 18.). A Nagyvisnyó—Dédes állomási előljáró panasza vasúti alkalmazott lakás ügyében. — Külzet: utasítás a községi intéző bizottságnak az állomás előljáró zavartalan lakásának biztosítására. 3 p. kézír. ered. és fog. borítékkal.
633. Júl. 22. (júl. 20.). A miskolci forradalmi törvényszék vádbiztosának értesítése Schembera József büntetésének felfüggesztéséről. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
634. Júl. 23. stb. A Vörös Hadsereg által okozott károk megtérítésével kapcsolatos iratok.

- Júl. 17. A vármegyei gazdasági főmegbízott az okozott károkról készült jegyzőkönyveket átteszi.
- Jún. 23. A sajókeresztúri jegyzőtől, mellyel a károsultakat beterjeszti és a kárösszegek kiutaltatását kéri.
- Júl. 21. A hejőcsabai direktoriumtól, az átvonuló cseh és vörös hadsereghez tartozó alakulatok által okozott károk megtérítéséről.
Kelt nélkül. Körirat fogalmazványa, a bejelentett kárigényekre vonatkozó adatok kiegészítése tárgyában a községi intéző bizottságokhoz.
- Jún. 20. Sajókeresztúri lakosok meghatalmazása a jegyző részére a kártérítési összegek felvételére, a pénzfelvételi nyugtákkal.
- Jún. 12. A mezőgazdasági biztos távirati értesítése a 32. gyalogezred parancsnokához Gálffy Ignác miskolci lakos két lovának visszaadása tárgyában.
- Júl. 31. Értesítés a pálfalvai községi intéző bizottsághoz fuvardíjak megtérítése ügyében.
- Júl. 31. Értesítés a vattai községi intéző bizottsághoz lótartási költségek megtérítése ügyében.
- Júl. 31. Reisner Péter görömbölyi lakosnak a visszavonuló cseh csapatok által elvitt két lova értékének megtérítése.
- Júl. 30. Kimutatás Borsod vármegyei községekben a Vörös Hadsereg hadműveleti során keletkezett károkról és azok értékéről.
23 db. 31.5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
635. Iratpótló, mely szerint 1920. jún. 11-én a 4933/ai. 1920 számhoz csatolva.
636. Júl. 24. (júl. 22.). A 10. vörös pótzászlóalj parancsnokság érdeklődése az Arnót községben állítólag a csehek által hátrahagyott fegyverek és lőszer holléte iránt. Külzet: júl. 26-i értesítés szerint a pótzászlóalj parancsnokságra szállítottak be. 4 db. 2.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
637. Júl. 24. A népgazdasági tanács közlekedési főosztálya 1578/1919. számú leiratának kísérlőlevele. 2 p. kézír. ered. és fog.
638. Júl. 29. Iratpótló eredetben ügyintézés végett kiadott ügyiratról.
640. Júl. 24. (júl. 17.). A hadügyi népbiztosság körrendelete a volt tisztek letartóztatása tárgyában. — Külzet: tudomásul júl. 21-én. 7 p. gépir. soksz. ered. körrendelet.
642. Júl. 24. (jún. 27., júl. 11., júl. 21.). Zsóry Györgyné volt alispán felesége kérése az alispáni lakásban visszamaradt, őt illető ingóságok kiadása iránt, hivatkozással arra, hogy férjétől külön él és politikai ténykedésében részes nem volt. — Külzet: értesítés az ingóságok kiadásáról. 3 db. 6 p. kézír. ered. és fog.
643. Júl. 24. (júl. 15.). Az 5. vörös hadosztály politikai megbízottja a Dédés községből a csehek által elvitt két munkástanács tag családjának gondozását kéri. — Külzet: a hozzátartozók részére napi 50 korona kiutalva. 2 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
645. Júl. 25. A gyermeküdültetési hivatal vezetője kiküldöttjének érkezését bejelenti. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
647. Júl. 25. (júl. 24.). A közellátási főosztály vezetőjének távirati értesítése arról, hogy a továbbiakban a vásárlási igazolványok csak sajátkezű alá-

- írásával érvényesek. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
648. Júl. 23. A belügyi népbiztos távirati rendelete a vasutas politikai megbíztottaknak munkahelyükre való bevonultatásuk tárgyában. — Külzet: tudomásul. 2x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
649. Júl. 31. (júl. 24.). A munkaügyi és népjóléti miniszter rendelete az egészségügyi bizottságok megválasztása és bejelentése tárgyában. — Intézkedés: ismételt felhívás a választások lefolytatására a járási intéző bizottságokhoz. 2 db. 4x0.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
650. Júl. 25. Távirati jelentés a belügyi népbiztossághoz a demarkációs vonalul szolgáló Hangony pataknak cseh csendőrök által történt átlépéséről és semleges községek megszállásáról. 0.5 p. kézír. fog.
651. Júl. 26. (júl. 25.). A vármegyei vörösőr parancsnokság előterjesztése a Harsány községben elhelyezett vörös őrség meghagyása tárgyában. 2 db. 5 p. kézír. és gépir. ered. és fog.
652. Júl. 26. A vármegyei vörösőr parancsnokság előterjesztése a Kistokaj községben elhelyezett vörösőrség meghagyása tárgyában. 3 db. 4 p. kézír. és gépir. ered.
653. Júl. 26. (júl. 24.). Révész Józsefné dédesi lakos kérelme férjének cseh fogságból hazabocsátása érdekében teendő intézkedés tárgyában. — Külzet: júl. 28-i feljegyzés szerint már itthon van, tárgytalan. 3 p. kézír. ered. és fog.
654. Júl. 26. (júl. 18.). A kormányzótanács elnökségének értesítése, mely szerint hadisarc kivetésére csak az ellenforradalom leverésére kiküldött bizottságoknak van joguk. — Külzet: tudomásul. 1.5 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
655. Júl. 26. (júl. 15.). A népgazdasági tanács pénzügyi főosztályának intézkedése a megyében működő szervek gazdálkodásának megbízott számvevők útján való megvizsgálása iránt. — Külzet: tudomásul. 1.5 p. gépir. ered.
656. Júl. 27.. Átirat a megyei vörösőrség parancsnokához, mely szerint a járási parancsnokságok a jövőben csak olyan megbízólevelet vehetnek figyelembe, melyek a kormányzótanácsi biztos által láttamozva vannak. 1 p. gépir. iratt. más.
657. Júl. 28. (júl. 26.). A diósgyőri vas- és acélgyár termelési biztosának kérése a dolgozók részére biztosított bor mennyiség kiutalása iránt. — Elintézés: a beszerzési hely megjelölése után a kiutalás eszközölhető lesz. 2 db. 2 p. gépir. és kézír. ered. és fog.
658. Júl. 29. Iratpótló Andó Sámuel egerfarmosi volt jegyző nyomozásra kiadott ellenforradalmi ügyével kapcsolatos ügyiratról. 0.5 p. kézír. fog.
659. Júl. 29. Iratpótló szilvásváradai lakosok közös pincehasználatára vonatkozó ügyiratról. 1 p. kézír. fog.
661. Júl. 30. Iratpótló a 10. vörös pótzászlóalj parancsnokságának megküldött ügyiratról. 2x0.5 p. kézír. fog.
664. Aug. 2. (aug. 2.). Távirati értesítés a Peidl kormány tagjaitól az összes munkástanácsokhoz a kormányzótanács lemondásáról és az új kormány

- megalakításáról. — Intézkedés: táviratilag közölve az alárendelt szervezetekkel. 2 db. 5x0.5 p. gépir. ered. és iratt. más.
665. Aug. 2. (jún. 24.). A központi statisztikai hivatal rendelete a közegészségügyi statisztikai adatok begyűjtéséről. — Intézkedés: a II. osztály vezetőjének kiadva. 2 db. 6 p. kézír. soksz. nyomt. és kézír. ered. és fog.
666. Aug. 2. Utalvány az állampénztárhoz közalkalmazott júliusi illetményének folyósítására. 1 p. kézír. fog.
667. Aug. 2. (aug. 1.). A kerületi terményhivatal harmincezer korona kiutalását kéri. — Külzet: utalvány az állampénztárhoz aug. 2-án. 2 p. gépir. ered. és iratt. más.
668. Aug. 3. Az intéző bizottság elnökének utasítása a járási munkástanácsokhoz, melyben katonai felszerelések vásárlását megtiltja, a kóborló katonák elfogására és leszerelésére a munkástanácsot utasítja. 0.5 p. kézír. fog.

BALASSA IVÁN: AZ EKE ÉS SZÁNTÁS TÖRTÉNETE

(Akadémiai doktori értekezés régészeti része*)

Jól tudtam, hogy nem könnyű feladatra vállalkozom, amikor Balassa Iván „Az eke és szántás története” c. akadémiai doktori értekezésének egyik oppo-nensi tisztét betölteni bátor leszek, de tökéletesen igazat kell adnom a TMB illetékes szakbizottságának abban, hogy egy olyan értekezés vitájában, amely több mint egyharmad részében régészeti vonatkozású, sőt, csaknem két részén át, a föld alól előkerült anyagra támaszkodik, régészt bízott meg egyik oppo-nensként.

Nem áltatom magam azzal, hogy erre a feladatra én volnék a legalkalma-sabb, de tudom, hogy rajtam, és a korban utánam következő László Gyulán és Csalog Józsefen kívül, az idősebb régész nemzedékben nem igen kerül ember, akinek érdeklődése a néprajz irányába — régészeti vonatkozásban — is kiterjedne, és aki ma is vallaná azt, amit Rómer Flóris éppen most 100 éve megje-lent Műrégészeti Kalauza is vallott (Pest, 1866): „A régészetnek az élő néprajz eredményeire is támaszkodnia kell! A fiatalabb nemzedék több kutatója sem kerüli el ezt akkor, amikor az ásatag korok gazdálkodásával, társadalmával foglalkozik.

Rómer természetesen elsősorban a kultúra alacsony fokán álló népekre gondolt, ami Lubbock nagy tanulmányának megjelenése után, egészen termé-szetes is.

Csak ilyen értelemben igyekszem tehát eleget tenni a megtisztelő megbí-zásnak. Nekem — hogy a koltói példabeszédet alkalmazzam — „ez az ekém!” (Balassa, 955). Ez azt jelenti, hogy az értekezésnek csak régészeti vonatkozású részeivel foglalkozom, de ott, ahol szükségét látom, más irányú észrevételeket is teszek.

A régészet érdekében is örömmel vállalkoztam erre a feladatra. Alkalman nyílt ezzel arra, hogy régészeti munkánk néhány elfelejtett eredményéről és füstbe ment tervéről — ha csak pár szóval — is beszéljek.

Balassa Iván igényes munkájának bevezetésére hivatkozom. Említi azt a vállalkozást, amely 1952-ben, a Bécsben tartott kongresszus által létrehozott Mezőgazdasági Munkaeszközök Történetét Kutató Nemzetközi Titkárság ered-ménytelenségéig vezetve, továbbfejleszthető alapot 1962-ben kapott a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, ahol éppen Balassa Iván javaslatára — nem szép-névű hivatalt, hanem — Mezőgazdasági Munkaeszköztörténeti Archivumot

* 1964-ben, a Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 1. számaként jelent meg Balassa Iván Földművelés a Hegyközben című, 219 oldalra terjedő, gazdagon illusztrált könyve. A megyénk legészakibb részén fekvő Hegyközről szóló munka nem az első ilyen tárgyú munkája a szerző-nek. Most alkalmunk van kiadásra készülő munkája régészeti vonatkozású részéről szóló oppo-nensi véleményt teljes terjedelmében közölni. Szerk.

hoztak létre, amely természeténél fogva anyagot gyűjtve, az ország területén minden régészeti, történeti, néprajzi mezőgazdasági munkaeszközökről, fényképpel ellátott lapot vesz fel, egyszóval nyilvántartja, természetesen — mint a disszertáció is mutatja —, feldolgozás céljából azt, ami az ország egész területén még megmenthető.

Ezt az anyaggyűjtést nemcsak az 1964. évi Mezőgazdasági Múzeumi Konferencia tartotta helyesnek, hanem a Moszkvában lefolyt VII. Nemzetközi Etnológiai Kongresszus is, amely a legfontosabb agrár-etnográfiai kérdésnek az ekét tartotta, teljes anyag feltárással, bibliográfiával, nyelvekre kidolgozott szakterminológiával, a világ ekeutatása legfontosabb eredményeinek kétévenkénti közreadásával.

A munka eredményes útra terelése — mint ezekből is látszik, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, s ezen belül Balassa Iván érdeme.

A kongresszuson részt vett szakemberek — ha ugyan előbb is el nem kezdték — bizonyára már meg is indították saját területükön a munkát. Mi — itt — egyelőre ebből csak annyit látunk, hogy Balassa Iván, nem is várva be az első két esztendő végét, már le is tette az asztalra az első nagyszabású kötetet, amely, mint a benne feldolgozott óriási tárgyi és irodalmi anyag bizonyítja, hosszú évek, fáradságos, pontos és lelkiismeretes munkája.

Más kérdés, hogy a jelzett kiadvány-sorozatban ez lesz-e az első kötet, és hogy nagy terjedelme miatt, abba egyáltalán belefér-e? Hogy kész van, nem tagadható.

Bizonyítja ez azt, hogy egy-egy tudományos probléma kidolgozása nemcsak szervezés kérdése, hanem elsősorban az alkalmas szakember megtalálása és annak munkavállalása.

Mint hogy Balassa Iván, értékes dolgozatának nem egy részében, a régészeti kutatás e téren tapasztalható — és nem is teljes egészében tagadható, hiányságairól ismételtelen is szól —, bár maga sem tagadja, hogy a sokszor korlátolt értékű régészeti anyag, eredményei elérésében, nagy segítségére volt — legyen szabad visszatérnem arra az okomra, amelyet fentebb érintettem.

Volt ehhez hasonló tervem magamnak is, amely a Régészeti Kataszteri Intézet felállítását sürgette (Dolg. 2. (1932/268—270). Szűkebb körben meg is valósult a Szegedi Egyetem Régészeti Intézetében. Dokumentuma a Bibliográfia Archeologica Hungarica (Szeged, (1944. 588 l.) és egy rövid híradás a további tervekről (Dolg. 19 (1943) 214). Bejelentettem ezt az első tudományos terv készítésénél is, de akkor nem sok szó esett róla. Tudjuk, hogy a terv azóta elindult a megvalósulás útján, az Akadémia Régészeti Kutató Intézete keretében.

De legyen szabad még valamit hozzátennem. A moszkvai határozat idegen nyelvekre is kidolgozott szakterminológiát kíván, igen helyesen.

A régészeti terén is megindult ez a munka. Kiemelve Vértess László az öskőkör öt nyelvű nomenklatúrájának már megjelent első összeállítását (Arch. Ért. 87 (1960) 68—83), hasonló munka a régészet egész területére már az 1958. évi hamburgi ősrégészeti és koratörténeti kongresszus óta folyamatban van. A Glossarium Archaeologicum első füzetek 1962-ben jelentek meg az UISPP támogatásával, Varsóban, és még ebben az évben a kiadható fasciculusok száma ötvenhatra emelkedik. A továbbiak is készülnek.

Minthogy messze túlhaladja a régészet régebben meghatározott köreit, óhatatlan, hogy a későközépkori anyaggal együtt, néprajzi részek ne kerüljenek bele, és így e tudomány két rokon ága — az eleven és a halott néprajz — együtt kerül bele a 25 nyelven megjelenő Glossarium Archeologicumba, magyarázó rajzokkal könnyítve meg azok munkáját, akiknek erre, nemcsak idegen szövegek megértésénél, de főleg idegen nyelvre fordításnál szükségük van.

Csak éppen idevágó példaként említem meg, hogy a nyomdában levő 54—56 fasciculus, az eke 25 nyelvű nomenklatúráját foglalja magában, természetesen a magyart is. A magam és magyar munkatársaim, Mócsy András, Párducz Mihály és Vértés László munkáját Paizs Dezső és részben Mollay Károly ellenőrizték.

Mindezt nem azért mondom, hogy ellentmondjak Balassa Ivánnak a régészek, az eke és földművelés kutatás terén jogosan, hiányosnak tartott munkájáról történt megállapításának. Csak azt akarom bizonyítani, hogy a régészet terén, itthon és a külföldön, már régen folyik ez a munka, amelynek mindkét tudomány — úgy érzem — hasznát fogja venni.

Nagyon örülök, hogy a disszertációban üdvözölhetem — tudtommal — az első olyan magyar néprajzi monográfiát, amely gyökereit a régészet emlékei közé ereszti, és nem elégszik meg azzal, hogy csak a keltakor könnyebben kapcsolható vaskéjéig nyúljon vissza, hanem az ennél sokkal bonyolultabb, kevésbé bizonyítható, régibb őskori leletek vitájában is határozott — a magam véleményével is megegyező —, bizonyos tekintetben negatív álláspontra jut.

Ez a régészetre visszanyúló módszer különbözteti meg az eddig megjelent kisebb terjedelmű értekezésektől, amelyek régészeti kérdéseket, néprajzi analógiák alapján igyekeztek megoldani. Legyen elég itt Bátky Zsigmond, Roska Márton, Móra Ferenc, Sebestyén Károly, Szendrey Ákos, László Gyula, Csalog József stb., és a magam néhány dolgozatára hivatkozni, amelyek nagyobb részben a temetkezésekkel, egy-egy tárggyal vagy éppen a ház kérdésével foglalkoztak.

Nem a fejlődést vizsgálták, hanem a néprajzi analógiákat visszavetítve magyarították, a rég letűnt korok egyes jelenségeit, tárgyak használatát stb.

Ne essék itt szó arról, hogy helyes volt-e ez a visszafelé nézés. Hogy ért el eredményeket, azt nem tagadhatjuk: de azt, hogy az, aki a fejlődést figyelemmel kísérve, a történelem menetét követve jut el eredményeihez, helyes úton jár, nehezen lehetne kétségbe vonni.

Ez emeli ki Balassa Iván dolgozatát a többi, érintett vagy nem is említett szerzők értekezései közül.

A munka bevezetésében már kitűnik a cél, de a hozzávezető módszer is: térben, időben és az összefüggések követésében jelöli meg a vizsgálatok módját. A Kárpátmedence magyar entikumának ekéivel és szántásával foglalkozik elsősorban, ami a velünk együttélő népek anyagának vizsgálata nélkül természetesen nem történhetik.

A távolabbi területek anyaga sem maradhat figyelmen kívül, egyrészt sokszor ezek a távolabbi analógiák bizonyítják az itteni fejlődést is, másrészt, mert a magyarság a földművelés alapelemeit — mint erről a második részben bőven beszél — már magával hozta, de az itt talált szlávtság — és itt csak általánosságban használom a szót — eszközkészlete éppúgy nem maradhatott

rá hatás nélkül, mint ahogy amannak is megvannak a tárgytörténeti — mondhadnók a területben gyökerező — előzményei.

Ebben a kérdésben tehát két irányban kell fordítani a figyelmet, ha elfogulatlan eredményre akarunk jutni, ami úgy látszik a jelenben is nemcsak óvatosságra, de tárgyilagos kritikára is int.

Talán erre figyelmeztet — ha más szavakkal is — Balassa, amikor határozottan megállapítja, hogy az eke és szántás fejlődése egységes folyamat, s abba itt vagy ott belekapcsolódni nem lehet, ha meg akarjuk érteni. Rómer szavait idézem: „Nehéz... nemzeti bálványoktól elválnunk, de magis amica veritas”. (Arch. Ért. r. f. 2 (1870) 3).

A fejlődés folyamata a felületes szemlélőnek úgy tűnhet, hogy csak a vas használatával indult, de valójában nem így van.

Lehetünk — és ezzel a szerzővel egyetértek — a kő- és bronzkorra feialított elméletekkel szemben, részben tagadó állásponton, de ez csak a — talán kiszerezhető — szántórész alkalmazására, annak anyagára vonatkozhat. Az eke szerkezete — mint a talált fa ekék vagy éppen a különböző korokban készült sziklarajzok igazolják — a maga később módosult formájában, ma is vitás, de igen korai időben jelentkezik és különböző helyeken, más-más viszonyok közt, a szükségletnek megfelelően módosul. Az első megjelenéstől a XIX. sz. második feléig — jó magam ugyan még századunk harmincas (1934) éveiben is láttam primitív faekével szántást a Dodona fölötti sovány szántóföldeken — kíséri végig a fejlődést.

Balassa Iván minden tudomány szak eredményét felhasználja, a matematika kivételével. Nem hiszem, hogy ez utóbbi komolyabb eredményt hozott volna a primitív ekéknél, amelyeknek célszerűségét, vagy a módosult változat előnyösebb voltát, az eke használójánál nem az elmélet, hanem — sok megghiúsult kísérlet után — a gyakorlat döntötte el. Nem lenne érdektelen ezt számításokkal utólag igazolni, de merőben akadémikus jellegű lenne. A matematika már csak az összetettebb eszközök, gépek használatánál, illetőleg tervezésénél játszhatik valóban jelentős szerepet, s ez — ha így van — alig következett be hamarabb, mint a múlt század utolsó évtizedeiben, hogy a későbbi időkről ne is szóljak.

A kialakulásnál a természet növények, az állatdomesztikáció, a talaj, az időjárás, egyaránt jelentős szerepet játszanak, bár nem kétséges, hogy a szerkezet kialakulását, főleg továbbfejlődését, a két utóbbi talán jobban befolyásolta.

Bár a régészeti anyag hiányos voltában egyetértek a szerzővel, mégis szükségesnek látom, hogy ennek magyarázatát is adjam, hiszen ilyen elmarasztalás nemcsak ezen a téren érte szakunkat, legtöbbször valóban igazságtalanul, mint erre más kérdés tárgyalása során alkalmam volt rámutatni (M. Tud. Akad. II. Osz. Közl. 5. (1954) 455).

Ma — ha lassan is — szaporodik az anyag, de a jó megfigyelés még legtöbb esetben hiányzik. És ennek — most ne a többségben levő szórványos leletekre gondoljunk —, nem az ásató az oka, nem ő felelős érte.

Akinek alkalma volt gondosan végzett telepátáson részt venni, az tudja, hogy a tárgyak a legkritikább esetben jelentkeznek összefüggően, minden összetartozó résszel együtt. Az időtálló részek megmaradnak — ha nem is mindig

a maguk eredeti helyén —, de a fa alkatrészek csak egészen kivételesen. El lehetne marasztalni a régészt, ha nem a megtalált tárgy útmutatása alapján dolgoznék, pontos feljegyzést vagy rajzot, fényképet nem készítené, és a fantáziájára bízna a talált tárgy — a magában talált ekevas — szerkezeti rekonstrukcióját. Én azt hiszem — és gondolom ebben Balassa Iván is egyet fog velem érteni —, hogy a talált tárgy leletkörülményeinek pontos rögzítése, és az adatoknak etnográfus kezébe juttatása, mint a később soha nem ellenőrizhető, esetleg fantasztikus rekonstrukció. Ezt a példák is mutatják.

A levéltár is csak adatot ad, és a történész feladata a társadalomtörténeti tanulság, és a velejáró minden más következtetés levonása. Hibásan vagy szándékosan elferdítve másolt oklevelek aligha szolgálnák ezt a célt.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a régészet csak adatszolgáltató legyen. A társadalomtörténeti kérdésekhez is hozzá kell szólnia, ha leletanyagában megvan a kellő alap.

Nem szabad elfelejteni, hogy régészeti kutatásaink még csak nem is olyan régen, a múzeumi tárgyak gyűjtésének szolgálatában állottak, s nem is rendelkeztek olyan anyagi eszközökkel, amelyek problémák — különösen ennyire leszűkített problémák — kutatását lehetővé tették volna. Ennek aztán az lett a következménye, hogy ahol csak keveset találtak, ott tovább már nem is kutattak. Nem hiszem azonban hogy éppen egy-egy eke alkatrész (ekevas, csoroszlya, ekelánc, ösztöke stb.) — ha már megtalálták, akár szórványosan is —, ne került volna a múzeumba, már a kezdet kezdetén is. Nem merem állítani, hogy ezek mindig datálható adatokat szolgáltattak, amire egyébként szerző is felhívja a figyelmet. A lelőhelyekre azonban, ha nem is egészen pontosan, igen sokszor hasznos adatokat lehetett kapni, amiket szerző készséggel tudomásul is vesz, fel is használ.

Más kutatókkal szemben Balassa Ivánnak adok igazat, aki az eke korai fejlődésének kérdését csak a régészet minél több hiteles lelete segítségével tartja megoldhatónak. Ezt azonban az eke megjelenésének kezdeti korától értem.

Természetesen áll ez minden, nem fejlett technikai tudást igénylő eke fejlődésére, itt elsősorban a magyarság ekéire, amelynél az itt talált, a szomszédos népek, de nem utolsósorban a Volgamente és Ukrajna ekéire vonatkozó régészeti leletek és a rájuk vonatkozó irodalom is nagyjelentőségű.

Balassa Ivánnak nem volt könnyű dolga. A történeti, gazdaságtörténeti irodalom kevés, de éppenúgy nem is nyújt segítséget a típusok megállapításához, mint a leírásokat nem adó levéltári anyag. A régi ábrázolások, címerek, pecsétek képei, kronológiai szempontból, csak erős kritikával használhatók. A mezőgazdasági szakmunkák, a folyóiratokkal együtt elég bő anyagot adnak, amit szerző kimerítően fel is használ.

A nyelvészeti és idegen terminológia, szükség szerint, használható, még ha többször eltérő magyarázatra ad is alkalmat.

A XIX. sz. elejétől, jó néprajzi adatokat és áttekintést ad a Kárpát-medence anyaga. Beleértendő ebbe, a valóságos tárgyakon kívül, az ábrázolások is, habán korszokon, hímzéseken, templomi zászlókon, ha az anyag hiteles, a fentebb említett kronológiai kritikával.

A sokféle anyag — és nem a közhelyes idézetek — győzte meg a szerzőt

arról, hogy a társadalom igénye milyen mértékben befolyásolta az eszközök kialakulását, tökéletesedését. A legrégebbi időkben mindenesetre kevesebbet ér ez a bizonyíték, mint az őskor végétől kezdve.

Abban a kérdésben: alkalmas-e az eke arra, hogy vele kisebb vagy nagyobb etnikumot meghatározzunk, szemelvénytyszerűen ismerteti az eltérő véleményeket, és abból a megállapításból, hogy a talaj és az időjárás sok dolgot meghatároz, és ez alól még manapság sem tudja magát a földművelés felszabadítani, a tagadók táborához tartozónak tűnik, bár ugyanakkor azt is hangoztatja, hogy számos más tényező is befolyásolja azt. A társadalom igénye Childe-re is hivatkozik, aki a kérdésben maga sem jutott egyértelmű eredményre.

Az eke eredetére vonatkozó elvi megállapításával egyetérttek: csak ott jelenhetett meg, ahol a gabonaneműek, a vonó állat házasítása megtörtént, a talaj és az időjárás használatát megengedi, a társadalmi fejlődés pedig szükségessé teszi az eke segítségével elérhető többtermelést.

Az eke gazdag külföldi irodalmával szemben a hazai irodalom valóban kevés. Áll ez elsősorban a régészeti irodalomra. Ennek okairól fentebb már volt szó.

Az ekék osztályozása és szakterminológiája a régészetet kevéssé érinti (és ezzel, valamint a második és harmadik rész nyelvészeti vonatkozásával nem is kívánok foglalkozni, nem is értek hozzá).

Az ekés földművelés kialakulásának nem minden körülmények közt első foka a kapás földművelés. De abban — úgy gondolom — egyetértünk, hogy amaz a legkorábbi földművelés eszköze, ha ugyan nem a begyűjtés eszközei. De vajon volt-e erre, a nyűvészen túl, még egyébre is szükség? A létrejövés előfeltételeinek vizsgálata vezethet a kialakulás főbb központjainak meghatározására.

Ezért vizsgálja a gabonaneműek kialakulásának, majd a vonó állatok domesztikálásának kérdését.

A rendszeres növénytermelést az emberiség legnagyobb vívmányának tartja. Egyetérttek ennek kultúra formáló erejében, de mégis úgy gondolom, hogy ez a rendkívül nagy jelentőségű ősfoglalkozás nem az első, amely kultúrák — még ha csak régészeti kultúrákról beszélünk is — kialakulását és fejlődését lehetővé tette.

Legyen szabad itt az őskor különböző kultúráira gondolni, amelyeknek indítéka, fejlesztő ereje nem a földművelés, hanem a vadászat volt. És ennek az alapját — éppen úgy, mint később a földművelését — a technika fejlődése, a kő, (valószínűleg fa-, csont- és agancseszközök megmunkálásának egyre fejlettebb eljárása adta meg, s közülük nem egy, még a földművelés — talán már nem is legkezdetlegesebb — eszközei közé is felsorakozhatott (pl. agancsok).

Irodalmi adatok gondos felhasználásával rámutat arra a nagy időbeli ellentétre, amely a gabonaneműek kialakulásával és termesztésével kapcsolatban a régészek és természetvizsgálók között mutatkozik.

Nem szólva az előázsiai és egyiptomi leletekről, a jerikói és jarmói eredményekről, amely utóbbiak kerámia és csiszolt kőeszközök nélküli földművelés nyomait állapították meg az isz. e. VII. évezredében, nézzük inkább a minket közelebről érdeklő thessaliali leleteket.

Az Argissa Magula hozzávetőlegesen VIII—VI. évezredre datált növényi

mag maradványaira kívánunk hivatkozni, amelyek Európa legrégebb praekeramikus parasztságának hagyatékában maradtak ránk. Ha csakugyan ez volt a legrégebb. De erről később.

Pittioni (*Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, 14, 122 stb.), Mühlhofer adatai alapján a merkensteini barlang Würm III-ra datált rágcsáló rétegeben talált gabona szemekre hivatkozik és ennek alapján az ő rendszerében a Keramikum elé helyezett Litikum legkésőbbi kórában (mezolitikum) feltételezi az ott lejátszódó vadontermő növényeinek domesztikálását. A nála említett pollenanalízisek is támogatják ugyan a feltevést, s a lelettel foglalkozó szakemberek véleménye is ad alapot erre, de nyilvánvaló, hogy ez még aligha lesz az utolsó szó.

Ha az a megállapítás helytálló lenne, akkor legalább felét elérjük annak az időnek, amit a természetvizsgálók általában elfogadnak.

Werth alapján említi, hogy már a Campigni kultúrában számolhatunk a földműveléssel (VII—V. ezred). Ebben ma senki sem kételkedik, de, bár még Werth könyve előtt megjelent a publikáció, nem találunk hivatkozást a magyarországi adataira.

Legyen szabad itt megemlítenem Vértés László Eger-Köporostetőn végzett ásatásának orosz nyelvű közléséhez csatolt német kivonatát, amelyben az esz-közök gondos vizsgálata után — a teljes képében — a fejlett Campigni kultúrára emlékeztető leletekről megállapítja, hogy halász jellegű magleemos kultúrával egyidős, a vadászat mellett már földműveléssel is foglalkozó lakosság hagyatéka. (*Acta Arch. Hung.* 1. (1951) 190). Ha ez a gazdaságtörténeti következtetés helytálló, úgy ez fiatalabb ugyan a merkensteini leletnél, de idősebb az Argissa Magula leleténél.

Visszterve az utóbbira, szeretnék rámutatni arra, hogy a balkáni kutatók nem tükröznek egységes képet, még kevésbé egységes időt.

Legyen szabad R. I. Rodden, *Recent discoveries from Prehistoric Macedonia* c. előzetes jelentésére hivatkozni (*Offprint „Balkan Studies” Thessaloniki* 5. — 1964), amelyben a Macedóniában fekvő Nea Nikomedia kerámiát már ismerő települését ismerteti. Ennek nem csak kapcsolatai vannak a Mellaart által feltárt Hacilari és Chatal Huyuki, anatóliai földművelő telepekké, hanem a C. 14 vizsgálatok 6220 ± 150 datálással a legrégebb keramikus földművelés bizonyítéka is Európában.

A Miloičić hozzávetőleges keltezése akkora ingadozást mutat, hogy ez csak spekulatív alapnak tekinthető, de éppen úgy lehetséges, mint Vértés vagy Mühlhofer adata. Az utóbbival — minthogy ez még a paleolitikum végére datálható — kapcsolatba hozza, idézném szerző egy mondatát: „Feltehető, hogy az ember a gabonaféléket a földművelés előtti korszakban a mesterséges kiválasztás útján létrehozta.” Talán egyetért velem Balassa Iván, ha így fogalmaznám: Az ember már a földművelés előtt kiválogatta és fel is használta a gabonafélék kalászeit. „A mesterséges kiválasztás”-ról aligha lehet szó, még jóval későbbi időben sem. Ez a fogalmazás jobban megfelel Baume elgondolásának is, aki megállapítja, hogy a paleolitikumban termelésről még nem beszélhetünk. „Csak a középső kőkor az, amikor a termelés megindulhatott, először a vadon talált növények rendszeres összegyűjtésével.” Ezt elfogadom, de — úgy, ahogy ő mondja — „gondozásával” aligha foglalkozhatott.

A gabonaneműek elterjedési központjára vonatkozó — egymásnak ellentmondó irodalom eredményeit összefoglalva azoknak a gabonaféléknek eredetét vizsgálja, amelyekkel a Kárpát-medencében is leggyakrabban találkozunk.

Részletekről nem szólva, legyen szabad az összefoglaló résznek arra a megállapítására hivatkozni, amely a VII—V. ezred praekeramikus parasztságának gabonatermesztésére vonatkozik.

Ennek a datálásnak — még ha a praekeramikus időt ilyen hosszú életűnek képzeljük is, ellentmondanak a Nea Nikomediai pontos datálások. De ha hiányoznak is a föld feltörésére alkalmas eszközök, nem tartom valószínűnek, hogy a kőszarlóknak — már fentebb érintettem — jelentős szerepük lett volna. A szarló kisebb jelentőségű, mint a földet munkáló — bizonyára fa-eke, vagy kapa.

Másik feltétele az ekés földművelésnek, a vonó állatok domesztikálása. Elsősorban a szarvasmarháé. Bennünket itt az érdekel, hogy a thesszaliai telepeken — a Kárpát-medencéhez közel — a Miloicic adatai szerinti praekeramikus időben megtalálható. (Nea Nikomediában is megvan.)

Jószág által vontatott közlekedési eszközök a V—IV. évezredtől előfordulnak. Az eke kialakulásának előfeltételei tehát megvannak, nem is csak kivételes helyeken.

Hogy a feltételek kritikai ismertetése után legelsőnek a legrégebb Európán kívüli ekékről ad tömör összefoglalást, ez két okból is természetes.

Először — legalábbis az eddigi kutatások szerint, az eke Európán kívül olyan helyeken alakult ki, ahol — a gazdasági és társadalmi szükséglet követelte.

Másodszor a rendelkezésre álló ábrázolások, minden kétséget kizáróan szemléltetik, a nem is mindig azonos formájú, ekéket, és így nem esetleges ekerészekből kombinált szerkezet alapján jutnak azokhoz a típusokhoz, amelyeket nehéz volna egy-egy részből a maga egészében elének állítani. De — és ezt hangsúlyozni szeretném — bár a bemutatott mezopotámiai, babilóniai, óegyiptomi ábrázolások a IV. ezredtől az isz. u. 1. századig terjedő időből származnak — már alakjuk, sőt komplikáltabb szerkezetük miatt is, nehezen tekinthetők e területek legkezdetlegesebb formáinak.

Az eke kialakulásának elméleteivel röviden végezz, s már első mondatában szembe helyezkedik a kapából, cashronból, ásóból, ásóbotból, faágból, botból, kampóból származtatás híveivel.

Magam sem hiszek valamennyiben, de úgy gondolom, a faágból és kampóból — mint közvetlen előképből — származtatás gondolatát nem lehet teljesen elutasítani.

Igaz, hogy ennek bizonyítékait nem az említett kultúrterületeken, hanem az európai bronzkorból ránkmaradt ábrázolásokban találjuk, de elmaradottabb területeken még századunk első évtizedeiben is megvannak.

Ezt a gondolatot figyelmébe ajánlanám a szerzőnek.

Az a fejezet, amely az ekés földművelésnek, a Kárpát-medencében történt kialakulásának előfeltételeivel foglalkozik, elsősorban a magyar — de a velünk szomszédos államok régészeti kutatásait is — érdekli.

Az itt kialakulhatott kora neolitikus — késő litikus, praekeramikus — földművelésre már utaltam. A későbbi balkáni hatásokból történt visszakövetkez-

teléssel is egyetértek, ha erre egyébként — a már mondottak után szükség volna.

Nem értek egyet azonban a magyarországi legrégebb neolitikus lakosság, a legrégebb neolitikus kultúra kérdésében.

Harminc esztendővel ezelőtt Tompa — s vele együtt mindnyájan — valóban így láttuk. Kutzián Ida már a Körös kultúrát tartotta a legrégebb neolitikus kultúrának (Diss. Pann. II. 23. (1944 147). Az európai neolitikum kérdéseit tárgyaló Liblice — broni symposionon tartott előadásomban (1959) már magam is a Körös kultúrát tartottam a vonaldíszesnél idősebbnek (L' Europe á la fin de l'age pierre Praha. 1961. 211. l.), s így hazánk legrégebb kultúrájának. Stratigrafia hiányában ez a megállapítás inkább spekulatív volt, de nagyobb terület — külön-külön mutakozó — apró jelenségeit figyelembe véve alakult ki.

Ma már C 14-es vizsgálatok eredményeire is támaszkodhatunk, ha — sajnos — nem is mindig a magunk területéről, de egyazon kultúrákból.

E szerint a mi Körös-kultúránkkal egyidős Starčevo-kultúra idősebb szakasza isz. e. 4900-ra, a fiatalabb 4450-re tehető, míg a vonaldíszes kb. 4250 tájára. Ez mutatja, hogy a legrégebbnek tartott vonaldíszes kultúra legidősebb szakasza is fiatalabb, a legfiatalabb Starčevo-Körös szakasznál (Kalicz N., Acta Ant. et Arch. Szeged VIII (1965) 34).

Csak részben adunk igazat szerzőnek abban, hogy az előkerült magvakat nem részesítették kellő figyelembe. Ez a megjegyzés azonban nem az ásató régészekre vonatkozik, hanem a feldolgozó paleobotanikusokra. A régészek, ha akár sírban, akár telepen találták, pontosan be is gyűjtötték. Hol volt tehát a baj?

Nem a mai viszonyokról beszélek — bár ma sem mindig sokkal jobb a helyzet —, csak a régiekről, amelyekről a jegyzetben felsorolt, a Tempirével, Rapaicsével együtt hat adat beszél, de még ez se mond el mindent, mert hiányzik belőle a legjellemzőbb, a tószegi — részben itt is említett — anyag feldolgozása.

Lindau S. munkájára gondolok elsősorban, amely „Növényi maradványok a tószegi Laposhalom őskori leleteiben” címen az Arch. Ért. és a Botanikai Közlemények 1917. évfolyamában jelent meg.

Lindau, Márton Lajos 1906. évi ásatásainak botanikai anyagát Filárszky Nándor küldte feldolgozásra Berlinbe. Tizenegy év kellett ahhoz, hogy a Nemzeti Múzeum Növénytan Osztályának vezetője, idegenbe küldje feldolgozásra ugyanazon Múzeum Régészeti Osztálya örének gondosan összegyűjtött leletét és arra választ is kapjon.

Sajnos, ezt a feldolgozást nem ismerte Tempir (Acta Arch. Hung. 16 (64) 65—98.) sem, s így csak Csetneki Jelenik-féle első (Staub-feldolgozása) és a legutóbbi tószegi ásatás anyaga került bele gondos munkájába és Lindau — a mi tudományos együttműködésünkra dicsőséget valóban nem hozó — feldolgozását még az irodalomban sem sorolta fel.

De Tempir gondos munkája nem is törekedhetett teljességre, mert csak azt az anyagot dolgozhatta fel, amit a M. N. M. Régészeti Osztálya rendelkezésére bocsáthatott. Vidéki múzeumaink, és az utolsó húsz esztendő anyagának jelentékeny része, ha még olyan kevés is, máig is ismeretlen, pedig — akár a magam ásatásaiból is említhetnék — nem is jelentéktelen — évek óta feldol-

gozás alatt álló hiteles anyagot, sőt még számos ásató leleteire is hivatkozhatnánk.

Az aggteleki barlang leleteiről kívánnék néhány szót szólni. Semmi okom nincs kételkedni a botanikus Deininger megállapításaiban, de régészetiben (Nyáry Jenő) — sajnos — igen. És ez félrevezetheti a mai kutatót is.

Az aggteleki leletek nem egy kort képviselnek, s ha igen, mind egyre kétségesebb, hogy a neolitikumét-e? (L. Patay P., Rég. Füz. II. 2 (1958) 20). A bükki kultúrától — amely más helyen stratigrafiaileg is elkülönül a nála idősebb alföldi vonaldiszes kerámiától — a korai vaskoron át a magyar középkorig, kerültek elő leletek a barlangból. A sírok kivétel nélkül nyújtott-csontvázas halottakat tartalmaztak, amelyeket lehet, hogy őskori telepbe ástak, de a gabonát nem tekinthetjük a szokásos mellékleteknek, ha egy-két sírból valóban elő is került. A közlésben — annak különböző részeiben — sok az ellentmondás. Hovatartozásukat a leírás a kőkorhoz köti ugyan, de a ma bükki kultúrába sorolt cserepeket Nyáry a tatárjáráskor ide menekült lakosság hagyatékának tartotta. Az embertani anyagban se kevesebb a határozatlanság.

Természetesen van gabonaféle a barlangban, de azt — ha még olyan változatos is, sem egyik, sem másik kultúrához, de még az Árpádkorhoz sem köthetjük kétségtelenül. Deininger ugyan a Nyáry szerinti „kőkori” sírokban talált magvakat vizsgálta, de azt ma már senki se tudja megmondani, nem került-e ezek közé a barlang más részéből is, és nem telep anyag-e?

A magvakkal tehát a Kárpát-medencében, de legalábbis nálunk, elég gyengén állunk, de természetesen ezért nem kételkedhetünk abban, hogy már korán megvoltak. Nem Tószegről (amely bronzkori település), nem is Aggtelekről (amely hitelesnek nehezen tartható és vegyes korú), de alföldi tiszai kultúrák telepről ismerjük a legrégebb anyagot, ha csak azóta korábbi telepeken nem találták.

A régészeti botanikának is nagy szüksége volna egy Matolcsy Jánosra vagy Bökönyi Sándorra, akik az állatdomesztikáció képét már igen jól megrajzolták, s eredményeiket egyre finomítják. De hát ez státus kérdése.

A jószág által vontatott közlekedési eszközök sem kerültek el ugyan a szerző figyelmét, de voltaképpen csak a budakalászi (Péceli kultúra), a soproni alakos urna rajzát, és a kányai kerek edényt (kora vaskor) említi, illetve képét is közli.

Pedig a Kárpát-medence területének gazdag anyaga nagyobb figyelmet érdemelne. Nem szólva az ottomány—gyulavarsánd—füzesabonyi csoportok nagyszámú agyagkerék leleteiről, legyen szabad fölhívni a figyelmet arra, hogy a budakalászi kocsiképek a péceli monográfiában Soproni Sándor szívességéből közzétett, majd később általa részletesen közölt kocsimodell nagy visszhangot keltett a magyar régészek között is. Bóna István (Acta. Arch. Hung. 12. (1960) 92—93 és 104) 54+20 leletet említ, és olyan gazdag hazai és külföldi irodalmat, amely mellett nem mehet el szó nélkül a kocsi-szekér kutatás. Ezt megelőzően éppen a budakalászi kocsimoddellel kapcsolatban jelent meg I. Mellaart (AJA 62 (1958) és Foltiny I. (Uo. 63 (1959) 54—58) más, éppen távolabbi keleti területekkel kapcsolatáról szóló részletes munka.

Szeretném ezeket már azért is hangsúlyozni, hogy — ha más helyen nem lehet — legalább itt kapja meg az elismerő szót a magyar régészeti kutatás,

még akkor is, ha ez a szerkezet a kezdetleges ekeformák kialakulásához valóban kevéssel járult is hozzá. A domesztikációhoz minden esetre, de a keleti eredet kérdéséhez is, hozzátartozik.

Még csak röviden az állatok igázásáról. Kocsimaradványok, járom-töredékek nem állnak ugyan rendelkezésünkre, de a párosával, az emberrel együtt eltemetett szarvasmarhák, eredeti felfogásom szerint is bizonyítékai az igázásnak (Péceler Kultur. Arch. Hung 35 (1956) 207).

A talpas és kampós ekék legrégebb emlékei Európában c. fejezetben első-sorban a kaptafa alakú kövek kérdésével foglalkozik.

Ezek szántás céljára használatát nem tartja valószínűnek. Tökéletesen egyetértek ebben a kérdésben, de még a tagadásig is el kellett érkezniem, hiszen annyi tört eszköz fordult meg a kezeim közt, hogy már ezért se juthattam volna más eredményre. Mindkettőnk nézetét megerősíti E. Hennignek, a szerző kéziratának lezárása után, az Archeologické Rozhledy-ben, megjelent részletes, kísérlet-leíró, közleményének hasonló értelmű végkövetkeztetése (17 (1965) 689—690): „Für den Bodenbau wurden Geräte aus organischen Materialien verwendet (Holz, Hirschhorn und Knochen), weil die Herstellung solcher Werkzeuge wesentlich leichter und der Nutzeffekt in Verhältnis zur mühsam herstellenden Steingerät bedeutend grösser war.”

Osztom azt a nézetet is, hogy ezeket az eszközöket teljes egészükben fel kellene dolgozni. Ez komoly mulasztása régészeti kutatásunknak. Legyen szabad azonban megjegyezni, hogy budapesti professzorkodásom éppen 20 esztendeje alatt egyetlen tanítványomat se tudtam belevinni ebbe a valóban irtatlan rengetegbe.

A külföldi kísérletek e téren nem voltak szervezettek, pedig éppúgy, mint az utóbbi időben, az UISPP keretében folyó fémanaliziseknek, mindenütt azonos módszerrel kellene történnie.

De ha már a kísérletnél tartok, hadd említsem itt meg Dombai János kézi ekés kísérletét, amellyel olyan gondos munka után sem juthatott eredményre. Elgondolását két rajzban is közölte. Eredeti elgondolását mutatja, hogy elképzelése egészen más, mint a Brentjes nyomán közölt kép. (Itt XIII. tábla, Dombai I. Arch. Hung. 39 (1960) 53—54. kép.)

A talpas ekék ismertetése során 20 — részben eredetiről készült rajz, részben ábrázolás — közül talán egyről, a walleeiről szólnék néhány szót, mint-hogy azt több mint három évtizede volt szerencsém a Hannoveri Múzeumban látni (1929).

Az irodalom az eke korát eléggé eltérően határozta meg. 5000, és legújabbban 800—400 közt isz. e.

Szerző — figyelemre méltó — módszere, nyilván itt is, a legkésőbb megjelent összefoglaló munka megállapításából indult ki, s így elkerülte figyelmét. R. H. Jakob—Friesen igen körültekintő, a felsorolt irodalomban bizonyára mellőzött leírása, de főleg kora megállapításának geológiai és pollenanalitikai adatokra hivatkozása (Einführung in Niedersachsens Urgeschichte. 1934. 55—59).

Jakob—Friesen könyvében eredeti rajzot közöl, amely — az ő kiegészítésében — az eke működési elvét is tisztázta. A kiegészítés szerint is úgy, ahogy Balassa is alkalmasnak tartotta a munkára: „kihegyezett, végével túrta a talajt.” (A Srano tábláján (itt XVI. 2,4) ez a hegyes vég nem vehető ki jól.

Az eke besorolásában Balassával értek egyet: talpas ekéről van szó és nem Hackenpflug-ról, mint azt Jakob—Friesen nevezi, akit abban sem követnék, hogy eredetileg nem volt egyéb, mint egy nagyobb kapa, amit a földön húztak, hiszen feltűnően hosszú rúdja, és hátrafelé is nyúló talpa van.

Már a múzeumi szekrényben látva, azt a gondolatot keltette bennem — amit öt évvel később a leírásban olvastam, s ami megerősített abban —, hogy jól kiválasztott ágból készült, kellő faragás után. Ez a forma természetesen csak lazította a földet, de nem fordította. Jakob—Friesen, Hesiodosra hivatkozik — sajnos közelebbi adat nélkül —, aki szerint „die damalige Pflugschar nur aus Eichenholz und nicht aus Metall gefertigt wurde.” Egyébként az ekét szarvasmarha húzhatta, de nem homlokjárommal.

Az eke olyan rétegből került elő, amely Weber geológus megállapítása szerint, idősebb a bronzkornál. A profil analizisét H. Schmitz botanikus és Bülow geológus végezte, aki az eke korát — a réteg korát — isz. e. kereken 3500-ra tette: a késő atlantikum kezdetére (a borealis és szubborealis közti időre).

Ezt a kérdést — s vele együtt még néhány hasonlót, ezek a komoly szakemberektől származó adatok talán más megvilágításba helyezik, és a legegyszerűbb — ágból készült — ekék korát is jóval előbbre sorolhatják; természetesen akkor, ha a C 14-es vizsgálatok is erre az eredményre jutnak.

Téved Jakob—Friesen, amikor ezt a természet alkotta formát a certosai eke, komplikáltabb szerkezetével veti össze, melynek gerendelyét már külön fából készítették, és úgy erősítették be.

Annál többet mond az általa bemutatott 7—5. századi görög vázakép, amelyen a walei ekének csaknem pontos mását találjuk. A forma tehát bizonyára soká élt, lassan fejlődött, amit a szerző által közölt Triptolemos ekével való összehasonlítás is mutat, de egyúttal azt is, hogy nem ez a külön beillesztett gerendelyű eke volt Görögországban a legrégebb típus. De nem is lehetett.

A 20 eke, illetve eke-ábrázolás ezek szerint legalább 3000 esztendő fejlődését, változását mutatná. Az ekék jelentékeny része a képek nélkül is érthető volna, de a leírással igen hasznosan egészítik ki egymást.

A kronológiai kérdések eldöntése csak a legújabb módszerek alkalmazásától várható.

Az a logikus feltételezés, hogy a talpas, görbe gerendelyű formák a Kárpát-medencében is meglehettek, az európai analógiák alapján teljesen helytálló. Lehetetlen, hogy a népek vándorlási útjába eső területen meglévő, távoli kapcsolatokat mutató, őskori kultúrákban — egyéb feltételek mellett — éppen ezt, a fejlődő élet legfontosabb eszközét ne ismerték volna. Úgy gondolom, ebben a talpas és kampós ekék tekintetében nincs különbség, ha erről szerző csak később szól is, amikor tőlünk északra fekvő vidékek datálásával szemben, az eke megjelenését nálunk a 2. ezred elejére teszi.

A szántás nyomait valamivel korábbiaknak véli Európában, mint a ránk maradt ekéket. A neolitikus sír közelében — talán azon át is haladó — szántás legfeljebb csak a post quem-et jelenti. Nyomot pedig más, bármilyen kezdetleges eke is hagyhatott. A fenti megállapítás ellentmond a walei eke koráról fennebb mondottaknak.

De az 1600-as évnek a neolitikum végére meghatározása is ellentmond a

mi általában elfogadott időszámításunknak, amely ebben az időben már a fejlett bronzkort tartja számon.

A fémek alkalmazása az ekéken isz. kezdetéig c. fejezet tisztázza az eke fém maradványai régészeti kutatásának elvi kérdéseit.

A régészet elvi kérdéséről — hogy úgy mondjam —, a régészet feladatáról e téren fentebb már szoltam. És most itt a 7 pontban gondosan kidolgozott részletkérdések, méreteken, szerkezeten alapuló feladatok ismeretében, még inkább azon a véleményen vagyok, hogy ezek az elvi kérdések nem a régészek, hanem a néprajzosok feladatai elsősorban, de legfeljebb a két tudományé közösen.

Csak ez az együttműködés vezethet eredményre. A vizsgálat szempontjai minden megfigyelhető jelenségre tekintettel vannak, és ha ezek alapján a teljes rekonstrukcióig nem is lehetne eljutni, sokkal többet mondanak annál, amit a régészek az ásások során esetleg megfigyelhetnek.

Ami a réz- és bronzkori maradványokat illeti, ezekben éppen úgy kételkedem, mint a szerző. Azt hiszem, hogy e tekintetben sem az Osiris ünnep, sem a circumductio rituális ekéiről szóló feljegyzések nem utalhatnak a mindennapi, termelőeszközöké, használatra.

Egyetértek azzal a megállapításával, hogy „a réznek és bronznak, mint ekealkatrésznek, nem volt jelentősége.”

Ha a mocsarakból előkerült faekéknek csak ritkán volt is fa szántórésze — úgy vélem, a Triptolemos ekén legalább valami hasonló felismerhető — az ábrázolások és modellek ellentmondanak a fém (bronz) ekerészeknek.

Egyetlen szántó jelenet ábrázolás sincs, ameyiken illet meg lehetne állapítani, holott, hogy egyebet ne említsek, az északi kultúrkör sziklarajzainak — hogy az itáliaiakról ne is szóljak — szerszám készletét mindig a legpontosabban, az alkatrészek feltüntetésével ábrázolták, annyira korhűen, hogy kronológiai besorolásuk éppen ezek alapján történhetett.

A bronz szárnyasbalták ábrázolása (szerzőnél) félreértésekre adhat alkalmat. A rajzokról ugyanis nem tűnik ki, hogy a szárnyak az első és hátlapon is megvoltak-e? A szöveg pedig csak a hátlapról beszél. Még technikai felépítése sem lehetett alkalmas szántásra, hiszen a földön csúszó szárnyak sokkal hamarabb elkoptak volna, mint a szántórész, a kielezett lap. Pedig az egyik szárnynak, az éllel együtt, a földet kellett súrolnia. És vajon ez a behasított fa, amelyre ezt a baltát erősítették, elég erős volna-e a nagy teherrel birkózó rész tartására?

Ha a földművelésben egyáltalán használták, szerintem csak az ösztökére gondolhatunk, ha erre ebben a korban valóban szükség volt.

A 10—15 százalékos arány, a többi baltákhoz viszonyítva, következtetés levonására nem alkalmas. Nemcsak azért, mert még messze vagyunk attól, hogy minden föld alá került baltát ismerjünk, de még ha valamennyit ismerni fogjuk is — ami gyakorlatilag lehetetlen — számolnunk kell azzal, hogy a balta öt fejlődési foka közt, időrendben is a harmadik helyen álló szárnyas baltát, ha csak kis hibája volt is, a fejlettebb eszköz nyersanyagául használhatták, és használták is. Erről több depot lelet tört eszközanyaga is tanúskodik, nemcsak ennek az egy tárgytípusnak esetében. (Ezt a felhasználást, ha itt nem is, de a vasekéknél szerző is említi.)

Hampel József ama megállapítását, hogy a bronzszerszámok egyetlen for-

mája sem ment át a vaskorba, különösen nem a keltákhoz, igen helyesen, nem fogadja el. Talán még hozzá lehetne tenni, hogy a kelták maguk is átmentek a bronzkori fejlődés szakaszain, nem volt tehát szükséges, hogy éppen a mi területünkön vegyék át a bronzkori előzményeket. Tény, hogy a későbbi ekevasak megerősítési technikájának vannak bronzkori előzményei. De a szárnyas balták eredeti formájukban éppenúgy nem lehettek a kiinduló pontok, mint a hallstatti egyoldalú formáknál.

Ellentmond azonban ennek az, hogy szerző a kora vaskorban (szerintünk annak második felében) „kiszorulóban levő, a fa szántórészekhez hasonló ekevasaiban” keresi az első támpontot.

Rúdalakú ekevasak nálunk — mint szerző is megállapítja — nincsenek. A fűrök és kisebb méretű vasak illetően használata több, biztosan megfigyelt anyagot igényel.

A háromszögletű hegyes, nyeles ekevas, egyetlen, kis méretű példányának sem rajzát, sem pontos leírását nem ismerjük. (Kisköszeg.)

A tác-fővénypusztai és aquincumi példányok méreteinek eltérése gyanút ébreszt az egykorúság tekintetében. Következtetést — ha csak nem kelta településből kerültek elő — időrendben visszafelé, úgy gondolom, nem vonhatunk le belőle.

Módszertani szempontból igen világos és helyes a mélyebb szántás okainak kutatása. Az éghajlat megváltozása, ennek következtében más megmunkálást követelő gabonaneműek vetése, a növekvő lakosság szükségletének kielégítésére. Ezek a tényezők a késő vaskorban jelentkeznek egyszerre, az őskor időrendben utolsó két nagy népének: a keltának és szkítának megjelenésével.

Az Európászerte szétszóródott keltaságot a nyelven kívül, nem az arany nyaköv mutatja legjellemzőbben egységesnek. Elvégre ez csak kivételes személyek sirjaiban van meg, ami egészen természetes.

A közösséget egyes vaseszköz típusok elterjedésével igyekszik bizonyítani. Hogy ez valóban jelent-e közösséget, az már azért is kérdéses, mert sokszor egyazon temetőn belül, több különböző ritusú sírok vegyesen fordulnak elő, ami — ha ma még sokat vitatkozunk is róla — nem népi egységre mutat, legfeljebb egységes vagy hasonló, egymástól átvett anyagi és szellemi kultúra.

Lényegében ezt jelenti ez a szerzőtől idézett mondat is: „Az alább részletesen megvizsgált formák is nem a kelta földműveléssel, a kelta földművesek révén, hanem a kovácsok nyomán terjedt el, akik új telephelyeiken mindenütt meghonosították a fejlettebb kovács-technikát.”

A hosszú szárnyas ekevasak Európászerte elterjedtek. Nálunk is. Sajnos, mi valóban kevés bizonyítékát tudjuk ennek szolgáltatni.

Hogy ez a kor a kutatás mostoha gyermeke lenne, nem egészen heitálló. Azok a régészeink, akik ebbe a korba dolgozták bele magukat, részben idő előtt távoztak sorainkból, részben az egymásután következő tervekben olyan, egyre nagyobb terjedelmű feladatokat kaptak, vagy széles körű múzeumi népnevelő munkájukkal, kiállítások tömegeinek rendezésével annyira el voltak foglalva, hogy ez a témakör, amelynek kutatása a római provinciák kérdésével párhuzamosan is folyik, valóban háttérbe szorult. Hogy a megjelent közlések éppen az eszközök terén hoztak keveset — jobbára temetőkről van szó — sem szándékosnak, sem meglepőnek nem tekinthető.

Mind a hosszú szárnyas köpús, mind a lapát alakú ekevasak megtalálhatók — mint szerző gyűjtése is igazolja — hazánk területén.

Az előbbieket megerősítése szerintem nem hasonlít a bronzkori baltákéra, mert míg ezek — még ha eléggé szét is nyíltak — mindig köpüszerűek, tehát egyoldalasok, azok sohasem. A leírt hazai példányoknál is köpüt említ a szerző.

Még hazai leleteink is elegendők annak bizonyítására, hogy ezekben az eszközökben a kelták hagyatékát, sőt találmányát lássuk. Szántó „vas”-ról ettől az időtől beszélhetünk. De, hogy a faekék eltűntek-e végleg, azt semmi se bizonyítja.

A forma jelentőségét az adja meg, hogy ez vezet át a túrós ekéktől a fordító ekék kialakulásához, amelynek tárgyalására fontosságához mérten, külön fejezetet szentelt.

Hazai — kevés — hiteles leletünk elég annak bizonyítására, hogy ha nem is egyidejűen keletkeztek az előbbitel, azokat még akkor is használták, amikor az utóbbiak már elterjedtek az isz. e. 1. században.

Reméljük, hogy a magyarországi kelta oppidumok területén ezután végzendő kutatások támogatni fogják az Európa többi részéről ismert adatokat, még akkor is, ha egyelőre senmi támaszpontunk nincs arra, vannak-e a földék felosztására és megművelésére olyan légi felvételi lehetőségeink, mint Európa más részein. Légi felvételeink nagyjából ötletszerűen készültek és leginkább a feltűnő sáncokat mutatják. Készítésükben a régészek nem vettek részt, s így természetesen a külföldről jól ismert földművelési felvételek sem készültek el.

Szkíta emléanyagunkban ezideig nincs semmi maradványa az ekének. Egyetértünk szerző feltételezésével. Ekéiknek (szántó szkíták) csak fa alkatrészei lehettek. (Tokari eke.) Úgy gondolom, a faeke gondolatát még a népvándorlás korában sem szabad figyelmen kívül hagyni. Sőt, feltételezhetjük, hogy ha a kétféle ekevas — és vele együtt azok egyre fejlődő szerkezete — egyidejűleg is élt velük, egyidőben még a faekék is használatban lehettek igen sokáig.

Az ágyeke kialakulása időszámításunk kezdetétől mintegy fél évezredet (isz. u. 1—5. sz.) vett igénybe. Kezdő fokai azonban — mint a keltáknál láttuk — jóval előbb jelentkeznek. Nem hiába ez a kérdés — mód, hely, idő —, az ekekutatás máig is legvitatottabb kérdése.

A kérdés tisztázásánál a kutatók nem minden összetevőt vizsgáltak meg egyszerre. Ezt az eddig hiányzó komplex módszert akarja pótolni szerző azzal, hogy a magyar ekekutatás eddigi mulasztására is eléggé hangsúlyozottan hívja fel a figyelmet.

Nem kísérjük végig okfejtéseit, de módszerét mégis ismertetnünk kell, mert azt bizonyítja, hogy a komplex módszer az idők (korok) haladtával egyre szélesebb körű részletekből tevődik össze.

Egyik legjellemzőbb sajátja Balassa munkájának éppen az, hogy ezeket az összetevőket a koroknak megfelelően válogatja össze és használja fel.

Rövid irodalmi áttekintés után, a római gazdasági irodalom és ábrázolások adatait részletezi, nem — sokszor megtévesztő — fordításokban, hanem az eredeti klasszikus szövegek közlésével, és azok alapján ellenőrizhető fordítások magyarázásával. Majd a nyelvészeti tanúbizonyosságokat elemzi, és részletesen foglalkozik a tárgyi anyaggal.

Mindezeket, mind a talaj, időjárás, szántás, vonóerő kérdéseit, mindig történeti fejlődésükben tárgyalja. Az ágyeke és a gazdasági-társadalmi viszonyok kérdésében is történeti háttér megrajzolásával támasztja alá, a társadalmi viszonyok alakulásától erősen függő, termelékenyebb gazdasági eszköz kialakulásának szükségességét. (Minthogy a második fejezetnek csak kis részével, a harmadikkal egyáltalán nem foglalkozom, legyen szabad itt megjegyezni, hogy a fejezet komplex módszere is fokozatosan új elemekkel bővül.)

Eredményeiben továbbfejleszti az eddigi elutasítónak mondható felfogást, és „részben a magyar régészeti adatok és tárgyak bekapcsolásának segítségével” dolgozik.

Rámutat — és ezt hiába keressük a kérdéssel foglalkozóknál — a földművelés hozama emelésének társadalmi szükségességére: az ágyeke jellegzetes alkatrészeinek a turo ekén történt fejlődésére a *isz. e. 2—1. századokban*, hogy kétezer esztendőnél tovább tartó, de változatos formákat hozzon létre, napjainkig. Az 1—5. sz., szükség előidézte, szerkezeti változásai (asszimetrikus ekevas, féloldali rögzített kormány) egymástól függetlenül jelentkeztek ott, ahol a társadalmi, gazdasági körülmények kívánták. Elterjedésének mai területe az egykori kelta lakta területekkel egybe esik. És ez mutatja a legjobban a kelták e téren is jelentős szerepét.

Nyugaton és keleten, ha nem is összefüggő területeken, tűnt fel először (Angliától—Ukrajnáig), de a karcoló és turo ekéket, külön-külön célra egyszerre is használták. Az újabb és régibb mezőgazdasági eszközök egyidejű használata később sem éppen ritkaság paraszti gazdálkodásunkban.

Még az ágyeke is eltűnhetett, változott társadalmi-gazdasági szükséglet mellett. A mechanikus evolucionizmus hívei előtt érthetetlen, s ezért tagadják az 1—5. századi használatát, mert a feudalizmus virágkoráig, később nincs vagy alig van nyoma.

„A római korszak ekéi (*isz. u. 1—5. század*)” fejezet címét félreérthetetlenül választotta meg. Nem római hanem a kor ekéiről — illetve ekevasáról — beszél.

Én úgy látom, ezt a fejezetet — minthogy időben ugyanarról a korról van szó, jobb volna összevonni az előzővel. A közös címet könnyű volna megtalálni és azonos idő (*isz. u. 1—5. sz.*) nem zavarna. Valahogy szerző is érzi ezt, amikor nem tér ki az előbbi fejezetben tárgyalt alkatrészekre, s ezzel mintegy kétfelé vágja a fejlődés egyenes menetű fonalát. Azok az ekemaradványok, amelyekről az előző fejezetben szól, amelyek az „egykori kelta területeken” kerültek elő, lényegében tehát ugyanazon a fejlődésen is mentek át. De felvetődik itt az a kérdés is, hogy egyes alkatrészek fejlődése nem párhuzamos-e az egész időszakban?

Gazdagabb ez az anyag. Ekeábrázolások és modellek, dárda alakú, nyeles és lapát alakú ekevasak állottak rendelkezésére, nem szólva az irodalomról.

Megállapítja, hogy a karcoló ekék jelentősége még rendkívül nagy. Az úgynevezett kelta ekevasak és a dárda alakúak nagyjából illyr területről, a bunkófejük trák területről, ha nem is nagy számban, megmaradtak.

A termelés fokozásának szüksége alakította ki a lapát alakú vasakat. Kialakulásuk etnikumhoz nem köthető ugyan, de a Kárpát-medence nyugati

részen általánosan elterjedt, a keletin szórványosan fordul elő. Munkájukat az eketalyiga, csoroszlya, kettős szarv segíti.

Az asszimetrikus vasú ágyekéhez már csak az utolsó lépés hiányzott.

A fejlődés — természetesen részletesebb — végigkísérése nem oldotta meg egyértelműen azt a kérdést, hogy egy-egy ekeformát lehet-e meghatározott néphez kötni. Én azt hiszem, hogy ha évek múlva felszaporodik a hiteles leletanyag, még akkor se lehet erre a kérdésre egyértelműen feleletet kapni. Ebben a kérdésben csak feltételezésekre lesünk utalva, mert nagyon szerencsés véletlen vezethet csak olyan együtteshez, amelyben a felbukkanó eke helyi gyártásának kétségtelen bizonyítékai is megvannak.

A népvándorlás kora „Európa számos részében sem járt a földművelés színvonalának csökkentésével.” A Kárpát-medencében az előző korokhoz mérten, jelentékenyen romlottak a földművelés feltételei.

A több mint félezer esztendő felőlelő népvándorlás kori hagyatékból nem ismerünk eke leleteket. Ha ugyan ez valóban így van. Felvetődik az a kérdés, hogy vajon azok az előző századokra datált, eszközökhöz hasonló darabok, főleg azok, amelyek szórványos leletekként kerültek elő, nem továbbélő példányai-e ennek a hosszú időnek, illetőleg az itt megfordult lakosságnak?

Földművelés volt ez alatt az idő alatt is, hiszen különben nem beszélne szerző — Priscos Rhetorral — együtt arról, hogy a hunok a gótok élelmiszer készletét ragadták el, hogy a keleti gótok, mint a hunok földművelői le is telepedtek, hogy a gepidák földművelő-állattenyésztő népek voltak. E népek nagy-kiterjedésű temetői állandó településre mutatnak — sajnos a telepeket alig-alig ismerjük és teljesen feltárva, tudtommal, egy sincs — s ha az ekével kapcsolatban nem is maradt emlékü (bár a fenti értelemben, vagy ismét faekékre gondolva feltételezhető), egy-egy sarló itt is jelent annyit, mint az Argissa Magulán. Sarlót pedig mind a gótok, mind az avarok hagyatékában ismerünk. Ha a gótok az Elba vidéken ismerték az ekét, s a 7. században Itáliában már a szó (ploum) törvénykönyvükben is szerepel, nálunk is bizonyára megvolt, de vagy nem került elő, vagy szórványleletként lappang.

Ha maga az avar lakosság csak az uralma alá hajtott helyi népekkel műveltette is a földjét, a sírokban előforduló sarlók tanúsága szerint is, még ha az eke történetében sem hagyott nyomokat, és a földművelés kisebb fontosságú volt is, nem szűnhetett meg egy olyan területen, amelyen már szerző által is elfogadott, közel háromezer esztendeje, megszakítás nélkül kenyeret adott az egymást váltó népeknek.

Nem térek itt ki a keszthelyi és pécsi települések folytonosságának, ma is joggal vitatott, kérdésére, amelyben kevés szerepet játszik a régészet és a néprajz. Igen óvatosan fogalmaz, amikor ezt írja a szerző: „...magam is inkább afelé a nézet felé hajlok, hogy Pannónia lakosságának, helyesebben műveltségének, egy része átvészelte a népvándorlás korát...”

Abban kétségtelenül igaza van szerzőnek, hogy a folytonos háborús bizonytalanság, a vándorló népek alacsonyabb társadalmi és gazdasági szervezete, kisebb igényekkel lépett fel a földműveléssel szemben, szükséglete — beleértve a kereskedelmet is —, lényegesen kisebb volt.

A frank és morva birodalom feudális jellegű uralom, amely kedvezett a

földművelési technika újra fellendülésének. Ez, és a földművelést ősidőktől ismerő bolgár birodalom, elősegítette az eke fejlődését.

Hogy ezek közül melyik volt nagyobb hatással a hazánk területén kialakult ekés földművelésre, nem könnyű eldönteni.

Az az egyetlen ekepapucs, amely Zalaváron hiteles feltárásból előkerült, éppen gyártását illetően, valóban nagy figyelmet érdemel, ha — egyetlen darab lévén — perdöntőnek nem is tekinthető.

Soós Ágnes idézem: „Az ekepapucs típusa Nyugat-Szlovákia, Dél-Morávia területén gyakori: Vasanyagának vizsgálata arra utalt, hogy a Pribina központ a nyersanyagot a bolgár birodalom területéről szerezte be.” (A Dunántúl IX. századi szláv népsége. Tézisek. 1965 14).

Úgy gondolom, hogy ez a természettudományos vizsgálat alapján tett megállapítás nemcsak gazdaság-, de politikai-történeti szempontból is fontos; már e két okból is kívánatos a további kutatás.

Nem beszélve az Európaszerte itt-ott feltűnő ekevasokról, a hazai anyagból, a nagyvenyimi dűpöt lelet érdemel említést, amely közvetlenül egy 8—9. századi avar sír fölötti feküdt, de azzal kapcsolata nem volt.

Szlávokhoz köthető ekét csak az isz. u. 1. ezred első feléből ismerünk, különböző szlávok lakta területről. A nyelv is bizonyítja, hogy az ágyekét már a szétválás előtt ismerték. Ismerték a parlagolást, ugarolást.

A Kárpát-medencében lakó szlávok a honfoglalás idején feudális körülmények közt éltek.

Hazánkban két népvándorláskori eke leletet ismer. A már előbb említett zalavárit, és a garadnait. A találók, az utóbbit, határozottan római korinak mondják, mint ahogy 1. századnak tartja E. Kraskovska, a pozsonyi, 1962-ben publikált, fazekas kemencében talált szerszámleletet, amelynek közelében kissé asszimmetrikus ekevas is volt. (AR 14 (1962) 43.)

Mínt hogy szerző a magyarság földművelésének történetével kíván foglalkozni elsősorban, kutatása természetesen nem állhatott meg a Kárpátok keleti vonalánál — de analógiákat kezdettől fogva bőven talált nyugat felé is.

Határozottan állapítja meg, hogy az ugor-korban, sőt a bolgár—török kor előtt, az ekés földművelést nem ismerhették. E kérdésben csak annyiban értek egyet, hogy tárgyi bizonyítékok valóban nincsenek. Az ananjinói sarlók (sőt a kelet-oroszországi középső bronzkoriak is) azt bizonyítják, hogy ismerhették — ha bármilyen kezdetleges fokon — esetleg az európai példák analógiáira emlékeztető faekét, aminek részei természetesen nem maradhattak meg. A korai vaskorba átnyúló kultúrában ez nem is lehet meglepő.

Nem tudom — mert a nyelvészethez egyáltalán nem értek —, hogy az a négy réteg, amelyet az eke szókincsében felállít, nem mond-e ellen a finn-ugor kor ekéi tagadásának. Gondolok itt az általa legrégebbnek tartott, és szép sorban felsorakoztatott finn-ugor szavakra vagy összetételekre. A továbbiakra nem érdektelenek a keleti szlávoktól, majd a honfoglalás után a Kárpát-medence szláv népeitől eltanult szavak, és a magyar nyelvben fejlődött szavak sem.

Az első magában is bizonyít az ekés földművelés mellett, amit nem új hazájában ismert meg a magyarság.

Bizonyítják ezt a 7—10. századi bolgár—török eredetű eke-leletek még-

akkor is, ha őseink a peremterületekkel érintkeztek. Ez az érintkezés ismertette meg a talpas, köldökös, kettősszarvú ekéket.

A keleti szlávok igen korán kialakult ekéivel, talyigás formáival, Etelközben a 9. században ismerkedhetett meg a magyarság. Ezt az eketípust a honfoglaló magyarok magukkal hozhatták. Ismerték hát a földművelést, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy egyes csoportok, új hazájukban is, nomád állattartást folytattak.

A 11. századtól egyre szaporodó, ekére vonatkozó megjegyzések, törvények és adománylevelek kétségtelenné teszik az általános továbbfejlődést.

Kevés a bizonyos lelet az Árpád-korból, de az írásban maradt adatokkal aligha hagyhat kétséget az egyre gyakoribb használatról. Sajnos, eke ábrázolások nálunk hiányoznak, de a külföldi hasonló korú anyag, az ekék rekonstrukciójához éppen olyan jó szolgálatot tesz, mint középkori címereink, pecsétnyomóink és a XVIII. századig egyre örvendetesebben szaporodó vasleleteink.

*

Mindaz, amit elmondtam — még az is, amiben nem értettem egyet Balassa Ivánnal — semmiben sem érinti a disszertáció értékét. Elmondtam, mert úgy gondolom, talán ki is egészítheti az értékes munkát, amely mindazoknak a követelményeknek megfelel, amit a minősítési szabályzat előír.

Ezzel a munkával nemcsak a néprajz, a régészet, de a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet is gazdagabb lett. És mindez egyetlen monográfia keretében, amely a tárgyalt koroknak helyesen megválasztott, változó komplex, módszerével a további kutatásoknak is irányt mutat. A soknak valóban nem mondható tárgyi hagyatékából olyan képét rajzolta meg a fejlődésnek, amelynek fő irányvonalán még akkor sem változtatnak, a remélhetően gyorsan szaporodó leletek, ha a részleteket módosíthatják is.

A tárgykör kutatástörténetében, a különféle forrásanyagot és irodalmat is felölelve, felfelé vezető lépcsőfokot jelent a munka, ami értékét már magában is meghatározza.

Ezért a disszertáció elfogadását — ha csak a régészeti résszel foglalkoztam is behatóbban, de a továbbiak helyesen alkalmazott módszerét is jellemeztem — a legmelegebben ajánlom.

(Elhangzott 1966. június 28-án, a TMB vitaülésén.)

Banner János

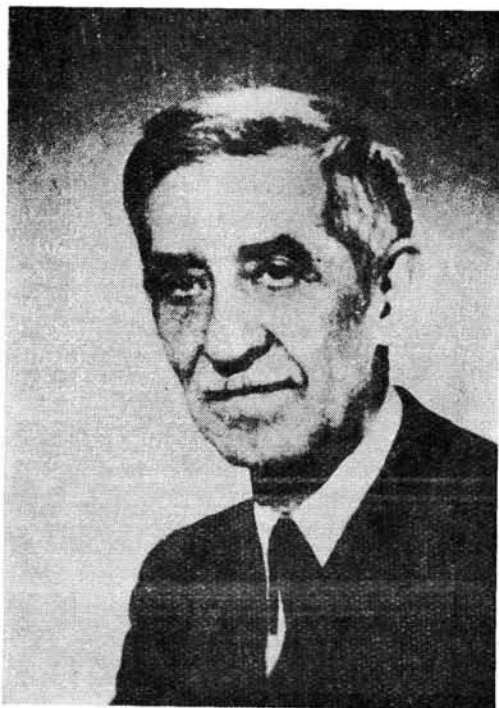
KÓRIS KÁLMÁN

1878. aug. 5. — 1967. jan. 14.

A miskolci múzeum néprajzi gyűjteményének megteremtője, a matyóság századeleji kutatója egy fáradságos és hosszú élet után 89 éves korában távozott el tőlünk. Nevét, munkásságát a századeleji szakfolyóiratokból a fiatalabb nemzedék is jól ismeri. Személyesen az utóbbi években már csak kevesen ismerték, egykori pályatársai régóta nem élnek, nevük, munkásságuk már tudománytörténet.

Kóris Kálmán 1878-ban született, az emlékezetes miskolci nagy árvíz előtt három héttel. Nagyatya lakatoslegényként vándorolt a múlt században Miskolcra, apja városi főpénztáros volt a század elején. Szülővárosában érettségizett a múzeumépületben levő egykori gimnáziumban, majd 1897-ben műegyetemi hallgatónak iratkozik be. A következő évben átiratkozik a Képzőművészeti Főiskola tanári szakára. Tanulmányai közben leszolgálja 1900—1901-ben katonaidejét a miskolci 10-es honvédeknél. 1904-ben fejezi be főiskolai tanulmányait és megkapja a rajz, ábrázoló mértan és művészettörténeti tanári oklevelét.

A munkásmozgalomba Budapesten, hallgató korában kapcsolódik be, egy szabadkőműves páholy tagja, majd egyik alapítója lesz a haladószellemű Galilei Körnek. Tagja a szocialista diákok szövetségének, részt vesz a diákmozgalomokban és szoros barátság fűzi Szabó Ervinéhez. Tevékenyen részt vállal a munkások nevelésében, tanfolyamokat tart az építőmunkás- és vasas fiataloknak. Negyedéves korában ismerkedik meg a népi ornamentikával, s ekkor

kezdi meg apja anyagi támogatásával a tudományos gyűjtőmunkát is. 1904—1905-ben összesen 14 hónapot tölt Tardon, Szentistvánon és Mezőkövesden, rajzol, jegyzetel, fényképez. A múzeum hatalmas faladás lemezés gépét cipeli magával, az építkezésről, gazdálkodásról, népviseletről mintegy 3000 fényképfelvételt készít. Gyűjtésének eredményét átadja a múzeumnak, s az általa gyűjtött tárgyak vetik meg az alapját a néprajzi gyűjteménynek. Munkásmozgalmi tevékenysége miatt jó ideig nem tud elhelyezkedni, s 1906-ig a Néprajzi Múzeum önkéntes — fizetés nélküli — gyakornoka. Győrffy István, Seemayer és mások segítenek munkájában, látják el hasznos tanácsokkal. A matyó falvakon kívül ekkor a szomszédos bükkaljai községek, Cserépfalu, Cserépváralja, Mezőkövesd, Szomolya és még néhány környező község néprajzi anyagát gyűjti össze a Néprajzi Múzeum és a Borsod—Miskolci Múzeum számára. 1905-ben jelenik meg a Matyóföldi tüzelők és szénatartók (NÉ VI. (1905) 249—263.), 1907-ben a Matyó kendermegmunkáló szerszámok (NÉ VIII. (1907) 1—34.) című dolgozata. A nyári szünetet használja legtöbbször gyűjtőmunkára, s az általa gyűjtött tárgyakról igen alapos leírókartonokat is készít, melyet legtöbbször rajzokkal is illusztrál. Kutatásait a palóc területre is ki akarta terjeszteni — sőt egy megyei néprajzi monográfia terve is foglalkoztatta — ezt azonban a megye és a város vezetőinek a személye és a néprajz iránti közömbössége miatt megvalósítani nem tudta. Miskolcon szeretett volna tanárként elhelyezkedni, hogy kutatásait folytathassa, de ebben féltékenységből megakadályozták. 1906-ban egyik jóbarátja közbenjárására a fővárosba kerül, polgári iskolai tanári állást kap a Wesselényi utcai iskolában. A néprajzi gyűjtést szabad idejében tovább folytatja, de a politikai munkát sem hagyja abba; állandó előadója a munkásszemináriumoknak, a szakoktatásnak és a VII. kerületi munkás-gimnáziumoknak.

1908-ban jelenik meg Adatok a magyar parasztság etnográfijához című cikke (Szocializmus III. (1908) 282—287.). Ebben a művében a korabeli parasztság szociális szintjét vizsgálja, s jócskán hoz adatokat a matyó summások között szerzett ismereteiből. 1910-ben a matyók építkezéséről írt cikket (Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 35. vándorgyűlésének történeti vázlatai és munkálatai 1912. 203.), később pedig a Huszadik Században jelenik meg az alföldi parasztság építkezésének szociológiai jelentősége című dolgozata (H. Sz. Próbakötet, é. n. 534—554.). Ugyanebben a számban A filológiai néprajz címen beszámol a Néprajzi Társaság és a szaktudomány akkori állapotáról (788—790).

Gyűjtő- és feldolgozó munkája mellett tevékenyen részt vesz a Társadalomtudományi Társaság munkájában, s előadást tart Mezőkövesd agrárhelyzetéről.

Az első világháború alatt egyre erősebb lesz a kapcsolata a munkásmozgalom akkori vezetőivel. 1918-ban a megalakult nemzeti tanács tagja, s annak propagandaosztályán a falusi ügyeket intézi. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Néprajzi Múzeum igazgatójává nevezik ki. Kóris Kálmán és helyettesei Róheim és Seemayer megszervezik a múzeum anyagának védelmét, látogatókat szerveznek a dolgozók részére. Kóris Kálmán Miskolcon a Iparkamara (direktórium) helyiségében két alkalommal tart előadást A társadalomtudomány gyakorlati jelentősége a tömegnevelésben címmel, s a Huszadik Században

cikke jelenik meg a gyermeknevelés szociológiai jelentőségéről. Ezt a számot azonban augusztus elsején a tanácskormány bukásakor az ellenforradalom elko-
bozza.

A Tanácsköztársaság bukásakor fegyelmivel elbocsátják, s mint kézimunka előrajzoló dolgozik hosszú ideig. De a néprajzi munkáról még ekkor sem feled-
kezik meg, noha közte és a miskolci múzeum akkori vezetője közötti személyi
ellentétek nem teszik lehetővé, hogy gyűjtőmunkáját itt tovább folytathassa. A
matyó néprajzi kérdések tovább foglalkoztatják, s újságcikkben követeli, hogy
létesítsen Mezőkövesd múzeumot a néprajzi értékek megőrzésére. (Borsod,
1923. dec. 1.) Részt vesz az illegális mozgalomban, segít külföldre szöktetni
elvtársait, barátait. 1925-ben kénytelen ő is Bécsbe emigrálni, 1926-ban pedig
a Szovjetunióba utazik. Itt a Moszkvai Néprajzi Múzeumban, a Forradalmi
Múzeumban és a CIK múzeumi központjában dolgozik. Ekkor kezd a magyar-
ság őstörténetével foglalkozni és sok értékes adatot gyűjt Dzsungáriában.
Munkájáról értékes tanulmányokat is ír.

1934-ben tér haza, de jó ideig nem tud elhelyezkedni. Politikai tevékeny-
ségéért rendőri felügyelet alatt áll. A Pesti Naplóban beszámol őstörténeti
kutatásairól, kisebb cikkeket ír a nagynevű kutatókkal való kapcsolatairól,
élményeiről, beszámol a Szovjetunióban élő magyar írók helyzetéről (Literatura
X. (1935) 52—54., 67—90., 114—117.).

1941-ben Györfly István és Tamás András segítségével ösztöndíjat kap egy
törökországi tanulmányútra. Itt Szamusna, Izmir őstürk lakosságát tanulmá-
nyozza. 1942-ben visszajön és megkezdí a magyarság eredetéről szóló tanulmá-
nyának megírását. Sajnos, mereven ragaszkodik a magyar—török rokonsághoz,
pedig elméletét már régen meghaladta az idő. Munkáját csak a háború után
tudja befejezni, kötetére azonban már nem akad kiadó.

1944-ben egy bombázáskor bútorainak, jegyzeteinek nagyrésze elpusztul.
A felszabaduláskor a Péti Nitrogénművek budapesti központjában tisztviselő.
Már 67 éves, mégis teljes lelkesedéssel vesz részt az újjáépítés küzdelmeiben.
Szakszervezeti bizalmi, párttitkár és egyéb funkciók viselője. Terveket készít
a munkásság kulturális nevelésének lehetőségeiről, a múzeumok marxista
átszervezéséről, részt vesz az államosításért folyó politikai küzdelmekben.
1947-ben nyugdíjba vonul, de fáradhatatlanul dolgozik. Részt vesz a tiszalöki
ásatásokban, tanulmányokat ír a népművészet továbbfejlesztéséről, s tovább
dolgozik a magyarság eredetével foglalkozó munkáján.

Kóris Kálmán fiatal korában elévülhetetlen érdemeket szerzett a Borsod-
Miskolci Múzeum néprajzi gyűjteményének létrehozásával, a matyókról írott
tanulmányaival. A Tanácsköztársaság alatt a rábizott intézményt a legjobb
tudásával és felelősséggel vezette, s mindent megtett a gyűjtemény gyarapítá-
sára, megvédése, a dolgozók műveltségének emelése érdekében. Munkászmoz-
galmi tevékenysége, forradalmi helyállása példamutató. Az üldözés, az emig-
ráció, s a magas korával járó betegségek sem törték meg, s az utóbbi években
is melegen érdeklődött a szakmai problémák iránt. Munkászmozgalmi tevékeny-
ségéért kormányunk 1959-ben a Tanácsköztársaságért Emlékéremmel tün-
tette ki.

Kóris Kálmán késő öregkorában megvalósulva látta mindazt, amiért fiatal
korában harcolt, népünk politikai felemelkedését, tudományunk fejlődését,

gazdagodását. Örömmel olvasgatta a múzeum kiadványait, szakcikket és ismertette a mezőkövesdi Matyó Múzeum munkáját.

1967. január 14-én hunyt el Kóris Kálmán, 89 éves korában. Halálával a miskolci múzeum egyik alapító tagját, a munkásmozgalom jelentős egyéniségét, tudományunk jólképzett elméleti és gyakorlati szakemberét és ismeretterjesztőjét veszítettük el.

Kóris Kálmán hamvait 1967. március 11-én a Farkasréti temetőben helyezték nyugalomra. Az elhunytat a ravatalnál a miskolci Herman Ottó Múzeum nevében dr. Bodgál Ferenc, a sírnál a Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Társaság nevében dr. K. Kovács Péter, a múzeum osztályvezetője búcsúztatta. A miskolci múzeum emeleti folyosóján március 11. és augusztus 24. között emlékkiállításon mutatta be Kóris Kálmán életpályáját, s az általa gyűjtött legértékesebb néprajzi tárgyak egy részét. A kiállítást kb. 40 ezren tekintették meg.

Bodgál Ferenc

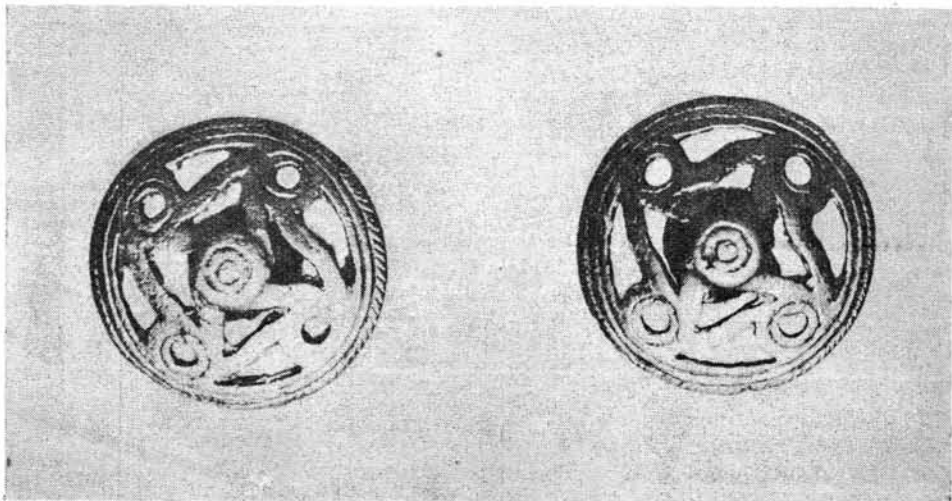
A HERMAN OTTÓ MÚZEUM LELETMENTÉSEI ÉS ÁSATÁSAI 1967-BEN

Bodrogkeresztúr (szerencsi j.).

A Kastély-köz 11-ben ifj. Liszka János szőlőtelepítés közben kb. 60 cm mélységben hét darab tokos baltát talált. A tokos balták egy edényben voltak. Az edényt azonban széttörték, s darabjait eldobálták. A lelőhely megtekintése során már csak néhány töredéket lehetett összeszedni. A lelet a bronzkor végétől, a Hallstatt A periódus első feléből származik.

Fügöd (encsi j.).

A község nyugati szélén tsz. istálló építésének földmunkálatainál 60–70 cm mélyben egy edényben prészkita (ie. VIII. sz.) lőszerszámzathoz tartozó tárgyakat találtak: 4 db bronz zabla oldaltagot, 2 db bronz zabla szájrészt, 4 db vas zabla oldaltagot, egy nagyméretű vas zablát, egy vas csikózablát, 7 db szíjazathoz tartozó különböző bronzkorongot, 3 db bronz szíjcsatot, egy bronzkarikát, 3 db vaskorongot, egy vas pajzsdudort. A bronzkorongok közül kettő igen szép áttört indadíszes (1 kép). A lelet előkerülését Pecsénye József ált. isk. tanár jelentette múzeumunknak.

1. kép. Díszes bronzkorongok a fügödi leletből.

Gelej (mezőcsáti j.).

A harmadik éve folyt itt, a Kanális dűlőben bronzkori temetők tervásatása. Az ásatást 1963-ban a MTA Régészeti Intézete kezdte meg, majd 1966-ban és 1967-ben a Herman Ottó Múzeum folytatta.

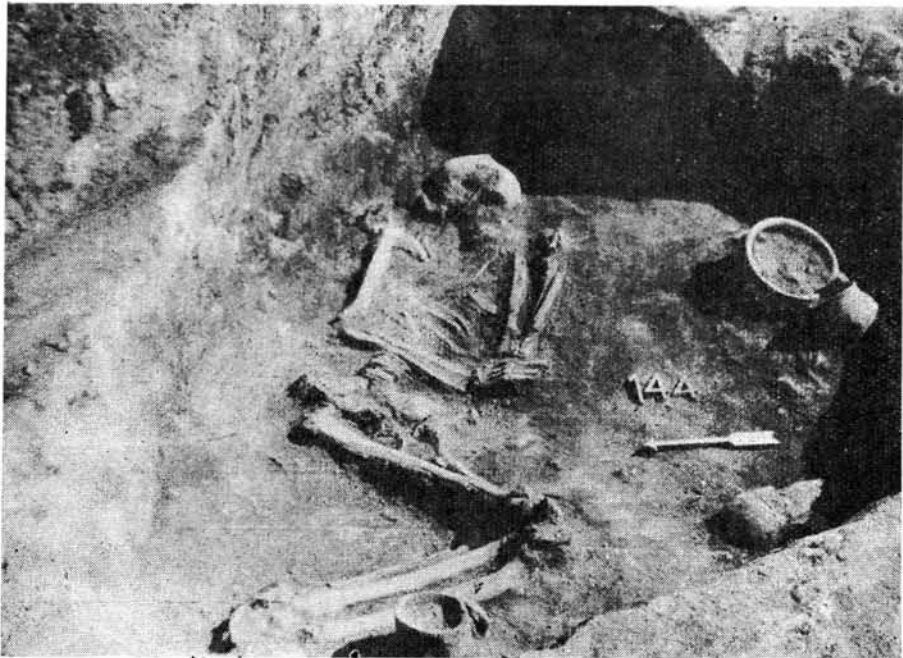
Eddig összesen 227 sír került a napvilágra. Ebből az idei ásatás folyamán 65 temetkezést tártunk fel.

A sírok egy része, szám szerint 33, a középsőbronzkorból származik, a későfüzesabonyi kultúra hagyatéka. A temetkezési ritmusban az előző években megfigyelt szabályszerűségek ismétlődtek meg. A vázak vagy jobb oldalt nyugat-keleti, vagy bal oldalt kelet-nyugati irányban feküdtek. A temetkezési rendszer soros, a keleti-nyugati tengelyű sírok nagyjából észak-déli irányú sorokat alkottak.

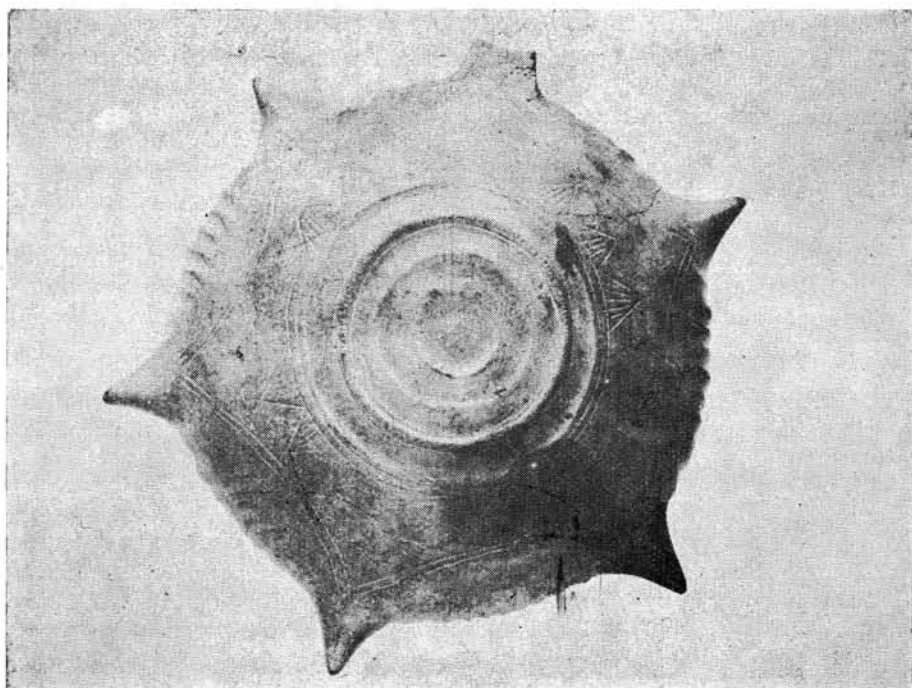
A sírokban általában két-három edénymellékletet találtunk. A bögrék, korsók többnyire a fejnél, állkapocsnál és a lábfejnél találhatóak, de néhány esetben a medence mellől is kerültek elő. A tálakat leggyakrabban a lábfejnél találtuk meg, de néhány esetben a medencénél is volt tál. Az állkapocsnál, néha a felhajlított kéz ujjai közt levő bögrék kétségtelenül mutatják az edénymellékletek sírbahelyezésének vallási hátterét.

A bronztárgyak a viseletnek megfelelő helyről kerültek elő, tük a vállnál, hajkarikák a koponya alól.

Erdekes temetkezési szokásokat is megfigyelhettünk. Egyes sírokban csak

2. kép. A geleji bronzkori temető 144. sírja.

3. kép. Tál a 144. gejeji sírból.

koponya volt, másoknál viszont hiányzott a koponya. Kettős temetkezéseket is találtunk. Viszonylag nagy százalékarányúak voltak a jelképes sírok, amelyek csak edénymellékleteket tartalmaztak. Az előző évi ásatásnak megfelelően a bolygatott sírok száma is nagy volt.

A temető keleti és nyugati záródását az idei ásatás során már megtaláltuk. Északi felét egy régi homokbánya határolja. Így a következő évben csak déli végének feltárása van hátra.

A leletanyag a füzesabonyi kultúra megyaszói fázisának felel meg. Megtalálhatók azonban benne a bodrogszerdahelyi csoport jellemző kerámiaformái is. Ez alapján a Reinecke B₁ periódus első felébe keltezhetjük, azaz az ie. XV. századba.

A füzesabonyi kultúra sírjai felett, 20—40 cm mélységben későbronzkori urnasírok voltak. Most 32 került a napvilágra. Az urnák tállal voltak leborítva, mellettük 2—3 kisebb csésze feküdt. Bronztárgyat mindössze néhány sír tartalmazott, lándzsahegyet, tűt, pitykét. Az urnasírok nagyrésze a későpilinyi kultúra népének hagyatéka. Egyesek közülük azonban már a Gáva kultúrához sorolhatók. Az urnatemető tehát abból a korszakból származik, mikor a pilinyi kultúra lakosságának Észak-alföldi területén megjelentek a Gáva kultúra első népcsoportjai, azaz a Hallstatt A periódus elejéről, az ie. XII. századból.

Hidasnémeti (abaújszántói j.).

A Hidasnémeti—Tornyosnémeti vasútvonal mellett, a Hidasnémeti vasútállomástól kb. egy kilométerre avar temetkezéseket találtak. Az egyik csontváz lábánál agyagedény, medencéjénél vaskés volt. A földmunkák a temetőnek csak a szélét érintették, nagyrésze érintetlenül maradt a domboldalban.

Kisgyőr (miskolci j.).

A Halomvár alatti tsz tanyán egy kis emelkedés szélét talajgyaluval elegyengették. Ennek során koravaskori cserepek kerültek elő, bizonyítva, hogy ott a Hallstatt A korszakban település létezett. A leletekről Szepesi Zoltán agronómus értesítette múzeumunkat.

Hollóháza (sátoraljaújhelyi j.).

Itt újkőkori település nyomaira bukkantak. A Fagyos forrásnál, a füzérkomlói út bal oldalán emelkedő hegy oldalában forrásfoglalási munkák közben találtak újkőkori cserepeket, kis pattintott kőszközőket. A leletekről szóló bejelentést Ozora Sebestyén tette meg a múzeumnak.

Mezőkeresztes—Püspöki (mezőkövesdi j.).

A község belterületén, a „kastélynak” nevezett gazdasági épületesoport udvarán homokbányát nyitottak. A homokbányászás során — mint erről Kovács István ált. isk. igazgató értesítette a múzeumot — két középsőbronzkori temetkezést találtak. A leletmentő ásatás eredményeképpen még két sír került a napvilágra, amelyekben edények, bronztűk voltak. Emellett még több szarmatakori, i. u. III—IV. századi gödröt is feltártunk.

Mezőkeresztes—Csincsetanya.

A csincsetanya—mezőkeresztesi út jobb oldalán, a Lengyel tanyával szemben, hidrológiai megfigyelő fúrászt létesítettek. Ennek vízvezetőjének ásásakor

4. kép.
Tál a mezőkeresztes—csincsetanyai
bronzkori sírból.

kb. 1 m mélyen zsugorított helyzetben levő csontvázat találtak három edény-nyel. A sír a középsőbronzkorból, azaz az i. e. XV. századból származik. Előkerülésének bejelentését Csiszár László geológusnak köszönheti a múzeum.

Mikóháza (Sátoraljaújhegyi j.).

Pataki Sándor postahivatal vezető a község szélén patak vízmosásban őskori cserepeket figyelt meg. Az ott összegyűjtött díszített edénytöredékek az újkorból származnak.

Miskolc-Tapolca.

Az Anna szálló előtt csatornázási munkák közben csontvázakat találtak. A csatorna metszetében, 1,5—2 méter mélyen vastag kőfal maradványai is látszottak. A falból egy XV. századi cserép került ki. Valószínűleg ezen a helyen állhatott az egykori tapolcai apátság valamelyik épülete, temetője.

Putnok (kazincbarcikai j.).

A vasútállomással szembeni Sajószakaszon, a partszakadásban tűzhelyek, gödrök metszetei látszanak. Az azokból kiszedett cserepek alapján római kori, az i. u. II—IV. századi település volt itt.

Prügy (szerencsi j.).

A község északi végében egy mocsaras állóvíztől csaknem teljesen körbefogott emelkedés, az ún. Tököföld van. Ezen szántás közben már hosszú évek óta nagy mennyiségben kerültek elő őskori cserepek. Mivel a mezőgazdasági művelés egyre nagyobb mértékben pusztította az őskori településmaradványokat, leletmentő ásatást végeztünk itt.

A feltárás tűzhelyeket, gödörrendszereket, földbe mélyített házak nyomait hozta a napvilágra. Nagyszámú, különbözőképpen díszített edénytöredék került ki ezekből. A számos állatsont az itt élt népesség állattenyésztő, vadászó életmódjára utalt.

A leletanyag tanúsága szerint a korai vaskor elején, az i. e. XII—XI. században (Hallstatt A periódus) a Gáva kultúrához tartozó lakosság élt Prügy-Tököföldön.

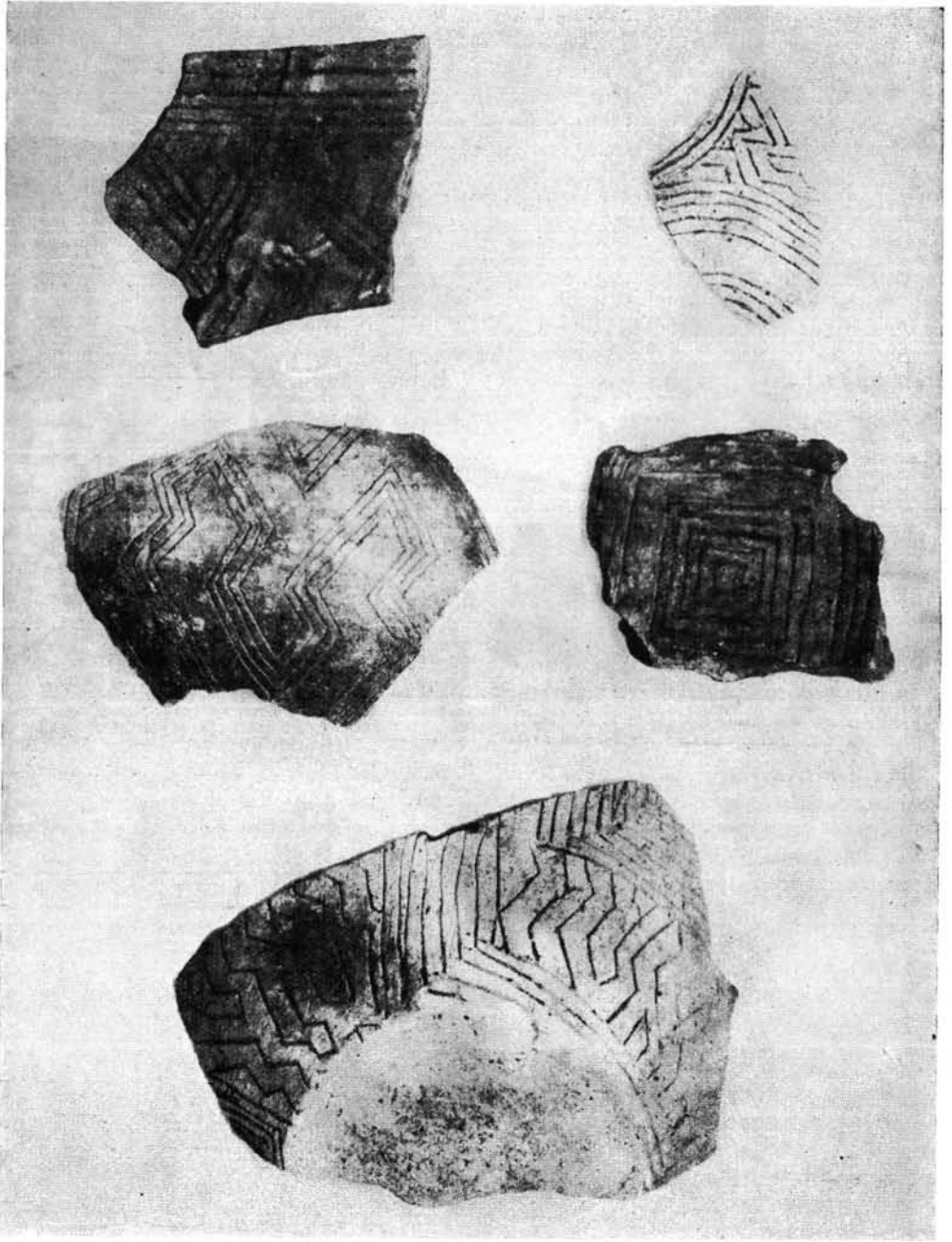
Ongaújfalu (encsi j.).

Homokbányászás közben az Állami Gazdaság telepe mellett rézkori temetkezésre bukkantak. A csontváz mellett két edény volt. A homokbányából több lelet nem került ki.

Szerencs.

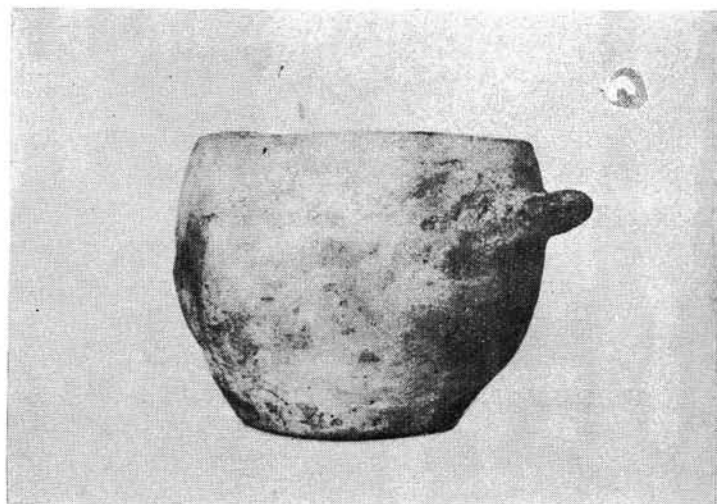
Dr. Petrikovics László értesítette múzeumunkat arról, hogy a református templom mellett, a Lajos utca 2. sz. alatt földelhordás során, néhány sírt találtak. Az egyikben XI. századi pénzek voltak.

A gimnázium építése során zsugorított helyzetben levő középsőbronzkori csontvázra bukkantak. Mellette három db. szív alakú arany hajkarika és egy bronztű volt.

5. kép. Újkőkori eserepek Mikóházáról.

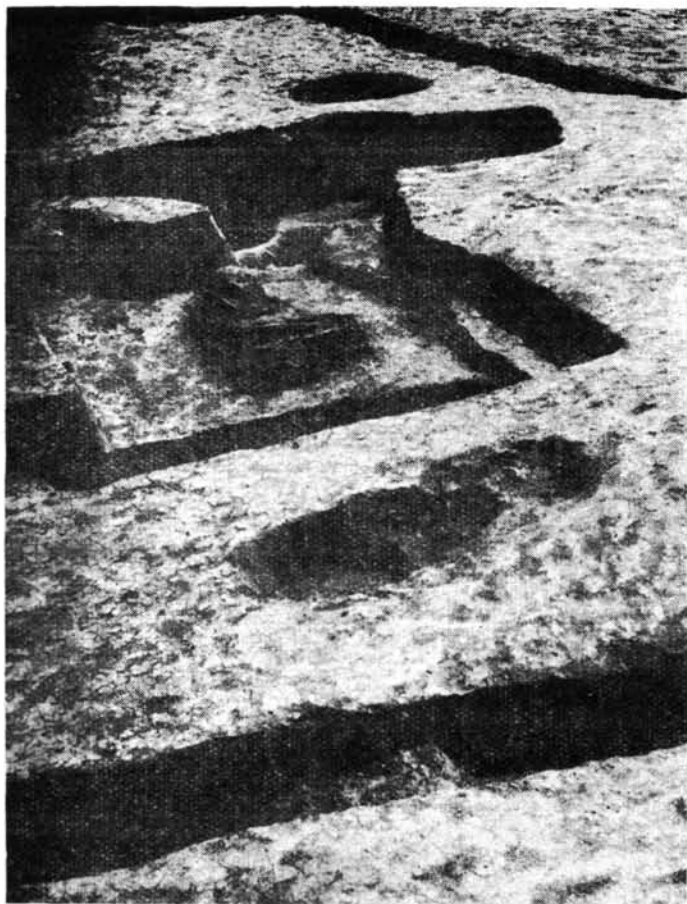
6. kép.
Edény az onga-
újfalui rézkori
sírból.

7. kép.
Edény az onga-
újfalui rézkori
sírból.

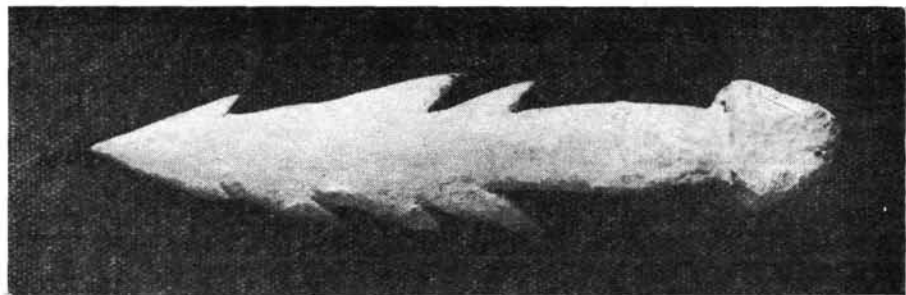
Szerencs—Taktaföldvár.

A Taktaföldvár a szerencsi vasútállomástól mintegy három km-re, a Takta mellett fekvő hosszúkás alakú emelkedés. Környezete vizenyős, egykor mocsaras volt. Egyik végében földsánc maradványai láthatók, amelyek valószínűleg az árpádkorból származnak. Túlsó feléből gáterősítéshez földet hordtak ei. Így kb. 3 méter magas part alakult itt ki, s ebben újkőkori település nyomai látszóttak. A további földelhordás miatt veszélyeztetett leletek megmentésére ásatást indítottunk. Földbe mélyített házak maradványai, gödrök és négy melléklet nélküli, vörös okkerrel színezett csontváz került elő. A gazdag lelet-

8. kép. A Szerencs—
Taktaföldváron feltárt
újkőkori település
részlete.

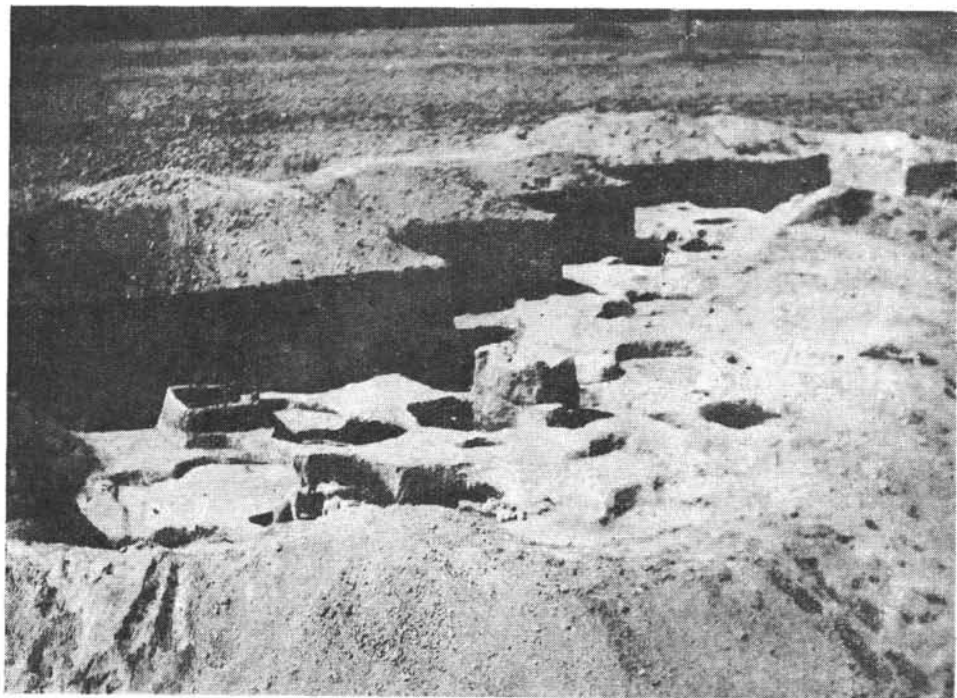
9. kép.
Agancs szigony
Szerencs—Taktaföld-
várról.

anyag közül kiemelkednek a festett díszítésű edénytöredékek, kőbalták, agancs- és csonteszközök, valamint egy szép agancsszigony (9. kép). A településen az újkőkorbán a tiszai kultúrához tartozó népcsoport élt.

Szirmabesenyő-homokbánya II. (miskolci j.).

A Sajó balpartján levő homokbányában 1966-ban leletmentő ásatással rómaikori település maradványait tártuk fel. 1967-ben az emelkedés déli felében homokbányát nyitottak, ahol szintén kerültek elő rómaikori leletek. Ezért itt is végeztünk leletmentő ásatást, amelynek során több lakógödrtől tártunk fel, kövekkel körülrakott tűzhelyekkel. A leletek az előző évvel megegyezően az i. u. II—IV. századból származnak.

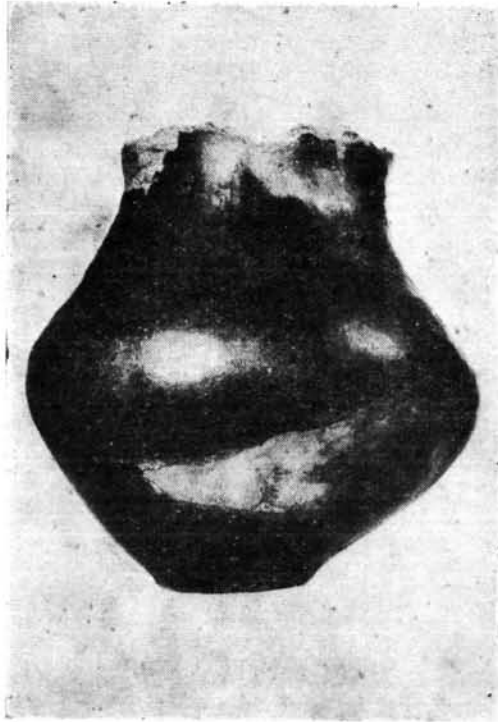
10. kép. Rómaikori település feltárása Szirmabesenyőn.

Szirmabesenyő-homokbánya III.

A sajóvámosi út melletti tsz tanyától mintegy 300 méterre délre, elhagyott homokbánya van. Oldalában egy újkőkori cserepeket tartalmazó gödör metszete volt látható. Ezt bontottuk ki. Sok vonaldíszes edénytöredék került ki belőle. Ugyanitt őrlőköveket és kőbaltákat is találtunk.

Taktaszada (szerencsi j.).

A község belterületén a Taktaparton vízlevezető árok ásásánál szkíta urnasírt találtak. A leletmentő ásatás során még négy urnatemetkezés került a napvilágra. A hamvakat tartalmazó urnák mellett tálak, kisebb edények voltak. Az első leletek előkerüléséről dr. Szabó Lajos értesítette múzeumunkat.

11. kép. Szkita urna Taktaszadáról.

Tállya (szerencsi j.).

Dr. Petrikovics László értesítette múzeumunkat arról, hogy Tállya és Golop között egy árokásó gép bronztárgyakkal teli edényt fordított ki a földből. A lelet az i. e. XI. században (Hallstatt A periódus közepe) került a föld alá.

Szalaszend (encsi j.).

Gecsey Árpád agronómus a helyi tsz gyümölcsösében kőkori pattintott kőeszközöket gyűjtött össze és hozott be a múzeumba.

Kemenczei Tibor — K. Végh. Katalin

HIBAIGAZÍTÁS

Fogarassy László: „A III. hadtest a tokaji hídfőben és a 2. dandár ana-bázisa” (A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VII., 1968) c. cikk 317. oldalán a (18) lábjegyzettől a (19) lábjegyzetig terjedő szöveg egy része technikai hiba miatt kiesett. Ennek a részletnek a helyes olvasása a következő (a kimaradt és most bepótolt szöveg dőlt betűkkel szedve):

... A hadseregparancsnokság elrendelte, hogy a III. hadtest fokozatosan Miskolc—Füzesabony vonalra menjen vissza. Augusztus 1-én azonban Tisza-fürednél és Kiskörénél átkelt román lovasság előretolt járőrei Kál-Kápolna és Füzesabony közt elérték a vasúti vonalat is és két helyen felrobbantották a síneket. A 80. dandár maradványa a vasútvonalat megközelítő ellenség elől Füzesabonyból Egerbe vonult vissza. *A síneket még aznap helyreállították, de augusztus 2-án a pályatest ellenőrzésére Miskolcra kifutott 6. sz. páncélvonat híradása révén a kormányváltásról is már értesült csapatok megtudták, hogy a románok a Kál-Kápolna felé vezető vasútvonalat újból megrongálták és ezúttal megszállva is tartják. A Kál-Kápolna vasúti állomáson elszállásolt III. hadtestparancsnokság még ki tudott térni Budapestnek, de a csapatok Miskolc—Szerencs—Gesztely tájékán rekedtek. Verbóczy Kálmán százados, a 39. ezred parancsnoka átvette a Bodrogkeresztúrról Miskolcra érkezett 2. dandár maradék csapatai fölött a parancsnokságot és Bükkaranyos—Sály—Somolya útvonalon Eger felé irányította, ahonnan Vácra akart eljutni. A románok által már megszállt egri vasútállomást az egri szőlőhegyeken állásba rendelt két üteggel tűz alá vette. A csapatok ezután Egert megkerülve Egerbakta felé távoztak, ahol pihenőre tértek. Az Eger környéki erdőkben rátaláltak az egri árvaháznak elkorholott, teljesen elhagyott gyermeklakóira ... [19].*

szaktudósai dolgozatainak közlésével szakismerteti és módszertani segítséget nyújtson. Egyben a miskolci múzeum külföldi partnereinek nyújtja át ezt a kötetét reprezentatív cserepéldányként.

HERMAN OTTÓ MÚZEUM

MISKOLC — HUNGARY
Papszer 1
Telefon: 36-317

KIADVÁNYOK
PUBLICATIONS

1

A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM ÉVKÖNYVE
YEARBOOKS OF THE
HERMAN OTTO MUSEUM

2

A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI
COMMUNICATIONS
OF THE
HERMAN OTTO MUSEUM

3

MÚZEUMI FÜZETEK
BOOKLETS
OF THE MUSEUM
(ARCHEOLOGY —
ETHNOGRAPHY ANCIENT
AND MODERN HISTORY
HISTORY OF ART)

4

NÉPRAJZI
KIADVÁNYOK
ETHNOGRAPHICAL
STUDIES

